

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**11. ve 13. YÜZYILLAR ARASINDA SELÇUKLU
COĞRAFYASINDA DİNİ ZÜMRELERİN TÜRK SİYASİ
HAYATINA ETKİSİ**

Doktora Tezi

**Hazırlayan
Nazan AYDOĞDU**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN**

HAZİRAN 2024, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“11. ve 13. Yüzyıllar Arasında Selçuklu Coğrafyasında Dini Zümrelerin Türk Siyasi Hayatına Etkisi” adlı **Doktora** tezi tarafımca incelenmiştir. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Nazan AYDOĞDU

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Tarih Ana Bilim Dalı
Program Adı : Doktora
Tez Başlığı : 11. ve 13. Yüzyıllar Arasında Selçuklu Coğrafyasında Dini
Zümrelerin Türk Siyasi Hayatına Etkisi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 284 sayfalık kısmına 25/06/2024 tarihinde ilişkin **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı:%24 dir. Filtrelemeye **alıntılar ve kaynakça dahil** edilmiştir.

Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim 25/06/2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

Öğrenci: Nazan AYDOĞDU

KILAVUZA UYGUNLUK

“11. ve 13. Yüzyıllar Arasında Selçuklu Coğrafyasında Dini Zümrelerin Türk Siyasi Hayatına Etkisi” başlıklı Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Nazan AYDOĞDU

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN danışmanlığında **Nazan AYDOĞDU** tarafından hazırlanan “**11. ve 13. Yüzyıllar Arasında Selçuklu Coğrafyasında Dini Zümrelerin Türk Siyasi Hayatına Etkisi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

25.06.2024

JÜRİ:

Danışman	:	Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN	(İmza)
Üye	:	Prof. Dr. Abdulkadir GÜL	(İmza)
Üye	:	Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞÇI	(İmza)
Üye	:	Doç. Dr. Rıfat İlhan ÇELİK	(İmza)
Üye	:	Doç. Dr. Özkan DAYI	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun .... /.../..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2024

Prof. Dr. Necdet TOZLU
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

İslam medeniyetinde tasavvufun gelişimi ve buna bağlı olarak tarikatlar, tasavvufi hareketler, içtimai hayat üzerinde en önemli tesir icra edenidir. Bu nedenle tasavvuf tarihinin birçok dini, siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetlerin içerisine karışarak, bizzat İslam tarihinin manevi tezahürü halini almıştır. 11. yüzyıldan itibaren Anadolu’da hızla yayılan tasavvuf hareketler ve teşekküller, İslam dünyasında olduğu kadar Türkiye’nin dini ve sosyal tarihin de önemli konularından birini teşkil etmiştir.

Anadolu Selçuklu dönemindeki tasavvufi hareketlerin ya da teşekküllerin temsilcileri hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmaların çoğunda en fazla tarikatların ayinleri, irşad faaliyetleri, tarikatların üstünlükleri üzerinde durulmuştur. Bu nedenle 11. ve 13. yüzyıllarda Anadolu’ya gelen tasavvufi zümrelerin, alimlerin, dervişlerin Anadolu Selçuklu siyasetinde bırakmış oldukları etkileri gerek siyasi ve kültürel gerekse sosyal ve içtimai hayat üzerinde durulup bir bütün olarak ele alınmıştır.

Çalışmamda maddi ve manevi destekleri hiç esirgemeyen beni bu çalışmada yönlendiren kütüphanesinden faydalandığım kıymetli danışmanım Dr. Öğr.Üyesi Kader Altın’a, çalışma sürecinde yönlendirmeleri ve kaynak temin etme sürecinde kütüphanesinden faydalanmamı sağlayan kıymetli hocam Dr.Öğr. Üyesi Kemal Taşcı’ya ayrıca bu çalışmada bir metot oluşturmam sürecinde beni yönlendiren, kaynak temininde istifade ettiğim kıymetli bölüm başkanımız Prof. Dr. Abdulkadir Gül hocama minnet ve şükranlarımı sunarım. Oğlum Ali Asaf’tan esirgediğim zamanlardan dolayı teşekkürün ötesinde duygularımla.

Nazan AYDOĞDU, Erzincan,2024

11. Ve 13. YÜZYILLAR ARASINDA SELÇUKLU COĞRAFYASINDA DİNİ ZÜMRELERİN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİSİ

Nazan AYDOĞDU

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Haziran 2024

Danışman: Dr. Öğr.Üyesi Kader ALTIN

ÖZET

Anadolu toprakları birçok sebepten dolayı 11.yüzyıldan itibaren farklı bölgelerden gelen şeyhlere ve dervişlere ev sahipliği yapmıştır. Maverâünnehir, Horasan, Türkistan gibi bölgelerden gelen bu zengin insan kaynağı Anadolu'yu kısa sürede Türk yurdu yaparak İslamlaşmasını sağlamıştır. Farklı siyasi, sosyal, kültürel çevrelerden gelen bu insanlar mensup oldukları fikri seviyeyi de beraberinde getirmiştir. Büyük Selçuklu Devletiyle zirveye ulaşan Türk- İslam Medeniyeti bu şahıslar vasıtasıyla bölgeye taşınmıştır. Böylece Anadolu yeni bir yurt olmanın yanında farklı fikri ve kültürel akımlarında bulunduğu ve çarpıştığı bir yer de olmuştur. Anadolu Selçuklu Devletinin yükselişiyle yeni göç dalgaları birbirini takip etmiştir. Moğol İstilasının İslam dünyasındaki yıkıcı etkisi, Türkistan, Horasan, İran, Azerbaycan gibi bölgelerdeki perişan olan halkın sığınak yeri Anadolu toprakları olmuştur. Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli roller oynayan birçok alim, mutasavvıf gibi tarikat ehli Anadolu Selçuklu devleti içerisinde büyük bir fikir canlılığı oluşturmuştur. Bu çalışmadaki amaç Anadolu Selçuklu Döneminde oluşan tarikatların dönemin siyasi erki üzerindeki etkisi üzerinde durularak literatürdeki eksikliğe dikkat çekmektir. Ayrıca, sultanların yanı sıra devlet yöneticilerinin de alimler ve mutasavvıf çevrelerle yakın ilişkiler içinde oldukları ve bu süreçte medrese, hangah, zaviye gibi kurumların tahsisinde yarıştıkları, dönemin özellikle ana kaynakları, velayetnameler menakıpnamelerle belirtilmiştir.

Anahtar Kelime: Selçuklu, Tasavvuf, Alîm, Mutasavvıf, Tarikat.

BETWEEN THE 11TH AND 13TH CENTURIES, THE INFLUENCE OF RELIGIOUS GROUPS ON TURKISH POLITICAL LIFE IN THE SELJUK GEOGRAPHY

Nazan AYDOĞDU

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

PhD Dissertation, June 2024

Supervisor: Asst. Prof. Dr.Kader ALTIN

ABSTRACT

Anatolian lands have been home to sheikhs and dervishes from different regions since the 11th century for many reasons. This rich human resource coming from regions such as Maveräünnehir, Khorasan and Turkestan made Anatolia a Turkish homeland in a short time and ensured its Islamization. These people coming from different political, social and cultural environments brought with them the intellectual level they belonged to. The Turkish-Islamic Civilization, which reached its peak with the Great Seljuk State, was carried to the region through these people. Thus, Anatolia became not only a new homeland but also a place where different intellectual and cultural currents met and collided. With the rise of the Anatolian Seljuk State, new waves of migration followed each other. The destructive effect of the Mongol invasion in the Islamic world, the refuge of the people who were devastated in regions such as Turkestan, Khorasan, Iran and Azerbaijan was the Anatolian lands. Many scholars and Sufis who played important roles in the Islamization of Anatolia created a great intellectual vitality within the Anatolian Seljuk state. The aim of this study is to draw attention to the deficiency in the literature by focusing on the impact of the orders formed in the Anatolian Seljuk period on the political power of the period. In addition, the sultans as well as state administrators were in close relations with scholars and Sufi circles, and in this process, they competed in the allocation of institutions such as madrasahs, hangahs, zawiyahs, and especially the main sources of the period, velayetnamas and menakıpnamas.

Keyword: Seljuk, Sufism, Scholar, Sufi, Sect.

İÇİNDEKİLER

11. ve 13. YÜZYILLAR ARASINDA SELÇUKLU COĞRAFYASINDA DİNİ ZÜMRELERİN TÜRK SİYASİ HAYATINA ETKİSİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TARİHSEL SÜRECİ VE ETKİLERİ

1.1. Selçuklu Devletinin İslamiyet'i Benimsemesi ve Kuruluşu	6
1.2. Selçuklu Devleti'nin Anadolu'nun İslamlaşmasındaki Rolü	12
1.3. Tuğrul Bey Döneminde Selçukluların Dini Siyaseti.....	17
1.4. Tuğrul Bey Dönemi Eş'ari-Mutezili Mezhep Mücadelesi.....	24
1.5. Alp Arslan Dönemi Hanefî- Şâfiî Mezhep Mücadelesi	27
1.6. Melikşah Dönemi Hanbelî ve Eş'ari Mezhep Mücadelesi.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE HALİFELİK MÜESSESESİ

2.1. Selçuklu Abbasi İlişkileri.....	36
2.2. Sultan Tuğrul Bey Dönemi	43
2.3. Sultan Alp Arslan Dönemi	57
2.4. Sultan Melikşah Dönemi.....	61
2.4.1. Sultan Melikşah'ın Bağdat'tan Halifenin Çıkarma Teşebbüsü.....	66
2.5. Sultan Mahmud Dönemi	69
2.6. Sultan Berkyaruk Dönemi.....	71
2.7. Sultan Muhammed Tapar Dönemi ve Bâtınîlik Mücadelesi.....	73
2.8. Sultan Sencer Dönemi.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÜTÜVVET VE AHİLİĞİN ANADOLU'DAKİ YANSIMASI

3.1 Fütüvvet'in Tanımı.....	84
3.1.1. Cahiliye Dönemi Fütüvvet Kavramı	84
3.1.2. İslami Dönemde Fütüvvet Kavramı	86
3.1.4. İzzeddin Keykavus'un Fütüvvet Teşkilatına Girişi.....	91
3.2. Ahilik Kavramı ve Anadolu'da Ahiliğin Kuruluşu:.....	94
3.3. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümrelerin Faaliyetleri.....	97
3.4. Dini Zümrelerin ve Tarikatların Ortaya Çıkışı.....	109
3.5. Tasavvuf.....	111
3.6. Tarikat	116
3.7. Selçuklulardan Önce Horasan ve Türkistan'da Tasavvuf.....	118

3.8. Selçuklular Dönemi Tasavvuf.....	122
3.9. Selçuklu Sultanların Alimlere ve Mutasavvıflara Karşı Tutumu.....	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DAKİ TARİKATLARIN GELİŞİMİ VE ETKİLERİ

4.1. Yesevîlik.....	140
4.2. Mevlevîlik	147
4.3. Bektaşîlik.....	180
4.4. Kalenderîlik	193
4.5. Haydarîlik.....	204
4.6. Vefâîlik.....	208
4.7. Rifaîlik.....	219
4. 8. Kübrevîlik.....	223
4.9. Evhadîlik	226
4. 10. Kazerûnîlik	237
4.11. Ekberîlik	241
4.12. Sühreverîlik	254
4.13. Tarikatların Toplumsal ve Kültürel Etkileri.....	257
SONUÇ	279
KAYNAK BİLGİSİ	285
KAYNAKÇA.....	316
ÖZ GEÇMİŞ	384

GİRİŞ

Bu çalışmanın kapsamı, 11. ve 13. Yüzyıllar Arasında Selçuklu Coğrafyasında Dini Zümrelerin Türk Siyasi Hayatına Etkisi üzerine nasıl bir gelişme gösterdiğidir. Çalışma, tarikatların Anadolu'ya gelişi, mensuplarının fikri ve kültürel etkileri, devlet yöneticileriyle ilişkileri, Anadolu'daki diğer tarikatlarla olan münasebetleri ve kurdukları kurumlar üzerinde durmaktadır. Çalışma, tarikatların dönemin siyasi erki üzerindeki etkisini belirlemek ve literatürdeki eksikliği gidermek amacıyla yapılmıştır. Yapılan benzer çalışmalarda örneğin; Ahmet Ocak'ın “Selçukluların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi (1040-1092)”¹ isimli doktora tezinde Selçukluların mezhep mücadelesi, bâtinîlik ve Şîî siyasetini ele almıştır. Yine benzer bir çalışma olan Ali Üremiş'in “Türkiye Selçuklularında Tasavvufî Hareket”² isimli yüksek lisans tezinde ise daha çok tasavvufî etkiler belirtilmiş, dönemin tüm tarikatlarını bir bütün değerlendirilmemiştir. Ayrıca 2014 yılında Sadık Tezin'in “Selçuklu Türkiye'sinde Devlet Adamları İle Dinî-İlmî Zümreler Arasındaki İlişkiler”³ isimli yüksek lisans tezinde ise dini ve ilmi isimler şeklinde tasavvufî önderleri daha çok tanıtmak mahiyetinde kaleme alınmıştır. Yaptığımız bu çalışma 11. ve 13. Yüzyıl aralığını bir bütün olarak değerlendirilip gerek Büyük Selçuklu dönemindeki mezhep, hilafet ve tasavvufî hareketler gerekse de Anadolu Selçuklu döneminde tasavvufî zümrelerin Anadolu'da kurumsallaşması dönemin siyasetine etkisi, sosyo-kültürel yapısı, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında mühim roller oynadığı belirtilmiştir. Bu benzer çalışmalar dönemin daha çok sosyo-kültürel alanı üzerinde durması ve dönemin özellikle menakıbnâmeler, velayetnameler ve tasavvufî kaynakların yeteri kadar araştırılmamış olmasıdır. Ancak bu çalışma bu kaynaklar doğrultusunda siyasi, iktisadi sosyal ve kültürel ilişkileri bir bütün olarak değerlendirilip siyasi hayata nasıl bir etki bıraktığı analizi edilmiştir. Çalışmanın yöntemi, tarihî kaynakların incelenmesi ve analiz edilmesidir. Bu kaynaklar arasında dönemin ana kaynakları, velayetnameler, menakıbnâmeler, destanlar, seyahatnameler ve diğer tarihî

---

¹ Ahmet Ocak, “Selçukluların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi (1040-1092)”(Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

² Ali Üremiş, “Türkiye Selçuklularında Tasavvufî Hareket” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).

³ Sadık Tezin “Selçuklu Türkiye'sinde Devlet Adamları İle Dinî-İlmî Zümreler Arasındaki İlişkiler” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014).

kaynaklar, literatürde yer alan çalışmalarla desteklenmiştir. Bu kaynaklar, tarikatların siyasi hayatı nasıl etkilediğini ve devlet yöneticileriyle nasıl ilişkiler kurduğunu göstermektedir. Çalışmanın şekli, tarihî bir araştırma ve analizdir. Araştırma, tarikatların Anadolu'ya gelişleri, yol güzergahları, Anadolu'da var oldukları süre zarfında diğer tarikatlar ve tasavvufi önderlerle münasebeti, dönemin siyasi, iktisadi ve sosyal yapısı, Türk siyasi hayata ne gibi etkiler ve etkileşimler yarattığı, kurumsallaşması ayrıca nasıl bir sosyal taban oluşturduğunu inceler. Analiz ise, tarikatların siyasi, içtimai, sosyal ve kültürel etkileşim, devlet yöneticileriyle nasıl ilişkiler kurduğunu ve kurdukları kurumların tahsisinde nasıl bir yarış içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, 11. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'daki dini zümrelerin siyasi hayat üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve devlet yöneticileriyle yakın ilişkiler kurduğu görülmektedir. Dönem içinde belirtilen bu tarikatlar tamamen Anadolu'da var olma mücadelesi içindedir. Bazı tarikatlar Selçuklu devlet siyasetini yürütürken bazıları ise Moğol yanlısı ve Türkmen çevrelere yakın bir siyaset yürütmüştür. Anadolu Selçuk Devleti, yaşanan yoğun Moğol siyasetine rağmen uzun süre egemenliğini devam etmesinde bu tasavvufi kurumların etkisi büyük olmuştur. Ayrıca, Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde önemli rol oynamış ve kültürel zenginliğin oluşmasına da katkıda bulunmuştur. Bu çalışma, bu yönüyle dönemim siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Selçuklu Devlet döneminde tarikatların siyasi hayat üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Bu dönemde tarikatlar, hem toplumun dini ve manevi ihtiyaçlarını karşılamış hem de siyasi güçlerin desteğini kazanmıştır. Tarikatlar ehlileri, sultanlar ve devlet adamları arasında yakın ilişkiler kurmuş ve onların desteğini almıştır. Anadolu Selçuklu Sultanları, tarikat şeyhlerini danışmanları olarak görmüş ve onların tavsiyelerine önem vermiştir. Tarikat şeyhleri de sultanların kararlarında etkili olup bir nevi manevi rehber olarak devlet politikalarının şekillenmesinde rol oynamıştır. Böylece Sultanlar, tarikat şeyhlerinin manevi gücünden yararlanarak halkın desteğini kazanmıştır. Bu dönemde tarikatlar, medrese, hangah ve zaviye gibi kurumların tahsisinde de etkili olup tasavvufi anlayışlarını genişletme mücadelesi içinde olmuşlardır. Sultanlar ve devlet yöneticileri, tarikat şeyhlerinin kurduğu bu kurumları desteklemiş ve onlara maddi imkanlar sağlayarak kontrolünde tutmuştur. Tarikatlar, bu kurumlar aracılığıyla hem dini eğitim vermiş hem de toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamıştır. Özellikle Anadolu Selçuklu

Devlet döneminde tarikatlar, toplumun dini ve manevi hayatında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde tarikatların devletin siyasi, kültürel ve dini yapısının oluşmasında önemli bir faktör oluşturduğunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Çalışmanın Yöntemi:

Çalışma hem konu hem de içerik bakımından geniş bir coğrafyayı ve zaman dilimini kapsamaktadır. Fakat çalışma 11. ve 13. Yüzyıllar Arasında Selçuklu Coğrafyasında Dini Zümrelerin Türk Siyasi Hayatına Etkisini tespit etmek olduğundan odak noktamız Anadolu sahası olmuştur. Belirttiğimiz yüzyıl aralığında Anadolu'daki tasavvufi zümrelerin Türk siyasetine etkisini mümkün mertebe tüm yönleriyle verilmeye çalışılmıştır.

Bu amaçla bir giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın önemi, amacı, kapsamı, analizi ve yöntemi yer almaktadır. Ayrıca çalışmada özellikle üzerinde durulan kaynaklarla ilgili bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümü: Büyük Selçuklu Devletinin İslamiyet'i nasıl benimsediği, dönemin siyasi yapılanması içinde nasıl rol oynadığı anlatılmıştır. Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşu, Anadolu'nun İslamlaşmasındaki rolü, dönemin mezhep mücadeleleri, Sultanların ve vezirlerin bu mücadeleler üzerindeki tesirlerinin dönemin sosyal hayatını nasıl etkilediği açıklanmıştır. Tuğrul Bey Dönemi Eş'ari-Mutezili Mücadelesi, Alp Arslan Dönemi Hanefî-Şâfî Mücadelesi, Melikşah Dönemi Hanbelî ve Eş'ari Mücadelesi şeklinde başlıklara ayrılarak Sultanların ve vezirlerin faaliyetleri irdelenip konunun anlaşılması hedeflenmiştir.

İkinci Bölüm: Büyük Selçuklu Sultanlarının Halifelerle olan münasebetleri anlatılmaktadır. Her Sultan dönemi ayrı ayrı ele alınıp Halifelik müessesesiyle ilişkisi belirtilmiştir. Halifelerin ve Selçuklu sultanlarının arasındaki sosyal, dini ve siyasi ilişkileri üzerinde durulmuştur. Hilafet ve Saltanat anlayışı üzerine dönemin alimlerinden Maverdî, Cüveynî, Nizâmülmülk ve Gazzâlî'nin yaklaşımına değinerek konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Ayrıca, bu bakış açısı, Selçuklular dönemindeki siyasi olayları ve gelişmeleri doğru bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılacağından özellikle belirtilmiştir.

Üçüncü Bölüm: Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında tasavvufi zümreleri anlamak amacıyla Fütüvvet ve Ahilik'ten bahsedilerek, Selçuklu Sultanların bu

teşkilata nasıl dahil olduğu belirtilmiştir. Dini Zümrelerin ortaya çıkışları, tasavvuf ve tarikat kavramı, gelişim ve yayılış süreci belirtilmiş, Nizamiye Medresesinin etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Selçuklu Sultanların alim ve mutasavvıflara karşı tutumları belirtilerek konunun anlaşılması sağlanmıştır.

Dördüncü Bölüm: Çalışmamızın asıl amacını göstermektedir. Diğer bölümlere nazaran daha geniş tutulmuştur. Bu bölümde her tarikat kendi içinde ele alınarak çıkış noktalarından Anadolu'ya geliş süreci şeklinde bir kronoloji takip edilmiştir. Anadolu'ya neden geldikleri, nerelere yerleştikleri, bu süre zarfında Anadolu'da hangi tarikatlarla nasıl bir ilişki içerisinde oldukları, Anadolu'daki sosyo kültürel yapı, dönemin siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel etkileri ayrıntılı bir şekilde her tarikat kendi içinde değerlendirilerek verilmiştir. Ayrıca Tarikatların Toplumsal ve Kültürel Etkilerine değinip eğitim, ekonomik, sanat ve kültürel etkisi belirtilerek konunun bir bütün olarak ele alınması hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TARİHSEL SÜRECİ VE ETKİLERİ

İslam dinin ortaya çıkmasından sonra, İslam ilimlerinin oluşum ve gelişim süreci de başlamıştır. Bu sürecin, sosyal, kültürel ve dini nedenleri vardır. Hz. Muhammed, Kur'an ayetlerinin tamamlanmasından sonra Kur'an-ı Kerim dışında herhangi bir yazılı veya çizili eserin yapılmasını yasaklamıştı. Bu yasak, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra da devam etmiştir. Ancak Hulefa-i Raşidin döneminde Kur'an-ı Kerim'in toplanması ve daha sonra kopyalanması bu durumu değiştirmiştir.⁴ Emevîler döneminde hadislerin tedvinine başlanmış, Abbasiler döneminde ise fıkhi ve iktisadi mezhepler gelişerek İslami ilimlerin temelleri atılmıştır. Abbasiler döneminde okullaşmanın yaygınlaşması, büyük Sünni mezheplerden biri olan Şâfiîlik'in hızla yayılmasına imkân sağlamıştır. Şâfiîlik, kurucusunun Mekke, Medine ve Mısır civarında yer alması nedeniyle bu bölgelerde geniş bir alana yayılmıştır.⁵ Malikî mezhebi, özellikle İslam dünyasının batı bölgelerinde ve Endülüs'te yaygın olarak benimsenmiştir. Irak bölgesine göre diğer bölgelerde etkisi daha sınırlı kalmıştır. Hanefîlik mezhebi de Abbasilerin hüküm sürdüğü bölgelerde geniş bir şekilde yayılmış ve mezhep otoritesi devletin otoritesiyle paralel bir şekilde büyümüştür.⁶ Hanbelî mezhebi ise Irak ve Maverâünnehir bölgesi, en fazla yayıldığı bölgeler olmuştur. Hanbelî mezhebi, Bağdat ve çevresi dışında sınırlı bir yayılma göstermiştir. Fıkhi mezheplerin yanı sıra, itikadî mezhepler de bulunmakta ve bazen fıkhi mezheplerle aynı çizgide ilerlemiştir. Bu itikadî mezhepler

---

⁴ Suphi es Salih, *Kur'an İlimleri*, çev. M. Sat Şimşek, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 55-65.

⁵ Muhammed Ebu Zehra, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye* (Mezhepler Tarihi), çev. Sıbğatullah Kaya, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 460-509. Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013) 52-54; Bilal Aybakan, "Selçuklular Döneminde Fıkhın Gelişimi: Şafiî Mezhebi Çerçevesinde", *Selçuklularda Bilim ve Düşünce Sempozyumu*, (Konya 2013), 227-238.

⁶ Zehra, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, 413-459. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 49-52, 54-56.

arasında Eş'ari ve Mâtürîdi mezhepler ön plana çıkmıştır. Bu mezhepler, ehl-i sünnetin inançlarını açıklayan ve hızla kabul gören öğretiler sunmuşlardır. Eş'arilik özellikle Şâfiî ve Malikî mezhepleri tarafından benimsenmiş ve bu mezheplerin hâkim olduğu bölgelerde etkili olmuştur. Mısır, Hicaz ve Irak gibi bölgelerde Eş'arilik yaygın bir şekilde kabul görmüşken, Horasan bölgesinde büyük bir alim kitlesi tarafından yüceltilmiştir.⁷

İmam Eş'ari ile aynı dönemde yaşamış ve onun gibi ehl-i sünnetin büyük itikat imamlarından biri olan İmam Maturidi ile adını taşıyan Mâtürîdilik mezhebi, Türkistan, İran ve Irak bölgelerinde geniş bir yayılma alanı bulmuştur.⁸ Bu şekilde yayılan itikadî ve fıkhi mezhepler, gelişmelerini devam ettirerek Selçuklu dönemine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Selçuklu İmparatorluğu'nun Sünni İslam dünyasının lideri olması, bu mezhepler için büyük avantaj sunmuştur. Selçuklu Devleti'nin izlediği politikalar, söz konusu mezheplerin hem düşünsel olarak güçlenmesine hem de geniş bir coğrafyada yayılmasına imkân tanımış. Bu durum ehl-i sünnet anlayışının üstünlüğünü sağlama konusunda etkili olmuştur.⁹

1.1. Selçuklu Devletinin İslamiyet'i Benimsemesi ve Kuruluşu

Selçuklular, Oğuzların Kınık boyuna mensuptur.¹⁰ Devlete adını veren Selçuk Bey'in babası Dukak, Oğuz boyları arasında “Temir Yalığ” (demir yaylı) unvanıyla tanılır. Dukak Bey, devletin başındaki Yabgu'ya etkisi olan önemli bir şahsiyettir. Selçuk Bey, babasının vefatının ardından ordu komutanlığı (subaşı) görevine atanmıştır. Ancak sonraki dönemlerde Yabgu ile ilişkiler bozulunca ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır.¹¹ Cend şehrine yerleşerek (925-985) Büyük Selçuklu devletinin temellerini

⁷ Zehra, *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye* 510-573; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul:Ensar Neşriyat, 2012), 369-372, 474-505; Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 56-58.

⁸ Kemal Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, (Ankara:1980),18-25. Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*,420-449; Recep Önal “Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kelâm İlmi'ndeki Yeri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8/3(2013):325-360;Ahmet Ak, “Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, 2006);Cağfer Karadaş, “Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdilik”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 2/6(2006): 57-100.

⁹ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, çev. Neşet Çağatay, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964),160-166.

¹⁰ El Hüseyini, *Ahbarüd Devleti's- Selçukkiye*, çev. Necati Lugal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999),1-2. Faruk Sümer, “Selçuklular”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36:365-371.Omid Safi, “Oğuz Boyu ve 1040 Yılına Kadar Yükselişi”, içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2014),4:585-592.

¹¹ Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009)30-34;Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, (Ankara: Türk

burada atmıştır. Bu dönemde bölgede etkili olan unsur Sâ mânîler¹² devletidir. İslam inancında olan Sâ mânîler, Selçuk Bey'in etrafındaki Oğuz boylarının da İslam'ı kabul etmesi için çevresiyle istişare etmesine yardımcı olmuştur. Bu amaçla, Buhara şehrine elçiler gönderip bölgenin valisinden İslam kaidelerini öğretecek alimler talep edilmiştir. Selçuklulara din adamı gönderen vali, büyük bir olasılıkla Sâ mânîlerin sınır valisidir.¹³

Selçuklular ve ilk Müslüman Türk devletlerinin Maverâünnehir bölgesinde kurulmasının, Sünni mezhepleri benimsemelerindeki en önemli etken olduğu bilinir. Bu bölgede Sâ mânîlerin etkisiyle İslam anlayışı güçlü bir şekilde yerleşmiştir. Bu durum dönemin kaynaklarında Maverâünnehir bölgesinde sağlam bir temele sahip olduğunu gösterir. Eğer bu bölgede farklı bir mezhebin etkisi olsaydı, Selçuklular da bu mezhebi benimsemiş olurdu. Maverâünnehir ve Horasan bölgesindeki başarılarıyla tanınan Ebu Müslim'in öldürülmesinin ardından, bu bölgelerde hem siyasi hem de dini bazı olaylar meydana gelmiştir.¹⁴ Ancak, bu olaylar İslamlaşma dönemi sırasında gerçekleştiği için İran ve İslam kültürünün etkisi altındaki siyasi olaylar olarak kabul edilmiştir. Bu olayların Şia'nın aşırı grupları arasından çıktığı ve Türklerin de bu olaylara katıldığı düşünülmektedir. Ebu Müslim'in intikamını almak amacıyla İshak et-Türk, Ebu Müslim'in risaleti için davette bulunmak amacıyla Türk beldelerine girdiğini ve bu

---

Tarih Kurumu, 2011), I: 6-11; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", içinde *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1988) 10: 355. Bkz: İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, (İstanbul: 1955); Faruk Sümer, *Oğuzlar Tarihleri Boy Teşkilatı Destanlar*, (İstanbul: 1999); Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009); Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981); Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Turan Neşriyat, 1969). Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999).

¹² Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâ mânîoğulları", *AÜİFD*, XLIV/2 (2003):109-129; Aydın Usta, "Sâ mânîler" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36:64-68. Bkz: Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâ mânîler Devleti 874-1005)*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007). Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020).

¹³ Muhammed b. Havendşah bin Mahmud Mirhand, *Ravzatu's Safa fi Siretil Enbiya ve'l Mülük ve'l Hulefa (Tabakat-i Selçukiyye)*, Cilt: IV, çev. Erkan Göksu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 236; Ebû'l-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih*, çev. Ömer Rıza Doğru, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), I:293; Abdülkerim Özaydın, "Selçuk Bey", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 36: 364-365; Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhepler Kavgaları*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 168-169.

¹⁴ Cem Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyalar*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 38; Mehmet Azimli, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, (Ankara: 2004), 65; Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 197-199.

nedenle "et-Türk" unvanı verildiği bilinir. İshak et-Türk'ün Hz. Ali'nin soyundan geldiği, ancak Zeydiyye görüşünü savunmadığı iddia edilmektedir.¹⁵

Selçuk Bey, Cend şehrine geldiği dönem 350/961¹⁶ Sâ mânîlerin zayıfladığı dönemdir. Sâ mânîlerin ordusu ve halkının büyük bir bölümü Türklerden oluşmakta ve Sünni mezhebi benimsemekteydi. Sâ mânîler, II. Nasr döneminde (914-943) İsmailîlerin davet faaliyetleri sonucunda Maverâünnehir ve Buhara çevresinde etkilerini artırarak devletin içine sızmıştır. Ancak II. Nasr'dan sonra tahta geçen I. Nûh döneminde (943-954), Bâtınîlerin lideri Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, Sünni ekole mensup olan alimlerle istişare edildikten sonra idam edilmişti.¹⁷ Ardından, Mâverâünnehir ve Buhara çevresinde Bâtınîlere yönelik bir inceleme başlamıştır. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî'nin öğrencisi olan Ebû Yak'ûb es Sicistânî de Türkistan'da öldürülmüştür. Sâ mânîler, Sünni inançları benimsedikleri için Şîîlere karşı sürekli bir takip politikası izlemiştir. Bu, komşuları olan Büveyhîlerin güçlü bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁸ Ayrıca, Sâ mânîler özellikle Hanefî mezhebine mensup olan Sünni âlimleri, Şâfîîlere karşı desteklemiştir. Sâ mânîler ehl-i sünnetin temel ilkelerini yazmak için Maverâünnehir'in Türk bilgini olan Hâkim es-Semerkindî'den yardım talep etmiştir.¹⁹ Bu, bölgede Şîîliğin yayılmasını önlemek amacıyla yapılmıştır. Hâkim es-Semerkindî, el-Maturidi'nin öğretisiyle uyumlu olarak "es-Sevadül Azam"²⁰ adlı eseri kaleme

¹⁵ Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", 197-199.

¹⁶ Cend şehrine gelişi ile alakalı 925-940,955 ve 985-986 tarihlerde verilmektedir. bkz: Abdülkerim Özeydın, "Selçuk Bey", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009)36:364-365.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi: Siyasi-Ekonomik-Sosyal VII*, çev. Ahmet Ağırakça, Beşir Ersoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özeydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016),111-121.

¹⁸ Farhan Daftary, *İsmaililer*, çev. Erdal Toprak, (Ankara: Doruk Yayınları, 2002), 257-258; Avni İlham, "Ebu Yakub es Sicistani", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 10:252-253; Aydın Usta, "Sâ mânîler", 36:64-68.

¹⁹ Mustafa Can, "Hâkim es Semerkandî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15: 193-194.

²⁰ Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Maturidiyye mezhebinin başlangıç devri eserlerinin önemli örneklerinden olup, yazıldığı dönemde Sâ mânîler'in resmi akîdesi kabul edilmiş ve bölgedeki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş. Müslümanların oluşturduğu büyük cemaat, çoğunluk anlamına gelen eser yani "Es Sevadül Azam" altmış iki ana başlıktan oluşmakta, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Maturidiyye mezhebine göre iman konularını ele almaktadır. Bkz: Ebu'l Kasım es- Semerkândi, *es-Sevadül Azam Tercümesi*, çev. Talha Alp, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012). Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*,446; Mustafa Can, "Hâkim Es-Semerkindî" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997)15:193-194.

almıştır.²¹ Sâ mânîler, Sünni-Maturidi mezhep anlayışına dayalı dini politikaları benimseyerek hareket etmiştir. Bu mezhebi temel alarak, diğer farklı mezheplere karşı sürekli bir mücadele yürütmüştür. Bu, aynı zamanda komşu olan ve İslamiyet'i kabul edip Müslüman olan Selçuklular üzerinde de etkili olmuş ve Selçukluların Maturidi anlayışını benimsemesine zemin hazırlamıştır.²²

Selçuklular İslamiyet'i kabul ettiği dönemde, aynı coğrafyada bulunan Karahanlılar da İslamiyet'i benimsemiş ve Hanefî mezhebini seçmiştir. Sâ mânîlerin etkisi Karahanlılar'ın bu tercihinde belirleyici olmuştur. Karahanlılar döneminde de Şîî etkiler görülmüş, ancak bölgede Hanefî mezhebinin güçlü olması nedeniyle farklı mezheplere karşı sürekli bir tepki ve hoşnutsuzluk durumu söz konusu olmuştur.²³

Selçuklularla aynı dönemlerde hüküm süren bir diğer devlet Gazneliler'dir. Gaznelilerin kurucusu Alptekin, Sâ mânîlerin kölesi olarak başlamış önce hacip ardından ordu komutanlığına yükselmiştir. Gaznelilerin asıl kurucusu olan Sebüktekin de Sâ mânî ülkesine gelerek Müslüman olmuştur.²⁴ Sünni geleneğe bağlı olan Gazneli devleti, Selçuklu ve Karahanlılar gibi Şîa ve benzeri inançlara karşı bir tutum benimsemiştir. Hatta Gazneli Mahmud, Fatîmî halifesinin gönderdiği elçiyi dininden çıktığı iddiasıyla idam etmiştir. Bu olayı Abbâsî Halifesi'ne bildirdiğinde Halife, (1017) Hanefî-Mutezili fıkıh alimlerinden tövbe etmelerini talep etmiştir. Ayrıca Mutezili-Şîa görüşlerini, fikirlerini ders ve tartışmalarını yasaklamıştır. Sultan Mahmud, Horasan ve diğer birçok bölgede Mutezile, Şîî (Rafîzî), İsmailiyye ve Karmatiyye'ye mensup olan kişileri idam etmiş, geri kalanları hapse atarak bazı grupları da sürgüne göndermiştir.²⁵ Sonraki süreçlerde, Şîî Büveyhîler Bağdat'ı ele geçirmiş olsalar da Sünni inancın dini lideri olan

²¹ Mehmet Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, (İstanbul: Post Yayınevi, 2016), 97-105.

²² Ahmed Ak, *Selçuklular Döneminde Maturidilik* (Ankara: Yayınevi, 2009), 95-105.

²³ Murat Koca "Batı Karahanlılar" da (1042-1212) Tamgaç Bura İbrahim Han (1052-1068) Dönemi Ve Faaliyetleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 82-93. Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 24:405; Yusuf Ziya Kavakçı, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavera'al Nahr İslam Hukukçuları*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları, 1976), 305. Jürgen Paul, "Karahanlılar", içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4: 460-468. Mehmet Demirci, "Müslüman Türklerde Tasavvuf" içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 5:489. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi - Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2006). Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983).

²⁴ M. Hanifi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 28.

²⁵ İmam Zehebi, *Tarihu'l İslam*, Cilt: 29 (İstanbul: Cantaş Yayınları, 1991), 71-72.

Abbâsî Halifeliğine dokunmamışlardır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde Sünni inancın yaygın olmasıdır. Selçuklular, Abbâsî-Fatîmî Halifeliği arasındaki rekabette Şîî karşıtı bir tavır benimsemiş ve Gaznelileri Dandanakan savaşında yenerek bağılıklarını Abbâsî Halifesine bildirmiştir. Bu sayede Selçuklular, Abbâsî halifeliğini destekleyip bundan sonraki süreçlerde daha rahat ilerleme imkânı bulmuştur.²⁶

Özetle Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında ve sonrasındaki dönemde dini ve siyasi çekişmelerin varlığına şahitlik ediyoruz. Bu çekişmelerin temel nedeni, etkili bir siyasi güç olmak ve bölgedeki yaygın dini inançlarla uyumlu bir şekilde hareket etmektir. Selçuklular hem Şîî hem de Şâfiî mezheplerine karşı Sünni Hanefî inancını benimsemiş ve bu inancı Abbâsî halifesi ile yakın bir ilişki kurarak desteklemiştir. Abbâsî halifesi sayesinde Hanefî-Sünni inançları geniş coğrafi bölgelere yayılmış, devletin kurulması ve genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Siyasi açıdan böyle bir durum söz konusu olsa da dini açıdan bakıldığında, Selçukluların daha önceki dini ve kültürel inançlarına uygun olan Sünni anlayışı benimsemeleri, bu inancı gerektiği gibi yaşamalarına olanak sağlamıştır.

Selçuk Bey, Cend şehrine yerleştiği dönemde, Oğuz Devleti tarafından bu şehirden yıllık vergi alınmaktadır. Ancak Selçuk Bey, bu vergileri ödemeyi reddederek vergi toplamaya engel olup Oğuz Devleti ile mücadele etmiştir. Bu durum üzerine Cend valisi ve bölgedeki halk, Selçuk Bey'e askeri ve mali yardımda bulunmuştur. Selçuk Bey giderek güçlenmiş ve bölgede önemli bir isim olmuştur. Daha sonra Sâmânîler, Karahanlılarla mücadele etmek için Selçuk Bey'den yardım isteyerek bu mücadelede başarı elde etmiştir.²⁷ Sâmânîler, Selçuklulara yardımları karşılığında Buhara-Semerkant

---

²⁶ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sûrûr*, çev. Ahmet Ateş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957); 85-110 Ahmet Güner, *Büveyhilerin Şii-Sünni Siyaseti*, (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 1999), 37-41; Süleyman Genç, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri”, içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4:643,639-658; Süleyman Genç, “Fatîmî Abbasi-Selçuklu Münasebetleri ve Besâsîrî İsyanı”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İzmir, 1995); Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhepler Kavgaıları*, 168; Tahir Harimi Bakcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, (İstanbul:1940), 61. Erdoğan Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi” içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 4:601. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri” içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 4:659-666. Daha fazla bilgi için bkz: Claudia Cahen, *Türklerin Nasıl Müslüman Oldular*, çev. T. Andaç, N. Uğurlu, (İstanbul: 2008); Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazanagil, (İstanbul:1994).

²⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri I*, 23-26; Kafesoğlu, “Selçuklular”, 10: 356; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*

arasında yeni topraklar vermiştir. Bu dönemde, Maverâünnehir'de ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanan Karahanlı Devlet hükümdarı Nasr İlig-Han (H. 389 - M. 999), Buhara'yı ele geçirdikten sonra Sâ mânîler zayıflamıştır. Bundan sonraki süreçte Selçukluların yardımı artık sonuç vermemiştir. Selçuk Bey'in Cend şehrindeki ölümünden sonra, oğlu Arslan Yabgu babasının yerine geçmiştir.²⁸

Sâ mânî Devleti'nin çöküşünün ardından, Buhara-Semerkant bölgeleri Karahanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Ancak, Tuğrul Bey'in Karahanlı hükümdarı tarafından tutuklanması, Selçuklu ve Karahanlı ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Daha sonra, Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han (424-1032) ve Gazneli Mahmud'un Semerkant'ta gerçekleştirdikleri görüşmelerin ardından, Sultan Mahmud (415/416-1025) Arslan Yabgu'yu bir ziyafette tutuklayarak Hindistan'daki Kalincar kalesine hapsedmiştir. Arslan Bey, yedi yıl boyunca burada hapis kalmasıyla yönetimde Tuğrul ve Çağrı Beyler görev almıştır. Tuğrul Bey daha güvenli bölgelerde konuşlanmışken, Çağrı Bey 3.000 atıyla Horasan ve Azerbaycan'dan geçip 1018 yılında Van Gölü çevresine gelmiştir. Bu süreçte Ermeniler, Gürcüler ve Şeddadilerle mücadele içerindedir. Çağrı Bey, bir süre daha Anadolu'da keşiflerde bulunduktan sonra Maverâünnehir'e dönerek elde ettiği bilgileri Tuğrul Bey ile paylaşmış ve Anadolu'nun kendileri için uygun bir bölge olduğunu belirtmiştir.²⁹

Gazneli Mahmud'un ölümünün ardından Ali Tekin'in yardımıyla yerine oğlu Mesud tahta geçmiştir. Altuntaş'ın ölümüyle de oğlu Harun, 1034 yılında Harezm'de

---

(Sâ mânîler Devleti 874-1005), (İstanbul: 2017), 272-336. A.C.S. Peacock, *Early Seljuq History -A New Interpretation*, (London: Routledge studies in the history of Iran and Turkey, 2010). A. C. S. Peacock, *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*. çev. Z. Rona, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2016).

²⁸ Kafesoğlu, *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, 357; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, I: 33; Faruk Sümer, "Selçuklular" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 36:366; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 69-85.

²⁹ M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, (İstanbul: 1944), 35; Kafesoğlu, *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, 358. Ali Sevim, "Çağrı Bey" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 8:183-186; Kemal Taşcı, "Selçuklular Zamanında Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına Karşı Bizans Devletinin Aldığı Askerî ve Siyasî Tedbirler (1018-1071)", *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, (Antalya, 1-4 Aralık 2016), IV - Tarih, (nşr. Sinan Demirtürk), (Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, 2016) 537-550; Kemal Taşcı, "Birinci Oğuz Muhacereti Esnasında Anadolu Türkmenlerinin Merkezi Olan Ahlat ve Malazgirt Savaşı'na Neden Olan Türkmen Akınları", *Düşünce Dünyasında Türkiz, Siyaset ve Kültür Dergisi, Bağımsızlıkların 30. Yılında Türk Devletleri ve Zaferler Ayı Ağustos*, 12/59(2021):55-111; Kemal Taşcı, "Serman/Seryan Savaşı (514/1120) Beylikler Dönemi Türkiye'si'nde Mengücekli - Artuklu - Selçuklu - Danişmendli - Bizans İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası" *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1(2023):250.

bağımsızlığını ilan etmiştir. Buhara'da bulunan Ali Tigin ile Harezm de bulunan Harun, Selçuklular ile daha iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Ancak, geçmişte düşmanlık yaşamış olan Cend hâkimi Şah Melik, Selçuklulara baskı yaparak onların büyük kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Bunun üzerine Selçuklular, Cend şehrine, Maverâünnehir'e, Harezm'e ve son olarak Horasan bölgesine göç etmek zorunda kalmıştır. Selçuklular, Nesâ mevkiine gelmeleriyle Gazneli Devleti'nden toprak talep etmiştir. Ancak Gazneli Devleti bu talebi kabul etmemesi üzerine Selçuklular ile Gazneliler arasında Nesâ yakınlarında bir savaş patlak vermiştir. Bu savaşın galibi Selçuklular olmuştur (1035). Bu savaştan sonra iki devlet arasındaki ilişkiler bir nebze düzelmiş ve Gazneli Devleti, Selçuklulara bazı bölgelerin yönetimini devretmiştir. Selçuklulara bağımsızlık sembolü olan hil'at, menşûr ve sancak gönderilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra, Serahs bölgesinde iki ordu yeniden karşı karşıya gelmiş (1038) ve Gazneli Devleti bu bölgeyi de kaybetmek durumunda kalmıştır. Merv bölgesinde Çağrı Bey'e, Nişâbur'da da Tuğrul Bey'e "Melikü'l Mülûk" unvanıyla hutbe okutulmuştur.³⁰ Bu mağlubiyeti haber alan Sultan Mesud Selçuklulara savaş açmıştır. Bu savaşlarda Gazneli Devleti önemli başarılar elde etmiş olsa da Selçukluların uyguladığı savaş taktiği nedeniyle Merv civarındaki Dandanakan Muharebesi (1040) sırasında Selçuklular, Gazneli ordusuna büyük kayıplar verdirmiştir. Bu olayın ardından Gazneli Devleti yıkılma sürecine girmiş, savaştan sonra kaçmaya çalışan Sultan Mesud, Nişâbur'da yakalanmasıyla Gazne'ye kaçmıştır. Bir süre daha siyasi olarak Selçuklulara bağlı varlığını sürdüren Gazneliler, Gurlular tarafından son bulmuştur (582/1186).³¹

1.2. Selçuklu Devleti'nin Anadolu'nun İslamlaşmasındaki Rolü

Din olgusu insanlık tarihin her döneminde en ilkel ve basit biçimiyle bile olsa, kök salmış bir olgu olmuştur. İnsanlar yerleştikleri her yerde dinin etkisi altında kalmış ve bu nedenle dinin temas etmediği neredeyse hiçbir toprak parçası yok gibidir. Bu bağlamda Anadolu toprakları, tarihsel süreç içinde pek çok farklı inancın ortaya çıktığı ve birçok dinin bağlantı noktası haline geldiği bir yerdir. Özellikle semavi dinlerden olan

³⁰ İbnü'l-Esir, *el- Kâmil fi't-Târih IX*, 353-370; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 85-109; Kafesoğlu, "Selçuklular", 357-358; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri I*, 115. Cihan Piyadeoğlu, "Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mesûd ile Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 43(2007), 17.

³¹ Bundârî, *El Feth b. Ali b. Muhammed el. Zubdetu 'n-Nusra ve Nuhbetu 'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 5; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri I*, 336-339.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet, kökleri Ortadoğu'da olmasına rağmen Anadolu topraklarından beslenmiştir. Ayrıca Anadolu, sadece semavi dinler açısından değil, çok çeşitli inançlar ve kültürler açısından da büyük öneme sahiptir. Buraya yerleşen birçok farklı millet, kendi inançlarını ve kültürlerini getirmiş ve bu nedenle Anadolu, çok çeşitli inançlara ve kültürlere ev sahipliği yapmıştır.³²

İslam devleti, fetih hareketleri ile sürekli olarak genişlemiştir. Hz. Ömer döneminde Dımaşk ve Kudüs'ün fethedilmesi, Bizans Devletinin Suriye'den çekilmesi sonucunda Anadolu'nun güney ve güneydoğu bölgeleri Bizans ve Müslümanlar arasında sınır haline gelmiştir. Bu gelişmelerin ardından Bizans'a karşı gerçekleştirilen askeri hareketler Anadolu topraklarına da yayılmıştır.³³ Örneğin, Hz. Osman döneminde Habîb b. Mesleme³⁴ ve Muâviye b. Ebî Süfyan önderliğinde Anadolu'ya akınlar düzenlenmiş ve Bizans ile yapılan mücadelelerde İstanbul Boğazı'na kadar ilerlenmiştir. Hz. Ömer döneminde başlayan Anadolu fetihleri, Emevîler döneminde artarak devam etmiştir.

³² Derman Bayladı, *Dinler Kavşağı Anadolu*, (İstanbul: Say Yayınları,1998); 1-50;Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2010),9-44.

³³ Yayılan bu bölgelere sugûr bölgeleri olarak ifade edilmektedir. İslâm ülkesiyle dârülharp denilen gayri müslim ülkeleri birbirinden ayıran sınır bölgelerine ve geçiş noktalarına verilen addır. Sugûr, daha ziyade Anadolu'nun güneyindeki Arap-Bizans sınır bölgesini ve Endülüs'te İslâm devletiyle kuzeydeki hristiyan krallıklar arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bazan da Mısır, Kafkasya ve Orta Asya gibi bölgelerde yer alan, buradaki çeşitli kavim ve topluluklara karşı tahkim edilen şehirleri belirtmektedir. Sugûr'un Bizans sınırına en yakın bölgede yer alan müstahkem kale ve şehirleri, Avâsım'ın ise bu hattın güneyindeki müstahkem kale ve şehirler kuşağını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Casim Avcı, "Sugûr" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009)37:473-474. İbrahim Sünbül, "Abbasi Devleti Sugûr (Sınır) Ve Avâsım (Sınır Öncesi)Şehirleri (VIII. Ve X. Yüzyıllar Arası)" ,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019)12-26, 102-113. Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 2(1986): 65-83; Mehmet Azimli, "Abbasi Dönemi Türklerden Oluşturulan Özel Ordu ve Aile İlişkileri", *Maarife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2/1(2010): 157-163; Sedat Bilinir, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Sugûr Eş-Şam Sınır Hattının Halep'e Gerileme Süreci ve Türklerin Bölgedeki Faaliyetleri", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3/6(2016):17-31; Gürhan Bahadır, "Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/16 (2011):113-124; Kazım Paydaş, "Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/51(2012): 165-200;Daha fazla bilgi için bkz: Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler: İlk Türk Sahabe Tabîi ve Tebea Tabîiler*, (İstanbul: Yedi Kubbe Yayınları, 2014); Colin Mcevedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çev. Ayşen Anadol, (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, 2004);Gürhan Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Abbasi-Bizans Sınırı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 46/28(2009); Âdem Apâk, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/18, (2009):95-122;Âdem Apâk, "Hz. Osman Dönemi Fetihler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9, (2010):445-469.

³⁴ İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cilt: VII, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017), 158-159; bkz: Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi I*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2011).Asri Çubukçu, "Habîb b. Mesleme" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1996), 14:372-373.

Muâviye b. Ebû Süfyan, Rumlara karşı iki defa karadan ve denizden seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin başlıca hedefi İstanbul şehridir. Muâviye, Hicri 48. yılında İstanbul'u kuşatmak için Yezid komutasındaki bir ordu ile kara ve denizden saldırmış, ancak şehrin sağlam surları, stratejik konumu ve Rum ateşinin Müslüman gemilerini yakması nedeniyle İstanbul'un fethi başarısız olmuştur. Kuşatma sırasında Ebû Eyyûb el-Ensârî³⁵ şehit olmuş ve şehre yakın bir bölgede defnedilmiştir. Bizans'a karşı Anadolu'daki akınlar Muaviye dönemiyle sınırlı kalmamıştır. İktidarın Emevîler'den Abbasîlere geçmesiyle gaza faaliyetleri Abbasiler döneminde de devam etmiştir. Abbasilerin üçüncü Halifesi el-Mehdî döneminde, özellikle Rumlara karşı cihat ilan edilmiştir.³⁶

Abbasi halifelerinden Harun er-Reşid zamanında da mücadeleler devam etmiştir. Babası el-Mehdî döneminde Bizans kraliçesi ile anlaşma yapılmış olmasına rağmen Harun er-Reşid, Bizans'a askeri bir sefer düzenlemiştir. Bunun nedeni, daha önce kraliçeyle yapılan anlaşmaya uymayan I. Nicephorus'un kendinden önce tahta oturan kraliçenin kararlarına ve anlaşmalarına uymaması ve o dönemde ödenen cizyeyi dahi Abbasilerden istemesidir. Bu durum karşısında Harun er-Reşid sessiz kalmayarak ordusunu Bizans'a sevk etmiştir. Bizans, daha önceki anlaşmanın daha ağır şartlar altında kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁷ Abbasiler döneminde Bizans ile mücadeleler sonraki yıllarda da devam etmiştir. Halife el-Me'mûn döneminde Anadolu'da gaza faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bizans İmparatoru, halife el-Me'mûn'dan ülkedeki tüm Müslüman halkı fidye almadan bırakmayı, buraya kadar gelmiş olduğu tüm masrafları karşılayacağını, hatta Hristiyanların harap ettiği ve tahrip ettiği şehirleri imar edeceğini, bunun karşılığında Anadolu gazasından vazgeçmesini teklif etmiştir. Ancak halife, bu teklifi kabul etmeyip Anadolu'daki birçok kaleyi alıp Rum halkını da cizyeye bağlamıştır. Bu, Müslümanların Anadolu'da gerçekten kalmak istediklerinin bir göstergesidir. Abbasilerin Anadolu'ya yaptığı akınlar, başlangıçta tahrip amacı taşıdıysa da sonrasında

³⁵ Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10:123-125.

³⁶ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995), 460; İsmail Yiğit, "Emeviler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11, 89; Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhiddin Aslanbay, *Seyyid Battal Gazi*, (Eskişehir: Kardeşler Matbaası, 1953).

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih VI*, 66, 184; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi II*, 440-461. Ayrıca bkz: Kazvini, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud (*Asaru'l Bilad ve Ahbaru'l- Ibad*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019).

fetih amacını gütmüştür. Halife el-Me'mun'un asıl hedefi, Anadolu şehirlerine Müslümanları yerleştirmektir. Ancak halifenin ölümü bu hedefini yerine getirmesine engel olmuştur.³⁸

Abbasi Halifesi el-Mu'tasım, Bizans'ın Malatya'daki Müslüman halka yönelik zulüm ve katliamlarına karşılık, savaş ilan etmiştir. Bu zulümlere karşı intikam alacağına yemin eden el-Mu'tasım, bir ordu hazırlayarak Anadolu'ya sefere çıkmış ve Ankara'ya gelerek Ammûriye ve çevresini ele geçirmiştir.³⁹ Sonraki yıllarda ise Bizans'a karşı düzenlenen seferler, sınır bölgelerine yerleştirilen askeri güçlerle, benzeri bir şekilde sınırların içlerine doğru ilerlemiştir. Bu fetihlerle ele geçirilen şehirler, Müslüman nüfusu barındırmak amacıyla kullanılarak Anadolu'da “*Avasım*” adı verilen bir hat oluşturulmuştur. Diğer bir açıdan, Anadolu halkı İslam dinini tanımış ve bu sayede İslam'la kaynaşmıştır. Böylece Anadolu topraklarına İslam dininin girişi, başlangıçta ihtida yoluyla değil, Müslümanların bölgeye yerleştirilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Urfalı Mateos, Bizans'ın önemli hükümdarlarından Nikeforos'un Avasım şehirlerine saldırdığını ve Kilikya üzerinden ilerleyerek Müslümanlara karşı büyük bir zafer kazandığını büyük bir memnuniyetle anlatmıştır.⁴⁰ Avasım bölgesi, Massisa, Selgus, Keysüm, Sumeysat, Malatya, Zibatra, Hadesse, Maraş, Tarsus, Adana gibi özel Anadolu şehirlerinden oluşmaktadır. Avasım bölgelerinin sürekli genişlemesi, merkezi yönetimin daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştur. Abbasi halifesi Harun er-Reşid, sınır bölgelerini merkezden ayrılarak bu bölgeleri idari birimlere dönüştürmüştür. Daha önce “*uç-sugûr*” olarak adlandırılan bu bölgelere “*avasım*” adı verilmiştir. Bu bölgelerde, Müslümanlar tarafından hendekler kazılarak askerler konuşlandırılmıştır. Avasım bölgesinde bulunan askerlerin çoğunluğunu Türkler oluşturmuştur.⁴¹

³⁸ Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin el Mesudi, *Muruc Ez Zeheb*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023).228-230 Ahmet Çelebi, “Abbasiler Devri”, içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 3: 188.

³⁹ Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andersan, not. çev. Mükrimin Halil Yinanç, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000),7-10.

⁴⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih VII*, 111-121; Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*,8-9.

⁴¹ Kazım Paydaş, “Emevîler Ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus” *Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/5, (2012): 165-197; Gürhan Bahadır, “Dokuzuncu Ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbasi Sınırı”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009): 163-178; Semih Balaban, “Emevîler Ve Abbasiler Devrinde Tarsus (Kadı Tarsusî'nin Siyeru's-Sugur'una Göre)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,2019)11-18; Gürhan Bahadır, “Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması (636-1100)”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/16 (2011):113-

Halife Mütevekkil döneminde, Abbâsî Devleti'nin neredeyse tüm ordusu Türklerden oluşuyordu. Bu askerler, cesur ve tehlikeli görevlere atılmaktan çekinmeyen insanlardı. Bu nedenle sınırdaki ve savaş hattında bulunmaktan herhangi bir çekinceleri yoktur. Şehit olan Türk askerlerinin yerine yeni askerler gelmekte ve Anadolu'daki “*avasım*” şehirleri gibi yönetimi Türk komutanların elinde bulunan bölgeler hiç sahihsiz kalmamaktaydı. Bu bölgelerde yaşayan halk, kendi aralarından seçtikleri bir idareciyi halifeye bildirir. Bu bölgelerdeki beyler Müslüman devlet kurulmuş gibi davranarak kendi adlarına para basıp, emir, melik, sultan unvanını kullanıyordu.⁴²

Selçuklulardan önce Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusunda Müslüman devletler bulunmaktaydı. Bu bölgelerde hüküm süren Müslüman emirliklerden biri Mervaniler'dir (990-1096). Mervaniler, Selçukluların bu bölgeye yerleşmeden önce Amid ve Meyyafarikin (Diyarbakır-Silvan) çevresinde 106 yıl boyunca egemenlik sürmüştür. Mervaniler, son 45 yılını Selçuklulara tabi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁴³ Akabinde Ukayliler (997-1097)⁴⁴ ve Mezîdîler (1012-1152) gibi Türk İslam anlayışını benimseyen devlet ve hanedanların yanında Şîi-Fâtımî halifelerine bağlı devlet ve

---

126; K. Y. Koprıman, “Abbasiler Döneminde Bizans Sugurunda Türklük Faaliyetleri” içinde *Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan, Armağan Kitabı, Makaleler*, (Ankara: Berikan Yayınları, 2005)331-346; Sedat Bilinir, “Dokuzuncu Ve Onuncu Yüzyılda Sugur-Eşşam Sınır Hattının Halep'e Gerilemesi Süreci Ve Türklerin Bölgedeki Faaliyetleri”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3/6, (2016):17-34; Hakkı Dursun Yıldız, “Avasım”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınevi, 1991), 6:112.

⁴² Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944), 20-21; M. Şemseddin Günaltay, “Abbas Oğulları İmparatorluğun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü”, *Belleten*, 3/23-24 (1942): 202-203; bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988). Osman Gürbüz, “Boğa El-Kebîr'in Ermeniyeye Seferi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, 22(2003): 238-248.

⁴³Şeref Han b. Şemseddin Bitlisi, *Şerefname, (Kürt Tarihi)*, çev. Abdullah Yegin, (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2018),71-72;Abdurrahim Tufantoz, *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085*,(Ankara:Aça Yayınları,2005),47-57; Ali Sevim-Erdoğan-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset,Teşkilât ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1995),101;Sıddık Ünal, “Mervanoğulları'nın Kuruluşu ve Selçuklu Devleti'nin Hakimiyetine Girişi”, *YT, TTTA*, II, 8/44, (2002): 44-58;Karl Vilhelm Zettersteen, “Mervaniler” içinde *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1988), 7: 780-781; Kemal Taşcı, “Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2013),126-133; Mehtap Babür “Selçuklu-Mervanî İlişkileri (429-486/1038-1093)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

⁴⁴ Irak, el-Cezîre ve Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hânedanıdır (990-1096). Gülay Öğün Bezer, “Ukayliler”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012)42:59-61; Karl Vilhelm Zettersteen, “Ukayliler”, içinde *İslâm Ansiklopedisi*.13:18-19 Mevlüt Günler “Müslim b. Kureyş Dönemi Selçuklu-Ukaylı İlişkileri” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 44(2020):237-251.

hanedanlarda bulunmaktadır. Bunlar ise; Büveyhîler (932-1055)⁴⁵, Mirdâsîler (1024-1080)⁴⁶, Hamdânîler (906-1004)'dir.⁴⁷ Ayrıca Fars, Arap kökenli emirliklerle Bizans İmparatorluğu da yer almaktadır.⁴⁸ Bu bilgilerle, Selçuklulardan önce Anadolu'nun birçok önemli bölgesinde Müslüman nüfusun varlığına işaret eder. Bu Müslüman nüfusun önemli bir kısmı Türklerden oluşmaktadır. Bu Müslüman halk, Bizans'a yönelik akınlar gerçekleştirerek onları zayıflatmış ve sonraki yıllarda Anadolu'ya gelecek olan Selçuklu Devleti için bir tür öncü güç olmuştur.⁴⁹

1.3. Tuğrul Bey Döneminde Selçukluların Dini Siyaseti

Selçuklular, Tuğrul Bey döneminde Horasan ve Maverâünnehir sınırlarını içeren geniş bir bölgeyi kontrol altına almışlardır. Bu, coğrafyada ilk kez bir siyasi yapılanmanın gerçekleştirildiği bir dönemi temsil etmektedir. Tarihin ilk çağlarından itibaren farklı insan topluluklarının buluşma noktası olan bu topraklar, göçler, istilalar ve ticaret gibi sosyolojik değişimlere ev sahipliği yapmış ve kültürel birikim açısından zengin bir coğrafya olmuştur. Tuğrul Bey döneminde, bu önemli medeniyetler, gelenekler ve özellikle dinler varlıklarını sürdürmüş ve etkilerini günümüze kadar taşımıştır. Selçukluların Tuğrul Bey döneminde sınırları içinde, çoğunluğu Müslüman olan bir nüfus bulunmasına rağmen Hristiyanlık, Yahudilik ve diğer gayrimüslim halklarda mevcuttur.⁵⁰

⁴⁵ 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hanedandır. Tafsilat için bakınız. Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6: 496-500; Edip Akyol, "Büveyhîler'in Bağdat Hâkimiyeti (334/945 – 447/1055)" *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(2018): 119-130.

⁴⁶ 1024-1080 yıllarında Halep'te hüküm süren Müslüman bir hanedandır. Erdoğan Merçil, "Mirdâsîler" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30: 149-151. Abdülkerim Özaydın, "Sâlih B. Mirdâs" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009) 36: 41. Sedat Bilinir, "Mirdâsî Devleti'nin Büyük Selçuklu Devleti'ne Tâbi Hale Getirilmesi Sürecinde Bölgedeki Türkmen Faaliyetleri" *Asia Minor Studies*, 5/10(2017): 40-59.

⁴⁷ 905-1004 yılları arasında Musul ve çevresiyle Kuzey Suriye'de hüküm süren bir Arap hanedanıdır. Ömer Tokuş, "Hamdaniler (Siyasî, İctimaî, İlmî ve Kültürel Hayatı)", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006): 17-20; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdaniler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997) 15: 446-447.

⁴⁸ Mehtap Babür "Selçuklu-Mervanî İlişkileri (429-486/1038-1093)" 12.

⁴⁹ Mustafa Alican, "Selçuklu-Mervânî İlişkileri". *Turkish Studies* 8/11(2013) 1-15; Abdurrahim Tufantöz, "Mervaniler" içinde *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 230-232

⁵⁰ Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev. İsmet Kayaoğlu, (Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1981), 197. Hüseyin Kayhan, "Selçuklular- Abbâsî Halifeliği İlişkileri", içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 4: 669-676.

Horasan'ın birçok önemli şehrinde yaşayan gayrimüslimler, Tuğrul ve Çağrı Bey ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Gaznelilerin ağır vergi yükünden rahatsız olan gayrimüslim halk, Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Selçuklu yönetimi altında, ticaret ve zanaatla uğraşan Yahudi ve Hristiyan topluluklarının yanı sıra İran coğrafyasında Mecusi nüfusunun da varlığı söz konusu olmuştur. Bu dönemde, Mecusiler dini hayatlarında hiçbir engelle karşılaşmamıştır.⁵¹ Hristiyanlar, Yahudiler ve Mecusiler, devlete melik atamaları yapmıştır. Bu meliklerin görevleri, devletle ilişkileri düzenlemek ve vergi tahsilatını yönetmektir.⁵² Selçuklu devlet yönetimi altındaki gayrimüslim halkın yoğun olarak yaşadığı coğrafyalar arasında Azerbaycan, Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu bölgesi ve çevresi yer almaktadır. Bu bölgelerde Gürcü, Ermeni, Yakubi ve Süryani nüfuslarının varlığı söz konusu olmakla birlikte, bu topluluklar feodal bir yapıya sahiptirler.⁵³ Türklerin İslam'ı benimsemesinden sonra bile, İslam dinini kabul etmeyen geniş bir Oğuz kitlesi bulunuyordu. 1043 yılında Tuğrul Bey'in Kaşgar ve Balasagun bölgelerine yönelmesi, yaklaşık 10 bin çadır Türk halkının Müslüman olmasına öncülük etmiştir.⁵⁴ Bu durum, gayrimüslim Türklerin varlığını ve İslamlaşma sürecinin Türkler arasında devam ettiğini göstermektedir. Selçuklu sınırları içinde, sayıca fazla olmayan Budistlerin yanı sıra Mani ve göçebe bozkır kültürünün etkilerini devam eden halklar da bulunmakta. Selçuklu Devleti, kendi halkı içinde farklı inançları ve dinleri benimseyen bu topluluğu, adaletli bir politika izleyerek bir arada tutmayı başarmıştır.⁵⁵

Selçuklu Devletinin kuruluş döneminde İslam dini yaygın olsa da bu dini inanç farklı itikadî ve fikhî mezhepleri içermektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Horasan ve Maverâünnehir bölgesi çeşitli politik güçler tarafından yönetilmişti ve bu güçlerin uyguladıkları siyasetler çeşitli mezheplerin bu coğrafyada temsil edilmesine neden olmuştu. Bu dönemlerde var olan sosyo-kültürel yapının izleri, Selçuklu Devletinin kuruluş döneminde de görülmüştür. Selçuklu Devletinin kuruluş döneminde Hanefî mezhebi yaygın bir mezhepti ve Abbasiler, Hanefî mezhebinden kişileri yargı görevleri başta olmak üzere pek çok önemli göreve getirmiştir. Bu nedenle Selçuklu Devletinin

⁵¹ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, (İstanbul: Tatar Yayınları 2002), 250-252.

⁵² Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, 248-249.

⁵³ Ali Sevim, *Genel Çizgileri ile Selçuklu-Ermeni İlişkisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983),

41.

⁵⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 355.

⁵⁵ Çağfer Karadağ, "Selçukluların Dini Politikası" *İstem Dergisi*, 1/2, (2003): 95-96.

kuruluş döneminde Hanefî mezhebi, bu konumunu ve etkinliğini korumuştur.⁵⁶ Selçukluların İslamiyet'i benimseme sürecinde Hanefî mezhebinin yoğun olduğu bölgelerden biri Maverâünnehir coğrafyasıdır. Bu nedenle Selçukluların, Hanefî mezhebinin etkisinde olduğu düşünülmüştür. Ali b. Nâsır el Hüseyinî'nin yazdığı eserde Selçuk Bey'in "*Hanefî mezhebine girmekle mutluluk bulduğu*" ifadesi ve Azimi'nin Tuğrul Bey hakkında "*Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat mezhebine mensup olduğu*" ifadeleri bu duruma işaret etmektedir. Bu bilgiler, Selçukluların Hanefî mezhebine bağlılık gösterdiği açıktır.⁵⁷ Rey şehrini fetheden Tuğrul Bey'in burada bir cami inşa ettirmesi ve bu camiyi Hanefîlere tahsis etmesi, Hanefî mezhebinin daha da hızla yayılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, (447/30 Ocak 1056) yılında kadılık makamına Hanefî Ebu Abdullah ed- Dâmegânî'nin⁵⁸ atanması, Hanefîlik mezhebinin önemli bir temsilcisini göreve getirmesi bakımından önem taşımaktadır.⁵⁹ Tüm bu bilgiler, Selçuklu Devleti'nde Hanefîlik anlayışının devletteki rolünü ve bu mezhebe verilen önemi vurgulamaktadır.

Selçuklu Devletinin kuruluş sürecinde, Hanefî mezhebi kadar etkin olan bir diğer mezhep ise Şâfîlik mezhebi olmuştur. Şâfîlik mezhebinin yayılma ve ortaya çıkış yeri Mısır'dır. Ancak, Ebü'l Kâsım Enmâtî⁶⁰ ve öğrencisi Ebü'l Abbas İbn Süreyc⁶¹ aracılığıyla yürütülen faaliyetler sonucunda, Şâfîlik mezhebi Bağdat'ta kök salmıştır.⁶² Tuğrul Bey döneminde, Irak ve Horasan şehirlerinde, Hanefî mezhep anlayışı kadar olmasa da Şâfîlik mezhebinin de azımsanmayacak bir varlığı söz konusudur. Şâfîlik mezhebinin yayılması ile Suriye ve çevresinde var olan Evzâilik, yerini Şâfî mezhebine bırakmıştır.⁶³

⁵⁶Makdisi, *Ahsenü't-Tekasım fî Marifeti'l Ekalim*, çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları,2015), 338-39.

⁵⁷ Ali b. Nâsır el-Hüseyinî, *Aḥbârü'd-devleti's-Selcûkıyye*, çev. Necati Lugal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999), 2. Ebû Abdullah Muhammed el-Azimî, *Azimi Tarihi-Selçuklular İlgili Bölümler (H..430-538=1038-/39-11143/44)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988),13.; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013),22-25.

⁵⁸ Cengiz Kallek, "Dâmegânî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993) 8: 453-454.

⁵⁹ Wilferd Madelung, "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler", çev. Muzaffer Tan, İmam Maturidi ve Maturidilik, Haz: Sönmez Kutlu, (Ankara: Otto Yayınları, 2011), 330.

⁶⁰ Nail Okuyucu, "Ebü'l Kâsım Enmâtî" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2020) Ek-1:405.

⁶¹ Şükrü Özen, "Ebü'l Abbas İbn Süreyc" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20:363-366.

⁶² Bilal Aybakan, "Selçuklular Döneminde Fıkhnın Gelişimi: Şâfî Mezhebi Çerçevesinde", içinde *Selçuklularda Bilim ve Düşünce Sempozyonu*, I, (Konya: 2013), 228.

⁶³ Kavzini, *Asaru'l Bilad ve Ahbaru'l İbad'i*, çev. Murat Ağarı, (Ayışığı Yayınları, 2019), 386-389. Zehebî, Endülü's'te 230 (844) yılına kadar varlığını koruyan Evzâiliğin bu tarihten itibaren yerini Mâlikîliğe bıraktığı yolunda bir tesbitte bulunurken Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr Şam halkının da yaklaşık 220 yıl Evzâî'nin mezhebine tâbi olduğunu belirtmektedir. Dimaşk'ta Evzâiyye kadılığı yapan en son kişi Ebü'l-

Tuğrul Bey döneminde Hanefî mezhebi mensupları, yargı başta olmak üzere pek çok önemli göreve getirilirken Şâfiîler sahip oldukları görevlerinden alınmıştır. Örnek verecek olursak, önemli bir ilim merkezi olan Nişabur'da görev yapmakta olan Şâfiî Ebû Osmân es-Sâbûnî⁶⁴ hatiplikten alınarak yerine Hanefî mezhebine mensup olan Ebû'l Hasan Ali es-Sandalî getirilmiştir.⁶⁵

Selçuklu idaresinin aksine Abbasi Halifesi, Şâfiî mezhebe mensup kişileri göreve getirmekten çekinmemiş ve bilhassa Tuğrul Bey'i tanınması amacıyla Selçuklu Devleti merkezine Ebû'l Hasen Ali b. Muhammed el Mâverdi'yi⁶⁶ göndermiştir. Bu kişi de Şâfiî mezhebindendir. Selçuklu Devleti döneminde Bağdat etrafında etkin olan bir diğer mezhep ise Hanbelîlik Mezhebi olmuştur. Horasan ve İsfahan coğrafyasında var olma mücadelesi içerisindeki Hanbelî ile Eş 'arilerin aralarında sorunlar çıkmış ve ciddi tartışmalar meydana gelmiştir.⁶⁷

Selçuklularda hatta Tuğrul Bey döneminde etkisi hissedilmeyecek kadar az olan mezheplerden biri de Mâlikîlik mezhebidir. Kuzey Afrika, Endülüs ve çevresinde önemli nüfusa sahip olmasına rağmen Mâlikîlik Mezhebi, Selçuklu topraklarında az bir nüfusa sahip olmuştur. İbn Amrûs el-Bağdâdî, Kadı Abdulvehhâb gibi Mâlikî mezhebine mensup ilim adamları Selçuklu Devleti bünyesinde yer almıştır.⁶⁸

Selçuklu Devletinin kuruluş döneminde itikâdî mezhepler de önemli rol oynamıştır. Siyasi itikâdî fırkalar ile fikhî fırkaların iş birliği ayrıca ortaklık kurmaları, özellikle Tuğrul Bey döneminde önemli gelişmelere ve sonuçlara yol açmıştır.

Hasan Ahmed b. Süleyman b. Hazlem'dir (ö. 347/958). O dönemin Şâfiî kadısı Ebû Zür'a Muhammed b. Osman Dimaşk kadılığına geldiğinde halkın çoğu Evzâî'ye tâbi idi. Sehâvî'nin kaydettiğine göre Ebû Zür'a'nın gayretleri sonucunda Dimaşk'ta Evzâîyye yayıflamış, Şâfiî mezhebi yaygın hale gelmiştir. Evzâî mezhebinin zamanla taraftar bulamayıp ortadan kalkmasına tesir eden en önemli âmil, öğrencilerinin ekolün yayılması ve hocalarının görüş ve fetvalarının kitaplaştırılmasında diğer mezhep mensuplarının gösterdikleri çabayı ve itinayı göstermemiş olmalarıdır. Bunun sonucu olarak özellikle günümüzde Evzâî'ye ait görüşlerin ancak tefsir, hadis ve fıkıh kitaplarında dağınık vaziyette bulunduğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Salim Ögüt, "Evzâî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11:546-548.

⁶⁴ Muhammed Aruçi, "İsmâil b. Abdurrahman Sâbûnî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008),35:359-360.

⁶⁵ Abdullah Ömer Yavuz, "Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015), 86.

⁶⁶ Cengiz Kallek, "Mâverdi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 28:180.

⁶⁷ Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, 45-47.

⁶⁸ Ferhat Koca, "Kâdî Abdülvehhâb" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24:113-114: Eyyüb Said Kaya, "Maliki Mezhebi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27: 519-535.

Mâturîdîlik, Sâ mânîler döneminde ortaya çıkmış ve Semerkant şehrinde İmam Mâturîdî'nin (944) fikirlerini kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Selçuklu Devleti döneminde de varlığını sürdürmeye çalışan mezheplerden biri olmuştur. Mâturîdîlik, Hanefî ekolünün itikadî fikirlerinin bir sistematik yorumudur. Bu nedenle Hanefî ekol, İmam Mâturîdî'ye ve eserlerine büyük önem vermiş ve onu Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'ın önde gelen bir lideri olarak kabul etmiştir.⁶⁹ Selçuklular döneminde Mâturîdîlik yeniden canlanmış ve ilim camiasında gündeme gelmiş, İmam Mâturîdî'nin fikirleri tartışılmıştır. Tuğrul Bey döneminde Mâturîdîlik anlayışına sahip bir kişi olan Yüsr Muhammed el-Pezdevî, Semerkant ve Buhara şehirlerinde kadılık yapmıştır. Ancak, Pezdevî'nin yaşadığı dönem hakkında bilgilere sahip olsak da kadılık görevini yaptığı Semerkand bölgesi, Melikşah döneminde Selçuklu toprakları kontrol altına alınmıştır.⁷⁰

Diğer bir mezhep olan Kerrâmîye ise Mürcie'nin bir alt kolundan gelir ve Nişabur ve çevresinde önemli bir yapılanmaya sahiptir. Gazneli Mahmud döneminde devlet desteğinden mahrum kalan Kerrâmîler, Selçuklular döneminde de güçlerini kaybetmeye devam etmişlerdir. Ayrıca, Hanefî, Şâfiî ve Eş'ari ilim camiası tarafından eleştirilen bu mezhepler, 1095 yılında büyük bir yıkıma uğramıştır. Şâfiîler ve Hanefîler, Kerrâmîlere karşı birlik olarak uzun bir süre mücadele etmişlerdir. Sonuç olarak, Kerrâmîler etkilerini büyük ölçüde kaybetmiştir.⁷¹

⁶⁹ Ahmet Ak, Selçuklular Döneminde Maturidilik, (Ankara: Yayınevi, 2009), 70-73,94; Ayrıntılı bilgi için bkz: Sönmez Kutlu, “Ebu Mansur el-Maturidi'nin Mezhebi Arka Planı”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, (Ankara: 2011); Ahmet Ak, Büyük Türk Alimi Mâturîdî ve Mâturîdîlik, İstanbul 2008; Wilferd F Madelung, “Mâturîdîliğin Yayılışı Ve Türkler”, çev. Muzafer Tan, İmâm Mâturîdî ve Mâturîdîlik, Ankara 2003, 305-368.; Ahmet Ak, “Mâturîdîliğin Hanefîlik ile İlişkisi”, *Milel ve Nihal*, 7/2 (2010): 223-240.

⁷⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, I, hazr.Erdoğan Merçil, (İstanbul: Millî Eğitim Basım Evi,1977)120,138,161; Ak, *Selçuklular Döneminde Maturidilik*, 114-115.Abdülkerim Özaydın, “Melikşah”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29:54-57.

⁷¹ Kerrâmîye konusunda sistematik çalışmalarının başında hiç kuşkusuz Prof. Dr. Sönmez Kutlu gelmektedir. Doktora tezi olarak hazırladığı “Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri” isimli çalışmasında Kerrâmîye Mezhebinin kurucusu olan Muhammed b. Kerrâm ve onun Horasan'daki çalışmaları hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Kerrâmîye'nin tıpkı Mürcie gibi aynı coğrafi bölge ve alanda varlık bularak taraftar toplamış olmaları, bu hareket arasında bir bağın olabileceği fikrini gündeme taşımıştır. Sönmez Kutlu da bu çerçevede Mürcie-Kerrâmîye etkileşimine değinerek belli bir dönemden sonra Kerrâmîye'nin Mürcie içinde devam ettiğini ve kimi konularda benzer görüş ve düşünceleri paylaştıklarına dikkat çekmiştir. Bkz: Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018)231-241; Hüseyin Doğan, *Horasan ve Maverâünnehir'de İlmî Bir İslam Politikası Kerrâmî Söylem ve Yansımaları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 58-84, 105-123 Mustafa Salih Edis, “Kerrâmîye'nin Kelâmî Ve Fikhî Meselelere Yaklaşımı”, *Journal of Analytic Divinity* 3/2(2019):1-23;Cağfer Karadaş, “Kerrâmîye ve İtikadî”, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 5/2(2007):41-62;Erol Erdem, “Kerrâmîye Mezhebi ve İtikadi Görüşleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans

Tuğrul Bey döneminin üzerinde durulması gereken önemli bir konu, Eş'arilik meselesidir. Büveyhîler⁷² döneminde, Küllâbi adetleri⁷³ içerisinde İmam Eş'ari adıyla ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Eş'arilik bu dönemdeki önemli ilim adamı Cüveynî ile farklılaşma ve felsefî temel oluşturma sürecine girmiştir. İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî⁷⁴ ile başlayan ve Şehristânî⁷⁵ ile de devam eden Eş'ari'lik, Fahreddin Er-Râzî⁷⁶ ile daha açık bir hal alarak felsefî boyuta taşınmıştır. Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde gelişen bu farklılaşma süreci “felsefî Eş'arilik” olarak da adlandırılmaktadır. Hanefilikten sonra Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde en büyük nüfusa sahip olan mezhep, Şâfiî -Eş'ari mezhebi olmuştur. Sosyo-kültürel yapı ve köken bakımından farklı çıkış noktalarından gelen Eş'arilik ve Şâfîlik, Tuğrul Bey döneminde kader birlikteliği yapmıştır.⁷⁷ Abdülkerîm B. Hevâzin Kuşeyrî⁷⁸ ile başlayan Sufî⁷⁹ düşünce de aynı dönemde ve aynı fikir düşüncesi içerisinde bir oluşum içine girmişti. Yani genel olarak baktığımızda Selçuklu Devletinin kuruluş aşamasında mezheplerin farklılaştığını, değiştiğini ve dönüşümler içine girdiğini görüyoruz.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey döneminde Şîî mezheplerin etkinliği göz ardı edilemez. İmâmiyye mezhepleri, Büveyhîler döneminde önemli bir gelişim göstermiştir. İmâmiyye mezhepleri inanç tasavvuru bakımından bir dönüşüm gerçekleştirmiş ve

---

Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994)1-89; Sönmez Kutlu, “Kerramiyye”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25: 294-296. Sönmez Kutlu, “ Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı Ve İslâm Düşüncesine Katkıları” *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2002):168-210. Sönmez Kutlu, “İslâm’ın Mezhepler Öncesi Tarihsel ve Toplumsal Gerçekliği Sorunu” *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018):141-168. Michael Cook, “İslâm’da Aktivizm Ve Quietizm: İlk Mürcie’nin Durumu” çev.Sönmez Kutlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37:305-315.

⁷² K. V. Zetteten, "Büveyhîler" içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, MEB, 1979)2:843-845.

⁷³ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arilik-Maturidilik İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 88-97. Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Küllâb”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999),20:156-157.

⁷⁴ Abdülazim Mahmûd ed-Dîb, “İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993),8:141-144

⁷⁵ Ömer Faruk Harman, “Şehristânî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2010),38:467-468; Mustafa Sinanoğlu, “Şehristânî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2010),38:468-470.

⁷⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin Er-Râzî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995),12:89-95.

⁷⁷ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhepler Kavgaları*, 58-68.

⁷⁸ Süleyman Uludağ, “Abdülkerîm B. Hevâzin Kuşeyrî” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2002),26:473-475.

⁷⁹ Arapça yünlü, yün giyen anlamına gelen sufi, Hakk’a ulaşan, kendi nefsinde fâni, Allah ile bâki, tasavvuf ehli olan kimsedir. Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2023) 276-277; Hakan Yaman, “Seyfi Fergânî, ’nin Gazellerinin İncelenmesi”. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018)163.

“ahbari-usuli”⁸⁰ farklılaşma ile de karşı karşıya kalmıştır. Fakat Şeyh Tusi, Şerif el-Murtaza, Şerif el-Razî ve Şeyh Mürîd gibi ilim insanlarının faaliyetleriyle önemli bir ilerleme göstermiştir.⁸¹

Tuğrul Bey döneminde İmâmiyye Mezhebi Bağdat, Irak gibi coğrafyalarda yayılma alanı bulmuştur. İran'da Kum⁸² eyaleti başta olmak üzere pek çok şehirde önemli bir nüfusa sahip olan bu mezhep Horasan şehirlerinde çok fazla etkinlik gösterememiştir.⁸³ Selçuklu-Büveyhî⁸⁴ ilişkileri Tuğrul Bey döneminde iyi durumdaydı. Hatta Tuğrul Bey bazı evlilikleri de kabul etmişti. Bu nedenle Bağdat seferi kısa bir süre ertelenmiştir. Ancak Bağdat fethinin yapıldığı dönemde Büveyhîler taht mücadeleleri ile uğraşmaktadır. Tuğrul Bey bu durumdan faydalanarak hiç çekinmeden bu emirliğe son vermiştir. Bağdat'ta önemli bir ölçüde İmâmiyye Mezhebine mensup bir kitlenin varlığı söz konusudur. Kerh mahallesinde İmâmiyye Şîileri Tuğrul Bey'i ve ordusunu iyi bir şekilde karşılamıştır.⁸⁵ Bu durumdan hoşnut olan Tuğrul Bey, devlet otoritesini tanıyan Şîilere olumlu bir politika yürütürken, devlet otoritesini kabul etmeyip tehdit oluşturan Şîilere karşı da mücadele etmekten çekinmemiştir. Büveyhî komutanı Şîî Arslan Besasîrî'nin⁸⁶ (1060) isyanı, Selçuklu Devleti'ni bir hayli uğraştırmıştır.⁸⁷ Bu durum, devlet otoritesine karşı çıkan gruplara kararlı bir şekilde mücadele edildiğini

⁸⁰ Metin Yurdagör, “Ahbariye”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), I: 490-491

⁸¹ Henry Loust, *İslam'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. Ethem Ruhi Figlalı-Sabri Hizmetli, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 181-200.

⁸² Marcel Bazın, “Kum” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26:361362.

⁸³ Mazlum Uyar, “Gaybet Sonrası Şîi Kelamın Teşekkülü ve Mu'tezile”, *İslamiyet Dergisi*, 2/3 (1999): 153-170.

⁸⁴ Erdoğan Merçil, “Büveyhîler” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6:496-500. Murat Erkoç, “Selçuklu Devleti İle Büveyhî Devleti Arasında Yaşanan İktidar Mücadelesinin Bağdat'ta Yasayan Sünnilerin Ve Şîilerin Üzerine Etkisi” *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/2(2020):595-611. Edip Akyol, “Selçukluların Hilafet'le İlk Teması Ve Büveyhîler'le İlişkiler” *İSTEM*, 19 (2012): 237- 252 .

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII, 409.

⁸⁶ Büveyhî-Abbâsî-Fâtîmî-Selçuklu ilişkileri kapsamında Arslan Besasîrî'nin siyasî ve askerî faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, 39; Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2008), 32 Genç, “Fatîmî Abbâsî-Selçuklu Münasebetleri ve Besasîrî İsyanı”, 152-162; Seyfullah Korkmaz, “Arslanü'l-Besasîrî ve Zamanı”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997); Kemal Taşcı, “Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)”(Yayımlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013) 191-192; Süleyman Genç, “H.V/M. XI. Asırda Ehl-i Sünnet' in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyetler Üzerine Bir İnceleme”, *DEÜİFD*, 25(2007):271-330.

⁸⁷ Reşîdü'd-dîn Fazullâh, *Câmi'ü't Tevârîh (Selçuklular)*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 72; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976).

göstermektedir. Ayrıca, Selçuklu yönetimi, devlet otoritesini tanıyan ve saygı gösteren İmâmîyye Şîîler gibi gruplara karşı daha hoşgörülü bir politika izlediğini göstermektedir. Şîî gruplar içinde sorun yaşanmayan tek mezhep Zeydiyye'dir ve Tuğrul Bey döneminde Deylem ve Taberistan bölgelerinde etkili olmuştur. Hatta Taberistan ve Deylem bölgelerindeki Zeydiler, Selçuklu Devleti'ne katılmıştır.⁸⁸

Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi özellikle de Tuğrul Bey döneminde, çok geniş ve köklü geleneklere sahip medeniyetleri ve bu gelenekleri barındıran coğrafyayı kontrol altına alınmıştır. Hakimiyet kurulan bu bölgeler, göç, istila ve ticaret yollarının kesiştiği zengin bir kültürel oluşumun merkezi olmuştur. İslam mezhepleri, farklı sebeplerle hem Horasan hem de Maverâünnehir'de yayılma fırsatı bulmuştur. Selçukluların hükmettiği bu bölgelerde, birçok mezhep veya grupta ve temsil ettikleri sosyal ve kültürel yapılarla temas halinde olmuştur. Üzerinde durmamız gereken önemli bir gerçek hem Sünnî mezhepler hem de diğer mezhepler arasında Selçuklu öncesi ve Selçuklu döneminde artan bir çatışma ve karmaşa ortamının bulunduğudur.

1.4. Tuğrul Bey Dönemi Eş'ari-Mutezili Mezhep Mücadelesi

Tuğrul Bey döneminde (1040-1063) önemli olaylardan biri, Rafiziler⁸⁹ ve Eş'arilerin minberlerde lanetlenmesi olayıdır. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk veziri Ebû'l-Kâsım el-Buzgânî⁹⁰ sonra, Hanefî mezhebinden ve itikatta Mutezile'ye mensup olan Amîdülmülk el-Kündürî⁹¹ (1064), vezirlik makamına getirilmiştir. Mutezile inancına sahip olan Amîdülmülk el-Kündürî, bu mezhebi canlandırmak ve siyasi

⁸⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX, 496. Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, 133-144.

⁸⁹ Mustafa Öz, "Rafiziler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34:396; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, (İstanbul: Sarkaç Yayınları, 2010), 219.

⁹⁰ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat- Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Südûr*, çev. Ahmet Ateş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960), 96. Kündürî'nin dışındaki bu vezirler: Ebû'l-Kasım Buzgân, Ebû'l-Feth Râzî, Ebû Abdullah Hüseyin b. ali b. Mikail er-Ribâtî. Bkz. Harold Bowen, "Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar" *Tarih Okulu*, 8(2010):141-149. Abdülkerim Özaydın, "Kündürî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 554-555; Mikail Bayram, "Danışment Oğulları'nın Dini ve Millî Siyaseti", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18 (2015): 136.

⁹¹ el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkıyye*, 51-54. Ayşe Dudu Kuşçu, "Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2010): 642. Mustafa Alican, "Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî'nin Yükselişi ve Düşüşü" *International Journal of Social Science*, 29(2014): 237-259. Mustafa Demirci, "Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî Ve Selçuklu Dinî Siyasetindeki Yeri" *SUTAD* 46(2019):221-239; Çağfer Karadaş "Selçukluların Din Politikası", *İSTEM*, 2/1(2003): 95-108.

hedeflerine ulaşmak amacıyla böyle bir yol izlemiştir. Abbasiler döneminde başlayan Eş'ari-Mutezile mezhep mücadelesi yeniden gündeme gelmiştir.⁹² Nişabur'un önde gelen Şâfiî alimlerinden Cemâlî'l-İslam Kâdı Ebu Ömer'(Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyn 440/1048)in vefatından sonra, Ebu Kasım Kuşeyrî'(465/1072)nin delalet ve tavassutuyla Eş'ari fikirlerini iyi bilen ve bu mezhebin savunuculuğunu yapan oğlu Ebu Sehl Muhammed b. El-Muvaffak⁹³ atanmış ve bu atama sonrasında mezhepler arasında bir mücadele başlamıştır.⁹⁴ Ebu Sehl'in babası El-Muvaffak, el-Kündürî'yi Tuğrul Bey'e kâtip olarak önermiştir. El-Muvaffak'ın oğlu olan Ebu Sehl'e bir hilat gönderilmiştir.⁹⁵ Ebu Sehl, halk arasında sevilen, cömert, cesur ve aynı zamanda önemli bir ilim adamıdır. Hem Hanefî mezhebine hem de Şâfiî mezhebine mensup kişileri kendisinde toplayan Ebu Sehl, kendisiyle istişarede bulunanlarla mezheple ilgili tehditleri bertaraf etmek için ciddi bir mücadele veren saygın bir alimdi. Vezir Amîdülmülk el-Kündürî ise, bu sebeple kendi konumunun tehlikede olduğunu ve Ebu Sehl'in onun altında bir göreve atanabileceği endişesi taşıdığı için hem Ebu Sehl'i hem de Eş'arileri Tuğrul Bey'e kötülemiştir. Tuğrul Bey'in Sünni ve Hanefî mezhebine olan bağlılığı ve bu inancı yayma çabası, Amîdülmülk el-Kündürî'yi bu durumu kendi lehine kullanmaya itmiştir.⁹⁶ Amîdülmülk el-Kündürî (456/1064), Horasan minberlerinde Rafizîlere lanet okutularak Eş'arileri de hedeflemeyi ve Ebu Sehl'i etkisiz hale getirmeyi amaçlamış. Bu nedenle, Tuğrul Bey'in veziri aracılığıyla bu çatışmanın ortasında bulunması kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla Amîdülmülk el-Kündürî, kendi mezhebine bağlılığı sebebiyle böyle bir girişimde bulunmamıştır.⁹⁷ Bu olayların ardından, Eş'ari mezhebinden olan alimler, Ebu'l Kasım Kuşeyrî,⁹⁸ İmâmü'l Haremeyn Cüveynî⁹⁹ ve benzeri alimler büyük zorluklarla karşı

⁹² Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, (Konya: Kömen Yayınları, 2005), 63.

⁹³ Süleyman Uludağ, "Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26:473-475.

⁹⁴ Mehmet Şerefeddin, "Selçukîler Devrinde Mezâhib "Marife, 2, (Güz 2002):265-276.

⁹⁵ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhepler Kavgaaları*, 274.

⁹⁶ Şerefeddin, "Selçukîler Devrinde Mezâhib Marife", 256-266.

⁹⁷ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999)29. Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi I*, çev: Ali Öngül, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013), 70-71; Elif Kızıltaş, "Amîdülmülk El-Kündürî Ve Büyük Selçuklu Devleti'ne Hizmeti", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 81-84. Mustafa Demirci, "Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî Ve Selçuklu Dinî Siyasetindeki Yeri" 226-227.

⁹⁸ Süleyman Uludağ, "Kuşeyri, Abdülkerim b. Hevazih", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26: 473

⁹⁹ Abdülazim Ed-Dib, "İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8:141.

karşıya kalmıştır. Vezir el-Kündürî hem siyasi hem de dini bir mücadele başlatmış ve rakipleri giderek artmıştır. Bu sırada Ebu Sehl, Nişabur'da reislik görevini sürdürmektedir. Rey şehrinde bulunan Ebu Sehl, Tuğrul Bey ile görüşmek istese de bunu başaramamıştır. Görüşme, vezir Amîdûlmülk el-Kündürî'nin onayından geçmediği için gerçekleşmemiş ve tüm ısrarlara rağmen sonuç alınamamıştır. Kısa bir süre sonra Tuğrul Bey, İmâmü'l Haremeyn Cüveynî, Kuşeyrî, Reis Fıratî ve Ebu Sehl gibi birçok alimi fermanlarla hapsedme kararı almıştır. Cüveynî kaçmayı başarmış, Kuşeyrî yakalanmış ve Nişabur'a hapsedilmiştir. Ebu Sehl ise hapsedilen bu alimleri kurtarmak için girişimlerde bulunmuştur.¹⁰⁰ Ancak Ebu Sehl, Tuğrul Bey'in buna izin vermeyeceğini bildiği için özür dilemek istese de, yakalanarak hapsedildiği gibi malları da müsadere edilmiş. Daha sonra Şam, Irak, Horasan gibi İslam ülkelerinde karışıklıklar çıkmış. Bu karışıklıklar, Ehl-i Sünnet mezheplerine mensup birçok alimin bu şehirleri terk etmek zorunda kalmasına neden olmuş.¹⁰¹ Bunun sebebi, Amîdûlmülk el-Kündürî'nin tutuculuğu ve vezirlik makamını korumak için yaptığı siyasi ve dini faaliyeti. Bu baskılardan kurtulmak ve kendilerine uygulanan zulmün sona ermesi için yaklaşık 400 kadar âlim ve kadın, dertlerini halka ve hacılara anlatmaya çalışmıştır. Bu döneme “Senetu'l Kudat” (kadılar senesi 555/ 1063) ismi verilmiştir.¹⁰² Hem Tuğrul Bey'in Hanefî mezhebini yaymak ve tek mezhep haline getirmek için yaptığı uygulamalar hem de vezir Amîdûlmülk el-Kündürî'nin siyasi çıkarları, Eş'arileri düşman olarak görmeleri, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin dengesini bozmuştur.¹⁰³

¹⁰⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri III*, 63; Şerefeddin, ‘Selçukiler Devrinde Mezahib Marife’, 266.

¹⁰¹ Şerefeddin, *Selçukiler Devrinde Mezahib Marife*, 267.

¹⁰² Mevlüt Özer, “Tuğrul Bey Dönemi Düşünce Hayatında Entelektüel Bir Kriz:Ehl-i Bid’at’e Lanet Kampanyası”, *İçinde I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Bildiriler, Cilt:2, Konya:2001, 171-178.

¹⁰³ Bu durumu kısaca açacak olursak şöyledir: Uzun zamandır Şafiîlerin kontrolünde olan baş kadılığın Hanefîlerin eline geçmesi oldukça önemli bir gelişmedir. Bu mesele sadece Hanefî ve Şafiî kitleleri ilgilendirmemekte dahası bu mezheplerle ilişkili olan diğer itikâdî mezhepleri de alakadar etmektedir. Kündürî'nin bizzat içinde olmasıyla gerçekleşen bu atama Mu'tezilîler açısından da önemlidir. Bilindiği üzere baş kadılık makamı fihî bir otorite olmanın yanı sıra diğer alt kadroları atamada da yetkilidir. Nitekim Ebu Abdullah ed-Dâmegânî görev yaptığı otuz yıl boyunca Hanefî kimseleri göreve getirmekten çekinmemiştir. Kadilkudatlığa Dâmegânî'nin atanması Şafiî ve Eş'arî kitlelerce olumlu karşılanmamış, bunun karşılığında birtakım suçlamalara ve eleştirilere konu olmuştur. Mesele, Dâmegânî ve adı kadilkudatlık için geçen Şirazî arasında yaşanan ilmi münazaralara kadar uzamıştır. Abdullah Ömer Yavuz, “Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları” *BİLİMLER*, XXXIV/2(2017): 511-532. Abdullah Ömer Yavuz “Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2015).

Sonuç olarak, dini ve siyasi amaçlar için kullanılan mezhep çatışmaları ciddi derecede kutuplaşmaya ve ayrışmaya neden olmuş, ayrıca siyasi ve sosyal gerginliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tuğrul Bey'in mutlak hakimiyet kurma isteği, Hanefiliği yayma çabası, vezir Amîdûlmülk el-Kündürî'nin siyasi amaçlarıyla birleşince hoşgöründen uzak bir Türk Hanefiliği ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum devleti yıpratmaktan öteye gitmemiştir.¹⁰⁴ Devleti idare eden siyasi güçler, iktidarlarını daha sağlam temellere oturtma yolunu en güçlü olarak dinde bulmuş ve bu amacı elde etmek için sürekli olarak kullanmışlardır. Bu, vezir Amîdûlmülk el-Kündürî gibi örneklerde de görüldüğü gibi devam etmiştir.¹⁰⁵ Anlaşıldığı gibi Tuğrul Bey'in mezhep politikasını vezir Amîdûlmülk el-Kündürî belirlemiş ve Selçuklu Devletine köklü bir etki bırakmıştır. Vezir Amîdûlmülk el-Kündürî'nin din siyaseti, siyasi hedeflerine ulaşmak ve rakiplerini bertaraf etmek için bir faaliyet halinde olduğunu söyleyebiliriz.

1.5. Alp Arslan Dönemi Hanefî- Şâfiî Mezhep Mücadelesi

Nişabur şehrinde hatiplik ve reislik görevlerini Şâfiî mezhebine mensup din alimleri istihdam ederken, kadılık görevi Hanefî mezhebinden din adamlarının elinde olmuştur. Ancak Tuğrul Bey'den sonra bu durum değişmiş ve hatiplik ile reislik görevleri artık Hanefî mezhebine mensup din alimlerine verilmiştir. Amîdûlmülk el-Kündürî öncülüğünde yürütülen mezhep politikasının temeli Mu'tezilî-Hanefilere göre belirlenmiştir. Selçukluların bu anlayışa sahip kitleye açık bir şekilde destekleri söz konusu olmuştur. Tuğrul Bey'in Rey şehrini almasıyla içinde camiinin de yer aldığı bir külliye inşaa edilerek Hanefilere tahsis edilmiştir. Hanefilerde bu camide düzenli bir şekilde toplantılar yapmış. Bu durum onların gittikçe sayılarının artmasını sağlamıştır. Hanefiler açısından önemli ve kritik atama bu dönemde Bağdat baş kadılık görevinde olmuştur. Tuğrul Bey'den önce Şâfiîler tarafından yürütülen kadılık kadılık görevini son olarak İbn Mâkûlâ sürdürmüştür. 447/1056 yılında İbn Mâkûlâ vefat edince yerine birinin atanması gerekiyordu. Halife Kâim Biemrillâh geleneğe uyarak o dönemde önemli bir

¹⁰⁴ Madelung, "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler", 325-390.

¹⁰⁵ Ahmet Ocak "Büyük Selçuklu Devletinde Vezirlerin Mezhebi Yönü Ve Bunun Devlet Politikalarındaki Yansımaları" içinde *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu/Selçuklu Tarihi Bilim Ve Düşünce* (Ankara:Türk Tarih Kurumu,2014)18-25; Abdulkadir Yuvalı, "Türk Devlet Geleneğinde Din Devlet İlişkileri", *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, (Isparta: SDÜİF Yayınları, 2017), 71.

Eş'ari- Şâfiî olan Ebû İshâk Şirâzî'yi¹⁰⁶ Tuğrul Bey'e önermiştir. Halifenin bu önerisini beğenmeyen Tuğrul Bey durumu veziri Amîdülmülk el-Kündürî ile görüşüp onun tavsiyesi ve ısrarıyla Hanefî Ebu Abdullah ed-Dâmegâni'yi¹⁰⁷ baş kadılığa getirmiştir. Uzun süre baş kadılık görevini yürüten Şâfiîlerin elinden Hanefîlere geçmesi durumu dönemin önemli meselelerinden olmuştur. Bu durum yalnız Hanefî-Şâfiî kitleleri ilgilendirmemektedir. Aynı zamanda bu mezheplerle ilişkisi olan diğer itikadî mezhepleri de alakadar etmekteydi. Amîdülmülk el-Kündürî'nin bu uygulaması Mu'teziler içinde mühimdi. Bilindiği gibi baş kadılık görevi fikhî bir otorite olmasının yanında diğer alt kadrolarında görevlendirmesinde yetkiliydi. Otuz yıl görevde kalan Ebû Abdullah ed-Dâmegâni görevi sürecinde Hanefîleri göreve getirmekte hiç çekinmemiştir. Bu durum ise Şâfiî -Eş' arilerce hoş karşılanmamış ve bu nedenle bazı suçlamalara ve eleştirilere maruz kalmışlardır. Amîdülmülk el-Kündürî'nin diğer önemli bir ataması da Nişabur'dur. Burada hatiplik görevinde olan Şâfiî-Eş'ari Ebu Osman es-Sâbûnî¹⁰⁸ görevinden alınarak yerine Mu'tezili-Hanefî Ali b. Hasan es-Sandalî getirilmiştir. Bu değişikliği önemli kılan husus ise Nişabur'un önemli bir şehir oluşudur. Amîdülmülk el-Kündürî'nin politikasının merkezi olan bu şehir sonraki süreçlerde gerçekleşen Eş'arilere yönelik olaylarda görülmektedir. Vezir Amîdülmülk el-Kündürî politikasının en önemli destekçisi olan Ali b. Hasan es-Sandalî, Eş'ari alimlerinden İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî (478/1085)¹⁰⁹ ile ilmi tartışmalara girmiştir. Yine vezir Amîdülmülk el-Kündürî'nin göreve getirmiş olduğu Mu'tezili Muhammed b. Abdullah en Nâsih, Nişabur kadılık görevi sürecinde burada yaşanan olayların içinde bizzat yer alarak vezirin önemli destekçilerinden olmuştur. Vezir Amîdülmülk el-Kündürî'nin bürokrat görevlendirmelerinde önemli bir isim de Mu'tezilî Muhammed b. Ahmed el-Buhârî'dir. Hanefî-Şâfiî fıkıhında bilgin olan Buhârî, Nizâmülmülk tarafından da desteklenmiştir. Bahsettiğimiz kadılık ve diğer bürokratik görevlere Mu'tezili-Hanefî kitlelere verilmesi ve Eş'ari kimselerce bu

¹⁰⁶ Abdurrahman İbnü'l -Cevzî, *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 107-109. Bilal Albakan, "Ebû İshâk Şirâzî" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010) 39:184-186.

¹⁰⁷ Cengiz Kallek, "Ebû Abdullah ed-Dâmegâni" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993) 8:453-454.

¹⁰⁸ Muhammed Aruçi, "İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbûnî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35:359-360.

¹⁰⁹ Abdülazim Mahmûd ed-Dîb, "İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî" 8:141-144

görevlerden alınması Tuğrul Bey döneminin siyasetinin seyrini de belirlemiştir.¹¹⁰ Ancak Selçuklu medreselerinde, aynı dönemlerde Şâfiî mezhebinden olan müderrisler de görevlendirilmiştir. Tuğrul Bey dönemi uygulamaları Alp Arslan döneminde de devam etmiştir. Alp Arslan'ın sultan olmasının ardından, Nizâmülmülk'ün çabalarıyla mezhepler arasındaki çatışmanın sona erdiği kaynaklarda belirtilmektedir.¹¹¹

Tuğrul Bey dönemi devletin din politikasının şekillenmesinde etkin rol oynayan vezir Amîdülmülk el-Kündürî iken Alp Arslan döneminde Nizâmülmülk bu görevi üstlenmiştir. Selçuklu Devleti'nde sultana bağlı olan vezirler, bürokrasi teşkilatının başında olmaları¹¹² ve geniş yetkilere sahip olmaları nedeniyle devlet politikasında önemli bir etki oluşturmuştur.¹¹³ Selçuklu Devleti'nde vezirlerin idari ve askeri alanlarda etkin bir rol oynadıklarına örnek olarak, vezir Amîdülmülk el-Kündürî'nin ve Nizâmülmülk'ün dini, kültürel ve ekonomik sahalardaki etkinlikleri gösterilebilir.¹¹⁴ Vezir Amîdülmülk el-Kündürî'nin Eş'arilere karşı uyguladığı baskı politikasına son veren kişi Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk olmuştur. Bu konuda etkili olan faktörler arasında ise vezirlerin dini inançları ve benimsedikleri mezheplerin etkisi önemli rol oynamıştır.¹¹⁵ Nizâmülmülk'ün vezir olarak atanmasının ardından, önceki dönemde vezirlik yapmış olan Amîdülmülk el-Kündürî'nin Eş'arilere karşı uyguladığı lanetleme politikası sona ermiştir. Bu değişiklikte, Nizâmülmülk'ün Şâfiî ve Eş'ari inançlarına karşı hoşgörülü davranışlarının etkisi vardır.¹¹⁶

Sultan Alparslan'ın Hanefî mezhebine olan bağlılığı herkes tarafından bilinmektedir. Alparslan'ın, “*Vezirim (Nizâmülmülk) Şâfiî mezhebinden olmasaydı ne iyi*

---

¹¹⁰Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*,132-166. Yavuz, “Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları”519-520. Abdullah Ömer Yavuz “Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile”,83-155.

¹¹¹ İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)*,107-109. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri III*, 57-58, 479-480.

¹¹² G.M. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, çev.İlyas Kamalov, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 84. Ahmet Ocak “Nizâmülmülk'ün Dinî Ve Fikrî Hayatı” *USAD*, 8(Bahar 2018):32-52

¹¹³ Abdülkerim Özaydın, “Vezir”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43:82-87.

¹¹⁴ Abdurrahman Acar, “Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür Medeniyetine Kazandırdıkları”içinde *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*, (Isparta; SDÜİF Yayınları, 2007), 352,

¹¹⁵ M.G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, Cilt: 2, çev. Alp Eker, Mutlu Bozkurt, Birol Çetinkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993),47.

¹¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 174-78

olurdu.” şeklindeki sözleri, Selçuklu hükümdarı olarak Şâfiîlik mezhebinin varlığına istemeyerek razı olduğunu göstermektedir.¹¹⁷ Ayrıca Nizâmülmülk'e göre İslam'da iki tane doğru yolda olan mezhep bulunmaktadır. Bunlardan biri Hanefî mezhebi, diğeri ise Şâfiî mezhebidir. Alparslan ile veziri Nizâmülmülk, devlet teşkilatı dışında tarafsız davranmaya gayret etmelerine rağmen, devlet teşkilatlarındaki dini makamlara birinci derecede Hanefî mezhebinden kişiler, ikinci derecede ise Şâfiî mezhebinden kişiler getirilmiştir. Selçuklu Devleti, Sünni mezhebin ön planda olduğu bir devlet olup, Sünni olmayan mezheplere karşı dini ve fikri düşüncelere, sosyal hayatı bozmamak ve devlet düzenini sarsıcı bir duruma sebep olmamak şartıyla geniş bir hoşgörü ile yaklaşmıştır.¹¹⁸

Devlet yönetiminde etkin olan devlet adamlarının benimsemiş oldukları mezhepler, devlet politikasını da bu yönde şekillendirmiştir. Tuğrul Bey ile başlayan bu durum Alparslan'ın Hanefî mezhebine mensup olan veziri Nizâmülmülk'ün ise Şâfiî mezhebinden olması¹¹⁹ mezheplere karşı yaklaşımlarında da farklılıkların oluşmasına neden olmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi, Sultan Alparslan'ın vezirinin Şâfiî mezhebinden olmasaydı, daha etkili bir siyasetçi olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Hanefî mezhebine olan bağlılığını da vurgulamıştır. Nizâmülmülk ise Alparslan'ın bu düşünceleri karşısında Şâfiî mezhebine sadık kalmayı bir kusur ve hata olarak görmüş ayrıca sürekli olarak Alparslan'ın bu sebeple kendisine zarar vereceği endişesiyle yaşamıştır. Örneğin bu nedenle Alparslan'ın kendisine yönelik olumsuz düşüncelerini önlemek amacıyla sağ parmağına taktığı yüzüğün Rafizi olarak kabul edilmesiyle ilgili endişeleri bulunmuştur. Bu durumun sultan Alparslan'a iletilmemesi için tedbirler aldığını kendi eserinde açıklamıştır.¹²⁰ Sultan Alparslan'ın Hanefî mezhebine bağlı olması Nizâmülmülk'ü Eş'arilere destek verme konusunda daha dikkatli bir tutum benimsemeye

¹¹⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, 480-482. Kemal Taşcı, “Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranileşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi” *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6/35(2015):97-98.

¹¹⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, 480-482. Kemal Taşcı, “Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranileşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi” *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6/35(2015):99.

¹¹⁹ Nizâmülmülk, Ebû Ali el- Hasan b. Ali b. İshâk et-Tûsî, *Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk)*, çev. Mehmet Altan Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982), 122.

¹²⁰ Nizâmülmülk, *Siyâset-Nâme*, 84.

yönlendirmiştir.¹²¹ Ancak Alparslan'ın vefatının ardından Nizâmülmülk, Eş'arileri daha açık bir şekilde desteklemeye karar vermiştir.¹²²

Sultan Alparslan'ın Hanefî mezhebine, vezirinin Şâfiî mezhebinden olmasının etkisiyle devlet kademelerinde hem Şâfiî hem de Hanefî din adamlarının bulunmasına neden olmuştur.¹²³ Bu durum, iki mezhep arasında rekabetin yanı sıra diğer mezhep gruplarına karşı da bir üstünlük oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹²⁴ Hanefî-Şâfiî çekişmelerinde, Sultan Alparslan, veziri Nizâmülmülk'e karşılık Hanefî kurumları daha fazla önemsemiştir. Örneğin, Bağdat'ta Ebu Hanefî'nin kabri için bir türbe inşa ettirmiş¹²⁵ ve Nizamiye Medreselerine karşılık olarak Hanefî inançlarına bağlı olan maliyeden sorumlu Ebû Sa'd el-Müstevfî (öl. 1101) tarafından Bağdat'ın *Babüt-tak* mahallesinde İmam Ebû Hanîfe¹²⁶ Medresesi¹²⁷ inşa ettirilmiştir. Bu, Hanefî mezhebine verilen önemin bir göstergesidir.¹²⁸ Görüldüğü gibi Selçuklu devlet adamlarının mensup oldukları mezhepler, yapmış oldukları dini yapıları da etkilemiştir. Selçuklular arasında sadece Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki mücadele ve tartışmalarla sınırlı kalmamıştır. Eş'ariler ve Maturidi âlimleri arasında da tartışmalar yaşanmıştır. Ebü'l-Berekât en-Nesefî, bir Maturidi âlimi olarak, yazdığı tefsirde ahkâm âyetlerini Hanefî mezhebine göre tefsir etmiş kelâmî konularla ilişkin âyetleri de Mâtürîdiyye mezhebine göre yorumlamıştır.¹²⁹ Öte yandan, Şâfiî mezhebine bağlı olan El-Herrâsî Kiyâ¹³⁰ ve

¹²¹ Kemal Taşcı, “Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranleşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi”:97-98.

¹²² Madelung, “Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler”, 325.

¹²³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, 481.

¹²⁴ Madelung, “Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler”, 322-323.

¹²⁵ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhepler Kavgaaları*, 172.

¹²⁶ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 32. Mustafa Uzunpostalıcı, “Ebu Hanife”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yayınları 1994), 10:131. Ahmet Dayandı “Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devletinin Dini Siyaseti”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010),74.

¹²⁷ Acar, “Selçuklu Medreseleri ve İslâm Kültür Medeniyetine Kazandırdıkları”, 354. (Bu, Selçuklu Devletinin Bağdat şehrine inşa etmiş oldukları ilk medresedir.)

¹²⁸ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 32.

¹²⁹ Kılıç Aslan Mavil “Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebü'l-Berekât En-Nesefî”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1(2013):80. Ancak Nesefî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Mâtürîdî âlimleriyle Eş'arî âlimleri arasındaki tartışmalar iki ekolün liderlerinin vefatından yarım asır gibi kısa bir süre sonra başlamıştır. Nesefî'nin, Mu'tezile'ce kendilerine yöneltilen eleştirilerin sadece Eş'ariyye'yi ilzam ettiğini söylemesi de Mâtürîdiyye'nin ayrı bir Sünnî kelâm okulu olduğu bilindiğine dair dikkat çekici bir açıklamadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Şevki Yavuz, “Mâtürîdiyye” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003)28:165-175.

¹³⁰ Abdülkerim Ünal, “Kiyâ El-Herrâsî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002)26:126-175.

Gazzâlî¹³¹ hem Hanefî hem de Hanbelî mezheplerinin tutarsızlıklarını açıklayarak eleştirmiştir.¹³² İbnü'l Adîm'in eserinde geçen şu ifadelerden anlıyoruz ki, Nizâmülmülk, Şâfiîleri önemli bulurken, Hanefîlerin fıkıh alanındaki ilgilerinin azalmasını ve geri kalmalarını sağlamak amacıyla kadılıklara atarken, Şâfiîleri ise fıkıhla ilgilendikleri ve fakihlerin yetişip çoğalmalarını teşvik etmek amacıyla medreselere atamıştır.¹³³ Bu ifadeler, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin Selçuklu devlet yönetiminde ne kadar etkili olduğunu ve kendi mezheplerinden olan kişilerin devlet işlerinde etkili olmalarını istediklerini açıkça göstermektedir. Ayrıca, bu durum iki mezhebin devletin farklı kademelerinde söz sahibi olabilmek için mücadele ettiğini açıkça göstermektedir. Ancak daha önce baskı altında olan Şâfiîleri, aynı tür baskılara maruz kalmamak için Hanefîlerle mücadele etmeye girişmiş olmalarına rağmen, Nizâmülmülk ve Alparslan bu durumu dengede tutmuşlardır. Her iki taraf da karşılıklı anlayış içerisinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir.¹³⁴

Sultan Alparslan döneminde din politikasında etkin olan Nizâmülmülk, din âlimlerine saygı göstermeyi ve onları en azından haftada bir defa devlet sarayına davet etmeyi sultanın önemli görevlerinden biri olarak ifade etmiştir. Nizâmülmülk, alimlerle yapılan görüşmelerin, sultanın ve devlet adamlarının din konusundaki eksiklerini gidermenin yanı sıra dini konularda yeni görüşler ortaya atan kişilere karşı daha dikkatli bir yaklaşım geliştirmenin yolu olduğuna inanmıştır.¹³⁵ Selçuklu Sultanlarının ve devlet adamlarının din adamlarıyla görüşmeleri ve onların desteğini almanın önemini kavradıklarını gözlemlemekteyiz. Hem Sultan Alparslan hem de Nizâmülmülk, din adamlarına layık oldukları saygıyı göstermiş ve onlara hürmette kusur etmemiştir.¹³⁶

---

¹³¹ Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, (Ankara: Yer-Su Yayıncılık, 2018) 187-192; Holt, P.M, A.K.S. Lambton, B. Lewis, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Cilt:4, çev. Hamdi Akkaş, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 386-388; Mustafa Çağrıçı "Gazzali", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 1994), 13:489-495.

¹³² İshak Özgel, "Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlmi ve Müfessirler", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/ 2, (2005): 36.

¹³³ İbnü'l-Adîm, Kemâleddîn İbn Ebû'l- Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el- Halebî (660/1262), *Buğyetü't-taleb fî Târihi Haleb ve Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989) 54.

¹³⁴ Madelung, "Maturidiliğin Yayılışı ve Türkler", 325.

¹³⁵ Nizâmülmülk, *Siyâset-Nâme*, 138.

¹³⁶ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri III*, 465-476; Bedi'ullah Debiri Nejad, "Selçuklular Döneminde Kültürel Durum", *Erdem Dergisi*, 3/8, (1987): 489.

1.6. Melikşah Dönemi Hanbelî ve Eş'ari Mezhep Mücadelesi

Alparslan'ın vefatının ardından vasiyeti gereği Sultan Melikşah tahta çıkmıştır (Kasım 1072).¹³⁷ Vezir Nizâmülmülk ise görevine devam etmiştir. Sultan Melikşah, tahta çıktıktan sonra iki yıl boyunca taht mücadelesi vermiştir. Melikşah'ın amcası olan Kirman meliki Kavurd, Melikşah'ın saltanatını kabul etmemiş ve isyan etmiştir. Sultan Melikşah ise amcası Kavurd'u mağlup etmeyi başarmış ve onu yayın kirişi ile boğdurmuştur.¹³⁸ Bu dönemde devlet en geniş sınırlarına ulaşmış, halk refah içinde yaşamış ilim ve kültür üst seviyeye ulaşmıştır.¹³⁹ Devletin zirvesinde olduğu bu süreçte Sultan Melikşah ile Nizâmülmülk arasının açıldığını görüyoruz.¹⁴⁰ Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk, Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmış. Ancak Nihâvend yakınlarındaki Sehne isimli bir köyde bir bâtmî fedâisi tarafından Nizâmülmülk, 14 Ekim 1092 tarihinde öldürülmüştür.¹⁴¹ Nizâmülmülk'ün ölümünün ardından, vezirlik makamına Tâcülmülk getirilmiş ve mali işlerle ilgili göreve ise Şîî olan Mecdülmülk atanmıştır.¹⁴²

Ahmed b. Mahmud'un *Selçuknâme* eserine göre; Sultan Melikşah'ın sünneti iyi bildiği ve Hanefî mezhebinden olduğu belirtilir. Ayrıca, Sultan Melikşah'ın Ebu Hanife'nin türbesinin karşısına bir medrese inşa ettirdiği, Bağdat şehrinde bayram namazında tekbirleri Hanefî mezhebine göre okuttuğu ve Hanefî fıkına göre ilk namazı kıldırıldığı ifade edilmektedir.¹⁴³ Sultan Melikşah'ın İsfahan'da inşa ettiği medresenin

¹³⁷ Abdülkerim Özaydın, “Melikşah” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004)29:54-57.

¹³⁸ İbnü'l- Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 182-183; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 174-178; Özkan Dayı, “Kirman Selçukluları (1040-1189)” içinde *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Nobel Yayınları, 2020)420-425.

¹³⁹ Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 211. Ayrıca bkz: Muhammed b. Abdullah el-Yezdî, *el-Ureda fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, çev. Mehmet Çalışkan, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020).

¹⁴⁰ Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Ali Selçuk*, çev. Abdullah Bakır, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017), 71.

¹⁴¹ İbnü'l-Adîm, Kemâleddîn İbn Ebû'l- Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el- Halebî (660/1262), *Bugyetü't-taleb fi Târihi Haleb ve Zübdetü'l-Haleb Min Târihi Haleb*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), 70-72; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, 176; Mustafa Akkuş, “Nizamü'l-Mülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8(2018):165-186.

¹⁴² El-Hüseynî, *Ahbarüd Devleti's Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 46.

¹⁴³ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 20-22; İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 165; Kara, *Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, 172.

tahsisini hangi mezhebe ait olacağı sorulduğunda, “*Gerçi ben Hanefî'yim, ancak bu hayrî Allah rızası için yaptırdım. Bir gruba engel olup mahrum bırakmak istemem*” demiştir.¹⁴⁴

Sultan Melikşah döneminde Bağdat şehri, Hanbelîler ve Eş'ariler arasındaki çatışmalara sahne olmuştur. Eş'ari âlimlerinden Ebû Nasr b. Abdülkerîm el-Kuşeyrî vaazlarında Hanbelî mezhebine dil uzatmıştır. Hanbelîler ise sayıca fazla olduklarından arkalarındaki bu nüfusa güvenirken Eş'ariler ise Nizâmülmülk'e güvenmekteydi.¹⁴⁵ Yine Eş'ari âlimlerinden Ebû İshâk eş-Şîrâzî aracılığıyla halifenin veziri olan İbn Cübeyr'e gönderilmiş olan mektupta Horasan ve Türk beldelerinde Hanefî ve Şâfiî mezhebinden farklı bir mezhebin bilinmediği bilgisi yer almıştır. Vezir İbn Cübeyr'in huzurunda bir araya getirilen Hanbelî âlimi Ebu Cafer ile Şâfiî âlimlerinden eş-Şîrâzî'ye daha önceden fakir iken böyle olmadıklarını, saltanatı ve Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün gücünü arkalarına almalarıyla böyle yaptıklarını vurgulamıştır. Sulhun hiçbir şekilde mümkün olmadığını kendilerini kâfir olmakla itham ettiklerini, kendileri gibi inanmayanları da kâfir saydıklarını söylemekteydi. Kuşeyrî'nin Bağdat şehrinden ayrılması üzerine biraz da olsa sükûnet sağlanmıştır. Nizâmülmülk bu olaylardan haberdar olmasıyla İbn Cübeyr'i azarlamıştır. Nizâmülmülk, halifenin Hanbelîlere karşı ılımlı ama Eş'arilere karşı böyle olmadığını bilmekte fakat bunu ispatlayamamaktadır. Ancak yaptığı en iyi şey Sultan Melikşah'a halife ve veziri aleyhinde konuşmaktır.¹⁴⁶ Nizâmülmülk, halifenin veziri İbn Cübeyr'e mektup göndererek Nizamiye Medresesini bu tür olaylara hizmet etmesi için kurmadığını belirtmiştir.¹⁴⁷

Sultan Melikşah döneminde Selçuklu Devleti'nin mezheplere yaklaşımı hakkında önemli bir olay da Herat bölgesinde yaşanmıştır. 1085-1086 yıllarında Herat'ta bir felsefeci olan Behrat'ın konuşmasına Hanbelî âlimi Muhammed b. Abdullah El-Ensârî'nin tepki göstermesiyle olaylar başlamıştır. Bu olay sonucunda Behrat'ın evi yakılmış ve Herat'ı terk ederek Fûsenc'e gitmek zorunda kalmıştır. el-Ensârî ve takipçileri Fûsenc'de de huzursuzluk çıkarmış ve Nizamiye Medresesine zarar vermiştir. Bu olaylar üzerine vezir Nizâmülmülk el-Ensârî'yi tutuklatmış ve Herat bölgesinden uzaklaştırmıştır, bu sayede sükûnet sağlanmıştır. Ayrıca Sultan Melikşah'ın 1091 yılında

¹⁴⁴ Âdem Arıkan, ‘Büyük Selçuklular Döneminde Şîa’, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010), 60.

¹⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el- Kâmil fi't-Târih*, X, 119.

¹⁴⁶ İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 124-125;214-220.

¹⁴⁷ İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 125.

Bağdat'a gitmesi sırasında Hanbelîler hakkında sorular sormak istediği ve bu mezheple ilgili “mücessime”¹⁴⁸ teriminin kullanıldığını ifade etmiştir. Bunun üzerine İbn Akıl, Nizâmülmülk’ün iddia ettiği konunun geçersizliğini ortaya koymak için çaba göstermiştir.¹⁴⁹

Sultan Melikşah döneminde Şiîlere karşı bir ayrımcılık uygulaması söz konusu değildi. Melikşah, kardeşi Tekiş’in isyanını bastırmaya gitmeden önce Tûs bölgesinin Meşhed şehrinde İmam Ali er-Rızâ’nın kabrini ziyaret etti. Ayrıca veziri Nizâmülmülk ile 1087 yılında Hz. Ali’nin kabrini ziyaret ederek burada halka bağışta bulunmuştur. Hatta Necef’e Fırat Nehri’nden su getirilmesine yardımcı olup Kerbela’ya ziyarette bulunmuş.¹⁵⁰ Tuğrul Bey döneminde Mütezilerin, Alparslan döneminde Şâfiîlerin elinde olan devlet, Melikşah döneminde Bâtînî-Şiî anlayışı benimseyen devlet görevlilerinin eline geçmişti. Sultanlar, Haneî mezhebini benimsemiş olmalarına rağmen farklı itikat ve mezhebe müntesip olan devlet adamlarının görevlendirilmesinde herhangi bir endişe taşımadıkları görülmektedir.

Nizâmülmülk’ün ölümünden yaklaşık bir ay sonra, 19 Kasım 1092 tarihinde Sultan Melikşah Bağdat’ta vefat etmiştir. Melikşah’ın zehirlenme sonucu öldüğü belirtilmektedir.¹⁵¹ Sultanın ölümü konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Av sırasında avladığı hayvanın etinden yediği için sıtma olduğu ve bu nedenle öldüğünü söyleyen kaynakların yanı sıra aşırı sıtmadan öldüğünü yazan ve son olarak hizmetçisi tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü belirten görüşler arasındadır. Üçüncü ihtimal daha kuvvetle muhtemeldir.¹⁵²

¹⁴⁸ İlyas Üzümlü, “mücessime” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/448-449.

¹⁴⁹ Ahmet Ocak, “Selçukluların Dinî Siyaseti Ve İslâm Âlemi (1040-1092), (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1999)72-73. Bkz. Muammer Esen, *Kelam Tarihi-Kelam Ekolleri ve Görüşleri*, (Ankara, İlahiyat Yayınevi, 2013)

¹⁵⁰ İbnü’l Cevzî, *Mir’atü’Zaman Fi Tarihi’l-Ayan’da Selçuklular*, 276; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, II,23, Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 206.

¹⁵¹ Bundârî, *Zubdetu’n-Nusra ve Nuhbetu’l-Ustra*, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi,83,er-Râvendî,*Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, 129; İbnü’l -Cevzî, *El-Muntazam Fi Târîhi’l-Ümem’de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)*,152-156; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, II,29, Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu’d-Düvel Selçuklular Tarihi* I,99; Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, 34; Mustafa Akkuş,“Nizamü’l-Mülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması”. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*.8 (2018):165-186.

¹⁵² Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 174-178.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE HALİFELİK MÜESSESESİ

Sözcük anlamı olarak, birinin yerine geçmek, bir kimsenin yerini almak, vekâlet veya temsil etmek gibi anlamlara gelen “*halifelik*” Hz. Peygamber'den sonra onun yerini dolduran ve onu temsil eden kişilere denir.¹⁵³

2.1. Selçuklu Abbasi İlişkileri

Hiz. Muhammed ile başlayan İslam devlet yönetim geleneği, vefatı sonrasında yeni bir yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Hiz. Muhammed, Allah'ın elçisi olarak görevlendirildikten sonra Mekke'de 13 yıl boyunca bu görevini sürdürmüş, ancak Mekke'deki baskılara karşı memleketini terk ederek Yesrib'e göç etmiştir. Hiz. Peygamberin vefatıyla Peygamberlik kurumu sona ermiştir. Ancak vefatından önce bu kurumun boşalması, toplumun düzenini sağlama ve idare etme ihtiyacını da gündeme getirmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Halifelik kurumu ortaya çıkmıştır.¹⁵⁴ Ancak zamanla Halifelik kurumu, çeşitli dini ve siyasi akımların ortaya çıkmasıyla otoritesini kaybetmeye başlamış ve meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Hamdullah Müstevfi Kavzini şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “İslam

---

¹⁵³ Kasım Avcı, “Hilafet”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 17:546-553; Numan Durak Aksoy, “Tarihsel Bakımdan Halifelik”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, 2/3, (2009):213-226.

¹⁵⁴ Muhammed Hamdullah, *İslam Peygamberi*, Cilt: 2, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1990), 924; Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2016), 113; Mutlu Saylık, “IV. / X. Yüzyıl İslâm Dünyasında Tek Halifelikten Üç Ayrı Halifelğe Bölünme Süreci” *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi*, 13 /3 (2021):1012-1033; Numan Durak Aksoy, “Tarihsel Bakımdan Halifelik- Ortaya Çıkışı, Geçirdiği Aşamalar”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, 2/3 (2009): 215-226; Ali Duman, “İslam Amme Hukuku Tarihinde Bir Dönüm Noktası: Sakifetu Beni Saide”, *Ekev Akademi Dergisi*, 8/21 (2004), 141-152; Ali Duman, “İslam Hukukuna Göre Siyasi Fikir Hürriyeti”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999)132-161; Mehmet Said Hatipođlu “İslam’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilefetin Kureyşliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1978):121-213; Oğuz Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğın Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29/30, (2002):15-17.

devletlerinde hükümdar sülalelerinin her biri birtakım kusurlara bulaşmışlardır. Örneğin, Beni Ümeyye'den bazıları dinsizlik, döneklik ve haricilikle suçlanmıştır; Beni Abbas'dan bazıları ise döneklikle itham edilmiştir. Beni Leys ve Al-i Büveyh sülaleleri rafizilikle suçlanmış, Gazneliler, Harzemşahlar ve diğerlerinin soyunun köle veya gulam kökenli olduğu iddia edilmiştir. Ancak Selçuklu şahları, bu tür kusurlardan uzak kişilerdi. Temiz, akideleri sağlam, dindar, Sünni inançlarına bağlı, hayırsever ve halklarına karşı şefkatli idiler.”¹⁵⁵ Buradan da anlaşıldığı gibi, Selçuklular dönemine kadar hilafet kurumu saltanata dönüşmüş ve birçok zafiyeti de beraberinde taşımıştır. Hilafet kurumu, Selçuklular öncesinde iç ve dış etkenler nedeniyle en kötü dönemini yaşamıştır. Ayrıca, hilafetin merkezi olan Bağdat'ın Şii-Büveyhîlerin denetimine geçmiş olması ve halifenin çeşitli nedenlerden dolayı dini otoritesini yitirme noktasına gelmesi ciddi sorunlar da beraberinde getirmiştir. Halifelik müessesesi, tarihsel süreç içinde sürekli değişip gelişerek Selçuklu Devleti ile güçlenmiştir. Bu doğal olarak bu halifelerin önceki güç ve nüfuzlarına yeniden sahip olma arzusunu da doğurmuştur.¹⁵⁶

Tarihsel süreç içinde halifelik müessesesi, bazı gelenekleri ve kabulleri yanı sıra yönetimdeki meşruiyetin önemli bir kaynağı olmuştur. Türklerin, halifeyi kurtarmak amacıyla Bağdat şehrine girmeleri, halkın siyasi gücünü halifelikte görmesiyle, bu yeni güç ve otoritenin ortaya çıkması, hilafet kurumunun sorgulanmasına yol açmıştır. Bu dönemde hem halifelik hem de sultanlık görevlerinin ne olacağı, hangi davranışların meşruiyeti tehdit etmeyeceği gibi konular, o dönemin ulemasını da oldukça meşgul etmiştir. Bu iki kurumun hukuki konumu, görevleri ve sorumlulukları hakkında yazılmış birçok eser bulunmaktadır.

İslam dünyası için bir dönüm noktası olan bu dönem, o dönemin anlayışını yansıtmaları ve bu kurumların o dönemdeki işleyişini göstermesi açısından önemlidir. Halifelerin ve Selçuklu sultanlarının arasındaki sosyal, dini ve siyasi ilişkilerin anlaşılabilmesi için bu dönemin önemli âlimlerinin yaklaşımını bilmek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Ayrıca, bu bakış açısı, Selçuklular dönemindeki siyasi olayları ve gelişmeleri doğru bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda

---

¹⁵⁵ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 341-342; Mevdudî, *Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Genceli, (Ankara: Hilal Yayınları, 1971), 33.

¹⁵⁶ Vasilij Vladimiroviç Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Mehmet Fuat Köprülü, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004), 37

çalışmamızda ilk olarak Ebu'l-Hasan Ali el-Maverdî'nin (öl.1058), hilafet ve saltanat konularındaki görüşlerini tartışacağız. 11. yüzyılın önemli büyük âlimlerinden olan El-Maverdî, farklı bölgelerde kadılık görevini üstlendikten sonra Bağdat şehrine yerleşmiş ve eserlerini burada kaleme almıştır.¹⁵⁷ El-Maverdî'nin yaşadığı dönem, Bağdat şehrinde ve Abbasi Halifesi nezdinde siyasi üstünlüğün Büveyhioğulları tarafından sağlandığı bir dönemi kapsar. Abbasi Hilafeti, askeri güç yanı sıra hukuki açıdan da meşruiyetlerini pekiştirmek ve haklılıklarını göstermek için bazı fikirlere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle Abbasi Hilafeti, önceleri doğudan Gazneliler ve sonrasında Selçuklular gibi Sünni askeri güçlere dayanmıştır. Maverdî, hukuki açıdan da halifenin haklarını savunarak Müslüman toplumunun gözünde hilafetin önemini vurgulayan önemli bir figür olmuştur. Bu bağlamda kaleme aldığı “*el-Ahkâmu's Sultâniyye*”, önemli bir eserdir.¹⁵⁸

Hilafet kurumunun karşılaştığı tehlikeyi iyi anlayan Maverdî, yazdığı eserinde İslam dünyasında geniş bir devlet teorisi geliştirmekte öncü olmuştur.¹⁵⁹ Maverdî, eserinde devlet hukukunun mevhum sorunlarına odaklanarak, halifeliğin önemini savunmuş, akli ve nakli delillerle bu gerekliliği açıklamaya çalışmıştır.¹⁶⁰ Maverdî'ye göre, halifenin temel görevi kısaca dini korumak, adaleti sağlamak ve düzeni sürdürmektir.¹⁶¹ Maverdî'nin amacı, dini yetkilere sahip olan halife ile siyasi güce sahip olan emir arasındaki görev dağılımını belirlemek ve her iki tarafın yetki sınırlarını kuramsal bir temele dayandırarak ortaya koymaktır.¹⁶²

Maverdî, halifenin hukukunu savunmak ve otoritesini güçlendirmek için büyük bir çaba sarf etmiş. Halifelerle Büveyhî emirleri arasında gerçekleşen görüşmelerde

---

¹⁵⁷ Kallek, “Maverdî”, 180-186.

¹⁵⁸ Ebu'l Hasan Habib el Maverdî, *El-Ahkâmü's-Sultaniye / İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 2021)29-54; Ebu'l Hasan Habib el Maverdî *Yönetimin Esasları*, (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2008)13-58, Daha fazla bilgi için bkz: *Ebu'l Hasan Habib el Maverdî*, Devlet Yönetiminde Ahlak Ve Siyaset, çev. Muhammed Çelik, (İstanbul: Timaş Akademi, 2023); Hamilton A. R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Atilla Özkök, Kadir Durak, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1991).

¹⁵⁹ Muhammed Kameruddin Han, “*Maverdî*”, içinde, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Cömert, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), I: 895-911.

¹⁶⁰ Mahmut Arslan, “*İslamda Devlet Düşüncesi ve Kutadgu Bilig*”, *T.E.D* (1987), 76.

¹⁶¹ Harun Han Şirvani, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, çev. Kemal Kuşçu, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1965), 131; Haluk Alkan, “*Karşılaştırmalı Olarak İslam Siyasi Düşüncesinde Otorite Kavramı*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 97-103.

¹⁶² Erwn I. J. Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 42.

halifeleri temsil eden Maverdî, Büveyhî emiri Celâlüddeve'nin “*Şehinşâh*”¹⁶³ unvanını kullanmasına karşı çıkararak bunun bir örneğini vermiştir.¹⁶⁴ Maverdî, Sünni hilafet görüşünün en önemli teorisyeni olarak kabul edilen ve Hilafetin Kureyşliliği¹⁶⁵ fikrini savunan bir figürdür. Abbasi Halifesi tarafından Selçuklu sultanı Tuğrul Bey ile Celâlüddeve arasında barışı sağlamak amacıyla elçi gönderilen Maverdî, görünürdeki görevi barışı sağlamak olsa da gerçek amacı halifenin konumunu güçlendirmek olmuştur. Maverdî'nin halifenin haklarını hukuki açıdan savunma konusundaki ünü, onun elçi olarak atanmasında etkili olmuştur. Sultan Tuğrul Bey, bu önemli şahsiyetin bilincinde olarak elçi Maverdî'yi saygıyla karşılamış ve ona hilat giydirmiştir.¹⁶⁶ Bu görev sonrasında Maverdî'nin halifenin konumunu güçlendirmek için gösterdiği çaba başarılı olmuş olmalı ki, Tuğrul Bey, halifeye olan bağlılığını bildirmiştir.¹⁶⁷

Selçuklu döneminin hilafet kurumlarına destek veren ve siyaset bilimi konusunda etkili olan önemli bir şahsiyet İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'dir.¹⁶⁸ Tuğrul Bey döneminde Eş'ariler üzerinde uygulanan baskı ve karalama politikaları yüzünden ülkeyi terk etmek zorunda kalan dönemin büyük âlimlerinden el-Cüveynî, Alp Arslan döneminde Nizâmülmülk'ün vezir olmasının ardından bu baskıcı politikanın sona erdiği haberini alarak ülkesine geri dönmüştür. Nizâmülmülk'ün talebi üzerine Nişabur

¹⁶³ Aydın Taneri, “Celâlüddeve” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993)7:259-260.

¹⁶⁴ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 409.

¹⁶⁵ Hatiboğlu, “İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”, 121-213; Mehmet Apaydın, “İmâmetin Kureyş'e Ait Olduğuna Dair Hz. Peygamber'e İsnâd Edilen Rivâyetlerin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti” *İlahiyat Akademi Dergisi*, 7/8 (2018):219-268. Abdurrahim Şen, “Halifede Aranan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilik İle İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 35(2020): 191-213. İsrail Balcı, “İmamlar/Halifeler Kureyş'tendir İddiasının Kritiği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(2016):5-31. Ali Bakkal, “Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde “İmamlar Kureyş'tendir” Hadîsinin Rolü Üzerine” *İstem*, 3/6(2005): 87 – 104.

¹⁶⁶ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 36.

¹⁶⁷ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 86.

¹⁶⁸ Abdülazîm Mahmûd ed-Dib, “İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993)8:141-144. Mustafa Sancar, “İmamu'l- Haremeyn Cüveynî'nin Değişim Geçirdiği Kelâmî Görüşleri” *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2015):87-117. Nazım Hasırcı- Alaattin Tekin, “İmâmü'l-Haremeyn El-Cüveynî'nin Mantikî Kıyasa Yönelik Eleştirileri” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2019):22-29. Muhammed Mustafa Sancar, “İmamu'l- Haremeyn Cüveynî'nin Değişim Geçirdiği Kelâmî Görüşleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

Nizamiye Medresesi'nde müderrislik görevine atanmıştır.¹⁶⁹ Temelde Ehl-i Sünnet¹⁷⁰ inancını savunan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Nizamiye Medresesi'nde 30 yıl boyunca görev yapmış ve dönemin siyasi meselelerine sessiz kalmamıştır. Örneğin, dini otoriteyi ilgilendiren bir konuda siyasi otorite yani Melikşah'ın müdahalesini kabul etmemiştir. Sultan Melikşah'ın Ramazan hilalinin görüldüğü gerekçesiyle bir sonraki günü bayram olarak kabul etmesini kabul etmemiş, hatta o günün Ramazan olduğunda ısrarla fetva yayınlamıştır. Bunun üzerine saraya davet edilen Cüveynî, Sultan'a şunları söylemiştir: “Devlet işlerinde fermanndan itaat bizim görevimizdir, fakat fetvayı ilgilendiren bir konuda Sultan'ın bize danışması gerekir.”¹⁷¹ şeklindeki ifadeyi kullanmıştır. Dini ve siyasi otoritenin ayrı alanlar olduğunu ve her iki tarafın da kendi sınırlarını aşmaması gerektiğini vurgulayan el-Cüveynî'nin görüşleri, Melikşah tarafından haklı bulunmuştur. El-Cüveynî, Maverdî gibi hilafetin Kureyşliliği fikrini savunmuş ve Maverdî'nin izinden gitmiştir.

Hilafet ve saltanat konularındaki tartışmalarla bilinen önemli bir isim de Nizâmülmülk'tür. Sultanın adına devletin gücünü elinde tutan önemli bir figür olarak, saltanatı açıkça destekleyen bir tavır sergilemiştir. Nizâmülmülk, “*Siyasetnâme*” adlı eserinde saltanatın meşruluğunu savunmuştur. Bu eseri diğer benzerlerinden üstün kılan şey, geçmiş dönemlerdeki devlet yönetimlerine dair örnekler sunmanın ötesinde, Melikşah dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nin sosyal yapısını açıkça ortaya koymasındır. Nizâmülmülk'ün eserindeki temel amaç, dönemin koşullarına ve inançlarına uygun bir şekilde nasıl etkili bir devlet düzeni oluşturulması gerektiğini ve hükümdarın başarılı olabilmesi için neler yapması gerektiğini açıklamaktır. Nizâmülmülk, dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Maverdî gibi hilafet ve halifelik seçimi konularına

¹⁶⁹ Mahmut Recep Keleş, “Ortaçağ Kültür Tarihi Kaynağı Olarak İbn Hallikan'ın Vefayatü'l-A'yan Adlı Eseri”, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2015), 132.

¹⁷⁰ Hz. Peygamber ile ashabın dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler anlamında bir tabirdir. Bkz: Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Sünnet” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994)10:525-530. Rabia Aydın, “Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci” *Marifetname* 10/2 (2023), 761-773. Halife Keskin, “Ehli Sünnet Kavramı Hakkında Bir Değerlendirme” *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1(2003):35-38.

¹⁷¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, *El-Giyasi (İslam'da Başkanlık Sistemi)*, çev. Abdullah Ünal, (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016)11-16; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 213; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012) 324; Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*, (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017)86, 148; Murat Memiş, “Bir Kelamcı Olarak İmamü'l-Haremeyn el Cüveynî”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, (2016): 66-85.

odaklanmamıştır.¹⁷² Eserinde halife ile ilgili herhangi bir atıfta bulunmamıştır ve Selçuklu devlet yönetimi ile Abbasi halifesi arasındaki hukuki ilişkilere dair herhangi bir konuya değinmemiştir. Halifelik kurumunu yasallaştıranlarla karşılaştırıldığında, sultanın otoritesini meşrulaştırmış ve bunu tartışmaya bile açmamıştır. Nizâmülmülk'e göre sultanın gücünün kaynağı, halife değil, Tanrı'nın sultana bahsettiği bir ihsandır.¹⁷³ Bu nedenle sultan, yalnızca Tanrı'ya karşı sorumlu tutulur ve kuralları uygulamada özenli olarak, halkın işlerini dikkatle yönetmelidir.¹⁷⁴

Hilafet ve saltanat teorileri üzerine yazdığı eserlerle hilafet ve saltanat tartışmalarında önemli bir rol oynayan bir diğer isim Gazzâlî'dir. Selçuklu dönemi siyasi teorilerinde Maverdî ve Cüveynî, halifenin otorite sahibi olduğu görüşünü savunurken, Nizamülmülk otoritenin sultanda olduğu görüşünü benimsemiştir. Gazzâlî ise orta yolu bulmaya çalışarak her iki görüşün de ortak bir temelde buluşması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, halifelik siyasi otoriteyle, yani sultanla bir bütün olarak düşünülmeli. Gazzâlî, diğer isimlerden farklı olarak bu ılımlı yaklaşımı benimsemiş, hem hilafeti savunan Cüveynî'nin öğrencisi olmuş hem de saltanatı destekleyen Nizâmülmülk ile iş birliği yaparak Nizamiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.¹⁷⁵ Aldığı eğitimle hem hilafet anlayışını hem de Selçukluların değişmez hâkimiyetini kabul etmiş ve Selçukluların İslam dünyasının koruyucusu olduğu gerçeğini görmezden gelememiştir. Bu şekilde hem hilafeti hem de saltanatı kabul eden yeni bir düşünce ortaya çıkmıştır. Gazzâlî, siyaseti hem dinin hem de ahlakın vazgeçilmez bir unsuru olarak görür ve dinin hem toplumun hem de bireyin temelini oluşturduğunu, devletin ise dinin koruyucusu

---

¹⁷² Kemal Taşcı, “Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranileşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6/55(2015):87, 90-92; M. Rükneddin Hassan, “Nizâmülmülk”, içinde *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Cilt: 2, çev. Yusuf Ziya Cömert, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 381. Sadi Süleyman Kucur, “Nizâmülmülk'ün Siyasetnâme'sine Selçuklu Devlet Teşkilâtı Açısından Bir Bakış; Emîr-i Haresile Emîr-i Dâd Örneği” *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12(2002): 41-72. Rıdvan Engin, “Nizamülmülk'ün Devlet Yönetimine İlişkin Görüşleri: Siyasetname Özelinde Bir Değerlendirme” *Ombudsman Akademik*, 19(2024): 137-60. Ali Ertuğrul, “Bir Kaynak Olarak Nizâmü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi” içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002)5:271-278.

¹⁷³ Hassan, “Nizâmülmülk”, 383. Taşcı, “Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranileşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi”, 90-92

¹⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nizâmülmülk, *Siyâset-Nâme*, 17; Taşcı, “Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranileşmesine) Vezir Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi”, 85-104; Hassan, “Nizâmülmülk”, 388; Aydın Taner, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/8-9, (1967):97.

¹⁷⁵ Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din I*, çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: 1975), 40; Fahrettin Korkmaz, *Gazali'de Devlet*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 36.

olarak görev yaptığını vurgular.¹⁷⁶ Eğer devlet zayıflar ve yok olursa, dinin de temel taşı kaybolur. İnsanların idaresi, düzenin korunması ve işlerin yürütülmesi için toplumun başında bir liderin olması gerektiğini savunan Gazzâlî, halifenin Kureyş kabilesinden olmasını desteklemiştir.¹⁷⁷ Selefleri olan Maverdî ve Cüveynî'den farklı olarak Gazzâlî, halifenin her konuda bilgili ve yetkin olmasının şart olmadığını, ayrıca âlim olmasına da gerek olmadığını savunur. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda âlimlerden yardım alınabileceğini ifade eder.¹⁷⁸ Maverdî'nin, halifenin Büveyhîler karşısında zayıflayan durumunu savunarak bu konuda hukuki dayanak oluşturmaya çalışmıştır. Cüveynî'ni her koşulda yetkin bir halifeyi tasvir etme yaklaşımı içindedir. Gazzâlî de mevcut durumu açıklayarak halifenin meşruluğunu savunmuştur. Çünkü artık güçlü, saygı gören ve emirlerine itaat edilen bir halife vardır, zayıf ve güçsüz bir halife değil. Yani seleflerinin çizdiği halife portresinden farklı bir halifelik vardır. Bu nedenle, Gazzâlî'ye göre halife her konuda yetkili değildir ve siyasi yetkisini başkasına devredebilir. Gazzâlî'ye göre bu yetkili kişi de Selçuklulardır. Dolayısıyla, halife yalnızca dini yetkilere sahiptir.¹⁷⁹ Gazzâlî'ye göre sultan, düzenin korunması ve asayişin sağlanması için gerekli tedbirleri almanın yanı sıra İslami faaliyetler için de uygun koşulları hazırlamalı ve bunun için gerekli önlemleri almalıdır.¹⁸⁰ Gazzâlî'nin üzerinde durduğu önemli bir konu, sultanların devlet görevlerinde deneyimli kişilere ve âlimlere önem vermeleri gerektiği düşüncesidir.¹⁸¹ Gazzâlî'nin hilafet kuramı üç temel unsura dayanmaktadır: birincisi halife, ikincisi sultan, üçüncüsü de ulema. Bu unsurlar, İslam yönetiminin temelini oluşturmakta ve bu yetkililikten kaynaklanan görevleri yerine getirmektedir. Bu nedenle Gazzâlî'nin teorisi gerçekçi ve uygulanabilir olduğu için kabul görmüştür.¹⁸²

---

¹⁷⁶ İmam-ı Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk (Mülkün Sultanlarına)*, çev. Osman Şekerci, (İstanbul: Büyüyen Ay, 2020), 41-48, 87- 88, Esma Arslan, “Gazalînin Devlet ve Yönetim Anlayışının Günümüz Yönetim Süreçlerine Yansıması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2019), 45-52.

¹⁷⁷ Ebu Hamid Muhammed Gazzâlî, *İktidarda Orta Yol (Cal-İktisad fi'l İtikad)*, çev. Kemal Işık, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 176-177; Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk (Mülkün Sultanlarına)*, 87-88,

¹⁷⁸ Gazzâlî, *İktidarda Orta Yol*, 179; Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk (Mülkün Sultanlarına)*, 48-54.

¹⁷⁹ Rosenthal, *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, 60.

¹⁸⁰ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk (Mülkün Sultanlarına)*, 108-124; Leonard Binder, “Gazzâlî” içinde *İslâm Düşüncesi Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Cömert, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), II: 412; İbrahim Agah Çubukçu, “Gazzâlî ve Siyaset”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1961):128; Mehmet Toplamacıoğlu, “Bazı İslam Bilginlerinin Toplum Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (1964):91.

¹⁸¹ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk (Mülkün Sultanlarına)*, 48-54; Çubukçu, “Gazali ve Siyaset”, 129.

¹⁸² Binder, “Gazali”, 413.

Dönemin siyasi teorileri ne olursa olsun, uygulamada gerçek otoritenin Selçuklu Sultanlarına ait olduğu bir gerçektir. Yani bu dönemde yapılan tartışmalar ve meşrutiyet arayışlarına rağmen, Sünni İslam dünyasının lideri Selçuklular olmuştur. Hatta siyasi otorite açısından, dini otoriteyle sınırlı olan halifelik, Selçuklular için fayda sağlamıştır. Selçuklularla İslami bir özellik kazanan Sultanlık makamı Abbasiler tarafından tanınmıştır. Halife Kâim Biemrillâh¹⁸³ tarafından Bağdat'a davet edilen Tuğrul Bey, Besâsîrî sorununu çözmüş ve bu nedenle halife tarafından “*Meliku'l-Meşrik ve'l Mağrib*” (449 / Ocak 1058) unvanını vermiştir. Dönemin siyasi teorileri ne olursa olsun, uygulamada gerçek otoritenin Selçuklu Sultanlarına ait olduğu bir gerçektir. Yani bu dönemde yapılan tartışmalar ve meşrutiyet arayışlarına rağmen, Sünni İslam dünyasının lideri Selçuklular olmuştur. Ancak hilafet kurumuna olan hürmet, bu makamın konumunu sorgulatmamış.¹⁸⁴

Selçuklu Devleti, görünüşte halifenin hizmetindeymiş gibi davranmışlarsa da aslında iktidarı paylaşmaktan kaçınmışlardır. İslam dünyasının adına yürüttükleri görevlerde, halifelerin emrindeymiş gibi görünmeleri, Abbasi halifesinin otoritesini ve saygınlığını artırmıştır. Halifeliğe karşı güçlenen Selçuklu sultanları, siyasi nüfuslarını kırmış ve kendi adlarına hutbe okutarak minberlerde halifeliği sembolik bir alana, dini ve toplumsal konulardan ziyade dini şahsiyetleri, şairleri ve âlimleri koruyan bir kuruma dönüştürmüşlerdir.

2.2. Sultan Tuğrul Bey Dönemi

Selçuklu Devleti kurulmadan önce de Abbasi halifeleri Türk sultanları ile yazışmışlardır. Özellikle Büveyhîlerin içinde bulunduğu kaos ortamından istifade eden halife Kâdir-Billâh, Sultan Gazneli Mahmud'un adına hutbe okutarak adına sikkeler bastırmıştır. Böylece Büveyhîlere karşı ciddi bir dayanağa sahip olmuştur.(991-1031). Ayrıca bu dönemde Karahanlılar da Halife Kâdir-Billâh adına hutbe okutmuş sikkelerde

¹⁸³ Abbâsî Halifesi (1031-1075).Abdülkerim Özeydin, “Kâim-Biemrillâh” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2001)24:210-211.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih X*, 463.Abdülkerim Özeydin, “Kâim Biemrillâh” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001)24:210-211. Maşide Kamit, “Kâim-Biemrillâh'ın Hilâfetinde Sünnî Ve Şîî İktidar Mücadelesi” *İstem*, 12/24 (2014):179 – 207. Maşide Kamit “Büveyhîlerden Selçuklu hâkimiyetine geçiş süreci: Kâim-Biemrillâh dönemi”(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014). Fatma Eraslan, “Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu Abbasi İlişkileri”,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

ismine yer vermiştir. Özellikle Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr halifeyi metbû tanıyan ilk kişidir.¹⁸⁵Böylece Şîi Fâtımîlere karşı yürütmüş olduğu Sünni siyasetinde önemli destekçileri olmuştur. Bununla birlikte Türk hükümdarlarının Abbasi halifeleri ile olan yazışmalar devam etmiştir. Selçukluların Horasan'da varlıklarını kabul ettirmesinin ardından, Abbasi Halifeleri ile ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Tuğrul Bey, Gazne Sultanı Mesud'u (1038- Serahs Zaferi) ikinci kez mağlup ederek Nişabur'da tahta geçmiş ve “*Sultanu'l Muazzam*” unvanıyla kendisine hutbe okutarak devletin bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁸⁶

Selçuklu sultanları ile halifeler arasındaki ilişkilerin ilk ve en yoğun yaşandığı dönem, Tuğrul Bey'in hükümdarlığı dönemidir. Halife, Sünni İslam dünyasının lideri olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Tuğrul Bey, halife ile ilk teması kuran ve siyasi itibar kazanan ilk Selçuklu Sultanı olmuştur. Bu dönem, hilafet kurumu ile sultanlık arasındaki ilişkilerde büyük öneme sahiptir. Çağrı Bey ve diğer Oğuz Beylerinin Hemedan, Cibâl ve Rey bölgelerine düzenledikleri akınlar ve yağmalamalar sonrasında, Abbasi Halifesi Kâim Biemrillâh, Tuğrul Bey'e ilk kez elçiler göndermiş ve bu bölgelerin imar edilmesini istemiştir. Selçuklu Sultanları, bu tekliften çok memnun olmuş ve bu memnuniyetlerini göstermek amacıyla gönderilen elçiye 13 kat hilat giydirmiştir.¹⁸⁷ Selçuklular ile Abbasi Halifesi arasındaki ilk diplomatik ilişki elçi Ebu Bekir et-Tusî aracılığıyla başlamıştır. Selçukluların bu ilişkiye bu kadar sevinmesinin nedeni, yeni kurulmuş olan Selçuklu Devleti'nin halife tarafından tanınmasının ilk adımı olarak kabul edilmiş ve bu nedenle büyük öneme sahip olmuştur. Öte yandan, Selçuklu Sultanlarının halifenin isteklerini yerine getirmeleri, diplomatik ilişkilere verdikleri önemi göstermektedir.¹⁸⁸

---

¹⁸⁵ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 46-58; V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: TTK, 1990), 290. Suat Kaymak, “Abbâsî Halifesi el-Kâdir Billâh'ın Mezhep Siyaseti” *Milel ve Nihal*, 20/2 (2023): 225-251. Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Kâdir-Billâh” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001)24:127-128.

¹⁸⁶ Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr I*, 95-96,104; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri I*, 276-277.

¹⁸⁷ Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr I*, 95-96,104; El Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara: TTK,1999), 4. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri I*, 276-277

¹⁸⁸ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 4. Murat Akbaş “Selçukluların Abbâsî Halifeleriyle İlişkileri Ve Halifelik Mefkûresi Bağlamında Bağdat'a Yönelik Faaliyetleri” *USAD*,14 (2021): 137-178.

Selçuklu Devleti, Dandanakan bölgesinde Sultan Mesud'u kesin bir mağlubiyete uğratmalarının ardından¹⁸⁹ topladıkları ilk kurultayda hilafet kurumuyla temasa geçmeyi düşünmüştür. Bu süreçte dönemin önemli âlimlerinden olan Ebu İshak el-Fukkai, bir mektup¹⁹⁰ göndererek halifeye iletmek üzere görevlendirilmiştir. Bu mektubun anlamı, Selçukluların Halifenin gücünü elde etmek ve meşruiyetlerinin kabul edilmesi için İslami esaslara ne kadar bağlı olduklarını göstermektedir. Halife, bu mektup aracılığıyla, doğrudan olmasa da dolaylı olarak önceden meşruiyeti tanınmış olan fakat sonrasında kendilerini eğlence ve zevke kaptıran Gazne Sultanlarının meşruiyetlerini kaybettiklerini belirtmiştir. Selçuklu Devleti ise Gaznelilerin aksine zulme ve adaletsizliğe karşı olmadıklarını ve kurdukları devletin halife tarafından tanınmasını istediklerini dile getirmiştir. Selçuklular, siyasi yönden hâkimiyet kurmuş olsalar da halifenin manevi gücünü yanlarına almayı amaçlamışlardır. Halife tarafından tanınmamaları, sanki devletin meşruiyetinin tanınmamış gibi olacağı anlamına gelmekteydi. Selçuklu Devleti, tüm bu nedenlerle halifeye elçi göndererek siyasi otoritelerinin tanınmasını arzu ettiklerini açık bir şekilde göstermiştir. Bir yandan halifenin gücünü arkasına almaya çalışan Tuğrul Bey, fethettikleri bölgeleri Selçuklu hanedanı arasında paylaşırken aynı zamanda bu bölgelerde Abbasi halifesi adına hutbe okutarak halifeye olan bağlılığını da göstermeye çalışmıştır. Halife, Selçuklular sayesinde doğuda güç kazanırken Bağdat şehrinde etkin rol oynayan Şîî Büveyhîlerin baskıları sebebiyle gücünü kaybetmeye başlamıştır.¹⁹¹ Selçuklular, Bağdat'taki gelişmeleri çok yakından takip etmiş. Tuğrul Bey, Büveyhî Sultanı Celalüddeve'ye gönderdiği mektupta “*el-Meliku'l Celil*” ifadesini kullanarak hem halka hem de halifeye iyi davranılmasını talep etmiştir. Selçuklu Devletinin giderek güçlenmesinden endişe duyan Büveyhîler, daha önce el konulmuş olan halifeye ait gelirleri de taksim etmişlerdir.¹⁹²

Tuğrul Bey, Rey bölgesini merkez olarak seçtikten sonra 1043 yılında bu kez Halife'ye Ebu Talib Muhammed b. Eyyüb'ü elçi olarak göndermiştir.¹⁹³ Elçi, halifeye

¹⁸⁹ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr I*, 101-102; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 5; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, I: 358-359.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih IX*, 460-466; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 29-30.

¹⁹¹ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 25, İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII:142-143, 191.

¹⁹² İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 9.

¹⁹³ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 299, Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 35.

hitaben şunları söylemiştir: “*Ben Arap saltanatının başında bulunan şahsın vekiliyim. Hâkim olduğum bütün beldelerde Halifenin adını ilan ettim. Ahaliyi, seleflerim olan Mahmud ve Mesud’un valilerin zulmünden kurtardım. Ben herhangi suretle seleflerimin ma’duru değilim. Onlar da Halifenin birtakım ülkeleri idare eden köleleri idiler. Ben ise hür insanların evladıyım. Bundan başka seleflerin derecesinde saygı görmekle beraber bana yapılacak hizmetlerin ve beni ayırt eden meziyetlerin onlardan üstün olacağını sanıyorum.*” şeklinde ifadeler yer almaktadır.¹⁹⁴ Elçinin iletlediği mektupta Tuğrul Bey, kendisini halifenin vekili olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca yapmış olduğu faaliyetlerle halifelik makamının gücünü arttırdığından, kendisinden önceki sultanlardan daha asil bir soya sahip olduğunu ve buna karşılık hak ettiğı mükâfatı beklediğini belirtmiştir.

Tuğrul Bey döneminde Selçuklu sultanları ile Abbasi halifeleri arasında elçilik yapan en önemli isim Şâfiî alimi Maverdî olmuştur. Halifelik konusundaki teorik bilgilere vakıf olması ve halifelik kurumunu savunması elçi olarak seçilmesinde etkili olan Maverdî’nin halife tarafından Tuğrul Bey’e gönderilmesi, Selçukluların siyasi bir otorite olarak kabul edildiğinin göstergesi olmuştur. İbnü’l Esir’in verdiğı bilgide; Maverdî’nin Tuğrul Bey, Celâlüddevle ve Ebû Kâlicâr¹⁹⁵ arasında barış yapmak amacıyla gönderildiğı ifade edilirken, İbnü’l Cevzî’nin eserinde; elçinin Tuğrul Bey’in fethettiğı bölgelerde meydana gelen çirkin, kötü işlerin bırakılması ve halka iyi davranılmasını istemek için gönderildiğı bilgisi yer almaktadır. Tuğrul Bey’in, Maverdî’yi şehre varmadan karşılamış olması, Maverdî’nin hem iyi bir âlim olması hem de halife tarafından gönderilmiş olmasındandır. Maverdî, Tuğrul Bey’in yanında bir yıl kaldıktan sonra sultanın halifeye bağılılığını bildirmiş olması, Maverdî’nin görevini layıkıyla yaptığını göstermektedir.¹⁹⁶ Maverdî’nin bir yıllık faaliyetleri sonucunda gereken güven oluşmuş olmalı ki halifenin sultanı Bağdat’a davet etmesi sonucunu doğurmuştur. Sonuç olarak Tuğrul Bey,

¹⁹⁴ İbnü’l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi’l-Ümem’de Selçuklular*, 9; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 35, Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965.

¹⁹⁵ Büveyhî hükümdarı (1044-1048). Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Güner, “Ebû Kâlicâr” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994)10:171-172. Akyol, “Büveyhiler’in Bağdat Hâkimiyeti (334/945 – 447/1055)” *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(2018): 119-130.

¹⁹⁶ İbnü’l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi’l-Ümem’de Selçuklular*, 86.

Maverdî'nin yanında bir yıl kalmasıyla halifenin ne istediğini iyi anlatması sonucu halifeye bağlılığını bildirmiştir.

Bu sırada Bağdat şehrinde Büveyhîlerin sultanı Celâlüddeve 1044'te ölmesiyle yerine Melik Ebû Kâlicâr'ın geçmiş ve Bağdat'ta yeni bir ortam oluşmuştur. Melik Ebû Kâlicâr'ın faaliyetleri halifeyi son derece rahatsız etmesi, halifenin Maverdî aracılığıyla bilgi sahibi olduğu Tuğrul Bey ile yine temasa geçmesini sağlamıştır. Halifenin yeni bir elçi ile gönderdiği mektubundaki sıraladığı maddeler, Tuğrul Bey tarafından kabul görmemiştir. Tuğrul Bey'in halifeden talep ettiği unvanların da verilmemesi, halifenin halen Selçuklu sultanı ile ilgili endişelerinin bulunduğunu göstermektedir.¹⁹⁷ Sultan Tuğrul Bey, halifeliğin zor durumda olduğunu görmekte ve kendi isteklerini kabul ettirmek için doğru zamanı bulmaya çalışmaktadır. Bunun üzerine Tuğrul Bey, dönemin önemli alimlerinden ve İsfahan kadısı olan Ali b. Ubeydullah el-Hatibî'yi 1048 yılında Bağdat'a elçi olarak göndermiştir.¹⁹⁸ Bu süreçte Tuğrul Bey, İsfahan şehrini kuşatmış ve halkın sıkıntılar yaşaması üzerine halifeye elçi göndererek yardım talebinde bulunmuştur.¹⁹⁹ Halifenin gönderdiği mektupta “*Rukn al-Dîn Malik al-islâm va'l-muslimîn Buhân Amîr al-mu'minîn*” şeklindeki unvanları kullanması üzerine Sultan, halifeden istediği unvanları almış ve meşruluğunu tasdik ettirmiştir.²⁰⁰ Tuğrul Bey, İsfahan'ı kuşatması sonucunda talep ettiği unvanları halife tarafından kendisine verilerek resmen tanınmıştır.

Tuğrul Bey, Hemedan'ı işgal ettikten sonra 1052 yılında halife tarafından gizli bir elçilik heyetiyle Bağdat'a davet edilmiştir. Halife, Bağdat'taki yaşanan olaylardan dolayı durumun daha sıkıntılı bir hal almasıyla Tuğrul Bey'in uzun süredir beklediği unvanları vererek bu sıkıntılı durumdan ancak Tuğrul Bey'in sayesinde çıkacağından emindir. Tuğrul Bey tarafından ise bu durum, meşruiyet sorununun çözülmesi, hukuki anlamda tanınmak ve her iki taraf arasındaki güvensizlik sorununun giderilmesi sonucunda daha yakın ilişkilerin gelişmesine ortam hazırlayacağı şeklinde değerlendirilmiştir. Taraflar arasında iki yıl süren yazışmalarla ilgili kaynaklarda net bir bilgi olmamakla birlikte,

¹⁹⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 393, 399-400.

¹⁹⁸ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihi*, 302; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 36.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 427.

²⁰⁰ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihi*, 305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 428; Mehmet Altay Köymen, “Tuğrul Bey”, içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskisehir: MEB, 1997)12/2: 36-37; Seda Muratoğlu, “Selçuklular Döneminde Cibâl Bölgesi” *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/35(2024):224.

bazılarına göre halife, bazı kaynaklara göre ise vezir İbnü'l-Müslime (Reisü'l-Rüesâ)²⁰¹ tarafından bir elçi ile Tuğrul Bey, Arslan Besâsîrî'ye karşı Bağdat'a davet edilmiştir.²⁰² Elçinin, bir süre Tuğrul Bey'in yanında kaldıktan sonra Tuğrul Bey'i ikna etmek amacıyla bu daveti kabul etmesi durumunda kendisine 300.000 dinar verileceğinden bahsettiği bilinmektedir.²⁰³ Halifenin dört kez davetinin ardından Tuğrul Bey, bir elçi göndererek bazı işleri için Bağdat'a geleceği bilgisini vermiştir. Tuğrul Bey, şunları ifade etmiştir: *“Muhammed'e hizmetle şeref kazanmak istiyorum ve Mekke'ye gidip orada dua ve ibadette bulunmak emelindeyim. Hacıların geçtikleri bütün yolların emin olmasını diliyorum. Yollarda eşkıyalık yapan müderrisleri ortadan kaldıracam, sonra Suriyeli isyancılar ve yanlış yola sapmış Mısırlılarla Allah'ın izniyle savaşacağım.”*²⁰⁴ Bu ifadelerle, sanki Bağdat'a kendi isteği ve işleri için geldiğini, halife tarafından davet edildiğini ima etmemiştir. Bu sürece kadar sadece Sünnî inançlara bağlı olan Türkler, bundan sonra İslam dünyasının koruyucusu rolünü üstleneceklerdir. Bu nedenle, Türk sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişi hem Abbâsî tarihi hem de Türk tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Bu olay, Sünnî İslam'ın canlanmasını sağlayarak fikri ve siyasi açıdan gelişmeye katkıda bulunmuştur. Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi, Sünnî İslam'ın güçlenmesinin başlangıcı diyebiliriz. Tuğrul Bey'in Bağdat'a gitme haberi, Bağdat'ta karmaşaya yol açmıştır (1055).²⁰⁵ Bu süreçte el-Meliku'r Rahîm komutanı olan Arslan Besâsîrî harekete geçerek Büveyhî emirinin tüm yetkilerini ele alarak²⁰⁶ gittikçe güçlenmiştir.

Tuğrul Bey, Rey şehrinde işlerini toparladıktan sonra Hemedan'a geçerek Halifeye elçi gönderip Bağdat'a geleceğinin haberini vermiştir. Halife, Büveyhî emiri el-Meliku'r Rahîm Vasıt'dan Bağdat şehrine geçmesini ve Tuğrul Bey ile yapılacak şartların belirlenmesini talep etmiştir. 15 Aralık 1055 yılında Bağdat camilerinde adına hutbeler okunmaya başlanmıştır. Tuğrul Bey'in Bağdat kapılarına dayanmasıyla şehre girmek için halifenin iznini almak istemiştir. Bunun üzerine halifenin veziri, eşraf, kadılar, şahitler

²⁰¹ Abbâsî veziridir.Bkz: Ali Sevim, “İbnü'l-Müslime, Reisü'r-rüesâ” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2000)21:161-162.

²⁰² Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr I*, 103.

²⁰³ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, 37.

²⁰⁴ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihi I*, 306.

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 178.

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII,172. İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 17-18.

Büveyhî emiri gibi önemli isimler Tuğrul Bey'i karşılamaya koyulmuştur. Böylelikle Tuğrul Bey törenle Bağdat şehrine girmiştir.²⁰⁷ Halife Büveyhî emiri el-Meliku'r Rahîm'i Tuğrul Bey'e göndermiştir. Tuğrul Bey'in geri iade edeceğinin garantisini vermesine rağmen Büveyhî emiri hapse atılmıştır. Kendisine fazla söz hakkı tanınmayacağını fark eden Halife, Tuğrul Bey'e “*Bu insanlar benim emrimle sana geldiler. Ya onları serbest bırakırsın ya da Bağdat'ı terk ederim. Ben seni şer'i emirlere daha saygılısın diye davet ettim, oysa sen zıddını yapmaktasın*”²⁰⁸ diyerek onu uyarmıştır. Bağdat şehrine girmesiyle ilk olarak Büveyhî Devleti'ni ortadan kaldıran²⁰⁹ Tuğrul Bey, Büveyhî emiri el-Meliku'r Rahîm'i hapsederek Şîî yönetimi sonlandırıp Sünni yönetimi yeniden getirmeyi başarmıştır.²¹⁰ Halifeden sonra Tuğrul Bey'in ismi Bağdat minberlerinde okutulmuştur. Bağdat'a giren Tuğrul Bey'in ilk işi Büveyhîlerin idare merkezine yerleşerek vali ve tahsildar ataması yaparak kendi teşkilatını oluşturması olmuştur. Çıkan kargaşadan dolayı evlerini terk edenlerin yerlerine askerlerini yerleştirip iktalarına el konulmuştur. Daha sonra Bağdat valiliğine (şahneliğine) Aytekin es-Süleymânî (Aytekin b. Süleyman)'yi getirilerek şehrin idaresini sağlayıp düzeni kurmuştur.²¹¹ Bağdat'a hâkim olmasıyla imar faaliyetlerine de başlayan ve şehri yeniden inşa eden Tuğrul Bey, Bağdat'a geçici süreyle gelmediğini yapmış olduğu çalışmalar ve faaliyetleriyle ortaya koymuştur.²¹² Selçuklu Devleti'nin menfaati için gerekli gördüğü tüm kararları almaktan çekinmeyen Tuğrul Bey, bu nedenle Halife ile halk arasında bazı sorunların oluşmasına sebep olmuştur. Sultan Tuğrul Bey'in 13 ay boyunca kaldığı Bağdat'ta Halife ile aralarının açılması kendisini çok üzmüştür. Bunun üzerine yaşanan olayların önünü alamayan Halife, vezirine verdiği emir ile Selçuklu askerlerinin Bağdat şehrinde çıkmasını istemiş ve aksi durumda

---

²⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, 177-178; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 19-20.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 465.

²⁰⁹ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 19-20; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 47.

²¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* IX, 492; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII: 191-193.

²¹¹ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 307; Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr I*, 106-107. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 131-134; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 39.

²¹² İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 27; Ali Sevim, “Sıbt İbnü'l Cevzî'nin Mır'atüz- Zaman fi Tarihi'l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler-I”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XII/22 (1998):5; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, (Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay., 1972).

kendisinin devreye gireceğini bildirmiştir. Bu durum karşısında Tuğrul Bey harekete geçmiştir.²¹³

Tuğrul Bey, Bağdat şehrine sadece Halifeyi Besasîrî'nin elinden kurtarmak için gelmemiştir aynı zamanda Bağdat'ı da Selçuklu hâkimiyetine sokma niyetindedir.²¹⁴ Burada Halifenin sadece dini otoritesinin dışında herhangi bir yetkinin sahibi olmadığı, bunun bir kanıtıdır.²¹⁵ Bu süreçte Tuğrul Bey, rüyasında Hz. Peygamber'i görür ve askerlerinin yaptıklarından dolayı Hz. Peygamber'den azar işitir. Gördüğü rüyadan çok etkilenen Tuğrul Bey, derhal askerlerini halkın evlerinden çıkarıp, meydana gelen tatsızlıkları gidererek Temmuz 1056'da yeniden Halife'nin gönlünü kazanmaya çalışmıştır. Alınan kararların ve yapılan uygulamaların bir kısmı Halife'yi rahatsız edince hem Halife'nin gönlünü hoş etmek hem de gerginliği artırmamak için Halife'nin tahsisatlarını artırarak Halifelik makamıyla evlilik bağı kurulma cihetine gidilmiştir.²¹⁶

Tuğrul Bey, almış olduğu kararların ve yapmış olduğu faaliyetlerin halifeyi rahatsız etmesi üzerine bu durumu düzeltmek için harekete geçmiş. Halife ile yaşanan sorun ve gerginliğin daha fazla artmaması için Tuğrul Bey, halifenin tahsisatını arttırdığı gibi ayrıca ilişkilerin daha sağlam olması için Çağrı Bey'in kızı olan Hatice Hatun'un Halife Kâim Biemrillâh ile evlilik akdi yapmasını ön görmüştür.²¹⁷ Böylece halifenin Selçuklulara olan güveni sıhriyet yoluyla sağlanmıştır. Abbasi halifesiyle evlilik yoluyla kurulan akrabalık bağları sayesinde, Tuğrul Bey, halifenin sarayının yanına yapılan saraya yerleşmiş, halifenin gönderdiği hediyeleri kabul ederek şehrin eşrafının ziyaretini kabul etmiştir.²¹⁸ 1056 yılında gerçekleşen bu evlilik anlaşması, Tuğrul Bey'in gücüne güç katmıştır.²¹⁹ Bu arada Besasîrî'ye karşı gönderilen kuvvetlerle tehdidi bertaraf eden

---

²¹³ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 25; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 40.

²¹⁴ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 39.

²¹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 134-135.

²¹⁶ Hz. Peygamber ona: "Allah elindeki beldeler ve oradaki insanlar hakkında seni yargılayacak; sen bu hususta Allah'ın emirlerini gözetmiyor, onun celâlinden haya etmiyorsun. Divana geç ve Emiru'l-Müminin'e bak, itaat için ne yapıyor" demişti. İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 26-27.

²¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, 468; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 27.

²¹⁸ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihi*, 308.

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* IX, 468; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII:200-201-198. İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 28.

Tuğrul Bey, Vasıt, Kûfe ve Musul gibi bölgelerde Şîî hutbesini²²⁰ halife adına okutmuş (1057) ve kardeşi İbrahim Yınal'ı Musul'da bırakmıştır.²²¹

Tuğrul Bey, ikinci Bağdat seferi sırasında Musul'a tayin ettiği İbrahim Yınal'ın isyan ettiği söylentileri üzerine Halife tarafından Bağdat'a davet edilmiştir.²²² Bağdat'a gelen İbrahim Yınal'dan sonra kısa bir süre içinde Besâsîrî Musul'a gitmiştir. Musul'da rahatça hareket eden Besâsîrî, şehri ele geçirmiştir. Tuğrul Bey, Musul'a gitmeye karar verse de Halife tarafından engellenmiştir. Askerlerinin Musul'da mahsur kaldığı haberini alınca, hemen hareket etmesi gerektiğini dile getirmiş, ancak halifenin isteğine cevap vermemiştir.²²³ Tuğrul Bey, ikinci kez 18 Eylül 1058'de Musul'u ele geçirmiştir.²²⁴ Tuğrul Bey Musul'a geldiğinde, Besâsîrî Rahbe'ye giderek Fatımi halifesiyle yazışmaya başlamıştır. Besâsîrî, Selçukluları Bağdat'tan çıkarmak ve bölgeyi ele geçirmek için Fatımîlerden yardım talep etmiştir. Aynı dönemde Tuğrul Bey'in isteği üzerine Bağdat'tan ayrılan İbrahim Yınal'ın şehri savunmasız bırakmasından faydalanan Besâsîrî, 27 Aralık 1058'de şehri rahat bir şekilde ele geçirmiştir.²²⁵

Tuğrul Bey, İbrahim Yınal meselesinin çözülmesinden sonra halifeyi tekrar tahtına oturtmak için Bağdat'a dönmüştür. İlk olarak Besâsîrî'ye bir elçi göndererek Halifeyi tahtına oturtmalarını ve bu olaydan vazgeçmelerini istemiştir. Bunun üzerine Kureyş, bu durumdan zarar göreceklerini anlayarak Besâsîrî'ye bu girişimden vazgeçmelerini teklif etmiştir.²²⁶ Tuğrul Bey, Kureyş'e yazdığı mektupta, Halife için taleplerini sıralamıştır. Bu talepler arasında Halifenin haklarının geri verilmesi, hutbede adının okunması ve sikkelerin halife adına kesilmesi bulunur. Bu şartların yerine getirilmesi durumunda Bağdat'a gelmeyeceğini belirtmiştir. Ancak bu talepler karşılanmazsa Bağdat'a gelerek Irak'ı tamamen ele geçireceğini, halifenin vekaleti altında devlet başkanlığı yapacağını bildirmiştir. Mektubunu İmam İbn Fûrek ile Kureyş'e

²²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-Nihâye XII*, 191-192.

²²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih XII*, 190-197.

²²² Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 44-46. Süleyman Genç, "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı Ve Onun Fatımi Arkaplanı", *DEÜİFD*, 31(2010):9-48.

²²³ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 47; Genç, "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı Ve Onun Fatımi Arkaplanı" 9-48.

²²⁴ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 47. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 50.

²²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih IX*, 484; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 36-37; İbn Kesîr, *El-Bidâye ve 'n-Nihâye XII*, 182-185.

²²⁶ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 48-64.

göndermiştir.²²⁷ Besasîrî'nin Tuğrul Bey'in Bağdat'a geleceği haberi üzerine, Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed b. Yusuf'a elçilik yapması için halife ile arasında anlaşma sağlamıştır. Besasîrî'nin halifeden talebi, kendisine garanti verilmesi ve Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesini engellemesidir. Tuğrul Bey halifeyi korumak için çaba sarf ederken, Besâsîrî ise kendi işlerini güvence altına almaya çalışmaktadır.²²⁸ Tuğrul Bey, isteklerine cevap alamayınca Bağdat şehrini ele geçirip devlet konağını imara başlamıştır. Halifenin yanına varan Sultan Tuğrul Bey, yeri öpüp saygısını göstermiş, çeşitli hediyeler takdim ederek kardeşi İbrahim Yınal'ın olayından dolayı geciktiği için özür dilemiştir. Ayrıca Fatımi Halifesini ve Besâsîrî'yi cezalandıracağını söylemiştir.²²⁹ Selçuklu askerleri tarafından Besâsîrî, Vasıt yakınlarında yakalanıp başı kesilerek sultana gönderilmiş ve sonrasında Bağdat'a getirilerek halka teşhir edilmiştir. Sultan, halka teşhir edilmesiyle artık korkmamalarını ve rahatlamalarını söylemiştir.²³⁰

Tuğrul Bey, kendisini karşılayan Vezir el-Kündürî ve halife Kâim Biemrillâh'ın veziri Reisu'r-Rüesâ tarafından gönderilen selamı ve hediyeleri almış ve onun hizmetinde olduğunu göstermiştir.²³¹ Bu nedenle halife ile bir görüşme düzenleyen Tuğrul Bey, halife tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştır. Tuğrul Bey, halifeye bağlılıklarını yeniden ifade etmek için yeri ve elini öperek tahtına oturmuştur. Bu nedenle, halife İslam dünyası için yapmış olduğu hizmetten dolayı ona teşekkür etmiş, 16 işlemeli bir sarık giydirerek Arap ve Arap olmayan kavimlerin tacını takarak gücünü artırmıştır. Ayrıca Tuğrul Bey'e yedi iklimi temsil eden yedi hilat giydirerek, iki altın kılıç sunarak her iki devletin yönetimini ona emanet etmiştir.²³² “Rüknü'd-Dîn” (*Dinin temeli*), “MelikuT-Meşrik ve'l-Mağrib” (*Doğunun ve batının hükümdarı*) unvanları ile birlikte “Kâsımu Emîru'l-Müminîn” (*Halifenin ortağı*) unvanıyla birlikte, Tuğrul Bey'e tüm Müslüman toprakları dahil olmak üzere, Abbasi halifeliğini tanımayan bölgelerin fethetme görevi de Halife

²²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 188-191; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 51-52,

²²⁸ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular* 52-54.

²²⁹ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular* 55-58; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 190-191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih X*, 480-481, 485-491.

²³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 191-192.

²³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*:182; ; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih XII*:480; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 29-30;.

²³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih IX*:480-481; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 10-11; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 30-34.

tarafından Tuğrul Bey'e verilmiştir.²³³ Böylece Tuğrul Bey, meşruiyetini tamamen sağlamış ve Selçuklular için önemli tehdit oluşturan Fatımîler ve Bizans sorununu çözerek Selçuklu Sultanının daha rahat hareket etmesini sağlamıştır. Bu durum, Halifenin dini işlerden sorumlu olduğu, Tuğrul Bey'in ise dünya işleriyle sorumlu hale geldiği bir yapıyı ortaya çıkarmış ve hilafet ile saltanatın birbirinden ayrılması şeklinde değerlendirilmiştir.²³⁴

1060 yılında Tuğrul Bey'in Bağdat'a dönmesiyle, Halife kendi sarayında büyük bir davet vermiştir. Tuğrul Bey'in yanı sıra ümeranın önde gelen isimleri ve halk da bu davete katılmıştır. Daha sonra Tuğrul Bey de büyük bir davet vermiştir.²³⁵ Tuğrul Bey bu davette, Bağdat halkının yaşanan tatsız olaylardan kaynaklı kendilerine verdiği zarardan dolayı gönüllerini kazanmaya çalışmıştır. Cibal'a dönmeden önce, Bağdat şehri için şahnelik görevini Emir Porsuk'a vermiş ve Ebu'l Feth el-Muzaffer b. El Hüseyin'i 10 yıl için yüz, sonrasındaki iki yıl içinde üç yüz dinar karşılığında Bağdat şehrine amid olarak atamıştır.²³⁶ Bu, Bağdat şehrinin tüm yönetiminin Selçukluların elinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bağdat'tan ayrılan Tuğrul Bey, halifenin hanımı ve kendi yeğeni Arslan Hatun'u da beraberinde götürmüştür.²³⁷ Bu durum bazı amaçların olduğu izlenimi vermektedir. Tuğrul Bey'in 1060 yılında Bağdat'tan ayrılmasından sonra çok değer verdiği ve sevdiği eşi Altuncan Hatun'un Zeycan'da vefat etmesine çok üzülür ve cenazesiyle birlikte Rey şehrine giderek eşini burada defneder. Ancak Altuncan Hatun'un vasiyeti gereği, Tuğrul Bey'in halifenin kızıyla evlenmesini istemiştir. Hatta kendisine ait olan mirası da halifenin

²³³ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldır Moran, (İstanbul: E Yayınları Tarih Dizisi, 1979), 41.

²³⁴ Sultan'ın Bağdat'a gelmesi ve yaptıklarını ele alan bazı muâsır tarihçiler, Tuğrul Bey'in Halife'ye sadece dinî sahayı bırakıp, dünya işleriyle ilgili kısmı kendi üzerine almasını "hilafet" ve "saltanatın" birbirinden ayrılması olarak kabul etmektedirler. Bazıları ise "...dünya işlerinin din' den ayrı tutulmasından ibaret bu eski Türk geleneği halife El-Kâim Biemrillâh'ı para ve erzak tahsisatını artırmakla yetinen Sultan Tuğrul Bey'in saltanat meselelerini kendi üzerine alması ile fiilen yürürlüğe konmuştu" şeklindeki ifadelerle, Tuğrul Beyle birlikte biri dinî, diğeri dünyevî olmak üzere iki otorite kaynağının ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 202; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul:Ötüken Yayınları, 1997), 360.

²³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII:194-195.

²³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 27-28; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihi*, 307; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 68; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 39.

²³⁷ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 18. Bülent Kaçın, "Büyük Selçuklular' da Evlilik Merasimleri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2 (2017):97-121.

kızına miras bırakmıştır.²³⁸ Halife, Tuğrul Bey'in Rey şehrine varmasıyla Arslan Hatun'u göndermesini talep etmiştir. Ancak Tuğrul Bey bu talebe aceleci davranmayarak eşinin vasiyeti üzerine Rey kadısı olan Ebu Sad b. Said'i Bağdat'a göndererek halifenin kızını istemiştir. Fakat halifelerin o zamana kadar böyle bir geleneklerinin olmadığı için Halife Kâim Biemrillâh da bu olaya sıcak bakmamıştır. Bunun üzerine Rey kadısı olan Ebu Said, Beytû'n Nevbe'de tehditkâr bir şekilde konuşarak böyle bir olayın neden olamayacağını sormuştur. Halife ise *“Bu bizim yaptığımız bir adet değildir. Halifelerden hiçbirinden böyle bir şey işitilmemiştir. Rûknü'd Din'in bu işin peşine düşmesi de caiz değildir”*²³⁹ demiştir. Abbasilerde yabancılara kız verme geleneklerinin olmadığını ileri sürülmüş ve bu izdivacın olmayacağını altı çizmiştir. Tuğrul Bey'in bu konudaki ısrarı üzerine halife bazı ağır şartlar sunarak bunların yerine getirilmesi taktirde bu izdivacın gerçekleşeceğini ileri sürmüştür. Buradaki asıl amaç, bu ağır şartlarla Sultan'ı bu durumdan vazgeçirmeye çalışmaktır. Bunun üzerine Bağdat amiri Ebu'l Feth el-Muzaffer b. El-Hüseyn, *“Sultan'ın teklifini kabul ettiğiniz takdirde bu şartların hepsi yerine getirilir. Yalnız Sultan'ın Bağdat'a gelmesi makamının buraya nakletmesi meselesi kendisine arz etmemiz imkânsızdır, zira bu konuda onun görüşü alınmıştır”* demiştir.²⁴⁰ Bunu takiben Ebu Muhammed Rızkullah et-Temîmî, Rey şehrine elçi olarak gönderilmiş. Elçi, Tuğrul Bey'i bu durumdan vazgeçirmeye çalışmıştır. Rey'e gönderilen heyet, sultana hediyeleri sunmalarının ardından bir gün sonra sarayı gezdirmiş, saraydaki işleyişi görmelerini sağlayarak sarayın tüm görkemini göstermeye çalışmıştır. Halifenin gönderdiği elçilik heyetinin saray gezintisinin sona ermesiyle Kündürî ve et-Temîmî bir araya gelip durumu görüşmüşlerdir. Bu görüşmenin ardından bütün yetkiyi vezir Kündürî'ye bırakması teklifinin kabul edildiği anlamına gelmekteydi. Bunu sultana bildiren vezir Kündürî, hizmetlerinden ötürü Tuğrul Bey tarafından takdir görmüştür.²⁴¹ Halifenin hanımı Arslan Hatun ve vezir Kündürî bir ay sonra mihr ve çeyizle Bağdat şehrine gelmiştir. Arslan Hatun'u halifelik sarayına göndererek anlaşılan şekilde evlilikle ilgili konuşmasını

---

²³⁸ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 89; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 43. Zekeriyâ Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları Ve Türk Sultanları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994)61-64, 81-82. Kaçın, “Büyük Selçuklular’ da Evlilik Merasimleri”,97-121

²³⁹ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular* 69-70; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 89-90.

²⁴⁰ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 89; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 69-70.

²⁴¹ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*70-72; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 89-94.

istemiştir.²⁴² Kündürî, et-Temîmî'nin kabul edilen mihir şartlarının önceden ileri sürülenlerden farklı olması durumunda nikah akdinden vazgeçme isteğini ifade etmiş ve bu konuda ısrar edilirse Bağdat şehrini terk etme tehdidinde bulunmuştur.²⁴³ Bu nedenle halife, Kündürî'nin ısrarları sonucunda evlilik işinin olumlu bir şekilde sonuçlanması emrini vermiştir. Kündürî'nin davranışları nedeniyle rahatsız olan halife, Tuğrul Bey'in gönderdiği mektupta bu konuyu ele almış ve sonunda evliliği kabul etmiştir.²⁴⁴ Halifenin bu kararını topluluk önünde vermesi istenmiştir.²⁴⁵ Kündürî'nin cevap alamaması üzerine anlaşmayı görmezden gelmiştir. Halife, “*Biz Abbasi oğulları, insanların hayırlısıyız. İmamet ve reislik bizimle beraber kıyamete kadar devam edecektir. Bize uyan hidayet bulmuş, yüz çeviren delaletle sapmış olur.*”²⁴⁶ demiştir. Vezir Kündürî, bu duruma kızarak hediyelerle birlikte Bağdat'tan ayrılarak Hemedan'a gitmiştir. Evlilik işini yarıda bırakan Kündürî, bu olayın sebebini Tuğrul Bey'e iletmiştir. Bu yaşanan olaylar Bağdat halkında korku ve endişeye yol açmıştır.²⁴⁷ Tuğrul Bey, vezir Kündürî'nin yola çıkması üzerine kendisine gönderilen mektupta, halifenin bu evliliğe razı gelmemesi nedeniyle Arslan Hatun'u halifenin yanından alınmasını istemiştir. Vezir, yolda geri dönerek eğer Bağdat'a giderse olayların daha da büyüyeceğinden endişe duyduğundan Arslan Hatun'un Dârul Memleke'ye gelmesi için elçi göndermiştir. Arslan Hatun'a bu durumu sultana anlatmasını ve bu durumun barış yoluyla çözülmesi gerektiğini bildirmiştir. İki taraf arasındaki çekişme tekrar ortaya çıktığında, halife herhangi bir olumlu cevap vermemekte ısrarcı davranmıştır. Bağdat'tan çıkma tehdidi halkın endişe ve korku içine girmesine sebep olmuştur.²⁴⁸ Bu durum, Tuğrul Bey'in halife ile ilgili düşüncelerini değiştirmiş ve halifeyi zorlayarak bir şeyler elde etmeye çalışmıştır. Tuğrul Bey'in halifenin eşini sarayından alması, bir anlamda halifeyi cezalandırma anlamına gelmekteydi ve bu durum halifenin gururunu kırmıştır. Bununla kalmayarak, Sultan Bağdat'ta bıraktığı şahnesine

---

²⁴² Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 91-93. Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları Ve Türk Sultanları*, 19-23, 26-35.

²⁴³ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 94-95; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 71.

²⁴⁴ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 71-72-73.

²⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X:36-38.

²⁴⁶ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 95-96.

²⁴⁷ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 18-20; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular* 73-74; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 96.

²⁴⁸ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 74-75. Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları Ve Türk Sultanları*, 26-35.

emir göndererek halifenin dini işlerden elini çekmesini istemiş ve halifenin sarayına hücumda bulunarak buraya sığınan insanları da esir almıştır.²⁴⁹ Bununla da yetinmeyen Sultan, Halife Kadir dönemindekiler hariç halifenin ve yakınlarının iktalarına da el koymuştur. Bu evlilik işini bozan Ebu Turab'ı da kendisine teslim etmesini istemiştir. Ayrıca halifenin mallarına da el uzatarak zorbalıklarına devam etmiştir.²⁵⁰ Halifelik divanıyla daha önce yapılan yazışmaların kesilmesiyle Tuğrul Bey, kadı el-kudat'a mektup gönderip; “*Doğunun ve Batının meliki, İslam'ı ihya eden imanın vekili, Halifetullah olan Emiru'l-Müminin'in sağ eli olan şahinşah-ı Muazam'dan Kadı el kudat*”²⁵¹ şeklindeki ifadeleri bunca tatsız olaylara rağmen kendisini hâlâ halifenin vekili olarak gördüğü gibi halifeliğin üstünlüğünde kabul etmektedir. Fakat bu mektubunda evlilik işini gerçekleştireceğini, aksi takdirde tehditlerine ve cezalandırmalarına devam edeceğini de belirtmiştir.²⁵² Tuğrul Bey'in yapmış olduğu manevi baskı sonuç vermiş, halife bu baskılara direnememiştir. Bu sebepten ötürü halife, evlilik akdinin gerçekleşmesi için arada geçen olumsuz olayları giderme yoluna gitmiştir. Sultan'ın bu durum karşısında çok mutlu olması sonucu halifelik üzerindeki baskısını kaldırmasına ve iktaları sahiplerine iade etmesine yol açmıştır.²⁵³ Bu olayları takiben Sultan Tuğrul Bey ve Seyyide Hatun'un nikahları yapılmıştır. Seyyide Hatun'un bu evlilik akdine pek rızası olmadan gerçekleşmesi sonrasında Tuğrul Bey'in Bağdat'tan da Seyyide Hatun ile ayrılması, Seyyide Hatunu ve ailesini üzmüştür. Çünkü evlilik akdinin gerçekleşmesi durumunda Bağdat'ta kalınacağı sözüne riayet edilmemiştir.²⁵⁴ Tuğrul Bey, Abbasilerden almış olduğu kız ile kendi soyunu Hz. Peygamber'in soyu ile birleştirerek hem hilafeti hem de saltanatı kendi bünyesinde toplamayı amaçlamıştır. Üç yıl süresince uğraştığı bu düşüncesini gerçekleştiren Tuğrul Bey, gücüne erişmiş olduğu makamın büyüklüğünü

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih*, X, 37-38.

²⁵⁰ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 97-98.

²⁵¹ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 75-76.

²⁵² İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 76-77, Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 102-104.

²⁵³ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 20-21, 23-24; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII: 198-199; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 104; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 77-78.

²⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII: 199-201; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 40-41; ; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihi* 315; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 78-82; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 107-113. Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları Ve Türk Sultanları*, 8, 10, 33, 35, 46-48, 57, 60; Zekerîya Kitapçı, “Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide İle Evlenmesi Ve Bazı Tarihî Gerçekler”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1994)13-41.

halkına göstermiştir. Tuğrul Bey, bu evlilik akdiyle şereflenme dışında herhangi bir amaç gütmemiştir. Bunu, Seyyide Hatun'u sarayına getirmesiyle ve Seyyide Hatun'un yapmış olduğu aksi davranışlara rağmen ona saygıda kusur etmemesiyle göstermiştir. Çünkü Tuğrul Bey 70 yaşındadır ve ilk hanımdan çocuğu olmamasına rağmen Seyyide Hatun'un aksi davranışlarına karşı zorbalığa gitmemiştir. Daha sonra Tuğrul Bey Bağdat şehriden ayrılarak Rey bölgesine gelmiştir. Burada rahatsızlanması üzerine vefat etmiştir. Sultan Tuğrul Bey'in kabri ise Çağrı Bey'in yanına defnedilmiştir (5 Eylül 1063).²⁵⁵

2.3. Sultan Alp Arslan Dönemi

Alp Arslan Selçukluların atası Selçuk Bey'in torunlarından Çağrı beyin oğludur. Tuğrul Bey, Rey şehrinde vefat etmesiyle giriştiği taht mücadelesini kazanarak başkent Rey'de tahta geçmiştir.²⁵⁶ Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Selçukluların Bağdat hakimiyeti ciddi çekişmelere ve nüfus mücadelelerine sahne olmuştur. Tuğrul Bey'in ölümüyle halife Kâim Biemrillâh vermiş olduğu emir ile hutbelerde Tuğrul Bey'in adını çıkararak hiçbir hükümdarın adını da hutbelerde okutmamıştır (455/1063). Ayrıca vergi toplamakla görevli Selçuklu memuruna haber göndererek vergilerin artık toplamaktan vazgeçmesini, kendisinin ölen sultan tarafından atandığını bundan sonra vergilerden elini çekmesini aksi takdirde şehirden çıkaracağını haberini göndermiştir.²⁵⁷ Anlaşmanın süresinin sultanın hayatıyla sınırlı olduğunu düşünen Halife, Selçuklu Sultanının bu anlaşmadan vazgeçmediği sürece devam edeceğini anlamıştır. Halife, bu durumun ardından oluşabilecek karmaşayı ve asayışı tekrar sağlamak amacıyla Arap sultanlarına haber göndermiştir. Ancak Selçuklu Devleti'nin Bağdat mümessili Amîd Ebû Said Kainî, bu durum karşısında sessiz kalmayarak emirlerini Selçuklu Veziri Kündürî'den aldığını ve bu emirler verilmedikçe başka bir şeyin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu şekilde Irak'ın fiilen Selçukluların kontrolünde kalmasını sağlamış ve halife ile Arap sultanlarının

²⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 201-203; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 83-87; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'l-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 116-123. Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, 95-97.

²⁵⁶ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 87; Residü'd Din Fazlullah *Cami'üt Tevarih*, çev.Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 76; V. Minorsky "Rey", içinde *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1964), IX:722; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), III:526-530; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012) 147-150.

²⁵⁷ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 7-8. Ali Sevim-Erdoğan-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, (Ankara: Tütük Tarih Kurumu, 1995), 49.

daha fazla ilerlemelerini engellemeyi amaçlamıştır.²⁵⁸ Bu olaylar sırasında Bağdat şehrinde “ayyar”²⁵⁹ olarak adlandırılan anarşist gruplar da ortaya çıkmıştır. Bu gruplar, esnafa saldırılar düzenlemiş ve soygunlar yapmıştır. Ancak halk da bu gruplara karşı karşılık vermiştir. Bu kaos ortamı, Tuğrul Bey'in ölümünden başlayarak Alp Arslan'ın adının hutbelere eklenmesine kadar sürmüştür (1063-1064).²⁶⁰ Olayların giderek büyümesiyle Alp Arslan müdahale etmek durumunda kalmıştır.

Alp Arslan tahta geçtikten sonra vezir Kündürî'yi görevden alarak yerine Nizâmülmülk'ü getirmiştir. Tahta geçtikten sonra adının Bağdat'taki hutbelerde okutulması için Halife'ye bir heyet göndermiştir. Bu heyette bulunan Reîsu'l Irâkeyn olan Ebû Ahmed en-Nihavendî, Bağdat'a gitmemiş ve yerine bir vekilini göndermiştir. Ancak vekil, meydana gelen olaylarla baş edemediği için en-Nihavendî, Bağdat şehrinin şahnesi olan Aytekin es-Süleymânî ile şehre girmiştir.²⁶¹ En-Nihavendî ve Halifenin veziri arasındaki olaylar Nizâmülmülk'ün dikkatini çekmiştir. Vezir, halifeye davranışlarının saygılı ve mütevazî olması gerektiğini tavsiye etmiştir. Ani'nin fethedilmesinden sonra Alp Arslan Halifeye fetihname göndermiştir. Bu fetihname sonrasında Ağustos 1066'da Sultan Alp Arslan'a halife tarafından bir elçi gönderilmiştir. Bu fetihten dolayı Alp Arslan'ın zaferi tebrik edilmiş ve sağlığı için dua edilmiştir. Bağdat'ta bulunan Selçuklu

²⁵⁸ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 7-8. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 7.

²⁵⁹ Ayyar: Ortaçağ İslam Âlemin de kendi çıkarları için toplumun düzenini asayişini bozan zümreler hakkında kullanılan bir tabirdir. Ortaçağ İslam toplumlarının sosyal tarihinde önemli bir konumda yer alan ayyarlar kaynaklarda çok farklı vasıflarla nitelenmekte ve değişik faaliyetler içerisinde bulundukları zikredilmektedir. Haydut, yağmacı, eşkiya, düzenbaz, aylak, serseri, zeki, kurnaz, atılğan, melâmî, mütavvî'a, fütüvvet ehli bu nitelermeler arasındadır. Nitelemelerin gerek tanım gerekse fonksiyon olarak birbirine benzemeyen bir çeşitlilik göstermesi, ayrıca Sistan coğrafyasında Yakub b. Leys önderliğinde zirveyi görüp siyasi olarak iktidara sahip olmaları ayyarların karmaşık bir sosyal oluşum olduğunu göstermektedir. Günümüz İslam devletlerinin bir kısmında siyasi erkin, güvenliğini tehdit eden ve bir türlü baş edemediği illegal yapılanmalarla mücadelede toplum içerisinde faaliyet gösteren bir takım sosyal gruplardan faydalandıklarına şahit olunmaktadır. Bu sosyal gruplar gerek ekonomik ve lojistik gerekse birtakım imtiyazlar bağlamında desteklenerek güçlendirilmekte ve böylece söz konusu illegal yapılanmaların faaliyetlerinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Ancak devletin siyasi anlamda istikrar ve güven ortamını tesis etmekte aciz kalması güçlendirilmiş sosyal grupların en ufak bir menfaat çatışmasının yaşandığı durumlarda silahlarını devlete dolayısıyla topluma çevirmelerine yol açmaktadır. Anlatılan hususlar Ortaçağ İslam devletlerinde faaliyet gösteren ayyarların resmi otorite tarafından kullanılmaları ile paralel bir durum arz etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Pırlanta, *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkiyaları Ayyarlar*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 23-42, 87-144; Abdulkadir Özcan, “Ayyar”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4::296; Mustafa Şahin, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Ayyârlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13/2(2013):303-311.

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, X, 43-47; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 120-121-127; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 7-8;

²⁶¹ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 130-131; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 55-56.

temsilcileriyle ilgili şikayetlerde bulunulmuş ve Arslan Hatun'dan uzun bir süre ayrı kaldığını belirterek artık onun Halife sarayına geri gönderilmesini talep etmiştir.²⁶²

Halife tarafından şikâyet edilmesi sonucunda en-Nihavendî görevden alınmış ve Halifenin eşi olan Arslan Hatun'un Bağdat şehrine geri gönderilmesi gündeme gelmiştir.²⁶³ Halife ve Selçuklu ilişkileri tam anlamıyla düzelmemiş olsa da her iki taraf da önceden var olan anlaşmaya uymaya dikkat etmiştir. Halife, Sultan'a doğrudan cephe almaktan çekinmiş ve bu konuyu politika olarak yürütmüştür. Ayrıca Bağdat Nizamiye Medreselerinin açılışı sırasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Ebû İshâk Şirazî, Bağdat Nizamiye Medresesinde ders vermek istememesi üzerine Nizâmülmülk çok kızmış ve durum halifeye kadar aksedilmiş. Halife Ebu İshâk Şirazî'ye mektup yazarak “*Arap olmayanlarla (Acemlerle) halimizi biliyorsun, bu meseleden de benim sorunlu tutulmamdan korkarım*” demesi üzerine alim Nizamiye Medresesinde ders vermeyi kabul etmiştir.²⁶⁴

Tuğrul Bey'in ölümüyle Halife, Seyyide Hatun'un yanına dönmesini istemiş. Ancak başlangıçta olumsuz bir yanıt almıştır. Vezir Nizâmülmülk, Seyyide Hatun'dan Tuğrul Bey'in verdiği değerli taşı geri istemesi üzerine Seyyide Hatun bu isteği reddetmesi vezirin, Seyyide Hatun'un iktalarına el konulması olayları bir çıkmaza sürüklemiştir.²⁶⁵ Sultan Alparslan, halife ile olan ilişkilerini tüm açılardan geliştirmeye önem verir.²⁶⁶ Sultan, Bağdat şehrine hiç gitmeden bu ilişkileri geliştirmiştir.²⁶⁷ Bu bağlamda, Tuğrul Bey'in ölümü ile bozulan Selçuklu-Halifelik ilişkisi, Selçukluların ilişkileri düzeltmek için ilk adımdır. Tuğrul Bey'in özellikle istediği bir evliliğin

²⁶² Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 135.

²⁶³ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 137; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 92-93; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III*: 56.

²⁶⁴ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 93-96; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 152; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III*, 56-57; Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*, (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017)180-182.

²⁶⁵ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 129-130.

²⁶⁶ Alparslan halifelik ile ilişkileri baştan itibaren iyi bir zemine oturtmak için çaba saffetti ve bu konuda bir jest yaparak Tuğrul Bey ile evlenmiş olan ve onun ölümüyle ortada kalan Halife Kaim Biemrillâh'ın kızı Seyyide Hatun'un Bağdat'a iade edilmesini emretti. Çünkü Bağdat'ta yapılan düğünden sonra halifenin rızası olmadığı halde Rey'e dönen Tuğrul Bey'den Halife Kaim Biemrillah hoşnut değildi bkz: Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24(2008):328. Muhittin Kapanşahin, “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri” *History Studies*, 4/4(2012):200.

²⁶⁷ Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, (Konya: Selçuklu Üniversitesi Basımevi, 1994), 102; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 749.

gerçekleşmesi ve ardından dul kalan Halife kızının geri verilmesi ile başlayan ilişkiler etkili olmuştur.

Vezir Nizâmülmülk, Sultan Alp Arslan'ın onayıyla Seyyide Hatun'u Halife'ye nafakasıyla göndermiştir. Seyyide Hatun ve birlikte gönderilen Ebû Sehl Muhammed b. Hibetullah, Sultan Alp Arslan adına hutbenin okutulması için Halife ile görüşmesi için Bağdat'a gönderilmiştir. Ancak Ebû Sehl Muhammed b. Hibetullah'ın Bağdat'a varmadan vefat etmesi üzerine yerine Ebû Ahmed en-Nihavendî bu göreve getirilmiştir. 1064 yılında Bağdat'a ulaşan Seyyide Hatun, Halife tarafından büyük bir teveccühle karşılanmıştır. Halife, Alp Arslan'ın bu davranışından çok memnun kalmıştır. Bunun üzerine: “*Sultan Alparslan’a teşekkür edildi ve Seyyide ’yi Bağdâd’a halifeye göndermesi hususundaki hizmetinin kabul edildiği bildirilerek hatiplere, sultan olarak onun adına hutbe okutmaları*” (11 Nisan 1064) emrini vermiştir.²⁶⁸

Seyyide Hatun ile giden seçkin heyet, Halife'ye başvurarak Sultan Alp Arslan'ın adına sikke kesilmesini ve hilat verilmesini ister. Sikke kesilmesi talebi kabul görmüş, ancak hilat için gereken malzemelerin henüz hazır olmadığını belirtilmiştir. Bu durum, iki taraf arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olur. Ancak bu olumsuz hava, Halife'nin Sultan'ın adını kendi ismiyle birlikte hutbelerde okutmasının ardından dağılmıştır. Ayrıca Sultan, Seyyide Hatun'a “*el-Veledü'l-Müeyyed*” şeklinde hitap etmiş ve Sultan'ın oğullarına Melikşah için “*Celâlu'd-Devle*” ve Ayaz için “*el-Emîr Şihâbu'd-Devle, Kutbu'l-Mile*” unvanlarını vermiştir.²⁶⁹ Halife, Alp Arslan'ı oğlu olarak kabul etmiş ve kendisine yakın gördüğü için “*Diyâu'd-Din, Adudu'd-Devle (Dinin ışığı, Devletin gücü)*” lakabını vermiştir. Alp Arslan, Tuğrul Bey'in vefatıyla bozulan Selçuklu-Halifelik ilişkisini yeniden düzene koymuş ve ilişkileri düzeltmeye önem vermiştir.²⁷⁰

²⁶⁸ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 131-134; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 88-89; Yeliz Aydın, “Horasan Ve Irak Selçuklu Devletleri-Abbasi Hilafeti İlişkileri (429-590/1038-1194)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 88.

²⁶⁹ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 132.

²⁷⁰ Daha önce Tuğrul Bey zamanında gördüğümüz bu akrabalık ilişkileri, Alp Arslan zamanında da devam etmiştir. Sultan Alp Arslan, oğlu Melikşah'ı veliaht tayin etti ve bunun halife tarafından onaylanmasını istedi. Halife bu onayı vermenin yanında Sultan'ın Seferiye Hatun adlı kızını, kendi veliahdı Muktedî Biemrillâh'a istedi. Alp Arslan, halifenin bu teklifini memnuniyetle kabul etti ve 464 yılı şevval (Haziran 1072) ayında Nişâbur'da muhteşem bir nikah merasimi yapıldı. Böylece iki taraf birbirine akrabalık bağları ile bağlanmış oldu: İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, X, 47-48; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 43; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-*

Alp Arslan, Halife'nin yetkisini gözetmekte ve saltanata herhangi bir sıkıntı getirmeyen durumda Halife'ye daha kapsamlı yetkiler sunmaktadır. Örneğin, Bağdat şehrinin şahnesi olan Aytekin es-Süleymânî Sultan'ın isteğiyle Bağdat'tan ayrılmasıyla yerine oğlunu bırakmıştır. Oğlu, Halifenin Memlûklerinden birini öldürmesiyle öldürülen Memlûk'ün kanlı gömleğini Sultana göndererek görevden alınmasını talep etmiştir. Sultan da Halifenin isteğini yerine getirmiş, ancak daha geniş yetkilerle başka bir şahne atanmıştır. Anlaşıldığı gibi, Halifenin haklı olması sonucunda isteğinin yerine getirilmesi söz konusu olsa da daha geniş yetkilerle yeni bir şahnenin atanması, Sultan'ın iradesinin üstünlüğünü göstermeye çalışan bir adım olarak değerlendirilebilir.²⁷¹

2.4. Sultan Melikşah Dönemi

Selçukluların Sünnî dünyanın lideri olması ve Bağdat'a intikalinden sonra başlayan Halife-Sultan ilişkilerinde Tuğrul Bey'den sonra en hareketli safha Sultan Melikşah döneminde yaşanan ilişkiler kısmıdır. Bunun temel sebebi Melikşah'ın uzun süre tahtta kalarak Selçuklu Devleti'nin hudutlarını en geniş sınırlara çıkarmasının yanında, Halifeyle akrabalık kurması ve Halife'den olan torunu üzerinde bazı emeller besleyerek Hilâfet ile Saltanat kurumlarını birleştirmeye çalışmasıdır.

Sultan Alparslan ölmeden önce, oğlu Melikşah'ın veliaht olması için Halife Kaim Biemrillâh'dan izin istemiş ve Halife bu isteği kabul ederek Melikşah'a hilat göndermiştir. Alparslan'ın şehit edilmesi²⁷² sonrasında onunla birlikte olan emirler ve ordu, Melikşah'a biat etmiştir. Sultan Melikşah, çevresindeki tehditleri ortadan kaldırırken, Halife'ye de bir

---

Ayan'da Selçuklular, 134; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III*, 57; Kapaşahin, "Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri": 201.

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 75-76; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 225; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 162, 178.

²⁷² Yûsuf el-Hârezmî adlı bir kale kumandanı Sultanı hançerleyerek ölümüne sebep oldu (24 Kasım 465/1072). "Alp Arslan'ın askeri, ona Yusufül Hârezm adlı kale muhafızını getirdiler, ayağının bukası ile yürüyordu, fakat bunun, hileyi, israf derecesinde bol kullandığı bilinmiyordu. Bu adam Alp Arslan'ın yanına getirildi. Alp Arslan dört direk dikilmesini el ve ayağının bağlanarak çabucak öldürülmesini emretti. Bunun üzerine Yusufül Hârezm benim gibi adam, bu gibi ölüm ile öldürülür mü dedi. Sultan bu sözden kızdı ok ve yayını eline aldı, ihtiyatlı düşünmeyi bırakarak, iplerinin çözülmesini istedi. Alp Arslan taht üzerinde oturuyordu., fırlayıp kalktı ve tahtan indi, inerken sürünerek yüzü koyun düştü. O esnada Yusuf birdenbire Alp Arslan'ın üstüne yürüdü ve boş bölüğüne bıçağı sapladı." Bkz: Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 44-45.

mektup yazarak, kendi adına Bağdat'ta hutbe okutulmasını talep etmiştir. Abbâsî Halifesi Melikşah'ın isteğini kabul ederek adına hutbe okutmuştur (21 Mart 1073).²⁷³

Saltanat iddiasında bulunan amcası Kavurt Bey ve diğer saltanat üyeleri ile sorunlarını çözen Melikşah, hükümdarlığını sağlam temellere oturtmasıyla devletin tüm askeri kurumları ve idari kişileri tarafından onaylanmıştır. Devletin tüm işlerini Nizâmülmülk yönetimine devretmiştir.²⁷⁴ Ancak Sultan Melikşah'ın saltanatının resmi olarak tanınması için Bağdat Şahnesi Sadu'd Devle Gevherâyin'i Halife tarafından onaylanması gerekmektedir. Bu nedenle Halife, sultanın bu talebini yerine getirmek için Bağdat şehrine gönderilen elçiye bir taç giyme töreni düzenlemiş ve ahitnameyi sultana iletilmesi için elçiye vermiştir. Bu törene halkın da katılması büyük bir kalabalığın oluşmasına neden olmuştur. Melikşah, Halife tarafından kendisine hukuki onayın da verilmesiyle saltanatını daha sağlam temellere oturtmuştur.²⁷⁵

Bu süreçte yaşanan en önemli siyasi sorun Bağdat şehrinde bulunan Türkmenlerle²⁷⁶ Halife arasında çıkan sorunlardır. Bu sorunların Nizâmülmülk'e ulaşması üzerine olayları araştıran vezir, sorumlunun Halife'nin veziri İbn Cehir olduğunu anlamıştır. Bundan ötürü Halife'nin bazı iktalarına el konulmuş ve iki vezir arasındaki anlaşmazlık artmıştır. Nizâmülmülk'ün damadı ve aynı zamanda İbn Cehîr'in oğlu olan Amidu'd Devle, Selçukluların başkentine gelerek Nizâmülmülk'ten özür dilemesiyle sorun çözülmüştür. Sultan Melikşah da bu kişiye iyi dileklerini sunmuş ve Amidu'd Devle, Rey'den Bağdat şehrine dönmüştür. Bu olayın ardından Halife, Türkmenleri memnun etmek amacıyla mal vererek durumu sükûnete kavuşturmuştur.²⁷⁷ İki taraf arasında gerginliğe sebep olan başka bir olay da Nizâmülmülk'ün oğlu Müeyyedü'l Mülk'ün Bağdat şehrine gitmesinde yaşanmıştır. Müeyyedü'l Mülk'ün Bağdat'a giderken yoğun yağışlar sebebiyle sel tehlikesi yaşanmış ve selden dolayı kendisini kimsenin

---

²⁷³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 76-80; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 46-47, İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 42; Salim Koca, "Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler Ve Melikşah'ın Büyük Selçuklu Tahtına Çıkış" *Gazi Türkiyat*, 1/1(2007):9-33.

²⁷⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 80.

²⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 90,97-129; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 106-107; Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 93.

²⁷⁶ Cem Tüysüz, "Türkmenler" içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 4:552-573. İbrahim Kafesoğlu, "Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti" içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 4:580-584

²⁷⁷ Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 185; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 116.

karşılamamasına gücenmesiyle ziyaretine gelen kadilkudat ve nakipleri kabul etmemiştir. Durum böyle olunca Halife özür dileyerek gönlünü almayı bilmiştir.²⁷⁸

Melikşah döneminde 44 yıl halifelik (1031-1075) görevinde bulunan Kâim Biemrillâh vefat etmiştir. Yerine ise torunu olan Ebu'l Kasım Abdullah b. Muhammed (Muktedî-Biemrillâh)²⁷⁹ geçmiştir. Yeni Sultan için nasıl ki Halifenin onayı gerekiyorsa yeni bir halife içinde aynı şey gerekli olmaktadır. Bu yüzden 16 Mayıs 1075 tarihinde Amidu'd Devle Ebu Mansur yanındaki hediyelerle halife için biat almak amacıyla sultana gönderilmiştir.²⁸⁰

Halifenin önlemekte aciz kaldığı olaylardan biri olan Bağdat şehrinde yaşanan mezhep sorunlarını, Selçuklular vasıtasıyla önlendiği ve sükûnete kavuşturulduğu bilinmektedir. Selçuklunun Bağdat valisi Gevherayîn'in kapısında 5 vakit nevbet vurmak istemesi ancak bunun uygun bir davranış olmadığı için Halife tarafından geri çevrilmesi olayı Halifenin Selçuklu valisi üzerinde nasıl bir otoriteye sahip olduğuna örnektir. Bu olayda vali, Halifeye aldırış etmeden nevbet çaldırmaya başlayıp devam etmiştir. Bu da Halifenin bu dönemde Selçuklunun yereldeki temsilcisi üzerindeki etkinliğinin ne derece yetersiz olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.²⁸¹ Bazen de Halife, Bağdat'taki Selçuklu görevlilerinden bizzat Sultana şikayetçi olduğu durumlarda söz konusu olmuştur. Örneğin, Irak amîli Ebu'l Feth b. Ebi'l-Leys'in baskıları ve kötü davranışları sebebiyle ünlü Şâfiî alimi olan Ebu İshak eş-Şirazî elçilik göreviyle Sultana gönderilmiştir. Elçi eş-Şirazî, Selçuklular tarafından büyük bir saygı ve ikramla karşılandığı gibi sunmuş olduğu istekleri de kabul görmüştür. Eş-Şirazî'nin Bağdat'a dönmesiyle amîlin itibarının azaldığı ve Halife'ye yapmış olduğu baskıyı kaldırmasıyla sorun çözülmüştür.²⁸²

Sultan Melikşah ve vezir Nizâmülmülk tarafından büyük saygı ve itibar gören Halife, Selçuklu otoritesine herhangi bir zarar verebilecek durumlarda uyarılmaktaydı.

²⁷⁸İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 150; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* 50.

²⁷⁹ Abbâsî halifesi (1075-1094). Angelika Hartmann, "Muktedî-Biemrillâh" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020) 31:142-143.

²⁸⁰ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 118.

²⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 118-119; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 53-56.

²⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 119-120; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 75-76.

Örneğin, Halifenin veziri Ebû Şucâ'nın Bağdat'ta bulunan gayrimüslimlere baskı yaparak kıyafetlerini değiştirmesini istemesi nedeniyle Nizâmülmülk'ün vekili olan Yahudi İbn Semhâ²⁸³ olayı Nizâmülmülk'e bildirip şikayet etmiştir. Yine aynı vezirin diğer bazı olayları sebebiyle Sultan Melikşah'ın isteğiyle görevden alınmıştır. Akabinde daha önce görevden alınan Amidu'd Devle b. Cehîr'in vezirliğe tekrar getirilmesini Sultandan istemesiyle göreve getirilmiştir.²⁸⁴

Selçuklu Sultanları ile Halifeler arasındaki siyasi ilişkiler, akrabalık ilişkileriyle de güçlenmiştir. Bu evlilikler Tuğrul Bey ile başlamış, Alparslan döneminde devam edip Melikşah döneminde de sürmüştür. Halife Muktedî-Biemrillâh, veziri Fahu'd devle b. Cehîr'i 1081 yılında önemli hediyeler ve bir miktar dinar para ile İsfahan'da bulunan Sultan Melikşah'a göndererek Sultanın kızını istemiştir. Nizâmülmülk ile yapılan

---

²⁸³ Vezir Ebu Şuca, sık sık Zimmilerin kıyafetlerine müdahale etmekte ve onları Müslümanlardan ayırt edilmelerine yönelik bazı işaretler taşımaya zorlamaktaydı. Hatta cizyeyi de zorunlu kılmıştır. Ebu Nasr b. Hibetullah b. el-Hasan b. Ali de Vezirin uygulamaya soktuğu kararlar birlikte pek çok Yahudi'nin farklı bölgelere göç etmesi, şehrin ekonomisinde de olumsuzluklara neden olmuştur. Ebu Şuca'nın azliyle ilgili olan diğer bilgiye göre ise bir adam İbn Semhâ ile karşılaştığında ona tokat atmış ve başındaki sarığının düşmesine neden olmuştur. Yakalanarak divana götürüldüğünde bunu vezirin isteğini söylemiştir. Bu olayın üzerine zaten vezirden memnun olmayan İbn Semhâ, Bağdat şahnesi Gevherâyin ile birlikte Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk'e şikâyetinde bulunmuş ve neticede vezir görevden alınmış. Hiç şüphesiz Sultan Melikşah ve dolayısıyla devlet için özellikle Yahudiler eliyle yapılmakta olan Bağdat'taki ticaretin önemli olması da bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklular Coğrafyasında Yaşayan Hristiyan Yahudi Tebaa Ve Devlet Ricaliyle Olan Münasebetleri" *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, 2010)248.

²⁸⁴ Bu dönemde Bağdat'ta Eş'arî ve Hanbelîler arasında büyük olaylar cereyan etmiştir. Ebû Nasr el- Kuşeyrî'nin Nizâmiye Medresesinde verdiği bir vaaz yüzünden taraflar arasında başlayan olaylar tırmanarak gelişmişti. Nizâmülmülk'ün oğlu babasına yazdığı mektupta Bağdat'ta nizam yok diyerek, durumdan şikâyetçi oldu. Nizâmülmülk, Nizâmiye Medresesi müderrisi Ebû İshak eş-Şirazi'ye yazdığı mektupta bu medreseyi Ehl-i sünnet fikrini güçlendirmek için açtıklarını, maksatlarının mezhep çekişmesi olmadığını açıkladı. Fakat olayların durulmaması ve Şâfiî âlim Ebu'l-Hasan b. Muhammed el-Vâsîti'nin yazdığı bir kaside ile durumu Nizâmülmülk'e şikâyet etmesi üzerine olayların müsebbibi olarak görülen Fahu'd-Devle b. Cehîr'in görevden azledilmesi için mektup yazılarak şahne Gevherâyin ile Halife'ye gönderildi. Durumu haber alan Fahu'd-Devle, affını talep etmek kastıyla oğlu ve Nizâmülmülk'ün damadı Amidu'd-Devle'yi Sultan'ın yanına gönderdi. Amidu'd-Devle, babasının olaylarda bir kabahati olmadığı konusunda Nizâmülmülk'ü ikna ederek Bağdat'a geri döndüyse de (28 Kasım 1078), Halife, Fahu'd-Devle'yi tekrar görevine döndürmeyerek evinden çıkmamasını istedi. Duruma vakıf olan Nizâmülmülk, Halife'ye bir mektup yazarak Fahu'd-Devle'nin oğlunun vezirlik makamına getirilmesi için ricacı oldu. Halife, bu isteği kabul ederek Amidu'd-Devle b. Cehîr'i vezirliğe getirdiği gibi, görevden azledilince evinden dışarı çıkma izni verilmeyen babasının da evinden dışarıya çıkmasına izin verdi (Ağustos 1079). Memnun olmadığı bazı durumlarda Halife kendi otoritesini kullanmakta, Sultan'ı kızdırma pahasına bu işi yapmaktaydı. Nizâmülmülk'ün baskısıyla vezirliğe getirilen Amidu'd-Devle b. Cehîr, Selçuklulara fazla sadakat gösterince Halife tarafından görevden azledilmişti (Haziran 1083). Arkasından kendisine daha sadık olacağına inandığı Ebû Şuca vezirlik makamına getirildi .Bkz: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 165-166; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 81; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 148-150; Cihan Piyadeoğlu, "Büyük Selçuklular Coğrafyasında Yaşayan Hristiyan Yahudi Tebaa Ve Devlet Ricaliyle Olan Münasebetleri" *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, 2010)248.

görüşmede Fahru'd devle b. Cehîr, durumu anlatmıştır. Sultan Melikşah'ın eşi Terken Hatun “*Gazne Sultanı ile Maverünnehir Hükümdarı kızına dünür oldular, onlar evlatlarına istediler ve 400.000 dinar verdiler. Eğer Halife bu miktarı öderse bu evlilik onlardan daha layıktır.*” demiştir. Bu sözler üzerine eski Halifenin eşi olan Arslan Hatun ise Melikşah'ın eşi Terken Hatuna, “*Halife ile evlenmesi kızınız için şeref ve iftihar vesilesi olacaktır. Sizin sözünüzü ettiğiniz Sultan ve hükümdarların hepsi Halifenin kulu ve hizmetçisidir. Üstelik halifeden para istenmez.*” demiştir. Böylece Hatun evlilik konusunda razı gelmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda süt hakkı olarak 50.000 dinar ve mihr olarak da 100.000 dinar alınmasına karar verilmiştir. Ancak Halife tarafından gelen heyette bu miktarın eksik olduğunu ve var olanı verip geri kalanını Bağdat'a dönüşlerinden sonra gönderilmesini istemiştir. Melikşah ise var olanı yanına alarak tüm miktarı Bağdat'a dönünce göndermeyi kabul etmiş ve kızının üzerine başka bir evliliğin yapılmama şartını da koymuştur.²⁸⁵

Sultan Melikşah ile Halife arasındaki akrabalık ilişkileri olmasına rağmen, ikisi hiç yüz yüze görüşmemişlerdir. Anadolu ve Suriye'deki fetihlerin ardından Halep'ten Bağdat'a doğru yola çıkan Sultan Melikşah hem halife ile buluşmak hem de kızını Halife sarayına götürmek amacıyla Bağdat şehrine gitmiştir (1087). Bu, Melikşah'ın ilk kez Bağdat'ı ziyaretiydi. Onunla birlikte Nizâmülmülk, Terken Hatun, büyük komutanları ve kalabalık bir maiyet bulunmaktaydı. Geçmişte yaşanan tatsız olayların bir daha tekrarlanmaması için Nizâmülmülk, çadırları şehir dışında kurarak bölgedeki halkın zarar görmesini önlemiştir. Böylece bölgedeki halk, Sultan'a ulaşarak şikayetlerini iletip evlerine geri dönebilmekteydi. Aynı zamanda ordugah içindeki kadınlar da rahatça hareket edebilir ve kimse onların huzurunu bozamazdı.²⁸⁶ Sultan Melikşah'ın Bağdat'a gelişiyle, Halife'nin annesi ve halası, gelin kızlarını görmek için Daru'l Memleke'ye (Sultanlık Sarayı) gitmişlerdir (1087).²⁸⁷

Sultan Melikşah, 24 Nisan 1087 yılında Halife'nin huzuruna çıkmıştır. Elini öpmek isteyen Sultana müsaade etmeyen Halife, ardından yüzüğünün öpülmesini de

---

²⁸⁵ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 132-134; : İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 115.

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 141-142; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 138-139.

²⁸⁷ Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 275; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 139-140.

istememiş ancak yüzüğünü Sultana vermiştir. Melikşah ise bu yüzüğü öpüp yüzüne sürmüştür. Halifenin ısrarıyla oturan Sultan Melikşah'a Halife tarafından hilatlar verilmiştir. Devamında halkın idaresini kendisine verildiğini, halka adil davranması ve doğunun batının hükümdarı olduğunun sembolü olarak iki kılıç kuşatılmıştır. Ayrıca Nizâmülmülk'e de hilatlar verilmiştir. Sultan Melikşah, Halifenin huzurundan çekildikten sonra Türkmenlerin yanına giderek Halifeye değerli hediyeler göndermiştir.²⁸⁸ Gelin, Halife'nin sarayına çeyizleriyle gönderilip düğün yapılmıştır. Evlilik yoluyla nüfusunu iyice artıran Sultan Melikşah, gücüne güç katmıştır. ²⁸⁹ Evlilik işlerinin bitmesiyle İsfahan'a hareket eden Melikşah, aynı yıl içinde Halifeye gönderdiği mektupta oğlu melik Ahmed'i veliaht seçtiğini ve kendi adından sonra onun adının da hutbelerde okunmasını talep etmiştir. Sultan, oğlunun adının da hutbelerde okunmasını sağlayarak kendinden sonra tahta geçecek kişiyi de Halifeye kabul ettirmiş ve Halife üzerindeki otoritesini her geçen gün artırmıştır.²⁹⁰

2.4.1. Sultan Melikşah'ın Bağdat'tan Halifenin Çıkarma Teşebbüsü

Sultan Melikşah'ın Halife ile kurduğu akrabalık ilişkisi uzun sürmemiştir. Bu kısa süreli akrabalık ilişkisi zaman içinde düşmanlığa dönüşmüştür. Bu durumun en önemli nedeni, Melikşah'ın kızının babasına yazdığı mektupta Halifenin kendisine yüz çevirdiğini ve kötü davranışlarda bulunduğunu bildirerek Halifeyi babasına şikayet etmesidir. Sultan bu duruma sinirlenerek 1089 yılında Bozan ve Savab isimli adamlarını Bağdat'a göndermiş ve Halifeden kızını teslim etmesini talep etmiştir. Halife bu isteği olumlu karşılayarak Hatun'u ve oğlu Ebu'l Fadl Cafer b. el-Muktedî'yi gelen sultanın adamlarıyla Melikşah'a göndermiştir. Ancak, babasının yanına döndükten kısa bir süre sonra Hatun aynı yılın Aralık ayında İsfahan şehrinde vefat etmiştir.²⁹¹

Sultanın kızının ayrılması ve ardından vefat etmesi ilişkileri daha da karmaşık bir hale getirmiş ve gelecekteki gelişmelere zemin hazırlamıştır. Sultan, ikinci kez, yani 1091

²⁸⁸ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 140-144; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 81.

²⁸⁹ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 142-146; : İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 145-246; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII:267; İbnü'l Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, 275-276.

²⁹⁰ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 145-146.

²⁹¹ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 148; : İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 157; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII:272.

yılında büyük bir törenle Bağdat şehrine girmiştir.²⁹² Sultan Melikşah'ın Bağdat'a gelişiyle, “*Sultan Camisi*” adlı bir caminin inşa edilmesi emrini vermiştir. Bu caminin inşaatına 1092 yılında başlanmıştır. Ardından Nizâmülmülk ve Tacu'l Mülk, Bağdat'a geldiklerinde konaklayacak yeni binaların inşasını başlatmışlardır.²⁹³ Melikşah, Bağdat'a gelirken yanında torununu da getirmiştir. Torun, babasının yanında bir gece kaldıktan sonra dedesi Melikşah'ın yanına geri dönmüştür. Sultan Melikşah'ın torunuyla ilgili bazı planları vardı ve bu planlar sonraki gelişmelerle daha da netlik kazanmıştır.²⁹⁴

1092 yılının kışını Bağdat'ta geçiren Sultan, baharın gelmesiyle İsfahan'a dönmüştür. İsfahan'a döndükten sonra, “*Bâzâr-ı Leşker*” olarak bilinen yere “*Dâru'l Hilâfe*” yani hilafet binası inşa ettirmiştir. Sultan'ın bu hareketi, aklındaki planı hayata geçirmek amacıyla yapmıştır: Amaç Halifeden olan torununu yetiştirerek hilafet makamına oturtmaktır. Sultan'ın bu planını destekleyen kişilerden biri de eşi Terken Hatun olmuştur. Hatun'un ayrıca bir hedefi de kendi oğlu Mahmud'u Berkyaruk'a karşı sultan yaparak hem hilafeti hem de saltanatı kendi kontrolünde birleştirmektir. Ancak Terken Hatun'un unuttuğu bir şey vardı; etkili bir konumda olan vezir Nizâmülmülk, Berkyaruk'un yanında yer alması ve Sultanın ondan yana teşvik etmeye çalıştığı gerçeğidir. Sonuç olarak, Terken Hatun ile Nizâmülmülk arasında bir çatışma ortaya çıkmıştır.²⁹⁵ Bu olaydan sonra Terken Hatun, Nizâmülmülk'ü tehdit olarak görmüş ve onu gözden düşürmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak Nizâmülmülk'ün bir bâtmî fedâisi tarafından Nihâvend yakınlarındaki Sehne isimli bir köyde öldürülmesiyle bu tehdidin ortadan kaldırılmasına neden olmuştur.²⁹⁶ Ekim 1092 yılında Nizâmülmülk ile İsfahan'dan Bağdat'a giden Melikşah yolda vezirin şehit edilmesiyle Tac'ül-Mülk Ebu'l-Ganâim'i vezir olarak seçmiştir. Melikşah'ın Bağdat'a gitme amacı Halife Muktedî-

²⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 275; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 150-151.

²⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih X*, 173-174; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 277-278.

²⁹⁴ İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 130.

²⁹⁵ Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, I:131-137; Nurulah Yazar, “Melikşah'ın Ölümünden Sonra Terken Hatun'un Oğlu Mahmud'u Sultan Yapma Çabaları” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20(2011): 211-219.

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih X*, 176-178; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 153.

Biemrillâh'ın yerine torunu Cafer'i getirmekti. Ancak Halife Muktedî Biemrillâh, oğlu Müstazhir-Billâh'ı²⁹⁷ veliaht olarak tayin etmiştir.²⁹⁸

Melikşah, bu isteğe yanaşmayan Halifeye kızına yaptığından dolayı hala kızıdır. Sultan Melikşah'ın isteğinin kabul görmemesinden dolayı Halifeye "*Bağdat'ı bana terk et ve istediğin yere git*" ifadesini kullanmıştır. Başka çaresi olmayan Halife durumu kabul etmiş ve kendisine bir ay süre verilmesini istemiştir. Sultan tarafından reddedildikten sonra her iki tarafın vezirlerinin araya girmesiyle 10 günlük bir müddet belirlenmiştir.²⁹⁹ Bu nedenle Melikşah, kendi işlerine ilgilenmeye başlamıştır. Aynı dönemde Halife taşınma hazırlıkları yaparken, Sultan sık sık ava gitmektedir. Ancak son av gezisinde, yediği etten zehirlenmiş ve hastalanmıştır. Sultan, bu hastalığı sonucu vefat etmiştir. Böylece Halife Muktedî-Biemrillâh ile ilgili planını hayata geçirememiştir. Halife kendisine bu işleri reva gören Sultan'a beddua etmekteydi. Melikşah vefat edince bu iş Halifenin kerametine atfedilmiştir.³⁰⁰ Sultan Melikşah'ın ölümüyle başlayan taht mücadeleleri nedeniyle, Sultan Melikşah'ın cenaze namazı kılınmamış ve yas tutulmamıştır. Cenaze İsfahan'a götürülüp daha önce Şâfiî ve Hanefî mezhepleri için yaptırdığı medreseye defnedilmiştir.³⁰¹

Görüldüğü gibi Selçuklular döneminde sultanların ve halifelerin ilişkileri her dönemde benzerlikler göstermiştir. Her süreçte halifelerin ihtişam ve otoritelerini devam ettirmek istemeleri, bu ilişkinin bir sebebi iken diğer yandan Sultanların hiçbir şekilde kendi otoritelerinden taviz vermek istememeleri de bir diğer sebebidir. Asıl amaç her iki taraf için de sadece kendi güçleri ve otoriteleri olmuştur. Sultan Melikşah ölmeden önce Nizâmülmülk'ün tavsiyesiyle veliaht olarak Berkayaruk'u seçmiştir. Ancak Terken Hatun, beş yaşında olan oğlu Mahmud'u tahta geçirmek için her fırsatı değerlendirmiş, hatta

---

²⁹⁷ Abbâsî halifesi (1094-1118). Abdülkerim Özaydın, "Müstazhir-Billâh" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006) 32:127-128. Hartmann, "Muktedî-Biemrillâh" 142-143.

²⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 277-278; Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 334.

²⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 277-278; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 154; Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 334.

³⁰⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih X*, 181-184; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 277; Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih I*, 334; Ahmet Kütük, "Selçuklu Çağında Zehirle Suikast Üzerine Notlar", *Tarih Okulu Dergisi*, 11/36(2018):177-178; Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Av", *USAD*, 8(2018): 139-141. Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22(2007):1-37.

³⁰¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih X*, 182; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 285; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, 173.

Sultan Melikşah'ın ölümünü bile saklamıştır. Sultan Melikşah'tan sonra devlet duraklama sürecine girmiştir.³⁰²

2.5. Sultan Mahmud Dönemi

Terken Hatun, küçük yaşta olan oğlu Mahmud'un tahta geçmesini istediğinden, Sultan Melikşah'ın ölümünün duyulmasını istememiştir. İsfahan'da gömülmesini sağlayarak Berkyaruk'un sultanlığının engellenmesi için elinden geleni yapmıştır. Terken Hatun, bu amacına ulaşmak için Halifeden hutbelerde oğlu Mahmud'un adının okunmasını istemiştir. Halife Muktedî-Biemrillâh başlangıçta oğlunun küçük yaşta olduğunu belirterek bunu kabul etmemiştir. Ancak isteğinde ısrarcı olan Terken Hatun'a Halife Muktedî-Biemrillâh, bazı şartlarının kabul edilmesi durumunda hutbelerde Mahmud'un adının okunacağını söylemiştir. Saltanat açısından Mahmud'un adına hutbe okunmasının şartları şunlardır: ordu komutanlığı ve tebaanın yönetiminin Emîr Üner'e ait olmasını, mal toplama ve görevlilerin işlerinin yönetimi Tacü'l Mülk'e verilmesi şartını koşmuştur. Bu şartları kabul eden Terken Hatun, oğlunun adının hutbelerde okunmasını sağlamıştır. Ayrıca Halife Muktedî-Biemrillâh, Mahmud'a “*Nâsıru'd Dünyâ ve'd-Dîn*” unvanı vermiştir. Halifenin bu yaklaşımına karşılık Terken Hatun, Halifeye değerli eşyalar göndermiş ve kendi adına sikkeler bastırıp hutbelerde adının okunmasıyla hükümdarlığını ilan etmiştir.³⁰³ Tacü'l Mülk'ün vezir olmasıyla Terken Hatun, Mahmud ve Tacü'l Mülk İsfahan'a doğru hareket etmişlerdir. Nizâmülmülk'ün taraftarlarının Mahmud'un sultanlığını kabul etmemeleri ve Berkyaruk'un tahta geçmesini istemeleri nedeniyle Terken Hatun, Mahmud ve Tacü'l Mülk, İsfahan'da kendilerini olayların içinde bulmuşlardır. Nizâmülmülk, Berkyaruk'u da beraberinde Rey bölgesine getirerek kardeşiyle girdiği sultanlık mücadelesinde Halife Berkyaruk'a “*Ruknu'd Din*” unvanı verip sultanlığını onaylamıştır. Berkyaruk, sultanlığını onaylatmak için sultanlık alametlerini halifeye sunmuş ve halife uygunluğunu onaylamıştır. Böylece Berkyaruk'un saltanatı meşru hale gelmiştir. Bu süreçte dokuz yıl halifelik görevinde bulunan Muktedî-Biemrillâh, 4 Şubat 1094 yılında vefat etmiştir. Selçuklu sultanları her zaman saygılı bir şekilde halifelik makamına yaklaşmış ve siyasi hakimiyetlerini İslam dünyasına

³⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X:184-185; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), 71.

³⁰³ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 83-84; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem*'de Selçuklular, 154-156.

duyurmayı amaçlamışlardır. Bu nedenle halife ile iyi ilişkiler sürdürmeye çalışmışlardır. Muktedî-Biemrillâh'ın vefatının ardından Müstazhir Billâh halifelik makamına geçmiştir. Berkyaruk, yeni halifeye bağlılığını bildirmiş ve kardeşi Mahmud da hilatler göndererek halifeden kendi adına sikke bastırılmasını ve adına hutbe okunmasını istemiştir.³⁰⁴

Selçuklu topraklarında yaşanan hakimiyet mücadelesi kargaşalara ve huzursuzluklara neden olmuştur. Sultanlığı ele geçirmek için sürekli çatışmalar yaşayan Selçuklu iktidarı büyük zafiyetler yaşamıştır. Terken Hatun'un ordusu, Tacü'l Mülk ve Berkyaruk kuvvetleri arasındaki hakimiyet mücadelesine sahne olmuş ve büyük çatışmalar yaşanmıştır. Terken Hatun oğlu sultan olması için her yolu denemiştir. Berkyaruk'un dayısı Azerbaycan valisi, Kutbeddîn İsmail b. Yâkûtî'ye evlilik teklif ederek isyana teşvik etmiştir. Kerec yakınlarında karşılaşan iki ordu Kutbeddîn İsmail b. Yâkûtî'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Akabinde önce Terken Hatun'a sığınan Kutbeddîn İsmail burada tutunamayınca Berkyaruk'un annesi ve öz kardeşi olan Zübeyde Hatun'un yanına gitmiştir. Ancak Berkyaruk'un saltanatına göz dikmesi Berkyaruk'un emirleri tarafından ölümüne sebep olmuştur. Bir rakibinden daha kurtulan Berkyaruk bu kez de amcası Tâcüddevle Tutuş ile aynı sorunları yaşamıştır. Dımaşk ve çevresinin valiliğini yürüten Tutuş, buraya atayan ağabeyi Melikşah'ın ölüm haberini almasıyla yönetime hâkim olmak için harekete geçmiştir. İlk olarak Musul, Urfa, Antakya valilerine haber gönderip kendisine itaat etmelerini istemiştir. Bu üç emir Tutuş'a tabi olup bölgelerinde adına hutbe okutmuştur. Böylece Kuzey Suriye'ye hâkim olan Tutuş, Terken Hatun vefat etmeden önce evlenmek için anlaşılmıştır. Ancak Terken Hatun Tutuş'a giderken yolda rahatsızlanmasından sonra vefat etmiştir (487/ 1094). Askerlerinin bir kısmı Berkyaruk' un tarafına geçmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Tutuş hedefinden şaşmayarak yoluna devam etmiştir. Çünkü Büyük Selçuklu Devlet tahtının kendi hakkı olduğunu düşünmekteydi. Bu amaçla Halifeye haber göndererek hutbenin kendi adına okunmasını istemiştir. Fakat Halife bunu kabul etmemiştir. Bunun olabilmesi

---

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't- Târîh* X, 195-197; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 84. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal Taşcı-Yeliz Aydın, "Irak'ta Türk Hakimiyetinin Tarihi Kökeni ve Selçuklu Fetret Dönemine Abbasi Halifelerinin Etkisi", *Geçmişten Geleceğe Türk Dünyası Sempozyumu*, (Erzincan: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2022) 961-963. Abdülkerim Özaydın, "Müstazhir-Billâh" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006) 32: 127-128.

için başkent İsfahan'da bulunan devlet hazinesine sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Berkyaruk'un amcası Tutuş'un harekete geçmesi üzerine, Berkyaruk kardeşi Mahmud'dan yardım istemiştir. Mahmud, Tutuş'a karşı daha güçlü olunması için tüm yetkilerini ve tahtını Berkyaruk'a devretmiştir. Bu destekle Berkyaruk, Rey civarında (488/ 1095) amcası Tutuş'u savaş meydanında yenerek öldürmüştür. Ardından 1099 yılında Bağdat şehrine girmeyi başararak adına hutbe okutturmuştur. Amcası ve kardeşi Mahmud'un aynı yıl içinde ölmeleri, Berkyaruk'un yönetimi ele alarak tek sultan olmayı başarmasına olanak sağlamıştır.³⁰⁵

2.6. Sultan Berkyaruk Dönemi

Berkyaruk, parçalanmış Selçuklu Devleti'ni yeniden birleştirmek için büyük gayret göstermiştir. Bu süreçte Halife Müstazhir Billâh, Berkyaruk'a tam destek vermiş, ayrıca ona hilat giydirerek adına hutbe okutmuştur. Bu destek, Berkyaruk'un iktidarını sağlamlaştırmış ve Selçuklu Devleti'nin yeniden bir araya gelmesine yardımcı olmuştur.³⁰⁶ Mahmud meselesini hallettikten sonra, Berkyaruk'un önemli bir sorunla daha uğraşması gerekmiştir. Berkyaruk'un saltanatını tanımayan ve kendisine karşı çıkan Muhammed Tapar ile aralarında ilk çatışma sonucunda Berkyaruk mağlup olmuştur. Bu mağlubiyetin ardından Halife, Bağdat'ta Muhammed Tapar adına hutbe okutmuştur.³⁰⁷ Aslında Muhammed Tapar adına hutbe okunmuşsa da, Tapar'ın Azerbaycan bölgesi dışındaki bölgelerde hükümdarlığı tanınmamıştır. Ülkenin en büyük kısmı Berkyaruk'un kontrolündedir. Tapar, tüm bölgelerde tek sultan olarak hükmetmek istemektedir. İlk karşılaşmada, Muhammed Tapar'a kardeşi olan Sencer de yardımcı olmuştur. Bu güçle

---

³⁰⁵ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 68-84; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 184-208; Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, 164-165. Taşcı- Aydın, "Irak'ta Türk Hakimiyetinin Tarihi Kökeni ve Selçuklu Fetret Dönemine Abbasi Halifelerinin Etkisi", 962-963; Ali Sevim, "Tutuş'un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü (Kasım 1092 - Şubat 1095)", *TTK BELLETEN*, 27/ 107(1963):411-435; Abdülkerim Özaydın, "Tutuş", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2012)41:446-449.

³⁰⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 195; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", 374.

³⁰⁷ Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 5:514-516. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021)78-80; Abdülkerim Özaydın, "Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 18/2 (2003):147-149. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülkerim Özaydın, "Sultan Muhammed Tapar devri Selçuklu tarihi (498-511/1105-1118)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983).

Berkyaruk'u yenerek, Halifeden hilat giymiş ve Sencer'in de halife tarafından tanınmasını sağlamıştır.³⁰⁸

Kaynaklara göre beş kez karşı karşıya gelen ve beş yıl süren mücadele sonunda Berkyaruk galip gelmiştir. Muhammed Tapar, Berkyaruk'un sultanlığını tanımak zorunda kalmış ve aralarında barış sağlanmıştır.³⁰⁹ Varılan anlaşmaya göre Berkyaruk, Hameyni's Şerifeyn, Rey, Diyarbekir, el-Cezîre, Fars, Cibal, ve Taberistan bölgelerine; Muhammed Tapar, Azerbaycan; Sencer ise Horasan bölgesinde egemenliklerini ilan etmiştir. Varılan bu anlaşmanın gereği olarak her hükümdar da birbirinin topraklarına herhangi bir saldırıda bulunmayacaktır. Yapılan anlaşma ile de Berkyaruk'un adına kesin olarak hutbe okunmaya başlanmıştır.³¹⁰

Muhammed Tapar ve Berkyaruk savaş halindeyken Haçlılar da bu durumu fırsat bilerek Kudüs'ü işgal etmiştir. Haçlıların Beytül Maktis ve çevresini işgal etmelerinin sebeplerinden biri, o süreçte İslam dünyasının birbirine düşmesi, dağınıklığı ve tedbirsizliğidir.³¹¹ Haçlılar, 1097 yılında Suriye'ye girdiklerinde Müslüman halkın lideri olarak iki kişi ortaya çıkmıştır. Bunlar Bağdat'ta Abbâsî halifesi Müstazhir ve Kahire'de yer alan Fâtımî halifesi ile el-Amir'dir.³¹²

Berkyaruk, iktidarı sürecince kardeşleri ile girmiş olduğu saltanat mücadelesi içinde bir yandan da Bâtınîlerle de mücadele vermiştir. Ancak bu mücadelesi Bâtınî faaliyetlerini engelleyememiştir.³¹³ 1105 yılında üçüncü kez Bağdat'a gitmek için yola çıkan Berkyaruk, yolda rahatsızlanınca oğlu Melikşah'ı veliaht olarak vasiyet etmiştir. Ölümü üzerine II. Melikşah tahta geçmiştir. Ancak Melikşah henüz 4 yaşındadır. Muhammed Tapar, Berkyaruk'un ölüm haberini almasıyla Bağdat'ta II. Melikşah'ın adına hutbe okunmasını kabul etmemiştir. Bu durum karşısında çaresiz kalan II. Melikşah ve

³⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 242,250.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 269-271.

³¹⁰ Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sûrûr* I, 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 250-254. Taşcı- Aydın, "Irak'ta Türk Hakimiyetinin Tarihi Kökeni ve Selçuklu Fetret Dönemine Abbasi Halifelerinin Etkisi" 967-968.

³¹¹ Abdullah Nasih Ulvan, *Kudüs Fatihî Selahaddin-i Eyyubî*, çev. Mustafa Salih Çakmaklı, (İstanbul: 1992), 63.

³¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 264-266; P.M. Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Ankan, (İstanbul: 1999), 9.

³¹³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyet, 2008), 119. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998), 228-233; Kafesoğlu, "Selçuklular", 374; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992) 7:159.

adamları Muhammed Tapar'dan çekindiklerinden özür dileyip çekilmişlerdir. Sonrasında kendi adına hutbe okutup o dönemin geleneklerince II. Melikşah'ın gözlerine mil çekilmiştir. Halife Müstazhir Billâh ise Muhammed Tapar'a “*Gıyasüddin (Dinin Yardımcısı)*” unvanını vererek adına hutbe okutup sultanlığını kabul etmiştir.³¹⁴

2.7. Sultan Muhammed Tapar Dönemi ve Bâtınîlik Mücadelesi

Selçuklu saltanatının başına geçen Sultan Muhammed Tapar, ülkeyi tek başına idare etmeyi başaramamıştır. Çünkü Horasan bölgesine kardeşi Sencer hakimdir. Sencer, bu bölgede etkinliğini ve otoritesini sağlamlaştırarak sükuneti de tesis etmiştir. Muhammed Tapar'ın saltanatı boyunca sürekli olarak Bâtınîlerle mücadele içerisinde olmuştur. Bâtınîlerin yıkıcı faaliyetleri sonucunda Muhammed Tapar, bazı valilerini³¹⁵ suikast sonucu kaybetmiştir. Selçuklu Devleti'nin önemli kademelerine gizlice sızan bu grubun bazı üyeleri Sultan Muhammed tarafından tespit edilerek cezalandırılmıştır.³¹⁶ Muhammed Tapar, Bâtınîlere ait önemli kalelere saldırılarda bulunarak Şe'der kalesini kuşatıp birçok Bâtınîyi öldürerek kaleyi ele geçirmiştir. Bu zafer, Bağdat şehrinde büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.³¹⁷ Bâtınîlerin en gözde kalesi, hiç şüphesiz Hasan Sabbah'ın³¹⁸ karargâhı olarak bilinen Alamut Kalesi'ydi.³¹⁹ Sultan Muhammed Tapar, bu kaleyi kuşatmak için uzun süren mücadeleler vermiş, ancak sonuç alamamıştır. 1117

³¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 318; İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih X*, 308-309-310; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 91-92.

³¹⁵ Musul hâkimi Mevdud, haçlılara karşı yaptığı başarılı mücadelelerden sonra ilkbahara kadar dinlenmek için gelmiş olduğu Dimaşk'ta bir Bâtınî tarafından öldürülmüştür. Bkz; Adnan Eskikurt, *Musul Atabegliği*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014) 51-64. Murat Öztürk, “Irak Selçuklu Atabegleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004) 25; F. Bayat, “İmaduddin Zengi ve Musul Atabeyliği”, içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: YTY, 2002) 4:814-824.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târih X*, 312-318; Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, (İstanbul: 1990), 61; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri II*, 150; Alptekin, “Büyük Selçuklular”, 7: 160; Mustafa Akkuş- İzzetullah Zeki, “Muhammed Tapar'ın Veziri Sa'dü'l-Mülk ve Bâtınîlerle Mücadelesi” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 50/(2023): 231-242; Coşkun Alptekin, “Aksungur el-Porsukî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1989) 2: 297; Abdülkerim Özaydın, “Muhammed Tapar” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020) 30: 576-578.

³¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye XII*, 322; Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, 62.

³¹⁸ Abdülkerim Özaydın, “*Hasan Sabah*”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16: 347-348. Ayrıca bkz: Muhammed es-Şehristani, *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal*, Çeviren: Mehmet Dalkılıç, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

³¹⁹ Abdülkerim Özaydın, “*Alamut*”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1989), II: 336-337.

yılında Alamut'a yapılan kuşatma da oldukça uzun sürmüştür.³²⁰ Bu kuşatma sırasında kalede mahsur kalan Bâtınîler, açlık ve yorgunluktan bitkin bir haldedir. Ancak kaledeki gizli bölgelerden aldıkları destekle uzun bir süre dayanmayı başarmışlardır. Bu esnada Sultan Muhammed Tapar'ın vefat haberi üzerine kuşatma kaldırılmış ve Selçuklu ordusu başarılı olamamıştır.³²¹

Muhammed Tapar'ın 1118 yılında vefatı ile ilgili farklı yorumlar bulunmakla birlikte çoğunluk, Muhammed Tapar'ın Bâtınîler tarafından öldürüldüğü şeklinde görülür. Muhammed Tapar'ın beş oğlu vardır: Mahmud, Mesud, Tuğrul, Süleyman Şah ve Selçuk Şah. Muhammed Tapar hayattayken veliaht olarak Mahmud'u seçmiştir.³²² Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine yerine oğlu Mahmud geçmiştir. Halife, hutbeleri Mahmud b. Muhammed adına okutarak Mahmud'u sultan olarak kabul etmiştir. Ancak saltanata daha layık olduğunu düşünen amcası Sencer, kendini sultan ilan etmiştir. Yeğen ve amca arasında çıkan savaşlar sonucunda Sencer galip gelmiştir. Hutbeler artık Sencer adına okunarak sultanlığı Halife tarafından onaylanmıştır. Sencer, yeğeniyle barışmış, ona ikramlarda bulunarak kendisini sonraki veliaht olarak görmüş ve bunu hem emirlerine hem de Abbasi Halifesine bildirmiştir.³²³

Bu süreçte Halife Müstazhir Billâh, 1118 yılında vefat etmiştir. Yerine oğlu Müsterşid Billâh (1118-1135) halife olmuştur. Daha cesur bir halife olan Müsterşid Billâh, kendinden önceki halifelere göre siyasi olaylarda daha etkin bir rol üstlenmiş, savaşlara da bizzat katılmıştır.³²⁴

---

³²⁰ İbnü'l Esir'de yer alan bilgi Alamut kalesinin kuşatıldığı yönündedir. Fakat Ahmed bin Mahmud'un eseri Selçukname'de bu bilginin doğru olmadığı geçmektedir. Dönemin önemli tarihçileri de kalenin kuşatılmadığını yazmaktadır. Çünkü eğer Alamut kalesi kuşatması gerçekleşmiş olsaydı, yani kalenin alındığı doğru olsaydı bu kadar Batını faaliyetleri ilerlemezdi. Sonraki yıllarda etkinliği azalmış olurdu. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 312-318; Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, çev. Erdoğan Mercil, (İstanbul: Kervan Kitabçılık, 1977), 42; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, (Ankara: TTK, 1990), 78-83. Ahmed Ateş, "Gazali'nin Batınîlerin Belini Kıran Delilleri, Kitabı'l Kavasım el-Batiniyye", *AÜİF Dergisi*, III/1-II, (1954):23-54. Bkz: Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, (İstanbul: Ötüken Nesriyat, 2012); Kemal Taşcı, "İrak Selçukluları (1119-1194)" içinde *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Nobel Yayınları, 2020)403-410.

³²¹ Ateş, *Gazali'nin Batınîlerin Belini Kıran Delilleri*, 23-54.

³²² Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifesi ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, (2008): 338-339. Alptekin, "Büyük Selçuklular", 167-168; Abdülkerim Özeydin, "Sencer", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36:370-371.

³²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 417-419; Râvendî, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sûrûr* I, 165-166; Özeydin, "Sencer", 150.

³²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* X, 426-427; Azimî, *Azimi Tarihi-Selçuklular İlgili Bölümler* (H..430-538=1038-/39-11143/44), 41; Osman Gazi Özgüdenli, "Müsterşid-Billâh" içinde *Türkiye Diyanet*

2.8. Sultan Sencer Dönemi

Muhammed Tapar, oğlu Mahmud'u veliaht olarak seçmiştir. Ancak Sencer, bu durumu kabul etmeyerek iki taraf arasında bir savaş çıkmıştır. Hatta Halife Müsterşid Billâh da bu durumu fırsat bilerek Mahmud'u kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Ancak amcası Sencer, Mahmud'a iyi davranarak yeğenini desteklemiş ve kızı Mahmelek Hatun'u Mahmud ile evlendirerek aile bağlarını güçlendirmiştir. Sencer, Mahmud'a ayrıca “*es-Sultânü'l Muazzam*” (Büyük Sultan) unvanını vererek, Irak'a sultan olma şartıyla Mahmud'u tanımış ve bu sayede Mahmud üzerinden oynanabilecek oyunların önünü kesmiştir. Halife Müsterşid Billâh ile iyi ilişkisi olan Mahmud'un, amcasının bu girişimleri sonucunda 1126 yılında Bağdat civarında aralarında bir savaş çıkmıştır. Ancak araya giren halifenin veziri Celale'd-Din Ebu Ali Hasan, iki tarafın arasını bulmuş ve barışı sağlayarak bir süreliğine sükuneti temin etmiştir.³²⁵

Dini otoritenin yanı sıra siyasi otoriteyi de elinde tutmaya çalışan Halife Müsterşid Billâh, çeşitli ittifaklar kurmaya çalışmıştır. Sultan Sencer'e karşı Hille'nin Arap emiri Dübeys b.Sadaka ile ittifak kurarak Mesud'u kardeşi Mahmud'a karşı kışkırtıp iki kardeşi birbirine düşürmeye çalışmıştır. Sultan Mahmud'un bu mücadeleyi kazanmasıyla Halife Müsterşid Billah'ın Mesud ile kurduğu ittifak da bozulmuştur. Ancak tahtı isteyen Halife, bu kez Tuğrul ile anlaşmaya çalışmıştır. Bu olayın üzerine Sultan Mahmud, Bağdat'a gelerek İmâdüddin Zengî'yi, Abbasi halifesini kontrol etmek amacıyla Bağdat'a vali olarak atamıştır. Bu süreçte Sultan Mahmud'un ölümü üzerine (526/1131 küçük oğlu

---

Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2006)32: 145-147; K. V. Zetteten, "Müsterşid", içinde *İslâm Ansiklopedisi*,(İstanbul, MEB, 1979) 8: 835;Fatih Güzel, “Selçuklulara Başkaldıran İlk Halife: Müsterşid Billah 512-529/1118-1135)”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/4(2019): 3134-3151. Nuran Ünal, “Abbasi Halifesi El-Müsterşid-Billâh Ve Dönemi (512/1118-529/1135)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).17.

³²⁵ İbnü'l-Esir, *el- Kâmil fi 't-Târih X*, 417-418, 437-438;Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, 53-54; Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019), 19; Mehmet Altay Köymen, "Sencer", içinde *İslâm Ansiklopedisi*,(İstanbul, MEB, 1967)10:488; Abdülkerim Özaydın “Sencer” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2009)36:507-511. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Münasebetleri”,105-184; Hüseyin Kayhan, “Irak Selçukluları”,*çinde Türkler Ansiklopedisi*,(Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002)4: 786-794; Hüseyin,Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri” içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002)4:669-677; Hüseyin Kayhan, “Irak Selçukluları (1120-1194)”, Yeni Türkiye, XX/84 – Ortadoğu Özel Sayısı – III, (Ankara,:2016,)73-84; Muhittin Kapanşahin, “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri”, *History Studies = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/4, (2012): 191-218; Kader Altın- Elif Kömürcü, “Türk Tarihinde Görülen Siyasi Evliliklere Bir Örnek: Levirat” *Turkish History*, 16/6(2021): 2163-2164; Taşcı, “Irak Selçukluları (1119-1194)” 403-410.

Davud, babasının tahtına geçmiştir. Ancak amcaları Mesud ve Selçuk Şah, bu durumu kabul etmeyerek Davud'un saltanatını tanımamıştır. Bu fırsatı değerlendiren Halife, Mesud ve Selçuk Şah ile Sencer'e karşı bir ittifak kurmuştur. Sultan Sencer ise durumu öğrenince müdahale ederek Tuğrul'un uzaklaşmasını sağlayarak Mesud'u kovmuştur. Ayrıca bu anlaşmaya Selçuk Şah da katılmıştır. Dînever'deki savaşı (526/1132) kazanan Sultan Sencer, Tuğrul ve Mesud'u bağışlayarak, Tuğrul'u Irak Selçuklu sultanı yapmıştır. Mesud'a ise Gence bölgesini vererek halife ile yapılacak herhangi bir ittifakın da önüne geçmiştir. Ancak Halife siyasi otorite için sürekli bir çaba içerisindeydi. Bu amaçla Bağdat'ta okutulan hutbeyi önce Mesud, daha sonra da Davud adına okutarak saltanat mücadelesini açıkça Sultan Sencer'e karşı sürdürdüğünü göstermiştir. Halife Müsterşid-Billâh'ın Mesud ve Davud ile Sultan Sencer'e karşı yaptığı anlaşmanın temel nedeni, Tuğrul'un Irak Selçuklu Sultanı ilan edilmesiydi. Sultan Sencer, Halife'nin bu girişimlerinden rahatsız olmuş ve bunun için çözüm yolları aramıştır. Sultan Sencer, Halife'ye bir koz vermemek ve uzlaşmak için bağlılığını ve saygınlığını vurgulayan bir mektup göndererek barış teklifinde bulunmuştur. Halife bu teklifi olumlu bir şekilde karşılayarak Sultan Sencer ile ittifak kurmuştur. Mesud'un Hemedan'ı işgal etmesi sonucu Tuğrul da Sencer'in hakimiyetindeki Rey şehrine gitmiştir. Tuğrul'un ölümünden sonra Hemedan'a gelen Mesud, buradaki emirlerin itaat etmesiyle Irak Selçuklu Devleti'nin tahtına geçme fırsatı bulmuştur. Ancak bu süreçte, ordu komutanlığından ayrılanların iadesini isteyen Halife ile Mesud arasında sorunlar çıkmıştır. Bu sorunlar sonucunda Mesud, Halife Müsterşid Billâh'ı esir almıştır (529/ 1135). Bu olay, Bağdat halkında büyük tepkilere neden olmuştur. Bu durum namazların kılınamaz, hutbelerin okunamaz, ibadetlerin yapılamaz hale gelmesine yol açmıştır. Bu olaylar üzerine Sultan Sencer, Mesud'dan Halifeyi hapisten çıkartarak ondan özür dilemesini istemiştir. Mesud ise Sencer'in isteğini kabul ederek Halife'den kendisini affetmesini talep etmiştir.³²⁶ Bazı kaynaklarda, Sultan Mesud'un Irak bölgesinde hakimiyetini güçlendirmek amacıyla Halife ile girdiği mücadele sonrasında Bâtînîler tarafından şehit edildiği ifade edilir.³²⁷

³²⁶ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 147-150; Residü'd Din Fazlullah, *Cami'üt Tevarih*, 129-137; Özeydin, "Sencer", 370-371. Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, 19-71; Faruk Sümer, "Mesud", içinde *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, MEB 1979), 8:136.

³²⁷ ; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih XI*, 34-35; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 164-165.

Halife Müsterşid Billâh, hayattayken oğlu Ebu Cafer el-Mansur'u veliaht olarak göstermiştir. Halifenin ölümünün ardından Ebu Cafer el-Mansur, " *Râşid-Billâh* " lakabı³²⁸ ile kendisine biat edilmiştir (529 /1135). Sultan Sencer, Mesud ile yaşadığı olaylardan dolayı, Halifenin dünyevi meselelere dahil olmaması ve dini konularla uğraşması şartıyla Halife Râşid-Billâh'ın biatını kabul etmiştir. Ancak sultan Mesud, Yarınkuş ez-Zekevi'yi Halifeye göndererek babasının vaat ettiği 400 bin dinarı almayı talep etmesiyle aralarının açılmasına neden olmuştur. Halife hazineye bu kadar paranın olmadığını söyleyerek Sultan Mesud'un talebine olumlu yanıt verememiştir. Akabinde Yarınkuş, bu parayı almak için Halifenin sarayına saldırmıştır. Ancak Halife gerekli önlemleri aldığı için bu mücadeleyi kazanmıştır. Selçuklu ordusunun şehri tahrip etmesi ve halifeye kötü davranışları nedeniyle halk ayaklanmıştır. Halife taraftarları, Melik Davud'u yanlarına alarak Bağdat'a doğru yola çıkmış. Ayrıca Musul Atabeği İmâdüddin Zengî de Davud'un ordusuna katılmıştır. Sultan Mesud, bu gelişmeler üzerine Halifenin Davud'u Bağdat'ta sultan ilan etmesi durumunda kendisini tanımayacağını ve başka bir halife getireceğini söyleyerek halifeye karşı mücadele başlatmıştır. Davud ve İmâdüddin Zengî, Sultan Mesud'un geliş haberini aldıktan sonra Bağdat'tan ayrılarak Mesud ile savaşmak üzere hareket geçmiştir. Halife Râşid-Billâh'ın Bağdat'ta olmadığını bilen Sultan Mesud, şehre yerleşmiştir. İlk çatışmada başarılı olamayan Mesud, daha sonra Vasit Emiri Toruntay'ın yardımıyla Bağdat'ın önemli bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştır. Bu gelişmelerin ardından Davud, Azerbaycan'a hareket eder, İmâdüddin Zengî ise Râşid-Billâh ile Sincar'a doğru yola koyulmuştur.³²⁹

Sultan Mesud, Râşid-Billâh'ı görevini sonlandırdıktan (530/1136)³³⁰ sonra Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e yerine kimin getireceğini dair fikrini sormuştur. Sultan Sencer'de: vezir Şerefeddin Ali b. Tırâd ez-Zeynebî, Sâhibülmahzen Kemâleddin Hamza b. Talha el-Bakşlâmî ve Kâtibülinşâ Sedîdüddeve İbnü'l-Enbârî'nin kimi uygun görürlerse hilafete geçirebileceklerini ifade etmiştir. Sultan Mesud da yaptığı istişareden

³²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih XI*, 35-47. Abdülkerim Özeydin, "Râşid-Billâh" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2007)34: 465-466.

³²⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 249-252; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat,2014)46-55; Abdülkerim Özeydin, "Râşid-Billâh", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 2007), 34: 465; K. V. Zetteten,;"Raşid", içinde *İslâm Ansiklopedisi*,(İstanbul, MEB, 1964)9:634-635.

³³⁰ Abdülkerim Özeydin, "Muktefi-Liemrillâh", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020) 31:145-146; K.V. Zettersteen, "Muktefi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1971), 8: 576.

sonra Halife Müstazhir-Billâh'ın oğlu Ebû Abdullah Muhammed'in halifelik için uygun kişi olduğuna karar vermiştir.³³¹ Sultan Mesud, Ebû Abdullah Muhammed ile görüşüp bazı şartlar öne sürmüştür. Anlaşma şartlarını kabul edilmesiyle Ebû Abdullah Muhammed, Muktefi-Liemrillâh lakabıyla halife ilan edilerek biat edilmiştir (530 / 1136).³³² Sultan Sencer'de halifeye elçi göndererek biatı sunmuştur. Artık Bağdat'ta hutbeler, Halifeden sonra Sultan Sencer ve Mesud adına okunur olmuş. Bu sırada Sultan Mesud'a karşı bir ittifak söz konusudur. İttifak yapan Fars hâkimi Mengü Bars, Hûzistan Emîri Boz-aba ve Melik Dâvûd eski halife olan Râşid-Billâh'ı tekrar makamına getirmek istemişlerdir. Ancak Sultan Mesud onları yenilgiye uğratmıştır. Bir süre sonra da Râşid-Billâh (532/1138) öldürülmüştür. Sultan Mesud'un ölümüyle (547/1152) halife Muktefi-Liemrillâh amaçlarını gerçekleştirmek için rahat bir ortama kavuşmuştur. Sultan Mesud'un ölümünden sonra Melikşah b. Mahmûd yerine geçmiştir. Ancak Emîr Has Beg, (548/ 1153) Sultan Melikşah'ı tutuklayıp yerine kardeşi olan Muhammed b. Mahmûd'u sultan ilan etmiştir.³³³ Irak Selçuklu Sultanı Süleyman Şah b. Muhammed b. Melikşah, (551/1156) yılında Muktefi-Liemrillâh'ın huzuruna gelerek itaat edip Irak'a saldırmayacağını sözünü vermiştir. Bunun üzerine Halife Muktefi-Liemrillâh da “*Gıyâsü'd-dünyâ ve'd-dîn*” lakabını vererek sultan ilan edip adına hutbe okutmuştur.³³⁴ Halife Muktefi-Liemrillâh, Hemedan meliki olan Melikşah b. Mahmûd'a haber göndererek Süleyman Şah'a itaat etmesini istemiştir. Melikşah'da bu durumu kabul ederek ordusuyla destek vermiştir. Melikşah ve Süleyman Şah Azerbaycan Atabegi İldeniz ile birleşerek daha büyük kuvvet oluşturur. Bu durumdan haberdar olan Sultan Muhammed b. Mahmûd, Musul Atabegi'nden destek istemiştir. Bu yardımla Süleyman Şah üzerine yürüyerek ordusunu yenmiştir (551/1156). Bu gelişmelerden sonra Halife

³³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih XI*, 47. Kemal Taşcı-Yeliz Aydın, “Abbasi Halifesi el-Muktefi Liemrillah'ın Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetini Sonlandırma Teşebbüsleri Bağlamında Irak Selçuklu - Abbasi İlişkileri, Bikemza Savaşı (549/1154) ve Bağdad Kuşatması (552/1157)”, *Tarih ve Tarihçi*, 2 / 2 (2023):14-15. Hasan Hüseyin Adaloğlu, “Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Münasebetleri”(Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996)105-189.

³³² Buna göre yeni halife kendisi aleyhinde icraatta bulunmayacak, dünyevî yetkileri temsil eden alâmetleri kullanmayacak, Müstazhir-Billâh'ın iktâlarıyla yetinecek ve Türk Memlûk satın alıp istihdam etmeyecekti bkz:Özaydın, “Muktefi Liemrillâh”, 145-146.

³³³ İbn Bîbî *el-Evâmirü'l-'Alâ'îyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'îyye II*, çev. Mersel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993),13. Taşcı- Aydın, “Abbasi Halifesi el-Muktefi Liemrillah'ın Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetini Sonlandırma Teşebbüsleri Bağlamında Irak Selçuklu - Abbasi İlişkileri, Bikemza Savaşı (549/1154) ve Bağdad Kuşatması (552/1157)”, 120-123.

³³⁴ Özaydın, “Muktefi Liemrillâh”, 145.

Muktefi-Liemrillâh'a haber göndererek Bağdat ve Irak'ın diğer şehirlerinde kendi ismine hutbe okunmasını talep etmiştir. Ancak isteği reddedilince Irak'a doğru harekete geçmiş. Sultan Muhammed'in Bağdat'ı kuşatması (551/1157) halkı ciddi sıkıntılara düşürmüştür. Bu süreçte de İldeniz ve oğullarının Melik Arslanşah b. Tuğrul ve Melikşah ile Hemedan'ı istila etmiştir. Bunu öğrenen Sultan Muhammed kuşatmaya son vererek Hemedan'a hareket eder (552/1157). Halife Muktefi-Liemrillâh (555/1160) yılında vefat etmiştir. Halife Muktefi-Liemrillâh Irak'ı sultan olmadan idare eden tek Halife olma özelliğiyle önemlidir. Daha önce anlatılan hiçbir halife bu derecede Irak'a hâkim olamamıştır. Ayrıca emri altında emirleri ve askerleri hakimiyetinde tutan ilk halife olması açısından da önemlidir. Irak bölgesinin hakimiyetini elinde toplayan Halife, bağımsızlığını güçlendirmenin yanı sıra egemenliğini de genişletmiştir. Ayrıca Halife Muktefi-Liemrillâh, Sultan Mesud'un kız kardeşi Fâtıma Hatun ile Sultan Mesud da halifenin kızı ile evlenerek Selçuklu ve Abbâsî hânedanları arasında akrabalık bağı da kurulmuştur.³³⁵

Katvan Savaşı'nda (536/1141) Karahitaylar'a yenilen Sultan Sencer, Oğuzlar tarafından esir alınmıştır. Çevresindeki komutanların kendi içindeki rekabeti, Sultan Sencer'in dağılan Selçuklu Devleti'ni tekrar bir araya getirmesine izin vermemiştir. 1157 yılında Sultan Sencer'in ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden çekilmiştir. Bağdat'ta okunan hutbeler de sona ermiştir.³³⁶

Sultan Sencer'in ölümüyle devletin yönetimindeki bazı bölgelerde karışıklıklar yaşanmıştır. Abbasi halifeleri siyasi, sosyal, ekonomik ve dini yetkilere sahip olduğundan devletle ilgili siyasi konularda sultan gibi hareket etmektedir. Halife Muktefi Liemrillâh'ın ölümünden sonra oğlu Müstencid Billâh (1160-1170) halife olmuştur.³³⁷ Yeni halife Müstencid Billâh, halifeliliği boyunca kendisine karşı oluşturulabilecek tüm tehditlerin önüne geçmiştir. Süleyman Şah'dan bulunduğu yerlerde adına hutbe okunmasını talep etmiştir. Süleyman Şah bu isteği sevinçle karşılayarak Irak'ta tekrar Selçuklu hakimiyeti kurulacağını düşünerek halife adına hutbeyi okutmuştur.³³⁸ Halife

³³⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* XI, 212; Zettersteen, "Muktefi", 576.

³³⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* XII, 432; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 232. Alptekin, "Büyük Selçuklular" 182-183.

³³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* XI, 212-214. Hüseyin Kayhan, "Müstencid Billâh" " içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006) 32:143-145.

³³⁸ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 261-262.

Müstencid Billâh döneminde amcası Sultan Melikşah, sultanlığı kabul etmeyerek kendi adına hutbenin okunmasını istemekteydi. Bu amaçla amcası Süleyman Şah'ın hakimiyetine son vermek için İsfahan bölgesine hareket etmiştir. İsfahan bölgesine gelen Melikşah amcası Süleyman Şah'a savaş açmak istemiş ancak halife tarafından zehirlenmesi sonucunda amacına ulaşamamıştır.³³⁹ Ayrıca bu dönemde Süleyman Şah'ın sultanlığını onaylamayan emirler, sultanı tahtan indirerek yerine Arslan Şah b. Tuğrul'un gelmesini istemişlerdir. Bunun nedeni, Süleyman Şah'ın hoş olmayan davranışlar sergilemesidir. İldeniz'e bu isteklerini iletmek suretiyle harekete geçmişlerdir. Süleyman Şah'ın atından düşüp rahatsızlanmasının ardından artık devlet işlerine etki edemeyeceğini düşünen emirler, onu görevden almak amacıyla zehirlemişlerdir. Süleyman Şah'ın vefatıyla İldeniz'in de desteğiyle Arslan Şah b. Tuğrul, Irak Selçuklu tahtına gelmiştir.³⁴⁰

Bu dönemde atabeylerin devlet idaresindeki etkinliği önem kazanır. Bazı atabeyler, Sultanları tahttan indirerek kendi saltanatlarını kurmaya çalışmışlardır, ancak bu girişimler halife tarafından engellenmiştir. Bu, halifenin Irak bölgesindeki otoritesini güçlendirmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Atabeylerin sultanlar adına hutbe okuma tekliflerini reddetmiştir. Ayrıca, dış elçilere kötü davranışlarda bulunan halife Müstencid Billâh, Irak Selçuklu Devleti'ni tanımadığını belirtmiştir.³⁴¹

Halife Müstencid Billâh'ın suikast sonucu 1170 yılında ölmesi üzerine oğlu Müstazî-Biemrillâh (1170-1180)³⁴² halife olarak hilafet makamına geçmiştir. Babası Müstencid'in döneminde üstâdüddâr³⁴³ olarak görev yapmış olan Adudüddin, Müstazî-Biemrillâh 'ın halife olmasında önemli bir etkiye sahiptir. Müstazî-Biemrillâh, Adudüddin'i vezir yaparak onu etkili bir pozisyona getirmiştir. Adudüddin, halka yakın bir yaklaşım sergileyerek halkın takdirini kazanarak giderek güçlenmeye başlamıştır. Bu

---

³³⁹ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 262-263. Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyet'üs-Sürûr*, II,263;Kazvinî, *Târîh-i Güzîde*, 367-370;Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 271. Yeliz Aydın, "Horasan ve Irak Selçuklu devletleri-Abbâsî hilafeti ilişkileri (429-590/1038-1194)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü,2018)206-207.

³⁴⁰ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 264; İbnü'l-Esir, *el- Kâmil fi 't- Târîh XI*, 220.

³⁴¹ Kayhan, "Müstencid Billâh", 143-144.

³⁴² Ali Aktan, "Müstazî-Biemrillâh" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2006)32:128-129.

³⁴³ Bazı müslüman devletlerde sarayın ve sultan emlâkinin idaresinden sorumlu görevli bkz: Fatih Yahya Ayaz, "Üstâdüddâr" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2012)42:393-395.

durum halifenin endişelenmesine neden olur ve bir süre sonra Adudüddin'i vezirlik görevinden alır. Ancak daha sonra tekrar göreve dönmesine izin verilmiştir. İkinci defa göreve geldiği dönemde hac yolculuğu sırasında bir suikaste kurban gitmesiyle hayatını kaybetmiştir. Bu dönemde, Fatımi Hilafeti'nin çöküşü ve ardından Mısır'daki Şîi Ubeydiler Hanedanı'nın etkinliğinin sona ermesi gibi faktörler, Halife Müstazî-Biemrillâh'ın gücünün artırmasını sağlamıştır. Ayrıca Mısır'da adının hutbelerde anılması ve bağımsızlık sembolü olarak kullanılan sikke basımı, halifenin daha da güçlenmesine ortam hazırlamıştır.³⁴⁴

Halife Müstazî-Biemrillâh'ın ölümü sonrasında oğlu Nâsır-Lidînillâh (1180-1125)³⁴⁵ halife makamına geçmiştir. Nâsır-Lidînillâh devlet işlerinde ve halkla ilişkilerde başarılı bir performans sergilemiştir. Halk tarafından sevilen ve sayılan bir halife olarak tanılır. II. Tuğrul, henüz genç yaşta olduğu ve atabeyi Pehlivan'ın koruması altında bulunduğu için Selçuklu tahtına çıkabilme fırsatı bulmuştur. Pehlivan, Halife'den II. Tuğrul adına hutbe okunmasını talep etmiş ve bu istek kabul edilmiştir. Pehlivan'ın yaşadığı süre boyunca, Halife Sultan'a karşı saygılı bir tutum sergilemiştir. Ancak Pehlivan'ın ölümünün ardından, onun yerine kardeşi Muzafferüddin Kızıl Arslan b. İldeniz geçmiştir. II. Tuğrul, bağımsız bir şekilde yönetme arzusunu daha fazla göstermeye başlamış ve bu, zamanla İldeniz'in güç kazanmasına yol açmıştır. Tuğrul'un iktidarı ele geçirmesi için yardım talep etmesi üzerine, İldeniz Sultan Nâsır-Lidînillâh'tan destek istemiştir. Bu talebi kabul eden Halife, Hemedan'a gitmek için hazırlıklara başlamıştır. Rey bölgesindeki mücadeleyi kaybettikten sonra II. Tuğrul, Bağdat'a geri dönmüştür. İldeniz, II. Tuğrul'u esir almasıyla kontrolündeki tüm toprakları artık Muzafferüddin Kızıl Arslan b. İldeniz'in yönetiminde olmuştur. Halifenin desteğiyle sultan olan Kızıl Arslan daha sonra öldürülmüş. Hapishaneden kaçan II. Tuğrul, tekrar sultan olma fırsatı bulmuştur.³⁴⁶

II. Tuğrul'un Irak'a hâkim olmasının ardından Harzemşah Alâeddin Tekiş, Rey'i ele geçirmiştir. Bunun üzerine Tuğrul, Alâeddin Tekiş'ten Rey'i geri alır. Ancak, Irak

³⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih XI*, 290, 296-298.

³⁴⁵ Angelika Hartmann, “Nâsır-Lidînillâh” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006) 32:399-402.

³⁴⁶ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 268-271, İldeniz ve Arslan Şah Arasındaki Mücadele İçin Bkz: İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih XI*, 221-223; Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, 123-130.

halkı, Alâeddin Tekiş'in II. Tuğrul ile yaptığı mücadelede onu destekleyerek II. Tuğrul'u mağlup etmiştir. Bu, Selçuklu Devleti'nin hakimiyetinin sona erdiği son Irak Sultanı olan II. Tuğrul ile sonuçlandı anlamına gelir. Böylece Irak'ın kontrolü Harzemşahlara geçmiştir.³⁴⁷

Selçuklu Devleti'nin çöküşünde birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenler arasında veraset sistemi, atabeylerin uyguladığı baskı, halifelik ile sultanlar arasındaki otorite mücadelesi ve dış güçlerin Selçuklu Devleti üzerindeki etkisi gibi bir dizi faktör yer almaktadır. Bu sebepler, devletin hem içeriden hem de dışarıdan zayıflamasına yol açmıştır.³⁴⁸

Abbasi halifeleri içinde en güçlü olanlardan biri Halife Nâsır-Lidînillâh, Harzemşah ve Selçuklular gibi devletlere karşı gücünü sağlamlaştırarak bir dizi fetihle bulunmuştur. Hatta Endülüs'ten Çin'e kadar birçok bölgede hutbeler Nâsır-Lidînillâh adına okunmuştur. Nâsır-Lidînillâh, halifelik süresini oldukça uzatmış ve bu süre zarfında otoritesini ve saygınlığını İslam dünyasında sürdürmüştür. Abbasi halifeliğini eski ihtişamına kavuşturmak amacıyla birçok faaliyet yürütmüştür. Bu faaliyetlerden biri de Fütüvvet teşkilatıdır.³⁴⁹ Hz. Ali'den başlayan ve Peygamber efendimizin damadının soyundan gelenlerin de dahil olduğu fütüvvet teşkilatı, doğum ve ayrıcalıklarla ilgili kurallara dayanmaktadır. Bu teşkilata katılmak için bazı gereksinimler bulunmaktadır. Öncelikle, fütüvvet şalvarı giyilmeli ve teşkilata katılmak için özel bir tören yapılmalıdır. Halife, kendi çıkarları doğrultusunda İslam dünyasındaki siyasi otoritesini güçlendirmek amacıyla fütüvvet teşkilatını kullanmıştır. Bu nedenle, çevresindeki hükümdarlara bu teşkilata katılmalarını teklif etmiş, fütüvvet şalvarı giymelerini istemiştir. Mektuplar yoluyla bu teklifi alan hükümdarlar ve emirler, genellikle bu teklifi kabul etmişlerdir. Bu çalışmalarını sayesinde Halife Nâsır-Lidînillâh, İslam dünyasında hem siyasi hem de dini

---

³⁴⁷ Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, 136-140; Mehmet Altan Köymen, "II. Tuğrul" içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 2001)12/2:23-25. Hüseyin Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", *Yeni Türkiye, XX/84 – Ortadoğu Özel Sayısı – III*, (2016): 73-84; Mehmet Altay Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamani", *Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1/13, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1985, s. 215-234.

³⁴⁸ Kafesoğlu, *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, 139-142.

³⁴⁹ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 272; Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, 123.

otoritesini güçlendirmeyi başarmıştır. Bu dönemde Abbasi halifeliği, özellikle Bağdat şehrinde büyük bir etki kazanmıştır.³⁵⁰

Selçuklu Devleti, Bağdat'ta hüküm süren sultanların hayatta olmalarıyla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Irak, Anadolu, Kirman gibi Selçuklu topraklarının parçalandığı ve küçük devletlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Ayrıca, atabeyler de Selçuklu topraklarında egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Bu atabeyler arasında en ünlüleri Musul, Şam ve Cezire'de etkinlik göstermiştir. Ancak, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklıklara rağmen, bu atabeyler ve diğer küçük devletler asla Selçuklu Devleti'nin yerini tam anlamıyla alamamıştır.³⁵¹

---

³⁵⁰ Mikail Bayram, “Anadolu Ahiliğini Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi*, 1 (2016):63.

³⁵¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt:2, 465-466.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FÜTÜVVET VE AHİLİĞİN ANADOLU'DAKİ YANSIMASI

3.1 Fütüvvet'in Tanımı

Arapça kökenli bir kelime olan fütüvvet, “cömertlik,” “yiğitlik,” “delikanlılık,” ve “gözü tokluk” gibi anlamlara gelen “feta” kelimesinden türetilmiştir. Fütüvvet, insanüstü özelliklere sahip, hak ve hukuka uyan, faziletli, güzel huylu, yardımsever, affedici, Allah yolunda nefesine hâkim olan ideal bir insan tipini tanımlar. İslamiyet'i benimsemiş toplumlarda kahramanlık ideali fütüvvet olarak adlandırılırken bu ideali yaşayan kişiye “feta” denilmektedir. Feta, tam anlamıyla ideal bir insanı ifade etmektedir.³⁵²

3.1.1. Cahiliye Dönemi Fütüvvet Kavramı

Cahiliye dönemi Arap toplumunda kullanılan “feta” kavramı, cömert, misafirperver, yardımsever, asaletli, övgüye layık kişi olarak tanımlanmıştır. Cahiliye dönemindeki insanlar, şöhret kazanma amacıyla çevrelerinin ve halkın saygısını kazanmak için cömert davranışlarda bulunarak kişisel çıkarlarını elde etmeye çalışmışlardır. Aynı dönemde “Hilfû'l-Fudûl”³⁵³ olarak bilinen bir oluşumun varlığı da

³⁵²Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 46,53,56,161,210, 305-310; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1997), 2-6; Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (İstanbul Ticaret Odası Akademik Yayınları, 2011), 17-21; Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 120; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1996),13:259-261; Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996),13:261-263; Mehmet Şeker, “Fütüvvet Namelerinin Kültürel Özellikleri”, *Türk İslam Medeniyetinin Akademik Araştırmalar Dergisi*, (2006); Franz Taeschmer, “İslam Ortaçağında Fütüvvet Taşlulatu”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecması*, 15/ (1953-1954):3.

³⁵³ Hilfû'l-fudûl kurumu İslâmî dönemde de varlığını devam ettirmiştir. İslâm öncesi dönemde Hz. Peygamber'in buraya üye olması, İslâm döneminde bu kurumdan övgüyle bahsetmesi bu dönemde varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğünü göstermektedir. Bazı Kureyş kabilelerinin, Mekke'de haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek amacıyla yaptıkları Hz. Muhammed'in de katıldığı antlaşma bkz: İbn-i Hişam, *es-*

söz konusudur. Bu oluşum, toplumda haksızlıklarla mücadele etmek, barışı ve huzuru sağlamak amacıyla savaşmayı dahi göze almış bir yapıyı ifade eder.³⁵⁴ Cahiliye döneminde Arap toplumunda cesur ve cömert gibi özelliklere sahip bireyleri tanımlayan “feta” kavramı, toplumda kurumsallaşma değil, bireysel özellikleri temsil etmektedir.³⁵⁵ Cahiliye döneminde “fütüvvet” kelimesine doğrudan rastlanmamış olması, İslam öncesi Arap toplumlarında bu kavramın mevcut olmadığı sonucunu doğurabilir. Ancak araştırmacıların eski Arap şiirini incelenmesi sonucu fütüvvet kavramının cahiliye dönemindeki “feta” kelimesi ile bağlantısı olduğu belirtilmektedir.³⁵⁶ “feta” kelimesi, İslamiyet’in benimsenmesiyle İslam döneminde de kullanılmış ve halkın dilinde, şairlerin şiirlerinde yer almıştır.³⁵⁷ Kur'an-ı Kerim’de “feta” kelimesi yaş bakımından genç bir erkeği ifade etmek için kullanılır. “Feta” kelimesinin cahiliye dönemine ait kullanımıyla ilgili Kur'an-ı Kerim’de örnekler bulunmaktadır. Ashab-ı Kehf’in dinlerini yaşamak amacıyla kavimlerinden gizlenmeleri ve bu olaya dahil olan yedi genç insan, bu açıdan bir örnektir.³⁵⁸ Cahiliye döneminde cömertliğiyle ün kazanmış olan Hatem et-Tai, Hz. Muhammed tarafından övgüyle bahsedilmiştir. Bu, Müslümanların bu kişinin cömertlik

---

Siretü’n Nebeviyye I, çev. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014)183-185; Muhammed Hamîdullah, “Hilfû'l-Fudûl” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1998)18: 31-32.

³⁵⁴İbn-i Hişam, *es-Siretü’n Nebeviyye I*, 183-185; Bayram, “*Anadolu Ahiliğini Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi*”, 14;Ayrıntılı bilgi için bkz: Mithat Eser “Hz. Peygamber’in Zulmü Engelleme Amaçlı Hilfu'l Fudul’a Katılması” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2(2009): 311-329Abdurrahman Kurt, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, 10/2(2001):97-122; Levent Çavuş, “Kavramsal ve Tarihsel Açıdan ‘Cahiliye’,” *Milel ve Nihal*, 13/1(2016):44-69; Fethullah Zengin, “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İ.Ü.İ.F Dergisi* 7(2016)53-69;Ahmet L. Kazancı, “Cahiliye Devrinde Müsbet Davranışlar”, *U.Ü.İ.F Dergisi*, 1/1 (1986):103-110;Mehmet N. Özdemir, “İnsan Hakları Bağlamında Peygamber’in Köleliğe Yaklaşımı,” *Bilimname*, 19/2(2010):75-98; Adem Apak, “İslâm Öncesi dönemde Mekke İdari Sistemi ve Siyasetin Oluşumu,” *U.Ü.İ.F Dergisi*, 1/1(2001): 177-194; Yunus Akyürek, “Cahiliye Dönemi Mekke Toplumu’nun Peygamber’in Nübüvvetine İlişkin İntibaları,” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2015): 55-72; İbrahim Halil Gümüştekin “Hz. Peygamber (Sav) Döneminde Ekonomik Hayat” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021)22-23; Emine Demil, “Peygamber’in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017).

³⁵⁵ Ocak, “Fütüvvet”, 261.

³⁵⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberleri* çev. M.S. Mutlu, (İstanbul: 1972), 149-150; Mehmet Demirci, “Ahilikteki Fütüvvet Ahlakı”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 46.

³⁵⁷ Sadettin Kocatürk, “Fütüvvet ve Ahilik” *20. Ahilik Bayramı Kongresi Tebliğleri*, (Kırşehir: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu Yayınları,1984), 17.

³⁵⁸ Muhammed Çakmak, “Ahiliğin Dini-Tasavvufi Temelleri”, *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaların Sempozyumu I*, (Kırşehir :Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürü Araştırma Merkezi Yayınları, 2005), 257; Saadettin Kocatürk, “Bir Fütüvvet Seceresi Üzerine Erdem”, 8/24,(1996), 567-865.

özellikliğini örnek almalarına vesile olmuştur. Tarihsel süreç içinde, cömertlik konusunda Hatem et-Tai'yi örnek alırken, cesaret ve yiğitlik konusunda da Hz. Ali'yi örnek almıştır.³⁵⁹

3.1.2. İslami Dönemde Fütüvvet Kavramı

“Feta” kelimesini Müslümanlarda ilk kullanan kişi Hz. Ali'dir³⁶⁰. Uhud savaşındaki kahramanlıkları nedeniyle Hz. Muhammed, “*Ali gibi genç, Zülfikar gibi kılıç yoktur.*” ifadesini kullanmıştır. Hz. Ali'ye göre fütüvvet; güçlü olsa da affetmeyi bilmek, öfkesini kontrol edebilmek, düşmanlarına dahi hayır ile bakmak, ihtiyaç durumunda kalsa da önce diğer muhtaç durumda olana yardım etmek, kendinden önce başkalarını düşündürmektir. Allah'ın Aslanı olarak bilinen, Allah için varlık gösteren Hz. Ali, bu yolda şehitlik mertebesine yükselmiştir. Bu nedenle fütüvvetin kökü, “*Allah'tan başka ilah yoktur*” inancındaki güçtür. Yani fütüvvet, kaynağını “tevhid” kavramından almaktadır.³⁶¹ İslam tarihindeki Emevi döneminde fütüvvet anlayışı, toprakların genişlemesi ve yeni kültürlerin tanıtılmasından kaynaklanan siyasi ve toplumsal değişikliklerle şekillenmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan yeni sorunlar ve toplumsal sıkıntılarla ilişkilidir.³⁶² Fütüvvet kavramının genişlemesinde etkili olan bir diğer husus da Kur'an-ı Kerim'in birer açılımı olan tefsir, fıkıh, hadis gibi İslami ilimlerdeki gelişmelerdir. Zaman içerisinde fütüvvetin bir tasavvuf kavramı durumuna gelmesinde bu sürecin etkisi tartışılmaz.³⁶³ Hicri 2. asrın son çeyreğinden itibaren İslam dünyasında tasavvufi fikirler hızla yayılmıştır. Bu tasavvufi hareket, yeni bir dini anlayışın yanı sıra farklı bir yaşam tarzını da beraberinde getirmiştir. Bu anlayış ve düşünce özellikle Horasan, İran, Kırmân, Maveraünnehir sınırlarında etkisini göstermiştir. Bu da tasavvuf düşünürlerinin fütüvvet anlayışını geliştirmelerine katkı sağlamıştır.³⁶⁴

³⁵⁹ Ebu Abdir Rahman Muhammed İbn el-Hüseyin es Süleymî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 3-22; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 4; Ahmed Demir, *Anadolu Selçuklu Döneminde Fütüvvet ve Ahilik*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üni. Sos. Bilm. Ens. Kırıkkale, 1996), 21.

³⁶⁰ Kur'an, Enbiyâ, 21/60.

³⁶¹ Murat Özeydin, “Fütüvvet ve Fütüvvet Ahlakı” *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, (Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürü Araştırma Merkezi Yayınları, 2005), 690-691.

³⁶² Ocak, “Fütüvvet”, 261.

³⁶³ Çakmak, “Ahiliğin Dini-Tasavvufi Temelleri”, 252-253, Kocatürk, “Bir Fütüvvet Seceresi Üzerine Erdem”, 868-893.

³⁶⁴ Kuşeyri, *er-Risale*, 308-310; Mikail Bayram, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1/ (2016), 55-59;

3.1.3. Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillah ve Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi Dönemi Fütüvvet Anlayışı:

13. yüzyılın sonlarına doğru, fütüvvet birlikleri çok sayıda gruptan oluşuyordu. Bu gruplar, mezhebi ve tasavvufi gruplar olarak farklı faaliyet alanlarına sahipti. Bu grupların mensup oldukları farklı mezhepleri gereği anlayışta, düşüncede ayrıca yaşayış tarzlarında ayrılıklar ve farklılık mevcuttur. Aynı zamanda şeyh ve liderlerindeki farklılıklar da fütüvvet grupları içerisinde meşrep farklılığını ortaya çıkarmıştır.³⁶⁵

Reisü'l-Fityan veya Reisü'l-Ayyar olarak bilinen ilk Fütüvvet toplulukları, 9. yüzyılın son yarısından 12. yüzyılın sonlarına kadar, Maverâünnehir, Horasan ve İslam dünyasının pek çok bölgesinde faaliyet göstermiştir.³⁶⁶ Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillah dönemine ait, 1207 yılında resmi bir teşkilata dönüşmeden önceki fütüvvet fikri dönemi hakkında en önemli kaynaklardan biri, Sufi geleneğinden gelen Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin³⁶⁷ yazdığı " Kitâbü'l-Fütüvve"³⁶⁸ adlı önemli eserdir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin bu eseri, hadisler ve tasavvufi ifadelerle desteklenen yüzden fazla fütüvvet erdeminin sıralandığı, ahlaki bir metin olarak kabul edilir.³⁶⁹ Bu ilk fütüvvet eseri, iş ahlakına odaklanarak, ilk fütüvvet gruplarının bir tür esnaf teşkilatı olarak düşünülmesine yol açmıştır.³⁷⁰

İlk zamanlardaki fütüvvet grupları, dönemin dini ve siyasi mücadelelerinde kısmen askeri unsurlar olarak rol almışlardır. Fütüvvet grupları, benimsedikleri ideallerin yanı sıra kendi gruplarının çıkarlarını ve dayanışmalarının bir sonucu olarak sosyal bir

---

Kayhan Atik, "Ahilik ve Siyaset", *Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2011): 57-73.

³⁶⁵ Neşet Çağatay, "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1952):61-68, Bayram, "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", 62.

³⁶⁶ Fransız Taeschner, "İslam Ortaçağında Fütüvvet Teşkilatı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, 3.

³⁶⁷ Muhsin Demirci, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994)10:87.

³⁶⁸ Kitâbü'l-Fütüvve isimli risâlesi, fütüvvet sahasında yazılmış ilk risâledir. Sülemî, risâlesinde, Hz. Âdem'den başlayan bir fütüvvet silsilesi inşa eder. Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidîn, Ashâb-ı Kirâm ve önde gelen sûfilerin sözlerini ve davranışlarını esas alarak ehl-i fütüvvette bulunması elzem olan erdemleri sıralar ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Abdurrahman es-Sülemî , *Kitabü'l-Fütüvve / Fütüvvet Erdemleri: Fütüvvet Ehlinin Ahlakı ve Yolu*, çev.Selim Güzel, (İstanbul: İber Yayınları, 2024).

³⁶⁹ Taeschner, "İslam Ortaçağında Fütüvvet Teşkilatı", 5-6.

³⁷⁰ Taeschner, "İslam Ortaçağında Fütüvvet Teşkilatı",8-9; Abdalbaki Gölpinarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11/1-4, 82.

grup olarak tarih sahnesine çıkmışlardır.³⁷¹ Sufiler, bu gruplarla temas kurmuşlardır. Bu temas, İran ve Arap kültürlerine yayılan fütüvvet kavramına yeni bir boyut eklemiştir. Sufiler, fütüvvetin içerdiği cömertlik kavramını geliştirerek özgecilik kavramına dönüştürmüşlerdir. Fütüvvet kavramı, bu kültürel etkileşimin bir sonucu olarak daha sonraları tasavvufun bir uzantısı olarak kabul edilmiştir. Bu iki kavram arasındaki etkileşim ve yakınlaşma dönemi, fütüvvet ve tasavvuf arasındaki yakınlaşma ile aynı döneme denk gelir. Sufiler, var olan fütüvvet gruplarına katılmışlar ve bu gruplar içinden şeyh olarak seçilmişlerdir.³⁷² Abbasi Halifesi olarak görev yapan Nâsır Lidînillah, 1180-1225 yılları arasında halifelik görevini üstlenmiştir. Siyasi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla fütüvvet birliklerinden faydalanmış ve İslam dünyasında fütüvvet hareketini yeniden düzenlemiştir. Bu şekilde fütüvvet hareketi yeni bir nitelik kazanarak gelişmiştir.

Şîf-Büveyhî Devleti, 945-1055 yılları arasında Bağdat bölgesini işgal ederek Abbasi Halifeliği üzerinde hem siyasi hem de dini otoriteyi ele geçirmiştir. Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'a giderek Halife Kaim Biemrillâh'ı Büveyhîlerin hakimiyetinden kurtarmıştır. Bu sayede Halife hem manevi konumunu hem de dini liderliğini Selçuklular aracılığıyla yeniden tesis etmiştir. Bu durum, Selçuklu Sultanlarının siyasi etkinliğini artırmıştır. Ancak Harzemşahların tehditleri sonucunda hilafetin tekrar tehlikede olduğu bir dönemde, Halife Nâsır Lidînillah fütüvvet hareketini ön plana çıkararak bu tehlikeyi bertaraf etmiş ve bu sayede halifelik uzun bir süre daha ayakta kalmıştır.

Halife Nâsır Lidînillah döneminde İslam dünyasında bir dizi güçlü devlet bulunmaktaydı. Bu devletlerden biri Harzemşahlar Devleti, İran ve Kirman Selçuklularının varlığına son vererek Orta Asya'dan Irak bölgesine kadar geniş bir hakimiyet kurmuştu. Aynı dönemde Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuş ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile çocukları İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad'ın

---

³⁷¹ Ebu Abdurrahman es-Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet(Risaletü'l-fütüvve)*, çev: Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,1977),7-8.

³⁷² Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2020), 65-77; Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 6-7; Sara Siviri, “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melamîyetiye Hareketi ve Hâkim Tirmizi”, çev: Salih Çift, *İlmi Akademi Araştırma Dergisi* 4/11, (2003):461; Cengiz Şeker ve Baki Çakır, “Füvvet Teşkilatı Melametiyye Hareketi, Ahilik ve İktisadi Hayat”, *İslam Medeniyeti Hece Dergisi*, 16/(2013):202; Abdülhüseyin Zerrînkûb, *Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu*, çev. Nurcan Altun, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014)48.

saltanatları döneminde en güçlü dönemlerini yaşamıştır. Bu süreçte Selâhaddin Eyyubi, Haçlıları mağlup ederek Mısır'da bulunan Şîi-Fâtımî Hilâfetine son vermiş ve el-Cezîre, Filistin, Mısır ve Suriye bölgelerini ele geçirip sınırlarını genişletmiştir. Ayrıca Hasan Sabbah liderliğinde Bâtînî-Şîi devleti, Azerbaycan ve Mazenderan bölgelerinde kurulmuştur. Halife, tüm bu güçlü devletler arasında, Irak'ta varlığını sürdürme mücadelesi vererek, Fütüvvet Teşkilatını yeniden düzenleme yoluna gitmiştir.³⁷³

İslam dünyasının çeşitli siyasi güç odaklarına bölünmüşlüğü ve içinde bulunduğu siyasi karmaşa, Nâsır Lidînillah'ı hilafetin eski siyasi, dini nüfuz ve itibarını Abbasi Halifeliği lehine yeniden tesis etmek amacıyla Fütüvvet teşkilatını düzenleyip organize etme yoluna gitmesi için bir fırsat sunmuştur. Bu çabalar sonucunda 46 yıl boyunca halifelik görevini sürdürerek, dini ve siyasi gücünü İslam dünyasında kabul ettirmeyi başarmıştır. Halife Nâsır Lidînillah, gençlik yıllarında (1187 yılında) Bağdat şehrindeki Fütüvvet şeyhi Abdü'l Cabbâr el-Bağdâdî'ye giderek fütüvvet teşkilatına katılmıştır.³⁷⁴ Halife olmasıyla birlikte fütüvvet şeyhlik görevini de üstlenen ve tüm fütüvvet birliklerini kendi yönetimi altına alan Nâsır Lidînillah, ancak kendisine bağlı olmayan fütüvvet gruplarını da meşru kabul etmiştir. Halife döneminde, o dönemin devlet adamlarına elçiler göndermiş ve bu elçiler aracılığıyla fütüvvet geleneğine ait özel giysi olan üniformayı giymeleri ve fütüvvet geleneklerine uygun olarak şarap içmelerini talep etmiştir. Bu isteği Harzemşahlar dışındaki birçok devlet adamı tarafından kabul edilmiştir.³⁷⁵ Halife, siyasi etkinliğini artırmak amacıyla birçok mutasavvıfı himayesi altına alarak onlardan faydalanmıştır. Bu dönemin önemli isimlerinden olan Şâfiî mutasavvıfı Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî,³⁷⁶ Evhadüddîn-i Hamid el-Kirmanî³⁷⁷, Ebû Cafer Muhammed el-Berzaî gibi birçok şeyhi, Halife tarafından diplomatik işlerde görevlendirilmiştir. Bu, Halife Nâsır Lidînillah'ın siyasi faaliyetlerine örnek teşkil eder. İçlerinde en öne çıkan isim ve lider olan Şehâbeddin es-Sühreverdî,

---

³⁷³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 18; Bayram, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, 62-63; Ayrıntılı bilgi için bkz: Neşet Çağatay, *Makaleler ve İncelemeler*, (Konya: Selçuklu Üniversitesi Yayınları, 1983).

³⁷⁴ Anzavur Demirpolat-Gürsoy Akça, “Ahilik ve Türk Sosyal-Kültürel Hayatına Katkıları”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 15/ (2004):356.

³⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih XII*, 401.

³⁷⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, “Şehâbeddin Sühreverdî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2010)38: 40-42

³⁷⁷ Nihat Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1995)11: 518-520.

fütüvvet konusundaki çalışmaları ve faaliyetleri ile bu kurumun daha sonraki dönemlerde amacına ulaşmasında etkili olmuştur.³⁷⁸

Halife Nasır Lidinillah, kendi yönetimi altındaki fütüvvet teşkilatını İslam dünyasında bir tür milis gücü haline getirmiştir. Bu fütüvvet şeyhleri, İslam dünyasında faaliyet göstererek, halife ve müritleri adına İslam dünyasının siyasi gücünü kendi kontrolünde toplama amacıyla bir tür ajanlık görevi üstlenmişlerdir. Hatta bu şeyhlerden biri olan önemli bir isim olan Şeyh Mecdüddin el-Bağdâdî³⁷⁹, Harzemşahlar tarafından öldürülmüştür.³⁸⁰ Halife Nâsır Lidînillah, örgütlediği şeyhler ve müritler aracılığıyla gelebilecek tehditlere karşı önceden tedbirler alarak tehditlere müdahale edebilmiştir.³⁸¹ Harzemşahlar'dan kaynaklanabilecek herhangi bir tehdide karşı Cengiz Han ile ittifak kurmuş olan Halife Nâsır Lidînillah, İbnü'l Esir'in yazdığı eserinde bu nedenle eleştirilmiştir.³⁸² Halife Nâsır Lidînillah, Fütüvvet Teşkilatını yeniden düzenleyip başında olan Şeyh Şihâbüddîn es-Sühreverdî'yi danışmanlık görevinde tutarak bir "Fütüvvetnâme" hazırlatmıştır. Bu Fütüvvetnâme, fütüvvet teşkilatına üye kişilerin uymaları gereken adab ve erkânı belirlemiştir. Törenler ve merasimler hakkında detaylı bilgiler sunarak işleyişi daha düzenli hale getirmiştir. F. Taeschner'in ifade ettiği gibi, Halife Nâsır'dan sonra İslam dünyasında fütüvvet edebiyatı doğmuş ve birçok "fütüvvetname" adlı eser kaleme alınmıştır.³⁸³ Sühreverdî'nin yazdığı "Fütüvvetnâme" bunlar arasında ilk olsa da, birçok yazar farklı isimler altında fütüvvetnameler yazmıştır. Abbasi Halifeliği'nin sona ermesi bu geleneği sonlandırmamış, aksine sonraki dönemlerde daha da yaygınlaşmış ve sürdürülmüştür.³⁸⁴

---

³⁷⁸ Bayram, "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", 64; Çağatay, *Makaleler ve İncelemeler*, 256; Erik S. Ohlander, *Sufism in an Age of Transition: Umar al Suhrawardi and Rise of the Islamic Mystical Brotherhoods*, *The Journal of Shi'a Islamic Studies*, 5/12(2012):214-215.

³⁷⁹ Reşat Öngören, "Mecdüddin El-Bağdâdî" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003) 28: 230-231

³⁸⁰ Abdurrahmân Câmî, *Nefâhatü'l-Üns*, 568-572, İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 214-222; W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev: H. Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 463-468.

³⁸¹ Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 518-520.

³⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih XII*, 401.

³⁸³ Franz Taeschner, "İslam Ortağında Futuvva", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, 13-14; Bayram, "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", 66.

³⁸⁴ Battûta, Ebû Abdullah Muhamed Tancî, *Seyahatnâmesi*, Cilt: 1, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 306; Bayram, "Anadolu Ahiliğinin Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi", 66.

1180-1225 yılları arasında Abbasi Halifesi olan Nâsır-Lidînillah'ın Fütüvvet Teşkilatına katılması ve bu teşkilatın genişlemesi, büyümesi ve fütüvvetnamelerin hazırlanması, Fütüvvet Teşkilatının sürekliliği açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu, Abbasi Devleti'nin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarını anlamak ve yorumlamak için Fütüvvet Teşkilatının anlaşılmasının gerekliliğini göstermektedir. Halife Nasır-Lidinillah, zayıflayan devlet otoritesini manevi alanda telafi etmeye çalışmıştır. Bu amaçla, İslam dünyasının manevi lideri olan Şeyh Sühreverdî'yi dönemin güçlü devletlerine elçi olarak göndererek bu işi başarmıştır.³⁸⁵ Halife, Sühreverdî'yi Fütüvvet Teşkilatına dahil ederek manevi otoritesini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Fütüvvet teşkilatında İmâmiyye mezhebine ait unsurlar işlenirken, aynı zamanda Şeyh Sühreverdî'nin dahil olduğu mezhebine ait unsurlar da bulunmaktadır. Halife, İmâmiyye mezhebi yoluyla Şia'ya bağlı olan grupların Fütüvvet Teşkilatına katılmasını teşvik ederken, aynı zamanda Sünni İslam dünyasını bir çatı altında toplamayı amaçlamaktadır. Bu, Sühreverdî'nin yazdığı fütüvvetnamelere açık bir şekilde yansımıştır.

Fütüvvet teşkilatının yeniden şekillenmesi ve Anadolu'ya geçiş süreci İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad'ın Sühreverdî'nin etkisiyle bu sürece nasıl dahil oldukları ve teşkilatın Anadolu toplumu üzerindeki etkileri, alt başlıklarda daha ayrıntılı bir şekilde anlatılacaktır.

3.1.4. İzzeddin Keykavus'un Fütüvvet Teşkilatına Girişi

Gıyâseddin Keyhüsrev'in İznik İmparatoru Laskaris'e karşı giriştiği mücadele (Alaşehir Savaşı) sonucunda şehit olmasıyla oğulları İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad arasında taht mücadelesi başlamıştır. İzzeddin Keykavus, Kayseri kuşatmasında başarılı olmuş ve tahta geçmek için Konya şehrine gitmiştir. Şehrin girişinde büyük coşkularla karşılanan İzzeddin Keykavus, şehrin ileri gelenleri tarafından kendisine sunulan hediyelerden sonra tahta oturmuştur.³⁸⁶ Bir hafta boyunca devam eden cülus merasiminin ardından yeni sultan, mektuplar ve fermanlar aracılığıyla hem ülkesine hem de komşu devletlere sultanlığını bildirmiştir. Daha sonra tebrikler için her yerden

³⁸⁵ İbn Bîbî, El-Hüseyn B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l- Umûri'l- 'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, Cilt: 2, çev: Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014),16.

³⁸⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l- Umûri'l- 'Alâ'iyye (Selçuknâme)*, 140-143; İsmail Kocuk, "İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri (1204-1214)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017)72-81,87-100.

elçiler ve beyler kabul edilmiştir. Sultan İzzeddin Keykavus, meşruiyetini onaylatmak amacıyla Halife ile iletişime geçmiş, böylece halifenin manevi gücünü de yanına almıştır. İbn Bîbî'ye göre, Eyyubi hükümdarı Melik Eşref'in turnayı bir okla vurması ve ardından avcı geleneğine uygun olarak hediyelerle hilafet makamına göndermesi sonucunda Halifenin memnuniyeti, sultanın Fütüvvet Teşkilatına ilgi göstermesine yol açmıştır.³⁸⁷

İzzeddin Keykavus tahta geçtikten sonra, Fütüvvet Teşkilatına katılmak amacıyla hocası Şeyh Mecdeddin İshak'ı elçi olarak Bağdat'a göndermiştir. Elçilik görevini yerine getirirken değerli hediyeler de sunmuştur.³⁸⁸ İzzeddin Keykavus'un elçisi olarak Bağdat'a giden Şeyh Mecdeddin İshak, büyük bir hürmetle karşılanmıştır. Elçi geri dönmek üzere olduğunda, Halife ona önemli hediyeler vermiş ve bu hediyelerle birlikte kendi adamı ile Konya şehrine göndermiştir. Halife, Sultan'a gönderdiği bu kıymetli hediyelerin içinde fütüvvet libasıyla birlikte İbn Mi'mâr'ın Kitabı'l-Fütüvvet isimli önemli eserinin bir nüshasını da bulundurmıştır. Ayrıca Halife, fütüvvet libası giydirmek görevini de Şeyh Mecdeddin İshak'a vermiştir. Şeyh Mecdeddin İshak'ın fütüvvet libasını giydirmesi sonucunda, İzzeddin Keykavus, fütüvvet teşkilatına dahil olan ilk Selçuklu Sultanı olarak ünlenmiştir.³⁸⁹

Fuat Köprülü, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu" adlı eserinde Sultan İzzeddin'in fütüvvet teşkilatına girmesini ve teşkilatın Anadolu'ya yayılması hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: *"Büyük bir ihtimalle I. İzzeddin Keykavus'un fütüvvet teşkilatına girmesinden sonra, bu teşkilat Anadolu'da güçlenmiş, devletin genel eğilimine ve Anadolu'nun manevi atmosferine uygun olarak bir miktar tasavvufî bir renk kazanmış, bir yandan vakıf benzeri kuruluşlara katılarak onlardan destek aldığı gibi, aynı zamanda onları canlandırmış, diğer yandan da köylerde yayılarak toprak sahibi sipahi sınıfı olan Alpler ile etkileşim kurmuştur. 13. yüzyılın ikinci yarısından 14. yüzyıla kadar,*

³⁸⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçukname)*, 182; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999), 297-298;

³⁸⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçukname)*, 183; Rıfat İlhan Çelik, "Halife Nasır Li-dinillah'ın Fütüvvet Faaliyetleri ve Sultan I. İzzeddin Keykâvus", *Tarihçi* 2/ 1 (2022):93-94.

³⁸⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçukname)*, 185-187. İbn Bîbî eserinde İzzeddin Keykavus'un fütüvvet teşkilatına girme olayını pek çok yerde olduğu gibi kronolojik sıraya göre nakletmeyerek bunu Sinop'un fethinden sonra aktarması bazı tarihsel karışıklara sebebiyet vermiştir. Anıli Kadı Burhaneddin Mesud, "Enisü'l Kulüb", neşr: Fuat Köprülü, *Belleten* 7/27, (1943): 483-485; Osman Turan, *Selçuklu Zamanında Türkiye*, 298.

Anadolu'da bazı devlet büyüklerinin, kadıların, müderrislerin, farklı tarikatlara ait şeyhlerin ve büyük tüccarların fütüvvet teşkilatına katıldıklarını görüyoruz ki bu, teşkilatın toplumsal değerinin yükseldiğini gösteren bir işarettir. Bu şekilde fütüvvet prensipleri, esnaf korporasyonlarına dahil olmak suretiyle yani teşkilatın fütüvvet kadrosu içinde yeniden organize edilerek, Anadolu'da 13. asrın ilk yirmi beş yılından sonra meydana gelmiş olmalıdır.”³⁹⁰ şeklindeki değerlendirmeleri konunun açığa kavuşması açısından önemlidir.

Halife Nâsır-Lidînillah'ın teşvikleri ve sonrasında Anadolu'ya kadar gelmiş olan Fütüvvet Teşkilatı içerisinde yer alan mutasavvıflar, Anadolu'da fütüvvet müessesesinin gelişmesinde ve faaliyetlerinin artmasında önemli rol oynamışlardır. Bu açıdan bakıldığında hem Abbasi Devleti hem de Selçuklu Sultanları tarafından desteklenmiş olan mutasavvıflar sayesinde pek çok zaviye inşa edilmiştir.³⁹¹

3.1.5. Şeyh Sühreverdî'nin Anadolu'ya Gelişi ve Alâeddin Keykubat'ın Fütüvvet Teşkilatına Girişi:

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in oğlu olan Alâeddin Keykubad(1220-1237) *Sultanü'l-Azâm* unvanını alan Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli hükümdarlarındanıdır.³⁹² Kardeşi İzzeddin Keykavus ile mücadelesi sonrasında hapsedilen Alâeddin Keykubad, İzzeddin Keykavus'un genç yaşta ölümü üzerine Selçuklu devlet adamları tarafından büyük yeteneklere sahip ve yapmış olduğu başarıları göz önünde bulundurularak sultan olmasına karar verilmiştir.³⁹³ 1220 yılında Konya'da Türkiye Selçuklu Devletinin başına geçen Alâeddin Keykubad'ın bu saltanatına İslam âlemi de kayıtsız kalmamıştır. Abbasi halifesi Nâsır- Lidinillah, Şihabü'd-Din Ebû Hafs Ömer b. Muhammed Es-Sühreverdî'yi saltanat menşurunu, bir hilat, bir kılıç, bir mutluluk mührü ile Konya'ya göndermiştir.³⁹⁴

Sultan Alâeddin Keykubad, Şeyh Sühreverdî'nin Aksaray'a geldiği haberini aldıktan hemen sonra emirlerini karşılamaya göndermiştir. Zincirli mevkiine gelmesiyle

³⁹⁰ M. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 90-92.

³⁹¹ Ziya Kazıcı, “Ahilik”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1:540.

³⁹² Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 491.

³⁹³ Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd Düvel*, Cilt:II, haz: Ali Öngül, (İstanbul: Kabcı Yayınları, 2017), 56-58, İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ' iyye*, 237-244.

³⁹⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ' iyye*, 253; Bayram, “Anadolu Ahiliğinin Teşekkülü, 68-70; Yılmaz, “Şehâbeddin Sühreverdî”40-42.

de Konya kadıları, imamları, mutasavvıflar, şeyhlerden oluşan büyük bir topluluğu gönderip Şeyhe karşı izzet ve ikramda herhangi bir kusur etmemelerini emretmiştir.³⁹⁵ Akabinde kendisi de Şeyh Sühreverdî'yi karşılamaya çıkmıştır. Sühreverdî ile tokalaşması sırasında hapisteyken rüyasında görmüş olduğu Şeyh'in Sühreverdî olduğunu anlayan Sultan Alâeddin Keykubat, Sühreverdî'yi Emir Celaledin Karatay sarayında ağırlayarak büyük ikramlarda bulunmuştur.³⁹⁶ Bir gün sonra Sultan Alâeddin Keykubat, Şeyh Sühreverdî'yi saltanat makamına davet etmiş ve kendisine fütüvvet libası giydirmiştir. Halifenin makamından getirilen hediyeler usulünce verildikten sonra Şeyh Sühreverdî, Sultana üç kez “*adalet dağıtasın, şeraitten ayrılmayasın*” sözlerinden sonra tahta oturmasına müsaade etmiştir. Sultan başta olmak üzere şehrin ileri gelenleri, Emir Celaledin Karatay ve diğer emirler, kendi hür iradeleriyle Şeyh Sühreverdî'nin tarikatına girerek ona bağlılıklarını bildirmişlerdir.³⁹⁷

Şeyh Sühreverdî'nin Konya şehrinde kaldığı süre zarfında hemen herkes tarafından ziyaret edildiği gibi şeyhten hırka giyme şerefine de sahip olmaya çalışılmıştır. Bu ziyaretler arasında Mevlâna'nın babası Bahaeddin Veled'in de olduğu bilgisi Ahmed Eflâkî'nin eserinde geçmektedir.³⁹⁸ Şeyh Sühreverdî'nin şehirden ayrılma vakti geldiğinde Sultan Alâeddin Keykubat, içinde kölelerinin de bulunduğu önemli hediyelerle Şeyhi Anadolu'dan usulünce uğurlamıştır. Şeyh Sühreverdî Bağdat'a varınca Halife Nâsır-Lidînillah, Sultan Alâeddin Keykubat'ın gösterdiği ilgi ve alakadan çok memnun kalmıştır. Bu sayede Anadolu Selçuklu Devleti ile daha önce inişli çıkışlı olan siyasi ilişkiler daha sağlam temellere dayandırılmıştır.³⁹⁹

3.2. Ahilik Kavramı ve Anadolu'da Ahiliğin Kuruluşu:

Arapça kökenli bir kelimedenden gelen “ahi” kelimesi “kardeş” anlamına gelmektedir. Kökeni Hz. Muhammed'in sünnetine ve Kur'an'a dayanan ilkeleri içeren İslam anlayışına doğrudan bağlılığı ifade eden Fütüvvet teşkilatı, Ahilik teşkilatı yoluyla Anadolu'da yer edinmiştir. İlk asırlardan itibaren İslam dünyasında görülen Fütüvvet

³⁹⁵ Salim Koca, “Ahilerin Türkiye Selçuklu Devrindeki Rolü”, *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırma Sempozyumu*, Ankara, (2007):301.

³⁹⁶ Müneccimbaşı, *Camîu'd Düvel*, 58.

³⁹⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'îyye fî'l-Umûri'l- 'Alâ'îyye*, 256.

³⁹⁸ Eflâkî, Şemseddin Ahmed el- 'Ârifî (761/1360), *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul Kabalcı Yayınevi, 2006), 113.

³⁹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'îyye fî'l-Umûri'l- 'Alâ'îyye*, 257-258, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 347-352.

teşkilatı, 11. yüzyıldan itibaren esnaf birlikleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Farklı bölgelerde mensuplarına “civanmerd, ayyar, feta” gibi isimler verilen Fütüvvet teşkilatı, İslam'ın yayılmasıyla paralel olarak farklı coğrafyalarda gelişmiştir. İran, Suriye, Türkistan, Semerkant, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır gibi bölgelerde esnaf ve sanatkârlar arasında yaygın hale gelmiştir. Türklerin İslam dinini kabul etmeleri ve Anadolu'yu yerleşim yeri olarak seçmeleriyle birlikte Fütüvvet teşkilatı, kendilerine özgü cömertlik, yiğitlik, kahramanlık gibi vasıflarla Anadolu halkının kimliğinde önemli bir rol oynamıştır. Ahiliğin belirleyici unsuru olan İslami tasavvufi düşünce ve yaşam biçimi, İslam'ın ilk dönemlerine kadar gitmektedir.⁴⁰⁰

Anadolu topraklarında Ahiliğin şekillenmesi, politikanın, sosyo-ekonominin ve coğrafyanın getirdiği bir zorunluluktur. Türkler, ikinci ana yurt olarak benimsedikleri Anadolu'ya 11. yüzyıldan itibaren kalıcı olarak yerleşmeye başlamışlardır. 1040 yılının hemen ardından Büyük Selçuklular, İran bölgesini ele geçirerek 1071 yılında Bizans İmparatorluğu ile yapılan savaşı kazandılar ve Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Selçuklu Türkleri çoğunlukla göçebe bir yaşam tarzına sahipti. Ancak zaman içinde köyler, kasabalar ve şehirlerde yerleşik hayata geçtiler ve sanat ile ticarete etkili hale geldiler. Anadolu'da sanat ve ticaretin kontrolü bir süre Türk ve Müslüman olmayan yerli halkın elindeydi. Cengiz Han'ın tarih sahnesine çıkmasıyla Anadolu'nun sosyo-politik yapısında büyük değişimler yaşandı. Cengiz Han, 1211-1215 yılları arasında Çin'e yönelik başarılı seferler düzenledikten sonra batıya doğru genişlemeye başladı. Türkistan ve Horasan bölgesinin hâkimi olan Harzemşahlar'a saldırdı ve bu dönemin sosyo-ekonomik olarak en gelişmiş şehirleri olan Buhara, Semerkant, Taşkent gibi önemli şehirleri ele geçirmeye çalıştı. Bu nedenle Orta Asya'dan Anadolu'ya büyük bir göç dalgası başladı.⁴⁰¹ Bu katliamdan kaçan insanların bir kısmı Selçuklu hakimiyetindeki İran'a yerleşmiş, büyük bir kısmı ise Anadolu topraklarına göç etmiştir. Göç edenlerin büyük çoğunluğu Harezm bölgesindeki şehirlerde ve kasabalarda yaşayan esnaf ve

---

⁴⁰⁰ Ziya Kayıcı, “Ahilik”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1:540; Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesinin Menşei Meselesi”, 59; Taeschner, “İslam Orta Çağında Fütüvvet”, 3.

⁴⁰¹ W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, çev: Hüseyin Dağ, (Ankara: Çağlar Yayınları, 2004), 123-184; Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 65; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (İstanbul: Onur Yayınları, 2018) 170-182; Erol Kürkçüoğlu, “Başlangıçtan Malazgirt Savaşı'na Kadar Selçuklu -Bizans Münasebetleri”, içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014), 4:694-703.

zanaatkârlardan oluşuyordu.⁴⁰² Böyle bir ortamdan kaçıp Anadolu'ya gelen göçmen gruplar, devlet yönetiminin ve halkın yaşantısının bir nizama girmesi için oldukça gereklidir. Asya topraklarından gelen bu göçmen sanatkârlar ve tüccarlar, Anadolu'daki yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında rekabet edebilmek için aralarında örgütlenme ihtiyacı hissetmişlerdir. İyi ve kaliteli mal üretme ve satma gerekliliği, Ahilik teşkilatının kurulmasını zorunlu kılmıştır.

Anadolu'da Ahiliğin başlaması, Moğol saldırılarından kaçan Türkmenlerin Anadolu topraklarını yerleşim yeri olarak seçmeleriyle başlamıştır. Bu dönemde daha önce Fütüvvet geleneğinin varlığına rağmen böyle bir örgütlenme mevcut değildi. Anadolu'da Muhyiddin Arabî, Evhadüddin-i Kirmanî, Şeyh Nasuriddin Mahmud el-Hoyî gibi birçok mutasavvıf, tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Daha sonra Selçuklu Sultanları İzzettin Keykavus ve Alâeddin Keykubad'ın Fütüvvetnâme teşkilatına katılmaları, Anadolu'da Ahiliğin kurulduğu ve geliştiği dönemi başlatmıştır. Ahi Evran, ahlak ile sanatın birleşiminden meydana gelen Ahilik teşkilatını kurmasıyla Ahilik teşkilatı, yıllarca esnaf ve sanatkarları rehberlik ederek varlığını sürdürmüştür. Ahilik teşkilatına katılan devlet adamları, Hacı Bektaş geleneği ve yeniçeriliğin kuruluşunda önemli rol oynayan Ahilik teşkilatını bir onur meselesi olarak kabul etmişlerdir. Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi ahlaki kurallarını Fütüvvetnamelerden olan benzer yapılar, Ahilikte de benzerlikler içermiştir. Ahiliğin, Sünni, Şîî, Bâtınî gibi tarikatlarla aynı mahiyette görünmesinin nedeni, bu tür yapıların ortak köklerine dayanmasındandır.⁴⁰³

Ahi Evran'ın esnaf teşkilatını örgütlediği Ahîyan-ı Rum teşkilatının yanı sıra Gazîyan-ı Rum, Bâcıyân-ı Rum ve Abdalân-ı Rum gibi toplumsal örgütlemeler de

---

⁴⁰² W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, 7.ders notunda, “Orta Asya’daki ticaret işlerine herhalde Türklerde katıldılar. Müteakib devirlerde Moğollar Türkçe (ortak-şerik) kelimesi tüccar anlamına geliyordu. Zira Orta Asya’da Türklere tabi birçok şehirde İslam memleketlerinde birbirleriyle münasebette bulunan ve “çek” kullanan ticaret şirketleri vardı. Çek kelimesi Türklerden Avrupa’ya geçti Ortak kelimesinin varlığı Türkler arasında ticaret şirketlerinin kullandığına delildir” demektedir ve bu da ekonomi tarihinde mühim bir kavramdır”.

⁴⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Battûta, *Seyahatnamesi I*, 403-418; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 54-56. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gölşehir ve Babaile-Ahiler-Bektaşiler*, (İstanbul: Yeniçağ Matbaası, 1948), 78-83. Abdulkaki Gölpınarlı, *Mevlâna’dan Sonra Mevlevilik*, (İstanbul: 1953), 75. Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye’de Tarihin Saptırılması Süresince Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 181-202; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 302-311, Nihat Akbıyık, “Fütüvvetin Türk Etna Zanaatkarlar Sistemine Etkileri”, *Birey ve Toplum Dergisi* 9/18, 167., M. Saffet Sarıkaya, “Alevi Bektaşîliğin Ahilik İlk İlişkisi Fütüvvetnamelere Göre”, *İslamiyet Alevilik Özel Sayısı*, 6/3, (2003): 19. Kazıcı, “Ahilik”, 540-542.

Anadolu'daki toplumsal düzeni sağlamada önemli bir rol oynamıştır.⁴⁰⁴ Fütüvvet teşkilatına ait birçok şeyh ve dervişin Anadolu coğrafyasında faaliyet göstermesi, ayrıca Anadolu Selçuklu Sultanlarının bu dervişleri himayesi sonucu fütüvvet ülküsünün Anadolu'da yayılmasına katkı sağlamıştır. Ahi teşkilatı da Anadolu Selçuklu Devleti döneminde, siyasi ve kültürel ilişkilerin ve faaliyetlerin bir sonucu olarak Anadolu'da ortaya çıkan sosyo-kültürel ortamda kurulmuştur. Bilge kişilerin önderliği, özellikle Ahi Evran gibi kişilerin liderliği sayesinde Fütüvvet Teşkilatı'nın yapısı içinde Ahilik adı altında farklı bir örgütlenme gelişmiştir. O dönemde Anadolu'daki sosyal, kültürel, ticari, siyasi ve askeri koşullar Ahilik Teşkilatı'nın kurulmasında önemli bir etken olmuştur.

3.3. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümrelerin Faaliyetleri

Farsça kökenli bir kelime olan “Derviş”, başlangıçta “dilenci, muhtaç, fakir” gibi anlamlara gelmesine rağmen, zaman içinde tasavvufi bir anlam kazanarak özellikle tarikat mensupları için kullanılmıştır.⁴⁰⁵ Sühreverdî, derviş sözcüğünün tasavvufi bir anlam kazanmasında, *“fakirliğin tasavvufun temeli olduğu, tasavvufun bu kavram üzerine inşa edildiğini, fakirlik olmadan dervişliğin de mümkün olamayacağını”* vurgulayarak dervişliğin tasavvufi temelini açıklamıştır.⁴⁰⁶

Türkistan, Maverâünnehir, Horasan gibi bölgeler tasavvufi hareketlerin kökeni olarak kabul edilir. Bu bölgeler, İslam'ın erken dönemlerinden itibaren sufilerin faaliyetlerine tanık olmuş ve bu faaliyetler zamanla artarak devam etmiştir. 11. yüzyılda Buhara, Fergana, Harezmî ve benzeri bölgeler, şeyhler ve dervişlerin yoğun olarak bulunduğu merkezler haline gelmiştir. Hoca Yûsuf el-Hemedânî⁴⁰⁷, Abdülhâlik

⁴⁰⁴ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, çev: Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, (İstanbul: Mas Matbacılık, 2003), 298.

⁴⁰⁵ Tahsin Yazıcı, “Derviş”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994)9:188-190; D. B. Macdonald, “Derviş”, içinde *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963)3: 545.

⁴⁰⁶ Sühreverdî, *Kitabu'l Arif fül Marif*, 85.

⁴⁰⁷ Necdet Tosun, “Yûsuf El-Hemedânî” ” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013)44: 12-13.

Gucdûvânî⁴⁰⁸, Ahmet Yesevî⁴⁰⁹, Necmeddîn-i Kübrâ⁴¹⁰ gibi önemli tasavvuf büyükleri, 12. ve 13. yüzyıllarda bu bölgelerde etkinlik göstermiş ve büyük bir derviş kitlesi oluşturmuşlardır. Bu sufiler ve dervişler, Moğol istilasına gibi farklı nedenlerle Anadolu'ya göç etmişlerdir.⁴¹¹

Horasan bölgesinden gelen veya bu bölgeden geçen sufiler, Hamdûn el Kassâr'ın sistematik hale getirdiği “Horasan Melametiyesi'nin”⁴¹² tasavvufi düşüncesini benimsemişlerdir. “Horasan Erenleri” terimi, kaynaklarda sık sık kullanılmış ve zaman içinde Melamet anlayışını benimseyen bu tasavvuf çevreleri arasında yaygınlaşmıştır.⁴¹³ Azerbaycan yoluyla Maverâünnehir ve Horasan coğrafyasından Anadolu'ya göç eden bu dervişlere “Horasan Erenleri” tabiri kullanılmıştır. Ancak bu derviş kitlesi yalnızca Horasan ve Azerbaycan'dan gelmekle kalmamış, aynı zamanda Irak ve Suriye bölgelerinden gelen dervişler de bulunmaktadır.⁴¹⁴ Bu, Anadolu'da dervişlerin nasıl yoğunlaştığını gösteren göçmen derviş kitlesinin bir sonucudur.⁴¹⁵ Anadolu topraklarına yerleşen bu dervişler, insanların daha az olduğu تنها bölgelere yerleşmişlerdir.⁴¹⁶ Anadolu topraklarına yerleşen bu dervişlerle birlikte, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi hızlanırken, bu coğrafyanın etnik ve dini yapısı da değişmeye başlamıştır. Gelen bu derviş topluluğu geniş alanlara yayılarak, 14. yüzyıl başlarından itibaren köyler ve aşiretler arasında tanınır ve saygı duyulur hale

⁴⁰⁸ Hamid Algar, “Abdülhâlik Gucdûvânî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996)14: 169-171.

⁴⁰⁹ Kemal Eraslan, “Ahmet Yesevî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989)2: 159-161.

⁴¹⁰ Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006)32: 498-500.

⁴¹¹ Paul Wittek, *The of the Otoman Empire*, (London: I. Baskı, 2012), 31; Irene Melikoff, “Les Origines Centre-Asiatiques du sufisme Anatolien” *TURCICA*, 20/(1988): 11-12.

⁴¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik*, 3. Baskı, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 254-296; Ömer Rıza Doğrul, *İslâm Tarihinde ilk Melâmet; Melamete Ait En Eski Vesikanın Tercümesi*, (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1950); Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931); Mehmet Hakan Alşan, *Melametiler- Horasan Erenleri*. (İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006); Naci Özsoy “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Horasan Melâmiliği Ve Anadolu'da Bir Melâmî Karakter: Zembilfroş” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2(2014)85-91.

⁴¹³ Osman Çetin, “Horasan”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18:240.

⁴¹⁴ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yanan, (Ankara: Onur Yayınları, 1988), 319.

⁴¹⁵ Fuat Köprülü, Franz Babinger, *Anadolu'da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 48.

⁴¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” *İnsan ve İnsan Dergisi*, 5/ (2015): 13.

gelmişlerdir.⁴¹⁷ Kendilerini gerçek bir rehber olarak kabul ettikleri bu dervişler, göçebe aşiretler tarafından büyük bir saygı görmüşlerdir.⁴¹⁸ Mütevazi ve samimi olan bu şeyh ve dervişler, Anadolu halkı için birçoğu “Baba”, “Dede”, “Ata” gibi unvanlarla anılan, kendi geleneklerindeki “kam” veya “ozan”lar gibidir. Bu nedenle Anadolu halkı, bu sufilerin vaazlarını büyük bir ilgiyle dinlemiş ve öğütlerini uygulamıştır.⁴¹⁹

Anadolu'ya gelen dervişler, yalnızca tekke ve zaviyelerde yaşayan veya seyahat halinde olan bir grup değildi. Büyük bir kısmı tarikat mensubu olan dervişler, kendi evlerinde yaşamakta ve zaman zaman tekkelerde düzenlenen zikirlerde bulunmaktaydılar. Bu şekilde toplumun içinde herhangi bir birey gibi yaşayarak toplumun sosyal yapısını da etkilemeyi başarmışlardır. Anadolu'ya yerleşen bu dervişler, kendi gelenek ve göreneklerini beraberlerinde getirmişlerdir. Hatta Anadolu'da yerleşen bu sufi çevreler, kendi isimleriyle anılan yerleşim yerleri kurmuşlardır. Seydişehir'i kuran Seyyid Haruri ve Larende kazasında kendi ismine sahip bir köy kuran Şeyh Hacı İsmail gibi isimler, Anadolu topraklarında sadece sıradan dervişler değil, etkili ve nüfuz sahibi kişilere örnek teşkil etmişlerdir.⁴²⁰

Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük rol oynayan bu dervişler, Sünni ve heterodoks⁴²¹ (gayrisünni) olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. İlk grup dervişler,

⁴¹⁷ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 97-98.

⁴¹⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 401-402.

⁴¹⁹ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, 48-49; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 63-64.

⁴²⁰ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri”, 26.

⁴²¹ Ortodoks-heterodoks ayrımı, farklı dinsel gelenekleri değil, belirli bir gelenek içerisindeki farklılaşmayı ifade etmektedir. Öyle ki aynı gelenek içerisinde yer alan, ancak sosyal yapılanma, teolojik, tarihsel ve etnik arka plan açısından birbirinden farklılık gösteren grup ve anlayışlar, çoğunluğu oluşturup oluşturmama ya da kendisini egemen güç odakları ve siyasal anlayışlarla özdeşleştirip özdeşleştirmeme açısından farklı kategorilerde sınıflandırılıp isimlendirilmişlerdir. Bu sınıflamada bazen istisnai durumlar olsa da ortodoksi, genellikle egemen yaygın anlayış için kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle, kendini çoğunluğunun inancını ifade eden merkezi din anlayışıyla ve egemen siyasal güçle özdeşleştiren dinsel yorum, asıl doğru öğretiyi savunduğu ve doğru ve kabul edilebilir inançların temsilcisi olduğu iddiasıyla kendisini Ortodoks olarak tanımlamıştır. Bu durumda merkezi din anlayışının dışında kalan görüş ve akımlar ise heterodoks olarak görülmüştür. Bu anlamda heterodoks, çoğunluğunun ya da bazı durumlarda siyasal gücün doğru ve kabul edilebilir saydığı resmi öğretinin dışında kalan her türlü akımı ifade etmektedir. Dolayısıyla, çoğunluğa karşı azınlığı ve resmi din anlayışına karşı muhalefeti temsil eden akımlar heterodoks gruplar olarak değerlendirilebiliriz. 13. yüzyıl Anadolu'sunda görmeye başladığımız Kalenderîler, Cavlakiler, Haydarîler, Vefailer, hatta Yesevîleri bu kapsamda değerlendirilir. Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefai Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)”. *Belleten*, 70/257(2006): 119-149. Ayrıca bkz: Resul Ay, “Anadolu'da İslâm veya İslamlaşma Konulu Çalışmaların Dünü Bugünü: Genel Yaklaşım, Kavramlar ve Tartışmalar”, *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri*. ed. Mehmet Ali Hacıgökmen vd. (Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2020) 241-253; Şinasi Gündüz, “Başkaldırı Geleneği

İslam'ın temel kurallarına dikkat ederken, diğer grup ise sadece şerri kuralları değil, diğer tüm ahlaki kuralları da reddetmişlerdir.⁴²² Fakat şunu da belirtmek gerekir ki; Anadolu topraklarına gelmiş olan ve vecd sahibi dervişlerin tümünü heterodoks (gayrisünni) gruba koymak yanlış olur. Çünkü vecd⁴²³ ve sekr⁴²⁴ hali olan ilahi coşkunluk nedeniyle kendinden geçme durumu, tasavvufi hayat içinde yer alan sufilerin büyük çoğunluğu için geçerlidir.⁴²⁵ Anadolu'nun İslamlaşmasında rol alan bu dervişleri heterodoks (gayri Sünni) olarak kabul etmek yanıltıcı olur. Çünkü Orta Asya ve Horasan'dan gelmeleri, bu derviş gruplarının gayri Sünni inançlara sahip olduğunu göstermez. Ahmed Yesevî, Necmeddîn-i Kübrâ, Abdülkâdir-i Geylânî,⁴²⁶ Ahmed er-Rifâî⁴²⁷ gibi şeyhler Sünni inanca sahiptir. Bu dervişler ve şeyhler, Anadolu'da kendi isimleriyle anılan ekollerle ve Sünni İslam'ın öğretileriyle İslam'ın yayılmasında etkili olmuşlardır. Ayrıca, Anadolu'ya Şaman inançlarına sahip olan heterodoks (gayri Sünni) gruplara mensup dervişler, konar-göçer Türkmenler arasında kendi öğretileriyle heterodoks propagandalar yapmışlardır.⁴²⁸

Ve Heterodoksi” *Bilimname* ,6/3 (2004): 75-85; Saffet Kartopu -Abdullah Özbolat “Şathiyelerde Tanrı Algısı: Tipolojik Bir Yaklaşım” *Turkish Studies* 9/5(2014): 1299-1318; Kartopu, Saffet, “Heterodoks İslam Anlayışında Tanrı Tasavvurunun Oluşumu: Şathîye Örneği”, *12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 30 Ağustos-6 Eylül 2014, Kazan-Tataristan*, 2014, cilt: I, s. 113-124; Ahmet Yaşar Ocak, “Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidallarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü” *Osmanlı Araştırmaları*, 02/02(1981)31-42; Aurel Decei, “Le Probleme de la Colonisation des Turcs Sel- djoulüdes dans la Dobroudja au XIIIe siecle”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (1968);85.

⁴²²Şer’î ibadetleri terk etmek, şarap içmek, haşhaş ve esrar kullanmak gibi birtakım eylemler yanında örf dışı kılık kıyafetleri ve topluma hiçbir şekilde katkıda bulunmayan yaşam tarzları bu tavrın yansımaları olarak görülür: Ahmet Yaşar Ocak *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV- XVII. Yüzyıllar)*. (Ankara: TTK Yayınları, 1999) 143-148, 156-176. Resul Ay, “Ahmet Yaşar Ocak’ın Çalışmalarında Anadolu’da İslâmî Farklılaşmanın Meslekten Temsilcileri: ‘Marjinal Sufiler’, ‘Zındıklar’, ‘Mülhidler’” *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 103 (2022):69-86; Macdonald, “Derviş”, 546.

⁴²³ İradesi dışında sâlikin kalbine ansızın gelip beşerî vasıflarından soyutlanmasına yol açan haldir. Bkz: Semih Ceyhan, “Vecd”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2012)42: 583-584; Mehmet Canbolat, “vecd”, içinde *Dini Kavramlar Sözlüğü*,(Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2017)683.

⁴²⁴ Sâlikin, kendisine gelen vâridin etkisiyle yaşadığı mânevî sarhoşludur. Bkz: Abdullah Kartal, “Sekr” , içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2009)36: 334-335;İbrahim Paçacı, “Sekr”, içinde *Dini Kavramlar Sözlüğü*,(Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2017)584-585; Abdurrezzak Tek, *Tasavvufun Ana Kolları*, (İstanbul: DİB Yayınları, 2020)84-86.

⁴²⁵ Seyfullah Kara, *Anadolu Selçuklularında Din ve Dini Kurumları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 188-189.

⁴²⁶ Süleyman Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1988)1: 234-239.

⁴²⁷ Mustafa Tahralı, “Ahmed Er-Rifâî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1989)2: 127-130.

⁴²⁸ Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, 78-79.

Dervişlerin Anadolu topraklarında rahatça faaliyet göstermelerinde Anadolu Selçuklu sultanlarının, devlet adamlarının ve beylerin dervişlere destek olmalarının büyük etkisi olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti, özellikle Sünni İslami kurallara uyumlu olan dervişlere daha fazla yakınlık göstermiştir. Bu topraklara yerleşen ve dini faaliyetlerde bulunan bu Sufilere bazı ayrıcalıklar tanınmıştır.⁴²⁹ Devlet erkânı ve ileri gelenleri, dervişlerin kurduğu zaviyelere vakıflar bağlayarak, bu zaviyelerde kalan dervişlerin geçimlerini bu vakıflar aracılığıyla sağlamalarına yardımcı olmuşlardır.⁴³⁰ Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu uygulamaları, farklı coğrafyalardan gelen birçok dervişin Anadolu topraklarına yerleşmesinde etkili olmuş ve böylece Anadolu'daki İslamlaşma sürecini daha da hızlandırmıştır.

Ahiyân-ı Rum (Anadolu Kardeşleri): Tasavvuf için önemli bir kavram olan fütüvvet ve fütüvvetin teşkilatlanma biçimi olan ahilik, Türk tarihinde dini, sosyal ve iktisadi açıdan önemlidir. Bu kurum, Türk tarihini daha iyi anlamak için önemlidir. Çünkü Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin kuruluş yıllarında bu kurumun etkisi büyük olmuştur. Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında etkin rol oynayan bu kurum Aşıkpaşazade'nin de Anadolu'daki dört gruptan biri olarak belirttiği Ahi Evran tarafından Ahiyan-ı Rum teşkilatı olarak ortaya çıkmıştır.⁴³¹ Ahi Evran hem eğitimci hem de Sufi kimliğiyle örgütlediği esnaf ve sanatkarlara sanat ve ticaret ahlakını öğretmiştir. Bu dönemde üretici ve tüketici haklarını güvence altına alarak onlara direnme ve yaşama gücü kazandırmıştır.⁴³²

⁴²⁹ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri, 21-24.

⁴³⁰ Battûta, *Seyahatnamesi I*, 403-418.

⁴³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye* 183-187; Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, çev: Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, (İstanbul: Mas Matbacılık, 2003), 298; Salim Koca, *Sultan I. İzzettin Keykavus (1211-1220)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979), 63-65; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Medhal*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 67.; Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985), 124-132; Mikail Bayram, *Ahi Evran-Mevlâna Mücadelesi*, (İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2012), 51. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 89-93. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979), 18-19; Kemal Ramazan Haykıran, *Sıyü Aşan Kılıçlar*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022) 17; Burgâzî, Yahya b. Halil b. Çoban, “Fütüvvetname”, çev: Abdülbaki Gölpınarlı, *İFM*, 15/1-4, (1953-1954): 121. Franz T. Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, (1953-1954): 12-13; Claude Cahen, “İlk Ahiler Hakkında”, çev: Mürsel Öztür, *Belleten*, 50/197, (1986): 591; Neşet Çağatay, “Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren”, *Belleten*, 46/182, (1982): 428-429; Ocak, “Fütüvvet”, 262-263.

⁴³² Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 55-56. ; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, 35-41.

Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları): İslamiyet'in kabulünden önce Türklerde kadının ailede ve toplum hayatındaki önemi, İslamiyet'in kabulünden sonra da değişmemiştir. Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli bir rol oynayan ve kadınlardan oluşan bu grup hakkında bilgiye, Aşıkpaşazade'nin eserlerinden ulaşabiliriz.⁴³³ Aşıkpaşazade'nin eserinde iki kez bahsettiği “Bâciyân-ı Rûm” teşkilatı hakkında detaylı bilgiler vermemiştir. Ancak, Aşıkpaşazade'nin eserlerinde dört farklı topluluktan bahsetmesi, Bâciyân-ı Rûm'un Anadolu'da tarihi bir gerçeklik olduğunu göstermektedir. Bu topluluk hakkında ilk detaylı çalışmaları yapan kişi Franz Taeschner'dir. Taeschner, Aşıkpaşazade'nin eserindeki “Bacıyan-ı Rum” ifadesinin bir yazım hatası olduğunu ve aslında bu ifadenin “Hacıyan-ı Rum” (Anadolu Hacıları) veya “Bahşıyan-ı Rum” (Anadolu sihirbazları veya ruhani liderler) şeklinde olması gerektiğini öne sürmüştür.⁴³⁴ Zeki Velidi Togan, Alman yazar Taeschner'in öne sürdüğü “Bahşıyan-ı Rum” ifadesini daha doğru bir şekilde kabul etmiştir.⁴³⁵ Ancak bu görüşe Fuat Köprülü karşı çıkmıştır. Köprülü, Aşıkpaşazade'nin eserinde yer alan bu zümreyi, Bektaşilik rivayetleri ve diğer kaynaklarla destekleyerek, Selçuklu ve Osmanlı'nın kuruluş süreçlerinde bir kadın teşkilatının varlığına işaret etmiştir. Köprülü, Aşıkpaşazade'nin eserinde geçen ifadeyi garip bulanlara hak verdiğini ancak “Hacıyan-ı Rum” ifadesinin daha garip bir durum olduğunu belirtmiştir. Köprülü, gerekçe olarak, 14. yüzyılda hacca giden çok sayıda insan olmasına rağmen İslam dünyasının hiçbir yerinde böyle bir teşkilatın bulunmadığını, bu nedenle “Hacıyan-ı Rum” ifadesinin doğru olmadığını savunmuştur. Ayrıca “Bahşıyan-ı Rum”⁴³⁶ ifadesinin Anadolu'nun sosyo-kültürel yapısıyla uyumsuz olduğunu ve bu

⁴³³ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 298. Bkz: Kader Altın, “Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Ulaşan Kadın Uygulamaları” *VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, Kırşehir:2020.

⁴³⁴ Köprülü, *Osmanlı Devletini Kuruluşu*, 93.

⁴³⁵ Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 296.

⁴³⁶ Eski Uygur metinlerinden itibaren çeşitli Türk lehçelerinde **bakşı**(Uygur), **bahşı** (Çağatay), **bahşı**, **bağşı** (Türk), **bakşı**, **baksa** (Kırgız-Kazak) şeklinde rastlanan bu kelime diğer Altay dillerinde de **bahşı** (Moğol) ve **bakşı** (Mançu) olarak geçer. Kelimeye Moğol istilâsından sonra XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar tarihî bir terim olarak rastlanır. Hatta XIII. yüzyıl İran şairlerinden Pür Bahâ-yi Câmî'nin bir kasidesinde de bu kelime geçmektedir. Aslı henüz aydınlanmayan ve Uygur metinlerinde “Budist rahibi” manasına gelen bu kelime, Moğol devletlerinin Müslümanlığı kabulünden sonra, “Uygur harflerini ve edebî Türk ve Moğol dillerini bilen kâtip” anlamında, XVI. yüzyılda ise “hekim, cerrah” manasında kullanılmıştır. Bahşı kelimesi, XIV. yüzyıldan başlayarak Moğol geleneğini sürdüren Celâyirli, Timurlular ile Kazan, Kırım hanlıklarında ve Bâbürlüler'de de “kâtip” manasında geçmiştir. Hazar ötesi Türkmenleri arasında “koşuklar, yani şiirler okuyan şair” manasını taşıyan kelime, Hive ve Buhara'da “halk şair çalgıcısını ifade etmektedir. Bahşı kelimesine Müslüman Kırgız-Kazaklar arasında **bahsı**, **bahşı** ve **bahsa** şekillerinde hâlâ rastlanmaktadır. Bkz: M. Fuad Köprülü, “Bahşı”, *Edebiyat Araştırmaları*, (Ankara: Akçağ Yayınları,2004)141-149; M. Fuad Köprülü, “Bahşı”, içinde *İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi,1997)2:233-238; Orhan

ifadenin tarihi gerçeklikle örtüşmediğini belirterek, Aşıkpaşazade'nin eserinde geçen ifadenin doğru olduğunu iddia etmiştir.⁴³⁷

Sosyal bir zümre olan Bacıyan-ı Rum isimli grup, yetenek ve güçleriyle topluma hizmet eden Anadolu Türkmen kadınlarından oluşuyordu. Ahi Evran'ın eşi Fatıma Bacı, Fütüvvet teşkilatının kadınlar kolunu kurmuştur.⁴³⁸ Bu teşkilat, dini ve kültürel faaliyetlerini bir tarikat disiplini ve yöntemi içinde sürdürmektedirler.⁴³⁹ Sanatı ve sanat dallarını uygarlığın gereği sayan İbn Haldun gibi Ahi Evran da toplumun huzuru için tüm sanat kollarının gerekliliğini vurgulamıştır. Sanat dallarının devamlılığının teşvik edilmesi ve korunması için tüm sanat erbabının bir araya gelmeleri, sanatlarını icra etmeleri ve teşkilatlanmaları gerektiğine inanıyordu. Ahi Evran, Kayseri şehrine ilk yerleştiğinde, bu teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Debbağlar mahallesinde Ahiler deri işlemeciliği yaparken, eşi Fatma Bacı aracılığıyla Türkmen kadınlarını organize ederek onları örgücülük ve dokumacılığa yönlendirmiştir. Böylece debbağların işlediği derilerin yünlerini örgücüler mahallesindeki bacılar işlemekteydi. Yani Ahilik, birçok sanat dalında faaliyet gösteren erkeklerin yönetiminde bir yapılanma olduğu gibi, Bacılar da kadın el sanatlarını icra eden kadınların oluşturduğu bir sanatkârlar kuruluşu olmuştur.⁴⁴⁰

1243 yılında Moğolların Kayseri'yi işgal etmeleri sırasında Bâciyân-ı Rûm örgütüne dahil olan kadınlar fiilen savaşmışlardır. Bu olayın ardından, Kayseri, Ankara, Larende, Kırşehir, Konya gibi önemli merkezlerde kurulan Bâciyân-ı Rûm teşkilatı Moğol istilasında gösterdikleri dirençten dolayı Moğollar tarafından tüm Anadolu'da takibata ve katliamlara maruz bırakılmışlardır. İş yerleri ve malları ellerinden alınan Ahiler gibi Bacılar da uç bölgelere göç etmişlerdir. Bu göçün nedeni, Moğolların bu ücra

---

Fuad Köprülü, "Bahşı", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1991)4:520-521.

⁴³⁷Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 93-94.

⁴³⁸Mikail Bayram, *Anadolu Selçuklu Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütün Kurucusu Fatma bacı Kimdir?*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1981) 459-472. Mikail Bayram, *Bacıyan-ı Rum (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, Konya: Gümüş Matbaası, 1987; Mikail Bayram, "Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 6:365-376.

⁴³⁹Bayram, "Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 373. Haykıran, *Sıyü Aşan Kılıçlar*,18.

⁴⁴⁰Kadir Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2008), 46-47; Bayram, "Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı", 367-370.

bölgelere ulaşamamış olmalarıdır. Bu durum, Ahi ve Bacılar teşkilatlarının köylerde devam etmesine olanak sağlamıştır.⁴⁴¹

Gâziyân-ı Rûm (Rum Gazileri): Aşıkpaşazade'nin Anadolu'da önemli rolleri olan dört ana teşkilattan biri olarak bahsettiği ve üzerinde özenli durduğu bir diğer zümre ise “Gâziyân-ı Rûm (Rum Gazileri)”dir.⁴⁴² İslamiyet öncesi Türkmenlerin “Alplık” anlayışının bir devamı olan derviş ve gaziler, Anadolu'da geniş bir teşkilata mensuptular. Gâziyân-ı Rûm'a ayrıca Alplar yahut Alperenler ismi de verilmekteydi.⁴⁴³ Yine Bektaşî tarikatının bir askeri kolu olan yeniçeri ordusu için de “Gâziyân-ı Hacı Bektaş-ı Veli” tabiri kullanılmaktaydı. Anadolu'ya göç etmiş olan Sufiler sadece şeyh değil aynı zamanda birer alp, gazî, emir ve Ahi'idiler.⁴⁴⁴ Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli roller üstlenen bu gaziler, sınır bölgelerinde aktif olarak düşmanlarla çatışmışlar ve Anadolu'nun yerleşimini kolaylaştırmışlardır. 11. yüzyılda Anadolu'da gerçekleşen Türk akınlarına öncülük eden gaziler, Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasının ardından Anadolu topraklarının fethinde de önemli bir rol oynamışlardır. Emir Danişment, Emir Mengücek, I. Süleyman Şah gibi birçok emir de "Gâzi" unvanını almıştır. Sonuç olarak, Anadolu'nun fethine katılan tüm emirler, gazâ⁴⁴⁵ geleneğinin önemli temsilcileri olarak kabul edilmiştir.⁴⁴⁶ Anadolu Gazileri, 1260 ile 1320 yılları arasında Anadolu'da bulunan savaşçı Türkmenleri bir araya getirip teşkilatlandırmıştır. Ayrıca Bizans'a karşı yapılan savaşlarda sınırdaki toplulukları kendi saflarına çekmeyi başarmışlardır. Bizans'a karşı yürütülen mücadelede, aldıkları topraklarda yeni beylikler kurarak bu bölgelerin İslamlaşmasını ve Türkleşmesini teşvik etmişlerdir. Sınır

⁴⁴¹ Bayram, “Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı”, 374-375.

⁴⁴² Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 298; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, 35-41. Haykıran, *Sıyü Aşan Kılıçlar*, 18-19.

⁴⁴³ Ömer Lütfü Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Olarak Vakıflar ve Temlikler: I, İstila Devrinde Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, II, (1942):287.

⁴⁴⁴ Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri”, 282-284.

⁴⁴⁵ Din için yapılan savaşı ifade eden ve bir fetih ideolojisi haline gelen terimdir. Anadolu uç boylarında yaşanan çatışmalarda, Türkmen beylikleri ve derviş toplulukları arasında çok defa hem bir motivasyon hem de bir meşruiyet unsuru olarak kullanılmış; İslâmiyet'i yaymak, Müslümanların yönetimindeki toprakları yahut nüfuz alanını genişletmek gibi gayretler uğrunda akınlara katılmak ve “cenk etmek” anlamını kazanmıştır. Bkz: Cemal Kafadar, “Gaza”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996)13: 427-429.

⁴⁴⁶ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Hazr. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014)18; Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, 63, 103-104, Kemal Vehbi Gül, *Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaştırması*, (İstanbul: Toker Yayınları, 1996), 123-130. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 84-88. Abdülkadir Özcan, “Gazi”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996)13: 443-445, Orhan F. Köprülü, “Alp”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2:524.

bölgelerine kurulan beylikler, Anadolu Selçuklu geleneği ve yönetim ilkelerini benimsemişlerdir. Bu sayede gazi beyliklerin bilgileri ve yöneticileri, Selçuklu idari yapısı ve İslam geleneklerini birçok şehre taşımayı başarmışlardır. Gaziler, yerleştikleri bölgelerde cami, mescit, zaviye gibi dini yapılar inşa ederek bu bölgelerin İslamlaşmasını teşvik etmişler ve aynı zamanda bu topraklarda kalıcı olmuşlardır.

Abdalân-ı Rûm (Anadolu Abdalları) : Selçuklular döneminde, Aşıkpaşazade'nin Anadolu'da bahsettiği diğer bir topluluk, Rûm Abdallarıdır.⁴⁴⁷ “Abdal” kelimesi tasavvuf ve İslam edebiyatında uzun süredir kullanılan bir terimdir. Bu terim çeşitli anlamlar içermektedir. Abdal kelimesi ilk kez ortaya çıktığında fakih⁴⁴⁸ gibi dini bilginler ve ibadet ehli için de kullanılmıştır. Abdal kelimesi, mistik bir yaşam tarzını benimseyen ve dünya işlerinden uzaklaşarak sadece Allah'a ulaşmayı hedefleyen sufiler için de kullanılmıştır. 14. yüzyılın sonlarına kadar “abdâl” kelimesi aynı anlamı taşıdı, ancak 15. yüzyılda “meczip, divane” anlamlarına gelirken, 17. ve 18. yüzyıllarda “serseri, dilenci, derviş” anlamlarında kullanılmıştır. Bu nedenle “Abdal” teriminin 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'da daha çok mistik bir anlam taşıdığını anlıyoruz.⁴⁴⁹

Anadolu gazileri tamamen Müslümanlardır. Ancak, aralarında dindarlık, tasavvufi inançlar ve kerametleri ile öne çıkanlar da bulunmaktadır. Bu kişilere “Rum Abdalları” da denir ve tasavvufi kimlikleri kadar “Gazi” kimlikleriyle de tarih boyunca bilinirler. “Abdal” kelimesi tasavvufi bir özellik taşıdığı için, Rum Abdalları aynı zamanda Horasan Emirleri olarak da anılmıştır. Bu sosyal grup içindeki her bir kişinin Anadolu'da bir derviş olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁵⁰ Anadolu'da Abdallardan oluşan teşkilatı bir tarikat örgütü olarak değerlendiren araştırmacılarımız da vardır.⁴⁵¹ Ancak, tam anlamıyla bir tarikat olmayan bu örgüt, Rum Gazileri, Rum Ahileri, Rum Bacıları gibi

⁴⁴⁷ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 298; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, 35-41.

⁴⁴⁸ Fıkıh sözlükte “bilmek, bir şeyi iyi anlamak, bir konuda derin bilgi sahibi olmak” anlamında olup bu kökten türeyen fakih de “bir şeyi iyi bilen, iyi anlayan kimse” demektir. Bkz: Hayreddin Karaman, “Fakih” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995) 12: 126-127.

⁴⁴⁹ Dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan ve **ricâlî'l-gayb** diye adlandırılan evliya zümresi içinde yer alan sûfi veya erenler hakkında kullanılır. Bkz: Süleyman Uludağ, “Abdal”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1988), I: 59-61; Orhan Fuat Köprülü, “Abdal”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1988), I: 61-62.

⁴⁵⁰ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 94-95; Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri”, 284.

⁴⁵¹ Aktağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 46-53.

sosyal gruplardır. Bu örgütün tarikat olarak kabul edilmesinin nedeni, “abdâl” teriminin tasavvufî bir anlam içermesi ve bu gruptan insanların Abdal Murad, Abdal Musa, Abdal Kumral Yeseviyye, Kalenderîye, Haydariye ve Bektaşîye gibi tarikatlara mensup olmalarıdır. Bu da Rum Abdalların tasavvufî özelliklerini açıkça göstermektedir.⁴⁵² Farklı tarikatlara üye olan bu abdalların, genellikle Kalenderîye tarikatında yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Köprülü, Kalenderîyelerin eski kaynaklarda “Taife-i Abdâlân” veya “Cavlakî” olarak ifade edildiğini belirtir. Fiziksel görünüşleriyle dikkat çeken Kalenderîye dervişleri, Anadolu’da tasavvufun erken dönemlerinde yer alan önemli bir topluluktur.⁴⁵³ Anadolu’nun birçok köy ve kasabasında coşkulu dini duygularla dolaşan, alt seviyedeki kalenderilerden ziyade Ebu Bekr-i Niksârî,⁴⁵⁴ Şems-i Tebrîzî⁴⁵⁵, Fahreddîn-i Irâkî⁴⁵⁶ gibi ileri tasavvufî düşünceye sahip olan Kalenderî şeyhleri ve müritleri Anadolu topraklarında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca 13. yüzyılda Cemâleddîn-i Sâvî⁴⁵⁷ Kutbüddin Haydar⁴⁵⁸ gibi önemli Kalenderî ve Haydari şeyhleri, “Abdal” adını taşıyan diğer önemli Sufî kişilerdir.⁴⁵⁹ Bahsi geçen bu kişilerin ışığında, Abdâlân-ı Rûm üyelerinin sadece alt tabakadan dervişlerden oluşmadığını, aksine büyük bir kısmının bilinçli bir şekilde tasavvufî bir yaşam sürdürdüklerini ifade edebiliriz. 13. yüzyılın sonları ve 14. yüzyılın başlarından itibaren Babailik ile ilişkiler kurulmuştur. Köprülü, Rum Abdallarının Babailik ile ilişkilerinin daha sonraki bir aşamada ortaya çıkan bir şube gibi olduğunu ifade etmiştir. Başlangıçta siyasi ve sosyal bir mesele olan Babailik hareketi, daha sonraki süreçte farklı dini grupları bir araya getiren ve kaynaştıran bir dini akım haline gelmiştir. Bu nedenle Rum Abdallarının birçoğu, öncelikle vecd yaşayan ve dünya işlerinden uzak bir hayat süren, ardından kurdukları tekke ve

⁴⁵² Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 101. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik Kalenderîler*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020)113-139.

⁴⁵³ Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, 49-50. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sûfilik Kalenderîler*, 161-168.

⁴⁵⁴ Tahsin Yazıcı, “Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser”, *Necati Lugal Armağanı*, (1968): 760-797. Nihat Azamat, “Kalenderîye”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2001)24:253-256.

⁴⁵⁵ Semih Ceyhan, “Şems-i Tebrîzî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010),38:511-516.

⁴⁵⁶ Orhan Bilgin, “Fahreddîn-i Irâkî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995),12:84-86; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler- Şeyhler*,35-41. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 300-301.

⁴⁵⁷ Tahsin Yazıcı, “Cemâleddîn-i Sâvî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1993),7:313-314.

⁴⁵⁸ Tahsin Yazıcı, “Kutbüddin Haydar” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1998),17:24-25.

⁴⁵⁹ Ocak, *Babailer İsyamı*, 67.

zaviyelerde Baba İlyas'ın dini öğretilerini yaymaya başlamışlardır. Yani bu topluluk üyeleri özellikle Türkmenler arasında İslamiyet'i yayma çabalarının yanı sıra aynı zamanda Baba İlyas'ın tasavvufi öğretileriyle Türkmenleri eğitmekteydiler.⁴⁶⁰

Anadolu Abdalları, Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli bir rol oynamış, Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde etkili olmuştur. Özellikle sınır bölgelerinde inşa ettikleri zaviyeler ve bu topluluğa mensup dervişlerin bulundukları bölgelerdeki gayrimüslimleri etkileyerek İslamiyet'in daha geniş alanlara yayılmasına katkı sağlamışlardır. Abdalân-ı Rûm, dönemin beylikleriyle sürekli temas halinde olarak yaşadıkları coğrafyada dini yaşamı canlı tutmuşlardır.

Fukahâ-yı Rûm: Aşıkpaşazade'nin eserinde bahsedilmeyen fakat özellikle Osmanlı kuruluş döneminde rol alan bir başka sosyal zümre ise Fukahâ-ı Rum'dur. Osmanlı kuruluş döneminde fakihler zümresinin en önemli ismi kuşkusuz Osman Gazi ile dost olan Dursun Fakih'tir.⁴⁶¹ Dursun Fakih, Şeyh Edebali'nin damadı ve Osman Gazi'inde bacanağı olması fakih hükümdar ilişkilerinin derecesi hususunda yorum yapmayı kolaylaştırmıştır. Dursun Fakih, Karacahisar'ın fethedilmesinden sonra gerek Osman Gazi gerekse de Şeyh Edebali'nin isteği üzerine Osmanlı devletinin ilk bağımsızlık hutbesini okuma şerefine nail olmuştur. Ayrıca Eskişehir'de de bayram namazını kıldırması ve akabinde Osmanlı'nın ilk kadısı olarak tahin edilmiştir. Dursun Fakih, Osmanlı'nın meşru temellerinin atıldığı bu önemli törenlerde rol alması onun sahip olduğu statüyü göstermesi bakımından önemlidir. Osman Gazi ve Dursun Fakih aralarındaki ilişki şeyh Edebali'nin tekkesinde başlamıştır. Aşıkpaşazade ifadelerinde Dursun Fakih'in Osman Gazi'nin imamlığını yaptığını anlamaktayız.⁴⁶² Şeyh Edebali'den almış olduğu eğitim ile o dönemin önemli fakihleri arasında olmuştur. Dursun Fakih fıkıh kurallarına son derece önem vermekte ve Osman Gazi'yi fıkıh kurallarına riayet etsin diye uyarmıştır. Şeyh Edebali'den almış olduğu onayla bağımsızlık hutbesini okumuştur. Şeyh Edebali'nin vefatından sonra yerine Dursun Fakih

---

⁴⁶⁰Ocak, *Babailer İsyanı*, 205-207.

⁴⁶¹ Hasan Aksoy, "Dursun Fakih", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 10:7-8.

⁴⁶² Aşıkpaşazade, *Osmanoğullar'ının Tarihi*, 72, 296, 339, 417.

geçmiştir. Bundan sonra da dini konularda onun sözleri doğrultusunda hareket edilmiştir.⁴⁶³

Dursun Fakih yaşamı boyunca Osman Gazi ile dostluk içinde olmuştur. Osman Gazinin gaza faaliyetlerinde sürekli destekleyici olmuştur. Taşköprülüzade de Dursun Fakih'in Osman Gazi'nin gazaları sürecinde gazilere imamlik yapmıştır. Ayrıca Taşköprülüzade eserinde Dursun Fakih ile ilgili sürekli övgülerde bulunmuştur.⁴⁶⁴ Yine Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında önemli bir fakih olan Yahşi Fakih ile ilgili sınırlı sayıda bilgi mevcuttur. Aşıkpaşazade'nin eserinde babasının İshak Fakih olduğunu anlamaktayız.⁴⁶⁵ Buradan da anlayacağımız üzere İshak Fakih'in Orhan Gazi'nin yanında bulunan fakihlerden biri olduğudur. Aşıkpaşazade Yahşi Fakih'in yaşamış olduğu yer olarak o dönemde misafir olarak kaldığı Geyve'nin ismini vermektedir.⁴⁶⁶ Bu bilgiden Yahşi Fakih'in Gevye mi olduğu yada sonradan mı buraya geldiği ile ilgili bilgi net değildir. Aileye yapılan vakfiye kayıtlarında İshak Fakih'in babası Alişar Danişmend olduğu anlaşılmaktadır. Bu unvanları almış kişilerin ilmiye sınıfına mensup olduğunun yorumunu yapabiliriz.⁴⁶⁷ Dedesi döneminden itibaren Osmanlılarla yakın ilişkiler içerisinde olması, babası İshak Fakih'in Orhan Gazi'nin imamı olması dönemin olaylarına da vakıf olmuştur. I. Murat döneminde Yahşi Fakih'in de benzer role sahip olduğunu söyleyebiliriz. I. Murat'ın Edirne fetihinden sonra bölgenin İslamlaşmasında ve iskânına diğer fakihler gibi Yahşi Fakih'den de faydalanılmıştır.⁴⁶⁸ Dedesinin Danişmend olması, babasının ve kendisinin ayrıca soyundan gelenlerin fakih unvanı taşımaları aile bireylerine Fakihân-ı Rum ismi verilecek bir zümreye dahil olduklarının sonucuna varabiliriz. Bu unvanı taşıyan kişilerin Kahire, Şam Tebriz gibi önemli şehirlerde fıkıh ve hadis alanında iyi eğitim aldıktan sonra almış oldukları icazetle uc bölgelerdeki beylikler bünyesinde Anadolu'ya yerleşerek İslamiyet'i daha iyi anlaşılmasına ortam hazırlamışlardır. Köylerin en uc bölgelerine gidip halkın ve idarecilerin dini ve hukuki

⁴⁶³ Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 185-186.

⁴⁶⁴ Taşköprülüzade, *Osmanlı Bilgileri*, çev: Muharrem Tan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 23.

⁴⁶⁵ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 319.

⁴⁶⁶ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 150.

⁴⁶⁷ Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018), 44.

⁴⁶⁸ Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler*, 46.

konularda yardımcı olmuşlardır. Ayrıca bu kişiler yani fakihler almış oldukları iyi eğitiminin sonucunda camilerde imam ve müezzin görevlerini de yürütmüşlerdir.⁴⁶⁹

3.4. Dini Zümrelerin ve Tarikatların Ortaya Çıkışı

Selçuklu Devletinde siyasi olayların yanı sıra fikri ve kültürel hareketler de sonraki dönemleri büyük ölçüde etkilemiştir. Selçuklu döneminde oluşturulan kurumlar, kendisinden sonraki dönemlerin temelini atmış ve mezhep anlayışı, medreseler, dini kurumlar ve tasavvufi hareketler gibi unsurlar yol gösterici ve belirleyici bir rol oynamıştır. Bu nedenle Selçuklu dönemindeki tasavvufi hareketler ve bu hareketlerin temsilcilerini tanımak, o dönemi ve sonraki gelişmeleri anlamak açısından büyük önem taşır. Bu dönemin tasavvufi hareketlerini daha derinlemesine ortaya koyabilmek amacıyla tasavvufun gelişim sürecini anlamak önemlidir. Tasavvuf ve tarikat hareketlerinin ortaya çıkışı belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiş, dönemin siyasi, sosyal, kültürel hareketleri ile de şekillenmiştir.

Yüzyıllar boyunca kendi kültürleri ve gelenekleriyle yaşayan birçok halkın İslamiyet'i benimsemesi, birçok noktada farklılıklara neden olmuştur. İran gibi köklü ve zengin bir medeniyet dahi İslam dininin yayılmasına rağmen manevi bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. İslam dininin yayılmasıyla İran da dâhil olmak üzere birçok medeniyet ve dinle karşılaşmıştır. Doğrudan olmasa da Hint, Musevilik tesirleri, Suriye'yi kapsamış olan Hristiyanlık nüfusu, eski Yunan filozoflarından çevrilmiş eserlerle meydana gelen fikir cereyanları dinin gelişimi üzerine büyük tesir etmiştir. İslam dünyasının farklı bölgelerinde birçok mezhep ve meslek ortaya çıkmış ve bu farklı gruplar arasında çatışmalar kaçınılmaz hale gelmiştir.⁴⁷⁰ 5. ve 6. yüzyıllarda İslam medeniyetinin hemen her yerinde farklı mezhepler ve meslekler görülmeye başlamıştır. Bu dönemin hükümdarlarının kişisel ve siyasi hırsları, bu çeşitliliğin oluşmasına ve gelişmesine büyük bir zemin sağlamıştır.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Haşim Şahin, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, 2007)132-149.

⁴⁷⁰ Carra de Vaux, *Gazali*, (Paris: F.Alcan,1902) 7.-8; Corcî Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi I*, , çev: Necdet Gök,(İstanbul: İletişim Yayınları,2013)35-94.Daha fazla bilgi için bkz: Clement Huart, *Arab ve İslam Edebiyatı*, çev.Cemal Sezgin,(İstanbul:Yeni Zamanlar Dağıtım, 1971).

⁴⁷¹ Muhammed eş-Şehristani, *Milel ve Nihal*, çev: Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017)189-465

İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde en dikkat çeken husus, tasavvufun yaygınlaşması ve mutasavvıfların sayısının artmasıdır. İslamiyet'in ilk dönemlerinde bulunmayan, ancak daha sonra İran, Hint, Yunan fikirlerinin ve kısmen de olsa Hristiyan etkisinin yanı sıra İslamiyet'ten de etkilenerek ortaya çıkan tasavvuf mesleği, kısa sürede İslam medeniyetlerinde yaygınlaşmıştır. Tasavvuf mesleğinin ilk örneğinin ilk olarak Suriye'de sufi unvanını alan ve ilk zaviyeyi kuran Kufeli Ebu Haşim'dir. Ebu Haşim'den sonra Süfyanü's Sevri, Mısır'da Zünnün, Horasanlı Bayezid-i Bistamî gibi birçok büyük mutasavvıf, mesleklerini tüm engellere rağmen yaymaktan vazgeçmemiştir. Ebü'l Kasım Abdülkerim Kuşeyrî, ünlü risalesiyle tasavvuf mesleğinin Ehl-i Sünnet mezheplerine uygunluğunu ispat etmeye çalışmış daha sonra Gazzâlî ise birçok eseriyle bu konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Ardından, Şahabeddin Sühreverdî'nin Avarifü'l-Maarifi, Abdülkadir Geylânî'nin Tabakatü's-Suffiye gibi eserleri tasavvuf mesleğinin yayılmasına öncü olmuşlardır. Bu şekilde binlerce mürit ve halk arasında büyük bir manevi etki yaratmışlardır.⁴⁷² Dönemi etkileyen ünlü alimlerin çoğunun büyük şehirlere göç etmeleri, hükümdarların tekke ve zaviyelerin inşasına emir vermesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum, İslam dünyasının dört bir yanında şeyhler ve dervişlerin yetişmesine olanak sağlayarak yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

İran'ın eski geleneklerinin tesirinde olan Horasan, İslamiyet'ten sonra tasavvuf etkisinin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu nedenle Maverâünnehir bölgesi İslamlaştıktan sonra Türkistan bölgesine tasavvufun girmesi kaçınılmaz olmuştur. 3. yüzyılda Herat, Nişabur, Merv bölgesi 4. yüzyıldan itibaren de Buhara, Fergana'da şeyh ve mutasavvıflarla dolmaya başlamıştır. Fergana vadisinde Türkler kendi şeyhlerine *BÂB* yani *BÂBA* unvanını vermiştir. Horasan bölgesine farklı amaç ile gidip gelen Türkler arasında da mutasavvıflar yetişmiştir. Önemli sufi Ebu Said Ebülhayr'ın hürmet ettiği Mehmet Maşuki-i Tusi ile Emir Ali Abu gerçek birer sufi Türkler'dir. Bu gibi önemli etkenlerin tesiri ile Türkler arasında tasavvuf anlayışı kuvvetlenerek Buhara, Semerkant gibi büyük İslam merkezlerin içlerine kadar yayılmıştır. Din aşkı ile donanmış birçok

---

⁴⁷² Sülemî, *Tabakatü's Süffîyye Nefahat Tercümesi*, 274; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2021) 45. Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, (Ankara: Yer-Su Yayıncılık, 2018) 183-186 ; Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, 154-164.

derviş aracılığı ile göçebe Türkler arasına yeni akideler götürülmüştür.⁴⁷³ Kökeni Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygambere kadar götürülen sufiliğin yayılması tekkelerin siyasi yetkililer tarafından tanınması, birçok büyüğün, devlet adamlarının hatta sultanların şeyhlere saygı göstermesi bunlara büyük bir manevi güç vermiştir.

Türk hükümdarların İslam akidelerine bağlılığıyla Hanefilik mezhebini çok kuvvetli ve büyük bir kararlılıkla kabul etmiştir. Türk halkının toplumsal vicdanından doğan bu eğilim bir yandan İslam dini arasındaki ayrılığın “*Rafizilik ile ayrılığın*” keskinleşmesine engel oluyor diğer yandan da bunun bir sonucu olarak Türk çevrelerinde oluşan tasavvufi fikirlerin şer’i esaslarına uyumu söz konusu oluyordu. Anlaşıyor ki Türk Dünyası 4. yüzyıldan itibaren tasavvufi düşüncelere alıştığını, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri yalnız vilayetlerde değil göçebe Türk halkı içinde karşılık bulmuştur. Allah rızası için halka birçok iyilikte bulunan onlara cennet ve mutluluğun yolunu gösteren dervişleri eskiden kutsiyet atfettikleri ozanlara benzeterek büyük bir heyecanla kabul etmişlerdir. Bu nedenle ozanların yerini “*ata*” veya “*bab*” unvanı alan birtakım dervişlerin aldığını söyleyebiliriz.

3.5. Tasavvuf

İnsanlığın yeryüzündeki varlığıyla birlikte başlayan ve takip edilen bir inanç tarihi vardır. İlk andan itibaren doğayı, kendisini ve toplumsal hayatı tahlil etmek ve anlamlandırmak zorunluluğu içerisindeki insan, izah edilemeyen doğa gerçeklerinden kaçarak sığınacağı bir inanmalar bütününe ihtiyaç duymuş; coğrafya, iklim, dil ve diğer bütün kültür dinamikleriyle karşılıklı etkileşim halindeki bu inanmalar, birey ve toplum mutluluğunu hedefleyen töre ve inanç sistemlerini doğurmuştur. Dış dünyayı tanıma ve anlamlandırma çabasındaki insanlık zaman içerisinde kazandığı tecrübelerle varlık ve gerçek paradigmasına ulaşmış, bu da onların metafizik alemle yüzleşmelerini sağlamıştır. Birey ve toplum mutluluğunu hedeflediği için daha çok ahlak zemini üzerinde yükselen bu inanmaların şekillendirdiği insanlık, ürettiği maddeye dayalı bilgi ve düşüncelere ruhî tefekkürü de eklendiğinde, artık içinde yaşanılan varlıklar ve hisler aleminin gerçekliliğini sorgulayan ve bireyin iç huzurunu hedefleyen düşünürler yetiştirmeye

---

⁴⁷³ Abdurrahman Câmî, *Nefahatül Üns/Evliya Menkıbeleri*, (İstanbul: Salih Kitaplar, 2019), 275,323,348,350, Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, düz: Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Kitap.

başlamıştır. Çok tanrılı inanç sistemlerinin hüküm sürdüğü asırlardan ve toplumlardan beri varlıkları bilinen bu insanlar, gerçekte tüm insanlığın ortak felsefi deneyimlerini yansıttıklarından, semavî dinler içerisinde de değişik adlarla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Temel özelliği maddeden ziyade mananın ön plana çıkarılan düşüncenin ve dolayısıyla insanın olgunlaşmasını sağlamak; böylece derinlikli ve çok boyutlu bir kavrama refleksi geliştirmek olan bu evrensel faaliyetin İslam medeniyeti dairesinde şekillenmiş biçimine tasavvuf diyoruz.

Tasavvufun tanımı konusunda çeşitli yorumlar ve tanımlar yapılmıştır. Bu dönemde dönemsel değişimler söz konusudur. Bu nedenle, sabit bir tanım yapmak imkânsız hale gelmiştir.⁴⁷⁴ İbn Haldun, sufilerin yaptıkları tanımları yetersiz bulmuş ve bunların amaçlarını anlatmada eksik olduğunu düşünmüştür.⁴⁷⁵ Tasavvuf konusunda geniş çalışmalarla tanınmış olan R. Alleyne Nicholson da bu görüşü paylaşmaktadır. Nicholson, Kuşeyri'nin “er-Risale,” Attâr'ın “Tezküretü'l Evliya,” ve Câmî 'nin “Nefahatü'l Üns” eserlerinde yer alan hicri 2. ve 4. yüzyıllarda yaşamış önemli ilk dönem sufi şairlerinin tasavvuf tanımlarını kronolojik sırayla bir araya getirmiştir.⁴⁷⁶

İlk dönem sufi filozofların tasavvufu tanımlamalarına bir örnek vermek gerekirse, Cüneyd-i Bağdâdî, tasavvufu şu şekilde ifade etmiştir: “*Her şeyden koparak sadece Allah'la bir olmaktır*” veya “*Allah, içindeki seni öldürüp sadece kendisiyle diri kılmaktır*.”⁴⁷⁷ Tasavvufi anlayışa farklı bir yorum katan Hasan-ı Basrî de tasavvufi

---

⁴⁷⁴ İslâm Düşüncesi, İslâm'ın içinde doğduğu ümmî Hicaz topraklarından çıkarak ümmî olmayan yani belirli bir dinî, felsefi, bilimsel ya da estetik birikime sahip olan büyük medeniyetlerin -ki bunlar İran, Mısır, Roma ve kısmen Hint medeniyetidir- fethedilmesiyle birlikte bir düşünsel karşılaşma sonucu şekillenmeye başlamış ve zamanla büyük bir gelişim göstermiştir. İslâmî ilimlerin günümüze kadar ulaşan temel ilkeleri, bu karşılaşmalar sonucu meydana gelmiştir. Bu temel ilkeleri oluşturan arka plandaki kriz, okuma-yazma bilmeyen ve belirli bir düşünce geleneğine sahip olmayan Müslüman-Araplar ile gelişmiş bir düşünce geleneğine sahip çeşitli kesimlerden mevâlinin fikrî karşılaşmaları olmuştur. Kılıçla fethedilen büyük medeniyetler ve coğrafyalarda İslâm dininin tutunabilmesi, hatta tutunmakla kalmayıp çok kısa bir sürede hızla benimsenip yayılabilmesi, Müslüman âlimlerin Kur'ân ve sünneti merkeze alarak ürettikleri dinî düşünce sayesinde gerçekleşmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2012)9-19. Abdülhüseyn Zerrinkûb, *Sûfî Mirasının Değeri*, çev. Ahmet Çelik, (İstanbul: Visal Yayınları, 2017)15-39.

⁴⁷⁵ İbn-i Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti: Şifa'us sail* terc. Süleyman Uludağ, (İstanbul :1984), 144. Ali Bolat, “Tasavvufun Doğuşu” (Ed. Kadir Özköse), *Tasavvuf El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yay, 2015)105-130; bkz: Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Sözlüğü*, (İstanbul: Anka Yayınları, 2004).

⁴⁷⁶ R.A. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018); 64-73. Ethem Cebecioğlu, “Prof Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/, (1987) 387-406.

⁴⁷⁷ Sühreverdi, *Tasavvufun Esasları Avarıfu'l Mearif Tercümesi*, çev: H.Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz, (İstanbul: İslam Mecmuası- Vefa Yayıncılık, 1990), 64; Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfî-*

anlayışı Allah korkusunu esas alır. Tavsiyelerinde ve hayatında ılımlı bir zühd anlayışını benimser. Zühdü, ahlâk kurallarına uyulmasını kolaylaştıran ve dinî görevlerin yerine getirilmesini sağlayan bir unsur olarak görür. “*Âhiret karşılığında dünyanızı satarsanız dünyada ve âhirette kazançlı çıkarsınız, aksini yaparsanız iki cihanda da zarar edersiniz*”; “*Her ümmetin bir putu vardır, bu ümmetin putu da altın ve gümüşdür*” diyerek dünya tutkusunun, maddeciliğin ve çıkarıcılığın tehlikesine dikkat çekmiş, kendisinden öğüt isteyen kişiye aşırılıktan kaçınarak orta yolda yürümesini tavsiye etmiştir.⁴⁷⁸ Tasavvuf, çeşitli mutasavvıf çevrelerce farklı şekillerde tanımlanan, ilahi hikmetin bu düşüncüyü kabul eden kişiler aracılığıyla yeni nesillere aktarıldığı bir geleneğin parçasıdır.⁴⁷⁹ Tasavvuf, deneyime dayalı bir ruhunu araştırma yöntemi olarak hizmet eder ve bu nedenle sürekli değişir. Tasavvufun kuruluş döneminde temel özelliği, maddi değerlerden uzaklaşarak saf bir dini yaşamı gerçekleştirmek, yani zühd dönemidir. Bu dönemin mutasavvıflarına “zahid” denir. Hz. Muhammed ve ashabının uyguladığı saf dindarlık anlayışı ve ahlaki sorumluluk bilinci, İslam'ın ilk yüzyılı içinde gelişen Zühd hareketlerinin temelini oluşturur. Zühd döneminden sonra, hicri 2. asrın sonlarında sufi ve tasavvuf terimlerinin kullanılmaya başlandığı ve ilk sufi isimlerinin duyulduğu tasavvufi dönem başlamıştır.⁴⁸⁰

Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010),9; Zerrînkûb, *Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu*,46-48.

⁴⁷⁸ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, çev: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Kabalcı Yayınları,2012); 65-79; Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfi-Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, 15; Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, ev. Mehmet Ali Aynî, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2020)63-92; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014)58,152,173, 322,359; Süleyman Uludağ, “Hasan-ı Basrî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1997), 16:291-293; Tahsin Görgün, “Hasan-ı Basrî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1997), 16:293-301;Abdühamit Birışık, “Hasan-ı Basrî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1997), 16:301-303.

⁴⁷⁹ Sûfilerin ayet ve hadislerden hareketle kendilerine has kavramlar oluşturması, tasavvuf ilminin teşekkülünü başlatan en önemli hususlardan biridir. Öyle ki sûfilerin ıstılahî manada kullanmaya başladıkları bu kavramlar sebebiyle, kendilerinden olmayanlar onların sözlerini anlamada güçlüklerle karşılaşmışlardır. Serrâc, Kelâbâzî gibi telif eser veren sûfiler bu güçlüğü ortadan kaldırmak için eserlerinde tasavvufi kavramlara dair özel bölümler ayırarak her bir kavramı ayet ve hadislerdeki karşılıklarıyla birlikte sûfilerin sözleriyle açıklamaya çalışmışlardır. Kuşeyrî, sûfilerin ilimlerini bu ilme yabancı olanlardan uzak tutmak için karmaşık kavramlar ile anlaşılması güç ibareler kullandıklarını ifade eder. Diğer dinî bilimlere nazaran tasavvufta karşılaşılan kelimelerin üstü kapalı ve işari anlamlar içermesinin en büyük sebebi budur. Tasavvuf terminolojisinin teşekkülüne dair Bkz. Muhammed Ersöz, “Kur’ân’ın Dil Yapısı ve Kur’ân Kavramlarının Terimleşmesi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014); Himmet Konur, “Tasavvuf Terminolojisinin Teşekkül Süreci”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 19/12(2006) 313-317.

⁴⁸⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu Ve Tarikatlar*, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 1999), 15-22; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2012)9-19; Mahmud Erol Kılıç,

Tevazünün sembolü olarak kabul edilen yün kıyafetler giydikleri için abid ve zahidler, süfiler olarak adlandırılmaya başlandı. Onların bu yaşam tarzını aktarmak için “sûf” kelimesinden türetilen “tasavvef” (yün giydiler) fiilini kullandıkları ve “tasavvuf” kelimesinin de bu fiilin mastarı olarak telaffuz edildiği öne sürülmüştür. Bu görüş, gerek anlam gerekse de dilbilgisi bakımından uygun kabul edildiği için genel bir terim olarak kabul edilmiştir.⁴⁸¹

Tasavvuf, terim anlamı ve sistemi açısından Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde var olmayan bir olgu olarak ortaya çıkar. Peygamber döneminde, insanlar özel unvanlar almadılar. Yalnızca Hz. Peygamber'e arkadaşlık etmiş olmaları nedeniyle “sahâbî”⁴⁸² olarak adlandırıldılar. Sahâbîler tarafından yetiştirilen ve onlarla diyalog içinde bulunan kişilere “tâbiîn”⁴⁸³ denirken, tâbiîn görenlere ise “etbâu't-tâbiîn”⁴⁸⁴ unvanı verilmiştir.⁴⁸⁵ Tasavvufun tanımının kişilere ve zamana göre değiştiğini gözlemliyoruz. Örneğin, Muhammed b. en Nuri, “*tasavvufun nefisle ilgili her şeyin terk edilmesi gerektiğini*” ifade ederken, Cüneyd Bağdadi, “*açık ol, dünyayı terk etmek, alışılmış zevkleri reddetmek*” olarak tamamlar. İbn Haldun ise tasavvufu, “*dünyadan ayrılma, Allah'a yönelme ve toplumun değer verdiği şeylerden uzaklaşma*” olarak tarif eder.⁴⁸⁶

Tasavvufa Giriş, (İstanbul: Sufi Kitap, 2020), 81-84; Daha fazla bilgi için bkz: Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an Verileri Işığında Tasavvuf Ve Tarikatlar* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 2014); H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 16.Baskı, 2013); Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı Hal Tercümeleri Tarikatlar İstılahlar*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012)114-22; Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sûfiler/ Tekkeler*, (Dergâh Yayınları, 2012)40-48; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014)173-179.

⁴⁸¹ İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzıdır Reşat Öngören, “Tasavvuf” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları),40:119-126.

⁴⁸² Hz. Peygamber'in sohbetine katılanlara verilen isimdir. Bkz: Mehmet Efendioğlu, “sahâbe” ” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2008), 35:491-500.

⁴⁸³ Sahâbeyi Müslüman olarak gören ve Müslüman olarak ölen ikinci nesli ifade etmektedir. Madde güncelleniyor: Arif Uluğ, “tâbiîn” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010),39:328-330;Mesud Topal, *Ezoterik Tasavvuf*,(İstanbul: Destek Yayınları, 2022)20.

⁴⁸⁴ Tâbiîni Müslüman olarak gören ve Müslüman olarak ölen üçüncü nesli ifade eder. Arif Uluğ, “Etibâu't-tâbiîn” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010),40:217-218; Topal, *Ezoterik Tasavvuf*,20.

⁴⁸⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 111.

⁴⁸⁶ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi: er-Risâle*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016)117; Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 426,385;İbn Haldun, *Mukaddime II*, çevr. Süleyman Uludağ, (İstanbul:Dergah Yayınları, 2009)298,601, 849-865,897; Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, Haz: H. Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016)115; Süleyman Ateş, Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı Eserleri ve Mektupları, (İstanbul: Sönmez Neşriyat,1970) 154,265-266, 229-239; Alexandar Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. İhsan Durdu, (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011),64-67; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 77-78; Öztürk, *Tasavvufun Ruhu Ve Tarikatlar*, 13-18; Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 7.;

Tasavvufun başlangıcı olarak kabul edilen zühd ile ilgili rivayetler, Hicri 2. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, bu akımı bilen birçok kişi Basra, Küfe, Hicaz ve Horasan gibi bölgelerde tasavvuf merkezleri kurarak bu öğretiyi yayma çabasına girişmiştir. Bu hareketi ilk uygulayan kişi olan Hasan Basrî, sufilerin öğretmeni olmuştur. Ayrıca bu eğilimin tasavvufa dönüşümü Hasan Basrî⁴⁸⁷ ile başlamıştır. Daha sonra, zikir meclisleri ve tekkelerin kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu tasavvufî hareketin gelişmesi ve yayılması konusuna kısaca değinecek olursak, Hicri 2. yüzyılda mutasavvıfların inanç sistemleri daha ılımlı bir yaklaşım benimsemiş ve genel olarak coşkulu ilahi aşkı hedeflememişlerdir; bunun yerine, Allah'ın birliği üzerine odaklanmışlardır. Hicri 3. yüzyılda “vahdet-i vücûd”⁴⁸⁸ adı altında tasavvuf sistematik bir yapı kazanmış, mutasavvıfların sayısı artmış ve şeyhler ile müritler arasındaki ilişkiler daha belirgin hale gelmiştir.⁴⁸⁹ Böylece, bu öğretiler tarafından sunulan tasavvufî prensipler ve gelenekler giderek daha belirgin hale gelmiştir. Müritler, her açıdan şeyhlerine bağlılık göstermekteydiler, hatta Beyazid Bistamî, “*Eğer bir kişinin bir şeyhi yoksa, yol göstereni şeytandır.*” demiştir. Bazı mutasavvıflar, tasavvufun sülûk (tutum ve davranış) ilkelere dayalı olduğunu vurgularken, diğerleri ise “*doğrudan sezgi, kişisel çaba*” ve ilahi ihsanın daha önemli olduğunu savunmuşlardır. İlâhi gerçeklerden bahseden ve bu konuda ilk adı geçen kişi Serî es-Sakati'dir. Yahya b. Muaz er Razi ise Allah'ın birliği konusunda dersler vermiştir. Daha sonra Ebû Hamza el-Bağdâdî, insanlara tasavvuf ile ilgili konferanslar verme pratiğine başlamıştır. Tasavvuf kavramını ve onun açıklamalarını ilk kez ortaya atan kişi Cüneyd-i Bağdâdî'dir. Tasavvuf yolunun özellikle

---

Ceylan, *Böyle Buyurdu Süfi-Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, 9; Mustafa Kara, “Ebû'l-Hüseyn En-Nûrî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994)10:328-330; Süleyman Gökbulut, “Tasavvuf Tarihinde Cüneydî Çizgi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/36(2012): 174-176; Furat Ahmed Subhi, “el-Cüneyd el-Bağdâdî”, *İslâm Düşüncesi*, I(1967): 150-156; Gökhan Özbek, “Cüneyd-İ Bağdâdî'nin Tevhid Anlayışı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019)16-20, 27-60.

⁴⁸⁷ Alexandar Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. İhsan Durdu, (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011),21-23.

⁴⁸⁸ Varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında bir tasavvuf terimidir. Bu bağlamda Tanrı, âlem ve insan ilişkilerini açıklayan düşünce sistemidir. Bkz: Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2012), 42:431-435; Hüseyin Vassaf, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015)49, 125, 128,134. Vahdet-i vücûd olarak bilinen ve İbnü'l-Arabî'nin tevhid inancı etrafında şekillendirdiği bu düşünce sistemi hakkında ve bunun Yeni Eflatunculukla ilişkisi, Anadolu sufiliği üzerindeki etkisi hakkında toplu ve özet bilgi için bkz. Resul Ay, *Anadolu'da Derviş ve Tophum (13-15. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014) 53-67.

⁴⁸⁹ Ebû'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal,(İstanbul: İz Yayıncılık, 2004) 256; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2004)528;İbrahim Agah Çubukçu, “İslâm da Tasavvuf”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1961): 106; Kara, *Dervişin Hayatı Süfînin Kelâmı Hal Tercümeleri Tarikatlar İstılahlar*,44-49.

Gazzâlî'nin eserlerinden sonra daha geniş kitlelere ulaştığı gözlemlenir. Çünkü Gazzâlî, tasavvufu İslam'ın içinde meşrulaştıran bir figür olmuştur. Kuşeyrî' den Sühreverdi'ye kadar sosyal ve kültürel topluluk içinde Müslüman halka yayılan tasavvuf, bundan sonra bir bilim, bir yaşam tarzı, bir anlayış biçimi ve ilahi gerçeklere ulaşmak için bir yol haline gelmiştir. Önceden daha kişisel bir deneyim olan tasavvuf, Hicri 2. ve 3. yüzyıllara doğru Hz. Peygamber'e dayanan tarikatlarla bağlantılı ve sistemli bir yapı haline gelmiştir.⁴⁹⁰

3.6. Tarikat

Sözlükte “tutulan veya gidilen yol,” “usul,” “hal” anlamına gelen “tarikat” sözcüğü Arapça’ da “vurmak” anlamına gelen “tark” kelimesinden gelmektedir. Toplum dilinde ve sözlükte “yol” anlamına gelir. Ancak tasavvuftaki anlamı farklıdır. Bu terim, tasavvufta kutsal ve özel yol anlamında kullanılır ve sıradan yolun ötesinde manevi bir yolu ifade eder.⁴⁹¹ Gazâlî anlayışa göre tarikat; müridlerine mücadele yoluyla kötü sıfatlarını yok etmelerini, bu sıfatlarla olan alakalarını kesmelerini ve tamamen Allah’a yönelmelerini sağlayan müesseselerdir.⁴⁹² İnsan ruhunun güzelleşmesi ve gönül insanların kullanmış oldukları çözümler için "tarikat" terimi kullanılmaktadır. Her bireyin kendine özgün nitelikleriyle Allah'a ulaşma sürecinde farklı yöntemlere ve yollara ihtiyaç duyulur, bu da tarikatların temel amacıdır.⁴⁹³

Tarikat terimi, daha sonradan Sufiler arasında bir şeyhe intisap ederek sülük yoluyla ilerleyen kişilerin belirli kuralları kabul ettiği, zaviye ve tekkelere katılarak cemaat hayatı sürdüren, belirli gün ve gecelerde düzenli olarak bir araya gelen, düzenli zikir ve ilim meclisleri düzenleyen Sufi gruplarına verilen bir ad olarak gelişmiştir.⁴⁹⁴

---

⁴⁹⁰Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, (İstanbul: Esmâ Yayınları, 1985),13-18; Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, 7-8., Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*,64-68. Ceylan, Böyle *Buyurdu Süfi-Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010),3-18; Alexandar Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. İhsan Durdu, (İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011),58-62; Topal, *Ezoterik Tasavvuf*,117-140; Kara, *Dervişin Hayatı Süfinin Kelâmı Hal Tercümeleri Tarikatlar İstilahlar*,22-44; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 77-78; Abdülhüseyin Zerrinküb, *Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu*, çev. Nurcan Altun, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014), 45.

⁴⁹¹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Bayın Yayınları, 1989), 1061;Server Cemaleddin Revnakoglu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, ed. M.D Bayın- İ. Dervişoğlu, (İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2003) 37; Zerrinküb, *Süfi Mirasının Değeri*, 52.

⁴⁹² Ebul Vefa Taftazani, “Gazalinin Tasavvuf Ekollerine Etkisi ve Gazali'den Sonra Ortaya Çıkan Tarikatlar”, çev. M. Asker, *AÜ.İ.F.D.*, 36/1, (1997): 47; Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 117-146. Topal, *Ezoterik Tasavvuf*,139-140.

⁴⁹³ Mustafa Kara, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*,(İstanbul: Dergah Yayınları,2002), 16.

⁴⁹⁴ Taftazani, “Gazalinin Tasavvuf Ekollerine Etkisi ve Gazali'den Sonra Ortaya Çıkan Tarikatlar”, 47.

Aynı inancın içinde tasavvufa dayalı bazı ilkelerle birbirinden ayrılan, Allah'a ulaşmanın farklı yollarından sadece biri olan tarikat, mutasavvıflar tarafından yol ve hal anlamlarını içeren bir kavram olarak kullanılmıştır. Başlangıçta, tarikat bu dünyadan uzaklaşma, dünyevi değerlere önem vermemeyi içeren bir anlam taşıırken, nefis terbiyesi, kalp arındırma ve sade bir yaşam tarzıyla tanımlanırdı. Ancak 11. yüzyıldan sonra tasavvufun bir sistem haline gelmesiyle, farklı tarzda zikirler yapan, farklı giyim tarzları benimseyen ve farklı tasavvuf fikirlerine sahip olan Sufi gruplarına atıfta bulunan bir terim haline gelmiştir.⁴⁹⁵

İslam inancında, şariat neyse, tarikat odur. Tarikat, şariatın içinde yeni bir boyut sunar. Mezhep, gidilen yolu ifade ederken, tarikat bu yolun kendisidir. Mezhep ilmi temsil ederken, tarikat bir irfan yolunu ifade eder.⁴⁹⁶ Esasen Allah'a ulaşmayı ifade eder. Tasavvufta ise Allah'ı bulma, O'nu tanıma ve O'na yaklaşma amacıyla takip edilen bir ibadet yoludur. Allah Kur'an-ı Kerim'de, “Sizden her biriniz için bir şariat ve bir yol tayin ettik.” şeklinde buyurur.⁴⁹⁷

Tarikat terimi, 11. yüzyıldan itibaren İslam'ın bilinen hükümlerine ek olarak bazı dini mistik kurallarla ortaya çıkmış, belli bir yaşam tarzını benimsemiş ve düzenli bir şekilde örgütlenmiş cemaatleri ifade etmek için kullanılmıştır.⁴⁹⁸ Zühd ve takva hareketleriyle başlayan ve daha sonra sistemli bir şekil alan tarikat grupları, hemen hemen tüm dinlerin içinde bulunabilir. Tarikat cemaatlerinin temel amacı, içlerinde dini daha derinlemesine ve daha sıkı bir şekilde yaşamak için uyarıda bulunmak, itiraz etmek ve protesto etmek şeklinde gelişmiştir. Bu tür hareketler İslam içinde de ortaya çıkmıştır. Zühd hareketi, sonrasında tasavvuf öğelerini benimseyerek yüksek seviyeli mutasavvıfların yetişmesine imkân tanımış ve aynı zamanda halk arasında tarikat cemaatlerinin doğmasına yol açmıştır.⁴⁹⁹ Tarikat cemaatleri, pratik psikolojiye hâkim olan ve her bireyi kendi ihtiyaçlarına ve yeteneklerine göre eğiten bir şeyhin liderliğinde toplanan gruplardır. Zaviye, ribât, hangah, tekke veya dergâh gibi yerlerde bulunan şeyh, tarikat cemaatinin merkezinde yer alır. Şeyhin yakın çevresinde, sıkı bir ilişki içinde

⁴⁹⁵ Cebecioğlu, “İslam’da Tasavvuf”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 2/ 7, (1987): 389.

⁴⁹⁶ Ahmet Güner, “Tarikat”, *Tarikat Ansiklopedisi*, (Ankara: Milliyet Yayınları, 1991), 367.

⁴⁹⁷ Kur'an, Mâide, 5/48.

⁴⁹⁸ Gustav Menching, *Din Sosyolojisi*, çev: Mehmet Aydın, (Konya: Teknik Kitapevi, 1994), 203.

⁴⁹⁹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, (Ankara: İnsan Yayınları, 1999), 186-187. Zerrînkûb, *Sûfî Mirasının Değeri*, 41-79.

bulunan bir grup insan yer alır. Bu iç çevrenin dışında, şeyhi ara sıra ziyaret eden ve kendi işleriyle meşgul olan diğer müridler, zaviyenin gelirinin büyük bir kısmını karşılamaktadır.⁵⁰⁰

İbn Haldun, tasavvufu bir tür tarikatın öncülüğü ve ilk aşaması olarak görmüştür.⁵⁰¹ Tarikatların kökeni, Hz. Ebubekir ve Hz. Ali aracılığıyla Hz. Muhammed'e kadar uzanmaktadır. Türkler arasında bu tarikatların yayılması ve tekkelerin siyasi otoriteler tarafından resmi olarak tanınması, birçok devlet adamının tarikat şeyhlerine bağlanmasıyla sonuçlanmış, böylece bu tarikatlar üstün ve manevi bir güç kazanmıştır.

Tarikatların ilk ortaya çıktığı dönemde, tarikatlar ve tasavvufi düşünceler birbiriyle iç içe geçmiş, aynı sufi kişi hem bir tarikatın kurucusu hem de bir tarikatın şeyhi olarak kabul edilmiştir. İkinci dönemde ise tarikatlar sosyal kurumlar haline gelmeye başlamış, bazı kişiler tarikat şeyhlerinin etrafında toplanmış, bu toplanmanın belirli kurallara bağlandığı bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, sosyal bir işlev kazanan tarikatlar, etkilerini geniş bir alanda göstermeye başlamıştır.⁵⁰²

3.7. Selçuklulardan Önce Horasan ve Türkistan'da Tasavvuf

Anadolu'daki tasavvufi hareketlerden ziyade İran-Türkistan özellikle de Horasan'a şeyh ve dervişler vasıtası ile girdiğini ve bu bölgelerin dini içtimai ve siyasi yapılar hakkında bilgilenmek gerek. Aksi taktirde Horasan ve Türkistan'daki dini, tasavvufi, siyasi, sosyal hayatı bilmeden bu bölgelerde ortaya çıkan tasavvufi hareketler Anadolu coğrafyasını etkileyen tarikatların mahiyeti tam olarak anlaşılmaz. Bu nedenle öncelikle bu bölgelerin yapısı ortaya konulmalıdır.

İslam fetihleri Horasan ve Maverünnehir bölgelerine yayılması ile İslamlaşma faaliyetleri de hızlanmıştır. Öncelikle Müslüman halkın bu bölgede hakimiyet kurması ile fethedilen bölgelere Müslüman nüfus göç ettirilerek askeri bakımından elde edilen üstünlüğün dayanacağı nüfus yapısı da oluşturmaya çalışılmıştır.⁵⁰³ Bu İslamlaşma faaliyetlerinde rol alan önemli bir grupta sufilerdir. Sufilerin en önemlilerinden ve zühd

⁵⁰⁰Günay, *Din Sosyolojisi*, 188; Zerrinkûb, *Sûfî Mirasının Değeri*, 81-115.

⁵⁰¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt: 1 (Ankara: Kültür Bakanlığı Basımevi 1989), 378; Dursun Tatlıoğlu, "Tasavvuf ve Tarikata Sosyolojik Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/1, (2005), 109-112.

⁵⁰²Gölpınarlı, *Türkiye de Mezhepler ve Tarikatlar*, 185-189.

⁵⁰³ Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler*, (Konya: Damla Ofset Yayınları, 1994), 107.

dönemi temsilcilerinden olan Süfyan es-Sevri: “*Horasan’da ezan okumak, Mekke’de ibatede dalmaktan daha üstün ve daha faziletlidir.*” diyerek diğer süfilere rehber olmuştur.⁵⁰⁴ Bu düşünceden harekete geçen sufiler bölgede hem İslami düşüncüyü hem de sufilik faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Böylece Türkistan bölgesi sufiliğin ilk dönemlerinden itibaren bu düşüncenin önde gelen isimleriyle tanışmakla kalmamış onların önemli şahsiyetlerini de bu bölgede yetiştirmiştir. Sufilerin yürütmüş olduğu bu faaliyetlerin beraberinde yeni kurum ve müesseselerin oluşmasına ortam hazırlanmıştır. Bunlar zaviye olarak isimlendirilen barınak ve sosyal hizmet kapsamındaki müesseselerdir.

Zâviye kurumların çerçevesinde gelişen ikinci bir kurum ise ribâtlardır.⁵⁰⁵ İlk zamanlarda askeri mahiyette olan bu ribâtlar sonrasında ise tasavvufi bir özellik oluşturarak zaviyeye dönüşmüştür.⁵⁰⁶ Ribâtların inşası bu kurumun ihtiyaçlarını karşılamak insanlar için hayırlı bir iş olarak görülmeye başlanmıştır. Bu sebeple Türkistan bölgesinde çok sayıda ribât inşa edilmiş ve bu da bölgenin İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. İslam ülkelerinin farklı bölgelerinde varlıklı insanlar dünya zevkleri için para harcarken Maverâünnehir’in varlıklı önde gelen aileleri ribâtlar yaptırarak dine önemli hizmetlerde bulunmuştur.⁵⁰⁷ 10. yüzyılda sufilik hareketleri artarak yayılmasının asıl amacı kâfirlerle mücadele eden gazilere kalacak yer, atlarına da sığınak olarak görülürdü. Ancak sonrasında zaviye ye dönüşen ribâtlar, zaviyelerle aynı anlamda kullanılır olmuştur. Sufiler ve zahitler⁵⁰⁸ için inşaa edilen ribâtlar bunun yanında öğrenim ve telif merkezi olarak da fonksiyon sağlamaktadır. Bu gelişme Türkistan ve Horasan bölgesinin sufilik hareketi açısından büyük tesiri olmuştur. Sufilik geleneği artıkça geniş bir bölgeye yayılması da kaçınılmaz olmuştur.

⁵⁰⁴ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü’l Evliyâ*, 219-227; Mustafa Kara, *Dini Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1977)57.

⁵⁰⁵ Fuad Köprülü, “Ribât”, *Vakıflar Dergisi*, 2(1942)267-278.

⁵⁰⁶ Ahmet Yaşar Ocak,-Faruk Sümer, “Zaviyeler”, *İslam Ansiklopedisi*, 13: 468, Georges Marçais, “Ribât”, *İslam Ansiklopedisi*, 9:734, Ahmet Yaşar Ocak “Zaviyeler” , *Vakıflar Dergisi*, 12, (1978), 248.

⁵⁰⁷ Zekeriya Kitapçı, *Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler*, 109.

⁵⁰⁸ Ebu Hamid Muhammed-i Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’d-Dîn IV*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi,2007)375-376; Hakan Yaman, “Seyf-i Fergânî,’nin Gazellerinin İncelenmesi”. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018),164;

Hallâc-ı Mansûr'dan⁵⁰⁹ sonra sufiler arasında görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Bu sufilerin bazıları dinin emirlerine karşı ilgisiz kalmaya, softan elbise giymeye devam etmiş, halkın duygularına düşüncelerine itibar etmemeye başlamıştır. Bu gruba Kerâmîye denilmiştir.⁵¹⁰ Bunun dışında Melamiyye adında bir başka önemli grupta oluşmuştur. Melamiyenin kurucusu Maverâünnehir'in ünlü sufisi Ebu Turab en Nahşebi'dir. Bu sufünün yanında yetişen ise Şah Şuca Kirmani ve diğer öğrencisi Hamdun el Kassar bu yolu devam ettirmiştir. Bunlar ise Kassariyyan veya Melametiler olarak anılmaya başlamıştır. Melametiyye Mezhebi ise bu kişiden itibaren yayılmaya başlanmıştır. Melamilik ilk dönemde Melamiyye-i Kassariyye olarak geçmekte zaman içinde Melamilik ikinci aşama olarak Melamiyye-i Bayramiyye ve üçüncü aşamada ise Melamiyye-i Nuriyye (Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye) olarak gelişim göstermiştir.⁵¹¹ Ancak bu duruma Kur'an ve Sünnete bağlı mutasavvıflar tepki göstermişlerdir. Ebu Said b. Ebi'l Hayr gibi sufiler yollarının yanlışlığını anlatarak gerçek sufiliğin ancak farz ve sünnetleri yaşamakla mümkün olacağını öne sürmüştür.⁵¹² Bu durum iki karşı görüşü ortaya çıkarmıştır. Çizgi dışı tasavvufi hareketlerin karşısına onların görüşlerinin yanlışlığını savunan ve dini emirler doğrultusunda tasavvufi görüşlerini açıklayan mutasavvıflar meydana gelmiştir. Hallâc-ı Mansûr'ın vefatından sonra sufilikle Sünni akide arasındaki ayırım gün geçtikçe artmıştır. Bu durumun doğru olmadığını, tasavvufu Sünni akideden ayrı düşünölmeyeceğini bilen sufiler hareket geçişmiştir. Bunlardan biri

⁵⁰⁹ Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, 15-25; Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 76-86; R.A.Nicholson, *İslam Sufileri-The Mystics of Islam*, çev.Kemal Işık,Ruhi Fıglalı,(İstanbul: Büyüyenay, Yayınları, 2014)181-185,191; Zerrinküb, *Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu*, 46-48. Abdölbaki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004), 59; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 210-211,252-256,296,314,328; Hakan Yaman, "Seyf-i Fergânî,'nin Gazellerinin İncelenmesi". (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 186-187; Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997)15:377.

⁵¹⁰ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, 412, Abdurrahman es Sülemî, *İlk Zahid ve Sufiler Tabakatü's Suffiye*, 146-192; Hüseyin Doğan, *Horasan ve Maverâünnehir'de İlmlî Bir İslam Politikası Kerrâmî Söylem ve Yansımaları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 58-84, 105-123; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018)231-241; Çağfer Karadaş, "Kerrâmîyye ve İtikâdî", *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 5/2(2007):41-62;Erol Erdem, "Kerrâmîyye Mezhebi ve İtikâdî Görüşleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994)1-89.

⁵¹¹Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*,436;Sülemî, *İlk Zahid ve Sufiler Tabakatü's Suffiye*,123;Abdölbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (İstanbul: İnkılâp Yayınevi 1997), 242-248, Abdölbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*,(İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 3-26; Cavit Sunar, *Melamilik- Bektaşilik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Faköltei, 1975),9; Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020)46-72.

⁵¹² Câmî, *Nefâhatü'l-Üns*, 427-435.

Buharalı Türk alimi Ebu Bekir Kelâbâzî'dir. Kaleme aldığı “*Kitabu't-Ta'arrufli Mezhebi Ehli't Tasavvuf*” isimli eseriyle hem tasavvufu yaymış hem de sufiliğin birinci el kaynağı olmuştur. Bu eserinde amacı tasavvuf ile Sünni akide arasındaki ayrılığı kapatmaktır.⁵¹³

Kelâbâzî ile başlayan bu hareket Serrâc, Sülemî ve Kuşeyrî ile devam etmiştir. Kelâbâzî yolunu devam ettiren bir diğer önemli mutasavvıf ise Ebu Nasr es-Serrâc Abdullah et Tûsî'dir. et-Tusi yazmış olduğu “*el-Luma*” eserinde yanlış yapan mutasavvıfların usûl ve şeriatı bilmediklerinden yanlış yola saptıklarını kaleme almıştır. Öğrencisi es-Sülemî'nin ifade ettiğine göre; es-Serrâc; “felsefî sufiliğinden ve hulûl görüşünden uzak tamamen dini farazilerin edasına inanan bir kişidir. Tasavvufî fikirlerinde “şetah ve hulûl yoktur”.⁵¹⁴ es-Serrâc ile belirlenen Sünni tasavvuf hareketiyle tasavvufî ekolleşme dönemi de başlamıştır.

Tasavvufun doğuşundan sonra Horasan, Türkistan, Sind gibi uzak beldelere kadar yayılan tasavvuf hareketinin biri Bağdat diğeri ise Belh olmak üzere iki ana merkezi olmuştur. Belh Medresesi'nin temsilcisi İbrahim b. Ethem, Bağdat Medresesi'nin ise Haris el-Muhasibi olmuştur.⁵¹⁵ Bu iki önemli merkez tarafından temsil edilen tasavvuf harekâtı sonrasında es-Serrâc ile Nişabur bölgesine kayarak Belh Medresesi'nin yerini Nişabur almıştır. Bağdat Medresesi'nin mensupları temel fikir olarak Kitap ve Sünnete uygun olan düşüncelere riyayet edip bu düşüncenin dışındakileri reddetmektedir. Bunlar önce kendi düşüncelerini ifade ettikten sonra bu görüşleri paylaşan sufilerin fikirlerini aktarmayı daha uygun bulmaktadır.⁵¹⁶ Nişabur Medresesi'nin mutasavvıfları ise araştırmacı niteliğe sahip şahıslardan oluşmaktadır. Bu medresenin mutasavvıfları kendi görüşlerinden ziyade genel anlamda sufi şeyhlerin fikirlerini aktarmaktadır. Bu medresenin temsilcisi es-Serrâc ve onun fikirlerini devam eden es-Sülemî kaleme almış

---

⁵¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, (İstanbul: Derğah Yayınları, 2014)90; A. J. Arberry, “Kelâbâzî” içinde *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi,1977),6/538.

⁵¹⁴ Câmî, *Nefâhatü'l-Üns*, 438-439; Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma*, *İslam Tasavvufu*, Haz: H. Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016) 7-37; Eyüp Öztürk, *Velilik ile Delilik Arasında -İbnu's-Serrâc'ın Gözünden Müvelleh Dervişler*, (İstanbul: Kitapyayınevi, 2016)11-67; Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*,91-93; Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, 117-119.

⁵¹⁵ A. J. Arberry, “Tasavvuf” *İ.T.K.M. IV*, 147. A. J. Arberry, “Kelabazi”, 147,151,155

⁵¹⁶ Arberry, “Tasavvuf”, 151.

oldukları eserlerinde mutasavvıflarında; kelimcılar, müfessirler, muhaddisler, fakihler kadar önemli kişiler olduklarını ispat etmiştir.⁵¹⁷

Tasavvufun temellerini oluşturan bu mekteplerin temsilcileri es-Serrâc ile Cüneyd-i Bağdâdî aynı dönemin insanları olması ve sonrasında meydana gelen oluşumlarında temelini atması bakımından önemlidir. Buradan anlayacağımız gibi bu çalışmalar doğrultusunda Nişabur Medresesi büyük bir önem kazanmıştır. Çünkü Selçuklu dönemine damgasını vuran önemli mutasavvıflar bu medresenin çizgisini devam ederek eserler kaleme alıp tasavvufu yaymışlardır. es-Serrâc ile başlayan bu düşünce tarzı öğrencisi es-Sülemî ve arkasından el-Kuşeyrî, Ebu Ali el-Fârmedî, Gazzâlî çizgisiyle devam etmiştir.⁵¹⁸ Bahsettiğimiz bu alimler Selçuklu döneminin önemli mutasavvıfları olup Selçuklu Devleti bu paralelde genel politikası olan Sünni bir tasavvuf anlayışı geliştirdi.

3.8. Selçuklular Dönemi Tasavvuf

Selçuklu devleti İslam dünyasına muvaffak olmadan önce İslam aleminde mezhep ve fikri parçalanmışlık söz konusudur. Bunun yanında tasavvufi sahada da bütünlükten uzak İslam dışı çizgisine kaymış sufilik anlayışları vardı. Özellikle de Şîi-Fatımiler aracılığıyla yürütülen ve Sünni anlayışı ortadan kaldırmayı hedefleyen siyasi, fikri hareketlerin yanına bu çizgi dışı sufilik faaliyetlerde katılmıştır. Bazı sufiler Şîi kaynaklı düşüncelerden etkilenerek İslam'ın Bâtîni yorumuna yönelmiştir. Böylelikle İslam dininin zahiri hükümlerini önemsemeyip ve geçersiz olarak görmeleri insanların düşüncelerini değişmesine sebep olmuştur.

Şîi kaynaklı düşünce anlayışından etkilenen insanların yanı sıra Hint düşünce sisteminden etkilenen birçok grupta hulûl ve benzeri düşüncelere itibar etmeye başlamıştır.⁵¹⁹ Bahsedilen İslam dışı çizgiye kaymış akımların yanlışlarını ortaya koyulması ve fikirlerin çürütülmesi gerekmektedir. Bu işi ise; dini anlayışı gerçekten benimseyen ve bilgi sahibi olan alimler üstlenmiştir. Bu faaliyetlerin başarılı olması içinde siyasi güç tarafından desteklenmeleri gerekmektedir. Selçuklu devleti de bu alimleri desteklemek ve onların faaliyet alanlarını kolaylaştırmak amacıyla diğer

---

⁵¹⁷ Arberry, "Tasavvuf", 155

⁵¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002), 119.

⁵¹⁹ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, 120.

alanlardaki mücadele gibi bu alanda da mücadelesini başarıya ulaşmayı temin etmiştir. Özellikle Selçuklu sultanlarının alimlere karşı göstermiş oldukları saygı, mutasavvıflara hürmette kusur etmemeleri onları yüceltmeleri bu mücadeleyi kolaylaştırmıştır.

3.9. Selçuklu Sultanların Alimlere ve Mutasavvıflara Karşı Tutumu

Selçukluların İslam dünyasının liderliğini ele geçirmeleri ile birlikte siyasi birliğin temin edildiği ve Sünni İslam’a maruz olan Şîi-Fatimilere karşı üstünlük sağlamalarıyla bu durumun devamı hususunda büyük gayret sarf edilmiştir. Bu gayretlerin en büyük destekçisi ulema ve sufilerden gelmiştir. Çoğu zaman bu iki hüviyeti şahsında toplayarak temayüz eden şahsiyetler, Selçuklu sultanlarından gerekli desteği ve hürmeti görmüştür. Aynı zamanda sultanlarında asıl hedeflerinden biri olan Sünniliğin zafere ulaşması planı onların amaçlarına uygun düşmesi neticesinde kargaşa ve fikri anarşiye karşı Selçukluları desteklemişlerdir.

Selçuklu sultanları ilmin ve ulemanın devleti koruyan duvar ve onu ayakta tutan direk konumunda olduğunu bilmekte ve de ulemanın medeniyetin meşalesi, ümmetin öncüsü olduğunun ise farkındadır. Bu sebepten ötürü milli müesseselerin yayılmasına yardımcı oldukları gibi ilim ehline medrese, hangah ve ribât yaptırarak onları gözetip desteklemiştir. Bu durumun devletin bekası için elzem olduğunun farkındadır. Bu yüzden sultanların sarayları ulema, şuara ve marufiyet ehli kimselerce dolup taşmıştır. Selçuklu sultanlarının almış oldukları önlemler ve hazırlıklar neticesinde ulema; ilim meclislerini kurmuş, ders halkaları oluşturmuş ayrıca ilmi münazaralar yapmak imkânı doğmuştur. Selçuklu dönemindeki mutasavvıflar daha öncede de olduğu gibi insanları ibadete, ihsana ve birliğe davet etmiştir. Selçuklu sultanları da ulemanın davranışları neticesinde sufileri koruyarak destek olmuştur. Sufilerin yardımları ile dayanışma ortamı oluşmuş ve toplumdaki içtimai düzenin yanında sufilerde toplumda önemli bir konum kazandırmıştır.⁵²⁰

Selçuklu devleti kuruluş itibariyle ulemaya ve sufilere büyük itibar göstermiştir. Selçuklu sultanları onlar ile görüşmeyi ve nasihatlerine uymayı kendilerine karşı adeta bir sorumluluk hissetmiştir. Din ulularına gösterilen saygı neticesinde halk üzerindeki

---

⁵²⁰ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş I*, (İstanbul: 1990), Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, 121; Fuad Köprülü, “Harizmşahlar”, içinde *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987) 5-1/265-296.

otoriteleri sayesinde sultanlarında itibarları artmıştır. Sultanların itibar sahibi olmalarının bir başka nedeni ise Selçukluların Orta Dünyaya intikal etmeden önce İslam dünyasındaki siyasi istikrarsızlık, Şîî- Bâtîni olayların toplum üzerinde meydana getirdiği manevi sarsıntılar nedeniyle sufilerin insanlara ümit aşılması, birliği, beraberliği ve vefaya çağırması halk üzerinde ayrıca saygınlığını artırmıştır. Selçuklu sultanların sufilere olan saygınlığını kaynaklarda görmekteyiz. Örneğin Râvendi'nin bize naklettiği bilgiye göre: *“Sultan Tuğrul Bey Hemedan’a geldiği vakit, orada evliyadan üç pir vardı: Baba Tahir, Cafer, Şeyh Hamşa. Hemedan civarında Hızır denen küçük bir dağ vardı ve bunlar onun üstünde oturuyorlardı Sultanın gözü ona ilişti. Ordu kalabalığını durdurup atından indi ve veziri Ebu Nasır el-Kündüri ile yanlarına giderek ellerini öptü. Baba Tahir biraz mecnun gibi idi. Sultan’a dedi “Ey Türk Allah’ın kullarına ne yapacaksın? Sultan dedi: Ne buyurursun: Baba dedi: Allah’ın buyurduğu şeyi yap. Ayet: Muhakkak ki Allah’ın adaleti ve ihsan yapmayı emreder. Sultan ağlayarak dedi: Öyle yaparım. Baba onun elini tuttu ve dedi: Benden kabul ediyor musun? Sultan cevap verdi: Evet, Baba’nın parmağından senelerden beri abdest aldığı ibriğin kırık başı vardı. Onu parmağından çıkarıp sultanın parmağına geçirdi ve Alem memleketini bunun gibi senin eline koydum. Adalet üzere ol, dedi. Sultan onu her zaman muskaları arasında saklar, bir muharebe olunca parmağına takardı.”*⁵²¹ Râvendi'nin bize naklettiği bilgi ışığında; Tuğrul Bey'in sufilere göstermiş olduğu saygıyı ve onların düşüncelerine vermiş olduğu değeri göstermekle birlikte Türkler’deki cihan hakimiyeti fikrinin dönemin sufilerince bilindiğini ve adeta bunu teşvik ettiğini gözler önüne sermektedir. Baba Tahir, bu yönde teşvik edici sözlerinin yanında ayrıca sultana sağlam bir idare içinde adil davranmasını gerektiğini de ikaz etmede geri kalmamıştır.

Alparslan döneminde de benzer davranışlar görmek mümkündür. Nizamiye Medresesi'nin açılışı ile ilgili bilgi veren Kazvîni bu konuda önemli bir rivayet aktarmıştır: Derviş meşref insanların sultandan bir beklentilerin olmadığını ve önlerinde eğilmediklerine dikkat çekmektedir. Bu şahısların kendilerine tahsis edilen metrelerde sufilik fikrini devam ettirerek Nizamiye Medresesinde önemli mutasavvıfların yetişmesine zemin oluşturmuştur.

---

⁵²¹ Râvendi, *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, 97-98.

Melikşah döneminin önemli sufililerinden biri olan Ahmed Gazzâlî, Nizamiye Medresesinin müderrislerinden ve Sultan Melikşah'ın da şeyhidir. Sultan Melikşah oğlu Sancar'ı şeyhini ziyarete gönderir. “*Seyh de Sancar'ın yanağından öper. Bu durumu duyan Sultan Melikşah, oğluna şeyh hangi yanağından öptü diye sorar. Oğlunun vermiş olduğu cevaptan sonra; bir yanağından öptüğü için yeryüzünün yarısına malik olacaksın eğer iki yanağından da öpseydi hepsine malik olurdun*” şeklinde cevap vermiştir.⁵²² Bu cevaptan anlaşıldığı gibi Sultan Melikşah'ın sufiye ne kadar değer verdiğini ayrıca şeyh'in davranışlarına vermiş olduğu değeri göstermektedir.

Selçuklular dönemi yalnız sufilere değil ulemaya da büyük önem verilen bir dönemdir. Örneğin Mutezili alimi olan Ali.b. Hasan es Sandali, Sultan Tuğrul Bey ile Bağdat şehrine gelmiştir. Akabinde ise Nişabur'a dönerek orada vaazlar vermiştir. Sultan Melikşah da Ali b. Hasan Sandali'yi Nişabur Cami'nde görmüş ve neden kendisini görmeye gelmediğini sormuştur. es- Sandali ise : “ *Meliklerin hayırlısı, ulemanın ayağına gidendir.; ulemanın şerlisi de Meliklerin ayağına gidendir. Böyle olmak istemediğim için gelmedim* ”⁵²³ şeklinde cevap vermiştir. Melikşah gerek alimlere gerekse de şeyhlere karşı bol ikramlarda bulunur ve onların gönüllerini hoş tutmayı sevmektedir. ⁵²⁴

Selçuklu sultanlarının yanında döneme en az sultanlar kadar damga vuran Nizâmülmülk de sufilere ve ulemaya büyük itibar göstermektedir. Sufiler ve ulemalar Nizâmülmülk'ün meclislerinde hiç eksik olmaz, düzenlediği bu meclisler fakihler, imanlar ve din adamlarıyla dolup taşmaktadır. Bu duruma tanıklık eden Melikşah, vezirine bir mektup yazmıştır. Mektupta: “*Bunlar bilgin taifesidirler ve senin meclisinde gittikçe çoğalıyor, böylece senin halkın işleriyle uğraşmana gece gündüz engel oluyorlar. Eğer isterseniz o bilginlerinden birisi ancak senin iznin ile meclisine gelip seni herhangi bir sıkıntıya sokmamak şartıyla oturabilirler.*” dedi. Bunun üzerine Nizâmülmülk ona: “*Bu bilgin taifesi İslam'ı destekleyen kimselerdir; onlar dünya ve ahiretin iyi ve seçkin kimseleridir. Eğer sen benim meclisime gelip oturursan, onlardan seni küçük görmek için*

---

⁵²² Ebu Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Mahmûd Kazvinî, *Asaru'l Bilâd ve Ahbarül-İbâd*. (Beyrut:Darû Sadr,1969), 412.

⁵²³ Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti*, 124.

⁵²⁴ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000),67.

bana hiçbir davranış gelmez. Beni bu hususta rahatsız ve huzursuz etmezler."⁵²⁵ şeklinde sultanın mektubuna cevap vermiştir.

Dönemin büyük alimlerinden Kuşeyrî ve Cüveynî, Nizâmülmülk'ün huzuruna çıktıklarında ayağa kalkarak yanına oturur. Ancak yine dönemin önemli alimlerinden el-Fârmedî, huzuruna geldiğinde ayağa kalkarak kendi koltuğuna oturtup kendisi de onun yanına oturur. Bu hareketlerinin sebebi sorulunca: *"Kuşeyrî ve benzeri beni gördüklerinde şahsımı överek, benden olmayan sıfatlarla anmaktadırlar. Bu da bende gurur oluşturmaktadır. Ancak el-Fârmedî benim ayıplarımı, yaptığım zulüm ve haksızlıkları dile getirip bana söyler ve benim sahip olduğum hasletleri söylemek istemez. Bu nedenle ona daha fazla hürmet gösteriyorum"*⁵²⁶ diyerek davranışının sebebini açıklamıştır. Selçuklular döneminde Ebu Ali ed-Dakkak ve es-Sülemî gibi önemli sufilerin yanında yetişen ayrıca Şafîî alimi olan Abdurrahman ed-Davudi, Nizâmülmülk üzerinde önemli tesirleri olan bir kişiliktir. Nizâmülmülk ed-Davudi'nin vaazlerini dinlemiş ve ona: *"Allah seni kullarına hakim kıldı. Kıyamet gününde onları senden sorarsa ne cevap verirsin?"* diye sormuştur. ed-Davudi'nin vermiş olduğu cevabının karşısında ise Nizâmülmülk göz yaşlarını tutamamıştır.⁵²⁷

Nizâmülmülk sufilere karşı büyük bir ilgi duymakta ve onlara ikramlarda bulunmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan kişiler vardı. Selçuklu döneminin önemli sufilerinden Şeyh Ebu Sald Ebu'l-Hayr'ın oğlu Ebu Tahir borçlarından dolayı İsfahan'a gidince Nizâmülmülk bu şahsa karşı büyük ikramlarda bulunmuş. Ancak o dönemde sufilere karşı olan Alevi (ve seyyid) vardı. Bu kişi Nizâmülmülk'e: *"öyle bir topluluğa mal veriyorsun ki abdest almasını dahi bilmiyor. Şeri ilimlerden haberi yok, bunlar şeytanın elinde oyuncak olmuş bir avuç cahil kimselerdir."* diyerek Nizâmülmülk'ün eleştirmiştir. Nizâmülmülk ise: *"sen ne diyorsun? Bunların herşeyden haberi vardır ve daima da din işleriyle meşgul bulunuyorlar"* diyerek karşılık vermiştir. Alevi, Ebu Tahir'in Kur'an bilmediğini iştirmiştir. Nizâmülmülk'e: *"Bugün sufilerin en iyisinin Ebu Tahir olduğuna ittifak vardır ve o Kur'an bilmez."* dedi. Nizâmülmülk ise: *"Peki kendisini buraya çağıralım senin seçeceğin bir sureyi okumasını teklif edelim"* diyerek Ebu Tahir'i büyük zavatin ve sufilerin huzuruna getirterek Nizâmülmülk Aleviye: *"Hace,*

⁵²⁵ İbnü'l Cevzî, *el Mumtazam fi Tarihi'l-Ümem*, 158-159.

⁵²⁶ İbnü'l Cevzî *el Mumtazam fi Tarihi'l-Ümem*, 159.

⁵²⁷ İbnü'l-Esir, *el- Kâmil fi't- Târih*, 8:83.

Ebu Tahir'in hangi sureyi okumasını istiyorsun?" diye sormuştur. Alevi: "Fetih suresi" dedi. Ebu Tahir başladı Fetih süresini okumaya surenin sonuna gelince Alevi mahcup Nizâmülmülk ise memnun olmuştur.⁵²⁸ Nizâmülmülk ilim erbaplarına ve sufilere büyük saygı göstermektedir. Bunlar için para harcamaktan çekinmezdi. Bağdat Nizamiye Medresesi inşa edildikten sonra müderrislerin maaşlarını, talebelerin iâşesini, ibadet ve kırtasiye ihtiyaçlarını bu medreseye bağlanan vakıfların gelirleriyle karşılamaktadır. Ayrıca medrese, cami, ribatlar inşa ettirir ve sufilere olan sevgisinden dolayı onlara hizmet etmekten büyük bir memnuniyet duymaktadır.⁵²⁹

Anadolu Selçuklu devletindeki sufi çevreler ilk dönem Anadolu fütuhâtı ile meşgul olmuştur. Daha sonra Bizans, Haçlılar ile mücadele içerisinde olurken 12. yüzyılın son çeyreğinde bu mücadeleler ilk dönemkiler kadar yoğun geçmemiştir. Bu rahatlatma dönemin de ilmi, dini içtimai gibi kapsamlı bir kalkınma ve imar çalışmaları başlatılmıştır.⁵³⁰ Selçuklu devleti Hristiyanların çoğunlukta olduğu bir coğrafyada kurulmaları ve nüfusun çoğunluğunu da göçebe Türkmenlerin oluşturmaları bunların ise henüz tamamen İslam'ın kaidelerini yerine getirememeleri ülkede İslam dini ve kültürünü kuvvetlendirilmeye yönlendirilmiştir. Selçuklu sultanları doğudan alim, şeyh, derviş gibi pek çok bilgin getirterek bu gruba medrese ve zaviye tahsis etmiştir.⁵³¹

I. Mesud (1116-1155) Ermeni emirliğinden almış olduğu Maraş Antep, Adıyaman ve çevresinde 77 minber kurarak hutbe okutmuştur.⁵³² II. Kılıç Arslan (1155-1192) Aksaray şehrini inşa edip askeri bir üst haline getirirken aynı zaman da Azerbaycan'dan çağırttığı alim, şeyh ve sanatkarlara medrese, zaviye inşa etmiştir. II. Kılıç Arslan bu hareketleri doğu illerinden pek çok ilim ve tasavvuf ehlinin bu bölgeye geçerek İslamiyet'i kuvvetlendirmeye vesile olmuştur.⁵³³ II. Kılıç Arslan memleketin siyasi birliğini sağlamakla meşgulken Sivas hükümdarı Dânişmendli Yağıbasan ile mücadele

⁵²⁸ Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, 722-723.

⁵²⁹ İbnü'l Cevzî, *el Mumtazam fî Tarihi'l Ümem*, 158-160.; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Târîhi Haleb ve Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb*, 71-72.

⁵³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, (Ankara: 1988), 22.

⁵³¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), 357-358. Hasibe Mazıoğlu, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Şairler", *Malazgirt Armağanı*, (Ankara: 1972), 298; Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler- Şeyhler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 13-17.

⁵³² Anonim, *Tevârih-i Al-i Selçuk*, 37.

⁵³³ Mazıoğlu, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Şairler", 298. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 357-358.

etmekten “*dini reislerin ricası*” üzerine vazgeçmiştir.”⁵³⁴ Yine II. Kılıç Arslan 1157-1158 yıllarında Besni ve Gisa illerinin fetih edilmesinden sonra Franklar ve Ermenilerle yapmış olduğu sulh ve dostluğu takviye için aynı rical ile istişare edip onların muvakatını almıştır.⁵³⁵ Selahattin Eyyubi tarafından idam edilen İranlı mutasavvıf filozof Şihâbüddîn Sühreverdî Maktûl⁵³⁶ Anadolu’ya geldiği zaman II.Kılıç Arslan büyük hürmette bulunarak onu hoş karşılamıştır. Onun felsefesini yaymasına izin vererek ilgi de duymuştur. Ayrıca oğlu II. Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) yıllarında Tokat emirliği döneminde babası ile aynı davranışları sergileyip mutasavvıflarla ilgili olmuştur. II. Rükneddin Süleyman Şah huzurunda yapılan münazaralarda bir dervişin münazaradaki filozofa tokat atması karşısında sessiz kalmıştır. Sultana filozofun bu davranışa karşı tepkisiz kalmasına sitem etmesi üzerine “*eğer ben hükemanın fikirlerini alenen iltizam edersem tebaam isyan çıkarır*” diyerek karşılık vermiştir.⁵³⁷ Burada konun bizce önemli olan tarafı 12. yüzyılın sonlarında halkın gönlünde yer etmiş tasavvuf ehlinin müsamaha ile karşılandığı gerçeğidir. Ayrıca güçlerinin sultan tarafından fark edilmesi böyle bir davranışın meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde (1192-1196/1205) babası II. Kılıç Arslan gibi adil, cömert, dindar bir şahsiyettir. Kayseri şehrinde Cami-i Kebir, Gıyasiyye-Şifaiyye Medresesi gibi birçok büyük yapı inşa ettirmiştir. Bunların yanı sıra hankah, zaviye yaptırmayı, evliya ve zahidlerle vakit geçirmeyi ayrıca maddi olarak onlara yardımlarda bulunmayı hiç ihmal etmemiştir.⁵³⁸ Oğlu I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillah’a hocası Şeyh Mecdeddin İshak’ı göndererek fütüvvet teşkilatına dahil olmak isteyip fütüvvet şalvarını göndermelerini talep etmiştir. I. İzzeddin Keykavus bu teşkilata girmesi ile Anadolu merkezinde fütüvvet anlayışı iyice kuvvetlenmiştir. Anadolu manevi ruhundaki fikri cereyanlara uyması biraz daha tasavvufi boyutunu artırarak esnaf teşkilatına nüfuz ederek Ahilik ile anılmaya başlanmıştır. Ahilik

⁵³⁴ Mateos, *Mateos Vekainamesi ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, 315.

⁵³⁵ Mateos, *Mateos Vekainamesi ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, 318.

⁵³⁶ İlhan Kutluer, “Sühreverdî, Maktûl” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010)38:36-40.

⁵³⁷ Ebûl-Ferec, İbnü’l-İbrî, *Tarih*, 486; İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-‘Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-‘Alâ’iyye*, 59; V. Hammer, *Osmanlı Tarihi I.*, çev. M. Çevik, E. Kılıç, (İstanbul:1989)46; Togan, *Umumi Türk Tarihi’ne Giriş*, 205; Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I” *Belleten* XI/2, 212.

⁵³⁸ Osman Çetin, *Anadolu’da İslamiyetin Yayılışı*, (İstanbul: Marifet Yayınları,1990) 103; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006)13-49.

teşkilatı içinde pek çok şeyh, derviş kadın, tacir gibi insanlarla dolup taşmıştır.⁵³⁹ Böylece hem iktisadi hem de içtimai acıdan çok önemli faaliyetlerde bulunan Ahilerin aracılığı ile tasavvufi hayat ve kurallarda bu insanların bulunduğu her muhite ve Anadolu'nun en ücra köşesine kadar ulaşabilmiştir. Ayrıca I. İzzeddin Keykavus İslam dünyasının önemli düşünürü ve sufisi olan Muiyiddin-i İbnü'l Arabî gibi büyük fikir ehillerinden koruyarak mesleklerine intisap etmiştir. Bu iki durum sultan İzzeddin Keykavus'un tasavvuf hayatına ve erbabına vermiş olduğu değeri göstermesi bakımından önemlidir.⁵⁴⁰

I. Alâeddin Keykubad alim ve fazıl bir kişiliğe sahipti. Anadolu'nun siyasi birliğini sağlayıp maddi ve manevi refah seviyesini artırarak her yeri hayr eserleri ile doldurmuştu.⁵⁴¹ I. Alâeddin Keykubad elçileri tarafından Bağdat şehrinde bulunan Bahaeddin Veled'in haberini almasının üzerine saltanat merkezine gelmesini arzu etmiştir. Sultan Alâeddin Keykubad'a bağlı bir grup Anadolu'dan Bağdat'a gitmiş. Bu sırada Bahâeddin Veled'in bir ululuğunu ve şöretini görüp iradet getirdiler. Anadolu'ya döndüklerinde oralardan söz ederken, Bahâeddin Veled'in övünülecek niteliklerinden ve menkıbelerinden gördüklerini arz ettiler. Bahâeddin Veled'i görmeden sultanın içine ona karşı büyük bir inanç yerleşti. Daima onunla yüz yüze gelmeyi arzu etmektedir. Akabinde Bahâeddin Veled önce Hicaz'a oradan Şam'a uğrayıp Erzincan'a gelmiştir. Erzincan'da Mengücek hükümdarı Fahreddin Behramşah, (1168-1225) eşi İsmetiye Hatun, alim ve din adamlarını büyük hürmetle karşılamıştır. Bahaeddin Veled ve oğlu Mevlâna, Erzincan şehrinde bir süre ikamet etti. Erzincan'da ilk olarak İsmetiye hangahında kalmıştır. Fakat burada uzun süre kalamayacağını söylese de Behramşah ve eşinin ısrarı üzerine Akşehir de yapılacak medresede kalabileceğini bildirmiştir. Bir süre bu medresede ders verdikten sonra Lârende'ye hareket etmiştir. Sultan, Bahaeddin Veled'in Lârende(Karaman)Emir Musa tarafından güzel ağırlanması ve orada kalmasına içtenlenmiştir. Bahaeddin Veled'in bir an önce saltanat merkezine gelmesi için davetlerde bulunarak bütün devlet erkanını

⁵³⁹ Sülemî, *Kitabu'l Fütüvve*, 3; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye*, 128,155. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti Kuruluşu*, 88,91; Rifat İlhan Çelik, "Ahiliğin Temellerinden İki Önemli Şahsiyet: Şeyh Sühreverdî ve Alâüddin Keykubad'ın Füyütüvvat Teşkilatına Girişi", *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, (19-20Eylül 2012): 165-179.

⁵⁴⁰ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 205.

⁵⁴¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, 25; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, hazr. Abdullah Bakır, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017) 262. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu, Karakoyunlu Devleti*, (Ankara:1988) 8.

şehrin dışına çıkartıp büyük bir hürmetle sarayına davet etmiştir.⁵⁴² Moğol tehlikesinin yaklaşması ile Konya şehrinde inşa ettiği tekkelerin, medreselerin korunması için Bahaeddin Veled'den tesirli bir dua istemiştir. Alâeddin Keykubad vaktinin bir kısmını da alim ve tasavvuf ehli kişilerle sohbet etmeye ayırmıştır.⁵⁴³ Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdî⁵⁴⁴, Sühreverdî tarikatının kurucusu Abbasi Halifesi Nâsır-Lidînillah'ın elçisi olarak I. Alâeddin Keykubad'ın huzuruna çıkmıştır. Sultan alim ve şeyhlerle Sühreverdî'yi karşılaması tasavvuf ehline verdiği önemi gösterir.⁵⁴⁵ Sultan Alâeddin Keykubad yalnız Konya şehrine gelen alimlerle ilgilenmemiştir. Doğu illerinden Varto bölgesine giderek Horasan ve Türkistan'dan gelen Horasanlı Seyyid Mahmud-i Hayrani, Şeyh Mensur Baba, Derviş Beyaz gibi şeyhlere Hicri 582 yılında yazılan şecere ve beratları onların kerametlerine tanıklık etmesi sonucu onlara taktim etmiştir.⁵⁴⁶ Sultanın yapmış olduğu bu hareket boşa gitmemiştir. Bu Türkmen aşiretleri ve şeyhleri Moğol hareketlerinin önünü keserek baskınlar düzenleyip Moğollara önemli kayıplar vermiştir. Bu durumdan da anlaşıldığı gibi sultan adeta geleceğini görmüştür. Moğol istilasına karşı gerek manevi gerekse de maddi önlemleri çok yönlü aldığını söyleyebiliriz.⁵⁴⁷ I. Alâeddin Keykubad'ın vefatından sonra Anadolu Selçuklu devletinin siyasi istikrarı ve birliği sarsılmıştır. Uzun bir süre sağlam temeller üzerine kurulan devlet varlığını devam etse de Moğol istilasına ile eski düzenine kavuşamamıştır. Moğol istilasına ile sarsılan halk büyük bir çaresizlik içinde şeyhlere ve müesseselerine ilgi duymaya onlardan çare aramaya başlamıştır. Bu ise tasavvuf hayatını hızlı bir şekilde halk arasında yayılmasına ortam hazırlamıştır. Bu durum yalnız halk için geçerli olmamış hükümdarlarda her daim himaye ettikleri ve destekledikleri sufilere halk üzerindeki nüfuslarına da tanıklık etmesiyle bu durumdan istifade etmeye yönelmişlerdir. Sufiler için zaviye, medrese, cami gibi

---

⁵⁴² Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, çev:Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 28-29. Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî el-‘Ârifî (761/1360), *Menâkibü'l-‘Ârifîn*, I, çev: Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Hürriyet Yayınları,1973),121-122.

⁵⁴³ F. Sarre, *Konya Köşkü*, çev.Ş. Uzluk, (Ankara:1967)30.

⁵⁴⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları 1999)327-330; Yılmaz, “Şehâbeddin Sühreverdî” 40-42.

⁵⁴⁵ Câmî, *Nefâhatü'l-Üns*, 618. Rifat İlhan Çelik, “Halife Nasır Lidînillah'ın Fütüvvet Faaliyetleri ve Sultan I. İzzeddîn Keykâvus”, *Tarihçi*, 2 /1, (Ocak 2022): 83-99.Ayrıntılı bilgi için bkz: Rifat İlhan Çelik , “XII. ve XIII. Yüzyıllarda Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Uyguladıkları Ekonomik Politikalar ve Bunların Ahiliğin Gelişimine Etkileri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8, Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan: 2374-2402.

⁵⁴⁶ M.Ş. Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, (Ankara:1961),61.

⁵⁴⁷ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 67.

müesseselerin yapımında Selçuklu Ricali adeta yarışmıştır.⁵⁴⁸ Ancak halkı isyana teşvik eden dervişlere karşıda açık bir şekilde tavrını göstermekten çekinilmemiştir.⁵⁴⁹

II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246) döneminde Mevlâna'da babası gibi devlet ricali tarafından aynı saygınlığı görmüştür. 1246 tarihli vakfiyesinde şahid olarak Kayseri şehrine götürmesine ve 17 şahit içinde hocası Seyyid Burhaneddin Tirmizî'den önce ilk sırada Mevlâna'nın adının kaydedilmesi onun sultan ve halk tarafından itibarlı bir mevkide olduğunu ve tasavvuf ehline verilen değeri göstermesi bakımından da önemlidir.⁵⁵⁰

II.İzzeddin Keykavus (1246-1262) döneminde⁵⁵¹ Moğollar tarafından Konya kuşatması ana hatlarıyla belirtecek olursak şöyle gelişti: Hülagü'nün İran ve garp bölgelerini idare için il-han unvanıyla ordusuyla bölgeye gelmiştir. Moğol kumandanı Baycu'nun askerleri Azerbaycan'daki Mugan ordugahından ayrılarak yaylak ve kışlak bulmak amacıyla Anadolu'ya yönelmiştir. Moğolların gelişini önceden haber alan Selçuklu başkentindeki devlet erkânı, daha güvenli konumdaki Kayseri'ye taşımıştır. Halkın bir kısmı şehri terk etmiştir. Geride kalan halk ise korku ve telaş içindedir. Ordusuyla Aksaray'a gelen Baycu'nun, yaylak verilme isteği yerine getirilmeyince II. İzzeddin Keykavus ile yaptığı savaşta galibiyet elde etmiştir. Böylece Moğollar Konya önlerine kadar gelmişlerdir. Konya halkı ise endişeli bir bekleyiş ve sonlarının geldiği kanaatiyle birbirleriyle helalleşmekteydi.⁵⁵² Mevlâna da şu gazeli ile o dönemde Konya halkı içindeki korkuyu, Konya'dan kaçış hengâmesini ve kendi durumunu şöyle anlatmıştır: *"Halk Tatar'dan kaçıyor bizse Tatar'ı yaratana kulluk edelim. Kaçmak için yüklerini develere yüklediler; bizim yükümüz yok ki; biz ne yapalım? Halk korkup kaçıyor, bi de dama çıkalım da halkın develerini sayalım bari."*⁵⁵³ demesiyle Konya şehrinin

---

⁵⁴⁸Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, 13. Abdülbaki Gölpınarlı, "Mevlevilik", *içinde Türkiye İslam Ansiklopedisi*, 8/168.

⁵⁴⁹ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübarizeddin Ertokuş ve Zaviyesi", *Belleten* XI/43, 1947, 420, 422. Ocak, *Babailer İsyanı*, 104-149.

⁵⁵⁰ Refet Yınaç, "Mevlâna'nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Vakfiyesi" *Mevlâna, Yirmi altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmalar*, (neşr. F. Halıcı), (Konya:1983), 68.

⁵⁵¹ Veyis Değirmençay, *Kâni'i-yi Tûsî ve Kelile ve Dimne'sinde II.İzzeddin Keykavus'a Methiyeleri*, (Erzurum: Atatürk Kültür Merkezleri Yayınları, 2020), 45-229: Müellif bu esrinde Anadolu Selçuklu dönemi ve II. İzzeddin Keykavus ile ilişkin önemli bilgileri aktarmaktadır.

⁵⁵² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 481-482;

⁵⁵³ Celâleddin Mevlâna, *Dîvân-ı Kebîr V*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, (Ankara: K.B.Yayınları, 2000)159.

kurtuluşunu Mevlâna'nın kerametleri ile olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁵⁴ II.İzzeddin Keykavus'un Mevlâna ile münasebetlerine baktığımızda Moğol istilasının tesiriyle bazen huzura kabul etmeyip azarladığında bazen de gönlünü aldığına bilgisine sahibiz. Aynı zamanda kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a müridim ve oğlum şeklinde hitap ettiği kadar yakın ilişkiler içerisinde. Ayrıca Mevlâna, Sultan'a Baba Merendi lakabıyla bir Türkmen şeyhine hürmet ettiği ve ilgilendiği haberini alması üzerine sultana sitemlerde de bulunmaktan kendini alamamıştır.⁵⁵⁵ Mevlâna'nın gittiği her yerde emirler imarethaneler yaptırmakta adeta yarışmaktadır. Bu emirlere Muineddin Pervane, Mevlâna ile aralarının açık olduğu Fahreddin Irakî'ye bile Tokat şehrinde hangah yaptırarak tüm tasavvuf erbaplarını koruyarak desteklemiştir.⁵⁵⁶

Celaledin Karatay (1215-1254) dönemlerinde Selçukluların hizmetinde olduğu süre zarfında şeyhlerin ulemanın sohbetlerinden, hizmetlerinden geri kalmamıştır. Bu yüzden kendisine “*zahid*” ve “*Veliyullah-i Fi'l-Arz*” diye hitap edilmiştir.⁵⁵⁷ Ayrıca

⁵⁵⁴ Anadolu'daki Moğol kumandanların aşırı isteklerini şikâyet etmek üzere Selçuklu sultanı I. Keykâvus tarafından değerli armağanlarla Batu Han'a gönderilen *emîr-i dâd* (adliye emîri) Sâhib Fahreddin Ali, Han'dan bu tür istekleri önleyen bir *yarlığ* (ferman) almayı başardı. Ancak bu, Moğol kumandan Baycu'nun hoşuna gitmedi. Bu sırada Hulagu'nun İran ve garp bölgelerini idare için il-han unvanı ile ordusuyla bölgeye gelmesi, Baycu'nun askerleriyle Azerbaycan'daki Mugan ordugahından ayrılarak yaylak ve kışlak bulmak amacıyla ikinci kez Anadolu'ya gelmesine zemin hazırladı. Ordusuyla Aksaray'a kadar gelen Baycu'nun isteğinin yerine getirilip-getirilmemesi konusunda Selçuklu yöneticileri arasında ihtilaf vardı. Sonunda savaş kararı alındı. Ancak yapılan savaşta Selçuklu ordusu yenilgiye uğradı ve İzzeddin Keykâvus yakın adamlarıyla Alaiyye (Alanya)'ye kaçtı. Moğol ordusunun Konya'yı kuşatıp yağmalamak için harekete geçmesi üzerine halktan toplanan altınlar Baycu'ya sunularak, şehir yıkım ve yağmadan kurtarıldı. Bununla birlikte Baycu, yaptığı yemin gereği şehrin dış surlarını yıktırdı (1256). Bu kuşatma esnasında Mevlânâ'nın, Konya'yı Moğollara karşı nasıl savunduğuna ilişkin Mevlânâ'nın kendi şiirlerinde ve Mevlevî kaynaklar Konya'nın Mevlâna'nın kerametiyle kurtulduğu şeklinde yorumlanmıştır. Ancak kaynaklarda da belirtildiği gibi Baycu'ya sunulan altınlarla şehir yıkımdan kurtulmuştur. Bkz: Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 481-482; Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar- Yöneticilerle İlişkileri ve Moğul Casusluğu İddiaları*, (Konya: Rûmî Yayınları, 2007) 95-104

⁵⁵⁵ Eflâkî, *Menâkibü'l- Ârifîn*, 16, 19, 204; Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, 104. Kaymaz, Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü, 154; İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33 (2003) 52; Mikâil Bayram, “Selçuklular Zamanında Anadolu”da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları”, *Tarih Araştırmalar Dergisi*, I (1994): 91; Kadir Özköse, “Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/1(2014)23; Kazım Paydaş, “Mevlânâ Celâleddin”in Anadolu Selçukluları ile Olan Münasebetleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* - Mevlâna Özel Sayısı-, 18 (2007) 27; Seda Şat, “Seda Şat, “Ahmed Eflâkî'nin Menâkibü'l-Ârifîn Adlı Eserine Göre Selçuklu Türkiye'sinde Türkler/Türkmenler, Moğollar, Ahîler Ve Mevlevîler” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018) 27.

⁵⁵⁶ Eflâkî, *Menâkibü'l- Ârifîn*, 382. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin Rumi*, 218.

⁵⁵⁷ Yazıcızâde, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 596-597. Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih II*, 549, İbn Bîbî, *el-Evâmîr* 'l Alâ'yye fi'l Umûri 'l Alâ'yye, 533, 554. Aksarayî, *Müsâmeretü'l AHBâr*, 28. Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakviyesi III, Celaledin Karatay ve Vakviyesi”, *Belleten*, XII/45(1948): 44, 49.

Celâleddin Karatay, Şehâbeddin Sühreverdî'nin Bağdat'ta bulunan türbesini inşa ettirmiştir.⁵⁵⁸ Celâleddin Karatay, ünlü kervansaray ve medresesine “Daru's” Suleha”yı da ekleyerek birçok yerde yapmış olduğu vakfiyelerle bu kurumların maddi ihtiyaçlarını düşünerek tasavvuf erbabına verdiği değeri göstermektedir. Karatay'ın vefatından sonra birçok Selçuklu sultanına vezirlik yapan Fahreddin Ali'de Karatay gibi cami, tekke, zaviye yapıları ile tanınmış, ulema, sufi çevrelerle yakın ilişkiler içerisinde olup itibar göstererek isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır.⁵⁵⁹ Moğolları baskıları karşısında dayanamayıp vefat eden vezir döneminde “Ebu'l Hayrat” halk içerisinde de “Sahib Ata”, ismiyle anılarak birçok hayır kurumları inşa etmiştir.⁵⁶⁰

Tasavvuf ehline verilen destekler yalnız sultanlar ve devlet yöneticilere ait değildir. İlim sanat ve tarikat mensupları özel olarak devletin de desteğini almıştır.⁵⁶¹ Medrese, zaviye, dini ve kültürel kurumlara vakıflar yapıldığı gibi bu kurumların bazı mensuplarına da sürekli bir maaş da tahsis edilmiştir.⁵⁶² Ancak bunun karşılığında burada kalan şeyh ve dervişlerin yalnız namaz kılması, Kur'an hatmetmesi, cemaat rehber olması, zikir ve ibadet ile meşgul olunmasını, zaviyeye gelen salih ve fakir misafirlere de hiçbir kusur etmemeleri, her namazdan sonra da devletin bekası için dua edilmesi istenmiştir.⁵⁶³ Bu şartları yerine getiren zaviyelerin şeyhleri bazı vergilerden de tamamen yada kısmen muaf tutulmuştur. Örneğin: Konya şehrinde⁵⁶⁴ büyük tarikat şeyhlerinden Şeyh Said Fergânî,⁵⁶⁵ Fahreddîn-i Irakî⁵⁶⁶ gibi önemli mutasavvıfların çevresinde

⁵⁵⁸Yazıcızâde, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 284-289;Turan, “*Selçuklu Devri Vakfiyesi III*” 44-49.

⁵⁵⁹ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, 47-48.

⁵⁶⁰ Zehra Odabaşı, “Sahib Ata Oğulları Beyliği”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed.: Haşim Şahin, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 192. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 144-145.

⁵⁶¹Köymen, “Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler” 157.

⁵⁶²Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I”, 211. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,2014),50.

⁵⁶³ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, 50,58.

⁵⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “XIV ve XV Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi” II. *T.T.K. 540.*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988) 148.

⁵⁶⁵ Mahmud Erol Kılıç, “Fergânî, Saîdüddin” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995)12:378-382

⁵⁶⁶ Fahreddîn-i Irakî, *Lemaât (Aşk Metafizigi)*, çev. Ercan Alkan, (İstanbul:Hayykitap, 2012)21-80; Fahreddîn-i Irakî, *Pariltılar- Lemaât*, çev. Saffet Yetkin, (İstanbul: Büyüyenay, 2021)22-29,41-44; Fahreddîn-i Irakî, *Uşşaknâme*, çev. Gökhan Çetinkaya, (İstanbul: Büyüyenay, 2016)23-36; Hanifi Vural, “Irak'tan Anadolu'ya Uzanan Bir Yolculuğun Baki Hatırası: Lemaât”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12/2(2017):119-128; Şeyhmus Orkin, “Fahruddîn-i ‘Irakî’nin Hayatı Ve Eserleri” *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2(2020) 136-144; Bilgin, “Fahreddîn-i Irakî”84-86;

topladığı Sadreddin Konevî⁵⁶⁷ ve Mevlâna vakıf köylüleri, çocukları, torunları vergilerden affedilmek şartıyla korunarak desteklenmiştir.⁵⁶⁸ Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti, Konya şehrine tayin etmiş olduğu kadıya görevlerini iletirken; imam, seyyid, şeyhlere, ahilere ve hizmetindeki naiblerine şer’i işlerindeki kararlarında bunları müstakil bilmelerini, şer’i ve dini konularda onlara müdahale etmemelerine emreder. Daha sonra Samsun ve Sivas şehirlerine göndermiş olduğu kadılara ise; bu konularda tam yetki vermiştir. Bütün kadılardan zaviye, hankah, türbe ve diğer vakıf hayır kurumlarına iştirak ederek vakfın koşullarını yerine getirilmesi için çalışmasını emretmiştir.⁵⁶⁹ Buralardan da anlaşıldığı gibi devlet, saltanat merkezine yakın tasavvuf erbabını zaten kolay bir şekilde kontrol edebildiğinden daha rahat davranırken merkeze uzak yerlerdekini hareketlerinin temsilcisi vesilesiyle yakın takibe alarak bir yandan gözetim ve denetim altında tutmaktadır.

Anadolu Selçuklu sultanlarının Büyük Selçuklu sultanları gibi Sünniliği tercih etmeleri, Anadolu topraklarına farklı sebeplerle değişik yerlerden gelen Türkmen grupların yanında şeyhleri, dervişleri, Horasan erenleri ve bunların çocukları, torunlarını maddi manevi açıdan desteklenmiş ve himaye etmiştir. Türk İslam kültürü ve medeniyetini bölgelere kadar gaza ruhunu taşıyarak birçok faaliyetleri ve hizmetleri neticesinde Anadolu coğrafyasının fütuhâtı ve Türk İslam beldesi haline gelme geleneği tamamlamıştır. Bahsettiğimiz bu bilgiler ışığında devletin himaye ettiği alim ve zahitlerin varlığı ve onlara yapılan harcamalar meselenin Selçuklular tarafından ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Bu zümreler faaliyetler için devletin daha güçlü olması gerektiğini kavrayarak, devletin bütünlüğü devamlılığı açısından hizmet vermiştir. Bu durum hem devletin devamı, birlik ve beraberliği hem de sufiliğin intişarı bakımından birbiriyle örtüşmekte aynı amaca hizmet etmektedir.

---

⁵⁶⁷ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, 92; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi* 554-555; Sadreddin Konevî, *Tasavvuf Metafiziği: Miftâhu gaybi'l-cem ve'l-vüüd* çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 9, 14, 21, 23; Ekrem Demirli, “Sadreddin Konevî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2008) 35:420-425; Ekrem Demirli, “Sadreddin Konevî’nin Tanrı Anlayışı”, *Sadreddin Konevî Sempozyumu 27 Kasım 2004: Bildiriler* (haz. Mehmet Birkul), (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yay. 2005): 48-73. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sadreddin Konevî, *Fatiha Suresi Tefsiri*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).

⁵⁶⁸ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 238, 242.

⁵⁶⁹ Osman Turan, *Selçuklular Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, 41.

3.10. Türkler Arasında Tasavvufun Yayılmasında Nizamiye Medresesi'nin Etkisi

Tasavvuf ilminin Selçuklular döneminde Sünni çevrelerce kabul edilen bir dönem olmanın yanında bu anlayışın Türkler arasında da yayıldığı bir dönem olması bakımından dikkate değerdir. Bu anlayışı temsil eden şahıslar büyük oranda ya Nizamiye Medresesinde yetişmiş yada bu medresenin hocalarından faydalanılmıştır. Bu şahsiyetler arasında dönemin önemli alimi olan ve kendinden sonraki dönemlere tesir eden Nizamiye Medresesinde yetişen Yusuf Hemedanî'dir. Yusuf Hemedanî, Hemedan bölgesindeki Büzencir kasabasında 1050 yılında dünyaya gelmiştir. Yusuf Hemedanî 18 yaşında Bağdat şehrine giderek Nizamiye Medresesinin ünlü hocası Ebu İshak eş-Şirazi'nin derslerinde bulunmuştur. Usul, fıkıh mezhep ve ayrıca hilaf ilimlerinde önde gelen isimlerden olmuştur. İlim tahsilini bitirdikten sonra süfiyane mizacından dolayı tasavvufa yönelerek Şeyh Ebu Ali Fârmedî 'ye intisap edip onun müridi olmuştur. Yusuf Hemedanî, gittiği beldenin ulemasına hadis imla etmiş. Halk onun ilimlerdeki ustalığından ve vaazlarının güzelliğinden dolayı sohbet meclislerine daha fazla ilgi duymuştur.⁵⁷⁰ Hayatı boyunca hocalık ile meşgul olan Yusuf Hemedanî diğer ilimlerde olduğu gibi hadis ilimlerinde de önde gelen isimlerden olmuştur. Yusuf Hemedanî, Türk ve Tacik tüm köylülere dini bilgileri öğretmekten çekinmemiştir. İslam dininin bütün akidelerini tevilsiz kabul etmektedir. Maverâünnehir, Horasan, Irak, bölgelerinin farklı yerlerini gezerek irşad ile meşgul olmuştur. Merv'de yapmış olduğu ribât da sufi ile eğitim vermesi, ününün yaygınlığı, kerametlerin karşılık bulmasından dolayı kalabalık halk kitleleri yaptığı ribâtlara gelerek etrafında toplanmıştır.⁵⁷¹ Yusuf Hemedanî yalnız Merv ve çevresindeki sufileri değil diğer sufi yollarında önemli tesirleri olmuş ve bunda özellikle Türkler arasında yayılan tarikatlar bakımından çok önemli bir noktadadır.

Tarihi kaynaklara baktığımızda Nizamiye Medreselerinin Selçuklu döneminde şekillenen Sünni tasavvufi anlayışın devamını sağlamıştır. Ayrıca talebelerini de bu yolla eğittiklerini söyleyebiliriz. Bu anlayış Nizamiye Medreselerinin kuruluş amacı olan Sünniliği, Şîî-Bâtîni fikirlere karşı zafere ulaştırmak fikrine de uygun düşmektedir. Bu durum aynı zamanda Sünni düşünce ile tasavvuf arasında varılan uzlaşma her iki

⁵⁷⁰ Abdurrahmân Câmi *Nefâhatü'l-Üns* çev. Lami Çelebi, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 497-500.

⁵⁷¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 126, 130-131.

düşüncenin de güçlenmesine aracı olmuştur. Bu uzlaşma daha sonraki süreçlerde “İslam varlığına zarar verebilecek rakip şartların etkisiz hale getirilmesinde bir mukavemet unsuru olmuştur.”⁵⁷² Gelişen bu tasavvuf anlayış Nizamiye Medresesi’nde iki şahsiyeti ön plana çıkarmıştır. Biri Türk İslam dünyasına fikirleriyle etki eden İmam Gazzâlî diğeri de daha çok Türkler arasında gelişip yayılan sufi tarikatlarına tesir eden Yusuf Hemedanî’dir. Ancak her ikisindeki ortak nokta: Sünni İslam dışı akımlara karşı Sünniliği korumak ve bu düşüncüyü geliştirmek amacıyla kurulan Nizamiye Medresesi’nde yetişmeleridir. Diğer bir nokta ise: Buharalı Kelâbâzî ile başlayan ve arkasında Serrâc, Sülemî, Kuşeyrî ve Ebu Ali Fârmedî çizgisiyle devam eden Kur’an ve Sünnete bağlı, tasavvufu şer’i emirlerle yaşamak olarak gören bir anlayışın takipçisi yani Sünni mutasavvıf olmalarıdır. Bu önemli şahsiyetler zahir ve batın ilimler yoluyla şer’i emirlere bağlı, düşüncelerini de bu yolla geliştirmek hem yapmış oldukları yorumlarla hem de kendi uygulamaları ile bu sistemin en önemli temsilcileri olmuşlardır. Bu durum sadece kendi dönemleri ile sınırlı kalmayarak kendinden sonraki dönemleri de etkilemeleri bakımından daha büyük öneme sahiptir. Çünkü bu şahsiyetlerin takipçileri onların yorumları doğrultusunda hareket ettiklerinden sadece Sünni düşünce yönünde bir hayat felsefesi oluşturmamış aynı zamanda Şîî, Rafîzi, İlhadi hareketlere de ilgi duymamıştır. Fuad Köprülü, bu doğrultuda bir Sünni düşüncenin gelişmesine şöyle dikkat çekmektedir: “Türk hükümdarları İslam akidelerine çok bağlı kaldıklarından Hanefiliği o kadar kuvvet ve kanaatle kabul etmişler ki esasen Türk milletinin içtimai vicdanından doğan bu temayül, bir taraftan İslam arasındaki ayrılığın ve Rafiziliğin ve i’tizalin umumileşmesine mani oluyor, diğer taraftan yine bunun tabii bir neticesi olarak Türk çevrelerinde gelişen tasavvufi fikirlerde şer’i esaslara derin ve samimi bir uyma görülmüyordu.”⁵⁷³ diyerek bu konuyu daha açık bir şekilde teyit etmektedir.

Nizamiye Medresesi’nde yetişen dinde hoca, tarikatta şeyh olan Yusuf Hemedanî, Horasan, Maveraünnehir’de irşad faaliyetleri yürüterek insanlara İslam’ın kaidelerini ve güzelliklerini anlatmıştır. Şeyh bu faaliyetlerinin yanında yetiştirdiği irşad noktasına gelmiş halifeleri aracılığı ile sonraki dönemlere de önemli tesirleri olmuştur. Yusuf Hemedanî, Hasan Andaki, Abdullah Berki, Ahmed Yesevi, Abdü’l-Halik Gucdüvanî

⁵⁷² A.J. Arberry, “Tasavvuf”, Terc: A.N. Öztürk, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti Dergisi*, IV, 156.

⁵⁷³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 66-67.

olmak üzere dört önemli halife yetiştirmiştir.⁵⁷⁴ Bu halifelerin içerisinde Ahmed Yesevi ve Abdü'l-Halik Gucdüvanî diğer halifelere nazaran daha önemlidir. Çünkü bu iki halife Türkler arasında yayılan iki tarikatın önemli isimleridir. Yusuf Hemedanî'den almış oldukları terbiyeyi, düşünce şeklini başında oldukları tarikatların aracılığı ile Türk toplumları arasında yaymışlardır.

Yusuf Hemedanî halifelerinden Ahmed Yesevi çoğunlukla Türkistan bölgesindeki önemli şahsiyetlerin bağlı olduğu ve feyz aldığı önemli bir şahsiyettir. Ahmed Yesevi yalnız Yesevîye Tarikatını kurarak Türkler arasında İslamiyet'i yaymakla kalmamış, Türkler içerisinde doğup gelişen tarikatlar üzerinde de etkisi olmuştur. Örnek verecek olursak; Haydariye Tarikatının kurucusu Kutbeddin Haydar Yesevî'nin müritlerindendir. Kutbeddin Haydar, Horasan bölgesinde irşad faaliyetleri için görevlendirilmiştir⁵⁷⁵. Haydarilik, Babailiğin doğuşuna o da Bektaşiliğin doğuşuna tesir etmiştir.⁵⁷⁶ Bektaşiliğin Anadolu ve Rumeli'nin fethedilmesinde, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında ayrıca bu toprakların vatan yapılmasında oynadığı rol birçok çalışmayla ortaya konulmuştur.⁵⁷⁷ Tüm bunların çizgileri ve etkilenmelerine bakıldığında hepsinin Ahmed Yesevi yoluyla Yusuf Hemedanî'ye ulaştığı görülmektedir. Bunun ise Nizamiye Medresesi aracılığıyla: Sülemî, Kuşeyrî, Ebu Ali Fârmedî çizgisiyle Kur'an ve Sünnete bağlı Sünni tasavvuf çizgisine dayandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yusuf Hemedanî'nin diğer bir önemli halifesi ise Abdü'l-Halik Gucdüvanî ise genelde Türkler arasında yayılan ve Türk tarikatı olan Nakşibendi Tarikatı'nın kurucularındandır. Ahmed Yesevi tarikatını Maverâünnehir'de yayar iken, Abdü'l-Halik Gucdüvanî Harezm ve Horasan bölgesinde tarikatını yaymıştır. Abdü'l-Halik Gucdüvanî tarikatı Bahaeddin Nakşibendi tarafından daha aktif hale getirilerek Nakşibendi Tarikatı ismiyle devam edip Türkler arasında yaygın tarikatlar arasında olmuştur.⁵⁷⁸ Bu şekilde gelişen Sünnilik ve tasavvuf Türkler arasında İslamlaşmasının artmasına ortam

⁵⁷⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 131-134.

⁵⁷⁵ Fuad Köprülü, "Orta Asya Türk Dervişliği Hakkında Bazı Notlar" *T.M. XIV*, (1964) (İstanbul:1965)260.

⁵⁷⁶ Abdulkadir Sezgin, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, (İstanbul:1991) 87; Köprülü, "Orta Asya Türk Dervişliği Hakkında Bazı Notlar", 139

⁵⁷⁷ Mehmet Eroz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014),65.

⁵⁷⁸ Tahsin Yazıcı, "Nakşibend", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 9:53.

hazırlamıştır.⁵⁷⁹ Maverünnehir'in tam anlamıyla İslamlaşmasından sonra İslamlaşma hareketi Türkistan' bölgesine yönelmiştir. 9.yüzyıldan itibaren Buhara, Fergana gibi önemli şehirler tasavvufu yayma çabası içinde olan şeyhlere rastlanmaktadır.⁵⁸⁰ İslamiyet Türkler arasında Horasan yoluyla girmesiyle tasavvufi hareketler de aynı yolu takip ederek Mavereünnehir bölgesine yayılıp Buhara, Fergana, Harezm bölgeleri şeyh ve dervişlerle dolup taşmıştır.⁵⁸¹ Abbasilerin zayıflamasıyla Selçukluların İslam dünyasının hamisi olduğu süreçlerde iç çekişmeler, mezhep çatışmalarından bıkan halk, itibarı azalan siyasete karşılık ihtiyaç duydukları iç huzura ve sükûna kavuşmak amacıyla tasavvufi fikirlere yönelmişlerdir. Bu durum ise tasavvufun güçlenmesine ortam hazırlayarak sufilerin fikirlerini yaymalarını kolaylaştırmıştır. Buna ayrıca Selçuklu sultanlarının da desteklemeleri sufilerin hareketlerinin güçlenmesine olanak sağlamıştır.⁵⁸²

Maveraünnehir bölgesinin İslamlaşmasında önemli bir etkide Yusuf Hemedanî'nin halifesi Ahmed Yesevi aracılığı ile olmuştur. Ahmed Yesevi tarikatı aracılığıyla Türkler arasında İslam inancını yerleştirerek yayılmasını sağlamıştır.⁵⁸³ Tasavvufun gelişmesi Türkler arasında Rafiziliğin ve İslam'dan kopmaların yaygınlaşmasına engel olduğu gibi bunun sonucu olarak şer'i esaslara bir uyma söz konusu olmuştur.⁵⁸⁴ Bu faaliyetlerde Selçukluların Sünnilik ve tasavvuf ile ilgili izlemiş oldukları politikanın önemi büyüktür.

Selçuklular döneminde tasavvuf bir taraftan Sünni düşüncenin içinde yer alırken diğer taraftan İslami kaidelere uymakta güçlük çeken bozkırlı Türkmenlere etki etmiştir. İlk süreçlerde kitabi bilgiler veren medreseler gerektiği gibi kuvvetlenemediği ve tamamen her kesime hitap edemediği için dini bilgiler sufilik telakisi ile birlikte yürümektedir.⁵⁸⁵ Sufiler bu faaliyetleri ile Selçuklular döneminde büyük roller

⁵⁷⁹ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 197: Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 30.

⁵⁸⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 18.

⁵⁸¹ M.Ş. Günaltay, "Selçuklular Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", *Belleten*, (1943), VII/25, 95.

⁵⁸² Günaltay, "Selçuklular Horasan'a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu", 94.

⁵⁸³ Nihad Sami Baharlı, *Resimli Türk Edebiyatı Takvimi I* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 279.

⁵⁸⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 19.

⁵⁸⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 366.

üstlenmişlerdir. Bunda ise Nakşibendi ve Bektaşî tarikatlarının manevi öncüsü Ahmed Yesevi'nin büyük etkisi olmuştur.⁵⁸⁶

Ahmed Yesevi geleneğini takip edenler onun bayrağını dalgalandırmış ve davasını devam ettirmiştir. Tekkelerde yetişen dervişler Sünnî akide doğrultusunda halk içerisinde faaliyet göstermiştir. Bu dervişler insanlara Sünnî inanç doğrultusunda bir tasavvuf anlayışı telkin etmiştir. Bu da Nizamiyelerin kuruluş anlayışına uygun olarak faaliyet göstermesi anlamına gelmektedir.⁵⁸⁷ Sufilerin göçebe Türkmenlerin anlayabilecekleri şekilde İslam'ı anlatmaları normal karşılanmıştır. Çünkü göçebe Türkmenlerin yaşayış tarzları, içinde bulundukları sosyo-kültürel şartlardan kaynaklanmaktadır. Bu durumda olan toplumların yeni bir dinin tüm emirlerini hemen benimsemeleri ayrıca eski inançlarını bir anda bırakmaları mümkün olmamıştır. Bu durum ancak zamana yayılarak gerçekleşmiştir. Tabi bu da kendi kültürlerinden ve inançlarından tamamen kopmaları anlamına da gelmemektedir.⁵⁸⁸

Türklerin İslam anlayışı Orta Asya'daki ilk zamanlarında belirtilen tarihi şartlar nedeniyle sufilik cerayını teşekküle başladığından büyük ölçüde tasavvufî bir renk taşır. Bu nedenle Türk Müslümanlığı Sufilik ve tasavvuftan ayrı düşünülemez. Yine bu nedenledir ki Türk Müslümanlığı tarihin her aşamasında hoşgörünün de sembolü olmuştur.⁵⁸⁹ Bunda ise önemli bir mutasavvıf olan Ahmed Yesevi ve ilham aldığı Nizamiye Medrese'nin temsil ettiği düşüncenin payı büyüktür.

---

⁵⁸⁶ Laszlo Rasonyi, *Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, çev. Ş.K. Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993) 60; Ahmed Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 3; İbrahim Kafesoğlu *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1992), 108.

⁵⁸⁷ Mustafa Kara, *Dini Hayat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977), 57.

⁵⁸⁸ Ahmed Yaşar Ocak, "Nizamiye Medreleri Geleneği ve Yesevîlik" içinde *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993), 296.

⁵⁸⁹ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakış*, 32.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANADOLU'DAKİ TARİKATLARIN GELİŞİMİ VE ETKİLERİ

4.1. Yesevîlik

“Yesevilik” aslında bir tarikat şeklinde, hiçbir zaman Anadolu topraklarında var olmamıştır. Fakat ilk Türk tarikatı ve dilinin Türkçe oluşu özelliklerinden dolayı kuruluşundan kısa bir süre sonra Ahmed Yesevi halifeleri veya Yesevi dervişleri diğer tarikatlar vesilesiyle Anadolu’ya gelmişlerdir. Nitekim *Anadolu Sufiliğinde Yesevi Geleneğinin*⁵⁹⁰ önemi ve Ahmed Yesevi tesiri göz önünde bulundurursak Yesevi cereyanının Anadolu’daki tasavvufi hareketler üzerinde ne kadar etkili olduğu anlaşılabilir.

Yesevilik başlangıçta Seyhun havâlisinde Taşkent yakınında, Doğu Türkistan’da kuvvetli bir şekilde yerleşmiştir. Horasan ve Harezm bölgesindeki alimler başlangıçta Yesevi ve onun müridlerine karşı ciddi bir direnişle karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu direnişleri bir sonuç vermeyerek Yeseviyye geleneğine boyun eğmek durumunda kalmışlardır. Harezm bölge erkânı Türk ruhunun tekrar canlanmasını istememektedir. Türklük ruhu tekrar canlanırsa Harezm idarecileri tahta oturmaları pek mümkün değildi. Dolayısıyla onlar Yesevi ilminin daha kuvvet bulmadığı bir esnada Türk devletinin ortadan kaldırmasını ve tahrip etmesini hedeflemişlerdir.⁵⁹¹ Ancak zamanla Türk dili ve kültürünün Mavereünnehir ve Harezm sahalarında kuvvetlenmesiyle önem kazanmıştır. Seyhun vadisinden başlayan Yesevilik Moğol istilası ile Horasan, İran, Azerbaycan

---

⁵⁹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu Sufiliğinde Yesevi Geleneği” *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991,(Ankara: 1992), 75.

⁵⁹¹ Zikiriya Jandarbek-Zhakhangir Nurmatour, “Yesevi Tarikatının Devlet Yönetiminde Uzaklaştırılmasıyla Türk Devlet Yönetim Sisteminin Çöküşü”, *Bilimname XXXIV*, 2017/2, 344; Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, 101-105.

bölgesindeki Türkler içerisinde görülmüştür. Yesevi şeyhlerinin bazen dervişleriyle beraber gruplar halinde göçleri azalsa da 14. Yüzyıla kadar devamlılığını korumuştur.⁵⁹²

Ahmed Yesevi, Hz. Ali evladından Şeyh İbrahim isimli şeyhin oğludur. 11.yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'ın Sayran kasabasında doğmuştur. Babasının vefatından sonra Türkistan'ın Yesi şehrine yönelmiştir.⁵⁹³ Yesi şehrinde Arslan Baba isimli bir Türk şeyhinin tasavvuf terbiyesiyle ilk tahsilini yaptıktan sonra şeyhin ölümüyle Buhara'ya gitmiştir.⁵⁹⁴ Buhara'da il alimlerden Şeyh Ebu İshâk Şirâzî'den usul-ü fıkıh ve mezhep derslerinin inceliklerini okuyarak fakih olmuştur. Buhara şehrinde, Nizamiye Medresesinde ulema huzurunda vaazlar ve irşatlar yapacak kadar derin bir ilimi seviyeye sahip büyük bir İslam alimi olan ancak sonradan tasavvuf yolunu seçen Yusuf Hemedanî (1049-1140) de bulunmakta⁵⁹⁵ ve Ahmed Yesevi de bu zata intisap etmiştir.⁵⁹⁶ Ayrıca Bâtınîlerle mücadele içerisinde olan Selçuklu Sultanı Sultan Sencer Yusuf Hemedanî'nin tekkesine 50 dinar bağışta bulunmuştur. Bu dönemde diğer Sünni alim ve mutasavvıflar gibi onun da devlet tarafından desteklendiğini söyleyebiliriz. Hanefî mezhebine mensup olan Hemedanî'nin Merv'deki ribâtına ilmi faziletleri ve kerametlerinin şöhreti nedeniyle akın akın insanlar gelmiştir.⁵⁹⁷ Ayrıca 12. yüzyılda Selçukluların siyasi hakimiyeti altında olan Buhara şehri Maveraünnehir' in en büyük İslam merkezi halindedir. Medrese eğitiminin yanında kurulan tekkelerde tasavvuf faaliyetlerin merkezi konumundadır. Buradaki medreseler ve tekkeler İslam aleminin özellikle Türkistan'ın her tarafından gelen ilim talipleri ile dolup taşmıştır. Şehrin yöneticileri, zengin alimler, Hanefî mezhebine mensup olduklarından mahiyetinde binlerce fakih bulunmaktadır. Bu bilgi ışığında Ahmed Yesevi'nin böyle bir zaman ve çevreye gelerek dönemim alim ve

⁵⁹² W. Barthold-M.Fuad Köprülü, *İslam Medeniyetleri Tarihi*, (Ankara: 1984), 193.

⁵⁹³ Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*, Haz. Civan Okuyucu-Mücahit Kaçar, (İstanbul: Büyüyen Ay, 2014), 90, Ahmed Yesevî, *Divân-î Hikmet*, çev. Hayati Bice, (Ankara: 1993), 9; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 77. Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevi", *İçinde İslam Ansiklopedisi*, (Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997) 1:210; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2:159-161.

⁵⁹⁴ Necdet Tosun, "Yeseviyye" *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013) 43:487-490.

⁵⁹⁵ Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat yayınları, 2020), 96-97.

⁵⁹⁶ Necdet Tosun, "Yusuf el-Hemedanî", *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013,) 44/12-13. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 82-84. Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, 97-98. Yaman, *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi*, 36.

⁵⁹⁷ Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, 98. Necdet Tosun, "Yusuf el-Hemedanî", 12-13. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 125-126. Fuad Köprülü, "Vakfa Ait Tarihî İstilahlar: Ribât", *Vakıflar Dergisi*, II, (1942): 273.

mutasavvıflardan olan Yusuf Hemedanî'ye intisap etmesi şahsiyeti, eğitimi ve tasavvuf terbiyesini onun nüfuzu altında teşekkül etmesini sağlamıştır.⁵⁹⁸ Hemedanî'nin ölümü üzerine bir süre Buhara şehrinde irşat faaliyetlerine devam etmiştir. Daha sonra yerini Hemedanî'nin üçüncü halifesi Abdu'l-Hâlık Gucdüvanî'ye bırakıp Yesi şehrine dönmüştür.⁵⁹⁹ Ahmed Yesevi, Yesi şehrine döndükten sonra Asya'nın hemen her yerinde tarikatlar kuvvetlenmiştir. Türkistan bölgesinin suretle İslamlaşma sürecine girdiği bir süreçte Maverâünnehir de yapmış olduğu kuvvetli tasavvuf propagandalarla nüfusu artmıştır.⁶⁰⁰ Böylece binlerce mürid yetiştirerek tasavvufi bir halk İslamcılığın yayıcısı olmuştur.⁶⁰¹ Ahmed Yesevi, Yesi şehrindeki faaliyetlerini göçebe Türkler arasında yoğunlaştırmıştır. Yesevilik ise kaçınılmaz bir şekilde bu topluluğun şartlarına uyum sağlamak durumunda kalmıştır. Yani Yesevilik eski Türk kültürü ve gelenekleriyle karışmıştır.⁶⁰² Ahmed Yesevi etrafına toplanan halk, İslamiyet'i yeni benimsemiş göçebe ya da köylü Türklerdir. Ahmed Yesevi İslam ilimlerini ve İran edebiyatını dolayısıyla Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmektedir. Ancak müridlerine tasavvuf adaplarını onların anlayabileceği bir dille ifade edebilmek için "*Hikmet*" tarzında sufiyane manzumeler yazmıştır.⁶⁰³ Büyük bir şöhret kazanarak Türkistan'daki halk şairleri tarafından halen taklit edilmektedir. Ancak ilk şekliyle intikal etmemiştir. "*Hikmet*" tarzındaki bu sufiyane manzumeler defalarca intisah edilip asıl nüshayı kendi zamanlarına uyarlamaları neticesinde Ahmed Yesevi'nin efsanevi hikayeler içerisinde kaybolan hayatını sonraki

---

⁵⁹⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 82-84.C. Anadol, *Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevilik*, (İstanbul:1994),26.

⁵⁹⁹ Hamid Algar, "Abdu'l-Hâlık Gucdüvanî" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları,1996) 14/169-171. Yesevilik ile Nakşibendilik arasında çok yakın ilişkiler vardır. Yusuf Hemedânî'nin üçüncü halifesi Abdu'l-Hâlık Gucdüvanî'nin Nakşibendi tarikatında "Hacagan" silsilesinin başı ve halkasının merkezidir. Bkz; K. Kufralı, "Gucduvânî", içinde *Türkiye İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları,), 4/820,320; I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevi Bektaşî Araştırmaları*, Neşr: T.Alptekin, (İstanbul,1994),171,179,241; O.R. Doğrul, *İslamiyet'in Geliştirdiği Tasavvuf*, (İstanbul:2948),116.

⁶⁰⁰ C. Anadol, *Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevilik*, 31; Ahmed Yesevî, *Divân-î Hikmet*,12; Köprülü, "Ahmed Yesevi", içinde *Türkiye İslam Ansiklopedisi*, 1:210.

⁶⁰¹ I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevi Bektaşî Araştırmaları*,171; Doğrul, *İslamiyet'in Geliştirdiği Tasavvuf*, 116; Barthold, *Dersler*, 128

⁶⁰² Ömer Uluçay, *Hoca Ahmed Yesevi*, (Adana: Ofset Matbaa, 1995), 10-13, Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevi Bektaşî Araştırmaları*, 172, W.Barthold - M.F.Köprülü, *İslam Medeniyetleri Tarihi*, (Ankara:1984), 192. F.H.Tökin, "Yesevilik" *T. D. Cilt :10,Sayı.17-18,5051*, (Nisan-Mayıs1958)39.

⁶⁰³ Öztürk, *Anadolu Erenlerin Kaynağı Horasan*,98-100; Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983), 36; Barthold-Köprülü, *İslam Medeniyetleri Tarihi*, 189.

dönemde yazılmış kaynaklardan öğrenme durumunda kalınmıştır.⁶⁰⁴ Ahmed Yesevi'nin hayatı ile ilgili bilgiler Divan-ı Hikmet'den sonra Nakşi tarikat geleneği içerisinde bazı tesir ve değişiklikler çerçevesinde bizlere ulaşmıştır. Çeşitli bölgelerde farklı Yesevi dervişleri aracılığıyla derlenen Divan-ı Hikmet adı altında bir araya getirilen hikmetler orijinalliklerinden çok da bir şey kaybetmemiştir. Yeseviliğ'in tüm hususlarını taşımıştır. Böylece de hikmetler bir şahsın eseri olmaktan çıkmış ortak bir inanç ve düşüncenin ürünü olmuştur.⁶⁰⁵

Bir diğer önemli konuda Yesevîlik üzerindeki araştırmalarda “*yayıldığı bölgenin Şiî gibi düşüncelerin tesirinde kaldığı*” yönündeki yorumlardır. Burada konunun yalnız bir yönünü dikkate alarak; Ahmed Yesevi'nin Yusuf Hemedanî gibi önemli İslam alimi ve mutasavvıfının eğitiminde kalarak bizzat şeyhi tarafından halife seçildiği ve yetiştirdiği çevrenin özellikle Hanefî ulemanın yoğun olduğu büyük bir İslam merkezi olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesidir.⁶⁰⁶ Ayrıca Yesevîliğin devamı olarak sadece Nakşibendiliğin görülmesi Yesevîliğin bunun dışındaki yönlerinin bilinç ya da bilinçsiz olarak ihmal edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca Alevilik ve Bektaşiliğe hizmet iddiasındaki dernekler ve vakıflar bilimsel araştırmaların önemini kavrayamamışlardır. Yesevîliğin devamı olarak Nakşibendiliği gören Köprülü zamanla yapmış olduğu çalışmalar ve araştırmalar neticesinde bu düşüncesini değiştirerek Alevi-Bektaşî toplulukları Yesevi yolunun devamcıları saymıştır.⁶⁰⁷

Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin kerametlerini içeren menkıbelerde Hoca Ahmed Yesevi sevgisi ve etkisi, *Ayin-i Cem*'ler de ve *Alevi Bektaşî saz söz* geleneğinde, Safeviliğin sembolü haline gelmiş Şah İsmail Hatayi'nin değişleri ağırlık kazanmıştır.⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁴ Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, 36; Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevi Bektaşî Araştırmaları*, 172.

⁶⁰⁵ Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, 37.

⁶⁰⁶ R. Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1994), 108.

⁶⁰⁷ Ali Yaman, *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi*, (İstanbul: Yedinci Kapı Yayınları, 2015), 122; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 82-84; M. Fuad Köprülü, “Ahmed Yesevi”, *içerisinde İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1978) 1:212.

⁶⁰⁸ İmam-ı Cafer-i Sadık Buyruğu, haz.F.Bozkurt, (İstanbul : Salon Yayınları, 2023) 13-19; İbrahim Arslanoğlu, *Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayîleri*, (İstanbul: Der Yayınları, 1992), 84-85. Fikret Türkmen, “Şah İsmail Hatayî'nin Anadolu Alevî-Bektaşiliği ve Alevî-Bektaşî Edebiyatı Üzerindeki Etkileri”, içinde *1. Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri*, (9-11 Ekim 2003, Ankara 2004):319. Kamile Ünlüsoy, “Tarihi Şahsiyeti ve Anadolu İnanç Kültüründeki Tasavvurlarıyla Hz. Ali”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Nejat Birdoğan, *Şah İsmail Hatai, Yaşamı Yapıtları*, (İstanbul :Kaynak Yayınları, 2001)189-191; Mehmet Saffet Sarıkaya, “Şah Hatayî'nin Şiirlerinde Bazı Dini- Tasavvufi İnanç, Motifleri ve Anadolu Alevi Kültüründe

Ahmed Yesevi'nin *Fakır-Nâme*⁶⁰⁹'si ile Hacı Bektaş'ın Makâlat'ı⁶¹⁰ arasındaki bütün benzerliklere karşın Alevi Bektaşî cemlerindeki esaslar ağırlıklı olarak İmam Cafer ve Şeyh Safî Buyrukları ile şekillenmiştir. Fuzulî Bayat ise çalışmalarında Alevilik-Bektaşilikte Balım Sultan'a kadar olan dönemi Yeseviliğin etkili olduğu dönem olarak tanımlamaktadır.⁶¹¹

Hoca Ahmed Yesevi, Türkler içerisinde yüzyıllarca yaşayan büyük bir tarikat kurmuştur. Bu ise bir Türk Sufisi tarafından Türk çevresinde kurulan ilk büyük Türk tarikattır.⁶¹² Ahmed Yesevi bütün İslami tarikatlarda usul olduğundan hayattayken bazı halifelerini muhtelif Türk sahalarına yollamıştır.⁶¹³ Ahmed Yesevi 1166 yılındaki vefatı Türk velilerinin silsilesinin başıdır.⁶¹⁴ Bu Türk şeyhleri daha çok Orta Asya Türk dervişliğinin hususiyetine uygun olarak merkezden uzak ücra köşelere tekkeler kurup etrafına toplamış oldukları dervişlerle⁶¹⁵ İslamiyet'i ve tasavvufu yaymıştır. Yesevî tarikâtı dervişlerinin Anadolu'ya gelişleri Mavereünnehir bölgesinin Moğol Orduları tarafından istila edilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Yesevi dervişleri diğer tarikat mensupları ile karışarak yeni yurtları olan Anadolu topraklarına yerleşmiştir. Anadolu topraklarında Yesevî anane ve menkıbelerini 13. yüzyıldan itibaren yaymaya başlamıştır. İlk Türk tarikatı olan Yesevîlik ile büyük Türk tarikatı Bektaşîliğin yayılma alanlarının benzerliğini göz önüne alarak Hacı Bektaş'ın Ahmed Yesevi'den etkilendiğini⁶¹⁶ ve ona

---

Şah Hatayî'nin İzleri" *Alevilik Araştırmaları Dergisi* (2013):33-44;M. Besim İsmail Efendioğlu, "Şah İsmail Hatai Şiirlerinde Tarikat ve Ahlakî Değerler Eğitimi" *Dini Araştırmalar*, 12/33 (2009):296-297. Ali Erol, "Azerbeycan Şiir Dilinin Gelişmesinde Hatai'nin Oynadığı Rol", içinde *I. Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri*, (9-11 Ekim 2003, Ankara 2004), 94-99; Ali Yıldırım, "Anadolu Alevi Cemlerinde Ozan Şah Hatayî'nin Yeri", içinde *I. Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri*, (9-11 Ekim 2003, Ankara 2004) 341-353. Tufan Gündüz, "Şah İsmail" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010) 38: 253-255.

⁶⁰⁹ Uluçay, *Hoca Ahmed Yesevi*, 123, Abdurrahman Güzel, Ahmed Yesevi'nin Fakırnamesi Üzerine Bir İnceleme, (Ankara: Öncü Kitapevi,2007)

⁶¹⁰ Hacı Bektaş-ıVeli, *Makalat*, Haz. Esad Çoşan-Hüseyin Özbay, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

⁶¹¹ Fuzulî Bayat, "Bektaşîyye Tarikatının Şekillenmesinde Yeseviyye ve Safaviyye'nin Yeri", *Alevilik*, Haz. İ.Engin-H.Engin, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 171.,Yaman, *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi*, 122.

⁶¹² *Ahmed Yesevî, Divân-i Hikmet*, 14; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*,82-91.

⁶¹³ Tökin, "Yesevilik", 41; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 86.

⁶¹⁴ Aynı zamanda kendi öz sülalesinden pek çok veli gelmiştir ama bıraktığı dört halifesi çok meşhurdur: İlk müridi Baba Arslan'ın oğlu Mansur Ata, Said Ata, Süleyman Ata, Hakim Ata bkz; Fuad Köprülü, "Orta Asya Türk Dervişleri Hakkında Bazı Notlar" *T.D.*14, (1964), 259; Barthold, *Dersler*, 129.

⁶¹⁵ Köprülü, "Orta Asya Türk Dervişleri Hakkında Bazı Notlar", 262.

⁶¹⁶ I. Melikoff," Yunus Emre ile Hacı Bektaş" *İ.Ü.E.F. T.D.*, 20(1972),(İstanbul 1973), 28; Tökin, "Yesevilik", 39; Ahmed Yaşar Ocak, "Kalenderiler ve Bektaşilik", *İ.Ü.E.F. Doğumunun 100.yılında Atatürk'e Armağan*,(İstanbul1981),41; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 29.

ait ananelerin örneğın; turna şekline girmek, güvercin olup uçmak gibi hususların Hacı Bektaş Veli’de de görülmesi Bektaşiliğın Yesevi geleneklerinin bir devamı olarak görmemizi sağlamıştır.⁶¹⁷ Hacı Bektaş Veli Vilayet-namesine göre: “*Ahmed-i Yesevi’nin halifesi Lokman-ı Perende Hacı Bektaş-ı Veli’ye hocalık etmiş hatta Hacı adını da hocası*⁶¹⁸ vermiştir. Menakıbnamedeki bilgiler ışığında Hacı Bektaş’ın Yeseviyye mensup iddiası sonradan ortaya çıkmamıştır. İlk dönemlerden beri varlığı söz konusudur.⁶¹⁹ Yesevilik Bektaşiliğın doğurduğunu ya da varlığında önemli bir amil olduğı,⁶²⁰ Türkistan da Nakşibendilik adıyla Anadolu topraklarında da Bektaşî olarak devam etmiştir.⁶²¹ Yesevilik yine 13.yüzyılda Haydariye tarikatının doğmasında etkili olmuştur. 13.yüzyılın ikinci yarısında Bektaşilik ile Babai hareketinin teşekkülünde önemli bir amil olmuştur.⁶²² Bunların yanında *meslek-i fütüvvet*, *Rıfailik*, *Kalenderilik* gibi tarikatlarla Yesevilik arasında hitap edilen kitle ve metotlar bakımından da sıkı bir bağlantı vardır.⁶²³

Birçok tasavvuf çevreye çeşitli şekillerle az ya da çok tesirlerde bulunan Ahmed Yesevi kendinden sonra yaşayan Türk halk kitlesinin manevi piri olma özelliğini kazanmıştır.⁶²⁴ Kutadgu Bilig’den sonra hitap ettiğı kitlenin anlayabileceğı bir dilde yazmış olduğı Türk Halk Edebiyatı’nın en eski tasavvufi eseri *Divan- Hikmet* adlı eserinin etkisi büyüktür. Bu önemli eser Türk Halk Edebiyatı’nda Yunus Emre’nin ilahilerinde yer almıştır. Yunus Emre ‘nin ilahilerinde dervişlik hayatının övgüsü, ilahi aşkın coşkusu gibi Divan-ı Hikmet ’den birçok motifi görmek mümkündür. Ahmed Yesevi’nin oluşturduğı edebi tür ve hikmetleri Anadolu’nun en büyük mutasavvıfı ve

---

⁶¹⁷ I. Melikoff, “Ahmed Yesevi ve Türklerde İslamiyet”, *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991, (Ankara:1992),62.

⁶¹⁸ Hacı Bektâş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2019)5.

⁶¹⁹ Hacı Bektâş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 103

⁶²⁰ Doğrul, *İslamiyet’in Geliştirdiğı Tasavvuf*,116; Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*,46.

⁶²¹ Köprülü, “Ahmed Yesevi”, 1/213; Ahmed Yaşar Ocak, “Anadolu Sufiliğında Yesevi Geleneğı”, *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, (26-27 Eylül 1991 Ankara), Ankara, 1992, 84.

⁶²² Ocak, “Anadolu Sufiliğında Yesevi Geleneğı”, 82-84. Doğrul, *İslamiyet’in Geliştirdiğı Tasavvuf*, 116; Barthold-Köprülü, *İslam Medeniyetleri Tarihi*, 194

⁶²³ Köprülü, “Anadolu da İslamiyet”, 301-302; Ocak, “Kalenderiler ve Bektaşilik”, 61-62. İlerleyen konularımızda daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁶²⁴ M. Kafalı, “Ahmed Yesevi, Yaşadığı Dönem ve Onu Yetiştiren Çevre”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, (26-27 Mayıs 1993 Kayseri) Kayseri 1993, 167.

Türk halk şairi olan Yunus Emre'nin sesiyle ilahiler tarzı şeklinde yankısını bulmuş ve günümüze kadar varlığını korumuştur.⁶²⁵

O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Yesevilik Anadolu topraklarında tarikat olarak yaşamamışsa da Ahmed Yesevi'nin irşat için Anadolu'ya göndermiş olduğu Alp Erenler ve Horasan Erenler olarak ifade edilen halifeler Ahmed Yesevi'yi yüzyıllar boyu nesilden nesile aktararak Anadolu da yaşatmıştır. Ahmed Yesevi den Anadolu'ya ulaşan halkalar arasında; *Hacı Bektaş Veli, Sarı Saltuk Baba, Ahi Evren, Yunus Emre, Geyikli Baba, Kaygusuz Aptal, Aptal Musa, Akyazılı Sultan, Batova Sultan, Gılgij Dede, Demirci Baba, Emir-i Çin, Avşar Baba, Piri Dede, Abdal Murad, Asuman-i Dede, Horosi Dede, Sultan Koçu Baba, Hacı Bayram-ı Veli*, ve Budin'in fethinde yer alan *Gül Baba*'ya kadar uzanan binlerce pîrin⁶²⁶ varlığı Ahmed Yesevi'nin kendinden sonraki yüzyıllara manen hükmedişini gösterir.⁶²⁷

Evliya Çelebi *Seyahatnamesinde* kendi soyunu Ahmed Yesevi'ye bağlaması; “bu tarihi gerçeğe uysun yada uymasın” ve bir takım Yesevi tarikatına mensup dervişlerinin türbelerinin yerlerini göstermesi Yeseviliğin Anadolu topraklarında ne derece güçlü tesirler bıraktığını göstermesi bakımından önemlidir. Evliya Çelebi *Seyahatnamesinde* Ahmed-i Yesevi geleneği ile ilgili günümüze ışık tutacak mahiyette bilgilere yer vermiştir.⁶²⁸

Türkistan'ın piri olan Ahmed-i Yesevi Anadolu toplum hayatı üzerinde bırakmış olduğu etkiyle Anadolu'nun manevi fatihi olarak ilim payesini hak eden önemli bir

⁶²⁵ I. Melikoff, “Ahmed Yesevi ve Türkler 'de İslamiyet”, *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991 Ankara, Ankara 1992, 62; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 168; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1961), 111-112.

⁶²⁶ Hak yolunda sâlike rehberlik yapan kimse ve tarikat kurucusu anlamında kullanılmaktadır. Pîr terimi mürşid, murad, velî, mürebbi, şeyh, hâdî, kutub, gavs, delîl-i râh, hıızr-ı râh gibi yakın anlamlı kelimeler için de söz konusu olan zâhirî ve bâtinî mânaya sahiptir. Zâhirî anlamda pîr seyrüsülûkü tamamlayıp insanları Hak yoluna irşad eden kimsedir. Bu kullanımıyla pîr “tarikat şeyhi” anlamına gelir. Pîr mücerret bir şahsiyet ya da manevi ve ilâhî bir ilke de olabilir. Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, 253-254; Sâfî Arpakuş, “Pîr”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2007)34:272-273.

⁶²⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1994), 333; İsmet Zeki Eyuboğlu, *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli*, (İstanbul: Özgür Yayınevi, 1992), 122. Köprülü, *İlk Türk Edebiyatında Mutasavvıflar*, 101.

⁶²⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi 'yle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 3/12-14. Kader Altın-Nazan Aydoğdu, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine Göre Yesevi Geleneğinin Hacı Bektaş-i Veli Tarafından Anadolu'ya Taşınması” *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 26(2022):67-86.

tasavvuf önderi olmuştur. Bunu ise halifeleri ve hikmetleri ile basarmıştır. Zira Ahmed-i Yesevi Anadolu da hiç bulunmamıştır. Türkistan bölgesinde doğan Yesevilik anlayışı ile İslâm dinini bütünleştirip Türk Müslümanlığının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Moğolların Anadolu'yu işgal sürecinde Yesevi şeyhlerinden; Hacı Bektaş Veli, Sarı Saltuk⁶²⁹, Barak Baba⁶³⁰ gibi Türk sufiler Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde önemli rol oynamıştır.

4.2. Mevlevîlik

Anadolu Selçukluları zamanındaki Sünni tasavvufi hareketler içerisinde Anadolu sahasında doğup gelişen ve dönemin siyasi erkinini etkileyen büyük bir tarikatır. Mevlâna Celâleddin Rumi'nin babası Muhammed Hüseyin b. Ahmed Hatib'dir. Ancak Bahâeddin Veled künyesi ve *Sultânü'l-ulemâ* unvanıyla ün kazanmıştır.⁶³¹ Bahâeddin Veled yaklaşık olarak 1149-1150 tarihleri arasında doğmuştur.⁶³² Annesinin Hârezmşahlar hanedanından olduğu rivayet edilse de hangi sultandan olduğu net değildir.⁶³³ Bunun nedeni ise Bahâeddin Veled'in kendisinden yalnız anne diye hitap etmesinden kaynaklı olarak kaynaklarda isminin geçmemesine neden olmuştur.⁶³⁴ Hz. Ebubekir soyundan geldiği rivayet edilir. Ancak *Sultânü'l-ulemâ 'nın Ma'ârifinde*, Sultan Veled'in *İbtidâ-nâme*'sinde ve Mevlâna'nın eserinde bu bilginin bulunmaması

⁶²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebu'l Hayr-ı Rumi, *Saltukname (Saltık Gazi Destanı)* I,II,III,(İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 2003).

⁶³⁰ Ahmet Taşgım, *Klasik Kaynaklarda Heterodoks Dervişler ve Heterodoksi*, (İstanbul: Dün Bugün Yayınları, 2012)69-98.

⁶³¹ Sipehsâlâr, Mecdüddin Feridun, *Risâle-i Sipehsâlâr (Hazreti Mevlâna'nın Menkıbeleri)*, Çev: Ahmed Avni Konuk, Haz: Tahir Galip Seratlı, (İstanbul: Rûmî Yayınları, 2005)34. Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, Ter. ve Şerh: Lâmiî Çelebi, Haz: Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2008), 631-632. Bediüzzaman Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin* (2. Baskı), Çev: Feridun Nafiz Uzluk, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1997), 72-73.Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin/ Hayatı, Eserleri Felsefesi* (8. Baskı), , İstanbul: İnkılap Kitabevi,1999, 34. Bahâeddin Veled'e Sultanu'l-Ulema lakabının verilmesi ile ilgili menkıbe için bkz. Eflâkî, Şemseddin Ahmed el-Eflâkî el-Ârifî (761/1360), *Menâkibü'l-Ârifîn*, çev: Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi), 2006, 69. Abdülvehhâb b. Celâleddin Muhammed, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, Ter: Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan, Haz: Hüseyin Ayan vd. (Konya: Rumi Yayınları, 2007), 23-24; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar ve Mevlânâ*, (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015)50.

⁶³² Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 34, Franklin D. Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Simdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, Çev. Gül Çağalı Güven ve Hamide Koyukan, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010) 74, Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*,76.

⁶³³ Eflâkî ve Câmî, Bahâeddin Veled'in annesinin Alâeddin Muhammed b. Hârizmşah olduğunu belirtse de Füzüzanfer bu nispeti doğru bulmamaktadır. bkz. Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*,631, Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 67-69, Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 74.

⁶³⁴ Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Simdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*,77.

konuya şüphe ile yaklaşmayı gerektirmektedir.⁶³⁵ Belh şehrinde doğan Bahâeddin Veled bazı kaynaklarda Mevlâna'yı da içine alarak Vahş olarak gösterilmektedir.⁶³⁶ Ancak Fűrüzanfer ve Gölpınarlı Mevlâna'nın Belh şehrinde doğduğunu Mesneviye dayandırarak belirtmiştir.⁶³⁷ Bahâeddin Veled, Belh şehrinde yapmış olduğu faaliyetlerle şöretini artırması dönemin alimleri ve bölgenin yönetici Muhammed Harezmsah tarafından hoş karşılanmamıştır.⁶³⁸ Bu olaylar doğrultusunda Sultan Veledin *İbtidâ-nâme* 'sinde de belirtildiği gibi Bahâeddin Veled'in kelim ehline ve halka incindiği için bölgeden göç etme sebebi belirtilmiştir.⁶³⁹ Belh şehrinin terk etme tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Cengiz Han'ın 1221 yılında Belh şehrini ele geçirmeden önceki bir süreçte gerçekleştiği konusunda ortak bir tutum vardır.⁶⁴⁰ Bahâeddin Veled Bağdat bölgesine gelmesiyle kalabalık halk kitlesi tarafından karşılanmış ve Şeyh Şehâbeddin-i

⁶³⁵ Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 34, Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 67, 118, Câmi, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menâkibeleri)*, 631, Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ)*, Çev: Necati Lugal, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 258, Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 35-37.

⁶³⁶ Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 79.

⁶³⁷ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 44, Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 68, Fîhi Mâ Fîh'teki kayda göre; Bahâeddin Veled ve ailesi, 1210 ile 1213 yılları arasında Hârizmsah Semerkand'ı kuşattığı sırada orada bulunuyorlardı. Bahâeddin Veled, Semerkand'ın kuşatılmasından sonra Horasan'ı terk etmiş ve büyük ihtimalle önce bir süreliğine Belh'e dönmüştür. bkz. Mevlânâ Celâleddin Rumî; *Fîhi Mâ Fîh* (8. Baskı), Ter: Ahmed Avni Konuk, Haz: Selçuk Eraydın, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 157. Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 89-90, 95.

⁶³⁸ Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 35-38, Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ)*, 259 Seyfullah Kara, *Selçukluların Dini Serüveni -Türkiye'nin Dini Yapısının Arka Planı*, (İstanbul: Şema Yayınevi, 2006), 209. Tahir Büyükkörükçü, *Hakiki Vechesiyle Mevlâna ve Mesnevi*, (İstanbul: Bedir Yayınevi 1997), 37.

⁶³⁹ Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, Çev: Abdülhakî Gölpınarlı, (Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2001). Sipehsâlâr, Eflâkî ve Câmi'de, Sultanul Ulema'nın Belh'ten göçünü Fahreddin Razî'nin sebep olduğu bildirmektedir. Fahreddin Razî'nin, Bahâeddin Veled'in göçünden bir hayli önce 1209 (h.606) vefat ettiği göz önüne alınca bu olayda Fahreddin Razî'nin doğrudan ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Maârif'te Fahreddin Razî, Hârezmsah'a bidat ehli demesi kelam ve felsefe ehline karşı bakışını göstermektedir. Fahreddin Razî'nin eserlerinde Bahâeddin Veled'den açıkça söz etmediğine göre, Razî'nin Bahâeddin Veled'in eleştirileri dolayısı ile kendisine kin gütmemiş olmalıdır. Muhtemelen Razî'nin fikirlerini benimsemiş olan Hârizmsah ve Belh'in bazı bilginleri ve bu arada felsefe salıkları Bahâeddin Veled'in tenkitlerinden rahatsız olmuşlardır. Bu durum karşısında fitne çıkmaması için Bahâeddin Veled göç, etmeye karar vermiştir. Bkz; Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 83, 90-91, Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 37-38, Câmi, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menâkibeleri)*, 632 Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 70-72; Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Divân-ı Kebir*, Çev. Abdülhakî Gölpınarlı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), I/220 Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 93; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri* (7. Baskı), (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), 34. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 40

⁶⁴⁰ Veled; *İbtidâ-nâme*, 190, Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 90, Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 95-98. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004), 344.

Sühreverdî ile görüşmüştür.⁶⁴¹ Bahâeddin Veled Bağdat bölgesine geldikten sonra Hacca gitmiştir. Hac ibadetinden dönmesiyle bir süre Şam bölgesinde kalır.⁶⁴² Bir süre Şam da kalan Bahaeddin Veled buradan Anadolu'ya öncelikle Malatya daha sonrada Erzincan geçmiştir. Erzincan'da Mengücek hükümdarı Fahreddin Behramşah, (1168-1225) eşi İsmetiye Hatun, alim ve din adamlarını büyük hürmetle karşılamıştır. Bahaeddin Veled'in Moğol zulmünden uzaklaşması ve artık huzur, sükûnet içinde fikirlerini yayabileceği ayrıca halka rehber olabileceği bir yer araması doğaldır. Bahaeddin Veled ve oğlu Mevlâna Erzincan şehrinde bir süre ikamet etti.⁶⁴³ Erzincan'da ilk olarak İsmetiye hangahında kalmıştır. Fakat burada uzun süre kalamayacağını söylese de Behramşah ve eşinin ısrarı üzerine Akşehir de yapılacak medresede kalabileceğini bildirmiştir. Bir süre bu medresede ders veren Bahâeddin Veled, Larende'ye (Kahraman) gitmiştir. Erzincan bu nedenle ilk yerleşim yeri olması Mevlevilerin hatıralarında önemli bir tutmuştur.⁶⁴⁴

Larende bölgesi Selçuklu emiri ve subaşı Emir Musa'nın yönetimindedir. Emir Musa Bahâeddin Veled'i evine davet etse de kendisi için medrese inşa etmesini istemiştir.⁶⁴⁵ Larende de bulunan Mevlâna buradayken Hoca Şerafeddin'in kızı Gevher Hatunla evlenerek bu evlilikten Sultan Veled ve Alâeddin Çelebi dünyaya gelmiştir. Larende de annesini kaybeden Mevlâna bir süre daha babasıyla bu bölgede kalmıştır.⁶⁴⁶ Bahâeddin Veled yedi yıl Larende de kaldıktan sonra I. Alâeddin Keykubad'ın da büyük ısrarlarıyla Konya şehrine göç etmiştir. Konya şehrinde marifeti, fazilet ve bilgisiyle halk

⁶⁴¹ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 74-75; Câmi, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*,632, Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 100-101.

⁶⁴² Câmi, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*,632; Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 104. Sipehsâlâr, Bahâeddin Veled'in burada bir ay kaldığını bu süreçte Besmeleyi tefsir ettiğini bildirir. Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 39.

⁶⁴³ Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*,29; Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 79-80, Câmi, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*,632, Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 104,108. Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*,39; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (3. Baskı), (İstanbul: Boğaziçi Yayınları,1993),75. Haykıran, *Moğollar ve Mevlânâ*,50

⁶⁴⁴ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn* 79-80;Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 75.Bahâeddin Veled için yaptırılan medrese günümüz de mevcut değildir. Fahreddin Behramşah gibi ilme ve sanata önem veren bir hükümdarın döneminden günümüze eser kalmamıştır. Bunda, şehirde sık sık vukuu bulan depremler etkili olmuştur. bkz: Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri* (2. Baskı), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1998), 12.

⁶⁴⁵ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*,80, Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Simdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*105,106.

⁶⁴⁶ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*,81, Câmi, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*,632, Tahir Büyükkörükçü, *Hakiki Vecesiyle Mevlâna ve Mesnevi*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1997), 24.

tarafından sevilip sayıldığı gibi pek çok kişi kendisine mürid olmuştur.⁶⁴⁷ Bu durum ise Anadolu Selçuklu Sultanlarının İslam alimlerine karşı tutumunu göstermektedir ki yukarıda da alim ve mutasavvıflara karşı tutumları daha ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Konya şehrine gelen Bahâeddin Veled iki yıl sonra hastalanmıştır. Bu durum Alâeddin Keykubad'ı büyük bir üzüntüsüne neden olmuştur. Eğer Sultânü'l-ulemâ iyileşirse sultanlığı dahi ona bırakacağım şeklindeki adağı üzüntüsünün boyutunu göstermektedir. Ancak Bahâeddin Veled iyileşmemiştir. Bahaeddin Veled'in ölümü halkta büyük üzüntüye neden olmuştur. Sultan Alâeddin ise üzüntüsünden yedi gün tahta oturmadığı rivayetler arasındadır.⁶⁴⁸ Fakat bu durum Sultânü'l-ulemâ'nın kerametini ve yüceliğini göstermek amacıyla Mevlevi kaynaklar mübalağ etmiştir. Sultan Veled'in vefatının ardından Mevlâna babasının vasiyeti ve Sultan Alaeddin'in de ısrarıyla Sultan Veled'in bize aktardığı bilgi ışında ise halkın isteğiyle bu makama oturmuştur. Fűrüzanfer'in eserinde Mevlâna'nın bu süreçte tarikat işlerinde uzak olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁹ Bu süreçte Bahâeddin Veled'in müridi olan Şeyh Burhaneddin Tirmizi,⁶⁵⁰ şeyhinin Anadolu'da olduğunu öğrenince Konya şehrine gelmiştir. Ancak *Sultanü'l-Ulema'nın* vefat ettiğini öğrenmiştir.⁶⁵¹ Konya şehrine gelen Tirmizi'nin bir çok kişi müridi olduğu gibi Mevlâna da dokuz yıl Tirmizi'nin terbiyesinde kalmıştır.⁶⁵²

Menâkibü'l- 'Ârifîn'e göre; Mevlâna babasının ölümünden iki yıl sonra Seyyid Burhaneddin' nin isteği doğrultusunda Halep'e gitmiştir.⁶⁵³ Mevlâna bir süre Halep'te kaldıktan sonra Şam'a geçmiştir. Şam'da alim ve şehrin önde gelen isimleri tarafından

⁶⁴⁷ Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, s. 190-191, Gölpınarlı; *Mevlânâ Celâleddin*, 42, Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 123-125. F. W. Hasluck, *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam I*, Çeviren: Timuçin Binder, (İstanbul:Ayrıntı Yayınları, 2012) 139.

⁶⁴⁸ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 84-85; Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, s. 191-192.

⁶⁴⁹ Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, s. 192-194., Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 133.

⁶⁵⁰ Abdullah Satoğlu, *Mevlâna'nın İlk Hocası Seyyid Burhaneddin (Muhakkık-Tirmizi)*, (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2014), 19-33; Haykıran, *Moğollar ve Mevlânâ*, 51.

⁶⁵¹ Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, 186, 193. Seyyid Burhaneddin'in, Hz. Hüseyin'in soyundan olup Tirmizli olduğunu, Bahâeddin Veled'in terbiyesinden geçtiğini belirtir. Müşrif-i havatır (insanın hatırından geçenleri bilen) olduğu için Horasan ve Tirmiz'de Seyyid-i Sırdan (sır bilen seyyid) adıyla meşhur olduğunu bildirir. Sipehsâlâr ve Eflâkî, Seyyid Burhaneddin'in, Bahâeddin Veled'i rüyasında görüp, Mevlânâ'yı yetiştirmek için manevi işaret alması üzerine Konya'ya geldiğini rivayet eder. bkz. Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 104, 112-113, Câmi, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkabeleri)*, 633, Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 159-160.

⁶⁵² Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, 195. Eflâkî, II. Gıyâseddin'in veziri Şemseddin Muhammed İsfahanî'nin Seyyid Burhaneddin'in müridi olduğunu söyler. bkz. Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn* 106, 107; Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 45; Haykıran, *Moğollar ve Mevlânâ*, 51.

⁶⁵³ Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 139-141.

karşılandığı rivayet edilir.⁶⁵⁴ Mevlâna'nın eğitim amaçlı gitmiş olduğu bu gezisi neden önemlidir? Çünkü o dönemde Moğol istilasından kaçan alimlerin birçoğu Şam, Halep bölgesine göç etmiştir.⁶⁵⁵ Bu da bölgenin ilmi ve kültürel açıdan gelişimi demektir. Bu bölge Selâhaddin Eyyûbî ve Nureddin Zengî döneminde gelişen medreseler ve tasavvufî hayatı Anadolu coğrafyasını ciddi anlamda etkilemiştir. Muhiddin Arabi gibi mutasavvıfların Şam üzerinden Anadolu'ya gelişleri bunun açık bir örneğini teşkil etmektedir. Mevlâna da bu dönemde ilk kez Şam'da Şems ile karşılaşmıştır.⁶⁵⁶ Bu dönemde Halep ilim ve kültür hayatı açısından son derece mühimdir. Bu durum ise birçok İslam aliminin ve mutasavvıfların burada bir arada bulunmaları şüphesiz bu kişiler arasında ilimi, fikri açıdan bir etkileşimi doğurmuştur. Mevlâna daha sonra hocası Tirmizi ile Konya şehrine geçmiştir. Bazı rivayetlere göre hocası Tirmizi'nin emri üzerine riyazete başlamış.⁶⁵⁷ Sonraki süreçlerde Tirmizi Kayseri şehrine yerleşmiş ve burada vefat etmiştir.⁶⁵⁸ Sultan Veled'in *İbtidâ-nâmesi*'ne göre Mevlâna'nın hocası Seyyid Burhaneddin Tirmizi' in vefatından sonra beş yıl riyazet verdikten sonra halka vaaz vermeye başlamıştır.⁶⁵⁹ Hocasının ölümünden sonra Mevlâna'nın hayatında büyük değişimler olmuştur. Bu durum ise Şems'in Konya şehrine gelmesiyle başlamıştır.⁶⁶⁰ Şems-i Tebrîzî, Konya'ya geldiği tarih *Makâlat* ve *Menâkibü'l- 'Ârifîn* de 26

⁶⁵⁴ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 147-149, Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 119-121, 267.

⁶⁵⁵ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 141

⁶⁵⁶ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 122-123, 475. Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 140,152; Ramazan Şeşen, *Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler-Memlukler (1193-1260)*, (İstanbul: İşar Vakfı Yayınları,2007),333;Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2020)99-106. Ramazan Şeşen; *Salâhaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983)266.

⁶⁵⁷ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 46, Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 152.

⁶⁵⁸ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 46,47. Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 153-154, Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Simdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*,161

⁶⁵⁹ Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, 195, Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, çev.Abdülbâkî Gölpınarlı , (Konya:Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği,2001),195. Sultan Veled; *İntihâ-nâme (İntihâ-nâme-i Sultan Veled)*, Ter: Hakkı Eroğlu, Haz: Hülya Küçük, Ataç Yayınları, İstanbul 2010, s. 411-414. , Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*, 260; Satoğlu, *Mevlâna'nın İlk Hocası Seyyid Burhaneddin (Muhakkık-Tirmizi)*,23-30.

⁶⁶⁰ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 125,469; Devletşah; *Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*,261-262; Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 47; Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 170,; Abdülvehhâb, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, 55; Mevlânâ'nın şeyhleri Bahâeddin Veled ve Seyyid Burhaneddin. Şems ise, Mevlânâ'nın sohbet arkadaşısıdır. bkz. Cemâleddin Mahmud Hulvî Lemezât-ı Hulvî ez-Lemâ'at-ı Ulvî (Ağız Tadî), Haz: Mehmed Serhan Tayşi, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, c. II, s. 355.; Goncagül Artam; Osmanlı Devleti'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönem (13-17. Yüzyılları), (Tarih Encümeni Yayınları, İstanbul 2007),21. bkz. Devletşah, Şems'in İsmailî dâîlerin soyundan Havend Celâleddin'in veya Tebriz'li bir bezzazın oğlu olduğunu yahut Horasan'ın Bezer vilayetinden olduğunu söyleyerek, nereli olduğundan ziyade mananın önemli olduğunu bildirir. H. Hüseyin Top; *Mevlevî Usûl ve Adabı*, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul 2007, 36. Kara; *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, 33. Haykıran, *Moğollar ve Mevlânâ*, 51.

Cemaziyelahir 642 (29 Kasım 1244) tarihi olarak geçmektedir.⁶⁶¹ Şems ve Mevlâna yakınlaşması cemaati huzursuz etmiştir. Bunun üzerine Şems-i Tebrîzî Konya'dan ayrılmıştır. Mevlâna'nın ısrarı üzerine Sultan Veled refakatiyle Şems tekrar Konya şehrine gelmiştir. Fakat halkın kini ve nefreti onu öldürme noktasına gelmesiyle Şems'in Konya'dan bir daha dönmeyecek şekilde ayrılmasına neden olmuştur.⁶⁶² Eflâkî'nin naklettiği bilgi ışığında bir ay aramalarına rağmen herhangi bir iz bulunamamıştır.⁶⁶³ Sipehsâlâr'da ki bilgiye göre; nereye gittiği ile ilişkili bir süre sonra Mevlâna'ya yazdığı mektupla anlaşılmış.⁶⁶⁴ Mevlâna Şems'ten sonra boşalan dünyasını Mevlevi dervişlerini yetiştirme işinde vekili gibi gördüğü Selahaddin Zerkûbi'ye kendini adeta adamıştır. Şeyh Selahaddin Zerkûbi'nin 1258⁶⁶⁵ de vefatıyla bu kez de yalnızlığını Çelebi Hüsameddin ile doldurmaya çalışmıştır.⁶⁶⁶ Mevlâna “*Selahaddin'in yanında Şemseddin, Hüsameddin'in yanında ise Selahaddin'in adını anmayın. Aralarında fark yoktur.*” demesi Çelebi'nin halifelik öncesi dönemdeki yerini göstermektedir. Çelebi Hüsameddin'in uhdesine kendisinin, ailesinin ve müridlleri ile ilgili mali işlerinin sorumluluğunu vermiştir.⁶⁶⁷ Ayrıca Mesnevinin yazılmasında önemli etkileri olmuştur.⁶⁶⁸ Hüsameddin Çelebi Mevlâna ile on beş yıl sohbetinde bulunmuştur. Daha sonra Mevlâna'nın hastalanması ile Selçuklu sarayının iki ünlü doktoru olan Tabib Ekmeleddin ve Gazenferi'nin büyük çabalarına rağmen 5 Cemaziyelahir 672 (17 Aralık 1273) yılında vefat etmiştir.⁶⁶⁹

⁶⁶¹ Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 200, Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 67.

⁶⁶² Abdülvehhâb, *Sevâkıbı Menâkıb*, 58; Sultan Veled, *İbtidânâme*, 41, 44; Câmî, *Nefahâtü'l'Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, 640, 641, Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 96, 168-169, 170-171, Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 186-190, 198-199; Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 126, 472, 474, Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin* 68-69; Devletşah, Şems'in daha önce Tebriz'e gittiğini, Konya'ya döndükten sonra Şam'a gittiğini belirtse de; Sultan Veled'in babası hakkında verdiği bilgiler ana kaynak olması açısından daha önemlidir. Aynı zamanda Devletşah'ın İbtidâ-nâme ile çeliştiği zaman Sultan Veled'in verdiği bilgiler esas alınmıştır. bkz. Devletşah; *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ)*, 263-264.

⁶⁶³ Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 127.

⁶⁶⁴ Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 171, Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 78.

⁶⁶⁵ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 112, Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 549.

⁶⁶⁶ Sultan Veled, *İbdiâ-nâme*, 114, Sultan Veled, *İntihâ-nâme*, 420

⁶⁶⁷ Abdülvehhâb, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, 262-263, Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 106, Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 536.

⁶⁶⁸ Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 556-557, Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*, 187, Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 118-119, Câmî, *Nefahâtü'l'Üns*, 643-644, Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 279-283.

⁶⁶⁹ Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler* 48, 154, Füzüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 284-286, Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, 121.

Aksarayî'nin ifadeleriyle “*zamanın kutbu dünyanın yeganesi ve ariflerin sultanı*”⁶⁷⁰ olarak nitelediği Mevlâna'nın vefatı halk üzerinde derin üzüntüye sebep olmuştur.⁶⁷¹ Çelebi Hüsameddin dönemi en önemli olayı Mevlâna'ya türbe yaptırmasıdır. Bu türbe için vakıflar da kuran Çelebi, Mevleviliğin kurumsallaşmasındaki ilk faaliyeti başlatmıştır.⁶⁷² Çelebi Hüsameddin'in 12 Şaban 683/24 Ekim 1284 yılında vefat etmesiyle yerine Sultan Veled geçmiştir.⁶⁷³ Çelebi Hüsameddin'den sonra posta geçen Sultan Veled birçok yere halifeler göndererek Mevlâna'nın düşüncelerini yaymıştır. Aynı zamanda dönemin beylerine, Moğol emirlerine de tesir etmiştir. Sultan Veled Mevleviliği bir sistem halinde teşkilatlandırarak Mevleviye denilen nizamlı bir tarikat altında birleştirmiştir.⁶⁷⁴ Sultan Veled Mevlâna sevenlerini bir merkeze bağlayan Anadolu'nun bazı bölgelerine halifeler göndererek hem tarikatı yaymak hem de merkeze bağlı şubelerin açılmasını sağlamıştır. Sultan Veled 712 Recep/11 Kasım 1312 yılında vefat etmesiyle yerine oğlu Ulu Arif Çelebi geçmiştir.⁶⁷⁵ Sultan Veled'in Mevlevi tarikatını kurduğu süreçte Ulu Arif Çelebi Mevleviliği tanıtmak ve yaymak için Anadolu'nun birçok yerine geziler yapmıştır.⁶⁷⁶ Hatta Tebriz ve Sultaniye'ye kadar gitmiştir. Gittiği her yerde sultanlar, şehrin ileri gelenleri tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Bu gezilerde fikirlerini benimseyen dervişlerde bulunmaktadır. Böylece Ulu Arif Çelebi Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde ilk Mevlevi tekkeleri ve zaviyelerinin kurulmasına öncülük etmiştir.⁶⁷⁷ Ulu Arif Çelebi'nin 1315 yılında yapmış olduğu yolculuk önemlidir. Olcaytu'nun Şiîliği kabul etmesiyle minberlerde ilk halifenin adının kaldırması üzerine

⁶⁷⁰ Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 92.

⁶⁷¹ Mevlânâ sevenlerinin yanında çok mühim bir yere sahipti. Mevlânâ, Hristiyanlar tarafından Hz. İsa'nın (a.s.), Yahudiler tarafından Hz. Musa'nın (a.s.), Müslümanlar tarafından Rasulullah (a.s.m) bir temsilcisi olarak görüyorlardı. bkz. Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, Çev. Abdülbakî Gölpınarlı, (Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2001), 122, Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler* 154-157, Eflâkî, *Menâkibü'l- Ârifîn*, 450-451.

⁶⁷² Abdülbakî Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2006), 37-38, Türbe yapılırken Sultan Veled'in onayı alınmıştır. bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, 239. Eflâkî, *Menâkibü'l- Ârifîn*, 556.

⁶⁷³ Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler*, 194 Eflâkî, *Menâkibü'l- Ârifîn*, 479, Câmi, *Nefahâtü'lÜns (EvliyâMenkıbeleri)*, 644-645, Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)* 279.

⁶⁷⁴ Marshall G. S. Hodgson; *İslam'ın Serüveni*, Çev. Ali Varlı ve Metin Karabaşoğlu, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 2/268, Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, 154-155. Top; *Mevlevî Usûl ve Adabı*, 55.

⁶⁷⁵ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler* 197, Câmi, *Nefahâtü'lÜns (EvliyâMenkıbeleri)*, 647, Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, 54, 96

⁶⁷⁶ Ulu Ârif Çelebi, *Ulu Ârif Çelebi Divanı*, Çev. İbrahim Kunt-Mehmet Vanlıoğlu, (Konya: Kültür Yayınları, 2013), 18-22.

⁶⁷⁷ Mehmet Önder, *Mevlâna ve Mevlevilik*, (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998) 176.

yapılan sefer Mevleviliğin Sünni bir tarikat olduğunu göstermektedir.⁶⁷⁸ Babası Sultan Veled döneminde başlayan seyahat vefat edinceye kadar devam ettiren Ulu Arif Çelebi Sipehsâlâr ve Eflaki'nin naklettiği bilgiye göre 24 Zilhicce 719/5 Şubat 1320 yılında vefat etmiştir.⁶⁷⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin tasavvufi kimliğinin oluşmasında 9. yüzyıldan itibaren ünlü mutasavvıflar yetiştiren ve özellikle *Melameti* tasavvufun önemli merkezlerinden biri olan büyük kültür ve bilim merkezinde doğmasının etkisi önemlidir. Esas itibari ile tasavvufi şahsiyet ve fikirlerini Anadolu coğrafyasında geliştirmiştir. Bu bakımdan onun yaşadığı dönem Anadolu'sunda mevcut tasavvufi akımların bu gelişmedeki rolü oldukça önemlidir. Mevlâna 1217 yılında daha on yaşlarında babası ile Anadolu'ya gelmiştir. Bununla beraber Mevlâna İran tasavvuf mekteplerinde vasıtalı ve vasıtasız olarak etkilendiğini söyleyebiliriz. Aslına bakılırsa o dönem Anadolu'da var olan tasavvuf akımlarının hiçbiri orada ortaya çıkmış akımlar olmayıp çeşitli sebeplerle nüfuz etmişlerdir. Anadolu, 13.yüzyılın ilk çeyreğinde büyük ölçüde istikrarını sağlamış olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin hakimiyetinde yaşayan bir ülke olarak bir çok sufi ve mutasavvıfın ilgisini çekmiştir. Bu nedenle yalnız Moğol istilasına sebebiyle değil farklı nedenlerle de tercih edilen bir merkez olmuştur.⁶⁸⁰ Mevlâna'nın ilk geldiği yıllarda mazileri çok da eskiye gitmeyen Anadolu'daki bu tasavvuf akımlarını gözden geçirecek olursak üç ana çıkış bölgesinden hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi: Mağrip yani Endülüs ve Kuzey Afrika'yı içine alan tasavvuf, Anadolu'da tüm zamanların önemli mutasavvıfı Muhyiddin-i Arabî başta olmak üzere Afifeddin-i Tilmisânî ve müridleri tarafından temsil edilmektedir. İkincisi: Mısır - Suriye ve Irak'ı içine alan Orta Doğu bölgesindeki birbirinden mahiyet bakımından oldukça farklı olan Sühreverdilik, Vefailik ve hatta Cevlakilik (Kalenderilik) gibi tasavvuf akımlarının yurdu olup temsilcileri Anadolu'da faaliyet göstermiştir. Üçüncü olarak da Orta Asya, İran özellikle Horasan ve Azerbaycan bölgesindeki tasavvufun Anadolu'da farklı nitelikler gösteren Kühreverdilik, Yesevilik, Haydarilik gibi tarikat

⁶⁷⁸ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 634, 636; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*.

⁶⁷⁹ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler* 199, Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 703, Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Simdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 489.

⁶⁸⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 299, 324, 328., Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet", *DEFM*, 4, (1922), 294-296, F. Babinger – F. Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, nşr. Mehmet Kanar, (İstanbul:1996).

şeklinde teşkilatlanması söz konusudur. Ayrıca tasavvuf akımlarından özellikle Melamet merkezine mensup bazı büyük sufiler kazandırmıştır ki bunların başında şüphesiz Şems-i Tebrîzî gelmektedir.⁶⁸¹

13.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Anadolu, Mevlâna'nın yetişmekte olduğu 1240-1250 yıllara kadar önemli temsilciler yetişmesiyle gelişip güçlenmiştir. Bu akımlar birbirinden farklı özellikler ve nitelikler arz etmekte olup her biri doğduğu çevrenin sosyal, kültürel, siyasi özelliklerini de yansıtmaktadır. Bununla beraber kısaca bir nitelendirme yapacak olursak; Mağrip okullarının ahlakçı, Irak okullarının zühdçü, İran okullarının ise coşkucu ve estetikçi bir özellik sergilediğini söyleyebiliriz. Bunların bir kısmı bu özellikleri ile paralel olarak olabildiğince Ehli Sünnet anlayışını muhafaza etmeye özen gösterirken bir kısmı da kendini daha serbest görmektedir. Ayrıca bir kısmı üst tabakaya hitap eden akımlar olduğu gibi diğer bir kısmı da daha çok halk tabakaları ile bütünleşmiştir. İşte kanaatimizce her biri hemen hemen 13.yüzyılın ortalarından itibaren kendi sekretik tasavvuf telakisini ortaya koymaya başlayacak olan Mevlâna Celâleddin Rumî üzerinde belli ölçüde etkili olmuştur. Bu tasavvuf akımların mektepleri kısaca açıklayacak olursak şöyledir: Ancak burada bahsettiğimiz bu etkilerin müsbet şeklinde gerçekleşenlerin olduğu gibi menfi şekilde de etki uyandıranların bulunduğu hatta Mevlâna'nın hayatı boyunca bu akımlar ve temsilcileri ile rekabet içinde olduğunu da belirtmek gerekir.⁶⁸² Örneğin *Muhyiddîn Arabî ve Vahdet-i Vücûd* mektebi; Mevlâna'nın tasavvuf anlayışında en çok etkili olan mekteplerden birisidir. 1164 yılında Endülüs'te Müreysiye de doğup 38 yaşına kadar orada yaşamıştır. Kuzey Afrika'daki pek çok ünlü mutasavvıfla yakın dostluk kuran Muhyiddîn Arabî, Mısır ve Suriye'yi de dolaşarak Anadolu'ya gelip bir süre Konya şehrinde kalıp mürid yetiştirmiştir. Muhyiddîn Arabî'nin Anadolu'ya gelişi daha önce İran'dan gelerek burada çok sınırlı bir çevreye nüfuz edebilen ünlü İşrâkî sufi filozof Şehâbeddin Sühreverdî mektebinin tamamen sonu olmuştur. İlk kez sistemsiz bir şekilde Bâyezid-i Bistâmî ve Cüneyd-i Bağdadî gibi mutasavvıflarda görülen Vahdet-i Vücûd telakisi, felsefe, kelâm, fıkıh, hadis, tefsir, edebiyat gibi ilimlere iştiraki sayesinde zengin ve engin bilgisiyle sistemsel bir şekilde İslam dünyasını etkilemiştir. Mevlâna'nın da bunun dışında kalması

---

⁶⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları,2002), 89-90.

⁶⁸² Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 90-91.

düşünülemez ki böyle olmuştur. Muhyiddin Arabî'nin evlatlığı ve halifesi Mevlâna'nın dostu Sadreddin-i Konevî⁶⁸³ sayesinde 1247 yılında anlaşılır bir duruma gelen Vahdet-i Vücut telakisi Anadolu'da gerek elit tabaka tasavvufunu gerekse de popüler tasavvufu derinden etkilemiştir. Muhyiddin Arabî'nin diğer halifeleri Müeyyedüddin-i Cendî, Sadeddin-i Ferganî ve Afifeddin-i Tilmîsânî'nin faaliyetleri sayesinde Vahdet-i Vücut tam olarak bir mektep şekline gelerek yayılmıştır. Bu mektebin önemi ise Mevlânâ'nın tasavvuf telakisinin oluşmasına olan katkısıdır.⁶⁸⁴

Diğer bir örneğimiz ise Kübrevilik tarikatıdır. Bu tarikat, 12. yüzyılın sonlarıyla 13. yüzyılın başlarında Hârizmşahlar bölgesinde yaşayan ve 1221 yılında Moğollar tarafından şehit edilen Necmeddin Kübra'nın etrafında oluşmuştur. Tarikat, zühd anlayışı kuvvetli ve sade bir tasavvuf anlayışına dayanmaktadır. Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya sığınan Sâdeddin-i Hamevî, Seyfeddin-i Bâharzî ve Baba Kemâl-i Hucendî gibi halifeler aracılığıyla tarikat Anadolu'ya yayılmıştır.⁶⁸⁵ Kübrevilik tarikatının diğer önemli temsilcileri arasında Mevlâna'nın babası Sultanü'l- Ulemâ Bahaeddin Veled ve halifesi Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî⁶⁸⁶ ile ünlü mutasavvıf Necmeddin Dâye⁶⁸⁷ bulunmaktadır. Bahaeddin Veled'in oğlu Celâleddin Muhammed üzerinde tasavvufi

⁶⁸³ Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 15. Mikail Bayram, *Sadru'd-Din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012), 27-53; Ekrem Demirli, *Şair Sûfîler- Mevlâna, Yunus ve Niyazi-i Mısırın Üzerine İncelemeler*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2018) 15-19; Muhammed Hacı Yusuf, *İbnü'l Arabî Zaman ve Kozmoloji*, çev. Kadir Filiz, (İstanbul: Nefes Yayıncılık, 2019), 173-196; Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı Hal Tercümeleri Tarikatlar İstılahlar*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012) 171-178; Kara, *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sûfîler/ Tekkeler*, 113-184.

⁶⁸⁴ Özkan Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017) 24-27; A.E. Afifi, *Muhyiddin İbn'ul-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975, Nihat Kekik, *Muhyiddin İbni Arabî Hayatı ve Çevresi*, (İstanbul: Sufi Kitapevi Yayınları, 2008), Ekrem Demirli "Vahdet-i Vücut" içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.), 42/431-435, Mahmut Erol Kılıç, "Muhyiddin İbn'ul-Arabî", içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/493-516. Cafer Karataş, "Muhyiddin İbn'ul-Arabî" içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/516-520. Mahmud Kaya, "Muhyiddin İbn'ul-Arabî" içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/520-522.

⁶⁸⁵ Feridun, *Risâle-i Sipehsâlar (Hazreti Mevlâna'nın Menkıbeleri)*, 34. Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, 595, Franklin D. Lewis, *Mevlânâ: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, Çev: Gül Çağalı Güven ve Hamide Koyukan, (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2010), 61-65, Seyyid Fâzıl Mehmed Paşa, *Mevlevîyye Silsilesi*, Haz: Tahir Hafızlıoğlu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.), 74; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, 24-25.

⁶⁸⁶ Eflâkî, Şemseddin Ahmed el-Eflâkî el-‘Ârifî (761/1360), *Menâkıbü'l-‘Ârifin*, I, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 24-25, 142-152.

⁶⁸⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 290-293, Necmeddin-i Dâye, *Sufi Diliyle Siyaset*, Çev: Kasım B. Mahmûd Karahisârî, (İstanbul: Şenyıldız Matbaacılık, 2019), 11-16. Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf*, 27-33.

terbiye itibariyle hayli etkili olmuştur. Zira bu çoğu zaman sanıldığıının aksine, onun ilk defa Şems-i Tebrîzî aracılığıyla değil babası aracılığıyla tasavvufa sülûk ettiğini göstermektedir. Ayrıca Burhaneddin Muhakkık'ın da Mevlâna'yı etkilediği kesindir. Mevlâna'nın ölümüne kadar babasının *Maârif'i* kitabını elinden düşürmediği Mevlevî kaynakları belirtmektedir. Bu durum bize Mevlâna'nın tasavvufî düşüncesinin ve yaşantısının oluşmasında şimdiye kadar hep söylenilen sadece Şems-i Tebrîzî'yi hesaba katmanın yanlış olduğunu da göstermektedir.⁶⁸⁸ Son olarak *Melametilik* ve *Kalenderilik*, Mevlâna dönemi olarak Anadolu'da en dikkate değer tasavvufî akımlarından biridir. Aslında bunu sadece *Kalenderilik*⁶⁸⁹ olarak belirtmek daha doğru olur. Çünkü *Kalenderilik*, temel olarak Melameti tavra dayanan bir tarikattır. Bu dönemde Anadolu'da bu tavrı en çok Şems-i Tebrîzî ve Fahreddin-i Irakî⁶⁹⁰ gibi alimler temsil etmektedir. Şems-i Tebrîzî, Şeyh Zekeriyâ-yı Multânî tarikatına mensup olmasına rağmen Şems-i Tebrîzî hiçbir yere bağlı değildir. Onun Mevlâna'ya olan tesirleri bugüne kadar çok tartışılmıştır. Fakat bu sanıldığı gibi tek taraflı olmadığı günümüzde daha iyi anlaşılmıştır. Ayrıca Şems-i Tebrîzî'yi Mevlâna kendine bağlayabilmiş ve Konya şehrine yerleşmesine bile vesile olmuştur. Bu şüphesiz ki Şems-i Tebrîzî'nin Mevlâna üzerindeki tesirinin küçümsendiği anlamına gelmemektedir. Aksine Mevlâna'daki derin cezbeyi ortaya çıkaran, tasavvufun sadece zühd demek olmadığını gösteren ve bu konuda onu sınavlara çekende kendisidir. Mevlâna'da *Kalenderliğe* karşı sempati uyandıran ve eserinde de defalarca dile gelmesine neden olan da odur. Ancak burada anlatmak istediğimiz Mevlâna'yı Mevlâna yapan üçüncü bir motiftir. Yapılan araştırma doğrultusunda Mevlâna'nın tasavvuf anlayışının temelinde Vahdet-i Vücut telakisi yatmaktadır. Bu onun tüm mısralarında belirtilmiştir ki Mesnevi'nin ilk beyitti bunun delilini gösteren sadece bir örneğidir. Babasından ve halifesi Tirmizî'den almış olduğu zühdcü tasavvufî

---

⁶⁸⁸ Şeyh Necmeddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, Çev: Mustafa Kara, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 9-20.

⁶⁸⁹ Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 49, Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 455-456, 448, 472-473 Ahmet Yasar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfîlik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 24; Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanmaz Kulları*, Çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 51; Nihat Azamat, "Kalenderiyye", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet İslam Yayınevi, 2001), 24/ 253. Tahsin Yazıcı, "Kutbüddin Haydar", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/ 14.

⁶⁹⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 291-292, 316, 393. Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irakî" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet İslam Yayınevi, 1995), 12/84-86.

motifini bütün hayatı boyunca devam etmiştir. Burada Mevlâna'nın Kalenderi tasavvuf akımı ile ilişkisinde bahsederken şu noktanın da altını çizmek gerekmektedir. Mevlâna, Şems-i Tebrîzî'nin kalenderâne⁶⁹¹ tavrına hayrandır. Çünkü bu tavrın dünyaya önem vermeyen, kendini harap eden insanlara karşı takındığı tutumu yansıttığını düşünmektedir. Ancak Mevlâna, bu tavrın bozulmuş olan popüler Kalenderiye tarikatına da karşıdır. Mevlâna, Konya'da yaşayan Cavlakîliğin kurucusu Şeyh Cemaleddin-i Savi'nin halifelerinden Ebûbekr-i Niksârî ve Haydari şeyhlerinden Hacı Mübârek-i Haydarî ile yakın dostluklarını sürdürmesine rağmen, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın dikkatini çeken Kalenderiye şeyhlerinden Şeyh Baba-yı Merendî, yani Buzağu Baba'dan hiç hoşlanmamaktadır.⁶⁹²

Burada belirttiğimiz Mevlâna'ya çağdaş olmuş tasavvufi ve görüşlerinde, sufiyane hayatının oluşmasında rol oynayan tasavvuf akımları ve mektepleri açıklamaya çalıştık. Bunlar dışında bu dönemde Anadolu'da var olan özellikle Türkmen çevrelerinde yaygın sufi akımları ve tarikatlarda dikkat çekmektedir. Bunlar arasında özellikle Yesevîlik ve Vefailik önemlidir. Anadolu'ya gerçekleşen göçler esnasında göçebe Türkmen boylarıyla birlikte İran ve Azerbaycan kısmen de Suriye ve Irak üzerinden Anadolu'ya nüfuz eden bu tarikatlar o dönemde belli başlı bazı Türkmen şeyhleri tarafından temsil edilmektedir. Vefailik tarikatının kurucusu Ebu Vefa el-Bağdadî 1107 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Bu tarikatın Anadolu'daki temsilcisi ise Baba İlyas-ı Horasanî'dir. Bu durum ise 1240 yıllarındaki isyanın sebebi olan Baba İlyas-ı Horasanî'nin, Vefailik tarikatının kökenini ve Anadolu'daki etkisini göstermektedir.⁶⁹³ Göçebe Türkmenler içerisinde heterodoks bir özelliğe sahip olan Vefailik, büyük isyandan sonra Hacı Bektaş-ı Veli tarafından temsil edilmiştir. Genel anlamda Türkmenlerden hoşlanmayan Mevlâna Babai harekâtına mensup Türkmen şeyhlerinde aynı davranışı sergilemektedir. Eflaki'deki bilgiler ışığında Mevlâna'nın Hacı Bektaş-ı

⁶⁹¹ Şems-i Tebrîzî, *Konuşmalar: "Makalât"*, Çev: M. Nuri Gençosman, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1974,) 1/40.

⁶⁹² Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 16, 49-50; Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, 93-94, Mustafa Kara; "Tasavvuf İstilahlarına Dair Kitaplar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler*, Haz: Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005), 318,

⁶⁹³ Resul Ay; "Tasavvufî Hayat ve Tarikatlar", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Ed: Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 460. Aşıkpaşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi: Tevârîh-i Âl-i Osmân* Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010). Mikail Bayram, *Destursuz Bağdan Üzümler*, (İstanbul: Kömen Yayınları, 2004), 42-43, 57-58. Ocak, *Türk Süfiliğine Bakışlar*, 94-95. Ocak, Babailer İsyanı,

Veli'ye karşıda aynı Merendi'ye sergilediği tavrın bir benzerini sergilemiştir. Bunu ise araştırmacılar Mevlâna ile Türkmen şeyhleri arasında var olduğu düşünülen düşmanlık ile ilişkilendirmektedirler. Ancak kanaatimce faaliyet alanları birbirinden farklı olan Mevlâna ve Hacı Bektaş-ı Veli ayrıca Türkmen şeyhleri arasında bir düşmanlık içinde oldukları uzak bir ihtimaldir. Ama Mevlâna'nın daha ziyade onların kendisine faklı gelen yaşam tarzları, tasavvufi anlayışları, merkezi yönetime karşı tavırları nedeniyle iyi bakmadığı söylemek daha doğru bir ifade olur. Çünkü çocukluğundan itibaren okumuş ve yönetici çevreleriyle yakın ilişkiler içinde olan bir ailede yaşayan Mevlâna'nın bu tavrını bu şekilde anlamlandırmak daha kabul edilir.⁶⁹⁴

Mevlâna'nın bu tavırları yalnız Türkmen şeylerine karşı değildir. Moğol harekileri nedeniyle Anadolu'ya gelen Rifâîye dervişlerine de aynı davranışları sergilemektedir. Halk içinde vücutlarına şişler sokan, ateş parçaları yutan, yılan ve akreplerle oynayan Rifâî dervişleri Mevlâna'nın tasavvufi anlayışlarına ters düştüğünden aynı davranışları bu tarikat şeyhlerine de sergilemiştir. Hatta bu nedenle eşinin onları seyretmesine büyük tepki gösterdiği Eflaki' de yer alan bilgiler içindedir.⁶⁹⁵ Bu dönemde Anadolu'ya gelen Rifailiğin 14.yüzyılın ortalarında iyice yaygınlaştığını İbn Battuta'nın Seyahatnamesinden öğrenmekteyiz.⁶⁹⁶

Sünni bir karakter taşıyan Sühreverdilik tarikatının da Mevlâna döneminde Anadolu'ya girmiştir. Kurucusu Ebu Necib Sühreverdi olan bu mektep Abbasi halifesi Nasır li-Dinillah'ın fütüvvet elçisi özelliğiyle Sultan I. İzzeddin Keykavus döneminde Anadolu'ya gelen Şehâbeddin Ebû Hafs Sühreverdî aracılığıyla tanıtılarak halifeleri aracılığıyla yayılmıştır. Sühreverdî'nin kaleme almış olduğu *Avârifü'l Maârif* eseri büyük ün kazanarak Anadolu'da en çok okunan eserler arasından yerini almıştı.⁶⁹⁷ Sonuç olarak Mevlâna'nın yaşamış olduğu Anadolu coğrafyasının çok renkli ve hareketli bir tasavvuf anlayışı söz konusudur. Ayrıca kendinden sonraki gelişmelere de zemin oluşturmuştur.

---

⁶⁹⁴ Ocak, *Türk Süfliliğine Bakışlar*, 95-96

⁶⁹⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 442,

⁶⁹⁶ Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *Seyahatnâmesi*, Çev: A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 1:417, 425, 427.

⁶⁹⁷ Ebû Hafs Şehabeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l Maârif*, çev. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2021) 11-24; Ahmet Yaşar Ocak, "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Tasavvufi Düşünce", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 431.

11. yüzyıldan itibaren Anadolu, çeşitli sebeplerle farklı bölgelerden gelen şeyhlere ve dervişlere mekân olmuştur. Anadolu Selçuklu Sultanları da hüsnü kabul ve büyük hürmet göstererek yerleşmelerini dine, devlete ve halka hizmet etmelerini temin etmiştir. I. Alâeddin Keykubad'dan sonra, Anadolu'da veraset kavgaları, Moğol istilas ve Rum ile Ermenilerle yapılan savaşlar gibi olaylar yaşanmıştır. Bu olaylar Anadolu'nun siyasi hakimiyetini, huzurunu ve asayişini bozmuştur. Sosyal düzenin bozulmasıyla birlikte halk, sürekli karışıklıklardan bıkmış ve ezilmiştir. Bu nedenle “*bu dünyada nasip olmayan saadeti ahirette sağlamak*” amacıyla tekkelere ve şeyhlere yönelmişlerdir. Bu dönemde tarikatlar ve dervişlik, halk arasında önemli bir rol oynamıştır. Burada hakimiyetini sağlamaya çalışan Sultanlarda halkın bu eğilimine uyarak şeyhlerin maddi ve manevi nüfusundan faydalanmak için her yere zengin vakıflar ayırdıkları tekke ve zaviyelere koşmuşlardır.⁶⁹⁸ Dönemin ileri gelen zengin kişileri, devlet ricali özellikle sultanların birer tarikat şeyhine intisap etmesi hali, tabii ve sevab sayılmaktaydı.⁶⁹⁹ Mevlâna'nın şahsi yüceliği, fazileti, babasının şöhretinin yanı sıra Selçuklu Sultanları önceki dönemlerden beri alimlere, din büyüklerine, tarikat pirlerine sevgi ve saygı göstermiştir. İşte böyle bir dönem ve zeminde Mevlâna'da Muhiddin-i Arabî'nin Vahdet-i Vücüd felsefesiyle etkilemiştir. Anadolu coğrafyasını şiirleriyle ve sufîhane fikirleriyle kolay bir şekilde tesiri altına almıştır. Şayet çevre böyle bir harekete hazırlanmamış olsaydı Mevlâna Celâleddin Rumî'nin hayattayken böyle bir şöhret kazanmayacağı ve fikirlerinin daha o dönemde kolaylıkla genişleyip yerleşmeyeceği muhakkaktır.⁷⁰⁰

4.2.1.Mevlanâ'nın Anadolu Selçuklu Sultanları ile Münasebetleri

I.Alâeddin Keykubad döneminde Selçuklu-Mevlevilik ilişkisi söz konusu değildir. Çünkü bu dönemde Mevlevilik çatısı altında değil de Bahaeddin Veled Sultanü'l Ulema ile ilişkisi değerlendirmek doğru olacaktır. Bahaeddin Veled'in Larende'den Konya'ya gelişi yalnız Alâeddin Keykubad'ın daveti mi etki olmuş yoksa başka etkinler söz konusu olmuş mudur? Öncelikle bu konuyu açığa kavuşturmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Mevlevî kaynaklarından Eflâkî ve Sipehsâlâr da yer alan

⁶⁹⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 273, 275-277,279-282,291-297. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 40.

⁶⁹⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I*, 272. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1985) 218.

⁷⁰⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 291,293; Mahmud Erol Kılıç, *Hermesler Hermes-i-İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, (İstanbul: Sufî Kitap Yayınları,2019)212-219.

bilgiler bunda sadece Alâeddin Keykubad'ın etkili olduğunu belirtmektedir. Anadolu Selçuklu Sultanları içerisinde Alâeddin Keykubad dönemin ana kaynaklarıyla sultanlarda en faziletlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Aksarayî, İbn Bibi, Ebul Ferec, İbn Kesîr, Cüzcanî; I. Alâeddin Keykubad dönemi (1220-1237) ile ilişkili Anadolu Selçukluların en parlak dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu dönem Anadolu'da güven ve ehemmiyet hâkim olduğundan büyük göçlerin merkezi olmuştur.⁷⁰¹ Sultan Veled İbtidâ-name'sinde Bahaeddin Veled'in Konya şehrine gelmesiyle birçok kişinin kendisine mürid olduğunu bu müridler arasında Alâeddin Keykubad'ında bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁰² Sultan, Bahaeddin Veled'i sarayına davet etmiştir. Ancak Bahaeddin Veled bunu kabul etmeyerek medrese talep etmiştir.⁷⁰³ Bahaeddin Veled'in bu davranış sonraki süreçlerde oğlu Mevlâna'nın hayatında da etkili olmuş ve devlet yönetimiyle kurmuş olduğu ilişkiler doğrultusunda onların kontrolü altına girmesine yol açacak davranışlardan uzak durulacaktır. Keykubad, Bahaeddin Veled'e göndermiş olduğu hediyeler karşılığında Bahaeddin Veled'in "*sizin mallarınız haramla karışık ve şüphelidir. Bana yetecek kadar varlığım vardır*" diyerek hediyeleri geri göndermiştir. Bahaeddin Veled'in dünya malında gözü olmadığı tavrı, etkinliğini ve saygınlığını daha da artırmasında etkili olmuştur.⁷⁰⁴ Bahaeddin Veled zaman zaman Sultan Alâeddin'e nasihatlerde bulunmuştur. Örneğin Konya'nın surları tamamlanınca sultan ile birlikte bu surları gezen Bahaeddin Veled sultana şu öğütleri: "*Sellere ve düşman süvarilerine karşı çok güzel ve sağlam bir kale yaptın. Fakat mazlumların dua oklarına karşı ne yapabilirsin? Çünkü bu oklar yüz binlerce kale burçlarını ve bedenleri delip geçerek dünyayı harap ederler. Bu yüzden öncelikle Allah deyip çabalayarak adalet ve ihsan kalesini de sağlam yapmaya ve hayırlı dualardan seninle birlikte olacak askerler vücuda getirmeye gayret et. Zira bunlar senin için binlerce maddî kaleden daha önemlidir ve esasen halkın da dünyanın da güvenliği*

---

⁷⁰¹ Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbar*, 25, İbn Bibî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye*, 239-247, İbn Bibî, *Selçuknâme*, 75-76, Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 536-537, Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî; *Tabakât-ı Nâsirî (Selçuklular)*, Ter: Erkan Göksu, (Tokat: Taşhan Kitap Yayınları, 2011), 71; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 283, Yazıcızâde Ali; *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 345-355. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 393, Ahmet Güzel, *Aşkın Simurgu Mevlâna Celâleddin*, (Konya: Rumî Yayınları, 2007), 23. Rıdvan Çolak "Selçuklular Döneminde Mevlâna Ailesinin Devlet Bürokratları ile İlişkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012) 80-84; Sevgi Kübra Akdemirel "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi'nde Teşkilat, İdare, Sosyo-Kültürel, Ekonomik Ve İlmî Hayat "içinde *Türkiye Selçuklu Sultanları Külliyyatı*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023) 8:373-274.

⁷⁰² Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, 190-191.

⁷⁰³ Abdülvehhâb, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, 28.

⁷⁰⁴ Eflâkî, *Menâkıbü'l- 'Arifîn*, 83.

bunlara bağlıdır.” Sultan Alâeddin Keykubad tüm kudretine rağmen tasavvuf önderlerine karşısında diz çöken birisi olarak Bahaeddin Veled’in nasihatlerini büyük dikkatle dinlemiştir. Böylece Sultan vefatına kadar adalet ve ihsanla devletini yönettiği rivayet edilir.⁷⁰⁵ Bahaeddin Veled’in Sipehsâlâr’da yer alan şu ifadeleri “*Ey Melik, ben sultanım; sen de sultansın! fakat senin saltanatın gözün açık oldukça sürer, benimkiyse gözlerimi kapayınca başlayacaktır.*”⁷⁰⁶sözleri Alâeddin Keykubad’ın irşad adına söylenen ifadeler içerisinde ele alınmalıdır. Alâeddin Keykubad gibi büyük güce sahip olması bu gibi ağır ifadelere tahammül etmesi hem ulemanın hem de mutasavvıfların kendiyile rahat iletişime geçmesini sağlamıştır. Mevlevî kaynaklara göre Alâeddin Keykubad’ın Sultan’ül Ulema’ya olan hayranlığı ve saygınlığı önemli derecede olduğudur. Hatta Bahaeddin Veled’in hastalanması sonrasında duyduğu derin üzüntüden iyileşirse sultanlığı dair ona bırakacağı adağı bu durumu daha iyi açıklamaktadır. Bahaeddin Veled’in vefatı üzerine bir hafta tahta oturmadiğı rivayetler arasındadır.⁷⁰⁷ Yine dönemin önemli Mevlevî kaynaklarında Alâeddin Keykubad’ın Harezm Seferine çıkmadan Bahaeddin Veled’in türbesinde dua ettiğı ve rüyasında kendisini uyardığı için tehlikeden kurtulduğu anlatılmaktadır. Yassıçemen Savaşını Bahaeddin Veled’in himmetiyle kazandığını anlatılır.⁷⁰⁸ Ancak Alâeddin Keykubad’ın siyasi tecrübesi, ordusunun varlığı bu savaşın kazanılmasında elbette etkili olmuştur. Ayrıca Harezmşahların yıkılışı Bahaeddin Veled’e karşı tutumları neticesinde olduğu nakledilir. Fakat bunların bir menkıbe olduğu göz ardı edilmemelidir. Toplum tarafından saygın olan sultanların ve ordularının gücü küçümsenmesi halkın maneviyatını düşüreceğı ve devletin zayıflamasında da etkili olunacağı unutulmamalıdır. I. Alâeddin Keykubad babasına göstermiş olduğu hürmeti oğlu Mevlâna’ya da göstermiştir. Sultan Alâeddin devlet ricaliyle Mevlâna’nın katıldığı düğün ve merasimlere iştirak etmiştir. Eflaki; “*ona anlatılmayacak kadar saygı göstermekte*”⁷⁰⁹ ki ifadesi mübalağada olsa diğer kaynaklarla anlatılanlar örtüşmektedir.

⁷⁰⁵ Eflâkî, *Menâkibü’l-‘Ârifîn*, 100, Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar Yöneticilerle İlişkisi ve Moğol Casusluğu İddiaları*, Konya: Rumî Yayınları, 2007), 38-39.

⁷⁰⁶ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, 40.

⁷⁰⁷ Eflâkî, *Menâkibü’l-‘Ârifîn* 84-85, Sultan Veled; *İbtidâ-nâme*, 191-192.

⁷⁰⁸ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, 41-45, Eflâkî, *Menâkibü’l-‘Ârifîn*, 96-98, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 370.

⁷⁰⁹ Eflâkî, *Menâkibü’l-‘Ârifîn*, 80-83.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönem baktığımızda Alâeddin Keykubad'ın vefatıyla veliaht olmamasına rağmen Sa'deddin Köpek, Şemseddin Altun-Aba ve Taceddin Pervane'nin desteğiyle taht sahibi olmuştur. Sa'deddin Köpek'in güçlenmesiyle Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev bu gücün önüne geçebilmek için veziri öldürmüştür. Bu dönemin önemli bir olayı da Babai İsyanıdır. Babai İsyanının güçlükle bastırılması, 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ savaşı mağlubiyeti ardından Anadolu'da Moğol zulmü başlamasıyla Anadolu Selçuklu Devleti yıkılış sürecine girmiştir.⁷¹⁰ Alâeddin Keykubad gibi üstün niteliklere sahip olan sultandan sonra, Köseadağ savaşı, Moğol İstilasası, iç karışıklıkların yaşandığı Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile alakalı kaynaklar olumlu ifadeler kullanmamıştır. Örneğin İbn Kesîr; Keykubad ile alakalı övgüler dizerken II. Gıyâseddin ile alakalı aynı ifadeler kullanmamıştır. Kadı Ahmed; II. Gıyâseddin hakkında bilgi verirken *hafif ruhlu* diye bahsetmiştir. Yalnız Cüzcanî II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile alakalı ahlaklı ve adil bir hükümdar olduğunu bununda Moğol İstilasındaki mücadeleden kaynaklı bu ifadelerde bulunduğu muhtemeldir. Mevlevi kaynaklarında II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Mevlâna arasında bir diyaloga rastlamadık. Ancak hanımı Thamara (Gürcü Hatun) ilişkili Mevlevi kaynaklarında Mevlevilerle alakalı pek çok bilgi bulunmaktadır. Müslüman olduğu rivayet edilen Gürcü Hatun'un derviş, alimlerle özellikle de Mevlâna ile dostane münasebetler kurulmuştur.⁷¹¹ Mikail Bayram eserinde Mevlâna ve muhiti II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile de diğer sultanlarda olduğu gibi aynı siyaseti izlediğini belirtmiştir.⁷¹² Ancak Lewis Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Mevlâna arasında yakın ilişkiler olmadığını belirtmektedir.⁷¹³ Böyle bir yargıda bulunmasının nedeni ise Mevlevi kaynaklarında sultanla alakalı bilginin

⁷¹⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye II*, 19-21, 25-36, 49-53, 64-75; Ayrıntılı bilgi için bkz: Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009) 61-63, 65-69, 85-87, 95; Sevgi Kübra Akdemirel "II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi'nde Teşkilat, İdare, Sosyo-Kültürel, Ekonomik Ve İlmî Hayat" içinde *Türkiye Selçuklu Sultanları Külliyyatı*, (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023) 8:373-387.

⁷¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 307-308, el-Cûzcânî; *Tabakât-ı Nâsirî (Selçuklular)*, 72, Ali Ertuğrul *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, Cilt: 1, (Yayınlanmamış, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009) 536-538, Turan; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 414-416, Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 168. Eflakî'nin Gürcü Hatun diye söz ettiği gelin olan Thamara, Gıyâseddin'in ölümünden sonra, bu kez dönemin güçlü veziri Muineddin Pervâne'yle evlenmiştir. Çolak "Selçuklular Döneminde Mevlâna Ailesinin Devlet Bürokratları ile İlişkisi", 84-85.

⁷¹² Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, 187.

⁷¹³ Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 167-168.

olmadığından kaynaklıdır. Çünkü Refet Yınaç'ın "Mevlâna'nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev Vakfiyesi" isimli makalesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Vakfiyesinde şahitler arasında ilk sırada hocası Tirmizî'den önce yer alması Mevlâna'nın o dönemde hem sultan hem de halk içerisinde itibarlı bir konumda olduğunu göstermektedir.⁷¹⁴ II. Gıyâseddin'in vefatının ardından üç oğlu arasında taht mücadelesi başlamıştır. En küçük oğlu olan Alâeddin Keykubad'ın annesi Gürcü Hatun'un etkisiyle veliaht seçilmiştir.⁷¹⁵ Ancak devlet adamlarının ve halkın da isteğiyle yaş olarak en büyük olan II. İzzeddin Keyhüsrev sultanlığa gelmiştir.⁷¹⁶

1246 yılında tahta geçen **II. İzzeddin Keyhüsrev** dönemi Moğolların en parlak dönemidir. Moğol Göyük Han'ın etkileri ve baskıları Rükneddin Kılıç Arslan'ın tahta geçmesini sağlayıp Selçukluların yıllık vergisini de tespit etmiştir. Bu kargaşa sürecinden faydalanan Celâleddin Karatay planlarıyla üç kardeşin birden tahta geçmesiyle son bulmuştur.⁷¹⁷ 1254 yılında Mengü Han Selçuklu sultanları Keykavus'un Kızıl ırmağın batısını, Kılıç Arslan'ın da doğusuna hüküm sürmesine karar vererek ülkeyi bölmüştür. İki kardeşin savaşmasından sonra Keykavus galip gelerek kardeşini hapse attırmıştır. Bu kargaşa ortamının oluşmasında rol oynayan Moğollar, Anadolu Selçuklu devletini zayıflatarak kendilerine alternatif güçlü bir devletin oluşmasını engelleyerek Selçuklu devletini ve topraklarını sürekli bölmeye çalışmıştır. 1256 yılında Baycu Noyan'ın İzzeddin Keykavus'a saldırmasıyla Sultan İzzeddin İznik'e sığınmıştır. Moğollarda İzzeddin Keykavus'un yerine Rükneddin Kılıç Arslan'ın tahta oturmuştur. Kısa süre sonra Keykavus geri dönmüş ve Mengü'nün emri altında kardeşiyle tahtı paylaşmıştır.⁷¹⁸ Rükneddin Kılıç Arslan'ın veziri Muineddin Pervane'nin İlhanlıları İzzeddin Keykavus'a karşı kışkırtması üzerine sultan Bizans'a sığınmıştır. 16 yıl süren çalkantılı saltanatlık

⁷¹⁴ Yınaç, "Mevlâna'nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev Vakfiyesi", 68-71.

⁷¹⁵ Aksaraî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 27-30

⁷¹⁶ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fî'l- Umûri'l- 'Alâ' iyye II*, 88-89, İbn Bibî; *Selçuknâme*, 186, Yazıcızâde Ali; *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, 700-701.

⁷¹⁷ Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 545-546, 549-550. Cûzcânî, İzzeddin'in kardeşini Moğollarla sulh yolu ile sorunları hall etmek için kardeşini Moğol Hanına gönderdiğini, fakat kardeşi Rükneddin'in Mengü Han'dan ferman alarak ülkenin yönetimini ele geçirmek için Moğollarla ittifak yaptığını söyler. Moğolların ilk başlarda Anadolu'yu istila etse de İzzeddin'in onları yendiğini söyler. Daha sonraki olayların karışık olduğunu bildirerek fikir beyan etmez. Müellif burada Güyük Han'dan sonra tahta geçen Mengü'yü zikretmesi olayların hızlı gelişimi ve her iki hükümdarın da duruma müdahil olması ile ilgili olmalıdır. bkz. el-Cûzcânî; *Tabakât-ı Nâsirî (Selçuklular)*, 72-73.

⁷¹⁸ Rene Grousset *Bozkır İmparatorluğu* (5. Baskı), Çev. Reşat Uzmen, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006), 186.

dönemi sonrasında saltanatı ve vatanını terk etmek durumunda kalmıştır.⁷¹⁹ Bir süre İstanbul’da kalan İzzeddin Keykavus daha sonra Kırma geçmiş ve 15 yıldan fazla sürgün hayatı yaşamıyla tahminen 44 yaşlarında vefat etmiştir. Dönemin kaynakları Sultan İzzeddin Keykavus’un ahlaki zayıflığından bahsederek bu durumun Hristiyan dayılarından kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Bu dönemim karışıklıkları sultanın aile ve çevresine, sultan ve devlet adamlarının iktidar olma hırsı ve Moğol baskıları neden olduğu söyleyebiliriz.⁷²⁰ Fakat her zaman Moğollara karşı Türk bağımsızlığı ve İslam cihad anlayışı ile sürekli mücadele halinde olmuştur. Bu dönem yaşanan iç karışıklıklar ülkeyi oldukça sarsmıştır. Birçok şehirde olduğu gibi Konya şehrinde de nizam ve asayiş bozulmuştur. Mevlâna’nın bu dönem Selçuklunun hem siyasi hem de sosyal hayatı ile ilgili mektubu önemlidir. Mevlâna bu mektubunda; *“naiplerin efendisi bir devlet adamına “evlad” diyerek bir işi için tavsiyede bulunması Konya’nın Anadolu’daki en büyük şehir olduğunu, naibin askerleri ile sınır bölgelerine gittiği vakit runûd ve eşkıya taifesinin şehirlerde mevcut olduğu, muhafızların ve kalabalık halkın arasında bile şehrin mallarını alıp götürdüğü, geceleri evleri basıp çocuk ve kadınları öldürdüğünü, eğer asker ile gelmeseydi çok tahribatın ve kanın akacağını”*⁷²¹ ifade ederek ülkenin ve payitahtın ne derece sarsıldığını gözler önüne sermiştir. Konya devletin başkenti ve bu durumun yaşanması diğer bölgelerde yaşananlar hakkında bizlere fikir vermektedir. Mevlâna ise bu durumu devlet ricaline bildirerek gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Eflâkî’de yer alan bilgiler ışığında İzzeddin Keykavus’un sultanlığının ilk yıllarında Mevlâna’dan habersiz olduğu, vezir Şemseddin İsfahânî bazı zamanlarda Mevlâna’yı neden ziyaret ettiğini, onda dönemin diğer şeyhlerinde olmayan neleri gördüğü şeklinde bu ilgisine tepki gösterdiği ifade edilmektedir. Şemseddin İsfahânî ise Mevlâna’nın büyüklüğünü göstermek için uygun bir dille sultana anlatmıştır. Sultan ise Mevlâna’nın keramet sahibi olduğuna ilişkin imtihan etmek istediğini bu sırada Selâhaddîn Zerkûbî’nin Mevlâna’nın işaretleriyle keramet göstermesi sonrası Sultan İzzeddin’in Mevlâna’ya hürmet ettiğini ve müridi olduğu nakledilen bilgiler arasındadır.⁷²² Bu durum kısa bir sürede Mevlâna’nın İzzeddin Keykavus’a ne derece etkilediğini göstermektedir.

⁷¹⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 497.

⁷²⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 503.

⁷²¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 504.

⁷²² Eflâkî, *Menâkibü’l- ‘Ârifîn*, 121, 146-148, 532-534, Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 240-241, 339. Şemseddin İsfahânî’nin daha önceleri Seyyid Burhaneddin’in sohbetlerine katılması Mevlânâ ile

Mevlâna Selçuklu Sultanlarına göndermiş olduğu mektuplarında genel olarak “*Davud soyunun övüncü*” şeklinde ifadeler kullanmıştır.⁷²³ Mevlâna’nın İzzeddin Keykavus üzerindeki etkisi Eflâkî de yer alan hikayelerle anlamaktayız. Eflâkî’ye göre Sultan, Mevlâna’nın öğütlerine muhtaçtır. Bir defasında Mevlâna, Sultanı azarladığı bunun nedeni ise; Sultanın Mevlâna’yı ziyareti sırasında onunla ilgilenmediğini sultanın öğüt istemesi üzerine Mevlâna; “*sana ne öğüt vereyim? Sana çobanlık emretmişler, sen hırsızlık yapıyorsun. Tanrı seni sultan yaptı sen şeytanların sözüyle hareket ediyorsun*” demesi üzerine sultanın medreseden çıkıp ağladığını ve tövbe ettiğini belirtmiştir.⁷²⁴ Buradan da anlaşıldığı gibi Sultanın iyi bir idareci olmadığı bunda ise çevresinin etkisi olduğunu gösterip ayrıca dönemin siyasetinin boyutunu da göstermesi açısından önemlidir. Mevlâna yalnız sultanı eleştirmemiştir övdüğü ve müritlerinin iyi bir mevkie getirdiği için tebrikte de bulunduğu mektupları da bulunmaktadır. Örneğin çok önemli gördüğü Necmeddin isminde müridinin sultana yakın bir mevkiye getirilmesinden sonra göndermiş olduğu mektupta sultana övgü ifadesi kullanması II. İzzeddin’in Mevlâna’nın müridi olduğunun yorumunu yapmamızı sağlamıştır. Ayrıca bu mektupta Sultan İzzeddin Keykavus’un sultanlığının devamı için dualarda yer almaktadır.⁷²⁵

Mevlâna müridlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için bazı zamanlarda yöneticilere başvurmuştur. Çelebi Hüsameddin’in oğlu Sadreddin için Sultan İzzeddin Keykavus’a yazmış olduğu mektup bunu açıklamaktadır.⁷²⁶ Mevlâna, sultanın yanında olup ama daha sonra ayrılan kişilerin yeniden göreve getirmesinde devreye girmiştir. Buna Şemseddin ve oğlu Nureddin’in göreve getirmesindeki isteğini örnek gösterebiliriz.⁷²⁷ Bu durum Mevlâna’nın sultan üzerinde ve devlet işlerine kadar ne kadar etkili olduğunun yanında müritlerinin devlet kadrolarında istihdam edilmesindeki rolünü de göstermektedir. Mevlâna’nın Sultan İzzeddin Keykavus’a yazmış olduğu mektuplar arasında yöneticilerin yaptığı haksızlıklar karşısında önlem alması için ricada da bulunmuştur. Örneğin bu amaçla kaleme aldığı mektubunda Çelebi Hüsameddin’in adamlarını inciten zalimin

---

yakınlığında etkili olmalıdır. bkz. Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî; *Maarif*, Ter: Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973), 66.

⁷²³ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, Çev: Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1999), 241-242, 253-254.

⁷²⁴ Eflâkî, *Menâkibü’l- ‘Ârifin*, 359-360, Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 169-170.

⁷²⁵ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 1-3, 151-153.

⁷²⁶ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 139-140

⁷²⁷ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 58-60

zulmünü engellemek için ricada bulunduğu ve bu olay karşısında Çelebi'nin Konya'yı bile terk etmek istediğini bildirmektedir.⁷²⁸ Bu durum Çelebi Hüsameddin'in sultanın yanında önemli bir konuma sahip olduğunu vali'nin Çelebi Hüsameddin'in adamlarını incitmesi Mevlevilerle ilişkisinin iyi olmadığını ayrıca direk Sultana şikayette bulunması alt düzey bürokratlarla yaşanan sorunlarında izlenen politikayı da göstermektedir. Mevlâna'nın bu konuyla alakalı II. İzzeddin Keykavus dönemi mektuplarına baktığımız zaman Sivas'ta bulunan müridlerinden Şemseddin ve akrabalarından yüksek vergi almak istenmesi üzerine Mevlâna'nın şehir yöneticilerinden bu sorunun çözülmesi neticesinde kendisini memnun edeceğini bildirmiştir.⁷²⁹ Bu durum Mevlâna'nın taşrada meydana gelen sorunlar karşısında yöneticilere başvurarak sorunun çözülmesini sağladığını göstermektedir. İzzeddin Keykavus'un Antalya davetini reddeden Mevlâna'nın bu bölgenin ikliminin uygun olmadığını, Rumların bu bölgede çoğunlukta olduğunu, dillerini bilmediği belirterek bu daveti kabul etmemiştir.⁷³⁰ Bu durum Antalya'da fikirlerini yayamaması dönemin siyasi ve sosyal yapısı etkili olduğunu göstermektedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde Mevlâna'nın Sultan II. İzzeddin Keykavus ile ilişkisinin zaman zaman kopuklar olsa da genelde iyi olduğu, Mevlâna'nın yönetimin seyrini etkileyecek kadar söz sahibi olduğunun yanında Mevlevilerin yönetimde ne şekilde yer aldığını Mektuplar ışığında anlaşılmaktadır.

II. Alâeddin Keykubad dönemi Mevlevi münasebetinde Mevlevi kaynaklarda bilgi yer almamaktadır. Fakat annesi Gürcü Hatun'un Mevlâna münasebetleri göz önünde bulundurursak II. Alâeddin Keykubat ile ilişkisinin olumsuz bir tavrın olmadığını düşünebiliriz. Bu durum Mevlevilerin sultanlarla iletişimdeki dinamiğe uymaktadır.⁷³¹

Sultan **IV. Rükneddin Kılıç Arsan** dönemi ise dönemin ana kaynaklarından Aksarayî⁷³², İbn Bibî⁷³³ gibi müellifler sultanın cesaret sahibi bir asker ve iyi bir yönetici olduğundan bahseder. Ancak Cüzcanî II. İzzeddin'e karşı Moğollarla ittifak içinde

⁷²⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 122.

⁷²⁹ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 138-139.

⁷³⁰ Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)* 169.

⁷³¹ Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 29 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 473-474; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011) 132, 138-139.

⁷³² Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 62.

⁷³³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye II*, 163-164, İbn Bibî; *Selçuknâme*, 223.

olduğunu belirterek suçlayıcı bir tavır takınmıştır.⁷³⁴ Mevlevi kaynaklarında sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Mevlâna ile iyi ilişkileri olduğu gibi Türkmen babalarıyla da münasebetlerinin olduğunu belirtmektedir.⁷³⁵ Rükneddin Kılıç Arslan, Türkmen şeyhi Buzağı Baba yada Merendi'yi ziyaretine gittiği haberini duyması üzerine Mevlâna “*Pek ala eğer o başka bir baba ve başka bir şeyh bulduysa biz de başka oğul seçeriz*” diyerek kırınlığını dile getirdiğini ve bunu duyan Rükneddin'in Mevlâna'nın gönlünü alabilmek için sema meclisi toplasa da bunun mümkün olmadığını belirtilmektedir. Ayrıca Mevlâna burada “*Gönlümü ne yağlı ve tatlı yemekler alır, ne altın dolu kese, ne de altın tabaklar*” şeklinde bir gazel okuduğu rivayet edilir.⁷³⁶ Bu durumun ilginç yanı Mevlevi kaynaklarının bu yaşanan olayın sultanın ölümünün ve hatta Selçuklu hanedanının yıkılma sebebi saymaktadır. İslam dünyasının temsilcisi olan Selçuklu hanedanına karşı Mevlânâ'nın böyle küçük bir olaydan dolayı kızması ve Selçuklu Devletinin yıkılma sebebini buna bağlaması rivayetlerin pirini yükselmek amacıyla yapıldığını düşündürmektedir. Fakat Sultan Rükneddin'in Sultan Veled tarafında övgü dolu ifadeler kullanması bu konudaki rivayetleri yalanmaktadır.

Moğol ve Selçuklu beylerinin teşebbüsüyle öldürülen Rükneddin Kılıç Arslan, Aksaray'a davet edilmesi üzerine yardım ve hayır duasını almak için Mevlâna'ya gitmiştir. Mevlâna “*gitmesen iyi olur*” demesine rağmen gitmek durumunda kalan Sultanın orada şehit edilmesiyle neticelenmiştir. Mevlâna bunu üzerine naralar atarak gıyaben namazını kıldırdıktan sonra şu gazelini okumuştur. “*Demedim mi sana oraya gitme; belaya uğratırlar seni; elleri pek uzundur onların, ayaklarını bağlarlar senin.*”

⁷³⁴ el-Cûzcânî; *Tabakât-ı Nâsirî (Selçuklular)*, 73.

⁷³⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 531; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, 139-155; Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II.Giyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, 145n99.

⁷³⁶ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, 120-121, Eflâkî, Sultan'ın bu Türkmen şeyhi için taştanede semâ meclisi düzenlediği sırada Mevlânâ'nın içeri girmesiyle, Sultan'ın şeyhi baba edindiğini öğrendiğini ve buna kırılarak mekânı terkettiğini nakleder. bkz Eflâkî, *Menâkibü'l- Ârifin*, 165-166. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 531-532; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, 154; İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33 (2003) 52; Mikâil Bayram, “Selçuklular Zamanında Anadolu”da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları”, *Tarih Araştırmalar Dergisi*, I(1994): 91; Kadir Özköse, “Selçuklu Toplumunda Tasavvufi Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/1(2014)23; Kazım Paydaş, “Mevlânâ Celâleddin'in Anadolu Selçukluları ile Olan Münasebetleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Mevlâna Özel Sayısı*, 18 (2007) 27; Seda Şat, “Seda Şat, “Ahmed Eflâkî'nin Menâkibü'l-Ârifin Adlı Eserine Göre Selçuklu Türkiye'sinde Türkler/Türkmenler, Moğollar, Ahîler Ve Mevlevîler” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018)27.

*Demedim mi sana, o yanda tuzak içinde tuzak var; tuzağa düştün mü nasıl kurtarabilirler seni? Demedim mi meyhanede tuhaf mı tuhaf sarhoşlar vardır; saçma sapan söz oklarıyla oklarla aklı. Senin gibi yüreği temiz, gönlü sâf kişiyi lokma gibi kapıverirler; her piyade için bir şahı mat edip oyundan atıverir. Seni çok kere hamur gibi çekip uzatırlar, derken büküp halka haline getirirler; yüzlerce defa kehribar haline sokarlar. Gönlü dar birisin sen; o ciğer yiyenlerin yanına varır; ciğer kesilirsen seni tutarlar, çorbalarına atıverirler...*⁷³⁷ Buradaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Mevlâna'nın sultanın ölümünden büyük üzüntü duyduğunu karşı tarafın tutumunu vahşice bulduğunu göstermektedir. Ayrıca sultanın ölümünden sonra "*Rükneddin'in ahirette durumu iyi olacak*"⁷³⁸ sözleri sultana karşı tutumu genel anlamda iyi olduğunu göstermektedir. Bu dönemde sürgünde olan II. İzzeddin Keykavus'a bile mektubu olan Mevlâna'nın Rükneddin Kılıç Arslan'a neden bir mektubu bulunmamaktadır. Bunun nedeni Mevlâna ile Muineddin Pervane arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Rükneddin Kılıç Arslan dönemi devlet idaresi vezir Pervane'nin yönetimindedir. Devletle alakalı son sözü Pervane vermektedir. Bu nedenle Mevlâna'nın Pervane'ye göndermiş olduğu yirmi beş mektubu bulunur.⁷³⁹ Bu mektupların varlığı Pervane'nin Selçuklu devlet idaresindeki gücünü ortaya koymaktadır. Bu dönemde devletin sadece payitahtı değil aynı zamanda dini merkezi olan Konya'da Mevlâna'nın yöneticilerin çoğu üzerinde büyük tesiri bulunmaktadır. Özellikle Emir Muineddin Pervane, Sultanın da için olduğu devlet adamlarını, şehrin önde gelen isimlerini,, sık sık evinde veya sarayında toplayarak Mevlâna'nın katıldığı sema meclislerini düzenlemekte hürmette ve hizmette canla başla çalışarak onu memnun etmekte büyük gayretler sarf etmektedir.⁷⁴⁰ Bu hizmetlerine rağmen Pervane de sultanlara yapıldığı gibi zaman zaman görüşmeye alınmamıştır.

⁷³⁷ Mevlânâ Celaleddin Rumî *Divân-ı Kebir*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2007). III/124; Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*,121-122., Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 166-167, Osman Nuri Küçük; *Mevlânâ ve İktidar Yöneticilerle İlişkisi ve Moğol Casusluğu İddiaları*, (Konya: Rûmî Yayınları, 2007),71. Aksarayî'nin "Her ne kadar kaza ve kader habercileri işaretler ve alametlerle onun kulağına 'Sen zavallı kendi ayağınla belaya gidiyorsun' diye seslendilerse de gaflet perdesi, akıl gözünü karartmış olduğundan kulağı duymadı, sırrın sözünü anlamadı." ifadeleri dikkatimizi çekmektedir. bkz. Aksarayî; *Müsâmeratü'l Ahbar*, 65.

⁷³⁸ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 168, Küçük, *Mevlânâ ve İktidar Yöneticilerle İlişkisi ve Moğol Casusluğu İddiaları*, 72.

⁷³⁹ Mevlâna *Mektuplar*, trc. A. B. Gölpınarlı, (İstanbul:1963); II. XVI., XXX., XXVI., XXVII., XLII., LI., LXXXII.,XXXI., LXXXVIII., LXXII., LXXXIV., LXXXV., LXXXVI., XCVI.,CXVI., LXIII., XXXVII., XLII.LXVIII., XCIX.,CXIV, CXX., CXXXVII., mektuplar.

⁷⁴⁰ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn* 164, Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, 87-89, Fürûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*,182.

Bunun nedenini açıklayan Mevlâna: “eğer onlara da bizim tarafımıza yol vermiş olsak sohbetimize susamış olan dostlara yer kalmaz, hem de çok defa benim çeşitli işlerim, hallerim ve Cenab-ı Hak ile istiğraklarım olur. Emir ve dostlar beni her zaman göremez, onlar kendi halleri ve halkın işleri ile meşgul olsunlar, gerekirse biz gider onları görürüz”⁷⁴¹ diyerek sebeplerini de belirtip ziyaretlerini neden kabul etmediğini açıklamıştır. IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın hanımı Gömeç Hatun gibi Pervanenin seçkin ve verdiği kararlardan dönmeyen hanımı Gürcü Hatun da Mevlâna’nın muhiplerinden ve has müritlerinden olduğu⁷⁴² dikkate alırsak onun devlet erkanı üzerindeki nüfuzunun tesiri daha iyi anlaşılır.

Mevlâna’nın **III. Gıyâseddin Keyhüsrev** ile olan ilişkisini değerlendirdiğimizde; İbn Kesîr’in naklettiği bilgiler ışığında Anadolu’nun Moğolların elinde olduğu, Gıyâseddin Keyhüsrev’in iktidar sahibi olmadığı yalnız sultan olarak görüldüğünü belirtmektedir.⁷⁴³ III. Gıyâseddin’in kaç yaşında tahta çıktığı ile ilgili Aksarayî⁷⁴⁴ Ebul Ferec⁷⁴⁵ İbn Bibi’de⁷⁴⁶ yer alan bilgiler farklılıklar göstermektedir. Ancak verilen kaynak bilgilerden anlaşılan Gıyâseddin’in tahta geçtiği tarih küçük yaşlarda olduğu gerçeğidir. Bu nedenle devlet işlerini Sahib Fahreddin Ali, Muineddin Pervane tarafından yürütüldüğü ve bu vezirlerin gözetiminde büyüdüğü belirtilmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi Gıyâseddin Keyhüsrev çocuk yaşlarda tahta geçtiği ve ülke idaresinde vezirlerin söz sahibi olduğu gerçeğidir. III. Gıyâseddin Keyhüsrev’ in tahta oturmasından yedi yıl sonra Mevlâna vefat etmiştir. Mevlevî kaynaklarına göre Mevlâna’nın vefatından sonra dönemin hükümdarı kırk gün başına taç takmayarak tahta oturmadığı rivayet edilir.⁷⁴⁷ Bu anlatımlarda mübalağa olsa da Mevlâna’nın devlet ricali yanındaki konumu vefatının ardında Konya’da yaşanan derin üzüntü bu rivayetlerde doğruluk payının olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle vezir Pervane’nin etkisi, Mevlâna’ya yakınlığı göz önünde bulundurursak III. Gıyâseddin’in Mevlâna’ya karşı olan sevgisinin çıkarımında bulunabiliriz.

⁷⁴¹ Eflâkî, *Menâkibü’l- ‘Ârifîn*, 235-236.

⁷⁴² Eflâkî, *Menâkibü’l- ‘Ârifîn*, 243, 317.

⁷⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 489.

⁷⁴⁴ Aksarayî; *Müsâmeratü’l Ahbâr*, 66-67.

⁷⁴⁵ Ebûl-Ferec, *İbnü’l-İbrî, Tarih*, 587

⁷⁴⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l- ‘Alâ’iyye fi’l-Umûri’l- ‘Alâ’iyye II*, 170, İbn Bîbî, *Selçuknâme*, 227.

⁷⁴⁷ Abdülvehhâb, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, 223

III. Gıyâseddin Keyhüsrev' den sonra **III. Alâeddin Keykubad'ın** 1298'de Ulu Arif Çelebi ve Mecdeddin Mevlevi'nin desteğiyle saltanat sabi olmuştur. Bu nedenle taht sahibi olan Sultan Alâeddin, Sultan Veled'e, Arif Çelebi'ye ayrıca diğer önemli Mevlevi büyüklerine teşekkür ederek Mecdeddin'i de kendine atabek olarak atamıştır.⁷⁴⁸ Burada dikkatimizi çeken durum Sultan Veled'in II. Mesud ile alakalı övgü dolu ifadeleri bulunurken III. Alâeddin Keykubad ile ilişkili herhangi bir ifadenin olmayışıdır.⁷⁴⁹ Sultan Veled'in siyasi açıdan Alâeddin'e yakın olmadığı ya da II. Mesud'u desteklediği çıkarımında bulunabiliriz. II. Gıyâseddin Mesud dönemi Mevlâna ailesi ile olan ilişkisi Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerine denk gelmektedir. Bu dönem İlhanlıların Selçuklu Sultanlarını rast gele tahta çıkarıp indirdiği dönemdir. Sultanların herhangi biri bir Moğol komutanlarından daha fazla otoriteye sahip değildir.⁷⁵⁰ Sultan Veled'in **II. Mesud'un** tahta çıkışı ile alakalı tebrik şiiri dönemin sosyal, siyasi yapısının adeta resmini çizmiştir. Asayişin bozulması, güven ortamının olmayışı, halkın büyük sıkıntılar içinde olması yeni Sultan'a olan umut şu şekilde yansımıştır: *"Halk neşesiz ve gövde başsız kalmış; Sultan Mesud'un gelişi ile Konya'da şenlik başlamıştır. Bu gelen bahar ile ağaçlar açtı; güller saçıldı, cehennem halinde bulunan topraklar cennet gibi oldu. Halbuki Moğol darugaları ile birlikte fitne ve harabî gelmiş bulunuyordu. Selçuklu tırazi (süsü) taç ve tahtın iftiharı olan sultanın kudreti ile dünya yeni bir nizam kazandı. Kûs-i sultanî tekrar fetihlere başladığı ve düşmanları itaate aldığı için Allaha şükürler olsun. Mesud bizim padişahımız olunca zulüm yerine adalet hüküm sürdü: Rum (Anadolu) da neşe başladı ve âteş-gedeler gülzâr oldu. Onun sayesinde alemi yakan Türkler (göçebe Türkmenler) mağara, dağ ve ormanlardan çıkıp itaate girdi; kargaşalık yerine emniyet geldi."*⁷⁵¹ Bu olay 13-14 Ağustos 1281 yıllarında geçtiği tahmin edilmektedir.⁷⁵² Bu dönemde Moğol komutanlarından Kongurtay'ın Kahramanlılara karşı gerçekleştirdiği hareket ve bazı icraatlar II. Mesud'a mal edilmiştir.⁷⁵³ Sultan Mesud Mevlâna'nın türbesini onarmasıyla Sultan Veled ile olan ilişkisini daha da artırmıştır. Ayrıca Sultan Veled'in II. Mesud'a devlet işlerindeki sürekliliği sürdürme isteği II Mesud üzerindeki

⁷⁴⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 622, Abdülvehhâb, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, 296.

⁷⁴⁹ Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, Neşr. Feridun Nafiz Uzluk, (Ankara: Uzluk Basımevi, 1941), 46.

⁷⁵⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 420.

⁷⁵¹ Sultan Veled, *Divan-ı Sultan Veled*, 53, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 585

⁷⁵² Sultan Veled, *Divan-ı Sultan Veled*, 53

⁷⁵³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 586

nüfusunu göstermektedir.⁷⁵⁴ Ayrıca Sultan Mesud’a tavsiyelerde bulunup izlemiş olduğu siyasetini devamını, yapılan ayaklanmalara karşı katı önlemler almasını ve bu konuda gayretini artmasını istemiştir.⁷⁵⁵ Anlaşıldığı gibi bu durum Moğollara karşı Sultan Veled’in sert tutumlar içerisinde olduğu göstermektedir. Uzluğun ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Divan’ında Moğol yöneticilerine ait övgü içeren bilgilerin olmayışı Moğollara karşı izlenen siyasetin zararını en aza indirme yönündedir.⁷⁵⁶ II. Mesud ile zaman zaman isteklerde bulunarak hükümdarların Mevleviler için ayrılan tahsilatı artırmasını ve müridlerinin vergilerden muaf tutulması yönünde taleplerde bulunmuştur. Sultan Veled de Mevlâna gibi müridlerin ekonomik sıkıntılarını çözmek için gayret sarf etmiştir. Sultan Veled bu isteklerini aktarırken eski sultanların icraatlarını hatırlattığı gibi Anadolu’da İlhanlı valisi Samagar’ın önceki süreçte vergiden muaf ile ilişkili emrine vurgu yapması dikkat çekicidir.⁷⁵⁷ Buradan da anlaşıldığı gibi sultanın psikolojik olarak baskı altında tuttuğu gibi Sultan Veled’in muhatabını ikna etme yolu ve üslubunu da göstermesi bakımından önemlidir. Mevlâna ve ailesinin sultanlarla ilişkili münasebetlerinde müridlerinin sıkıntılarını çözmek, ihtiyaçlarını karşılamak, devlet kademelerinde istihdam etmek olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca halk ile iyi ilişkiler içerisinde olan Mevlâna ve ailesi devletin yöneticileri ile kurmuş oldukları diyalog onları sonraki dönemlerde etkili olmalarını sağlamıştır.

4.2.2. Mevlanâ’nın Anadolu Selçuklu Devlet Adamları ile Münasebetleri

Anadolu’nun siyasi hakimiyeti Moğolların eline geçmesi ile Selçuklu idaresini fiilen ele geçirdiği bu dönemde bazı devlet adamları hükümdarlardan daha etkin olmuştur. Bu devlet adamları ile kurulacak diyalog hem bu kişileri tesir altına almak hem de ihtiyaçlarını karşılamak bakımından önemlidir. Zira vezirlerin halkın kendilerine önder

⁷⁵⁴ Sultan Veled, *Maârif (Maârif-i Hazreti Sultan Veled)*, Çev: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, (Konya: Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2002), 78-79.

⁷⁵⁵ Sultan Veled, *Divan-ı Sultan Veled*, 54-55

⁷⁵⁶ Sultan Veled, *Maârif (Maârif-i Hazreti Sultan Veled)*, 78-80; Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren Ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köse Dağ Bozgunu” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35(2015)34-85; Elif Karadağ, “XIII. VE XIV. Yüzyıllarda Moğolların Anadolu’ya Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019); İlhan Erdem, “Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995); İsmail Çiftçioğlu, “Türkiye Selçuklu Devleti İktisat Tarihine Genel Bir Bakış”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1998): 137-146; Esin Kahya “Türkiye Selçuklularında Ve Anadolu Beyliklerinde Bilimsel Çalışmalar” içinde *Genel Türk Tarihi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002)4: 521-555; Nejat Kaymaz, “ Anadolu Selçuklu Devleti’nin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/ 2-3(1964):91-155.

⁷⁵⁷ Sultan Veled, *Divan-ı Sultan Veled*, 51.

olarak gördükleri bu şahıslara kapılarını açık tutması neticesinde halk arasında da meşruluğunu sağlam temeller üzerine kurulacaktır. Selçuklu sultanlarının dışında devlet üst düzey yöneticilerinde Mevlâna ve ailesiyle yakın dostluklar içerisinde olmuştur. Kısaca bu devlet adamlarından bahsedecek olursak **Mühezzibüddin Ali**; saltanat naipliği görevi sürecinde Mevlâna'nın bu devlet adamıyla görüştüğü nakledilmektedir. Mevlâna'nın Mühezzibüddin Ali'ye yazmış olduğu mektubunda hısımlarından ve müridlerinden Şemseddin isimli kişiye iş vermesi için referans olduğu belirtilir.⁷⁵⁸ Bu durum gösteriyor ki Mevlâna'nın bürokratlardan müridleri için iş talebinde bulunduğu ve devlet kademelerinde istihdam edilmesi için gayret sarf ettiğini göstermektedir. Ayrıca Sultan Veled'in Mühezzibüddin Ali ve oğlu Muineddin Pervaneyle olan ilişkisi *Divan*'ında yer alan bilgilerden de anlaşılmaktadır. Sultan Veled: "*Sen alemin hasebisin, insanın gözü ve ışığıdır. Bütün yüce kişiler yıldızdır sen nur saçan aysın. Rüstemlerin haydarı sensin, kılıcın Zülfikar olmuştur savaşta mızrak gibi herkesten ileri gitmekte, saflardaki bütün bahadırlar senin kılıcına karşı ok olmuşlardır, hepsi senin mertliğinin yüzüne karşı arka cevirmişler, yürekleri oynayıp durmuştur... Safilerin askeri sensin, hakkın rızasının ravzası sensin. Onların rahatı sensin, benim de canımı gamdan kurtar.*"⁷⁵⁹ şeklindeki ifadesiyle baba ve oğul için dua ettiğini görmekteyiz. Köseadağ savaşından sonra en etkin bürokratlardan olan Mühezzibüddin Ali ile Mevlâna ailesi arasındaki iyi ilişkiler bu dönemde Mevleviliğin devlet kadrolarında gelinen noktayı göstermektedir.

Mühezzibüddin Ali'den sonra vezirliğe **Şemseddin İsfahanî** geçmiştir. İsfahanî'nin Mevlâna ile diyalogu Halep ve Şam'a tahsil için gittiği dönemdir.⁷⁶⁰ Mevlâna'nın Anadolu'ya dönmesiyle şeyhi Burhaneddin'i ziyaret için Kayseri şehrine gitmiştir. Mevlâna Kayseri şehrinde İsfahanî'nin içinde olduğu alim ve önde gelen kişiler tarafından ağırlandı. İsfahanî Mevlâna'yı kendi konağında ağırlamak istese de Burhaneddin Tirmizi ve Sultan Veled'in geleneği medresede ağırlamaktadır demesiyle bu duruma izin vermemişlerdir.⁷⁶¹ Şemseddin İsfahanî ile Mevlâna'nın şeyhi arasındaki diyalog bu dönemde gerçekleşmiştir. Seyyid Burhaneddin Konya'ya dönmesinden sonra

⁷⁵⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 170-171

⁷⁵⁹ Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, 66-67.

⁷⁶⁰ Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 140.

⁷⁶¹ Fűrüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 152, Eflakî, *Ariflerin Menkıbeler*, 122-123.

Mevlâna'dan izin alarak Kayseri'ye tekrar dönmüştür. Eflâkî, İsfehani'nin seyyide büyük hürmet gösterdiğini vefatının ardından büyük üzüntü içinde olduğunu ve vefat haberini Mevlâna bizzat İsfehani'nin ilettiğinden bahsetmektedir⁷⁶². İsfehani'nin Mevlâna'ya seyyidin vefat haberini bildirdiğine göre bu dönemde Mevlâna ile ilişkilerin iyi olduğu sonucuna varmaktayız. Ayrıca Eflâkî Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus'un hükümdarlığının ilk yıllarında Mevlâna'nın kudretinden habersiz olduğunu zaman zaman İsfehani'nin Mevlâna'yı niçin ziyaret ettiğini “onda devrin diğer şeyhlerinde olmayan neleri gördüğünü” diyerek itiraz ettiğinden bahsetmektedir. İsfehani'nin uygun bir şekilde Mevlâna'nın büyüklüğüne dair delilleri anlatması üzerine sonraki zamanlarda gördüğü kerametlerle II. İzzeddin Keykavus'un Mevlâna'nın müridi olduğundan bahsetmektedir.⁷⁶³ Burada İsfehani'nin Mevlânâ'ya olan bağlılığının yanında yöneticiler katında da hürmet edilmesinde rol oynadığını söyleyebiliriz. Ayrıca bürokratlar arası etkileşim Mevleviliğin her geçen gün büyümesini sağlamıştır.

Celaleddin Karatay döneminin sevilen ve önemli idarecilerdendir. Ferman ve menşurlarda “veliyullah fi'l-arz” şeklinde hitap edilmektedir.⁷⁶⁴ Sulatn II. İzzeddin'in sultanlığa getirilmesinde etkili olan devlet adamıdır. Bu dönemde saltanat naipliği görevindedir.⁷⁶⁵ Anonim Selçukname'de Karatay'ın alimlerin sohbetlerinde bulunduğunu, daima hizmetinde olduğunu, emirlik döneminde Peygamber ve sahabeleri rehber edindiğini, Bağdat'ta hayır kurumları inşa eden ilk Selçuklu emiri olduğunu ayrıca Sühreverdi'nin kabrini inşa ettiği anlatılmaktadır.⁷⁶⁶ Karatay birçok şehir ve kasabalarda mescit, medrese, ribat inşa ederek halkın faydalanmasını sağlamıştır.⁷⁶⁷ Evhadüddin Kirmani'nin bir istekte bulunmak için yazdığı mektuptan Karatay'dan “veliyullah” diye hitap ettiği bilgiler arasındadır.⁷⁶⁸ Rivayetlerden de anlaşıldığı gibi Karatay'ın halka hizmet etmek için pek çok eserler yaptırdığı ve hayırlarda bulunduğu dolayısıyla tasavvuf ehli ve fütüvvet cemaati içerisinde önemli olduğu anlaşılmaktadır. Mevlâna'da

⁷⁶² Eflâkî, *Menâkıbü'l- 'Ârifîn*, 105,107, Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, 162-163

⁷⁶³ Eflâkî, *Menâkıbü'l- 'Ârifîn* 532-534;Fürüzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 339.

⁷⁶⁴ Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 28

⁷⁶⁵ Aksarayî; *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 27-28, İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye II*, 88-89, İbn Bîbî, *Selçuknâme*, 180.

⁷⁶⁶ Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk*, terc. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkun, (Ankara: Atıf Yayınları, 2014),45.

⁷⁶⁷ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*,727-728

⁷⁶⁸ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, (Konya: Kardelen Yayınları, 2008), 257.

müridlerinin ihtiyaçlarını sağlamak için başvurduğu devlet erkanlarından biri de Celaleddin Karatay'dır. Gölpınarlı, Mevlâna'nın muhatabı Karatay'dan “*melek huylu, Tanrıya en yakın meleklerin sıfatıyla sıfatlanmış*” ifadesini kullandığı seksen üçüncü mektubunu ona yazdığından bahsetmektedir.⁷⁶⁹ Bu mektupta müridlerinin mallarını korumak, borçlarının ödenmesi gibi devlet erkanından yardım istemiştir. Eflâkî de yer alan bilgilerden Karatay'ın sabah namazı için gizlice medreseye girerek Mevlâna'nın arkasında kılmak istediğini, namaz sırasında Mevlâna'nın heybetinden etkilendiğini kerametlerle anlatmıştır.⁷⁷⁰ Karatay'ın Anadolu tarihinde önemli rolü olduğu gibi Mevlâna'dan etkilendiğini, siyasi tarihte olumsuz bir ifadenin olmayışı Karatay'ın en azından Mevlâna'ya derin bir sevgi ve hürmet duyduğunu söyleyebiliriz.

Bir diğer etkin olan vezir ise **Kadı İzzeddin Muhammed Razî**'dir. Kadı İzzeddin Razi kadılıkta adaletliyi ile meşhur olan vezir başlangıçta semâ'ı inkâr etmiştir. Ancak Mevlâna'nın kendisi ile şahsen ilgilenmesi sonucu müridi olduğu rivayet edilir.⁷⁷¹ Mevlâna müridlerinin hakkını korumak amacıyla adaletiyle ün yapmış Kadı İzzeddin'e başvurmuştur.⁷⁷² Mevlâna müridlerin maddi ve hukuki problemlerini çözmek için bürokratlarla iletişime geçerek tavsiyelerde de bulunup uygun bir üslupla sorunlarını çözmüştür. Devlet ricali ile iletişime geçerken onların ilmi, fıkri ve konumlarını nasıl kullanacağını iyi bilmiştir.

Rükneddin Kılıç Arslan tarafından vezirlik makamına getirilen **Muineddin Pervane** alim ve şeyhleri himaye etmiş. Irakî'ye Hankah-ı Pervane adında Tokat şehrinde zaviye inşa ettirmiştir. Sadreddin Konevî de yakın dostları arasındadır. Muineddin Pervane iktalarını alim ve şeyhleri gözeterek pekiştirmiştir.⁷⁷³ Pervane'nin yakın dostları arasında Mevlâna'da bulunmaktadır ki onun yeri önemi büyüktür. Mevlâna'nın irşatlarından sürekli istifade eder ve müritlerine karşı ihsanlarını hiç eksik etmemiştir.⁷⁷⁴ Mevlâna, Pervane'ye yazmış olduğu mektuplarda kendi ağırlığını koyarak suçluların af edilmesini talep etmiştir.⁷⁷⁵ Mevlâna ayrıca adli işlerle ilgili devlet adamlarıyla iletişime

⁷⁶⁹ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 124-125, 226

⁷⁷⁰ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifin* 219-220

⁷⁷¹ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifin* 137

⁷⁷² Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 107-109, 111-112.

⁷⁷³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 524; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022)133-137.

⁷⁷⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 524, Güzel, *Aşkın Simurgu Mevlâna Celâleddin*,149.

⁷⁷⁵ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*,55.

geçtiği olaylardan biride cinayet suçunun af edilmesi için aracı olduğudur. Cinayet suçunu işleyen Azrailoğlu'nun kendisine sığınması üzerine bu suçun affedilmesi için Pervane'ye başvurmuştur. Ancak Pervane öncelikle olayın hukuki boyutuna dikkat çekerek bu talebi reddetmiştir. Buna karşı Mevlâna'nın psikolojik boyutuna işaret eden; “*Katile Azrailoğlu derler. Azrailoğlu kara girmesin. Adam öldürmesin de ne yapsın*” sözleri sonucunda katilin affedilmesinde aracı olan Mevlâna'nın Pervane'nin kan parası ödemesiyle olayın hukuki boyutu çözülmüştür.⁷⁷⁶ Mevlâna kendi ailesinin yaşadığı sıkıntıların da Pervane üzerinden hallettiği bilgisine de sahibiz.⁷⁷⁷ Ayrıca Mevlâna dostlarından birinin borçlarını ödeyememesi sonucu Pervane'ye başvurduğu ve o da kendi hazinesinden bu borcu ödediği dönemin kaynaklarında görmekteyiz.⁷⁷⁸ Yine bu dönemde Anadolu'da işi gücü olmayan dervişlerinde ihtiyaçlarını karşılamak için Mevlâna'ya başvurduğu ve Mevlâna da Pervane üzerinden bu ihtiyaçların karşılandığı gibi bazı dervişlerin hayatlarını nasıl idame ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Mevlâna'nın bu mektuplarına baktığımızda halkın Mevlâna'nın Pervane ile yakınlığını bildiği için bu durumdan faydalandığı anlaşılmaktadır. Muineddin Pervane'nin yalnız Mevlâna'ya değil Mevlâna'nın ailesine de aynı temas ve hürmeti devam etmiştir. Anadolu Selçuklu siyasetinde önemli rolü olan Mevlevilerin arasındaki diyalog yalnız Mevlâna dönemine özgü değil sonraki süreçlerde de devam etmiştir.

Mecdeddin Muhammed b. Hüseyin, IV.Rükneddin Kılıç Arslan ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde istifa makamında bulunup Sahib Fahreddin Ali'nin hapsedilmesinden sonra vezirlik makamına gelmiş önemli isimlerdendir. Ancak Fahreddin Ali'nin tekrar vezir olmasıyla atabeylik makamına geçmiştir.⁷⁷⁹ Mecdeddin Atabek Mevlâna'ya olan sevgisi ve saygısı öyle bir noktaya gelmiştir ki müridleri gibi çile çıkarmak istemiştir.⁷⁸⁰ Diğer vezirlerde olduğu gibi Mevlâna müridlerinin

---

⁷⁷⁶ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifin*, 171. Mevlâna'nın benzer olaylara müdahale ettiğine dair başka bir olay daha rivayet edilir. Buna göre, bir kişiyi öldüren Siryanus isimli bir Rum gencinin affedilmesini istediği nakledilir. Sultan'ın bu durum kendisine bildirilince Mevlâna 'ya saygısından dolayı genci affettiği belirtilir. Rum gencinin bu durum karşısında Müslüman olduğu, Mevlâna'nın ona Alâeddin adını verdiği bildirilir. Alâeddin Siryanus'un Mevlâna'nın müritlerinden olduğu nakledilir. bkz. Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifin*, 250-251

⁷⁷⁷ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 49.

⁷⁷⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 125-127, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 524-525, Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeler*, 212.

⁷⁷⁹ Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 55,67,73-74, İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye II*, 175-178, İbn Bîbî, *Selçuknâme*, 230-232.

⁷⁸⁰ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifin*, 286, Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, 137.

ihtiyaçlarını karşılamak için Atabek'e başvurarak bu ihtiyaçların teminin sağlamıştır.⁷⁸¹ Ayrıca vezirliği döneminde yazmış olduğu mektubunda Çelebi Hüsameddin'nin oğlu Sadreddin'e yardım edilmesini istemiştir. Mektubu ise bizzat Sadreddin ile göndermesi talep edenlerin bürokratlarla temas etmesini sağlamıştır. Mektubunda vezir ile alakalı "isyan edenlerle baş çekenlerin köklerini kazıyan"⁷⁸² ifadeleri önemlidir. Bu durum Mevlâna'nın ayaklanmalar karşısındaki tutumu gösterdiği gibi bu konuda devlet ile paralel bir siyaset güldüğü sonucuna varmaktayız.

Taceddin Mu'tezz ile Mevlâna ilişkileri değerlendirdiğimizde ise: Sultan İzzeddin ve Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki iktidar olma mücadelesi, Hülagü Han'ın ülkeyi böldüğü dönemde devletin hazinesinin tespiti ve koruması için göreve gelmiştir.⁷⁸³ Mu'tezz tasavvuf önderleri ile iyi diyalogdadır. Mu'tezz'in yapmış olduğu Derviş Zakir'in ismindeki medreseye Kutbeddin Haydari'nin müridlerinden Hacı Mübarek Haydari'yi seyh olarak tayin etmiştir. Mevlâna ile ilişkileri daha üst düzeydedir.⁷⁸⁴ Medrese, tekke, şifahane ve kervan saray yaptıran Mu'tezz Mevlâna'nın özel mühibleri arasındadır.⁷⁸⁵ İlhanlılar adına Anadolu'ya vezirlik unvanıyla gelen Teceddin Mu'tezz Mevlâna'nın "hemşehri" şeklinde hitap etmesi Horasanlı olmasının yanında aralarındaki iyi ilişkiden olmalıdır.⁷⁸⁶ Taceddin'e yazmış olduğu mektupta; "*Sahibi A'zam, Irak ve Horasan'ın övüncü, Zamanın Nizamülmülk'ü*"⁷⁸⁷ gibi ifadelerle hitap etmiştir. Mevlâna Mu'tezz'inin insanlara güven aşılması, adaletli olması, ihtiyaç sahiplere yardım etmesi nedeniyle övmektedir.⁷⁸⁸ Ayrıca Müslümanların oturduğu beldeleri koruması, yardımları nedeniyle iltifat ettiği kaynaklarda belirtilmiştir.⁷⁸⁹ Mektuplar dönemin siyasi olaylarla ilişkisi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağladığı gibi Mevlâna ve vezirin izlemiş olduğu

---

Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 21-22

⁷⁸¹ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 21-22

⁷⁸² Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 181-182

⁷⁸³ Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 55, İbn Bibî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye II*, 156-157, İbn Bibî, *Selçuknâme*, 220-221; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, 62

⁷⁸⁴ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifin*, 210.

⁷⁸⁵ Lewis, *Mevlâna: Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, 167; Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifin*, 226.

⁷⁸⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 525-526 Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifin*, , 226.

⁷⁸⁷ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 24, 37, 88, 89, 115, 130, 145, 147, 162, 178

⁷⁸⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 24, 36, 88, 115, 130, 47, 162.

⁷⁸⁹ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 25, 162.

politikalar onun mümini olduğu da anlaşılmaktadır. Bu dönem de Mevlâna müridleri ve kendisine yardım için gelen kişiler için vezirden yardım talebinde bulunmuştur.⁷⁹⁰

Fahreddin Ali, Anadolu karışıklıklar içerisinde olduğu bir dönemde emirlik, saltanat naibliği ve sonra Sultan İzzeddin'in aracılığıyla vezirlik makamına gelmiş yetkin bir devlet adamıdır.⁷⁹¹ Moğolların gücü karşısında muvaffak olamayacağını bilen Fahreddin Ali Moğollarla sürekli iyi geçinme yollarını aramıştır.⁷⁹² Eflâkî'nin rivayetleri doğrultusunda Fahreddin Ali'nin Mevlâna'nın büyüklüğünü kabul etmesine rağmen müridlerini beğenmediğini ve onları öldürmelerini istediği nakledilir.⁷⁹³ Mevlâna ile görüşüp nasihatlarını almak isteyen vezirin bu isteği geri çevrilmiştir. Sultan Veled'in Mevlâna'ya neden böyle yaptığını sorması üzerine Mevlâna: "*Fahreddin çok dertsiz ve densiz bir adamdır. Uyanık ruhlu değildir. Mana aleminden habersizdir. Anlama zevki de yoktur. Kime söyliyeyim ne diyeyim*"⁷⁹⁴ diyerek cevap vermiştir. Sonraki Mevlâna-Fahreddin Ali ilişkisine baktığımızda bu süreçte henüz ilişkilerin gelişmediği bir zamana ait olduğunu söyleyebiliriz. Daha sonraki süreçte Mevlâna oğullarından Alâeddin Çelebi'nin Fahreddin Ali'nin kızı ile evlenmeleri aralarında akrabalık ilişki kurulmasıyla ilişkilerin geliştiğini göstermektedir.⁷⁹⁵ Bu evlilikle akrabalık ilişkisi kurulmasına rağmen Çelebi'nin herhangi bir zenginliğe ve mevkîe sahip olmadığı istisna tavırlarını sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Mevlâna'nın Fahreddin Ali'ye yazmış olduğu mektuplarında adaletli bir yönetici ve İslam adına yapmış olduğu hizmetlere karşılık sürekli övdüğü, ona önemli unvanlar verip dua ettiği görülmektedir.⁷⁹⁶ Mevlâna Fahreddin Ali'ye yazmış olduğu bir mektup dervişlere zulüm edilip sonrada bunu dönemin idaresine yanlış aktaran ve idarecilerin bu duruma tavır alması sonucunda Fahreddin Ali'ye sitem ederek Konya'dan ayrılmak istediğini belirtmiştir. Şehirden ayrılmak istemesi olayın ciddiyetini göstermesi bakımından mühimdir.⁷⁹⁷ Konya şehrinden ayrılmadığını göz önünde bulundurduğumuzda muhtemelen sorunun

⁷⁹⁰ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 25,89.

⁷⁹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 592, Aksarayî, *Müsâmeratü'l Ahbâr*, 45-47, İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye II*, 156, İbn Bîbî, *Selçuknâme*, 220-221.

⁷⁹² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 591-592.

⁷⁹³ Eflâkî, *Menâkibü'l-'Ârifîn*, 154.

⁷⁹⁴ Eflâkî, *Menâkibü'l-'Ârifîn*, 427.

⁷⁹⁵ Eflâkî, *Menâkibü'l-'Ârifîn*, 516.

⁷⁹⁶ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 22, 53, 67, 71, 79, 116, 122, 129, 131, 133, 142, 143, 164, 201, 202, 208, 212.

⁷⁹⁷ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 79-80.

çözöldüğünü söyleyebiliriz. Mevlâna bu vezir döneminde de dostlarından bazıları için vergi kolaylıkları göstermesini istemiştir. Buradan da anlaşıldığı gibi vergi konusu politikaya göre zaman zaman değışiklik göstermiştir. Bir dönem vergi muhafiyeti sağlanmasına rağmen tekrar vergi alınması üzerine Mevlâna'nın bu konuda yardım talebi söz konusu olmuştur.⁷⁹⁸ Mevlâna Fahreddin Ali'den de dervişlere maddi yardımda bulunması için talepte bulunmuştur. Hatta Fahreddin Ali'den dervişin vergi konusunda affedilmesine yönelik bir fermanın verilmesini istemiştir.⁷⁹⁹ Bu durum dervişlerin ihtiyaçlarını onlara saygı duyan idareci ve şeyhler tarafından karşılandığını göstermektedir. Mevlâna, Fahrettin Ali'ye başvurduğu farklı bir durum ise tekkelerin atamalarında isim vererek boşalan yere kendi istediğı kişiyi getirmesindeki isteğidir.⁸⁰⁰ Böylece hem halkın hem de idarecilerin üzerinde etkin olan kurumlara Mevlevi düşüncesinin yayılmasına ortam oluşturmıştır. Fahreddin Ali'den sonra Moğollara daha fazla vergi ödemek vaadiyle vezirliğe elde etmek isteyen Fahreddin Kazvinî, Mucireddin Emir Şah ile Anadolu'ya gönderilerek Kayseri'den uçlara kadar olan doğu illerinin idaresine getirilmiştir. Osman Tura, Aksarayî'nin naklettiğı bilgilere göre; Kazvinî yönetimindeki illerde baskı, zulüm ve güvenlik sorunun olduğunu belirtmektedir.⁸⁰¹ Mevlevi bürokrasisi için önemli olan ama Mevlevi kaynaklarında yer almayan bir olayın Selçuk Name'de anlatılması dikkatimizi çekmiştir. Anonim Selçuk Name'de Kazvinî'nin tenkit ve baskıya dayalı yönetimi halkın huzurunu ve düzenini bozmuştur. Bu duruma şehrin önde gelen isimlerinden Ali Ahmed Şah'ın halkın durumunu arz edip merhametli olmasını istemesi üzerine Kazvini; halkı etkisi altına aldığı kendisi olduğunu söylediğı rivayetler arasındadır. Sultan Mesud'un yanına giderken halkın protestoları ile karşılaştığı sırada Sultan Veled oradan geçerken Kazvini'ye sert bir tavır ile *"Konya'da yaptığın zulümlere son vermelisin. Sen Konya'yı küçük bir şehir olarak sayma. Burada adalet yapan kimse kurtuldu. Zulüm yapan ise domuz gibi geberdi"* dediğı bilgiler arasındadır.⁸⁰² Siyasi tarihe ait bir eserde böyle bir rivayetin yer alması oldukça önemlidir. Sultan Veled'in İlhanlı emirine karşı sert tutumu halkı adaletle yönetmesi için yeri geldiğinde Moğollara karşı durduğunu göstermektedir.

⁷⁹⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 53-54, 131-132.

⁷⁹⁹ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 67-68, 129-130.

⁸⁰⁰ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 116-117.

⁸⁰¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 592-593.

⁸⁰² Anonim, *Tarih-i Ali Selçuk*, 58.

4.3. Bektaşîlik

Bektaşîlik Osmanlı Devleti'nin 14.yüzyılda başlayıp özellikle 15-19. yüzyıl arasında dini ve siyasi büyük bir nüfus sağlamıştır. Hacı Bektaş Veli, II. Mahmud'un 1826 yılında Yeniçeri ocağını kaldırmasıyla Abdüllaziz döneminde (1861-1876) yeniden ortaya çıkan ve tarikatların kaldırılmasına kadar devam eden Bektaşîlik tarikatının piridir.⁸⁰³

Hacı Bektaş Veli'nin tasavvuf yolunu, fikirlerinin anlaşılabilmesi için şeceresi, tasavvuf terbiyesi, onu etkileyen şahısların, yetiştiği ortamın ve şartların bilinmesi gerekmektedir. Vilayet-Name'ye göre soy şeceresi: “*Hâcî Bektaş, Seyyid Muhammed İbrâhimü's-Sânî, Mûsâyü's-Sânî, İbrâhim Mükerrremü'l-Mücâb, Mûsâ-yı Kâzım, İmam Cafer-i Sâdık, İmam Muhammed Bâkır, İmam Zeyne'l-Âbidîn, İmam Hüseyin Velî, Emirü'l-Mü'minin Ali*”⁸⁰⁴ Bu şecereye göre Hacı Bektaş Veli, Hz. Ali soyuna dayanmaktadır. Vilayet Name ve diğer kaynaklar ilk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber soyundan geldiğini dolayısıyla “*seyyidliği*” de kabul etmede bir sorun teşkil edilmediği kaydedilir.⁸⁰⁵ Babasının adı İbrahim-âl-Sânî annesinin adı ise Hâtem Hatun'dur.⁸⁰⁶ Makalat'ın Arapça yazılmasından dolayı Arap olarak görülmüş. Ancak bu durum Hacı Bektaş'ın Araplığına bir delil oluşturmaz. Çünkü o dönemde ilim insanlarının eserlerini Arapça kaleme alması normaldi hatta zorunluydu. Bunda asıl önemli olan konu o dönemde bir alimin Türkçe yazmasıdır ki “*Besmele*” risalesi buna örnektir. Sade ve anlaşılır bir dille kaleme almış olduğu bu eserden yola çıkarsak Hacı Bektaş'ın Araplığına değil Türklüğüne bir delil teşkil ettiğini söyleyebiliriz.⁸⁰⁷

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişyle ilgili olarak bazı menkıbelerde Ahmet Yesevi'nin emriyle geldiği anlatılmaktadır. Ancak Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya

⁸⁰³ Suraiya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşîlik*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017) 11-31; Fuad Köprülü, “Hacı Bektaş Veli”, *içinde İslam Ansiklopedisi*, 2:461.

⁸⁰⁴ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2019), 1, Hamiye Duran, *Velâyetnâme*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007) 61-110. Mürsel Öztürk, “Hacı Bektaş-ı Veli”, *TTK Belleten*, L/198 (1986):885-894.

⁸⁰⁵ Abdurrahman Güzel, “Hacı Bektaş Veli, Bektaşîliğin Gelişmesi ve Türk Kültürü,” *B.T.T.D., Sayı:29 (1987)*, 58. Y. Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1992), 11. Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 45, 98-99, Ethem Ruhi Fıglalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021), 138, Besim Atalay, *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, Çev. Vedat Atila, (İstanbul: Ant Yayınları, 1991), 7.

⁸⁰⁶ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 1-4.

⁸⁰⁷ Fıglalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, 139, Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, 50.

gelişinin asıl sebebi Moğol istilasıdır. Moğol istilas, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkmen boylarının yaşadığı zorlu koşullar ve kaçışlarıyla ilişkilidir. Bu dönemde birçok Türkmen derviş ve ulema, Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya sığınmış ve burada tarikatlar kurmuşlardır. Hacı Bektaş Veli de bu dönemde Anadolu'ya gelerek tasavvufi öğretilerini yayıp Bektaşilik tarikatını temellerini atmıştır. Dolayısıyla, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişyle ilgili olarak Ahmet Yesevi'nin emri gibi menkıbelerin gerçeklik payı tartışmalıdır. Türkistan'dan ayrıldıktan sonra diğer alimler gibi önce Haremeyn'i ziyaret ederek hac ibadetini yerine getirdikten üç yıl sonra Anadolu'ya delmiştir.⁸⁰⁸ *Vilâyet Name* de “*Hacca bişi getirdiği için*” Lokman Perende'nin ona “*Hacı*”⁸⁰⁹ dediği kayıtlıysa da; E. Coşan'nın neşrettiği Makalat'ın ön sözünde onun “*Hac ile ilgili canlı malumat verdiğini dolayısıyla bu konuda Hacca gittiğini muhakkak kıldığını*”⁸¹⁰ ifade etmektedir. Hacdən sonra Kudüs, Şam, Elbistan'a giderek buradaki mukatles yerleri ziyaret edip⁸¹¹ kırk yaşlarında Anadolu'ya gelmiştir.⁸¹² Bundan sonraki süreç hakkında ilk Osmanlı tarihçilerinde Aşık Paşazade şöyle ifade etmektedir. “*Kardeşi Menteş ile birlikte evvela Sivas'a geldiler. O zamanda Baba İlyas gelmiş Anadolu'da oturur olmuştı. Meğer onu görmek isteğiyle gelmişler. Onun dahi hikayesi çoktur. Bu Hacı Bektaş kardeşi ile Sivas'a Sivas'tan Baba İlyas'a geldiler. Oradan Kırşehir'e Kırşehir'den Kayseri'ye geldiler. Menteş yine memleketine yöneldi. Hacı Bektaş kardeşini Kayseri'den gönderdi. Vardı, Sivas'a çıktı. Oraya varınca eceli yetişti. Onu Menteş'i şehit ettiler. Bunların hikayati çoktur. Hepsinin doğru haberlerle bilmişimdir. Hacı Bektaş Kayseri'den Karahöyüğe geldi. Şimdi mezarı oradadır. Bu Anadolu'da misafirler ve seyyahlar arasında dört taife vardır ki şöyle anılır: Biri Anadolu Gazileri, biri Anadolu Ahileri, biri Anadolu Abdalları, biri de Anadolu Bacıları. Hacı Bektaş Hazreti bunlar içinde Anadolu Bacılarını seçti ki ona “Hatun Ana” derlerdi. Geldi onu kız edindi. Gizli bilgi ve kerametlerini ona gösterdi, teslim etti. Sonra oradan Allah'ın*

⁸⁰⁸ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 17, Öztürk, “Hacı Bektaş-ı Veli”, 886 Güzel, “Hacı Bektaş Veli, Bektaşiliğin Gelişmesi ve Türk Kültürü.” 58. Cavit Sunar, *Melamilik ve Bektaşilik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975) 37.

⁸⁰⁹ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 7.

⁸¹⁰ İsmet Zeki Eyüboğlu, Hacı Bektaş Veli, (İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2012), 46-58. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 58.

⁸¹¹ Sunar, *Melamilik ve Bektaşilik*, 37, Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 17, Güzel, “Hacı Bektaş Veli, Bektaşiliğin Gelişmesi ve Türk Kültürü,” 58, Öztürk, “Hacı Bektaş-ı Veli”, 886.

⁸¹² Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 57, 63, Fırlıklı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 145.

rahmetine vardı".⁸¹³ Aşık Paşazade eserinin bir başka yerinde: "Bu Hacı Bektaşoğlu Mahmud Çelebi ki o, Resul Çelebi'nin oğludur. Onun müridlerinden ilim ehlinde kimse var mıdır? Sualine karşı vardır diyerek" yanıtladığı ifade edilir.⁸¹⁴

Aşık Paşazade ve Vilayet-Name'de Hacı Bektaş'ın evlenip evlenmediği hakkında bilgi verilmemiştir. Bu eserin anlatış tarzlarından yola çıkılırsa Hacı Bektaş'ı bekar olarak kabul edilmiştir. Fakat Suluca Karahöyük'e geldiği vakitten itibaren misafir kaldığı ve kendisine hizmet eden İdris Hocanın karısı Kutlu Melek "Kadıncık Ana", Hacı Bektaş'ın burnunun kanaması sırasında abdest aldığı suya damlamasıyla suyu içmesinden üç oğlunun dünyaya geldiğini birinin Hünkâr hayattayken öldüğü diğer ikisinin de neslinin devam ettiği rivayet edilir.⁸¹⁵ Kaynaklardan edinilen bilgiler neticesinde Hacı Bektaş'ın evlenip evlenmediği net değildir. Bu nedenle Bektaşileri ikiye ayırmışlardır. **Bâbâgân** "babalılar veya yol evladı." Bunlar Hacı Bektaş'ın bekar göçtüğünü ve Kadıncık Ana evladının onun burnundan gelen kandan gelme manevi evladı olduğunu iddia etmektedir. İkinci kol ise **Çelebiler** "bel evladı" Kadıncık Ana ile evlendiğini bu kadının İdris Hoca ile Kutlu Meleğin kızı olduğunu asıl isminin ise Fatma Nuriye olduğu ileri sürmektedirler. Ancak bunların tümü yalnız manevi evlat anlamına gelmesi mümkündür.⁸¹⁶

Hacı Bektaş doğum yeri ve yetişme ortamı olan Horasan Nişabur'da etkin olduğu gibi Irak, Suriye, Mısır, Hicaz düşünce yapısına da temas etmiştir. Kırşehir yakınlarına yerleşmeden önce de dönemin umumi bilgilerine vakıftır. Anadolu Selçuklu Devletinin sarsılmasıyla siyasi, idari ve askeri olaylar Anadolu'da yoğun Türk kitlelerinin varlığı, Babailer İsyanı gibi önemli olaylardan sonra halkın bir yönlendiriciye ihtiyacı bulunmaktadır. Hacı Bektaş'ı Veli'de uzun ve hâkim bir döneme bulunduğu ortamın yıkımları onun temelini atmada kolaylık sağlamıştır. Hacı Bektaş ordu ve halk üzerinde hâkim olacak tekke aşkını yada onların gerçek hissi dili ile edebiyatını meydana getirecek hareketin temelini Suluca Karahöyük'e yerleşmesiyle başlatmıştır. Neden Suluca Karahöyük? Çünkü dönemin valisi Cacaoğlu Emir Nurredin'in adil yönetimi diğer bölgelere nazaran Kırşehir'in güvenli, huzurlu ve sükûnet içinde olmasından

⁸¹³ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 298; Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıya-i Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?" 457-472.

⁸¹⁴ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 299.

⁸¹⁵ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 63-64.

⁸¹⁶ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, (Ankara: Ötüken Neşriyat, 2014), 63-71, Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 92, Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 15. Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 15.

kaynaklanmaktadır.⁸¹⁷ Ayrıca bu bölgede Türkmen nüfusun yoğunluğu Kırşehir, Kayseri, Konya gibi dönemin yönetim ve ilim kültür merkezlerine uygun bir mesafede olması gibi sebeplerle buraya yerleşmeyi tercih etmiştir.⁸¹⁸

Hacı Bektaş döneminde bir tarikat kurulmamıştır.⁸¹⁹ Ancak o “*kendini zuhürata terketmiş bir gezgin budala derviş değil*” hedeflerini, bu hedefe ulaşmanın yolunu iyi bilen basiret sahibi, kurucu dehası gibi vasıfları taşıyan büyük bir Türk Sufisi’dir.⁸²⁰ Hacı Bektaş Moğol beyleri ve askerleri ile ilişkileri iyi tutarak onları sohbetleri ve kerametleriyle Müslüman etmiş, padişahlarını puta tapma adetlerini yasaklayıp kendisine ve dervişlerine saygı ve sevgi göstermelerini başarmıştır.⁸²¹ Diğer bir yandan Hacı Bektaş Veli ve dostları Alp Erenlerin önceden başlatmış oldukları Türkleşme ve İslamlaşma faaliyetlerini 13. Yüzyılda kurdukları dergahlarda devam etmişlerdir. Bu yerler o dönemde Moğol istilasıyla başlayan dağılmayı ortadan kaldırarak yeniden Anadolu’da Türk İslam birliğini sağlayan en kuvvetli manevi merkezlerden olmuştur. Hacı Bektaş’ın fikirleri, görüşleri bilhassa göçebe Türkmenler arasında hızla yayılarak birlik ve beraberliğin devamını sağlamıştır. Birbirlerini kardeş, ana-baba, baba-oğul gibi gören bu insanlar İslam’ın dini emirlerini ve Türk’ün milli geleneklerini Anadolu’ya yerleştirmişlerdir.⁸²² Kurmuş olduğu tekkelerde yetiştirmiş olduğu binlerce mürid ve halifelerini o dönemde Anadolu’nun Türk hakimiyetinde bulunan yerlere göndererek⁸²³ İslam’ı ve tasavvufu Türkçe ifade edip herkesin anlamasını sağlamıştır. Türk geleneğinin tek Tanrıcılığa uygun olan adet, gelenek ve törenlerini İslam geleneğine uyarlayarak Türk-İslam kültürünün sentezini de⁸²⁴ günümüze kadar yerleşmesini sağlayıp geniş bir coğrafyaya ulaşmasının temellerini o karışık dönemde tasavvuf yoluyla atmayı başarmıştır.

⁸¹⁷ Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babaile-Ahiler-Bektaşiler*, 108.

⁸¹⁸ Öztürk, “Hacı Bektaş-ı Veli”, 886, H. Zübeyr, “Hacı Bektaş Türbesi”, *T.M. II*, (1926), 1928 İstanbul, 365

⁸¹⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 181-182. Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, 72-92.

⁸²⁰ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 74.

⁸²¹ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 43. Mustafa Uyar, “İlhanlı Hükümdarlarının İslam’a Girmesinde Rol Alan Türk Sufileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri”. *Belleten*, 76/275 (2012):7-9.

⁸²² Güzel, “Hacı Bektaş Veli, Bektaşiliğin Gelişmesi ve Türk Kültürü”, 58.

⁸²³ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 79, Öztürk, “Hacı Bektaş-ı Veli”, 887,

⁸²⁴ Güzel, “Hacı Bektaş Veli, Bektaşiliğin Gelişmesi ve Türk Kültürü,” 60.

Hacı Bektaş kendi döneminde tarikat ayini ve müessesesi tesis etmemiş ayrıca şeyhlik postuna oturmamıştır.⁸²⁵ Aşık Paşazade'de bunu şu ifadelerle teyit etmiştir: “*Hacı Bektaş nesi varsa Hatun Ana (Kadıncık Ana) ’ya emanet etti. Kendi meczup, saf bir azizdi. Şehlikten ve müritlikten vazgeçmişti.*⁸²⁶ *Abdal Musa derler bir derviş vardı. Hatun Ana ’nın muhibi idi. O zamanda şeylik müritlik asla ortaya çıkmış değildi. Silsileye dahi aldurmazlardı. Hatun Ana Hacı Bektaş ’ın üzerine mezar yaptı. Bu Abdal Musa geldi. Bunun üzerine nice yıl kaldı. Orhan devrinde gazalar etti.*”⁸²⁷ Bektaşilikte her yeni mezhep ve tarikatın bir kişiye, bir aileye bağlaması geleneğini göz önünde bulundurmak gerekirse o dönemlerde halk içerisinde “*veli*” olarak kabul edilen Hacı Bektaş’a nispet olunmasıyla ayin ve erkânı tespit edilip düzenlenmesiyle Balım Sultan tarafından kurulmuştur.⁸²⁸

Makalat’ında tasavvufun, güzel ahlakın şartlarını, yollarını yaratılış sırlarını, İslam’ın şeriatını açıklayan⁸²⁹ Hacı Bektaş 1270-1271 yıllarında vefat etmiştir.⁸³⁰ Hacı Bektaş Veli Horasan erenlerinin en büyük manevi piri ve ilk Türk tarikatının kurucusu olan Ahmed Yesevi’den doğrudan ya da dolaylı yollardan feyz alıp etkilenmiştir. Ahmed Yesevi’nin nefes evladı olarak gördüğü Kutbeddin Haydar’ın Bedehşah kafirlerin elinden kurtarmak amacıyla Türkistan’a gelen Hacı Bektaş, Ahmed Yesevi’nin elini öpüp himmetini alarak kendisine verilen görevi başarıyla sonuçlandırdıktan sonra Anadolu’ya gönderilmiştir.⁸³¹ Bu durumdan yola çıkılarak görüştükleri ifade edilse de Ahmet Yesevi 1166-1167 yıllarında vefat ederken Hacı Bektaş Veli ise 1270-1271 yıllarında öldüğü göz önünde bulundurursak aralarındaki yüzyıldan fazla zaman farkının onların doğrudan

⁸²⁵ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 16-17; Özköse, *Anadolu’da Tasavvuf Önderleri*, 137-138,

⁸²⁶ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, 298.

⁸²⁷ Fuad Köprülü, “Abdal Musa”, *içince Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1935, 60-64, Fuad Köprülü, “Abdal Musa”, *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara 1973, Sayı: 11, 198-207, Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 101-102, Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, 299. Abdurrahman Güzel *Abdal Mûsa Velayetnamesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 1-6. bkz: Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menakıbnamesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999).

⁸²⁸ Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, 71-72 Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babaile-Ahiler-Bektaşiler*, 108, Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 22, Fuad Köprülü, “Hacı Bektaş Veli”, *içinde İslam Ansiklopedisi*, 2/461.

⁸²⁹ Hacı Bektaş-i Veli, *Makalat*, Haz. Ali Yılmaz.. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007). 13-17, Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 10, 29, Ahmet Yaşar Ocak “Anadolu Türk Halk Sûfliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneginin Teşekkülü”, *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992), 83

⁸³⁰ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 98; Hacı Bektaş-i Veli, *Makalat* 13-14, Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 63.

⁸³¹ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 9, Ocak “Anadolu Türk Halk Sûfliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneginin Teşekkülü”, 82.

görüşmelerinin tarihi bir vaka olarak mümkün olmadığı gerçeğidir. Vilayet Name'nin başında böyle ifade edilse de ileriki sayfalarda Ahmed Yesevi'nin halifesi Lokman Perende'yi bu boşluğa yerleştirmek Hacı Bektaş'ın manevi tasavvufi eğitimini bu kişi tarafından gerçekleştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.⁸³² Sonuç olarak Hacı Bektaş Veli doğrudan ya da dolaylı olarak Ahmed Yesevi' den beslenmiş bir gönül eri olup Bektaşilik, Yesevilikten kaynaklanıp etkilenen tasavvufi ekoldür.⁸³³ Eflaki' de yer alan rivayetlerden “raviler rivayet ettiler ki Hacı Bektaş-ı Veli Baba Resûl (İlyas)'ün has halifelerindendir”.⁸³⁴ İfadelerinin yanında Elvan Çelebi'nin “Hacı Bektaş-ı çok sebepten hiç göze almadı Tâc-ı Sultanı”⁸³⁵ sözlerini baz alarak Hacı Bektaş-ı Baba İlyas'ı halifesi olarak gören pek çok araştırmacının⁸³⁶ görüşlerine katılmak mümkün değildir. Çünkü Hacı Bektaş Babailer isyanını herhangi bir aşamasında bulunmamıştır. Hacı Bektaş gerçekten Baba İlyas'ın halifesi olsaydı Ahmet Yaşar Ocak'ın da ifade ettiği gibi; “isyan sırasında ve isyan sonrasında yıllarca gizlenerek izini kaybettirdikten sonra Moğol işgalinin doğurduğu karışıklığın elverişli ortamından yararlanıp Suluca Karahöyük'te ortaya çıkacağı”⁸³⁷ yerde, isyanda aktif olarak Baba İshak gibi vazife icra etmesi söz konusu olurdu. Bu durumun sebebi ne olursa olsun sonunda katliam ve büyük yıkımları olup ocak söndüren bu faaliyetlerin dışında kalmayıp mutlaka katılımı olurdu. Ayrıca olayın bastırılmasından dolayı eğer içinde olsaydı oda yakalanacaktı ve kaynaklarda bu olaydan net bir şekilde bahsetme fırsatını kaçırmayacaktı. Zaten Hacı Bektaş'ın şöhreti ve itibarının artması Babai isyanından sonradır. Başta Eflaki olmak üzere onu tarikatçılık gayreti veya siyasi endişelerle eleştirenler “Baba İlyas mensubuydu” yakıştırmaları hiçbir netice göstermemiştir.⁸³⁸ Bu durumdan da anlaşıldığı gibi Hacı Bektaş'ın Baba İlyas'ın

---

⁸³² Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 5.

⁸³³ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 100, Hacı Bektâş-ı Veli, *Makalat*, 16-17. Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 55, Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 86-110.

⁸³⁴ Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifin*, 320.

⁸³⁵ Elvan Çelebi, *Menakıbu'l-Kudsîyye Fi Menasibi'l-Ünsiyye*, 169.

⁸³⁶ C.Cahen, “Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri” Neşr. İ.Kayaoğlu, *A.Ü.İ.F.D.* (1970), Ankara 1972, 195, İ.Melikoff, “Ahmed Yesevi ve Türkiyede İslamiyet”, *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991, Ankara 1992, 64, Köprülü, “Hacı Bektaş Veli”, 461, Mikail Bayram, “İshak Hareketinin Geçek Sebebi ve Ahi Evren ile İlgisi”, *D.D. XV III/2*, (1979) Ankara, 77. Ocak Babailer İsyanı, 183.

⁸³⁷ Ocak, *Babailer İsyanı*, 179.

⁸³⁸ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 62.

halifesi olmadığı tasavvufi fikir ve ruhani yollarla yüzyıllar boyunca devam eden Ahmed Yesevi' den dolayı olarak feiz aldığı gerçeğidir.⁸³⁹

Nişabur şehrinde doğup gelişen Hacı Bektaş Horasan'daki Melamet ocağının bir devamıdır. Melamilik bu dönemde tasavvuf ve fütüvveti beraber devam eden şahsiyetlerin çoğunu temsil etmektedir. Hacı Bektaş'ın şahsiyetinin dini yönünü oluşturan melamet anlayışı Türkmenlerin karakter yapısına uyması bu tesiri muazzam bir şekilde artırmıştır.⁸⁴⁰Bu açıdan değerlendirdiğimizde Horasan'dan gelen Hacı Bektaş ile Anadolu'da ahiler arasında aynı ekolde etkilenmesi sonucu sıkı münasebetler görülmektedir.⁸⁴¹Vilayet-Name'de Hacı Bektaş ile Ahi Evren'in birbirlerini çok sevdiğini ve sürekli sohbet edip ziyaretlerinden bahsedilmektedir.⁸⁴²Ayrıca "*Hacı Bektaş muhiplerinin Ahilik müasebetleri sebebiyle Bektaşilikteki tarikata giriş ayini, eyik öpme, şet kuşatma merasimleri, aynı kaseden şerbet içmeleri, kıyafet ile ilgili ayrıntılar, ayinlerde okunan tercümanlar*" tamamen Ahilikten iktibas edilmiş.⁸⁴³Bu gibi benzerlikler ve etkiler nedeniyle Ahiler 14. Yüzyılın sonlarına doğru "Bektaş" adını alıp soylarını Hacı Bektaş'a dayandırmıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin Mevlâna ile ilişkisinde Eflaki⁸⁴⁴ ve Vilayet Name'nin⁸⁴⁵ verdiği bilgilerden birbirlerinin varlığından haberdar olduğunu aralarında bir husûmetin olmadığı ifade edilir. Aslında aynı kaynaktan beslenerek aynı amaçla hareket eden bu iki gönül insanının ortak noktaları oldukça fazladır. Bu iki alim insana değer verip ona sonsuz sevgi ve saygı göstererek hoşgörülle bakmaktadır. Ancak Mevlâna döneminin ilim dili Arapça, Farsça olup edebi dili Türkçe olduğu için duygularını, düşüncelerini Farsça ifade edip üst düzey zümrelere hitap etmiştir. Hacı Bektaş Veli Arapça, Farsça eser vermesine rağmen aralarında yaşamış olduğu köylüleri, göçerleri tercih edip onlara

⁸³⁹ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 51, Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 148; Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat*, 16-17.

⁸⁴⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, 13, Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 115; Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, 43-72.

⁸⁴¹ Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babaile-Ahiler-Bektaşiler*, 60, Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıya-i Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?" 469-470

⁸⁴² Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 49, 58, 118, Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babaile-Ahiler-Bektaşiler*, 60.

⁸⁴³ Öztürk, "Hacı Bektaş-ı Veli", 888, Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Türk Mutasavvıflar*, 311, 456, 458, 470, 473.

⁸⁴⁴ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 320-321.

⁸⁴⁵ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 48.

Türkçe hitap ederek Türkçe'nin gelişmesini sağlamıştır.⁸⁴⁶ Bu iki pirin düşmanlarına bile hoşgörü ile davranmasına rağmen bu iki kesimin kaynakları, adlarına kurulmuş tarikatların onları bilgi ve keramet bakımından yarıştıran rekabet ortamı oluşturarak rakip gibi göstermişlerdir.

Vilayet-Name'de Seyyid Mahmud-i Hayrani'nin üç yüz Mevlevi dervişi ile Hünkârı ziyarete gelişini⁸⁴⁷ ifade etmesi aralarında bir husumetin olmadığını teyit etmektedir. Yine Eflâkî'nin Mevlâna'ya yakın müridi olarak ifade ettiği Cacaoğlu Emir Nureddin'in "*Hacı Bektaş Horasanî'nin kerametleri zahir, ancak dış görünüşe itibar etmiyor, şeriata uymuyor ve namaz kılmıyor*" şeklinde Mevlâna'ya haber verdiğini kaydetmesi⁸⁴⁸ tasavvuf tarihinde örneklerine rastlandığı tarzda dervişin müridini üstten gösterme çabası⁸⁴⁹ olarak görmek daha doğru olacaktır. Diğer yandan Ahiler ve Bektaşiler ile ilişkilerinde iyi olmayan ancak Mevlâna ile samimi bir dostluğu olan Kırşehir Emiri Nureddin Caca'nın hislerinden kaynaklanıp⁸⁵⁰ Mevlâna'ya karşı hassasiyetinden de kaynaklı olabilir. Hacı Bektaş Veli'nin Kırşehir valisi Cacaoğlu Nureddin ile hoş olmayan münasebetler yaşadığı ve Kırşehir valisinin ona kötü davrandığı bilgisi Vilayetname'de yer almaktadır. Bu durumdan dolayı Sultan Alaeddin'in valiyi cezalandırdığı belirtilmektedir.⁸⁵¹ Vilayetname'de Sultan Alaeddin'in ismi birçok yerde geçmektedir. Ancak burada bahsedilen Alâeddin isimli sultanın Selçuklu tahtına geçen üç Alâeddin ile kronolojik olarak uyuşmadığı belirtilmektedir. Bu durumda bahsedilen sultanın I. Alâeddin Keykubad olduğu düşünülmektedir. Çünkü I. Alâeddin Keykubad, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemine ve en dirayetli sultanlarından birine sahiptir. Ayrıca, dervişlere ve şeyhlere her zaman saygı göstermesi ve onları gözetmesi, bu durumu açıklamaktadır.

Moğol istilasından dolayı Anadolu'ya gelen şeyh ve dervişlerin arasında çok fazla Türkmen babaları bulunmaktadır. Bu şahıslar İslamiyet'in tam anlamıyla yerleşmediği Türkmenleri İslamlaşmada önemli rolleri olmuştur. Moğol istilas ve sonrasında

---

⁸⁴⁶ Öztürk, "Hacı Bektaş-ı Veli", 888, Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 75, Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celaleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1999), 238.

⁸⁴⁷ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 49.

⁸⁴⁸ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifin*, 394.

⁸⁴⁹ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 77

⁸⁵⁰ Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıya-i Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", 469.

⁸⁵¹ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 26,29,30,38,43,44,50,69, 72-76, 96.

Anadolu’da dini, siyasi düşünceler alanında muhtelit bir yapı oluşmuştur. Bu dini zümrelerin İlhanlı döneminde de Anadolu siyasetinde önemli rolleri olmuştur. Bu topluluğun bir kısmı Moğollardan yana bir politika gösterirken diğer önemli bir kısmı ise İlhamlı yönetimine karşı Anadolu topraklarında mücadele başlatarak Moğolların Anadolu’ya tamamen yerleşmelerini engellemiştir. Moğol istilasını ile Anadolu’ya gelen derviş ve babaların arasında Hacı Bektaş’ı Veli’de vardı.⁸⁵² Dönemin kaynaklarında Hacı Bektaş’ın Moğollarla ilişkisi hakkında doğrudan ve açık bir bilgi bulunmamaktadır. Vilayet Name’de Moğollarla ilişkisi ile alakalı rivayetler bulunsa da bunlar daha çok Hacı Bektaş ve müritlerinin Moğollar içerisinde İslamiyet’te olan hizmetleri aktarılmıştır.⁸⁵³

Hacı Bektaş-ı Veli’nin Moğol zulmüne karşı olan tutumu ilk olarak Hacı Bektaş-ı Veli’nin içinde yer aldığı ilmi çevre ve yakın dostlarına bakarak Moğollara karşı bakış açısı daha iyi anlaşılacaktır. İkinci olarak Hacı Bektaş’ın yanlısı ve onlarla yakın ilişkiler içerisinde olup Anadolu istilasında destek olup sessiz kalan gruplarla olan ilişkilerine bakmak konunun anlaşılmasını sağlayacaktır. Son olarak da Hacı Bektaş’ın öğrencileri, müridleri ayrıca İlhanlı hakimiyet sürecindeki halifeleri incelemek konumuza açıklık getirecektir.

Anadolu’da otuz altı yıl irşat faaliyetini yürüten Hacı Bektaş bu süre zarfında çevresinde ağırlıklı olarak Türkmen ve Ahi grupları yer almıştır. Vilayet Name ve Aşık Paşaza’de Hacı Bektaş’ı Veli’nin etrafında Türkmen gaziler, ahiler, abdallar olarak adlandırılan dervişlerin bulunduğu bunlar içerisinde de Bacıyan-ı Rum’u seçtiği ifade edilir.⁸⁵⁴ Eflaki ve Vilayet Name’de Hacı Bektaş’ı ahilerin şeyhi Ahi Evren, Türkmenler dönemin ulemasından Sadreddin Konevî ve şehrin eşrafları ile sürekli sohbetlerinin bulunduğu bahsedilir.⁸⁵⁵ Vilayet Name’de yer alan bilgilerden Ahi Evren ile aynı kaynaktan beslendiğini gibi sürekli bir araya gelip görüştükleri ifade edilmektedir.⁸⁵⁶ Ahi Evren’in bir sözünde “*her kim bizi şeyh kabul edinirse Hacı Bektaş Hünkar’a gitsin bizi*

---

⁸⁵² Firdevsi Rumi, *Velâyet-Nâme*, haz: Hamiye Duran. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007) 126a-126b, Osman Çetin, *Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1990) Fuad Köprülü- Franz Babinger, *Anadolu’da İslamiyet*. çev.: Ragıp Hulusi, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996).

⁸⁵³ Rumi, *Velâyet-Nâme*, 109 a, 119 a

⁸⁵⁴ Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, 298, Rumi, *Velâyet-Nâme*, 28b, 31a, Neşet, Çağatay, “Anadolu’da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren”, *Belleten*, (1982), 46/182.

⁸⁵⁵ Rumi, *Velâyet-Nâme*, 83b, 84a-84b; Eflâkî, *Menâkibü’l- ‘Ârifîn*, 539-540; Öztürk, Hacı Bektaş-ı Veli, 887.

⁸⁵⁶ Rumi, *Velâyet-Nâme*, 87b, 88a.

görmek isteye Hacı Bektaş Hümkar'ı görsün” demiştir.⁸⁵⁷ Ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin ilk talebeleri aynı zamanda ahidir. Ahilerin ilk zamanında, ahi ve erkânları Bektaşilik ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu nedenle 14. Yüzyıldan sonra Bektaşî ismini alarak soy şecerelerini Hacı Bektaş'a dayandırmışlardır.⁸⁵⁸ Bektaşîlerin ahiler ile olan yakınlığını göz önünde bulundurarak ahiler gibi Anadolu da Moğol mücadelesi içerisinde olduklarını söyleyebiliriz. Hem Ahi Evran ile yakın ilişkisi hem de Bacıyan-ı Rum lideri Fatma Bacı ile yakınlığı Moğol zulmüne karşı bakış açısını ortaya koymaktadır. Hacı Bektaş'ın Evhadüddin Kirmanî ile yakınlığı halifesi olan ünlü tasavvuf şairi Yunus Emre ve şeyhi Taptuk Emre'nin Muhiddin Arabi ve Evhadüddin Kirmanî eğitim alarak yanında yetişmesi Anadolu'da Kübrevî şeyhi Necmüddin-i Daye ve Ekberiyelerin şeyhi Sadreddin Konevi ile ilişkisini değerlendirdiğimizde Moğol hakimiyetine karşı olan düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sadreddin Konevî, Hacı Bektaş Veli'nin önemli müritlerinde Pir-Ebi'nin Konya şehrine gelmesinde ve meşrebini burada yaymasında önemli rolü olmuştur. Moğol zulmüne karşı bu müridi muhalefet ederek gençlerin ve gücü olanların Anadolu topraklarını terk etmelerini öğütlemiştir.⁸⁵⁹ Ayrıca Anadolu'da Moğol hakimiyetine karşı Türkmen isyanlarını destekleyen alimlerden biri de Sadreddin Konevi'dir. Aksarayî Sadreddin Konevî'nin Moğol baskısından kaçarak onlarla sürekli mücadele eden uc bölgelerdeki Türkmenlerle ilişkisinin olduğunu aktarmaktadır.⁸⁶⁰ Aynı zamanda Moğol zulmüne karşı isyan eden Şerafedddin Hatıroğluna göndermiş olduğu mektupta Moğollara karşı isyanı teşvik ettiği açıktır.⁸⁶¹ Yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerle Sadreddin Konevî'nin Türkmen çevrelerle olan yakınlığı Moğol zulmüne karşı aynı tarafta olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu iki müşdidin Moğol hakimiyetinde bilhassa 1261 yılından itibaren Muineddin Süleyman Pervane, Fahreddin Ali, vezir Tacü'd-din Mu'tez, Cacaoğlu Nureddin'in Türkmenler üzerindeki baskı ve şiddetten tedirgin olduğunu göstermektedir. Hacı Bektaş-ı Veli ve Sadreddin Konevi'nin dostu olan Ahi Evren ve dostları 1261 yılında Kırşehir'de

⁸⁵⁷ Rumi, *Velâyet-Nâme*, 83b, 84a, Öztürk, Hacı Bektaş-ı Veli, 888.

⁸⁵⁸ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 298-299,302.

⁸⁵⁹ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*,18;Fahrettin Coşkun, “Şeyh Evhadüddin Hamit el-Kirmanî'nin Menkıbeleri (İnceleme- Çeviri)”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994),81-82;O. Ergin.“Sadrü'd-din al Konevî ve Eserleri” *Şarkiyat Mecmuası*, II(1958): 82-83.

⁸⁶⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, 69,

⁸⁶¹ M.A. Hacıgökmen, Anadolu Selçukları Zamanında, Sadreddin Konevî'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10: 39-49

katledilerek şehit edilmiştir.⁸⁶² Hacı Bektaş'ın dost ve yakın çevresi Anadolu'daki Moğol zulmüne karşı muhalif olduğu sonucu nettir.

Hacı Bektaş'ın Moğol zulmüne karşı tutumunda öğrencileri, müridleri ayrıca İlhanlı hakimiyeti sürecindeki halifelerinde bakılması konunun bir bütün olarak değerlendirmesi daha doğru olacaktır. Vilayet-Name'de Hacı Bektaş'ın halifelerinin sayısı üç yüz atmış olarak geçmekte olup on dört tanesinin ismi belirtilmiştir. Bunlar: *Seyyid Cemal Sultan, Sarı İsmail, Kolu Açık Hacim Sultan, Baba Resul, Pir-Ebi Sultan, Recep Seyyid, Sarı Kadı, Ali Baba, Barak Baba, Bahaü'ddin Sultan, Yahya Paşa, Ertalas-Pûş, Hızır Samet (Sâmit) ve Dost-u Hüda* olarak geçmektedir.⁸⁶³ Vilayet-Name'nin farklı sayfalarında ise: *Kadıncık Ana, Abdal Musa, Sarı Saltuk, Can Baba, Tabtuk Emre, İbrahim Hacı ve Seyyid Mahmud* gibi pek çok müridi ve halifelerinden de bilgiler vermektedir. Ayrıca Moğollar arasında İslamiyet'i yayan Kara Donlu Can Baba, Hoy Ata'dan da bahsetmektedir.⁸⁶⁴ Moğol zulmüne karşı gelen, onlarla mücadele eden ve bu nedenle topraklarını terk eden mürit ve halifelere ilişkin bilgiler aktarmaktadır. Aşık Paşazade de bu bilgileri destekleyip Kadıncık Ana'nın Kayseri'de Ahilerle birlikte Moğol harekâtına karşı savaşarak esir edildiğini belirtmektedir.⁸⁶⁵ Hacı Bektaş'ın Moğollarla mücadele içerisinde olan halifelerinden bir diğer önemli isim Sarı Saltuk'tur. Moğollara karşı mücadelede Türkmen dervişlerle (1246-1260) Sultan II. İzzeddin Keykavus'un yanında yer almıştır. Çepni koluna mensup olan bu Türkmenler Sarı Saktuk'un liderliğinde Moğollarla mücadele etmiştir. II. İzzeddin'in Bizans'a sığınmasıyla Anadolu topraklarını terk edip onlara tahsis edilen Dobruca bölgesine yerleşmişlerdir. Fakat bu bölgede barınamayan Türkmenler, Sarı Saltuk'un liderliğinde Kırım'a geçmişlerdir.⁸⁶⁶

---

⁸⁶² Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, 55-56.

⁸⁶³ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 79-86. Rumi, *Velâyet-Nâme*, 127a.

⁸⁶⁴ Rumi, *Velâyet-Nâme*, 109a-115b: Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011) Cilt. 1,2,3,5. Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020).

⁸⁶⁵ Coşkun, "Şeyh Evhadüddin Hamit el-Kirmanî'nin Menkıbeleri", 183, Aşıkpaşazade, *Osmanoğulları Tarihi*, 298-299.

⁸⁶⁶ Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih*, 585, İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye* II, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı. 1996), 60; Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, 56; A. Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, çev. A. Öngül. (İzmir: Akademi Kitabevi, 2000), 105-106, Ahmed Yaşar Ocak, *Sarı Saltuk Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002) 27-31,36.

Hacı Bektaş'ın öğrencilerinden Moğollarla mücadele eden Bahau'd-din Togan ile ilişkili bilgiye Moğol muhalifi olan Sadreddin Konevî'nin kendisine yazdığı mektubundan anlamaktayız.⁸⁶⁷ Hacı Bektaş'ın halifelerinden Taptuk Emre de Moğollarla ve Moğol politikasını benimseyen Selçuklu ulemasıyla ilişkilerinin iyi olmadığı Niğdeli Kadı Ahmed'in aktarmış olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır. Kadı Ahmed ayrıca Taptukların İbrahim Hacı önderliğinde yeniden faaliyete geçmeleri döneminde devlet erkanının bunları yok ederlerse cennete gireceğinden de bahsetmektedir.⁸⁶⁸

Elvan Çelebi'nin kaleme almış olduğu Menakıb'ül Kudsiye'de Hacı Bektaş ile Şeyh Edabali'nin sultanla savaştan çekindiğinden bahsetmektedir.⁸⁶⁹ Bu bilgiden yola çıkarsak Hacı Bektaş'ın 1261 yılında Kırşehir'de gerçekleşen Ahi isyanına katılmadığı ve Şeyh Edebalî'nin bu isyanda bulunduğu anlaşılmaktadır. Nureddin Caca'nın Kırşehir'de gerçekleştirdiği katliamda Hacı Bektaş'ın pek çok halifesi şehit edilmiştir. Geyüklü Baba, Abdal Musa, Şeyh Edebalî, oğlu Ahi Mahmud, yeğeni Ahi Hasan gibi birçok kişinin uc bölgelere göç ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁷⁰ Bu olaydan uc bölgelere gerçekleşen göçlerdeki isimler Kırşehir ve çevresinde kalanlarla iletişimini kesmemiştir. Buradan da Nureddin Caca ile mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Fatma Ana, Abdal Musa ile iletişime geçerek mücadelesini devam ettirmiştir. Bu nedenle Nureddin Caca tarafından takibata uğrayarak siyasi baskıya dayanamayıp Suluca Karahöyük'e göç etmek durumunda kaldığı rivayet edilir.

Moğollar tarafından Anadolu'da uygulanan önemli dini politikada şöyledir. Moğolların kendi politikalarına karşı olan dini grup ve zümrelere karşı kendilerini destekleyen zümreler içerisinde etkisizleştirme politikası güdülmüştür. Bu nedenle karşı olan birçok şeyhin yönetimindeki vakıflara el koyarak kendi taraftarlarına tahsis etmiştir. Bu amaçla Anadolu'da bulunan birçok hangahı ve zaviyesi Moğol taraftarı Kalenderilere yada Moğol yanlısı politikayı savunan Mevlevilere tahsis edilip Kalenderileştirme yahut da Mevlevileştirme siyaseti yürütülmüştür. Bu durum Eflakî'deki Hacı Bektaş'ın

---

⁸⁶⁷Hacıgökmen, "Anadolu Selçukları Zamanında, Sadreddin Konevî'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı",46.

⁸⁶⁸ Rumi, *Velâyet-Nâme*,34a,35b Kadı Ahmed en-Nigidi. el-Veledü's-Şefik ve Hafidü'l-Hâlik, Haz. ve trc: Ali Ertuğrul. Yayınlanmamış Doktora Tezi. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2009)

⁸⁶⁹ Elvan Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*. haz: İ. E. Erünsal, A.Y.Ocak. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995)169.

⁸⁷⁰ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 168-169.

Mevlâna'ya “*kerhen baş koymak zorunda*” kaldığını bildirmesi bu durumu desteklemektedir.⁸⁷¹ Bu olay karşısında hem Bektaşiler hem de muhalif olan diğer zümreler zorunlu tehcir politikasına mecbur kalmıştır. Hacı Bektaş'ın Vilayet-Name'sinde gerek halifelerine gerekse de müridlerine uc bölgelere göç etmesi için öğüt ve emir verdiği bilgisi bu durumu desteklemektedir. Ayrıca yukarıda bahsetmiş olduğumuz Sadreddin Konevî'nin de kendini genç görenler ve gücü yetenlerin Anadolu'yu terk edin öğüdü de bu duruma açıklık getirmektedir.

Sonuç olarak Hacı Bektaş Veli Anadolu'yu işgal eden Moğol hakimiyeti ve de Anadolu'nun uzun bir süre İlhanlı hakimiyetinde olduğu bir dönemde yaşamıştır. Hacı Bektaş'ı Veli'nin talebeleri, halifeleri, yakın çevresini incelediğimiz zaman Moğol zulmüne karşı çıkan bir çevre içerisinde olduğunu ortaya koyduk. Yakın dostları, halifeleri gibi birçok müridini Moğollar tarafından katledilmesinden dolayı Moğol siyasetine hep uzak durmayı tercih etmiştir. Hacı Bektaş ve yakın çevresi Moğol taraftarı dini ve sosyal zümrelerden de uzak durmuştur. İlhanlıların dini politikası gereği Moğol taraftarı dini zümreler Anadolu'daki Moğol hakimiyeti bölgelerinde hem siyasi hem de askeri destekle hızlı bir şekilde yayılırken Bektaşilik ise merkezden ziyade uc bölgelerde faaliyetlerini sürdürmek durumunda kalmıştır. Moğol yanlısı kaynakların Hacı Bektaş ile ilgili olumsuz bir imaj çizmelerinin nedeni dini değil siyasi nedenlerden kaynaklandığı görmekteyiz. Hacı Bektaş Moğol zulmünden dolayı *Abdal Musa Geyüklü Baba*, *Seyyid Cemal Sultan* ve *Hacım Sultan* gibi halifelerinin çoğunu uc bölgelere göndererek bu züllümün yıkımlarını azaltmak istemiştir. Ancak Niğde ve Aksaray çevresinde olan halifesi Taptuk Emre ve ona bağlı Bektaşî dervişleri Moğollar tarafından şehit edilmiştir. Büyük siyasi baskılar içerisinde olan Hacı Bektaş ve taraftarları Anadolu ve Balkanların Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında yapmış olduğu gaza faaliyetleri muazzam bir hal almıştır. 14.yüzyılda Osmanlı geleneği ile Balkanlara geçerek Tuna kıyılarından Arnavutluk'a kadar geniş bir coğrafyada kurmuş oldukları tekkelerde Balkanların İslamlaşmasında önemli faaliyetleri olmuştur. Sarı Saltuk, Seyid Ali⁸⁷², Otman Baba⁸⁷³

---

⁸⁷¹ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifin*, 321.

⁸⁷² Seyid Ali Sultan, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) Velayetnamesi*, Hazırlayan Rıza Yıldırım, (Ankara: TTK Yayınları, 2007).

⁸⁷³ Göçek Abdal, *Otman Baba Velayetnamesi Velayetname-i Şahi Gö'çek Abdal*, Çeviren Şevki Koca, (İstanbul: Bektaşî Kültür Derneği, 2002).

gibi hem mahalli hem de umumî kùltlerin doğmasına ortam hazırlayan şeyhler bu anlamda büyük gayretler sarf etmiştir

4.4. Kalenderîlik

Menşe'lerini Horasan mektebi veya sadece Melâmetiyye zümreden alan Kalenderîlik, yalnız Anadolu'nun dini tarihi değil umumiyetle tasavvuf tarihinde de önemli etkileri olan bir tarikattır.⁸⁷⁴ Genel hatlarıyla yaşadığı toplumun düzenine karşı çıkarak dünyayı ehemmiyet vermeye lâıyk bulmayan, bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla da açığa vuran tasavvuf akımına, "Kalenderlik" veya "Kalenderîlik" denilir. Ancak İslam dünyasının çeşitli zaman ve mekânlarında yaşamış olup kendilerine çeşitli isimler verilmiştir. Fakat ekseriyetle "Kalender" veya "Kalenden" olarak tanımlanan bu tarikat gurubunu tam manasıyla nitelendirmek yeterli olmaz. Çünkü Kalenderîlik; tek parça halinde bir görünüm arz eden, hatta tek bir tarikat şeklinde teşkilatlanmış bir tasavvuf akımı değildir.⁸⁷⁵ Kalenderilik, 10. yüzyıldan sonra İran'da ve Türkistan'da görölmeye başlayan Hinduizm, Budizm, Manihaizm, Şamanizm gibi eski Asya dinlerinden çeşitli inanç, fikir, örf ve adetleri benimseyip etkilenmiştir. Daha sonra bazı İslâmî kaideleri göz önüne alarak tedricî bir surette kendi inançları ile yeni bir tarikatın kurulmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Kalenderîlik' in⁸⁷⁶ kim tarafından hangi tarihte ve nerede kurulduğu tam olarak bilinmese de Cemâleddin-i Sâvî (Öl.630/1232-1233) tarafından kurulup teşkilatlandığı bilinmektedir.⁸⁷⁷ Kalenderîlik tarikatı 13. yüzyıldan itibaren hızla Suriye, Mısır, Irak, İran⁸⁷⁸ ve diğer İslam bölgelerine yayılmaya başlamıştır. Nitekim İbn Battuta'nın; şeyhe bir kadının mürid oluşuna ve Mısır-

⁸⁷⁴ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 98, Eyüp Öztürk, "İbnüs-Serrâc ve Müvelleh Dervişler", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011) 95.

⁸⁷⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Süfilik: Kalenderiler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 5. A. Gölpınarlı, "Kalenderiye", *TA. XXI.*, (Ankara, 1971), s. 157, T. Yazıcı, "Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser", *Necati Lugal Armağanı*, (Ankara :1968), s. 786, F.Babinger- Cl. Huart, "Kalenderiye", *içinde İslam Ansiklopedisi*, 6/128.; Zerrinküb, *Sûfi Mirasının Değeri*, 101.

⁸⁷⁶ S. Kocatürk, "İran'da İslamiyet'ten Sonraki Yüzyıllarda Fikir Akımlarına Toplu Bir Bakış ve Kalenderiye Tarikatı İle İlgili Bir Risâle", *AÜDTCFD*, XXV/3-4 (1971), 218. A.Y. Ocak, "Kalenderiler ve Bektaşilik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, İÜEF*, (İstanbul 1981), 298.

⁸⁷⁷ Hatîb-i Fârisî, *Menâkıb-ı Cemâl al-Dîn-i Sâvî*, (nşr. T. Yazıcı) (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1972), 8, 58. Kocatürk, "İran'da İslamiyet'ten Sonraki Yüzyıllarda Fikir Akımlarına Toplu Bir Bakış ve Kalenderiye Tarikatı İle İlgili Bir Risâle", 220, A. Gölpınarlı, "Kalenderiye", 158; Tahsin Yazıcı, "Cemâleddin-i Sâvî", *içinde Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/313, Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Süfilik: Kalenderiler*, 16,

⁸⁷⁸ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Süfilik: Kalenderiler*, 35, Kocatürk, "İran'da İslamiyet'ten Sonraki Yüzyıllarda Fikir Akımlarına Toplu Bir Bakış ve Kalenderiye Tarikatı İle İlgili Bir Risâle", 221.

Dimyat'taki zaviyesinin kutsal bir yer olduğu için Mısır halkının senenin belirli günlerinde burayı ziyaret ettiğine dair verdiği bilgiler⁸⁷⁹ Cemâleddin-i Sâvî'nin hayatında ve ölümünden sonra da meşhur bir kişi olmayı başardığını göstermektedir.

Bu şekilde yayılan Kalenderi tarikatına mensup dervişler gruplar halinde Moğol istilasını önünde kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdir.⁸⁸⁰ Nitekim, Vilayet-Name'de de; "*Horasan tarafından Suluca Karaöyük'e gelen bir bölük Kalender topluluğuna (Horasan erenlerine), Kadıncık Ana'nın safa geldiniz*" diyerek hizmetlerde bulunduğu⁸⁸¹ bilgisi bu durumu kuvvetlendirmektedir. Yine, Cemâleddin-i Sâvî'nin halifelerinden olan⁸⁸² Ebu Bekr-i Niksâri-i Cavlâkî'nin; "*Mevlâna'nın ölüm gününde, cenazenin önünden yedi öküz çekerek, hep birden gülbanklar okuyup hay-huy eden Kalenderi dervişleri için, tekkesinde kurban edilmek ve fakirlere dağıtılmak üzere bu öküzlerden birisinin gönderilmesi*"⁸⁸³ o dönemde Konya da dahi tekkeleri bulunacak kadar çoğaldıklarının ve en azından yine Konya'da, Mevlevîler ile iyi ilişkiler içerisinde bulunduklarını göstermektedir.

İran İlhanîler'in ilk hükümdarı Hülâgu Han (1256-1265), ordusuyla Doğu Anadolu ve Suriye'den geçerken Harran'da büyük bir Kalenderi topluluğuna rastlamış ve yanında bulunan büyük âlim Nâsirüddin Tûsî'ye, garip kıyafetleri ve yaşam şekilleri ile göze çarpan bu insanların ne olduğunu sormuştur. O da "*insanların; beyler, tacirler, sanatkârlar, ve çiftçiler olmak üzere, dört sınıfa ayrıldıklarını ve bunların, hiç birine dahil olmayıp âlemin fazlası olduklarını söyleyince Hülâgu, ordusuna hepsini öldürmeleri emrini vermişti.*"⁸⁸⁴ Bu durum değişik bölgelerde yayılmalarının sebebinin gösterdiği gibi; Melametiye esaslarından önemli ölçüde etkilenen, başlangıçta "*farzların dışında nâfile ibadetlerle uğraşmayan*" Kalenderilerin⁸⁸⁵ artık kendisine mahsus âyin ve erkânlarının garipliği, mensuplarının diğer dini meselelerde pek açık olmayan hareketleri oldukça kalabalık kitleler halinde kendilerine has bayrakları ile şehirden şehire dolaşan

⁸⁷⁹ İbn Battûta, *Seyahatnamesi I*, 42; Yazıcı, "Cemâleddin-i Sâvî", 314.

⁸⁸⁰ Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", 298; C. Cahen, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", (nşr.İ. Kayaoğlu) *A.Ü.İ.F.D.*, 18 (1970) Ankara 1972, 194.

⁸⁸¹ Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilâyet-Nâme* 65

⁸⁸² Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Süfîlik: Kalenderiler*, 29.

⁸⁸³ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 453.

⁸⁸⁴ Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, 11, 30.

⁸⁸⁵ Eyyüb Yılmaz, "Tasavvuf'un Anadolu'da Yayılmasında Moğol İstilasının Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (2015), 58, 77.

müntesipleri arasında büsbütün başka bir şekil aldığı⁸⁸⁶ görenlerin tepkisini çektiklerini de anlatmaktadır. Aslında bütün sermayeleri: *“Dünya ile de kalben ve hayalen ilgilenmemek için toplumun âdet ve kurallarına aldırış etmemek, hatta muhalif olan Kalenderîlerin tecerrüdü, fakrı⁸⁸⁷ Çihâr Darbı⁸⁸⁸ ve şeyh zamanında olmayan tese'ül (dilenme)ü⁸⁸⁹ kınanmaya hedef olmak için, çoğunluğu aşağı tabakadan oluşan müntesipleri tarafından⁸⁹⁰ ifadeleri muhtemelen asıl amaçlarından fazlaca uzaklaşmış oldukları için böyle şiddetli tepkilere maruz kaldıklarını da söyleyebiliriz.*

14. yüzyıl başlarında yaşayan Seyyid Hüseyin Enîsî isimli Kalenderî şeyhinin Kalendernâmesin’de *“Kendilerini mânâ Kalenderîleri, gezici dervişler diye vasıflandırıp Cennet-Cehennem ile işlerinin olmadığını söyleyerek Allah'a yönelmeden hiç söz etmemişlerdir. Ne şöhretin tasasıyla tasalanmadıklarını, ne de kötü olmaktan üzülmeyeceklerini, eski ve yamalı elbiseleri ile yetinip günahlarını inkar ettiklerini, kendilerini maddiyattan tecrîd ettiklerini, raks edip, semâ yapıp, neşelenerek şarap içtiklerini, Abdallarla aynı firkadan olduklarını ve mezheplerinde hile olmadığını, fakirlikten utanmadıklarını, ölümden korkmadıklarını, dürüst şeyhlerin hizmetinde olacaklarını, bu fanî dünyada ebedî hayat için, kemâl ehli ile arkadaş olduklarını, kimsenin gönlünü kırıp-yıkmak istemediklerini, asla dini, dünyaya vermeyeceklerini, ancak ahiret nimeti için de ibadet etmeyeceklerini ve dünya nimetlerinden yüz çevirip, bir şeye bağlanmayarak geleceği asla düşünmediklerini”⁸⁹¹ söyleyerek hemen hemen bütün görüşlerini yaşantılarıyla ve sözleriyle böyle yansıtmıştır. İşte, bu şekilde gittikçe karmaşık bir hal alan Kalenderîler, Molla Câmi (1492); “zamanımızda; Kalendîrilik adıyla isimlendirilen ve İslâm ribkasını boyunlarından çıkaran bu zümreye, bu ad âriyettir. Eğer onlara Haşviyye (müfsid, bozguncu) dense daha lâyıktır”⁸⁹² diyerek, şiddetle eleştirmektedir. Şüphesiz ki âlimlerden böyle ağır eleştiriler alan bu sınıfın 13. yüzyıl Anadolu'sunda tasvip görüşünü tepki görmediğini söylemek zordur. Örneğin 1245*

⁸⁸⁶ Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", 299.

⁸⁸⁷ Hatîb-i Fârisî, *Menâkıb-ı Cemâl al-Dîn-i Sâvî*, 6.

⁸⁸⁸ Hatîb-i Fârisî, *Menâkıb-ı Cemâl al-Dîn-i Sâvî*, 47; burada Cemal al-Din Sâvî’nin saç, sakal ve kaşlarını Hz. Peygamberi rüyada gördüğünde vücudundaki bütün kılların döküldüğü için traş ettiği- Çihâr Darb yaptığı anlatılır.

⁸⁸⁹ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinalik Süfîlik: Kalenderîler*, 169.

⁸⁹⁰ Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", 300.

⁸⁹¹ Kocatürk, “İran’da İslâmiyetten Sonraki Yüzyıllarda Fikir Akımlarına Toplu Bir Bakış ve Kalenderîye Tarikatı İle İlgili Bir Risâli”, 223, Kocatürk; burada kullandığımız makalesinde; belirtilen Kalender Name’nin; Farsça metni ile birlikte Türkçe çevirisini de yayınlamıştır.

⁸⁹² Yılmaz, “Tasavvuf’un Anadolu’da Yayılmasında Moğol İstilası’nın Etkisi”, 58, 77.

yılında Halil b. Bedir el-Kürdî isimli bir Kalenderî şeyhi, Moğollarla iş birliğine girişmiştir. Bu şeyh Rıfâî olduğunu söylemektedir. Ancak Kalenderîye kıyafetinde giyinmekte; İbadiyye Mezhebine⁸⁹³ göre fiiller işliyor; şarap içip afyon kullanıyordu. Kalabalık bir halkı kendisine bağlamasıyla Türkmen Süleyman Şah'ın adamlarını katletmiştir. Mücadele bu şekilde savaş halini alınca Türkmenler şeyhe bağlı olanlarla Moğollardan 600 kişiyi öldürerek şeyhin başını Süleyman Şah'a götürülmüş.⁸⁹⁴ Bu hadise Kalenderî dervişlerinin Moğollarla ittifaka girmelerinin tarihte bilinen ilk örneğidir.⁸⁹⁵ Sonuç olarak kılık-kıyafetleri, inançları ve pervasızlıkları nedeniyle kendilerine tepkili olan halk bu yanlış davranışları sebebiyle şeyhi ve müritlerini cezalandırmak için âdetâ fırsatı değerlendirdiklerini söyleyebiliriz.

13. yüzyılda Anadolu'da tasavvuf tarihi bakımından inanç, kılık-kıyafet gibi yönüyle karışık bir tablo sergileyen Kalenderîler'in; Ebû Bekr-i Niksarî-i Cavlâkî, Şeyh Ömer-i Girihi⁸⁹⁶ ve Halil b.Bedr el-Kürdî isimli şeyhlerinden başka; - Mevlevîlik'in diğer tasavvuf zümrelerle münasebeti incelenirken örneğin Ulu Arif Çelebi'nin tokatladığı *"Erzurumlu şeyh"* denilen kişi; *"kılık-kıyafeti perişan ve karmakarışık, külhan dumanından kararmış, el ve ayak tırnakları son derece uzamış, mavi gözleri, üzerine yazı yazılmak üzere hazırlanmış parlak deriden daha fazla parlayan bir kişiydi"*. Çelebi *"bunun kim olduğunu sorunca; acayip hallerinin olduğunu ve süfli mugayyebatdan verdiği haberlerin de çoğunun çıktığını"* söylemişler, o da; *bunun üzerine ona üç tokat atmıştı...* Konya'ya gelince Sultan Veled (Öl. 1312), bu hareketinden dolayı oğlunu tebrik etmişti.⁸⁹⁷ Eflâkî'nin bahsettiği bu şeyhin Kalenderî mi? Haydan mi? olduğu belirtilmemiştir. Ancak anlatılanlardan çıkan ipuçlarına göre, Kalenderî şeyhi olması da mümkün gözükmemektedir. Sipehsâlâr'ın Buzağı Baba⁸⁹⁸ Eflâkî'nin Şeyh Baha'yı Merendî dediği, *"riyazet sahibi, zahid ve bilgin bir adam olan fakat insan yüzü birtakım şeytanların kendisiyle arkadaşında olduğu"*⁸⁹⁹ bu şahsın bir Kalenderî şeyhi olması

⁸⁹³ Mahmoud Benras, "İbadiyye Mezhebi ve Gizlilik Düşüncesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (Aralık/ 2022), 511-529.

⁸⁹⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları,1998),231.

⁸⁹⁵ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinallik Süflilik: Kalenderîler*, 68. Büşra Bağcı, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Kalenderî Grupları" *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, Aralık 2020, 240-252.

⁸⁹⁶ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 453-454.

⁸⁹⁷ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 631-634.

⁸⁹⁸ Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafindakiler*,104.

⁸⁹⁹ Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 165-166.

kuvvetle muhtemeldir. Fakat şunu belirtmeliyiz ki buraya kadar ifade ettiğimiz şahıslar ile ilgili bilgilerden başka, diğer kaynaklarda, bu kişilerin şeyhliklerine dair bilgilere rastlanmadı. Bu durum Kalenderîlik' in özellikle 13. yüzyılda Anadolu'da kuvvetli temsilciler bulunmadığını ve teşkilatlanmadığını düşündürmektedir. Ahmet Yaşar Ocak, bu dönemde Kalenderîlik'in; yukarıdaki şahıslardan başka ; Şems-i Tebrîzi (Öl.1247), Evhâddedin Kirmânî (Öl. 1237) ve Fahreddin Irakî (Öl. 1289) gibi kişiler tarafından; *"yüksek zümre Kalenderîliği"* adı altında temsil edilmiş olduğu ihtimalinden⁹⁰⁰ bahsetmektedir.

Fahreddin Irakî, Hakim Senâî (Öl.1131), Feridüddîn Attâr ⁹⁰¹ (Öl. 1193), Celâlettin-i Rûmî gibi mutasavvıf şairler; *"Kalenderîlik yolunu överek, orada yürümeyi ve oranın icap ettirdiği şartları saymışlar, Kalenderi olmakla övünmüşler veya Kalenderler gibi olmayı arzu edip temenni eylemişler ve her başım tıraş edenin de Kalenderîlik'i bilmediğini, meşhur olup fakat nişan istemediklerini belirterek; Kalenderîlik'i bizim anladığımız mânâda dünya ve âhiret işlerine sırt çeviren, gününü gün eden serseri dervişler gibi düşünmediklerini"*⁹⁰² belirtmişlerdir. Yine onlar Kalenderîlikle, Melâmîlik'in en önemli düsturları olan riya ve gösterişten kaçınmayı kastetmiş olmalıdır. Yoksa onların hiçbirisi sonraki şekli ile Kalenderi tavırları göstermiş değildir. Bazı istisna durumlar dışında yüksek felsefî düşüncelere kabiliyetli olmayan bekâr serserilerden tereküp eden bu zümrelerde, toplumu ve inançlarını dışlama, âdet ve nizamına muhalefet etme prensipleri iyi anlaşılammış bir Pantheisme dönüşmüştür. Bir de müfrit Şîî temayülleriyle karışınca Kalenderiyye tarikatı içtimaî ve ahlâkî nizama isyankâr rollerin de merkezi durumuna gelmiştir.⁹⁰³ Bu sebeple, kendi tarihî gelişme süreci boyunca, sık sık birtakım ayaklanmalarda yönetime karşı rol almak suretiyle, zikredilen karakterlerini de göstermişlerdir. Örneğin Anadolu Selçuklular döneminden itibaren Anadolu'da ortaya çıkan bazı siyasî, sosyal, iktisadî kargaşa ve buhran devirlerinde Kalenderi zümrelerinin birtakım ayaklanmalara ve bunları teşvik eden hareketlere iştirak ettiklerine rastlamaktayız. 1240 yılındaki Babaî isyanına Anadolu'da

⁹⁰⁰ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Süfîlik: Kalenderîler*,75

⁹⁰¹Hakan Yaman, "Seyf-i Fergânî,'nin Gazellerinin İncelenmesi". (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 186.

⁹⁰² Kocatürk, "İran'da İslamiyet'ten Sonraki Yüzyıllarda Fikir Akımlarına Toplu Bir Bakış ve Kalenderiye Tarikatı İle İlgili Bir Risâle", 217, 220- 222.

⁹⁰³ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 99.

Kalenderi zümrelerinin katıldıkları ve hatta teşkilatlanmasına öncülük ettikleri ilk ayaklanma ve isyan hareketi diyebiliriz.⁹⁰⁴Bu isyandan sonra Kalenderi dervişleri, Bektaşilik tarikatının doğuşunu hazırladığı gibi 14. yüzyıl başlarından itibaren, Rûm Abdalları (Abdâlân-ı Rûm) adıyla Osmanlı Beyliği'nin teşekkülünde diğer tasavvufî zümreler içinde yer alarak önemli roller icra etmişlerdir. Özellikle 14. ve 15. yüzyıllardaki Anadolu ve Rumeli fetihlerinde Kalenderîlerin, "*Rûm Abdalı, Torlak, Işık...*" gibi yeni isimler altında katkılarının da bulunduğu görülmektedir.⁹⁰⁵

Anadolu'daki dini, siyasi, fikri zümreler halkı teşkilatlandırmanın yanında siyasi ve kültürel kadrolaştırma siyaseti de yürütmüşlerdir. Moğollar ile ilişkiler içerisinde olan Kalenderiler Mevleviler, Hristiyan grupların yanında Moğollarla mücadele eden Türkmenler, Ahiler, Kübreviler gibi gruplarda bulunmaktadır. Bu gruplaşma kendi içerisinde çatışmayı da beraberinde getirmiştir. İlhanlı politikasını benimseyen Kalenderiler mali ve idari görevlerde bulunurken her emri dini bir emirmiş gibi hareket eden Gürcü ve Ermeni gruplarda bulunmaktadır. Bu durum ise Moğol karşıtı topluluklarla mücadele içerisinde olmaları zamanla Anadolu Selçuklu Devletinin zayıflamasına ve çökmesine sebep olmuştur. Moğolların Anadolu'daki siyasetini en iyi yürüten tasavvufî zümrelerin başında Kalenderiler gelmektedir. Moğollar Anadolu'da daha etkin bir konumda olmak için birçok din ve mezhep gruplarla siyasi münasebet kurmaktan çekinmemiştir. Katoliklerin karşısından Nasturî Hristiyanlığını, Sünni Abbasi siyasetinde ise Şîîlerle ittifak kurmuştur. Defalarca zarar verdiği Ermeni-Gürcü gruplar İslam dünyası ve Anadolu istilasını karşısında Moğolların yanında yer alarak en güvenilir limanları olmuştur.⁹⁰⁶

Moğol istilasının başlamasıyla Moğolların müttefiki yalnız Hristiyan gruplar olmamıştır. İslam dünyasında da kendi hizmetlerini yürütecek mezhep gruplarının yanında tasavvufî zümrelerde bulunmuştur. Moğolların Anadolu istilasında her konuda destek veren bu zümrelerin en önemlilerinden biri Kalenderiler olmuştur. Bu durumun birçok sebebi vardı, örneğin; Moğolları, Kalenderi gruplarına yakınlaştıran durum neydi?

---

⁹⁰⁴ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Süfilik: Kalenderiler*, 130. Bu konuda daha isabetli bir şekilde ilk defa işaret eden Fuad Köprülü olmuştur. Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", 302. Daha ayrıntılı bilgi için: F.Babinger-F.Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, (İstanbul: İnsan Yayınları,1996).

⁹⁰⁵ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderiler*, 232.

⁹⁰⁶ Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31(2012):205-22; Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik Kalenderiler*, 64.

Moğolların dini anlayışları, kültürleri onları bu tür gruplara yakınlaştırmıştır. Olağanüstü durumlar gösterip sihir yapan kişileri kutsal görmüşlerdir. Moğollar bu özelliklere sahip gruplardan her zaman korkup çekinmiştir. “Bahşi ve Şamanlar” Moğollar arasında büyük öneme sahiptir. Bahşilerin önemli güçleri bulunduğunu ve bu durumdan faydalanması gerektiğine inanmaktadırlar. İslam topraklarına gelmeleri ile Kalenderi dervişlerini Bahşi ve Şaman olarak görmüşlerdir. Bahşilere benzeyen Kalenderiler köy köy dolaşarak kendilerine şiş batırmaları, ateşle dans etmeleri gibi hareketleri Moğolların dikkatini çekmiştir. Bu kişilerin esrarengiz güçlerinin olduğuna inanan Moğolların kendi şamanlarına benzemeleri Kalenderilerin itibarını artırmıştır. Moğollar fethetmiş oldukları topraklarda farklı etnik ve dini grupları birbirine çarpıştırmaları ile bölgeye hâkim olmayı amaçlamıştır. Zayıf olan tarafa destek verip kuvvetli olanı yıpratarak gücünü kırma siyaseti yürütmüştür ki bunda da başarılı olmuştur. Bu amaç doğrultusunda Sünni-Şîî çatışmasında Şîîleri destekleyerek Sünni grupları zayıflatmaya çalışmıştır. Bu duruma örnek olarak; Hülagû Han ve oğulların Şîî Hacı Nasırûd-din-i Tusi’yi baş müşavir olarak yanına alması durumunu gösterebiliriz.⁹⁰⁷ Ayrıca Moğollar bu siyasetini Anadolu topraklarında da yürütmeyi iyi bilmiştir. Anadolu’daki Türkmen ve Ahileri kendilerine karşı bir tehlike olarak görmelerine karşı Kalenderi gibi bazı tasavvufi grupları desteklemiştir. Ahilerin Türkmen halkına dayanan insan gücünün yanında ekonomik güçleri Moğolları tedirgin etmiştir. Bu nedenle Kalenderileri destekleyerek Ahi ve Türkmen grupların gücünü kırmak istemiştir. Anadolu’nun istilasında Baycu Noyan’ın yanında Kalenderi grupları ile yan yana savaştıkları bilinir. Köseadağ Savaşında Moğol birlikleri içerisinde ön safalarda Kalenderiler yer almıştır.⁹⁰⁸ Ayrıca İbn Bibi, Kayseri’deki dericiler çarşısı tarafındaki surlara Moğolların üç mancınık kurduğunu, buradaki mancınıkları ise Kalenderin kullandığından bahsetmektedir.⁹⁰⁹ Mikail Bayram ise bu süreçteki olayda Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Şemsü’l-din

---

⁹⁰⁷ Mustafa Akkuş, “Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderi Grupların Rolü” *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/7 Summer 2014, 122-123, Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 63.

⁹⁰⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-‘Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-‘Alâ’iyye*, haz. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1996), 2/73.

⁹⁰⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-‘Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-‘Alâ’iyye*, 73.

Muhammed b.Ali et-Tebrîzî ve Ebu Bekr-i Niksarî gibi pekçok Kalenderi şeyh ve müridlerinin Moğollarla mücadele ettiğini belirtmektedir.⁹¹⁰

Anadolu'da Mevlâna'nın çok sevdiği Kalenderi şeyhlerinden biri de Şems-i Tebriz'dir. Mevlâna eserinde Şems'in Kalenderi olduğu belirtilmektedir.⁹¹¹ Moğollar tarafından Kayseri'nin işgalinden sonra 1244 yıllarında Şems-i Tebrizi'nin Konya'ya geldiği bilinmektedir. Şems ve müridlerinin Kayseri'nin işgalinde Moğollar ile hareket etmesi Şems'e karşı muhalif bir çevrenin oluşmasına neden olmuştur. Başta Ahi Evren ve Ahi gruplar Şems'e karşı suikast girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu süreçte Ahi Evren II. İzzeddin Keykubat'ın veziri konumundadır. Bu nedenle Mevlâna, Şems'in öldürülmesi olayında Sultan İzzeddin Keykavus'u sorumlu tutmuştur. Tabi öncelikle Şems-i Tebriz'inin ölümünde birçok sebep olduğu gibi bunlar içerisinde en önemli olanı Moğolların Kayseri'de gerçekleştirmiş olduğu katliamda Şems-i Tebrizi'nin bir Kalenderi olması ve müritleriyle Moğolların yanında yer alması durumudur.⁹¹²

Moğollar Anadolu'daki hakimiyetini artırmak ve geliştirmek için Kalenderi gruplarını kullanmayı iyi bilmiştir. Örneğin Eflakî'nin aktarmış olduğu Kalenderi şeyhi Şerefûd-din-i Mavlisi, Mevlâna'ya iki bin dinar getirdiğini ifade ederken bu şeyhin Moğol hazinedarı olduğunu belirtmektedir.⁹¹³ Abaka Han dönemin de Anadolu'da Moğolların hakimiyetinin artmasında etkin rolü olan Kalenderi şeyhlerinden biri ise Aybek Baba'dır.⁹¹⁴ Aybek Baba Sünni düşünce yapısına uygun olmayan düşüncesi ve yaşam biçimi bu dönemde tepki çekmiştir. Bu nedenle de Amasya'da görev yapma

⁹¹⁰ Mikail Bayram, Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar, Kömen Yayınları, Konya 2003, s.75–76, Mikail Bayram, “Selçuklular Zamanında Kalenderler ve Ahiler Arasındaki İlişkiler,” III. Uluslararası Ahi Kültürü Sempozyumu, Kayseri, Ekim 2004,5

⁹¹¹ Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlânâ *Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, 59-66.

⁹¹² Bayram, “Selçuklular Zamanında Kalenderler ve Ahiler Arasındaki İlişkiler,” 6, Ayrıntılı bilgi için bkz: Mikail Bayram, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, (Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005).

⁹¹³ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 238.

⁹¹⁴ Ahmet Yaşar Ocak, Aybek Baba'nın fikrî ve siyasî duruşuna yönelik bazı tespitlerde bulunmuştur. Buna göre Aybek Baba, Baba İlyas (637/1240)'ın müritlerindendir. Mükemmel derecede Arapça ve Farsça bilmekte olup Behlül Baba adındaki şeyhten sonra, yaklaşık 645/1248'de Amasya'daki Hânîkâh-ı Mes'ûdî'nin şeyhliğine getirilmiştir. 675/1277'de Pervane'nin hizmetine girmek ve onunla yakınlık kurmak istemişse de, başlangıçta bu amacına ulaşamamıştır. Aybek Baba, adı geçen dergâhta şeyhliği sırasında Sünni İslam'a aykırı faaliyetlere girdiğinden, bir anlamda şeyhi Baba İlyas gibi “tehlikeli” dinî propagandalara girdiği için, dergâh yönetimi tarafından görevinden alınma kararı verilmiştir. Durumdan haberdar olan Aybek Baba, buradan ayrılarak Mısır'a gitmiş, propagandalarına orada devam etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 193–194.

fırsatını kaybetmesiyle 1271 yılında Mısır'a gitmek durumunda kalmıştır.⁹¹⁵ Ancak düşüncelerinden dolayı Mısır'da tutunamayıp sürülmüştür.⁹¹⁶ Aybek Baba bu yaşananların sorulduğu olarak Muineddin Pervane'yi görmektedir. Bu nedenle vezirden intikam almak için Tebriz'e giderek Abaka Han'ın hizmetine girmiştir. Abaka Han'ın güvenini kazanmasıyla sürekli Pervane ve Baybars aleyhinde konuşarak Moğolların aleyhinde ittifak yaptığını söylemiştir. Bunun üzerine Abaka Han olayın açığa çıkarılması için Aybek Baba'yı casusluk göreviyle Anadolu'ya göndermiştir. Anadolu'ya geçen Aybek Baba burada Pervane'nin güvenini kazanmasıyla göreve başlamıştır. Bu süre zarfında Muineydin Pervane ile Baybars arasındaki yazışmanın bir nüshasını İlhanlı sarayına göndermeyi başarmıştır.⁹¹⁷ Pervane ile Baybars iş birliğinin açığa çıkmasıyla Abaka Han, Muineydin Pervane'yi sorguya çekmiştir. Pervane'nin inkarları netice vermemiş ve bunun cezasını 1277 yılında canıyla ödemiştir. Böylece Aybek Baba Selçuklu vezirinden intikamını almıştır.⁹¹⁸ Anonim Tarih-i Al-i Selçuk'ta da Aybek Baba'nın Abaka Han'ın casusu olduğu ifade edilir.⁹¹⁹ Aybek Baba Anadolu'nun Moğollar ve Selçuklular adına yöneten Pervane'nin ölümü ülkenin tam anlamıyla İlhanlı hakimiyetine geçmesinde büyük etkisi olmuştur. Böylece asayişin bozulduğu güvenlik sorunlarının olduğu Selçuklu idaresine karşı güvenin sarsılması devletin hızlıca yıkılmasına zemin hazırlamıştır.

Kalenderiler yalnız Moğollar arasında casusluk faaliyetlerini yürütmemişlerdir aynı zamanda Moğollar arasında İslamiyet'i de yaymayı bilmiştir. Moğol politikasının bir sonucu olan İlhanlı yanlısı tutumları Kalenderilerin Moğolların sempatisini ve güvenini kazanmasıyla Müslüman olmalarında önemli roller üstlenmişlerdir. İlhanlı sultanlarından Ahmed Tecûdâr'ın Müslüman olması Kalenderilerin etkili olduğu rivayet edilir. Abaka'dan sonra tahta geçen Ahmed Tecûdar erken yaşlarda Müslüman olduğu, tahta geçmesiyle de Kalenderi şeyhi Abdurrahman'ın etkisiyle Müslümanlığını

---

⁹¹⁵ Abdî-Zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi II*, (Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2008), 247., Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Sufilik: Kalenderiler*, 64.

⁹¹⁶ Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, 247, Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Sufilik: Kalenderiler*, 64.

⁹¹⁷ Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, 247-254. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Sufilik: Kalenderiler*, 64-65.

⁹¹⁸ Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, 194.

⁹¹⁹ Anonim, *Tarih-i Ali Selçuk*, 115.

pekiştirdiği bilinir.⁹²⁰ Şeyh Kemaleddin Abdurrahman Tecûdar'ın adına yönetimde söz sahibi olmuştur.⁹²¹ Şeyh Kemaleddin Abdurrahman, bu dönemde ülkedeki tüm vakıflardan sorumludur. Hizmetleri bu vakıflar üzerinden yürüten şeyh, dini ve tasavvufi zümreler üzerinde de etkili olmuştur.⁹²² Kalenderilerin Moğol yanlısı bu tutumları Anadolu Selçuklu devletinin en güçlü döneminde büyük etkiye ve nüfusa sahip olan Ahilerin, Ekberiyelerin, Kübrevilerin etkilerinin azalmasına ve devletin zayıflamasına sebebiyet vermiştir.⁹²³ Ayrıca bu durum Anadolu'daki Heteredoks gruplarında hızla yayılmasını sağlamıştır.

Moğollar Anadolu'daki siyasi hakimiyeti sağlamak için destek aldığı Kalenderi dervişlerinden bir diğeri ise Tokatlı Barak Baba'dır.⁹²⁴ 1257-1307 yılları arasında derviş olan Barak Baba Anadolu'yu karış karış gezdikten sonra İran bölgesine geçmiştir. Buradaki faaliyetleri sonucu şöhret olan Barak Baba, Gazan Han'ın İlhanlı sarayına davetini kabul etmiştir. Gazan Han'ın saygınlığını⁹²⁵ kazanmayı bilen Barak Baba, Han'ın ölümünden sonra Olcaytû döneminde de aynı saygınlığını ve konumunu korumuştur.⁹²⁶ Olcaytû Barak Baba'yı çeşitli bölgelere elçi olarak göndermiştir. Barak Baba yalnız İlhanlı sarayında değil Anadolu topraklarında da büyük saygınlığa ve ilgiye

⁹²⁰Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih II*, 618; Reşîdü'd-dîn Fazullâh, *Câmi'ü't Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 133; Reşîdü'd-dîn Fazullâh, *Câmi'ü't Tevârih (Selçuklular)*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 13; A. G Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, çev. İlyas Kamalov, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005), 74.

⁹²¹Fazullâh, *Câmi'ü't Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, 133.

⁹²² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002), 576.

⁹²³ Mustafa Akkuş, "Ahi Evren'in Moğol Tahakkümüne Bakışı ve Ahilerin Moğol Karşıtlığının Sebepleri", *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu I*, (19-20 Eylül 2012 Kırşehir, 325-347. Ekberiler ve Kübreviler için bkz Mustafa Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış, Doktora Tezi), Konya 2011, 261-269, 277-285. Mustafa Akkuş, "İstilah Döneminde Anadolu Şehirlerinin Korunmasında Ahiler: Konya ve Ahi Ahmed Şah," *Konya Kitabı XIV*, İpekyolu Özel Sayı, (Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları, 2013).

⁹²⁴ Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, 194; Taşgîn, *Klasik Kaynaklarda Heterodoks Dervişler ve Heterodoksi*, 69-98; Ahmet Yaşar Ocak, "Barak Baba", *içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/61-62, Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Tarihinde Din-i Ruhîyat Müşâhadeleri", *Mihrâb Mecmuası*, Sayı 13-14, 1340, 441; Ülken, *Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi*, çev. Ahmet Taşgîn, (Ankara: Kalan Yayınları, 2003), 76-77. Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, 280. Barak Babanın kimliği, kişiliği ve düşünce hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/100.

⁹²⁵ Memlük kaynaklarından İbn Kesîr, Barak Baba hakkında şöyle der: "Şeyh Barak, kırk yaşlarında olup Tokatlıdır. Gâzân Han'ın yanında itibar kazanmıştır. Gâzân Han onun üzerine bir kaplan musallat etmiş, o kaplana bağırınca kaplan geri çekilmiş, ona dokunmamıştır. Gâzân Han bundan oldukça etkilenmiş, ona otuz bin dinar vermiştir. Şeyh Barak, paranın tamamını fakirlere dağıtmıştır. Gâzân Han bu durumu görünce onu daha da sevmiştir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/ 95, 96.

⁹²⁶ Ocak, "Barak Baba", 5:61. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinallik Süflilik: Kalenderiler*, 65.

sahip olmuştur. Anadolu’da Barak Baba’nın müridlerine *Barakıyûn*⁹²⁷ denmektedir.⁹²⁸ O halde şunu diyebiliriz ki Barak Baba Anadolu ve İran bölgesinde müridlerinin olduğu Moğolların desteği ile İran bölgesinde varlığını devam ettiği ayrıca Anadolu ile ilişkilerinin bulunduğu konusu açıktır.

Ulu Arif Çelebi, Olcaytû’nun başkenti Sultaniye şehrine gittiği vakit Barak Baba zaviye şeyhini ve Sinop kadısının oğlu Hayran Emir ile görüşerek dostluk kurmuştur. Bunun üzerine Hayran Emir’de Anadolu’ya gelerek Konya şehrinde Mevlevi ayinlerine katılmıştır.⁹²⁹ Şems-i Tebrizi ile başlayan Mevlevi-Kalenderi münasebetleri Ulu Arif Çelebi döneminde de devam ederek Kalenderhaneler, Mevlevihaneler gibi görülüp kullanılmıştır.⁹³⁰ Ancak bu durum uygulamalar açısından tamamen birbirinden farklı olan Kalenderiler ve Mevleviler arasındaki münasebetler dini değil siyasi olduğudur. Hem Aybek Baba hem de Barak Baba da ifade ettiğimiz bilgiler ışığında anlaşılıyor ki dini tasavvufi durumlarından çok siyasetle ilgili yönleri daha dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak Moğolların Anadolu’daki siyasi hakimiyetlerini sağlamada en yakın gördükleri dini zümre Kalenderiler olmuştur. Anadolu istilasının ilk dönemlerinden itibaren Moğolların en yakın müttefiki Kalenderiler’dir. Anadolu’daki pek çok önemli görevlere Kalenderi şeyh ve dervişlerini getirerek ordularında istihdam edip casusluk ve elçilik görevlerinde kullanmayı iyi bilmişlerdir. Moğolların Kalenderileri en iyi casusluk görevlerinde kullanmasının nedeni Moğollara karşı istikbal mücadelesi içinde olan gruplara karşı erken önlem olarak ayaklanmalarını engel olmaktır. Tabi bu durum karşılıksız olmadı. Moğollara karşı olan dini zümrelerin ellerinden tekke, zaviye, medrese, vakıf gibi kurumları alarak Kalenderilerin tasarrufuna vererek daha geniş bir alana yayılmalarını sağlamıştır. Hem Moğollar hem de Moğol yanlısı Selçuklu devlet bürokratları Kalenderi grupları koruyup şehirlerde teşkilatlanmalarını sağlamıştır. Bu durum ise Anadolu Selçuklu Devletini destekleyen dini ve sosyal zümrelerin zayıflamasına ve devletin yıkılmasına sebep olmuştur. Anadolu’da önemli görevlerinden biri de mali ve idari görevlerde yer almaları ülkenin iktisadi ve idari yapının bozulduğu

⁹²⁷ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinallik Süflilik: Kalenderiler*, 66-67.

⁹²⁸ Ocak, “Barak Baba”, 61-62. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinallik Süflilik: Kalenderiler*, 67, Abdülkâki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961).

⁹²⁹ Eflâkî, *Menâkibü’l-‘Arifîn*, 636-637.

⁹³⁰ Nejat Göyünç, “Mevlevilik ve Sosyal Hayat”, *II. Uluslararası Mevlânâ Kongresi*, (Konya, 1990,) 97-98. Gölpınarlı, *Mevlâna’dan Sonra Mevlevilik*, 336-337.

gibi siyasi yapısını da bozmada önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Anadolu Selçuklu devlet adamlarının ölümlerindeki etkileri devletin hızla çöküşüne sebep olmuştur. Kalenderiler Anadolu ve İlhanlı yönetimindeki topraklarda faaliyetleri dini ve tasavvufi değil daha çok siyasi yönde faaliyet göstermiştir.

4.5. Haydarîlik

Haydarilik, Yesevi-Bektaşî gelenekleri içinde olan ünlü Türk sûfisi Şeyh "Kutbeddin Haydar" tarafından kurulmuştur. Haydârîlik veya Haydâriyye-, Kalenderliğini önemli bir kolu olarak telakki edilir.⁹³¹ 13. Yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarında görülmeye başlayan Haydârî dervişleri özellikle, Türkmenlerin yaşadığı kırsal kesimde faaliyetlerini ve tesirlerini sürdürmüştür. Bu tarikatın kurucusu Şeyh Kutbeddin Haydar-i Zâveî; *bâtın* erlerinden ve *riyâzet* ehlerinden “*şahver*” adlı Türkistan Hanlarının neslinden olan bir baba ve meczup bir anneden dünyaya gelmiştir. Kerametleri meşhur olan Kutbeddin Haydar, 110 veya 140 yıl yaşamıştır. Kutbeddin Haydar, 1201-1205-1206' yılları arasında vefat ederek hayatını geçirdiği İran'ın Zâve şehrinde defnedilmiştir.⁹³²

Haydarilik tarikatın görüşlerinin belirtilmesi konusunda Şah Sincan (H.597/1200): *"Bir güzel (yahut kuru) yerde oturmuş bir rind gördüm/ Ne küfür kaydındaydı, ne İslâm; ne dünya umurundaydı ne din/ Ne Hak, ne hakikat, ne tarikat ne de yakîn/ İki âlemde bu iş kimin harcı"* rubâîyisini Kutbeddin Haydar hakkında söylemiştir ve bu da meşrebi hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.⁹³³ Devletşah, meşhur mutasavvıf Feridüddîn Attâr (1147-1230)'ın babasının, Kutbeddin Haydar'ın müridlerinden olduğunu ve çocukluğunda Feridüddîn Attâr'ın da şeyhin nazarına mazhar olduğu için; Kutbeddin Haydar'a gençliğinde "Haydamâme" yi nazmederek onu

⁹³¹ Köprülü, "Anadolu'da İslâmiyet", 300, Zeki Velidi Togan'da; " Kutbeddin Haydar'ın Türk şeyhlerinden ve menşe itibariyle Karahanlı olduğunu" belirtmektedir. bkz.Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 272d, A.Gölpınarlı ise, nesebinden bahsetmeksizin, Haydârîlik hakkmda: "Câmilik, Kalenderîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik gibi Melametten ayrılan bir tarikatta" görüşünü taşımaktadır. Bkz.Abdülbaki Gölpınarlı, "Haydârîlik" T.A. XIX,(Ankara 1971), 104; Ahmet Yaşar Ocak'ta; "Kalenderlik cereyanı içinde doğan Kalenderiye veya Cavlâkiyye tarikatlarından sonra, belki ikinci büyük Kalenderi tarikat sayılabilecek tarikat Haydarîliktir" diyerek devamı olarak kabul etmektedir. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik, Kalenderiler*, 40.

⁹³² Devletşah, *Şair Tezkireleri*, çev.Necati Lugal, (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011), 183. Abdülbaki Gölpınarlı, "Haydarîlik", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara 1971), 9/104, İbn Battûta, *Seyahatnamesi I*, 263'de şeyhin Zâve'deki zaviyesinde defnedilmiş olduğunu haber vermektedir.

⁹³³ Gölpınarlı, "Haydarîlik", 104.

methettiğini ifade etmektedir.⁹³⁴ Vilâyetnâme de ise, “Ahmed Yesevî'ye halkın, Horasan iline akınlar düzenleyerek eziyet veren kâfirlerin, bu zulümlerinden kendilerini kurtarması için, müracaat etmeleri üzerine; oniki yaşındaki nefes evladı Kutbeddin Haydar'a tuğ ve alem vererek, başına erenlik tâcını giydirdikten sonra, halkı kâfirlerin elinden kurtarmak üzere görevlendirdiğini, haber vermektedir. Fakat, Kutbeddin Haydar büyük gayretler göstermesine rağmen, kâfirlere esir düşerek hapsedilir ve yedi yıl hapiste kalır. Hem nefes oğlunun bu duruma düşmesiyle, hem de halkın tekrar tekrar kendisine müracatlarda bulunan Ahmed Yesevî'nin, Allah'a münâcatı üzerine manen bu durumdan haberdar olan Hacı Bektaş, Türkistan'a gelir ve Hâce ile buluşur. Ahmed Yesevî meseleyi anlatınca hemen bunu emir telâkki eden Hacı Bektaş; şahin şeklinde uçarak Kutbeddin Haydar'm bulunduğu maşarayı keşfeder ve onu kurtarıp Ahmed Yesevî'ye getirir teslim eder.”⁹³⁵ İfade edilen bu rivayeti reddetmek için bir sebep yoktur. Çünkü zaman ve mekân uyumu uyusmaktadır. Ahmed Yesevî (Öl.1167) ile, yüz on yaşında vefat eden Kutbeddin Haydar'ın ölüm (1205-6) tarihleri göz önünde bulundurulursa, ikisinin görüşmesi muhtemeldir.⁹³⁶ Ayrıca, Kutbeddin Haydar'ın; bir Türk şeyhi olması Yesevîlikten gelmekle beraber, Kalenderiyye esaslarından da önemli olan tarikatının başlıca mensupları Horasan'daki Türk dervişi olması bu durumu daha iyi açıklamaktadır.⁹³⁷

Şeyh Kutbeddin Haydar; hayatının büyük bir kısmını, Zâve'de yaptırılan zaviyesinde geçirmiştir. Şeyh Haydar vefat edene kadar etrafına toplamış olduğu müridlerini cem etmesini başarmıştır. Ayrıca, Kalenderîler'den, farklı olarak; bıyıklarını tıraş ettirmemiş, tecerrüdün bir sembolü olarak müridlerinin boynuna ve kulaklarına "Tavk~ı Haydarı" denilen demirden bir halka taktırmıştır. Bıyıklarının gür olması ve

---

⁹³⁴ Devletşah, *Şair Tezkireleri*, 183. Burada; Haydarîler'in bunu nazmedip şeyhe nisbet ettiklerini söyleyenlerin de bulunduğunu, ancak bunun yanlış bir iddia olduğunu da Devletşah ilave etmektedir. Bu Haydamame'nin bugün meydanda olmadığını söyleyen A. Gölpınarh, şeyh Attâr'ın Necmeddin Kübra halifelerinden olamayacağını, dolayısıyla Kutbeddin Haydar'm dervişlerinden olabileceğini kabul etmektedir. Bkz. Feridüddin-i Attar, *İlâhinâme*, (nşr. A. Gölpınarh) (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), Önsöz.

⁹³⁵ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilayet- Name*, 9-11, Köprülü, "Orta Asya Türk Dervişliği Hakkında Bazı Notlar", 261.

⁹³⁶ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik, Kalenderîler*, 41, Melikoff da; "Haydarîler'in ve Kalenderîlerin Yesevîliğe yakın oldukları ve benzer taraflarının pek çok olduğu görüşündedir Melikoff, Irene, "Ahmed Yesevî ve Türklerde İslâmiyet", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri* (26-27 Eylül 1991), (Ankara: Feryal Matbaası, 1992), 65.

⁹³⁷ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 99, Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik, Kalenderîler*, 40.

takılan demir halka onları diğer Kalenderi gruplardan ayırmaktadır.⁹³⁸ Haydarilik Şeyh Kutbeddin Haydar'ın etkisi ile 13. yüzyılın ortalarından itibaren bir taraftan Türkistan ve Hindistan'a yayılırken diğer taraftan Anadolu, Irak, Suriye ve Mısır'da etkisini göstermesi Zâve'deki zaviyede yetişen halifelerin etkisi büyük olmuştur.⁹³⁹

13. yüzyıldan sonra Anadolu'da yayılan diğer tarikat grupları gibi Moğol istilası sebebiyle, Haydarî tarikatı şeyh ve dervişleri de Anadolu'da görülmeye başlamıştır. Kalenderîler gibi çoğalan Haydârîlerin usul ve âyinleri köylüler ve göçebeler arasında nüfuz etmiştir. Fakat Haydariler, "*Mevlevîlik'in zerafet ve incelik bakmamdan üstün bir çevre meydana getirmiş olduğu*"⁹⁴⁰ Konya'da dahi bulunduklarını kaynaklarda görmekteyiz. Örneğin Eflâkî'nin eserinde bahsettiği ve Kutbeddin Haydar'ın saygın halifelerinden olduğunu söylediği Hacı Mübarek Haydarî, zaman itibarıyla düşünülünce doğrudan Kutbeddin Haydar'm halifesi olması zor gözükmemektedir. Ancak daha önceki halifelerinden sonra onların takipçisi olması son derece mümkündür.⁹⁴¹ İşte, "*dini bütünlerin kendisiyle övündüğü*" Hacı Mübârek Haydarî, Mevlâna'yı seven kimselerden birisi idi. Bu yüzden, Selçuklu veziri Tâceddin'in, "*Dârü'z-Zâkirîn*" adı verilen medresesine şeyh tayin edilen Hacı Mübârek Haydarî'nin, posta oturtma törenine Mevlâna'da iştirak etmiştir.⁹⁴² Ayrıca Mübârek Haydar müritleriyle Meram mescidini gezmeye giderken, Mevlâna ile karşılaşmış çok büyük saygı ve hürmet göstererek dualarını almıştı. Hacı Mübârek Haydarî, oğlu Hacı Muhammed doğduğunda Konya'nın bütün büyüklerini çağırdığı ziyafete Mevlâna'nın davete gelmesiyle; "*o sürünerek de olsa, başı üzerinde de olsa da icabet edeceğini*" ifadesine çok sevinmiştir.⁹⁴³ Eflâkî'nin aktarmış olduğu bu bilgiler Mevlâna döneminde Konya da müridleri ile birlikte Haydarî şeyhi ve temsilcisi bulunmakta ve Mevlevîlerle iyi ilişkiler içerisinde oldukları görülmektedir. Mevlevîler tarafından desteklenen Haydariler bu tarikatı kendi kontrolleri altında tutarak devlet ile ilişkilerinin önüne geçmesini istememiştir. Çünkü bir tarikat

⁹³⁸ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik, Kalenderîler*, 40, Gölpınarlı, "Haydarilik", 104.

⁹³⁹ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik, Kalenderîler*, 42.

⁹⁴⁰ H.Z. Ülken, "Anadolu Örfve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri", *A. Ü.İ.F.D. XVII*, (1969) Ankara 1971, 28.

⁹⁴¹ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 210, 375.

⁹⁴² Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 210.

⁹⁴³ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 375.

ancak büyük bir tarikatın altında kontrol edilebilirdi ki Mevlevilik bu durumu iyi kullanmıştır. Aksi taktirde yapılan ayinler, merasimler, gelenekler Mevlevilikten uzaktır.

Hacı Mübârek Haydârî, bir vezirin yaptırdığı zâviyeye devlet eliyle resmen tayin edilmekte ve Konya'nın bütün eşrâfi ve ulemâsı bu törene katılmaktadır. Oğlu için verdiği ziyafete şehrin ileri gelenlerini de davet etmekte ve Konya'daki yüksek seviyedeki insanlarla iyi geçinmektedir. Kalenderlerin de yaklaşık aynı şekilde davrandıkları düşünülürse; Haydârî tarikatının da şehirlerde en azından Konya'da; ya devletin merkezi olduğundan ya da Mevlâna'nın ve Mevlevîliğin veya diğer tasavvuf ehli ile ulemânın güçlü tesirinde kalmaları sebebiyle birçok müfrit hal ve hareketlerden uzak durdukları düşünülebilir. Nitekim Haydârîler'in önemli bir kısmı halkın hürmetine lâîk dindar ve zâhid kimselerden olması sebebiyle kendilerine başka bölgelerde de zâviyeler yapılmasına müsaade edilmiştir. Örneğin; Erzurum'a yakın *Haydar köyünde* 1271 tarihli kitabesinden anlaşıldığına göre; *Mal Hatun* adlı bir kadın tarafından Haydârî dervişlerine, *Haydar Baba Zâviyesi* adıyla bir müessese yapılmış olduğu ifade edilir.⁹⁴⁴ Ancak Kalenderi ve Haydârî tarikatları mensupları içerisinde; bekâr insanların çokluğu, din ve ahlâk bakımından hayatlarında hoşla gitmeyen hareketlerinin görülmesi, tasavvufu din ve ahlâk dışına çıkararak her türlü hareketi mübah sayıp ahlâki yoldan sapan insanların çoğalmasına sebep olmuştur.⁹⁴⁵ Bu gibi sebeplerle bilhassa Osmanlı Devleti'nin çeşitli zamanlarında sıkı takibata ve tecziyelere uğradıkları bilinmektedir.⁹⁴⁶ Osmanlı Devleti onlar üzerindeki baskıyı artırarak eski alışkanlıklarını bıraktırmaya çalışmıştır. Ancak hep cezalandırıldığını söyleyemeyiz. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'da bir kiliseyi onlara tekke olarak tahsis etmiştir.⁹⁴⁷ Bu nedenle bazı bölgelerde Bektaşî ve Mevlevî gibi devletin meşru gördüğü tarikatlara yakın olarak bu baskıdan kurtulmaya çalışmışlardır. Mevlevî ve Bektaşîler ile yakın olunduğuna dair tahrir defterleri bulunmaktadır.⁹⁴⁸ Yani maddî-manevî yönden halka ve devlete sıkıntı vermedikleri sürece faaliyetlerini yerine getirdikleri durumlarda söz konusudur.

⁹⁴⁴ Turan, *Doğu Anadolu Tarihi*, 39,227.

⁹⁴⁵ Turan, *Doğu Anadolu Tarihi*, 39,227.

⁹⁴⁶ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, (Ankara: Seha Neşriyat), 65,134.

⁹⁴⁷ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi I*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977) 234.

⁹⁴⁸ Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/52, (Ankara: Eylül 2012), 36-51.

13. yüzyılda Anadolu'da Haydârî şeyh ve dervişleri bu kadarla sınırlı değildir. Çünkü; "*Babalılar, Kalenderi, Edhemî, Câmî, Abdalân yahut Rûm Abdalları ve Haydarî*" gibi farklı isimler altında anılan bu dini zümreler, hem inanç hem de şekil bakımından ayırt edilemeyecek kadar benzer davranışlar içerisindedirler. Örneğin, Babaîler hareketi çerçevesinde eğiliminde olan Barak Baba; (Öl. 1307) "*sakal ve bıyıklarım kestirdiği için kendisini kınayanlara, Kalenden*" olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁹ ki bu zatı Haydârî şeyhi olarak da kabul etmemek için hiçbir sebep yoktur.

15. ve 16. Yüzyıllarda düzenlenmiş tahrir defterlerinde, Selçuklular döneminden itibaren Kalenderî ve Haydarî dervişleri tarafından kurulan kalenderhâne ve haydarîhânelerin varlığı bilinmektedir. Tasavvufi fikirlerini yaymış oldukları bu zaviyeler özellikle *Konya, Kayseri, Larende, Beyşehir, Aksaray, Kırşehir, Ankara, Kastamonu, Tokat, Zile, Niksar* gibi Orta Anadolu'da yoğunlaştığını bu tahrir defterleri⁹⁵⁰ vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Kalenderî ve Haydarîlerin Orta Anadolu ve civarında yoğunlaşması tarikatların Anadolu'ya geldiği ilk dönemde başlamıştır. Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve Selçuklular döneminden itibaren zaviyeler kurarak mürit yetiştiren ve aynı zamanda Selçuklu hükümdarları, Anadolu beylikleri, ilk dönem Osmanlı padişahları ve hanedan üyeleri tarafından desteklenen Kalenderî ve Haydarî önderleri, Anadolu'nun sosyal hayatında önemli tesirleri olmuştur. Ayrıca Anadolu Selçuklu ve Osmanlı devleti bu grubun desteğini almak için bu zaviyelerin kurulmasına ve faaliyetlerini sürdürmelerine önem verdiğini söyleyebiliriz.

4.6. Vefailik

Vefailik Tarikatı, Seyyid Ebû'l-Vefâ Bağdadî tarafından kurulmuştur. Ebû'l-Vefâ'nın babası Seyyid Muhammed Arizi, annesi Fatma ve künyesi ise Ümmü Gülsüm'dür. Ebû'l-Vefâ, 1026 yılında Irak'ın Kusan bölgesinde doğmuştur. Kürtlerin arasında erenlerin atası anlamına gelen "Kakis" ismi ile tanınmaktadır. Lakâbı Tâcü'l-Ârifin'dir. Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiştir. Bu nedenle "Bağdadi" lakabını almış olan Ebu'l Vefa, eğitimin önemli bir kısmını Bağdat şehrinde tamamlamasının ardından Buhara'ya geçmiştir. Dini ilimlerden hadis, fıkıh ve tefsir gibi dersleri aldıktan sonra tekrar Bağdat'a dönerek Şeyh Muhammed Sebaki'ye bağlanmıştır.

⁹⁴⁹ Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, 279-280.

⁹⁵⁰ Gülten, "*Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler*"36-51.

Uzun bir süre şeyhin hizmetinde bulunması ve gösterdiği sadakatiyle kendisine Ebû'l-Vefâ künyesi verilmiştir. Şeyhinin ölümünden sonra Ebû'l-Vefâ, onun yerine geçmiş ve 1107 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁵¹

Vefâîlik tarikatı Anadolu coğrafyasına ne şekilde, hangi tarihlerde geldiği kaynaklarda net bilgi yer almamaktadır. Ancak Menakıb-ı Kudsiyye'den öğrendiğimiz bilgiye göre Ebû'l-Vefâ vefat etmeden önce Anadolu'da müridlerinin Mardin ve çevresinde varlığından bahsetmektedir.⁹⁵² Menâkıb-ı Kudsiyye aracılığıyla bilgi sahibi olduğumuz bu iki müridin Vefâîlik hareketinde görevleri ile ilişkin herhangi bir bilgiye de ulaşamamaktayız. Bu müridlerin Mardin'e Vefâîlik'i yaymak için mi geldiği yoksa burada yaşarken mi dahil olduğu konusu açık değildir. Mardin şehrine tekke açmış olması muhtemeldir. Ancak 12. yüzyılda Vefâîlik hareketi pek de etkili değildir. Çünkü bu yüzyıl propaganda amaçlı hareketlerden ziyade irşadları ile ilgilenmişlerdir. Eğer propaganda hareketi olsaydı 13. yüzyıldaki meşhur isyandan önce tanılır ve bu durum kaynaklara yansır. Aynı zamanda Anadolu'daki ilk yapılanmalar Güneydoğu Anadolu bölgesinde gerçekleşmiştir. Bu ilk yapılanmaların başarısız olduğu söylenemez çünkü Vefâîliğin 13. yüzyılda en aktif olduğu yer Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmuştur. Ayrıca 13. yüzyılın önemli bir isim olan Bâbâ İlyâs'ın şeyhi, Vefâîliğin hareketinin önderi Dede Garkın Elbistan'a yerleşmiştir.⁹⁵³ Dede Garkın ve Vefâî dervişlerinin Anadolu coğrafyasına hangi güzergâhlardan hangi yıllarda geldiği net olarak bilinmese de Anadolu Selçuklu Devleti Sultan I. Alâeddîn Keykubad dönemine denk gelmektedir.⁹⁵⁴ Bu durumu ise Dede Garkın ile Bâbâ İlyâs'ın birlikte Anadolu'ya gelmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu durumun en temel sebebi Orta Asya ve Kafkaslarda gelişen Moğol İstilasına karşın güvenilir ve rahat faaliyetlerini yayacakları yerin Anadolu Selçuklu Devleti olmasıdır. Moğol istilasının artarak devam ettiği bu dönemde I. Alâeddin Keykubad'ın hem siyasi, hem askeri hem de ekonomik faaliyetleri Anadolu'nun güvenliliğini artırmıştır. Anadolu'da; *Mârdin, Elbistan, Maraş, Afyon, Ankara, Antalya,*

⁹⁵¹ Tacü'l-Arifin Es-Seyyid Ebû'l Vefâ, *Ebû'l Vefâ Menakıb-Nâmesi*, çevr. H. Dursun Gümüšoğlu, (İstanbul: Can Yayınları, 2006),13-32.

⁹⁵² Ebû'l Vefâ, *Menakıb-Nâmesi*,65.

⁹⁵³ Ocak, *Babailer İsyanı*, 109,

⁹⁵⁴ Ömer Kaçmaz, “ Tacu'l-Ârifin Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın Tarihsel Yaşamı, Vefâîlik Hareketinin (Tarikatının) Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışında Ve Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşundaki Önemi Ve Ebû'l-Vefâ Menâkıb-nâmesi'nin Edisyon-Kritik Metni”,(Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 94-95.

Balıkesir, Çorum, Tarsus, Konya, Adana, Manisa, Anteb, Sivas , Eskişehir ve Malatya'da bir çok sayıda “Kargın, Dede Kargın” adını taşıyan köy ve ziyaretgah yerleri bulunmaktadır.⁹⁵⁵

I. Alâeddin Keykubad, Dede Garkın ile yakın ilişki içerisinde ve Dede Garkın'ın gösterdiği kerametlerin etkisiyle ona on yedi köy vakfetmiştir. Dede Garkın, Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın mali desteğiyle zaviyesinde irşat faaliyetlerinde bulunarak fikirlerini konar-göçer Türkmenler arasında yaymıştır. Davet ve irşat faaliyetleriyle meşgul olan Dede Garkın, kısa sürede ün kazanmış ve sayısız mürid yetiştirmiştir. Türkmen şeyhlerinin Anadolu'da tasavvufun gelişmesi ve yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu durum, dönemin Anadolu'sunda Türk tasavvufunun sadece Orta Asya'dan beslenmediğini, Güneydoğu Anadolu, Suriye veya İran topraklarında gelişen Türk kökenli olmayan tasavvufi akımların Anadolu'da temsil edildiğini ve hatta gelenek haline geldiğini göstermektedir.

Dede Karkın'ın tarihsel ve tasavvufi kişiliği ile ilgili en eski bilgileri Vefâî hareketinin Anadolu'daki liderliğini yapmış Bâbâ İlyâs'ın torunu ve Vefâîlik hareketini yakından bilen Elvan Çelebi'nin Menakıb-ı Kudsiyyesi'nden öğrenmekteyiz. Ancak Menakıb-ı Kudsiyye'de Vefâîlik tarikatı yada Tacu'l-Ârifin Seyyid Ebû'l-Vefâ ile alakalı herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Fakat buna karşın Elvan Çelebi'nin soyundan gelen Osmanlı dönemi mutasavvıf ve tarihçisi *Âşık Paşa-zâde*, bize bu konuda önemli bilgiler aktarmaktadır. *Âşık Paşazade*'nin eserinde; “....Ben ki, fakîr Dervîş Ahmed *Âşıkım ibn-i Şeyh Yahyâ ibn-i Şeyh Süleymân ve ibn-i Bâlî sultânü'lâlî Âşık Paşayım ibn-i mürşidü'l-âfâk Muhlis Paşayım ve ibn-i kutbü'd-devrân Bâbâ İlyâs halîfe-i es'Seyyid Ebû'l-Vefâ Tacu'l-Ârifin nevvare'l-lâhu kabrehum...*”⁹⁵⁶ verilen bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi Baba İlyas, Seyyid Ebû'l-Vefâ tarikatından olduğunu gösterir. Ayrıca Elvan Çelebi, Baba İlyas'ı Dede Garkın'ın halîfesi ve müridi olarak bildirir.⁹⁵⁷ Baba

⁹⁵⁵ Kaçmaz, “ Tacu'l-Ârifin Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın Tarihsel Yaşamı, Vefâîlik Hareketinin (Tarikatının) Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışında Ve Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşundaki Önemi Ve Ebû'l-Vefâ Menâkıb-nâmesi'nin Edisyon-Kritik Metni”,100, Komisyon, “Karkın” içinde *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1974)21:341.Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmânlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997) 107-108. Rauf Kahraman Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, (İstanbul: Çizgi Kitaprı,2020), 97-98.

⁹⁵⁶ *Âşıkpaşazade, Osmanlı Tarihi*, 319.

⁹⁵⁷ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fî Menasıbu'l-Ünsiyye*,16, 18-19.

İlyas'ın Ebû'l-Vefâ tarikatından olduğunu gösteren bir diğer önemli kaynağımız Abdurrahmân Câmî'nin Nefahâtü'l-Üns isimli kitabındaki "Geyikli Bâbâ" hakkında verilen bilgidir. Bu eserdeki bilgiye göre Orhan Bey dönemindeki devletle omuz omuza savaşıyan dervişlerden biri olan "Geyikli Baba'ya" Orhan Bey tarafından kimin müridi olduğu suali üzerine Geyikli Baba'nın: "*Bâbâ; Bâbâ İlyâs'ın müridi ve Seyyid Ebû'l-Vefâ'nın tarikatından*" olduğunu bildirmesidir.⁹⁵⁸

Karkın boyuna mensup olan Dede Gargın, dört yüz halife yetiştirmiş ve bunların herhangi birinin kendisine karşı herhangi bir muhalefette bulunmamıştır. Dede Garkın'ın ön planda olan halifeleri: *Hacı Mihman, Bağdın Hacı, Şeyh Osmân, Ayna Dola ve Bâbâ İlyâs* 'tır.⁹⁵⁹ Bu halifelerinden en önemlisi olan ve Anadolu Selçuklu devletinin büyük yıkımlara sebebiyet veren Baba İlyas, Dede Garkın'dan sonra Vefailik tarikatının başına geçmiştir.⁹⁶⁰ Diğer halifeleri de Anadolu'nun muhtelif yerlerine göndererek tarikatlarını yaymaya başlamıştır.⁹⁶¹ Elvan Çelebi'nin eserinden de anlaşıldığı gibi Anadolu'ya ilk olarak Dede Garkın'ın önemli halifeleri Anadolu'ya gelerek yerleşimin olmadığı yerlere yerleşerek bu bölgeleri iskana açmışlardır. Bildiğimiz gibi yerleşimin olmadığı, Hristiyan halkın terk etmiş olduğu bölgelere yerleşerek önce bir zaviye sonra burayı bir köy yaparak kültür ve tarikat merkezine dönüştürüp Türk nüfusunu bu bölgeye yerleşimi sağlanıp Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına katkıda bulunurdu.⁹⁶²

Ebu'l-Beka Şeyh Baba İlyas b. Ali Horasan-i (Baba Resâl), Moğol istilası sebebiyle Türkistan'dan göç ederek, Anadolu'ya gelen büyük şahsiyetlerden biridir.⁹⁶³ Dede Garkın'nın seçkin halifelerinden biri olmayı başaran Baba İlyas, onun emri ve destur vermesiyle halifesi olarak Amasya civarında Çat köyü denilen mevkiye yerleşerek, bir zâviye açmıştır.⁹⁶⁴ "*Zamanın ilerlemesiyle şeyhin müridleri ve şöhreti artmış, hatta*

⁹⁵⁸ Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, 802.

⁹⁵⁹ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 17.

⁹⁶⁰ Ocak, *Babailer İsyası*, 87-114.

⁹⁶¹ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 19.

⁹⁶² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar Ve Temlikler, I, İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zâviyeler" V.D., c/II, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Yay., 1942, s. 291. Bu makalenin sadeleştirilmiş versiyonu için bk. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri" Tasavvuf Kitabı, (Yay. C. Çiftçi), (İstanbul: Kitabevi Yay., 2003), s. 141-191.

⁹⁶³ Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gölşehir*, 25, C. Cahen, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", (nşr.İ. Kayaoğlu) *A.Ü.İ.F.D.*, 18.(1970) Ankara 1972, s.195

⁹⁶⁴ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 13, 15, 16, 18, 30-31, Cahen, "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", 194, Ocak, *Babailer İsyası*, 94.

*padişahlar bile görmeye heves eylemişti. Devrin sultam kendisini ziyarete gelince; şeyh ona mihrabın sağında yer vermiş, izzet ve ikramlarda bulunmuş, yemişler içmişler, sohbetle bulunmuşlardı. Hatta sultan onun birtakım kerametlerini gördüğü için, itikad ile gönlünü vermiş ve bütün varlığı ile mürid olmaya lâayık bulmuştu.*⁹⁶⁵ Elvan Çelebi'nin en büyük dedesi olduğu için Baba İlyas hakkındaki bu haberleri abartılı olsa dahi o dönemde Anadolu Selçukluları Devleti'nin başında bulunan I. Alâeddin Keykubad'la aralarının gerçekten iyi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, aynı sultanın Varto'ya kadar gidip şeyhlerle görüştüğünden ve şecerelerini tasdik ederek onlara çeşitli imkanlar verdiğinden bahsedilmişti. Ancak bu iyi ilişkiler; sultanın ölümü ile bozulmuştur.⁹⁶⁶ Müridlerinin devamlı artmasını gören bazı muhalifler Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı kışkırtarak aralarının açılmasına sebep olmuştur.⁹⁶⁷

Bu şekilde devlet ricali ile arası açılan Baba İlyas: Amasya yakınlarında yerleştiği köyde ücretsiz olarak köyün davarlarını güdüyor, tam bir zühd ve riyâzât hayatı yaşıyor, küskün olan çiftçilerin, kar-kocaların arasını düzeltiyordu. Yaptığı bu işlere karşılık hiçbir ücret almadan, âdeta karın tokluğuna çalıştığından kısa zamanda halkın sevgi, saygı ve takdirlerini kazanmaya başlamış ve yapmış olduğu zaviyede müridlerini çoğaltarak etrafındaki köylüleri ve ahaliyi üstün kudret ve keramet sahibi olduğuna inandırmayı başarmıştır. Çünkü şeyh, çok iyi bir "sihirbaz" olduğundan birçok defa fevkalâde olaylar göstermiş yazdığı muskalarla bazı hastaları iyileştirmiş, halkı kerametlerine inandırmayı dolayısıyla kandırmayı başarabilmişti.⁹⁶⁸ Bu gibi yollarla Amasya'da ve çevresinde büyük bir şöhrat kazanan Baba İlyas, kendisini Peygamber (Resûl) îlân etmiş, bir taraftan halkı buna inandırmak diğer taraftan da onları isyana hazırlamak ve teşvik etmek için kendi müridi Baba İshak'ı Hısn-ı Mansur (Adıyaman)'a yollamıştır.⁹⁶⁹ Baba İlyas'tan bu

⁹⁶⁵ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 30-31.

⁹⁶⁶ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 31-23.

⁹⁶⁷ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 32, 44.

⁹⁶⁸ İbn Bîbî, *El Evamirü'l Ala'yye fi'l Umuri'l Ala'yye II*, 19: İbn Bîbî burada; Baba İshak'tan bahsederken aslında Baba İlyas'ı anlatmaktadır. Bu hususta sonra gelen pek çok araştırmacı da aynı hataya düşmüştür. Geniş bilgi için bkz. Ocak, *Babailer İsyanı*, 95, 122; ayrıca İbn Bîbî ibi'nin burada verdiği bilgiler; "Baba İlyas" eski bir şaman olma hüviyetini henüz kaybetmemiş bir Türkmen Babası olduğunu gösterir. Bkz: Ocak, *Babai İsyanı*, 103-106.

⁹⁶⁹ Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih II*, 539-540: Ayrıca Elvan Çelebi'ye göre Baba İshak, Baba İlyas'ın baş halifesi idi. Bkz. Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 47, 48, 49.; H. Hüsameddin ise Baba İlyas'ın bu işlerde fazla bir tesiri olmadığını bütün bu işleri bir Rum dönmesi olan Baba İshak'ın, Rum Krallığını kurmak için planladığını iddia etmektedir. Bkz. Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, 219-232.

şekilde emri ve tam yetkiyi alan Baba İshak faaliyetlerine başlar. H. Hüsameddin'e göre; Şîî mezhebinin usulünü, bâtinîliğin esaslarını ve sihirbazlık maharetini çok iyi bilen bu şahıs, Baba İlyas'ın nüfuzundan da tam bir istifade ile Müslüman kılığında halkın dînî inançlarını zikredilen müfrit mezheplerin esaslarını birleştirmek suretiyle bozuyor, birtakım cahilleri kendine bağlamağa başlıyordu. Yaptığı hokkabazlıklarla da halkın ilgisini çekerek taraftarlarının hızla çoğalmasıyla etrafında yeterli kalabalık meydana gelmiştir.⁹⁷⁰Bir taraftan da ayaklanma için hazırladığı bu insanlara gerekli malzemeyi tedarik ediyor bir yandan da Türkmenler kendi merkeplerini, öküzlerini satarak silahlanıp atlarına binip harekete geçiyor.⁹⁷¹ Böylece harbe hazırlık safhasını ve siyâsî, iktisadî, içtimaî yönden çeşitli huzursuzluklar içerisinde bulunan Türkmenleri teşkilatlandırma işini tamamlayan Baba İshak,⁹⁷² Gıyâseddin Keyhüsrev'in sefahat hayatını, zulüm ve adaletsizliklerini de bahane etmek suretiyle, dînî bir hava⁹⁷³ vermeyi de ihmal etmediği meşhur isyanı başlatmıştır. Bu isyan 1240'larda Baba İshak tarafından başlatılarak aylar boyunca Anadolu Selçuklu Devletini şiddetli bir şekilde uğraştıracak ve sarsacak şekilde Kefersud, Adıyaman, Kâhta, Malatya, Amasya, Sivas, Tokat, Kayseri hatta Kırşehir yakınlarına kadar ulaşan geniş bir bölgeye yayıldığı için güçlkle bastırabilmiştir.⁹⁷⁴

Elvan Çelebi eserinde isyanın sorumlusunu daha çok Baba İshak'a yüklemektedir. Bu muhtemelen dedesini isyanın dışında tutmak içindir. Fakat bu durumun böyle olmadığı açıktır. Örneğin isyanın Amasya'ya doğru ilerlemesinin en mühim sebebi kendini Peygamber tanıtan Baba İlyas'ı görme ve ona kavuşma isteğidir. Ebû'l-Ferec: *"müslüman askerleri bu küçük kuvvete hücum edemediler, ancak bin frenk atlısının hücumlarından sonra, diğerleri de onlara katılarak bu fitneyi bastırdılar."*⁹⁷⁵ ifadesi Baba İlyas'ın kazanmış olduğu manevi otoritenin Anadolu Selçuklu askeri üzerindeki etkisi dikkat çekicidir.

⁹⁷⁰ Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, 227-235

⁹⁷¹ Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih II*, 540.

⁹⁷² Mehmet Altan Köymen, "Türk Tarihinde Kültür Mücadelesi", *T.K.*, 4/ 48 (Ekim 1966) 1122, M. Bayram, "Baba İshak Harekatının Gerçek Sebebi ve Ahî Evren ile ilgisi", *D.D. XVII*, S.2 (Ankara 1979) s.70

⁹⁷³ Köprülü, "Anadolu'da İslamiyet", 302, Köymen, "Türk Tarihinde Kültür Mücadelesi"

⁹⁷⁴ Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih II*, 540, İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye II*, 478-482.

⁹⁷⁵ Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih II*, 540

Baba İlyas'ın ölümü (1240) duyulmasına rağmen: "*Baha'nın kendilerine yardım etmek üzere melekleri getirmek için gitmiş olduğu şâyiası*" bu duruma olan inançları nedeniyle Amasya'ya kadar ilerlemişlerdir.⁹⁷⁶ İsyan için hazırlıkların yapıldığı sürede Baba İlyas kendisine Resül demesi asıl Peygamberin kendisi olduğunu, Allah'ın kendisine saltanatı ve zaferi vadettiğini ileri sürerek taraftarlarını cesaretlendirip teşvik etmiştir. Türkmenler bu teşvikle cesaretlenip Amasya kalesine saldırılarıyla Babailerin birçoğu ölmüştür. Ancak bu durumun sorumlusu Allah değil şeytan olduğunu ileri sürmesine rağmen isyancıları ikna edememiştir. Ayrıca köşeye çekilip "*Tanrım ne yaptın sanırım ki uyuyorsun*" demesi bu isyandaki inancını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca yakalanmasına yakın taraftarlarına zafere kavuşana kadar savaşmalarını emr ediyor ve tavsiyelerde bulunuyordu.⁹⁷⁷ Buradan da anlaşıldığı gibi isyanda önemli bir lider olan Baba İlyas, halifelerin ve Türkmenlerin içerisinde yaygın bir takım dini inançları büyük bir ustalıkla kullanıp bu ayaklanmanın din çatısı altında örtmesini de iyi bilmiştir. Ancak Babailer İsyanı dini özellik taşımamaktadır yalnız din çatısı altında yürütülmeye çalışılmıştır. Bu isyan Türkmenlerin kötü iktisadî ve içtimaî şartlar içerisinde yaşamasından kaynaklı siyasi amaç doğrultusunda Selçuklu saltanatını ele geçirme gayesidir.

Babailer İsyanı Anadolu Selçuklu devletinin uygulamış olduğu toprak rejimi ile yakından ilişkilidir. Selçuklular ilk fetihlerinden itibaren sosyal krizin önüne geçebilmek için kendi geleneklerine uygun olan miri toprak rejimi ile askeri iktalar sistemini uygulamıştır. Feth edilen tüm topraklarda İslam hukukunu baz alarak toprak devletin malı olarak telaki edilmiştir. Fakat bazı durumlarda özel mülkiyet anlayışını da kabul etmiştir. Özel mülkiyet bahçeleri bağları, köy ve şehire yakın olan buğday ve arpa tarlalarını da içine almaktaydı. Divan-ı Malike şeklinde ifade edilen bu topraklar satılamaz, bağışlanamaz ve miras yolu ile devredilemezdi. Yani Anadolu Selçukluların toprak rejimi askeri iktâ sistemine dayanmaktaydı. Bu toprakları devlet askeri sınıfa mensup olan Türkmen beylerine ve devlet görevlilerine vermektedir. Bu topraklar üzerinde birçok Türkmen boy ve köylüleri yaşamakta ve bu topraklar miri arazinin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Hem Müslüm hem de gayrimüslim halk öşür ve haraç adı altında vergi

---

⁹⁷⁶ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fî Menasıbu'l-Ünsiyye*, 58-59, Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih II*, 539-540, Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, 219- 225.

⁹⁷⁷ Ocak, *Babailer İsyanı*, 227.

vererek tasarruf hakkına sahip oluyordu. Türkmenler bu topraklarda hayvanlarını için otlak, kendileri için ise kışlak şeklinde faydalanıyordu. Tarımla uğraşanlar da aynı haklara sahipti. 13. Yüzyılda toprak rejimi bu şekilde olup Moğol istilaların baş göstermesiyle gelen göçmen Türkmenleri müşterek mülkiyet anlayışıyla bu topraklara bu rejim doğrultusunda yerleştirildi. Daha sonra bu toprak rejiminde bazı sıkıntılar meydana geldi. 1192 de II. Kılıçaslan'ın ölümü sonrasında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü ve yaşanan taht mücadeleleri ülkenin ekonomisinde ciddi sorunların yaşamasına neden oldu. Bu duruma sebep olan nüfus kazanmak için toprakların yanlış kullanımları toprak rejimini bozmuştur. 13. Yüzyılın başlarında devlet siyasi, ekonomik ve kültürel bakımından en parlak dönemini yaşarken toprak rejimi bozulmuş. Bu durum ise köylerde özel mülklere sahip toprak aristokrasisi ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sistem köylüleri ırgat yerine koyarak devlet ile köylü arasına aracı koymuş oldu. Yine bu dönemde iktaların vakıf haline gelmesi de ayrı bir sorundu. Yani birçok sipahinin ve bazı emirlerin iktalarını öldükten sonra miras yoluyla devretmesiyle iktaların gelirlerinin aile içinde koruma altına almış oldu. Bu durum Türkmenlerin yaşadığı toprakların azalmasına, hayvanlarına otlak ve kendilerinin de kışlak bulmasında ciddi sıkıntılar yaşamasına neden oldu. Ayrıca Moğol İstilasası, yeni göç dalgaları artan nüfusla bu sorunlar gittikçe arttı. Bu yoğun nüfus karşısında yerleşik halkın ellerindeki arazileri paylaşmak istememesi büyük huzursuzlara ve çatışmalara neden oldu. Bu ise hayvanlarına otlak kendilerine de kalacak arazi arayan devletin talimatlarına uymayan kendi bildikleri gibi hareket eden Türkmenlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu nedenle isyanın temelindeki sebep göçmen Türkmenlerin hayatlarını devam ettirme mücadelesidir. Bu isyanın içtimai yönü ise göçmen ve yerleşik hayata geçen Türkmenlerin yaşam tarzları arasındaki farklılıklar nedeniyle yaşanan sosyal sürtüşmedir. Önemli bir mesele de Selçuklu devletinin Türkmenlere nazaran devlet görevlerine İran unsurunu tercih etmesidir. Devlet nüfusunu oluşturan Türkmenlerin kendi topraklarında ikinci sınıf muamelesi görmesi Türkmenlerin merkezi otoriteye karşı çıkmalarındaki en önemli sebep diyebiliriz. Bu duruma birde II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in şaşalı hayatı, bütün yetkilerini veziri Sa'adeddin Köpek'e devretmesiyle bu durumdan faydalanan devlet adamların halkı yüksek vergilerle ezmesi durumudur. Yani Babailer İsyanının temel

sebepleri ekonomik, yoğun nüfus göçü, sosyal ve psikolojik sebepler olarak birbiri ile bağlantılıdır.⁹⁷⁸

Menakıb-ı Kutsiye’de Baba İlyas’ın dört oğlu olduğu ve isyan sırasında Mahmud’un öldüğü bilgisi verilmiştir. Ömer’in ise isyan sonrasında ele geçirildiği ancak Eber lakaplı Yusuf ve Uzun lakaplı Resül tarafından kurtarılacak farklı bölgelere göç ettiği ve orada öldüğü belirtilmiştir.⁹⁷⁹ Yahya hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte, Hacı Bektaş Veli’nin halifesi olduğu ifade edilen kişilerden birinin Yahya Paşa olduğu belirtilmiştir.⁹⁸⁰ Ancak Yahya Paşa’nın nasıl halife olduğu, soyu ve nereyi kendine yurt tuttuğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Baba İlyas bağlılarından olan Hacı Bektaş Veli’nin ise isyana katılmayarak Sulucakarahöyük’e çekildiği ifade edilmiştir. Metinde verilen bilgiler, Baba İlyas’ın oğulları ve Hacı Bektaş Veli’nin halifeleri hakkında bilgi vermektedir. İsyen sırasında Muhlis Paşa daha bebettir. Elvan Çelebi eserinde Muhlis Paşa ile alakalı ayrıntılı bilgi vermektedir. Buda dedesine verdiği önemi gösterdiği gibi Baba İlyas’tan sonra tarikatı toplayan isim olmasıyla da yakından ilişkilidir. İsyen sırasında bebek olan Muhlis Paşa tacir Hoca Şerefeddin tarafından kurtarılacak kimliğini gizleyip yedi yaşına kadar tüm bakımlarını karşılamıştır.⁹⁸¹ Yedi yaşından sonra devletin takibat ve kıyımlarından dolayı Mısır’a götürülen Muhlis Paşa 1260-1277 yılları arasında Mısır’da I. Baybars’ın himayesine girmiştir. Burada saygınlığını artıran Muhlis Paşa, Anadolu’ya⁹⁸² dönerek babasının bıraktığı yerden mücadeleye devam etmek istemiştir. Anadolu’ya geldiği 1254-1255 tarihleri arasında Anadolu’da zulüm ve adaletsizlikler baş göstermekteydi. Hem Müslim hem de gayrimüslim halk bu zulümler karşısında bıkmış kendilerine kurtarıcı gözüyle baktıkları Muhlis Paşa’yı istemektedir.⁹⁸³ II. Gıyaseddin’in 1246 yılında ölümüyle Anadolu Selçuklularında taht mücadeleleri başlamıştır. II. Alâeddin Keykubad, II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki mücadele, devlet adamlarının siyasi rekabetleri, Moğol mücadeleleri ve baskılarının yoğun olduğu bu süreçte ülkede dirlik ve düzenin bozulmasına neden olmuştur.⁹⁸⁴ Bu süreçte Anadolu’da olan Muhlis Paşa Anadolu’yu karış karış gezmiş ve on yedi kez de

⁹⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ocak, *Babailer İsyani*, 114-146.

⁹⁷⁹ Çelebi, *Menakıbu’l-Kutsiyye fi Menasıbu’l-Ünsiyye*, 61-62.

⁹⁸⁰ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilayet-Namesi*, 81.

⁹⁸¹ Çelebi, *Menakıbu’l-Kutsiyye fi Menasıbu’l-Ünsiyye*, 69, 71.

⁹⁸² Çelebi, *Menakıbu’l-Kutsiyye fi Menasıbu’l-Ünsiyye*, 72, 74.

⁹⁸³ Çelebi, *Menakıbu’l-Kutsiyye fi Menasıbu’l-Ünsiyye* 74-75. b. 839-846.

⁹⁸⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 458-504

hapsedilmiştir. Muhlis Paşa bu ortamda intikam amacıyla yeni bir harekete başlatmak yada devletin bu olumsuzluklarına muhalif olan Türkmenler içinde yer almak için sürekli yer değiştirmiştir. Bu süreçte devlet tarafından sürekli sıkı takip altında alınmış ve on yedi kez hapsedilmiştir.⁹⁸⁵ Muhlis Paşa'nın sürekli hareket halinde olmasının bir diğer nedeni ise isyan sonrasında dağılan tarikatı toplamak amacı da gütmektedir. Kendisine itaat etmeyen mürit ve halifeleri bulunsada etrafa dağılan Vefaileri bir araya getirmeyi başarmıştır.⁹⁸⁶ Muhlis Paşanın 1273-1274 yıllarında ölümüyle Vefailik önce Baba İlyasın halifesi Şeyh Osman'a ondan da oğlu Âşık Ali Paşa'ya geçmiştir. Küçük yaşlarda tarikat içerisinde önemli şahsiyetlerce yetişen Âşık Paşa 14. yüzyıla intikal etmiş bir Vefai şeyhi olarak Kırşehir'deki zaviyesinde yoğun irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Tasavvufi terbiyesi, tecrübesi, eserleri ve tesirleri daha çok şehirli yüksek kültür çevresinde saygı gören Sünni bir mutasavvıf portresi çizmiştir.⁹⁸⁷

Babai İsyanından sonra Vefai tarikat mensupları Selçuklu devlet idaresi tarafından sıkı bir tatbikata uğratılmış ve davalarından vazgeçmeyenlere de ağır işkenceler yapılmıştır. Örneğin Baba İlyas'ın halifelerinden olan Aynüddeve davasından vazgeçmediği için canlı canlı derisi yüzülmek suretiyle öldürülmüştür⁹⁸⁸. Vefai şeyh ve dervişleri bu baskıdan kurtulabilmek için otoritenin daha zayıf olduğu ve irşadlarını yaymada kolay gördükleri uc bölgelere yerleşmişlerdi. Anadolu Selçuklu devleti yeni isyanları önlemek için vakıf ve zaviyeleri destekleyerek kontrol altından tutmaya çalışmıştır. Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev 1274 yılında Şeyh Marzubân, Behlül Baba zaviyesi için vakıflar tahsis etmesi⁹⁸⁹ bu amaç doğrultusunda yapıldığını ayrıca yeni Türkmen isyanların önüne geçmek için önlem olarak kontrol altında tutmayı amaçladığını

⁹⁸⁵ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 109

⁹⁸⁶ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye* 97- 98.

⁹⁸⁷ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 104,1128, 129, 132,133. Fuad Köprülü, "Âşık Paşa", *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları,1978), I/703-705, Ahmet Yaşar Ocak, "Âşık Paşa" ", *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları,1991), 4/ 5, Âşık Paşa, *Garip-name I/I*, haz. Kemal Yavuz, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000), XLV-LX.

⁹⁸⁸ Haşim Şahin, *Orta Zamanın Türkleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 177.

⁹⁸⁹ Hasan Yüksel, "Selçuklular Devrinden Kalma Bir Vefâi Zaviyesi (Şeyh Marzuban Zaviyesi)". *Vakıflar Dergisi*. S.25. (1995), 235-250. Hasan Yüksel, "Bir Babai (Vefâi) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)". *Osmanlı Araştırmaları*. S. 21. (2001), 97-105, Haşim Şahin, "Vefâiyye", *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012)42/ 601. , Haşim Şahin, "Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefaiyye Tarikatı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S.70, (2014), 45-46.

söyleyebiliriz aksi taktirde devlete böyle bir büyük yıkım veren tarikat için böyle cömert davranmasının başka açıklaması olamaz.

Anadolu Selçuklu, Köseadağ savaşının akabinde yıkılma sürecine girmiştir. Bu durumdan faydalanan beylikler bağımsızlıklarını ilan etmesiyle Türkmenler beyliklere ait topraklara yerleşerek faaliyetleri buradan yürütmeye çalışmıştır. Dulkadiroğlu ve Eretna Beyliği topraklarında zaviyeler kurup irşatlarını sürdürmüşlerdir. Bu beyliklerden en önemlilerinden biri de Osmanlı Beyliğidir. Osmanlı Beyliğinde tarikatın en önemli isim Osman Bey'in kayınpederi Şeyh Edebalı'dır. Şeyh Edebalı'nın Vefai tarikatına mensup olduğunu *Ebû'l Vefâ Menakıb-Nâmesi'de* yer almaktadır. Orhan ve Osman Bey'in güvenini kazanan şeyh Edebalı Bilecik'te büyük bir zaviye yaptırması Vefaiye tarikatının Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki etikliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç olarak Babai İsyanı Selçuklu idaresi açısından oluşturduğu tahribat çok ağır olmuştur. Selçuklu yönetimin ve ordusunun yetersizliği açık bir şekilde anlaşılmıştır. Anadolu'yu ele geçirmek için fırsat kollayan Moğollara istedikleri fırsat verilmiştir. Moğollar Babai'ye isyanından üç yıl sonra 1243'teki Köseadağ savaşında Selçuklu ordusunu ağır bir yenilgiye uğratarak Anadolu'daki hakimiyeti fiilen ellerine geçirmişlerdir. İsyan eski gelenek ve görenekleri devam ettiren konar-göçer Türkmen halkı ile merkezi idareyi benimseyen Selçuklu devlet idarecileri arasındaki çarpışmanın en büyük örneğini teşkil etmekle birlikte şehirli-köylü ayırımını da her yönüyle gözler önüne sermiştir. Göçebe geleneklerini devam ettiren Türkmenler, Babailer İsyanını kendilerini kontrol altına almaya çalışan rejime karşı başkaldırının bir sembolü olarak kabul etmiş ve daha sonraki dönemlerde çıkacak olan diğer Türkmen isyanlarının dayanak noktası olmuştur. Babailer İsyanının en önemli sonuçlarından biride; isyana katılan ve Selçuklu idaresinin takibatından kurtulabilmek amacıyla bölgelere çekilen Türkmen Babalarının Selçuklu idaresinin kaybolduğu dönemlerde ortaya çıkan Türkmen Beylikleri bünyesinde faaliyet göstermeleri bu beyliklerin oluşumuna katkıda bulunmalarıdır. Bu şahsiyetler bizzat kendileri ya da yetiştirdikleri müridleri vasıtasıyla Selçuklulardan umduğunu bulamayan gayrimemnun Türkmenleri de etrafına toplayarak uç bölgelerin Türkleşmesi ve İslamlaşmasına, yeni fethedilen bölgelerin iskanına önemli katkıları olmuştur.

4.7.Rifâîlik

13 yüzyılın sonlamdan itibaren teşkilatlı bir şekilde ortaya çıkan ve devamlılığı olan tarikatlardan biridir.⁹⁹⁰ Rifailik tarikatının kurucusu Ahmed b. Ali el-Mekkî b. Yahya er-Rifâî 1118 yılında Basra'da doğmuştur.⁹⁹¹ Seyyid olduktan sonra Şâfiî mezhebi üzerine fıkıh öğrenmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra tasavvuf yoluna sülûk ederek, dünya nimetleri ile ilgilenmemiş nefsi ile mücadele içinde bir hayat sürmüştür.⁹⁹² Er-Rifai'nin vefatının ardından tarikat Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli'de birçok kola ayrılarak devam etmiştir.⁹⁹³

13.yüzyılda Anadolu'da yerleşen Rifaiyye ya da Ahmediyye tarikatı Moğol istilasından sonra en fazla etki alanı olan Irak bölgesinde “*Türk-Moğol*” şamanlığından etkilenmiş bir tarikattır.⁹⁹⁴ Rifailik Irak, Azerbaycan, Anadolu ve Altun-Ordu'ya ait bazı merkezlerde yayılmıştır. Ayrıca Rifâîlik'in, dinî erkânının hâricî şekillerinde Moğolların tesirleri görülmektedir. Rifâî dervişleri Moğollar içinde itibar sahibi olabilmek için bir yandan onlara sihirli ve tabiat-üstü özellikler göstermek durumunda kalmış ki Moğollar, bu tür şeyleri şamanlarından beklemektedir. Diğer yandan Moğol şamanları İslamiyet'i benimseyen yöneticilerine yaranmak ve yaşadıkları İslâmî çevrede itibar kazanmak için İslâm ve özellikle sufilik kisvesine bürünmeye önem göstermişlerdir.⁹⁹⁵ Bu gibi özelliklerle halk tabakasında farklı bir şekil almıştır.⁹⁹⁶ Alt sınıfa mensup olan Rifailik tarikatı Anadolu coğrafyasından büyük öneme sahip olmasa da genel anlamda Sünni yapısını korumuştur.⁹⁹⁷

Eflakî' den edindiğimiz bilgilere göre; Rifâîlik, Mevlâna döneminde Konya'ya kadar geldiğini,tesirlerini devam ettiği belirtilmektedir. “*Seyyid Ahmed Rifâî'nin oğlu*

⁹⁹⁰ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi II*, Çev. Salih Tuğ, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları,1980),672

⁹⁹¹ Ahmed Er-Rifâî, *Ahmed er-Rifai Menkıbeleri*, Terc. Nurettin Bayburtlugil-Necdet Tosun, (İstanbul: Semerkat Yayınları,2014),206.

⁹⁹² D. S. Margohouth, "Ahmed Rifâî", *İçinde İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Yayınları), 1/203, Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989),2/127.

⁹⁹³ Ergün Öztürk, “Ahmed Er-Rifai ve Rifaiyye Tarikatı”, (Basılmamış Doktora Tezi), *Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Konya: 2021), 170.

⁹⁹⁴ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 96, Fuad Köprülü, "İslâm Sûfi Tarikatlarına Türk - Moğol Şamanlığının Tesiri", (nşr. Y. Altan) *A.Ü.İ.F.D.*, XVIII (1970) Ankara 1972,146 -147, Mehmed Eröz, *Eski Türk Dini ve Alevilik-Bektaşilik*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992) 1

⁹⁹⁵ Köprülü, "İslâm Sûfi Tarikatlarına Türk - Moğol Şamanlığının Tesiri", 147.

⁹⁹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII (Ankara 1978),260.

⁹⁹⁷ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 96.

Seyyid Tâceddin, dervişler, ipek kumaş (ciling) giyenler ve kendisini ilâhlaştıranlardan bir grupla birlikte Konya'ya geldiler. Emirler, eşraf, halk grubu ve fütüvvet erbabı (ahiler) onları karşılayıp, Karatay medresesinde misafir ettiler. Halkın bazıları onların delisi gibi olduğu halde, bir kısmı da onlara pek fazla yüz vermedi. Çünkü bunlar kendilerini ateşe atmak, kızgın demiri ağızlarına sokmak, şeker yapmak, mumu lâden haline getirmek, kamçıdan kan akıtmak ve daha bunlar gibi başka hileli oyunlar (sihirbazlıklar) yapıyorlardı. Konya halkı bu gibi şeyleri pek az gördüğünden çok tuhaf ve garip buluyor, aşağı tabakadan bazı insanlar da bunları, keramet sanıyordu. Oysa ki olgun, hâl sahibi kişiler ve veliler nazarında bu gibi hokkabazlıklar, dervişlerin yemek kırıntıları, şeyhlerin artıkları ve velilerin belaya tutulup cezalanmaları olarak kabul edilir. İşte, Rıfâîlerin geldiğini duyan Konya hatunlarının çoğu; Mevlâna'nın eşi Kira Hatun'un mürideleri olduğundan, ona gelerek ısrarla, bu dervişlerin marifetlerini seyretmek için beraberlerinde, Karatayı Medresesine gelmesi için ricalar ettiler. Kira Hatun'da dayanmayıp onlarla gitti. Mevlâna eve geldiğinde bunu duyunca, eşine çok kızdı ve yüzüne sert sert baktı".⁹⁹⁸ İbn Battuta'nın Irak'ın Vâsıt şehrinde, Anadolu'dan dedesinin mezarını ziyarete gelen Ahmed Rufai'nin torunu Şeyh Ahmed Küçük ile ilişkin gözlemleri Eflakî'yi onaylayarak ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır: "ikinci namazı kılındıktan sonra, tabi ve def çalınıp dervişler raksa başladılar. Yemekler yenilip yatsıyı kıldıktan sonra, Şeyh Ahmed huzurunda dervişler zikr, bundan sonra da semâ eylediler. Önceden yüklerle hazırlanarak ateşlenen odunların içine, dervişler raks ederek girdiler. Ateş tamamen sönünceye kadar, kimi yerde yuvarlandı, kimi ateşi ağzına aldı. Bu cemaatin âdeti böyledir. Ahmedîler (Rıfâîler) onunla tanınır. Bunlardan bazıları büyük bir yılanı alıp, başını dişleriyle sıkarak koparır."⁹⁹⁹

Eflâkî'nin verdiği bir diğer bilgi: "Abdal'ın ve ahrarın özü Seyyid Ahmed Kûçek-i Rıfâî; Amasya'da {Ulu Arif} Çelebi (Öl. 1320)'yi ziyarete gelmiş ve sohbet etmişlerdi. Sonra; Seyyid Ahmed'in mensuplarından (Ahmedîler) bir topluluk içeri, ellerinde büyük bir kabakla girip okumaya ve semâa başlamış, çok heyecanlar gösterip deliliklerde bulunmuşlardı. Seyyid Ahmed özürler dileyerek "Ariflerin Sultam ve Sultanların Arifleri

⁹⁹⁸Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 538-539. Özkan Dayı-Ömer Subaşı, "Selçuklu Sarayında Mevlevî Kadınlar" içinde *Türkiye Selçukluları Ve Konya-Konya Kitabı-XIX*, Cilt:III.(Konya:Konya Ticaret Odası Yayınları,2023),409-425.

⁹⁹⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâmesi I*, 260-261.

mazur görsün; zira bizim deliler çok zamanlar böyle kabak sesiyle semâ ederler" deyince, Çelebi'de; "çok güzel, dervişlerin yaptığı bütün işler hoş görülür ve sevilir..." cevabını vermiş, bunun üzerine Seyyid Ahmed hediyeler vererek mürid olmuş, Çelebi'de sırtındaki elbiseleri ona giydirerek arkadaş ve kardeş olmuşlardır.¹⁰⁰⁰ Elvan Çelebi'nin eserindeki: *"Seyyid Rufâi-i Kebîr bir arslana binip, yılanı kamçı edinerek Dede Garkın'ın ziyaretine gitmiş, Dede Garkında bir duvarı yürüterek onu karşılamıştı"*¹⁰⁰¹ rivayeti desteklemektedir.

Elvan Çelebi'nin vermiş olduğu bilgiyi değerlendirecek olursak Ahmed er-Rifâî 1182'de vefat etmiş olduğundan Dede Garkın ile görüşmesi ne yer ne de zaman bakımından mümkündür. Eflâkî'nin bahsettiği Seyyid Taceddin¹⁰⁰² de Ahmed er-Rifâî'nin oğlu olması aradaki zaman farkı düşünülürse mümkün değildir. Bu bakımdan Elvan Çelebi'nin bahsettiği kişinin Ulu Arif Çelebi'yle görüşen Ahmed Kûçek'i Rifâî olması muhtemeldir.¹⁰⁰³ Her anlamda Seyyid Ahmed Kûçek'in, 13. yüzyılda Anadolu'da Rifâîlik'i temsil eden bir şeyh olduğunu söyleyebiliriz.

Seyyid Ahmed Kûçek'in Konya'ya gelişi sırasında karşılamada şehrin ileri gelenlerin arasında Ahilerin de bulunması Rifâîlerle Ahiler arasından yakınlığın bulunması ihtimalini düşündürmektedir.¹⁰⁰⁴ Eflâkî'nin ifadelerine göre; Rifâîlerle halk tarafından tanınmakta ve sevilmektedir. Hatta Kira Hatun gibi önemli kişiler bile diğer kadınlarla birlikte onları görmeye gitmektedir. Bu dervişler, Karatay Medresesinde misafir edilmekte ve şehrin emirleri ile ileri gelenleri tarafından güzel bir şekilde kabul görmektedirler. Mevlâna'nın eşine kızması, Rifâîler'in yaptıklarından hoşlanmadığını gösterse de torunu Arif Çelebi; *"Dervişlerin bütün işleri hoş görülür ve sevilir"* diyerek, bunları müsamaha ile karşılamaktadır. Ayrıca iki şeyh arasında hediyeleşecek kadar iyi bir münasebet görülmektedir. Şunu söyleyebiliriz ki Mevlevîler ile Rifâîler yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu yakınlığında namaz kılmaları ve Sünni özellikler taşımalarının da muhtemelen büyük payı vardır.

¹⁰⁰⁰ Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 668-669, Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 134-135.

¹⁰⁰¹ Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasibu'l-Ünsiyye*, 11-12.

¹⁰⁰² Eyüp Öztürk, *Velilik ile Delilik Arasından İbnu'l Serrac'ın Gözünden Muvelleh Dervişler*, (İstanbul: Kitapyayınevi, 2016) 19.

¹⁰⁰³ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilayet-Namesi*, 136.

¹⁰⁰⁴ Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, 13.

Mevlanâ'nın hayatta olduğu bir sürede Konya'ya kadar gelen Rifailik, Mevlevîlik gibi genç bir tarikatla yarışacak konuma hiçbir vakit gelememiştir. Ancak Rifâîliğin Anadolu'da pasif özellikte olduğunu da söyleyemeyiz. Örneğin: Kayseri - Develi'deki kitabesinde Abdal olarak belirtilen ayrıca bir Rifâî Şeyh'i olduğu kaydedilen Seyyid Şerif adına 1295-1296 yıllarında yapılan türbe mimari ve donanımı ile veli türbelerinin içinde önemli bir özellik taşımaktadır.¹⁰⁰⁵

İbn Battâta'nın Seyahatnamesinde; Kuzey Anadolu, İzmir, Bergama, Amasya çevresindeki Sûnusâ da Rifâî derviş ve zaviyelerine rastladığını ayrıca bu zaviyelerde misafir olduğundan bahsedilmektedir.¹⁰⁰⁶ Bu durum gösteriyor ki 14. yüzyıllarda Rifâîlerin Anadolu'da geniş alana yayıldığını ve faaliyetlerini bu zaviyeler vasıtasıyla yaptığını göstermektedir. Hüseyin Hüsameddin'in eserinde Irak'ta Vâsıt şehrindeki Şeyh Ahmed'i Kebir-i Rifâî'nin türbesini Amasya'nın Lâdik kasabasında göstererek; vakıfları, imarethanesi ve tekkesi olan bu meşhur türbenin, Lâdik'i bir ziyaret yeri haline getirdiğinden bahsetmektedir.¹⁰⁰⁷ Ayrıca Rifâîlere ait 1257 tarihli Amasya Taşova'da yer alan *Seyyid Nûreddin Alparslan Zâviyesi*, 1295-1296 yıllarında Kayseri mevkiine yakın Develi'de yer alan *Seyyid Şerif* isimli Rifâî şeyhinin mezar taşının bulunması¹⁰⁰⁸ Anadolu topraklarında geniş alanlara yayılarak sosyal-kültürel hayata önemli etkilerinin olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki 13. yüzyıldan itibaren Anadolu'da çeşitli şehirlere yerleşen Rifâîlerin o dönemlerden itibaren gerek siyasi gerekse de içtimai açıdan büyük etkiler bırakmamışlarsa da varlıklarını birçok zümreye hissettirmesini bilmişlerdir. Mevlâna'nın hayatta olduğu dönemde Anadolu'da bulunan Rifâîler, Mevlâna ve çevresi tarafından destekleyip kendilerine yakın tutulmuştur. Mevleviliğe aykırı olan ayinlerinin olmasına rağmen bu kadar desteklemelerindeki önemli olan nokta devletten uzak tutarak siyasetteki konumlarını korumak olarak değerlendirebiliriz.

¹⁰⁰⁵ Hakkı Önkâl, "Anadolu Selçukluları Devri Velî Türbeleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Kültürü Dergisi* S.289 (1987) 320. Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, 12.

¹⁰⁰⁶ Battûta, *Seyahatnâmesi*, 417,425,427,471.

¹⁰⁰⁷ Hüsameddin, *Amasya Tarihi I*, 208-228, Hüsameddin, *Amasya Tarihi II*, 295.

¹⁰⁰⁸ Hüsameddin, *Amasya Tarihi, II*, 18, Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", 99, Sadi Bayram, "Amasya-Taşova-Alparslan Beldesi Seyyid Nureddin Alparslan er-Rufâî'nin 655 H./1257 M. Tarihli Arapça Vakfiyesi Tercümesi ile 996 H./1588 M. Tarihli Seyyid Fettah Velî Silsilenâmesi", *VD*, XXIII (1994),32, Tahsin Özgüç – Mahmut Akok, "Develi Âbideleri", *TTK Belleten*, XIX/75 (1955), 382.

4. 8. Kübrevîlik

Orta Asya kökenli tarikatlardan biri olan Kübrevîlik, Necmeddin-i Kübra el Hârizmî tarafından kurulmuştur. Harezmi'nin Hire beldesinde 1145'de doğan Necmeddin-i Kübra hadis ve tasavvufî eğitimi için Nişabur, Hemedan, İsfahan, Mekke, İskenderiye, Bağdat ve Tebriz gibi dönemim ilim ve kültür merkezlerindeki seyahatlerinden sonra 1184 yılında Harezmi'ye dönmüştür. 1221 yılına kadar bu bölgede irşad faaliyetlerini yürüten şeyh, Moğolların Harezmi'yi işgal etmesiyle bir grup müridyle şehri savunma sırasında 1221 yılında şehit olmuştur.¹⁰⁰⁹

Kübrevîlik yaşadığı dönemin önemli sufi ve fakihinden olan Ebu Necib Sühreverdi'ye nispet edilen Sühreverdiliğin kollarından biridir. Necmeddin-i Kübra kendilerinden tasavvufî terbiye aldıkları şeyhleri: Ammar Yasir el-Bitlisi, Rûzbihan Kebir el Mısıri, İsmail el Kasrî, Ebü'n Necib halifeleri arasında yer almaktadır.¹⁰¹⁰ 1184 yılında Harezmi'ye dönmesiyle hem coğrafyanın farklılığı hem de tasavvufî vurgularındaki özgün tercihleri nedeniyle Kübrevîlik yeni bir özellik kazanmıştır.¹⁰¹¹

13. yüzyılın sonu ve 14. yüzyılda Kübrevîlik, Necmeddin-i Kübra ve halifelerinin irşad faaliyetleriyle Orta Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar yayılma alanı bulmuştur. Necmeddin-i Kübra kaleme aldığı eserleri ve fikirleriyle Anadolu tasavvufî hayat üzerinde de etkili olmuştur. Kübrevîlik Anadolu'da ilk olarak tasavvufî terbiyesini Necmeddin-i Kübra'nın halifesi Mecdüddin-i Bağdadi'den alan Necmeddin-i Dâye aracılığıyla temsil edilmiştir.¹⁰¹² Moğol istilasından kaçan birçok sufiden biri olan Necmeddin-i Dâye'nin altı aylık zor yolcuğundan sonra 1221 yılında ailesi ve

¹⁰⁰⁹ Süleyman Gökbulut, "Necmeddin Kübrâ ve Kübrevîlik" *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: 2009, 90-93. Süleyman Gökbulut, *Necmeddin-i Kübra*, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010) 56-87, 95, Hamid Algar, "Necmeddin-i Kübra" içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/498-499. Abdülkâki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, 201, Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 290; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, 24-25.

¹⁰¹⁰ Câmî, *Nefahâtü'l Üns*, 568. Reşat Öngören, "Sühreverdîyye", içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/, 42, Gökbulut, *Necmeddin-i Kübra*, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, 90-95. Özkan Dayı, "13. Yüzyıl İran'ında Tasavvufî Ekoller ve Hâgâhlar" içinde *Ekoller ve Kurumlar Din Bilimleri*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2022) 174-175.

¹⁰¹¹ Algar, "Necmeddin-i Kübra", 500-501.

¹⁰¹² Câmî, *Nefahâtü'l Üns*, 568-580, Necmeddin-i Dâye'nin Anadolu öncesi yaşamı, tasavvufa intisabı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için: Mehmet Okuyan, *Necmuddin Dâye ve Tasavvuf ve Tefsiri*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001), Halil Baltacı, *Necmeddin Dâye Razi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019). Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 290-294; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, 24-25.

dervişleriyle Anadolu'ya göç etmiştir. Necmeddin-i Dâye'nin Anadolu'ya göç etmesindeki sebep; henüz tehlikeden uzak, refah seviyesi yüksek, emniyetli ve mamur bir ülke olmasından kaynaklıdır. Devlet erkanının adaletli ve mütedeyyin olup sünnet ve cemaat ehli mezhebine bağlı olmasıdır. Aynı zamanda alim ve sufileri koruyan ilmi, irfani faaliyetleri desteklemesidir.¹⁰¹³ Necmeddin-i Dâye bu düşüncelerle Erbil'den Musul'a oradan da Diyarbakır üzerinden Malatya'ya gelir. Malatya'da Konya'daki elçilik görevinden (1234) dönen Şehâbeddin-i Sühreverdi ile karşılaşır.¹⁰¹⁴ Bir süre Sühreverdi'nin hizmetinde bulunur. Sühreverdi'nin Dâye'yi tesellisi ve irşad faaliyetlerini Anadolu'da devam etmesini istemesinden sonra I. Alâeddin'e ithaf edeceği *Mirsadü'l İbad* adlı eserinin müsveddelerini okumasını ister.¹⁰¹⁵ Necmeddin Dâye eserinde Sühreverdi'den “şeyhlerin şeyhi, alimlerin alimi, bütün meşayihün ve vaktinin kutbu, din ve milletin yıldızı”¹⁰¹⁶ şeklinde övgü dolu sözleri aynı tasavvufi kökenden gelen ikili arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Zira Necmeddin Dâye 1204 yıllarında Bağdat'ta Sühreverdi'nin hizmetinde ve sohbetlerinde bulunduğunu biliyoruz.¹⁰¹⁷

Necmeddin-i Dâye *Mirsadü'l İbad* isimli eserinin ilk yazımını Malatya sonra da Kayseri'de 1221 yılında tamamlar.¹⁰¹⁸ Kayseri'den ayrılan Necmeddin-i Dâye Sivas şehrine geçerek bir süre burada yaşar. Kaleme almış olduğu bu eserini I. Alâeddin'inin dikkatle okumasını arzu eder. Zira eseri dünyaya ve insanlara adalet dağıtan hükümdarlarla da ilişkilidir.¹⁰¹⁹ İbn Bîbî'de *Mirsadü'l İbad* eseri için “..halktan ve meliklerden meydana gelen sülük ehlinin bütün tarikatları içeren her sınıfı mükemmel bir şekilde ele alan..” şeklinde tanıtırken Dâye'nin bu yönüne dikkat çekmiştir. Eseri okuyan

¹⁰¹³ Necmeddin-i Dâye, *İrşâdü'l- mürid ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l -'ibad (Sufî Diliyle Siyaset)* çev. Kasım B. Mahmûd Karahisârî, (İstanbul: İslam Medeniyeti Araştırmaları, 2010),12-13. Guvanch Yaylımov, “Necmeddîn Kübrâ ve Anadolu'da Kübrevîlik” *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2012, 35-38.

¹⁰¹⁴ Hacı Ahmet Özdemir, “Ahilerin Büyük Şeyhi Şihabeddîn-i Sühreverdi (1145-1234), Anadolu ve Konya Ziyareti, Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarıyla ve Kanaat Önderleriyle İlişkileri”, *Konya Kitabı XIV*, Ed. Hacı Ahmet Özdemir, (Konya: Ofset Matbaa,2013),1-30.

¹⁰¹⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fî'l-Umûri'l- 'Alâ' iyye* 257-258, Necmeddin-i Dâye, *İrşâdü'l- mürid ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l -'ibad (Sufî Diliyle Siyaset)*,13.54-56.

¹⁰¹⁶ Necmeddin-i Dâye, *İrşâdü'l- mürid ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l -'ibad (Sufî Diliyle Siyaset)*, 54.

¹⁰¹⁷ Öngören, “Sühreverdiyye”, 42, Gökbulut, “Necmeddîn Kübrâ ve Kübrevîlik”, 143.

¹⁰¹⁸ Necmeddin-i Dâye, *İrşâdü'l- mürid ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l -'ibad (Sufî Diliyle Siyaset)*,17.

¹⁰¹⁹ Necmeddin-i Dâye, *İrşâdü'l- mürid ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l -'ibad (Sufî Diliyle Siyaset)*,20-26.

İbn Bîbî Sultan Alâeddin'in Dâye'ye ilgi ve iltifatlarda bulunduğu kitabına yaptığı ödemeye büyük servete sahip olduğuna da değinmiştir.¹⁰²⁰ Bilindiği gibi devlet yöneticileri tarafından okunan eserler yazarların her zaman daha fazla nüfuz ve saygınlığını artırır. Eserini Malatya, Kayseri ve Sivas'ta tamamlayan Necmeddin-i Dâye Sühreverdî'den almış olduğu tavsiye mektubuyla sultanın huzuruna çıkar.¹⁰²¹ Ancak Sultan Alaeddin, Necmeddin-i Dâye'den ve eserinden çok da etkilenmemiş ki yanında tutmamıştır. Zira Selçuklu Anadolu'sunun adalet, refah seviyesinin yüksek ehemmiyetiyle istediğini bulmasına rağmen bu coğrafyanın şariat ve tarikat mensupları için tam olarak yeterli görmemiştir. Ayrıca toplumun dindarlık seviyesini de yeterli görmemektedir. Bu nedenle 1224 yılında Mengüçüklü beyi Alâeddin Dâvud Şah'ın hüküm sürdüğü Erzincan şehrine gitmiştir. Necmeddin-i Dâye'nin Mengücek beyi Alâeddin Dâvud Şah'ı seçmesindeki neden; hat, şiir, tıp mantık ilimleri ile alimlere olan düşkünlüğüdür.¹⁰²² Erzincan'da ne kadar kaldığı ile ilişki bilgileri net olmasa da Dâvud Şah'ın Sultan Alâeddin ile siyasi çekişmelerden kaynaklı çatışmada 1228 yıllarında Konya, Akşehir, Ilgın'da kaldığı bilgisine sahibiz.¹⁰²³ Büyük olasılıkla Necmeddin-i Dâye'de bu tarihten önce Erzincan'dan ayrılmıştır. 1221-1228 yıllarında Anadolu'nun Malatya, Kayseri, Sivas, Erzincan illerinde kalan Necmeddin-i Dâye sonraki süreçte Tiflis, Errân, Azerbaycan, Irak, İran ve diğer Arap bölgelerini ziyaret etmiş. Son olarak Bağdat'a geçen Necmeddin-i Dâye kalan ömrünü burada yaşayarak önemli eserler kaleme almıştır. Moğollar tarafından Bağdat'ın işgalinden önce 1256 yılında burada vefat etmiştir.¹⁰²⁴

Necmeddin-i Dâye'nin Anadolu'daki sufilerle ilişkisine baktığımızda: Evhadüddin-i Kirmanî ile Necmeddin-i Dâye bir araya gelme ve tanışması arzusu içerisinde olmalarına rağmen kavuşamamasıdır. Abdurrahman Câmî'nin eserindeki Necmeddin-i Dâye ile ilişkili menkıbede: Necmeddin-i Dâye'nin Anadolu'ya geldiği

¹⁰²⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, 257-258.

¹⁰²¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, 257-258; Gökbulut, "Necmeddin Kübrâ ve Kübrevîlik" 145.

¹⁰²² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye* 353-362, Mahmud Kaya, "Abdüllatif el- Bağdadî" içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/254, Faruk Sümer, "Mengüçüklüler" içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/140

¹⁰²³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, 352-353, 363, Sümer, "Mengüçüklüler" 140

¹⁰²⁴ Câmî, *Nefahâtü'l Üns*, 579.

vakit Mevlâna ve Sadreddin-i Konevî ile karşılaştığını aktarmaktadır. Hangi şehirde görüştüğü belirtilmese de bu iki sufi Necmeddin-i Dâye'nin arkasında namaz kıldığını, namaz sırasında iki rekâtta da Kafirûn Süresini okuduğunu belirtmektedir. Ayrıca namazın bitmesiyle Mevlâna, Sadreddin- i Konevî'ye “öyle görülüyor ki bunlardan birini senin için diğeri benim için okundu.”¹⁰²⁵ Ancak bu menkıbenin doğruluğu tartışılmalıdır. Çünkü Mevlâna 1207, Sadreddin-i Konevî 1208-1209 yıllarında doğması ikisinin de Necmeddin-i Dâye'nin Anadolu'da olduğu tarihlerde henüz gelişim çağlarından olduğundan bu görüşmenin mümkün olmadığı gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu menkıbenden de anlayacağımız nokta Necmeddin-i Dâye'nin Anadolu irfanını yeterli görmediği gerçeğidir.

Orta Asya kaynaklı olan Kübrevîlik 13. yüzyılda Anadolu'da çok yaygınlaşmamıştır. Osmanlı devletinin kuruluş döneminde Kübrevîliğin izlerine rastlanmasa da 14 yüzyılın sonlarına doğru Bursa'ya gelen Emir Sultan¹⁰²⁶ aracılığıyla Osmanlı topraklarında varlığını göstermiştir. Necmeddin-i Dâye kendisinden sonra irşad faaliyetini devam ettirecek herhangi bir temsilci bırakmadığı gibi Kübrevîliği sürdürmede de önemli bir rol oynayamamıştır. I. Alâeddin Keykubad tarafından cömertçe ağırlanan sufinin Anadolu topraklarında bir taban oluşturmaması dikkat çekicidir. Bu durum muhtemelen Necmeddin-i Dâye'nin Anadolu'ya ve buradaki irfan çevreye uyum sağlayamamasından kaynaklıdır.

4.9. Evhadîlik

Evhadüddin-i Kirmanî'ye nispet edilen Evhadîlik köken olarak Sühreverdîliğe bağlıdır. Bu dönemin önemli isimlerinden olan Ebü'n -Necib Sühreverdi'ye (1168) bağlı olan Sühreverdîlik üçe ayrılmaktadır. Ebü'n -Necib'in baş halifesi Kubbeddin-i Ebherî bağlı Ebherilik, Ebü'n-Necib'in biraderi ve diğer bir halifesi Şehâbeddin-i Sühreverdîye bağlı Sühreverdîlik, Necmed-i Kübrâ'ya bağlı Kübrevîlik'tir. Evhadüddin-i Kirmanî, Anadolu irfan tasavvufunda büyük katkıları olan Kutbüddin-i Ebheri ve Rükneddin-i

¹⁰²⁵ Câmî, *Nefahâtü'l Üns*, 579.

¹⁰²⁶Yaylımov, “Necmeddîn Kübrâ ve Anadolu'da Kübrevîlik”,55, Reşat Öngören, “Osmanlı Türkiye'sinde Tarikatlar”, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceylan, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 70-71, Hüseyin Algül- Nihat Azamat, “Emir Sultan” içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11/ 146-148.

Sücasî 1210'dan sonraki üçüncü halkadır. Yani 13.yüzyılın başından itibaren Anadolu'da etkileri görülen Evhadîliğin Ebhadîliğin bir kolu olarak düşünölmelidir.¹⁰²⁷

Evhadîlik, Evhadüddin-i Kirmanî'nin gerçekleştirdiği faaliyetler Irak, Azerbaycan, Nahçıvan, Kafkasya, Süriye, Mısır gibi büyük bir alana yayılmıştır. Hayatının büyük bir kısmını geçirmiş olduğı Anadolu topraklarında düşünceleri ve faaliyetleriyle uzun süre etkili olmuştur.¹⁰²⁸ Tasavvuf anlayışında vahdet-i vücüd telakkisi göz önünde tutan Evhadüddin-i Kirmanî kendine has usûl ve erkanı geliştirerek tasavvufunu geniş alana yaymıştır.¹⁰²⁹ Bazıları onu Kalenderi dervişi¹⁰³⁰ görürken bazıları da Melami meşrep biri olarak Anadolu'da Ahiliğin ve fütüvvetin kurumsallaşmasında önemli tesirleri olan bir şahsiyet olarak görmektedir.¹⁰³¹ Asıl ismi Hamid olan Evhadüddin-i Kirmanî, Gevaşir şehrinde doğmuştur. Menakıp-Name'ye göre Kirman Selçuklularından II. Turanşah'ın veliahdıdır. Oğuzların Kirmanı işgal etmesiyle Kirmanî'nin hayatı değişmiştir. Kirman'dan ayrılan Evhadüddin Kirmanî Bağdat'a geçmiştir.¹⁰³² Niğdeli Kadı Ahmed Evhadüddin-i Kirmanî'nin "*melikzade*"¹⁰³³ olduğunu ifade etmektedir. Fakat Selçuklu hanedan mensubu olduğı tarihi gerçeklerle uyum sağlamamaktadır.¹⁰³⁴ Menakıpnameler Anadolu'ya göç eden sufiler hükümdar aileleri ile bağdaştırma çabası sıkça rastlanılan durumdur. Menakıpnamelerdeki abartıyı bir tarafa bırakırsak Evhadüddin-i Kirmanî'nin Selçuklu hanedanından değil de ülkede sözü geçen önemli bir aileye mensup olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰³⁵ 1179 yılından itibaren otlak ve yurt

¹⁰²⁷ Evhadü'd-din Hâmid Kirmani, *Menâkıb Nâmesi*, 3-9; Câmî, *Nefahatü'l Üns*, 766; Moharam Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 69; Reşat Öngören, "Sühreverdiyye" içinde Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, (İstanbul:Diyanet Vakfı Yayınları 2010), 38:42; Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, (İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2019), 25-30.

¹⁰²⁸ Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 30-31. Rauf Kahraman Ürkmez-Mehmet Ali Kapar, "Mevlevi Kayıtlara Göre XIII Yüzyıl Anadolu'sunda Evhadî Dervişlerinin Yayıldığı Şehirler", *Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yüzyıl Medeniyet Merkezi Konya* (Konya: Erman Ofset Matbaa, 2020), 348-363.

¹⁰²⁹ Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 94-109, 263-264; Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 137-138.

¹⁰³⁰ Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Süfilik: Kalenderîler*, 74-75.

¹⁰³¹ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahilik Teşkilatının Kuruluşu*, (İstanbul: Damla Matbacılık, 1991), 28.

¹⁰³² Evhadü'd-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 3-4. Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 23-25

¹⁰³³ Niğdeli Kadı Ahmed, el- Veledü's Şefik ve'l Hâfidü'l -Halik I, terc. Ali Ertuğrul, (Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2015), 382.

¹⁰³⁴ Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 52-54. Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 23-25.

¹⁰³⁵ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 55.

arayışında olan Oğuzların, Kirman Selçuklularının siyasi istikrarsızlıklarından ve iç çekişmelerinden faydalanarak Kirman topraklarını yağmalamaya başlamıştır. 1181 yılında Gevaşiri tahrip eden Oğuzlar¹⁰³⁶, Kirmanî'nin bu sırada on altı yaşında olduğu düşünülünce muhtemelen 1167'de doğmuştur.¹⁰³⁷ Büyük Selçuklu devletinin yıkılması, şehirlerin yağmalanması, ciddi insan kaybının meydana gelmesi neden olan Oğuz İstilas ve akabinde Moğol istilas; alim, mutasavvıf ve sufilerin göç etmesinde büyük etkileri olmuştur. Bu nedenlerle topraklarından ayrılan Evhadüddin -i Kirmanî bir süre Bağdat'ta yaşamıştır. Bağdat'ta tahsilini tamamlamış Şâfiî medresesinde müderrislik yaparak maddi olanaklarını da sağlamıştır.¹⁰³⁸ Evhadüddin-i Kirmanî önemli kültür merkezi Bağdat'a yerleşmeden önce halifelige doğru evirilen yaklaşık on beş yıllık eğitim sürecinden geçmiştir.¹⁰³⁹

Evhadüddin Kirmanî, Rükneddin Sücâsi'nin kızıyla evlenmesiyle Rükneddin Sücâsi'nin hem halifesi hem de damadı olur.¹⁰⁴⁰ Evhadüddin-i Kirmanî bu evlilikle alim ve sufi yetiştiren seçkin bir aileye katılmıştır. Kirmanî'nin bu evliliğinde Amine Hatun adında kızı olur. Amine Hatun hem yakın çevresinde hem de dönemin önemli sufisi Şehâbeddin-i Sühreverdî'nin kisvesi altında ağır bir eğitim ve terbiye sürecine girmiştir. Kısa sürede büyük ilerleme kaydetmesiyle vaaz verecek düzeye gelir ve babasının yanına Malatya ya gider.¹⁰⁴¹ Babası ile pek çok seyahatlerine katılan Amine Hatun, Hicaz seyahatinde Ahlat vezirinin oğlu İmadeddin ile tanışır ve evlenir. Hicaz dönüşü ikili arasında çıkan huzursuzlukların Kirmanî'nin arabuluçluğuyla düzeltilmeye çalışılırsa da bir netice vermez ayrılırlar. Bu evlilikten sonra bir daha evlenmeyen Amine Hatun kalan hayatını ibadete ve tasavvufa ayırır. Babasının 1238 yılında vefatıyla Şam bölgesine yerleşir ve çok fazla mürit ve müride yetiştirir.¹⁰⁴²

¹⁰³⁶ Oğuzlar ile ilişkili ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Fazlân, Ahmed b. Fazlân b. el-Abbâs, *Seyahatname* (nşr. R. Şeşen), (İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2000).

¹⁰³⁷ Erdoğan Merçil, *Kirman Selçukluları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 120-121, Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 56.

¹⁰³⁸ Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 65.

¹⁰³⁹ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 59-60.

¹⁰⁴⁰ Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 27. Rüya Kılıç, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (Bahar 2005) Sayı.33, 236.

¹⁰⁴¹ Evhadü'd-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 171-172

¹⁰⁴² Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 54-55, Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 61-62,

Sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta ikinci defa geçmesiyle (1204) hocası Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak'ın (1221) cülusunu Abbasi Halifesi' ne bildirmek için Bağdat'a göndermiştir. Mecdüddin İshak aynı yıl hacca gitmiştir. Bağdat'tan Anadolu'ya geçerken bazı ilim ve mutasavvıf şahsiyetler Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'ya gelen ünlü sufi İbnü'l Arabi, Evhadüddin Kirmanî, Ebu Cafer Muhammed el- Berzâî, Şeyh Nasirüddin Mahmud (Ahi Evren) yalnız bir kaçıdır. Evhadüddin Kirmanî de ilk kez bu tarihte (1204) Fütüvvet Teşkilatın bir şeyhi olarak Anadolu'ya gelmiştir. Bu süreçte farklı ülkelere seyahatleri bulunsa da sürekli Anadolu'ya dönmüştür. Çünkü o Anadolu da Fütüvvet Teşkilatının temsilcisi olarak halife tarafından görevlendirilmiştir. Uzun bir süre bu görevde bulunmuş çoğunlukla Kayseri'de yaşamıştır. Burada yapmış olduğu evlilikte kızı Fatma Hatun dünyaya gelmiştir.¹⁰⁴³ Ancak eşinin ve bu evlilikten dünyaya gelen kızı Fatma'nın olumsuz tutum ve davranışları Kirmanî'yi büyük sıkıntılara sokmuştur.¹⁰⁴⁴ Kızı Fatma, IV. Rükneddin Kılıç Arsan 1257-1266 döneminde Muinüddün Süleyman Pervane, Hatiroğlu Şerefeddin Sahib Ata, Fahreddin Ali gibi dönemin önemli vezirleri aracılığıyla 1258-1259 yılları arasında İlhanlılar nezlindeki girişimleri sonucu esaretten kurtulmuştur.¹⁰⁴⁵ Esaretten kurtulan Fatma, babasının müridleri ve halifelerinin olduğu Kayseri'ye dönerek bu grup tarafından korunmuştur.¹⁰⁴⁶

Evhadüddin-i Kirmanî, *Tebriz, Nahçıvan, Gence, Mısır, Şam Halep, Erbil, Musul, Şirvan, Kudüs*'e giderek adeta bir ayağı Bağdat'a olup dokuz kez Hicaz'a seyahat etmiştir.¹⁰⁴⁷ Bu durum Evhadüddin-i Kirmanî'nin hayatında seyahatin önemini gösterdiği gibi seyahatleriyle şekillenen tasavvufi deneyimlerini ve görüşlerini de göstermesi bakımından önemlidir. Bu seyahatler kalabalık kitlelerle olduğu için yolculuk meşakkatli ve maliyetli olmuştur.¹⁰⁴⁸ Bunun dışında Evhadüddin-i Kirmanî, Anadolu'nun *Konya, Ahlat, Sivas, Malatya, Kayseri, Diyarbakır, Mardin* gibi önemli kültür ve ilim merkezlerinde de bulunmuştur. Evhadüddin -i Kirmanî'nin Anadolu'ya hangi tarihlerde ve ne tür saiklerle geldiği konusu net değildir. Bu durum ise bazı tartışmalara neden

¹⁰⁴³ Evhadü'd-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 159, 210-222.

¹⁰⁴⁴ Evhadü'd-din Hâmid Kirmani, *Menâkıb Nâmesi*, 69-70. Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 55-57.

¹⁰⁴⁵ Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 55-58. Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 55, Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm*, 39.

¹⁰⁴⁶ Evhadü'd-din Hâmid Kirmani, *Menâkıb Nâmesi*, 34.

¹⁰⁴⁷ Evhadü'd-din Hâmid Kirmani, *Menâkıb Nâmesi*, 20-28.

¹⁰⁴⁸ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 65.

olmuştur. Örneğin Mikail Bayram; Kirmanî'nin 1204 yılında Anadolu'daki fütüvvet teşkilatının şeyhlerinin lideri olarak Abbasi Halifesi Nasır- Lidinillah tarafından gönderdiği ve Anadolu'daki faaliyetlerini de bu görev çerçevesinde yürüttüğünü ileri sürmektedir.¹⁰⁴⁹ Buna karşılık Moharram Mostafavi; kayıtlarda böyle bir bilginin olmadığını ileri sürmektedir.¹⁰⁵⁰ İbnü'l Arabi 1205 yılında Konya'da Evhadüddin-i Kirmanî ile karşılaştığını belirtmektedir.¹⁰⁵¹ O halde elimizdeki bilgilerle 1205 yılında Anadolu'da bulunduğunu ifade edebiliriz. Bu yıllar ise I. Gıyâseddin'in tahta bulunduğu döneme denk gelmektedir. Evhadüddin Kirmanî'nin Konya'ya bu tarihlerde gelişi Anadolu Selçuklu devletinin yükseliş dönemine denk gelmektedir. Bu dönem refah seviyesi yüksek olan Anadolu alim ve sufi çevrelerce cazip bir bölge olmuştur. Evhadüddin-i Kirmanî'nin Konya'da bulunduğu süre zarfında pek çok sufi tarafından ziyaret edilmesi Konya'daki faaliyetleri ilk dönemlerden itibaren tasavvufi bir zemin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Menkıbeleri dilden dile yayılan ve gittiği her yerde ulema, sufi, halk tarafından karşılanan Evhadüddin-i Kirmanî Ahlat'a giderek sema meclisleri düzenlemiştir.¹⁰⁵² Ahlat'ta şehrin yöneticileri ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bölgedeki müridlerinden zengin bir tacir Kirmanî'nin semalarını yapmak için sürekli gittiği bağını vakfederek ona zaviye yapmayı istemiştir. Şehrin hâkimi el-Melikül Eşref'in onayı ve mali destekleri ile bir zaviye kurulmuştur.¹⁰⁵³ el-Melikül Eşref dediğimiz Eyyübilerin el-Cezire ve Dımaşk kolu hükümdarı Muzafferüddin Musa'dır. 1200-1237 yıllarında hüküm süren pek çok dini, ilmi, tasavvufi kurumları inşa edip Ahlat'ın yönetimini 1212'den itibaren kontrolüne almıştır.¹⁰⁵⁴ Evhadîyye zaviyesi de 1212-1237 yılları arasında inşa edilmiştir. Evhadüddin-i Kirmanî'nin Ahlat'a gelmesinin bir başka sebebi eski damadı Ahlat

¹⁰⁴⁹ Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadîyye Hareketi*, 30-31.

¹⁰⁵⁰ Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 217, 219-220, 236-237.

¹⁰⁵¹ Keklik, *Muhyiddin İbn'ül- Arabi'nin Hayatı ve Çevresi*, 152, Bayram, *Sadru'd-Din-i Konevî, Hayatı Çevresi ve Eserleri*, 36.

¹⁰⁵² Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 217, 219-242-245

¹⁰⁵³ Evhadü'd-din Hâmid Kirmani, *Menâkıb Nâmesi*, 256.

¹⁰⁵⁴ Önder Kaya, "el-Melikü'l -Eşref, Musa" içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyaanet Vakfı Yayınları, 29/64, Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 223, İbn Kesîr, *el -Bidâye ve 'n-Nihâye*, 13/161.

vezirinin oğlu İmadeddin'in hastalığıdır.¹⁰⁵⁵ Bu süre zarfında yaklaşan Moğol tehlikesinin de haberini vermiştir. Farklı temaslarla geçen Ahlat ziyareti Kirmanî'nin buradaki devlet idarecileriyle iyi ilişkiler gerçekleştirdiğini gösterdiği gibi önemli tasavvufî çevrede oluşturmuştur.

Anadolu Selçuklu Sultanları I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad arasındaki taht mücadelesinde I. Alâeddin Keykubad'ı seçmesi ile 1220 yıllarda Sivas'ta tutuklanmıştır. Ancak Sultan İzzeddin'in Keykavus'un zehirlenip ölmesiyle tahta geçen Alâeddin Keykubad'ın girişimleri sonucu esaretine son verilmiştir. Alâeddin Keykubad'ın bütün ısrarlarına rağmen yanında kalmayı kabul etmeyen Evhadüddin-i Kirmanî, Malatya'ya geçmiştir.¹⁰⁵⁶ Evhadî dervişlerinden Hacı Şemseddin Ömer et-Tiflisi şeyh arayışı içerisindeyken Sivas'ta Kazvinililere ait camide Kirmanî ile tanışmıştır. Bu konuya değinen menkıbede Evhadüddin-i Kirmanî'nin Kazviniye Cami'sinde büyük saygınlıkla karşılanması o dönemde Sivas şehrinde belli bir mürid çevrenin oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca Sivas'ta Kazvinilere ait bir caminin varlığı o dönemlerdeki kitlesel göçlerin ya da göç sonrası şehirlerde oluşan sosyal gruplaşmanın boyutunu göstermektedir.

Evhadüddin-i Kirmanî ile Necmeddin-i Dâye'nin buluşma arzusu içerisinde olduğu şehir muhtemelen Sivas şehridir.¹⁰⁵⁷ Bu durum bizlere 13. yüzyıllarda Selçuklu Anadolu'sundaki sufi göçleri ve tasavvufî hareketliliği göstermektedir. Ayrıca göç, seyahat, ziyaret gibi nedenlerle gerçekleşen karşılaşmalar sufilerin birbirleri ile tanışma ve birbirlerini tartma olanağını da sunmaktadır.

Evhadüddin-i Kirmanî ve ailesi yakın çevresi uzun bir süre Kayseri'de yaşamıştır. Evhadüddin-i Kirmanî'nin Kayseri'de bulunduğu süre zarfında Debbagan mahallesindeki zaviyede ve Külâhdûzanlar mahallesindeki mescitte irşad faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁵ Evhadü'd-din Hâmid Kirmani, *Menâkıb Nâmesi*, 149, Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, 68-69.

¹⁰⁵⁶ Rauf Kahraman Ürkmez, "Menakıpnamelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufî Zümreler", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Konya 2018), 438-440. Mehmet Ali Hacıgökmen, "Menakıb-ı Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmanî'de Geçen Selçuklu Tarihi ile ilgili Bilgiler ve Değerlendirmesi", *Tarih Araştırmalar Dergisi*, (2015), Sayı. 58, 549-551

¹⁰⁵⁷ Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 231-235, Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 35.

¹⁰⁵⁸ Mikail Bayram, "Anadolu Selçuklu Döneminde Evhadî Dervişleri", *İçinde Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 21/320-327.

Ayrıca yukarıda da belirttiğimiz gibi Baycu Noyan birlikleri tarafından esir alınan kızı Fatma'nın Selçuklu devlet adamları tarafından kurtulmasıyla hangi şehirde yaşamak istiyorsun demesi üzerine Kayseri'yi söylemesi bu bölgede ciddi bir yapılanmanın altını çizmiştir. Bu durum Kayseri şehrinin dönemin irfan ve tasavvufi hayatta mühim bir oynamıştır. Evhadüddin-i Kirmanî Kayseri'de bulunduğu sürede Battal Mescidini mesken tutan ve halkın büyük ilgisine mazhar olan Türk dervişlerini ziyaret etmiş. Bu durum halk arasında Türk dervişlerine olan ilgiyi daha da artırmıştır.

Malatya, Sivas, ve Konya'da de birçok kez bulunan Evhadüddin Kirmanî Malatya'daki ikameti uzun sürmüştür. Burada kendisine muhalif bir çevre oluşmuş. Malatya'da Ahmed Tebrizi isimli birinin kendisine suikast teşebbüsünde bulunması bu muhaliflikle ilgisi olabilir.¹⁰⁵⁹ Ayrıca Malatya'nın yöneticisi Fahu'd-din Hasan ile aralarının açılmasıyla Malatya şehrini terk etmesi ona olan muhalif çevrenin baskıları ile ilgili olmalıdır.¹⁰⁶⁰

Evhadüddin Kirmanî I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci kez tahta geçtiği süreçte (1204-1211) sultanla görüşmüş onun için bir rubaî kaleme almıştır: *"Kayser'in ayağının altında yer eskimekteydi. Köşkü gökyüzüne yükselmişti. Ey Keyhüsrev, onun yerini almış durumdasın. Söyle o köşk nerede? Kayser'se sanki hiç yaşanmadı."*¹⁰⁶¹ Evhadüddin-i Kirmanî, Anadolu'da bulunduğu sürece hem devlet adamlarınca hem de halk arasında büyük itibar görmüştür. Tabi bunun yanında kendisine muhalif olan bir çevrede bulunmaktaydı. Bu muhalif çevreden duyduğu rahatsızlığı şu rubaisiyle dile getirmiştir: *"Zamanın elinden nice zulümler gördüm. Bu zulümler olmasaydı Dıyar-ı Rum'a gelmeme ne gerek vardı. Yüz çeşit san'atım var bin eziyet çekmem gerekiyor. Ya Rab! Bu ne sıkıntı ve mahrumiyettir çekiyorum"*¹⁰⁶² Ayrıca yine bu dönemde kendisine muhalif olan Kâmil-i Tebrizi olarak anılan bir dervişin varlığı söz konusudur. Bu derviş Kayseri'deki Danışmend oğullarından kalan Battal Mescidinde Evhadüddin Kirmanî ile görüşmüştür.¹⁰⁶³ Bahsettiğimiz Kâmil-i Tebrizi, Mevlâna'nın mürşidi Şems-i Tebrizi'den başkası değildir. Çünkü Eflaki eserinde Şems-i Tebrizi'ye Kâmil-i Tebrizi dendiğini

¹⁰⁵⁹ Evhadü'd-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 279-280

¹⁰⁶⁰ Evhadü'd-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 259-268.

¹⁰⁶¹ Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 35

¹⁰⁶² Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 36.

¹⁰⁶³ Evhadü'd-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 250.

yazmaktadır.¹⁰⁶⁴ Bu dönemde Kayseri’de yaşayan Kâmil-i Tebrizi isimli bir dervişin varlığı da bilinmektedir. Ancak bu derviş Türkmen olup bunun Evhadüddin Kirmanî’ye muhalif olması durumu düşünülemez. Çünkü Kâmil-i Tebrizi Türkmen çevrelerde büyük şöhrete sahip olan I. Alâeddin Keykubad’ın itibar ve saygı gösterdiği bir dervıştır.¹⁰⁶⁵ Alâeddin Keykubad döneminde Kayseri’deki idareciler ile Türkmen dervişler arasında sorunlar baş göstermiş ve durum tehlikeli bir boyuta gelmesiyle sultan Konya’dan Kayseri’ye gelmiştir. Türkmen dervişler lehine bir siyaset güderek Türkmenlere karşıt olan ümerayı idam etmesiyle durumun büyümesini engellemiştir. Bu dönemde Kayseri müşrifi hüküm çıkararak Evhadüddin Kirmanî’nin mallarını müsadere etmiş o da bunu sultan Alâeddin Keykubad’a şikâyet mahiyetinde bir rubaî yazmıştır. 1223 yılında gerçekleşen bu olayda ümeradan bazılarının idam edilmesiyle sonuçlanmıştır. Evhadüddin-i Kirmanî’nin rubaisiyle bu olayın ciddiyetini göstermekle birlikte Kayseri’deki yöneticilerin Türkmenlerin mallarını müsadereye giriştiği anlaşılmaktadır. Bu sadece Evhadüddin-i Kirmanî’nin mallarını müsadere edildiği anlamına gelmemelidir. Anonim Selçuk Tarihi’ndeki bilgilere göre; Sultan Alâeddin Keykubad’ın bu tedbirlerinden sonra yöneticilerden hiç kimsenin bu dervişlere ilişmediği belirtilmektedir.¹⁰⁶⁶ Türkmen çevreler sultan Alâeddin Keykubad’a büyük imanla yakınlık duymaktadır. Menâkıpnamede de belirtildiği gibi sultan I. İzzeddin Keykavus’un Sivas’ta zehirlenmesi ve Alâeddin Keykubad’ın iktidara gelme olayı Türkmen çevre ve dervişlerle olmuştur. Evhadüddin Kirmanî’nin Alâeddin Keykubad’ın taht sahibi olması için bazı faaliyetlerde bulunduğu menkıbede belirtilmiştir.¹⁰⁶⁷ Aslında burada vurgulanması gerek nokta şöyledir: Anadolu Selçuklu döneminde İranî çevrelerle Türkmen çevreler arasındaki fikri, kültürel ve siyasi bir muhalefet bulunduğu gerçeğidir. Bu muhaliflik durumu ve mücadele 14.yüzyıla da devam etmiştir. Bu kültürel ve rekabet sonucu Türkmen çevrelerin yarattıkları, önemli tuttıkları kahraman tiplerinin benzeri İranî çevrelerce de yaratılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Türkmen çevrelerin muteber tuttuğu kahraman tiplerinden biri Kayseri de bulunan Türkmen derviş Kâmil-i Tebrizi’dir. Buna karşılık İranî çevrelerce de Şems-i Tebrizi’yi Konya’nın Kamil-i Tebrizi’si olarak ortaya atılmış ve belli bir meşrebin kahramanı olarak görüp saygı

¹⁰⁶⁴ Eflâkî, *Menâkıbü’l-‘Ârifîn*, 77,90-91.

¹⁰⁶⁵ Evhadü’-d-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*,233-234,

¹⁰⁶⁶ Anonim, *Tarih-i Ali Selçuk*, 41.

¹⁰⁶⁷ Evhadü’-d-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 268-275.

göstermişlerdir. Yine Konya’da Fakih Ahmed adında bir derviş olarak Türkmen çevrelerce büyük üne sahip olduğu gibi İranlılarda Fakih Ahmed isimli bir başka aşık dervişi bizim dervişimiz de budur dercesine ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁶⁸

Evhadüddin-i Kirmanî Anadolu’daki Fütüvvet Teşkilatına mensup şeyhlerinin lideri olarak Bağdat’a gittiği vakitlerde yerine Zeynü’-d-din Sadaka’yı vekil bırakmıştır.¹⁰⁶⁹ Zeynü’-d-din Sadaka da Evhadüddin Kirmanî’nin meşrebini Anadolu’da sürdüren ünlü halifelerindendir. Konya’daki Sadırlar mahallesindeki *Sadr-i Hâkim* zaviyesinde yaşamaktadır. Zaviyesinde hanım dervişlerde bulunmakta ve sema meclislerine katılmaktadır.¹⁰⁷⁰ Eflaki’ den edindiğimiz bilgilere ışığında: Mevlâna’nın kızı Melike Hatun’da bir süre müridiler arasına katılmış. Şems-i Tebrizi Konya’ya geldiği vakit Melike Hatunun onlara katılmasını engellemiştir.¹⁰⁷¹ Şems-i Tebrizi ve Evhadüddin Kirmanî arasındaki muhaliflik durumu ne ise Zeynü’-d-din Sadaka ile Şems-i Tebrizi ve Mevlâna arasındaki durum da odur.

Evhadüddin Kirmanî’nin son seyahati Malatya’dan Bağdat’a olmuştur. Menâkıpnamede belirtildiği gibi Şeyh Şihâbüddîn Ebu Hafs Ömer es Sühreverdi’nin ağır hastalığı nedeniyle cenaze namazı kılması için Anadolu’dan Bağdat’a çağırılmıştır. Bağdat’a varmasıyla bir gün sonra Sühreverdi vefat (1234) etmiştir. Sühreverdi’nin vefat etmesiyle yerine yani “Şeyhü’ş şuyuhluk” makamına Evhadüddin Kirmanî’nin getirilmesi oğlu İmadü’-d-din-i Sühreverdi ve etrafındakileri rahatsız etmiştir. Evhadüddin Kirmanî ve taraftarları ile Şeyh İmadü’-d-din-i Sühreverdi ve taraftarlar arasında şiddetli bir mücadele ve rekabet başlamıştır. Evhadüddin Kirmanî karşı oluşan amansız ve insafsız mücadelesinden dolayı vazifesinde başarısızlığa uğradığını söyleyebiliriz. Sühreverdi’nin ölümünden sonra Fütüvvet Teşkilatına mensup şeyhler arasında hiyerarşi bozularak teşkilatın dağılmasına neden olmuştur.¹⁰⁷² Evhadüddin Kirmanî ise 1238 yılında Bağdat’a vefat etmesiyle Anadolu’daki yapılanmaları halifeleri, kızı Fatma Bacı’nın ve Ahi Evren’in Ahiyan-ı Rûm ve Bacıyan-ı Rûm teşkilat adı altında devam ettiğini söyleyebiliriz. Fatma Bacı Anadolu Ahi teşkilatının lideri olarak tanınan Ahi

¹⁰⁶⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Bayram, *Şeyh Evhadü’-d- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 39-41.

¹⁰⁶⁹ Evhadü’-d-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 243-245

¹⁰⁷⁰ Evhadü’-d-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 259230-231.

¹⁰⁷¹ Eflâkî, *Menâkıbü’l-‘Ârifîn*, 90-91; Bayram, *Şeyh Evhadü’-d- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 41.

¹⁰⁷² Evhadü’-d-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 259-266.

Evren'in hanımı Bacıyan-ı Rûm Teşkilatın kurucusudur. Ahi Evren'in 1240 yılında tutuklanmasıyla Kayseri şehrine geçmiştir. Moğolların burayı işgal etmesi sonucunda buradaki pek çok kızla birlikte Moğollara esir düşmüştür. On yedi yıl esir kalan Fatma Bacı babasının saygınlığı ve şöhreti vesilesiyle Selçuklu devlet adamlarının araya girmesiyle esaretten kurtulmuştur. Esaretten kurtulmasıyla Kayseri'ye oradan da Kırşehir'e eşi Ahi Evren'in yanına gitmiştir. Fatma Bacı esaretten döndükten bir yıl sonra (1261) Kırşehir emiri Nuru'ddin Caca tarafından Ahi Evren ve beraberindekiler katliama tabi tutulmuşlardır. Bu olaydan sonra Fatma Bacı takibata uğramıştır. Fatma Bacı'nın Abdal Musa ile gizli siyasi planlar içerisinde olduğu ileri sürülerek onu Cacaoğlu Nuru'ddin'e şikayet etmişlerdir. Ahi Evren ve çevresindekilerin katledilmesi Türkmen şeyh ve dervişlerin uc bölgelere göç edilmesine neden olmuştur. Fatma Bacı ise uç bölgelere göç eden şeyh ve dervişlerle bağlantılarını koparmayıp propagandasını merkezden devam ettirmiştir. Siyasi baskılara dayanamayan Fatma Bacı Sulucakarahöyük'e giderek Hacı Bektaş'ın himayesine girmiştir.¹⁰⁷³ Vilayetname'de belirtildiği gibi Hacı Bektaş'ın onu evlat edindiği, babasından kalan servetini erenler yolunda harcadığı belirtilmiştir.¹⁰⁷⁴ Fatma Bacı'nın ne zaman öldüğü bilinmemekle birlikte 1271 yılında Hacı Bektaş-ı Veli'nin vefat etmesiyle ona türbe yaptığı dolayısıyla Hacı Bektaş'ın vefatından sonra bir müddet daha yaşadığını söyleyebiliriz.

Evhadüddin-i Kirmanî'nin kurduğu Evhadiyye tarikatı ve bu tarikattaki eğitim ve öğretim metodu (Seyr-i Süluk-i Afâkî)¹⁰⁷⁵ Anadolu'da Türkmenler içerisinde büyük ilgi ile karşılanmıştır. Kirmanî'nin Türk asıllı olması ve Türkçe konuşması Türkmenler tarafından daha rahat tanınma olanağı sağlamıştır. Kirmanî'nin tasavvufi yol ve düşünce şekli Türkmenlerin hayat tarzlarına uyumlu olması Türkmenler tarafından daha çok ilgi görmekteydi. Türkmen dervişler coşkun bir imanla ile Evhadüddin Kirmanî'ye bağlanmıştır. Hayatları tabiatla baş başa geçen göçebe ya da kırsal bölgelerde yaşayan insanların bu tasavvufi yolu benimsemeleri gayet normaldir. Bu tasavvufi anlayış Türkmenlere fikir ve düşünce anlamında yeni bir biçim vermiştir. Evhadüddin Kirmanî gibi diğer Türkmen dervişler bu şekilde Türkmen halkın düşüncesini terbiye edip ahlaki yaşayışlarına yön vermiştir. Böylece Türkmenler çevrelerindeki suretlere tasavvufi bir

¹⁰⁷³ Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 57-58.

¹⁰⁷⁴ Hacı Bektaş-ı Veli , *Vilayet-Namesi*, 63-64.

¹⁰⁷⁵ Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, 63-76.

yaklaşımila bakıp anlamlandırmıştır. Kısacası Türkmenler kültür değişimine uğramaktaydı. Bu şekilde Türkmen halk bu anlayışla İslam'ı daha kolay anlıyor, ahlaki inceliklerle tanışma imkânı buluyordu. Bir hikmete mebnî olarak yaratılmış olduğunu düşünüp karıncayı dahi incitmeme anlayışı da bu düşünceden kaynaklanmaktadır. Bu anlayışta olan mutasavvıfların tabiat bilimlerine ilgi duyup eşyanın kanunlarını keşfetmeye yöneldikleri görülür. Bu yolun Anadolu'daki önderi Şeyh Evhadüddin Kirmanî'nin önde gelen öğrencilerinden Nasirüddin Mahmud'dur. Bu tasavvufi anlayış insanları bu yolla pozitif bilimlere yönlendirmiştir. Bu nedenle Anadolu Selçuklu döneminde Türkmen mutasavvıfların pozitif ilimlere ilgi duymuşlardır. Şeyh Evhadüddin Kirmanî, Ahi Evren ve bunların etrafındakilerin tıp, hey'et, matematik gibi ilimlerle meşgul olmuşlardır.¹⁰⁷⁶ Anadolu Selçuklu döneminde Türkmenler tarafından kurulan Ahi Teşkilatı'nın kuruluş amaçlarından biri de ilmi, çeşitli sanat alanlarında uygulama ve toplumun bundan yararlanmasını sağlama düşüncesidir. İş ve sanat alanında ilimden faydalanma ve bunu işe dönüştürme fikri Ahi Teşkilatın temel ilkesi olarak alınmıştır.¹⁰⁷⁷

Moğolların Anadolu'nun işgalinden sonra Türkmenlerin Moğol iktidarına karşı direnmesiyle Moğollar Türkmen halkı örgütleyen şeyh ve fikir insanlarına karşı amansız bir mücadele başlatmıştır. Türkmenlerin ellerinde bulunan tekke, medrese, iş yeri gibi müesseselere el konularak onlara muhalif olan Mevlâna ve çevresindekilerin hizmetine sunulmuş. Bu dönemde (1260-1350) birçok Türkmen, Ahi şeyh ve dervişlerin ya katledildiği ya da sürgüne tabi tutulduğu bilinmektedir. Mevlâna ve çevresi Moğolların ve Moğol yanlısı iktidarın himayesinde Türkmen çevrelere karşı bir mücadele içerisindeydi. Tam olarak bu nedenlerden kaynaklı Evhadîyye tarikatı ve Evhadüddin Kirmanî'nin yaratmış olduğu fikir hareketi Anadolu'da yaşama ve devam etme imkânı bulamamıştır.

Selçuklu döneminde Anadolu'da çeşitli tarikatlar kurulduğu ve bu tarikatlardan bazıları günümüze kadar varlığını devam etmiştir. Bu dönemde tarikatlar Anadolu halkı için birer eğitim öğretim ocakları özelliğindedir. Özellikle de Türkmen halkın duygu ve düşüncesi, dini ve ahlaki yaşayışı bu şekilde şekillenmiştir. Böylece Anadolu'da yeni bir toplumsal yapılanma ortaya çıkmıştır. Şeyh Evhadüddin Kirmanî'nin kurduğu Evhadîyye

¹⁰⁷⁶ Bayram, *Şeyh Evhadü'd- Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadîyye Hareketi*, 80.

¹⁰⁷⁷ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, 136-137.

tarikâtı Anadolu Selçuklu döneminde en fazla etkili olmuş tarikatlardandır. Bu tarikatların faaliyetleri sonucu Türkmenler arasında Ahiyan-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm, Gâziyân-ı Rûm ve Abdâlan-ı Rûm gibi sosyal, kültürel, ticari zümreler ortaya çıkmıştır. Bütün bu zümrelerin oluşmasında ve yönlendirmesinde Evhadîyye hareketinin önemli rolü olmuştur. Bu teşkilatlanmalar bu dönemde Anadolu halkını organize eden kuruluşlardır. Bu şekilde toplumdaki dini, siyasi, ticari faaliyetlerle organizeli bir şekilde sürdürülmekte ve Anadolu'nun kültürel bakımdan fethedilmesi de bu şekilde gerçekleşmiştir. Anadolu Selçuklu devletine her yönüyle en parlak dönem yaşatan ve Türkmen çevrelerce sevilen I. Alâeddin Keykubad'ın iktidarlığa gelmesinde Evhadüddin Kirmanî ve Evhadîyye dervişlerin rolü önemlidir. Bu nedenle I. Alâeddin Keykubad döneminde bu fikir harekâtı devletin himayesini kazanıp desteklenmiştir. Evhadüddin Kirmanî'nin birçok müridi sultan Alâeddin Keykubad döneminde devlet hizmetine alınarak üst makamlara kadar getirtilmiştir. Ancak Moğol istilas ve akabindeki yaşanan siyasi sosyal buhranlar ilk zamanlardaki destek ve himayeyi görememesine neden olmuştur. Moğollar ve Moğol yanlısı iktidar yönetimi her geçen gün Mevleviliğin desteğiyle Evhadîyye tarikatın etkisinin azalmasına neden olmuştur.

4. 10. Kazerûnîlik

Anadolu'da İshakîyye yada Mürşidiyye olarak bilinen Kazerûnîlik Ebu İshak İbrahim b. Şeyhriyar el-Kazerûnî'ye tarafından 1035 yılında kurulmuştur.¹⁰⁷⁸ Bu tarikat Safavi Devleti'nin ortaya çıktığı 16. yüzyıla kadar özellikle kurulduğu İran'ın Fars bölgesinde etkindir.¹⁰⁷⁹ Savaşçı ve mübellîğ bir özelliğe sahip olan Kazerûnîlik, Anadolu'ya Bizans İmparatorluğuna karşı gaza ve cihat faaliyetleri amacıyla gönderilen Kazerûnî dervişleri ile girmiştir. Şevki Çelebi menâkıpname de tarikatın kurucusu Ebu İshak'ın Fars bölgesindeki kâfirlere karşı gerçekleştirdiği savaşlardaki başarılarından bahsettiği gibi dervişlerini Anadolu'ya gönderdiğine de değinmiştir. *“Himmet ü vilayet ü şevket ve keramet ile her yine ki İslam leşkilerini gönderse ganimin ve salimin gelürler idi. Her dayim Müslümanları gazaya kandırıp tahriş iderdi. Cemi' i eshab-ı harb ve alat-*

---

¹⁰⁷⁸ Şevki Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, Haz. Fatih Bayram, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 32-36, Hamid Algar, “Kazeruniyye”, *içinde Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 145-146, Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 96

¹⁰⁷⁹ Algar, “Kazeruniyye”, 146. ; P. Wittek, “Kâzerûnî”, *içinde İslam Ansiklopedisi*, 6/523.

ı darbların müheyya kılurdu (...) bir gün şeyh hazretleri İslam leşkerünü cem'idü Rum'a gönderdi."¹⁰⁸⁰

Kazerûnî dervişlerinin Anadolu'ya cihat ve gaza için geldiği bilgisi *Danışmendname*'de de geçmektedir.¹⁰⁸¹ Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Kılıç Arslan ile mücadele eden melik Danışmend'in ordusu içerisinde Ebu İshak sancağı bulunmaktadır.¹⁰⁸²

Malazgirt Savaşından önce Kafkasya'ya başarılı seferler düzenleyen gazaları ile ün sahibi olan Alparslan'dan haberdar olan Kazerûnî dervişleri Büyük Selçuklu ordusu içinde mücadele etmesi muhtemeldir. Çünkü Alparslan'ın Şiraz'da bir süre bulunduğunu Kazerûn'da Şiraz'a bağlı olduğunu biliyoruz. Alparslan'ın Şiraz'da bulunduğu zaman, Malazgirt Zaferi'nin öncesine rastlamaktadır. Kazerûnîlik 1071 Malazgirt savaşının kazanılmasında sonra Anadolu'ya yayılmış olmalıdır.¹⁰⁸³ Ebû İshak "*Müttakî, müntehi, muhlis ve ihtiyarsız olarak iştiyâk içinde bulunan, firaset sahibi, halka hizmeti düstur edinmiş ve bekâr olarak yaşamış bir kişi idi. 24.000 Yahudi ve Mecusi'nin İslam'a girmesine vesile olacak kadar din gayreti içerisinde bulunduğu, fakir ama müridleriyle beraber ziraatçilikle geçindiği ve doğduğu şehirde 426/1034 vefat edip, oradaki zaviyesinde medfun olduğu.*"¹⁰⁸⁴

Kazerûnîyye tarikatının müridleri savaşçı özelliğe sahiptir. Tekkelerini sınır boylarına kurmaya önem veren Kazerûnîyye tarikatı cihâd için sınır boylarına yerleşmeyi tercih etmişlerdir.¹⁰⁸⁵ Bu nedenle tarikatın zengin mensupları, şeyhlerin destekleri ve de dervişlerin kendilerine ait olan evlerini ribat haline getirmişlerdir. Bu ribatlarda dervişlere, yolculara, gariplere kalacak yer ve yiyecek verilmekte zikir meclisleri düzenlenmekteydi. Ayrıca bu yapılanmayla gazi teşkilâtı oluşturarak kâfirlere karşı harbe gönderilmişti. Bu sebeplerle 11. yüzyılda Haçlılara ve Bizanslılara karşı harp sahası

¹⁰⁸⁰ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 131.

¹⁰⁸¹ Şükrü Akkaya, "Kitab-ı Melik Danışmend Gazi-Danışmendname", *A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII, (1950), 131-144, Ahmed Yaşar Ocak, "Danışmendname" içinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 478-480.

¹⁰⁸² Danışmen Gazi, *Danışmen Gazi Destanı*, haz. Necati Demir, (Ankara: Hece Yayınları, 2006) 175-176. Şevki Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 24-25.

¹⁰⁸³ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 25-26, 48.

¹⁰⁸⁴ Wittek, "Kâzerûnî", 523.

¹⁰⁸⁵ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, 100.

özelliği taşıyan Mısır, Filistin ve Anadolu toprakları içinde İslâm orduları içinde yer almışlardır.¹⁰⁸⁶

Kazerûnîyye tarikatının irşâd yolundaki savaşı özelliği onların İran, Hindistan ve Çin'e kadar geniş alana yayılmasını sağlamıştır.¹⁰⁸⁷ Bu nedenle 12. yüzyılda Sökmen ve Saltuklu bölgelerinde yayılmış olması ihtimalini düşündürmektedir. Ayrıca 13. yüzyılın başlarında Van gölü çevresinde mevcut olduğu ile ilişkili çeşitli yorumlar vardır. Bunun sebebi ise Sübhan dağının eteğinde bulunan Taşkın Baba Zaviyesine halkın maddi manevi olarak desteklemesiyle ilişkilidir.¹⁰⁸⁸ Van ve Erzurum'da zâviye veya türbelerinin bulunması; Sökmenliler ve Saltukluların 12. asırda, Gürcüler ile devamlı savaş halinde olmaları ile ilişkilidir. Çünkü 13. yüzyılın başında Türk-Gürcü mücadelesi bitmesiyle Kazerûnî tarikatı cihâd için Anadolu'nun doğusundan batısına geçmiştir. Ahlatşahlar bölgesinin tahribatlara uğraması nedeniyle Doğu Anadolu'dan tedricen kaybolmuştur.¹⁰⁸⁹ Bu bilgiler ile Kazerûnîliğin 12. yüzyılda Sökmen ve Saltuklu bölgelerinde yayıldığını, 13. yüzyılda da Anadolu'da faaliyetleriyle varlığını devam ettiğini söyleyebiliriz

Kazerûnî dervişlerinin batıya göç ederek, Erzurum, Konya, Bursa ve Edirne gibi şehir merkezlerinde yerleşmişlerdir. Daha sonra daha güçlü tarikatların ortaya çıkmaları ile etki alanları daralmış Zeyniyye ve Nakşibendi'ye tarikatlarına katılmışlardır.¹⁰⁹⁰ Gölpınarlı, Kazerûnîyye'yi katı kuralları ile Mevlevîlik karşısında duramayacak bir tarikat olarak nitelendirir ve merkezi Anadolu'da olmayan tarikatın Moğol saldırısına kapılarak Anadolu'ya geldiği görüşünü savunur.¹⁰⁹¹ Ancak bu görüş doğru olsa da eksiktir. Çünkü Moğol saldırısı, Kazerûnî dervişlerinin Anadolu'ya gelişini hızlandırmıştır diyebiliriz fakat Ebu İshak'ın cihat amaçlı gönderdiği orduların birçok

---

¹⁰⁸⁶ Fuad Köprülü, "Vakfa Ait Tarihî İstılahlar: Ribât", *Vakıflar Dergisi*, II, (1942) 273; Wittek, "Kâzerûnî", 523.

¹⁰⁸⁷ Wittek, "Kâzerûnî", 523.

¹⁰⁸⁸ Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, 122; F. Köprülü, "Abû İshâk Kâzerûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", (nşr. Cemal Köprülü) *Belleten*, XXXIII/130 (1969), 230, adlı makalesinde "XIV. asır sonlarında Anadolu'da yerleşmiştir" demiş, fakat sonra, bulduğu bir belgeye dayanarak bkz. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, 96 : "XIII. asrın ikinci yansında Anadolu'da mevcut olduğunu, hatta Doğu Anadolu Beylikleri sahasında faaliyet gösterdiklerini tahmin" etmiştir. Yine P. Wittek'de; "Kâzerûnî", 523'te; "Ancak XIV. asır başlarında Anadolu'da bu tarikata tesadüf olduğunu" ileri sürmektedir.

¹⁰⁸⁹ Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, 122, Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 47-52, Algar, "Kazeruniyye", 147.

¹⁰⁹⁰ Köprülü, "Abû İshâk Kâzerûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", 231-232. Seval Günbal Bozkurt, "Fırdevsü'l-Mürşidiyye'nin Tasavvuf Literatürü Açısından Önem" *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt:6, S.2, (2022), 385-387.

¹⁰⁹¹ Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, 12.

ülkeye yayıldığını ve tarikatın Moğol saldırısı öncesinde Anadolu’da faaliyette olduğunu göz ardı edemeyiz. Ayrıca Kazerûnîlik tarikatı, Konya’da, Mevlevilik tarafından tamamen silinmiş olsa da zamanla, gösterilen saygı ve ilgiyle halk içinde etkinliğini daha sonraki süreçlerde devam etmiştir. Konya halkı Ebû İshâk Kazrûnî’nin mezarından almış olduğu bir avuç toprağı coşkun denize atarak denizin sakinleşeceğine dair menkıbeye inandığı için yanlarında bir avuç toprak taşıdıkları rivayet edilir.¹⁰⁹² Bu inanış ise Ebû İshâk’ın Basra Körfezi, Hint, Çin limanları arasında gerçekleşen denizcilerin seyahatlerindeki koruyucusu olduğuna dair inançtan kaynaklanmaktadır. İbn Battuta Seyahatnamesinde, Kazrûn’da vefat eden Ebû İshâk Kazrûnî zâviyesini ziyaret edenler ile ilişkili verdiği bilgiye göre: dileklerinin kabul olunacağına inanıldığını, Müslüman deniz yolcularının Çin ve Hint denizindeki seyahatlerinde Şeyh İshak’tan devamlı medet umduklarını ve buradaki zâviyeye bu sebeple sürekli adaklar adandığından¹⁰⁹³ bahsetmesi Şeyh İshâk’ın ve tarikatının yaygınlığı göstermesi açısından önemlidir.

12. ve 13. yüzyıllarda Kâzerûniye tarikatının Anadolu’daki faaliyetleri ile ilişkili bilgiler sınırlıdır. Konya’da Karamanoğullarından Alâeddin Bey’in oğlu Sultan Muhammed tarafından yaptırılan Kazrûnî Tekkesi,¹⁰⁹⁴ Bursa’da Yıldırım Beyazid tarafından inşa edilen ve Fatih Sultan Mehmet tarafından restore edilen tekke, Kazerûnîlerin 14. ve 15. yüzyıllarda devlet tarafından desteklendiğini göstermektedir.

Kazerûniyye tarikatı tam olarak hangi yüzyıllarda ve hangi halifelerinin aracılığıyla Anadolu’da bulunduğu ile ilgili bilgiler eksikse olsa da Anadolu’nun Selçuklular tarafından fethi ve iskanında oynamış oldukları roller, Bizans ve Haçlılarla yapılan mücadelelerle ilk dönemlerden itibaren Anadolu’nun İslamlaşmasında önemli katkıları olduğunu söyleyebiliriz. Konya ve çevresinde Mevleviler arasında etkin olamamaları ve Konya’da tarikatın izlerinin silinmesi Mevlevilerin siyasi politikaları ile ilişkilidir. Çünkü Mevleviler devletle olan yakınlıklarını başka tarikat ve zümrelerle paylaşmak ve etkinliğinin azalmaması için tarikatların güçlenmesini, yayılmamasını istememektedir. Aksi taktirde İslam için yapılan cihadlar neden rahatsızlık versin ki, tek neden var olma mücadelesidir. En büyük amaçları cihad yoluyla İslam’ı yaymak olan bu

¹⁰⁹² Köprülü, "Abû İshâk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri", 232.

¹⁰⁹³ İbn Battûta *Seyahatnâmesi I*, 297-299.

¹⁰⁹⁴ Köprülü, "Abû İshâk Kâzrûnî ve Anadolu'da İshâkî Dervişleri" 230, Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, 11. Semih Ceylan, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 70.

tarikat ve dervişleri bu amaçla ile Çin, Hint coğrafyalarına kadar uzanmışlardır. 13. yüzyıllardan itibaren Anadolu imarında ve fütuhatında görev aldıkları Osmanlı'nın kuruluşuyla devlet tarafından desteklendiğini söyleyebiliriz. Ayrıca 15. ve 16. yüzyıllarda hızla yükselişe geçen adına tekke ve zaviyeler açan bu tarikat 16 yüzyılın sonunda etkisini yitirmiştir. Bunun nedeni ise başka tarikatların bünyesine girmesi ve de Şah İsmail'in Şîlik politikası sonucu Kazerûnîyye'nin İran'ın Şiraz şehrindeki merkezinin eski durumunu koruyamamış olmasından kaynaklıdır.

4.11. Ekberîlik

İbnü'l Arabî, Ekberîlik olarak da bilinen bir tasavvufî-felsefî düşünce ekolünün önde gelen isimlerinden biridir. Kendisi, yüzlerce eser kaleme almış ve bu eserlerinde bilgi ve marifet ağırlıklı bir tasavvuf anlayışını savunmuştur. Ekberîlik, kurumlaşmış bir tarikat değil, daha çok bir düşünce ekolü veya irfan mektebi olarak kabul edilir. İbnü'l Arabî'nin özgün yorumları ve derin düşünceleri, sufiliğe yeni bir bakış açısı kazandırmış ve tasavvuf düşüncesinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Ekberîlik mektebi İbnü'l Arabî ve kendisinden feyz alarak düşüncelerini yorumlayan alimlerin aracılığıyla oluşmuştur. Çünkü İslam düşüncesinin önemli isimlerinden olan İbnü'l Arabî, farklı zaman ve yerde pek çok şeyhle görüşerek onlardan faydalanmıştır. Ancak bu şeyhlerden giymiş olduğu hırkaya rağmen bir mürşide bağlanıp sülükünü tamamlamış, sonra da zaviye açarak müritlerine tasavvufî eğitim vermiş bir sufi değildir. Çocuk yaşlarda açığa çıkan tasavvufî eğilimi ve kendi çabalarıyla Üveysî¹⁰⁹⁵ bir yolla manevî ilimlerde yetişmiş bir alimdir.¹⁰⁹⁶

Tam olarak ismi Muhyiddin Muhammed b. Ali el Arabî et- Tâî el Hâtimî olan İbnü'l Arabî, iktidar çevreye yakın ilim ve irfana değer veren bir ailenin çocuğu olarak 1165 yılında Endülüs'ün güneyinde yer alan Mürsiye şehrinde doğmuştur. Kişisel yetenekleri daha sekiz yaşlarındayken Endülüs'ün başkenti İşbîliye göç etmeleri o dönemde buranın gelişmiş bir kültür merkezi olmasının etkisiyle on beşli yaşlarda yoğun

---

¹⁰⁹⁵ Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen'de yaşayıp Müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karanî'nin (Veysel Karanî) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşad edildiği kabul edilir. Bu tür kişilere Üveysî, bu metoda da Üveysilik denir. Necdet Tozlu "Üveysilik", *içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012) 42/400.

¹⁰⁹⁶ Mahmud Erol, Kılıç, "Ekberîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 354-357.

bir tasavvufî deneyim edinmiştir. Burada önemli hocalardan aldığı derslerle dini-zahiri ilimlerde kendini yetiştirmesiyle yeterli seviyeye gelerek manevi ilimlerde de derinleşmeye öncelik vermiştir.¹⁰⁹⁷ İbnü'l Arabî gezgin bir sufidir. Endülüs ve Kuzey Afrika'daki seyahatlerinden sonra 1201 yılında doğu ülkelerinden Bağdat, Hicaz, Kudüs, Mısır, Şam, Musul, Horasan gibi Anadolu'nun birçok şehrine de yolculuklar yapmıştır.¹⁰⁹⁸ Bu süreçte Sadreddin Konevî'nin babası Mecdüddin İshak ile Anadolu topraklarına davet eden kişiler ile bu süre zarfında görüşmüş. Bağdat- Musul üzerinden 1205'te Malatya'ya gelmiştir.¹⁰⁹⁹

Urfa, Diyarbakır, Sivas üzerinden Malatya'ya gelen İbnü'l Arabî, bu süre zarfında Anadolu Selçuklu tahtına ikinci defa geçen I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Mecdüddin İshak'ı Konya şehrine çağırmasıyla kendisi de Konya'ya gitmiştir. Mecdüddin İshak sultanın oğluna hoca olarak atanmasıyla Malatya'ya gönderilmiştir. İbnü'l Arabî ise bir süre daha Konya'da kalmayı tercih etmiştir. Konya'da kaldığı sürede Evhadüddin-i Kirmanî ile görüşmüş buradan Halep, Kudüs, Mısır üzerinden Mekke'ye gitmiştir. Bir süre buralarda kalan İbnü'l Arabî Bağdat üzerinden Konya'ya gelmiştir. Konya'ya tekrar gelmesindeki amacı sultanı Hristiyanlara karşı kışkırtmaktır. İbnü'l Arabî manevi evlatlığı olarak gördüğü Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus'a Hristiyanlara taviz verdiği ile ilişki bir mektup yazarak savaşla bunları hakimiyet altına almasını istemiştir. Kafirlerin en şiddetlisi olarak gördüğü Haçlıların ele geçirmiş olduğu yerlere Kudüs dahi olsa derhal Müslümanları hicretmesi gerektiğini mektubunda belirtmiştir. Ayrıca İbnü'l Arabî Sivas'ta bulunduğu sürede İzzeddin Keykavus'un Antakya'da Franklara karşı cihadını ve şehri alıp galip geleceğini rüyasında gördüğünü bunu da bir şiirle İzzeddin Keykavus'a iletmiştir.¹¹⁰⁰ İbnü'l Arabî Anadolu Selçuklu hükümdarları I. Gıyâseddin, I.

¹⁰⁹⁷ Câmî, *Nehatü'l Üns*, 721-722, Ahmet Ateş, "Muhyi-d-din Arabî", içinde *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979, 8/533-541, Nihat Keklik, *Muhyiddin İbn'ül-Arabî'nin Hayatı ve Çevresi*, (İstanbul: Çığır Yayınları, 1966), 62-135, Süleyman Uludağ, *İbn Arabî*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 3-35,

¹⁰⁹⁸ Keklik, *Muhyiddin İbn'ül-Arabî'nin Hayatı ve Çevresi*, 8, 135-136.

¹⁰⁹⁹ Keklik, *Muhyiddin İbn'ül-Arabî'nin Hayatı ve Çevresi*, 145,-146,149, Ateş, "Muhyi-d-din Arabî", 538-539, Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l Arabî'nin I. İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış", *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, (11-13 Ekim 2000) Bildiriler II*, (Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001) 16-17.

¹¹⁰⁰ Kılıç, "Ekberiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 341-342, Keklik, *Muhyiddin İbn'ül-Arabî'nin Hayatı ve Çevresi*, 152. Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Mustafa Çakmaköğlu, "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı. 21, Ankara 2008. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, C. 18, İstanbul 2012.

İzzeddin, I. Alâeddin döneminde yaşamış ve seyahatleri sürecinde de Anadolu ile irtibatını sürdürmüştür. Anadolu’da bulunduğu süre içinde görüşlerini yaymış çeşitli eserler kaleme almış, kitaplarını okutarak icazetler vermiştir.¹¹⁰¹ İbnü’l Arabî, 1240 tarihinde vefat ederek Şam’a defnedilmiştir.¹¹⁰² İbnü’l Arabî’nin ölümünden sonra, onun metafizik yorumları etrafında bir düşünce ekolü oluşmaya başlamıştır. Bu ekol, zamanla genişlemiş ve Ekberilik ismi altında bir mektep haline gelmiştir. Ekberilik, İbn Arabî’nin felsefesini ve öğretilerini takip eden bir düşünce akımı olmuştur. Bu akım, İbn Arabî’nin metafizik yorumlarını ve mistik düşüncesini merkezine almıştır. Ekberilik, evrenin birliği, insanın ilahi varlıkla birleşmesi, evrenin sembollerle ifade edilmesi gibi konuları ele almaktadır. Bu nedenle hem etki ettiği hem de getirdiği yorumlarından kaynaklı bir mezhep ve tarikatla sınırlı kalmaması onu evrensel değerleri nitelemesine ortam oluşturmıştır.¹¹⁰³ İbnü’l Arabî, 13. yüzyılda özellikle Anadolu Selçuklu döneminin tasavvufi hayatında etkili olmuş dönemin önemli sufilerindendir.. Onun fikirlerini ilk olarak öğrencileri İsmail b. Sevdekîn et-Tunusî, Sadreddin Konevi, ve Afifüddin-i Tilimsânî gibi ilim erbabıyla temsil edilmiştir. Daha sonra Müeyyidin-i Cendî, Saîdüddin-i Fegânî, Fahreddin-i Irâkî, Abdürrezzâk el Kâşânî, ve onun müridi Dâvûd-i Kayserî gibi yolun takipçileri olan sufilerin şerh ve izahları ile sistematik bir hal alınmaya başlanmıştır.¹¹⁰⁴ Bu kişiler İbnü’l Arabî’nin *Şeyhü’l Ekber* unvanından ziyade *Ekberîlik* olarak anılmışlardır. Melamet ve fütüvvet gibi bir tasavvufi neşve ve zevk olan Ekberîlik, Osmanlı döneminde de varlığını devam ettirmiştir. 1218 yılında Malatya’da ikamet etmeye başlayan İbnü’l Arabî, yakın dostu Mecdüddin İshak vefat etmesiyle vasiyeti üzerine hanımı Sadreddin-i Konevî’nin annesi ile evlenmiştir.¹¹⁰⁵

Sadreddin-i Konevî’yi daha iyi anlamak için babası Şeyh Mecdüddin İshak’tan bahsetmek gerekir. Mecdüddin İshak b. Muhammed b. Yusuf aslen Endülüslü’ dür.

¹¹⁰¹ Keklik, *Muhyiddin İbn’ül- Arabî’nin Hayatı ve Çevresi*, 151-155, 160-164, Ateş, “Muhyi-d-din Arabî”, 539-540. Bayram, *Sadru’-d-Din-i Konevî, Hayatı Çevresi ve Eserleri*, 37-38,42.

¹¹⁰² Abdulcebbar Kavak, “Muhyiddin İbnü’l Arabî’nin Şam Tasavvuf Düşüncesine Tesir Kanalları ve Meşhur Takipçileri”, *Universal Journal of Theology*, I/1,(2016),53-71.

¹¹⁰³ Kılıç, “Ekberîyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 357.

¹¹⁰⁴ William C. Chittick, “Merkezi Nokta: İbnü’l Arabî Ekolünde Sadreddin Konevî’nin Rolü”, terc. Betül Güçlü, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü’l Arabî Özel Sayısı-2), Sayı.23, (2009), 670, Kılıç, “Ekberîyye”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 350.

¹¹⁰⁵ Câmî, *Nefahatü’l Üns*, 732, Mikail Bayram, *Sadru’-d-Din-i Konevî, Hayatı Çevresi ve Eserleri*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012),36, Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufi Zümreler*, 140

Tahsil hayatı, Anadolu'ya hangi tarihlerde ve nereden geldiği bilgisine sahip değiliz. Anadolu Selçuklu döneminde şehzade ve sultanlar onu muallim olarak tanımıştır. Bu dönemde Anadolu'ya Endülüs'ten çok sayıda göçler gerçekleşmiştir. Özellikle Antalya'nın fethedilmesiyle Anadolu'dan, Kuzey Afrika'ya ticari mal sevkiyatı yapılmaya başlanmıştır. Endülüslüler de ticaret amacıyla Anadolu'ya gelmektedir. Endülüslerin Anadolu'ya daha çok Konya ve Malatya'ya yerleştikleri görülmektedir. O dönemde Endülüs'ten gelip Konya'ya yerleşenlere ait mahallelerin varlığından haberdarız. I. Gıyâseddin Keyhüsrev, kardeşi Rükneddin Süleyman Şah tarafından tahtan indirilmesiyle Anadolu'yu terk etmek durumunda kalmıştır. Sultan önce Elbistan Meliki olan kardeşi Muğisü'd-din Tuğrul'un yanına gitmiştir. Bu yolculuk sürecinde hocası Mecdüddin İshak'ta bulunmaktadır. Bir süre sonra sultan Halep'ten ayrılmasıyla Mecdüddin İshak Sultanın kafilesinden ayrılarak Şam'a yerleşmiştir. Sultan Halep'ten ayrılarak Diyarbakır üzerinden Harput, Trabzon üzerinden İstanbul'a dayılarının yanına yerleşerek Komren hanedanlığına sığınmıştır. Ailesinin desteğiyle 1204 yılında tekrar tahta çıkmıştır.¹¹⁰⁶ Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev tahta çıkmasıyla hocası Mecdüddin İshak'a mektup yazarak Anadolu'ya çağırmıştır. ¹¹⁰⁷ Sultanın bu davetiyle Konya'ya gelen Mecdüddin İshak sultanın cariyesi Gevher Hatun ile evlenmiş ve Sadreddin Konevî'de bu cariyeden dünyaya gelmiştir.¹¹⁰⁸ Aynı yıl Mecdüddin İshak cülusunu Abbasi Halifesi en-Nasır li Dinillah'a bildirmek için diplomat göreviyle Bağdat'a gitmiştir. Bu dönemde halife en-Nasır li Dinillah İslam dünyasındaki fütüvvet birliklerini kendi manevi ve siyasi otoritesi altında birleştirerek Fütüvvet Teşkilatını kurmuştur. Şeyh Mecdüddin İshak Bağdat'taki görüşmelerinde Anadolu Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği arasındaki siyasi ve kültürel anlaşmanın gerçekleşmesinde ön ayak olmuştur. Halife Mecdüddin İshak'ı Anadolu'daki fütüvvet teşkilatının şeyhi olarak tahin etmiştir. Böylece Anadolu fütüvvet hayatı Mecdüddin İshak tarafından başlamıştır. Mecdüddin İshak bu elçilik görevi sırasında aynı yıl (1205) Bağdat'tan haça gitmiş ve hac dönüşü Mekke'de bulunan arkadaşı ve hemşerisi Muhyiddin İbnü'l Arabi ile Evhadüddin Kirmanî, Ebu'l Hasan Ali el İskenderani, Cemalü'd-din Vasiti, Ebu Cafer Muhammed el Berzaî, Nasîrud-din Muhammed el-Hoyi gibi pek çok ilim fikir adamlarını Anadolu'ya

¹¹⁰⁶ Ebûl-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih II*, 485-486, İbnü'l-Esîr, *el- Kâmil fi't-Târîh*, 10/68-69.

¹¹⁰⁷ İbn Bîbî *el-Evâmîrü'l- 'Alâ'îyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'îyye* 121-122.

¹¹⁰⁸ Bayram, *Sadru'd-Din-i Konevî, Hayatı Çevresi ve Eserleri*, 34.

davet etmiştir.¹¹⁰⁹ Bu kişiler vasıtasıyla Anadolu’da fütüvvet teşkilatı kurulmuştur. İsimlerini saymış olduğumuz ilim insanları Malatya’ya gelerek burada ikamet etmişlerdir. Böylece Mecdüddin İshak Malatya’nın büyük bir ilim merkezi olmasını sağlamıştır.

Anadolu’nun Türkler tarafından fethedildikten sonra Malatya’nın erken sayılabilecek bir tarihte önemli bir ilim ve fikir merkezi haline geldiği görülmektedir. Kuzey Mezopotamya ve Suriye’den Anadolu’ya açılan ticaret yolu üzerinde bulunması buranın ilmi ve fikri yönden gelişmesini sağlamıştır. Özellikle de çok sayıda İranlı ilim ve fikir adamlarının gelip Malatya’ya yerleştikleri bilinmektedir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in veziri Malatyalı Muhammed el-Gazi, Şeyh İzzü’l-din Ebu -Kasım el Hammuri, Şeyh Ebu Tahir Ahmed es-Silefi el İsfahanî, Muhammed bin Ebu Bekr et Tebrizi gibi İran asıllı kişilerin burada faaliyet gösterdiği bilinir. Malatya’da Süryani ve İran kültürü yeniden buluşmuş ve Sasaniler dönemindeki ilmi ve fikri hareket yeniden başlamıştır. İran milli kültürü Malatya’da ihya edilmeye çalışılmıştır. Bu durum ise İran kültürüne hayranlık uyandırmıştır. Bu özelliğinden dolayı Malatya, Selçuklular döneminde şehzadelerin eğitim merkezi olmuştur. I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve oğlu I. İzzeddin Keykavus Malatya’da tahsil görmüştür. Bu Selçuklu sultanlarının eski İran şahlarının isimlerini kullanmaları Malatya ve çevresinde İran kültürüne karşı duyulan hayranlığın bir sonucudur. Bu iki sultandan sonra da hemen hemen bütün Anadolu Selçuklu hükümdarları Keyhüsrev, Keykubad, Keykavus gibi eski İran krallarının adlarını kullanmalarını gelenek haline getirmiştir. Malatya’da eğitim gören sultanlar çok iyi derecede Farsça bilmektedir. Gerek I. Gıyâseddin Keyhüsrev gerekse de I. İzzeddin Keykavus Farsça şiirler kaleme almıştır. Danişmendoğulları ise Türk kültürünü ülkelerinde yaymaya ve yerleştirmeye çalışmaktadır. Malatya elli yıl Danişmendlilerin yönetiminde kalmasına rağmen Danişmendliler buranın kültürel yapısını değiştirememiştir.¹¹¹⁰

Şeyh Mecdüddin İshak, I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve iki oğlu I. İzzeddin Keykavus ve Alâeddin Keykubad’ın fütüvvet teşkilatına girmelerini sağlayarak bu üç sultanın iktidarlığı sürecinde Anadolu Selçuklu Devleti’nin kültürel politikasını yönlendiren en

---

¹¹⁰⁹ Sadreddin Konevî, *Mir’atül, Arifin (Ariflerin Aynası)*, Terc. Dilaver Güler, Betül Güçlü, Ali Çoban, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010), 17-24; Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufi Zümreler*, 139-146.

¹¹¹⁰ Bayram, *Sadru’l-Din-i Konevî, Hayatı Çevresi ve Eserleri*, 30-31.

etkili isim olmuştur. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci defa tahta çıkmasıyla oğullarından I. İzzeddin Keykavus'u Malatya'ya Alâeddin Keykubad'ı da Tokat'a melik olarak tayin etmiştir. Bu süreçte İzzeddin Keykavus Malatya'da şeyh Mecdüddin İshak'ın gözetiminde eğitimini sürdürmektedir. Babası I. Gıyâseddin'in 1211 yılında ölümüyle Muhammed el Gazi el Malati ile Mecdüddin İshak tahta geçmesini sağlamıştır. I. İzzeddin Keykavus'un 1211-1220 yılları iktidarlığı sürecinde Mecdüddin İshak en yüksek devlet görevinde bulunmaktadır. Ayrıca kardeşi Alâeddin Keykubad'ın ayaklanması ve sultan tarafından öldürme girişimine karşı Mecdüddin İshak engel olmuştur. Bu ise sultanın yanında büyük itibar sahibi olduğunu göstermektedir. Abbasi halifesi en-Nasır, fütüvvet teşkilatı için Şeyh Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdî'yi Alâeddin Keykubad'a göndererek fütüvvet üniformasını kuşatmasını istemiştir.. Bu işi ise dostu Mecdüddin İshak ile yapacaklardı. Bu amaçla Malatya'ya gelen Sühreverdî Mecdüddin İshak'ın hasta olduğunu öğrendi. Bir süre Malatya'da kalan Sühreverdî Mecdüddin İshak'ın vefatıyla yanındaki fütüvvet erbabı kişilerle Konya'ya gitmiştir. Mecdüddin İshak'ın ölümü ile dul kalan eşi, Muhyiddin İbnü'l Arabi ile evlendiği gibi ondan boşalan Anadolu Fütüvvet Teşkilatı şeyhlik görevi de Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî'ye geçmiştir.¹¹¹¹

Künyesi Ebu11 -Maali, lakabı Sadreddin, öz adı Muhammed, nisbet adı Konevî olan Sadreddin-i Konevî, yukarıda da belirttiğimiz gibi Anadolu Selçuklu sultanlarından I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve oğulları I. İzzeddin Keykavus, Alâeddin Keykubad'a hocalık yapmış bu sultanlar döneminde birçok kez elçilik görevi yapan Endülüslü Şeyh Mecdüddin İshak'ın oğludur.¹¹¹² Selçuklu dönemi tarihçilerinden Aksarayî Sadreddin Konevî'nin 1208-1209 yılları arası doğduğunu belirtmektedir.¹¹¹³ Sadreddin-i Konevî Malatya'da dünyaya geldiği vakit babası Şeyh Mecdüddin İshak Malatya'yı büyük ilim merkezine dönüştürmüştür. Bu dönemlerde Malatya'da şehzade İzzeddin Keykavus tahsil görmektedir. Böyle bir ortamda büyüyen Konevî, çok küçük yaşlarda tahsil hayatına başladığı ve düzenli tahsil gördüğü muhakkaktır. Bu süreçte 1205 yılından itibaren Anadolu'ya gelen çoğunlukla Malatya'da yaşayan babasının yakın dostu İbnü'l

---

¹¹¹¹ Evhadü'd-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, Terc. Mikail Bayram, (Konya: Kardelen Yayınları, 2005), 84-87.

¹¹¹² İbn Bîbî *el-Evâmirü'l- 'Alâ'îyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'îyye*, 569, Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 81-82, Şeyh Musa es-Sadri, *Regayibü'l Menakıb-Sadreddin Konevi'nin Menkıbeleri*, (İstanbul: Anka Yayınevi, 2002,14-15

¹¹¹³ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, 92.

Arabi'den de dersler almıştır. 13. Yüzyıl ortalarından itibaren Evhadüddin Kirmanî'nin Sivas'taki halifesi Şemsü'd-din Ömer et Tiflisi'nin oğlu Muhammed es- Sivasi'nin kaleme aldığı "Menakıb-ı Evhadüddin Kirmanî" eserinde bu süreçte Zeynü'd-din Sadaka İmadü'd-din el Malatî ile birlikte Şeyh Evhadüddin Kirmanî'nin hizmetinde bulunduğu belirtilmiştir.¹¹¹⁴ Böylece daha genç yaşta iki ünlü alim ve mutasavvıfında tasavvuf dersi ve terbiyesi aldığı görülmektedir. Sadreddin Konevî babasının vefatıyla beş altı yıl Malatya'da kalarak fıkıh, hadis, kelam, tefsir gibi ilimleri okumuştur.

I.Alâeddin Keykubad döneminde pek çok ilim fikir insanı Konya'ya geldikleri görülmektedir. Mikail Bayram, Alâeddin Keykubad döneminde çok sayıda ilim fikir insanların Konya'ya geldiğini bunların bazılarının Beyşehir Gölü kenarındaki *Kubadabad Sarayı*'nda telif etmiş oldukları eserleri sultana sunduğunu ve sultanın iltifatlarına nail olduğundan bahsetmektedir.¹¹¹⁵ 1205 yılında Kayseri'ye yerleşen Ahi Evren olarak bilinen Ahi teşkilatın baş mimarı Şeyh Nasirüddin Mahmud el-Hoy'un, Alâeddin Keykubad'ın tahta geçmesiyle Konya'ya yerleştiğini *Hanikah-ı Ziya* ve *Hanikah-ı Lala*'ya şeyh olarak tahin edildiğini ayrıca etrafına toplamış oldukları öğrencilerin varlığından Mevlevî yazarı Ahmed Eflaki aktarmaktadır.¹¹¹⁶ Mevlâna'nın babası Baha Veled'de tam olarak bu yıllarda (1228) Karaman'dan Konya'ya göçmüştür.¹¹¹⁷ Sadreddin Konevî de 1226-1227 yılından itibaren Malatya'dan Konya'ya göçmüştür. Konya şehri bu dönemde önemli ilim irfan merkezlerindendir. Devletin merkezi olması tarikatların bu bölgede aktif olmak istemesi devletle olan bağlarını güçlendirmek ve devamlılık sağlamaktır.

Sadreddin Konevî Konya şehrine yerleştikten iki yıl sonra Suriye, Filistin, Mısır Şam, ve Halep bölgelerinde giderek üvey babası İbnü'l Arabî'nin yanında tahsil hayatına devam etmiştir. İbnü'l Arabî'nin vefatından sonra bir süre daha Şam ,Halep bölgesinde kalan Sadreddin Konevî Anadolu'nun uygun bir siyasi ve sosyal ortamın oluşmasını beklemektedir. Çünkü bu dönemde Anadolu'da önemli askeri siyasi olaylar meydana gelmektedir. Bu olaylardan bahsedecek olursak Babailer isyanı, Türkmen ve Ahilerin hamisi Alâeddin Keykubad'ın öldürülmesi bu nedenle çıkan taht mücadeleleri, Köseadağ

¹¹¹⁴ Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 72-74.

¹¹¹⁵ Bayram, *Sadru'd-Din-i Konevî, Hayatı Çevresi ve Eserleri*, 44.

¹¹¹⁶ Eflâkî, *Menâkıbü'l- 'Ârifîn* 565-567.

¹¹¹⁷ Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, 42

yenilgisi, Moğol hakimiyeti gibi nedenlerden Anadolu siyasi ve sosyal karışıklar içerisinde. Halep'te bulunduğu bu süre zarfında Anadolu'daki Babailer isyanını ve Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip ettiği gibi isyanlara karşıda sempati duymaktadır. Sadreddin Konevî'nin Türkmen şeyhlerle yakın diyalogunun olduğunu dönemin tarihçisi Aksarayî'de belirtmektedir.¹¹¹⁸ Babai isyanı, Köseadağ savaşı, Moğol istilasları gibi nedenlerden uygun bir ortamın oluşmamasından dolayı bir süre daha Halep'te kalan Sadreddin Konevî, II. Gıyâseddin'in 1245 yılında vefat etmesiyle devletin ileri gelenleri tarafından tahta geçirilen II. İzzeddin Keykavus döneminde Anadolu'ya gelmiştir. II. Gıyâseddin döneminde yaşanan kırılganlıkların ve hoşnutsuzlukların ortadan kaldırılması için genel bir af kanunu ilan edilmiştir. Bütün tutuklular salıverilmiştir. Bu tutuklular içerisinde Konevî'nin baba dostu Ahi Evren'de beş yıl süren Konya'daki tutukluluğu sona ermiştir.¹¹¹⁹ Anadolu'da sulh ve sükun ortamının oluşmasıyla 1245 yılında dönen Sadreddin Konevî Konya'ya yerleşerek kendisine cami, medrese ve imarethane tahsil edilmiştir. Burada irşad ve tedris ile meşgul olmuş sayısız öğrenci yetiştirmiştir.

Ahi Evren hapisten çıkmasıyla Sultana ve onun siyasi kadrosuna kırılgan olmasından dolayı Denizli'ye giderek Denizli Beyi Mehmet Bey'in himayesine girmiştir.¹¹²⁰ Sadreddin Konevî'nin Konya'ya yerleşmesinden bir süre sonra Sultan II. İzzeddin Keykavus hatırlı bir kişi olarak Ahi Evren'i Konya'ya getirmesi için Denizli'ye göndermiştir. Aynı yıl Sadreddin Konevî ile dönen Ahi Evren, Sultan II. İzzeddin Keykavus tarafından vezirlik makamına tahin edilmiştir. Ahi Evren bu makamdayken Mevlâna'nın hocası Şems-i Tebriz'inin öldürülmesi hadisesi yaşanmıştır. Mevlâna ve çevresi bu olaydan yedi kişi sorumlu tutmuş bu kişiler arasında Ahi Evren'de bulunmaktadır. Ahi Evren ve çevresinin devlete yakın olmasını istemeyen Mevlâna siyasi çıkarlar nedeniyle bu durumu bahane göstermiştir. Moğol yanlısı çevrelerin şiddetli tepkisine maruz kalan Ahi Evren, vezirlik görevinden ayrılarak Kırşehir'e göçmüştür. Kırşehir'de bulunduğu süre zarfında Konevî ile sürekli mektuplaştığını¹¹²¹ ayrıca

¹¹¹⁸ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, 91-92. Asuman Gökhan-Özkan Dayı, "Moğol Hâkimiyeti ve Fars Edebiyatına Etkileri" *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/18(2017): 359-373.

¹¹¹⁹ Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 72-73.

¹¹²⁰ Mikail Bayram, "Uç Beyi Mehmet Bey Kimdir" *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, I, (Konya: 2001), 155-162.

¹¹²¹ Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 73-76

Sadreddin Konevî'nin 1255 yılında Kırşehir'e¹¹²² gittiğini belirtilmektedir. Sadreddin Konevî'nin yakın dostlarından biri de Hacı Bektaş Veli'dir. Her ikisi de Şeyh Evhadüddin-i Kirmanî'ye talebe olmasıdır. Onların birbirilerine yakınlığı ve dostluğu buradan gelmektedir. Hacı Bektaş Veli menakıpnamesinde “*sahib-i azizi idi Konya şehrinde Şeyh Sadruddin*” demektedir.¹¹²³ Hacı Bektaş Veli'nin halifesi Pir Ebi, Konya'da Pir Ebi Mescidi Sadreddin Konevî'nin cami ve türbesine yakındır. Muhtemelen bu halife aracılığıyla Sadreddin Konevî ile Hacı Bektaş arasındaki dostluk sürmektedir.

Celâleddin Karatay döneminde (1246-1254) Sadreddin Konevî Konya'da irşad faaliyetlerinde bulunarak müridlerini artırmış, faaliyetleri ile ilgi çekmiştir. Bu dönemde Anadolu'da siyasi ortam II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in üç oğlu arasında gerçekleşmiştir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev ölmeden önce küçük oğlu II. Alâeddin Keykubat'ı veliaht tahin etmiş. Fakat 1246 yılında ölümüyle devlet adamları II. İzzeddin Keykavus'u tahta geçirmiştir. Ancak II. Alâeddin Keykubad iktidarlığın kendi hakkı olduğunu düşünmektedir. Rükneddin Kılıç Arslan ise Moğol Kağan'ına giderek Rum ülkesinin sultanı unvanını almış. Bu nedenle bu şehzade iktidarın kendisine ait olduğunu düşünmektedir. Bu durum Anadolu'da şehzadeler arası taht mücadelesine tekrar ortam oluşturmuş. Celâleddin Karatay'ın saltanat naipliği ülkede birazda olsa sükûneti sağlayarak Moğollara belli miktarda haraç vermeyi kabul edip tutuklu olan Ahi ve Türkmenleri serbest bırakmıştır. Bu süreçte Konya'da bulunan Sadreddin Konevî yaygın irşad faaliyetlerini yürütmekte geniş talebeler halkası oluşturmaktadır. Celâleddin Karatay'ın ölümünden sonra yine Anadolu'da siyasi buhranlar baş göstermiştir. IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile II. İzzettin Keykavus arasında başlayan taht mücadelesindeki itilafı gidermek için ilim insanları devreye girmiştir. Bunlar içerisinde Sadreddin Konevî, Ahi Evren, Kırşehir Kadısı Mecdüddin-i Merendi'de bulunmaktadır. Heyet-i Nasıha olarak bilinen bu heyet Kırşehir'de toplanmıştır.¹¹²⁴ Muhtemelen bu heyet vezir İzzü'ddin Muhammed er Razi tarafından oluşturulmuş. Mikail Bayram Mevlâna'nın bu heyetten alaylı bir biçimde bahsettiğini ifade etmektedir. Bu durum ise Mevlâna'nın bu ekibe yani II. İzzeddin Keykavus yanlılarına muhalif olduğu anlaşılmaktadır.¹¹²⁵ Rükneddin Kılıç

¹¹²² Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 76.

¹¹²³ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilaâyet-Name*, 86-87.

¹¹²⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, 569-570, Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 81.

¹¹²⁵ Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 81.

Arslan ve taraftarları Moğolların siyasi ve askeri desteğini kazanırken II. İzzeddin Keykavus Türkmen ve Ahilerin desteğini almıştır. İrani çevrelerde IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı desteklemektedir. Mevlâna ve çevresi de bu grupta yer almaktadır.¹¹²⁶ Sonraki süreçlerde Anadolu'ya hâkim olmak isteyen Baycu Noyan İlhanlı devletini kaldırıp kendi adına bir hanedanlık kurmak istemesi Hülagü Han'ın bu durumdan haberdar olmasına sebep olmuş. Bu nedenle Bağdat seferi için çağırttığı Baycu Noyan'ı idam etmiştir. Bu olay üzerine Hülagü Han Anadolu'yu kendi hakimiyeti altında tutmak için şehzadeleri barıştırıp ülkeyi ikiye bölmüştür. Sultan İzzeddin Keykavus ülkenin birliğini sağlamak Moğol etkisini ortadan kaldırmak için kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı egemenliği altına almak istemiştir. Ancak Rükneddin Kılıç Arslan'ı destekleyen Muineddin Süleyman, Sahib Ata, Tacüddin Mutez Hatiroğlu Şerefüddin, Hülagü Han'a bu durumu ileterek II. İzzeddin Keykavus ile mücadelede destek istemiştir. Bu durum karşısında Hülagü Han, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı Kayseri'den alıp Konya'da saltanat tahtına oturtmuştur. Bu nedenle devlet adamlarının faaliyetleri karşısında başarılı olamayacağını anlayan II. İzzeddin Keykavus da dayılarının yanına İstanbul'a yerleşmiştir.¹¹²⁷ Bundan sonraki süreçte IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve destekçileri Anadolu'daki hakimiyetlerini kuvvetlendirmek amacıyla II. İzzeddin Keykavus destekçilerine, kuruluşlarına karşı amansız bir mücadele başlatmıştır.¹¹²⁸ Bu mücadelede Sadreddin Konevî'nin yakın dostu Ahi Evren Kırşehir'de öldürülmesine kadar ilerlemiştir.¹¹²⁹ Ayrıca Sadreddin Konevî'nin hamisi el -Hac Tacüddin-i Kaşi, çocukluk arkadaşı, oğlu, hocası Zeynüddin Sadaka bu süreçte öldürülenlerin arasındadır.¹¹³⁰ Bunun gibi Sadreddin Konevî'nin pek çok dostu ve yakını katledilmiştir. Bu süreçte Sadreddin Konevî'nin zarar görmesine engel olan ve koruyan ise öğrencisi Muineddin Pervane olmuştur. Bu olaylardan çok etkilenen Sadreddin Konevî, ilim ve fikir hayatında bir dönüm noktası olmuş. Bundan sonra tasavvuf ile özellikle Vahdet-i Vücut felsefesi ile değil hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Muineddin Pervane, Mevlâna Celâleddin Rumi'nin müridi, Sadreddin Konevî'nin de

¹¹²⁶ Mikail Bayram, "Sadru'd-din Konevi ile Ahi Evran Şeyh Nasiru'din Mahmud'un Mektuplaşması", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (Konya 1983), S.2, 58-60

¹¹²⁷ Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 82-83.

¹¹²⁸ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, 642, Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, 71-73.

¹¹²⁹ Mikail Bayram, *Ahi Evre'nin Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti*", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (İstanbul:1982), Sayı.12, 521-540.

¹¹³⁰ Eflâkî, *Menâkibü'l-'Ârifîn*, 253-254

talebesidir.¹¹³¹ Bu dönemde sürekli Konya’da bulunan Sadreddin Konevî bir bilge kişi olarak telif ve tedrisle meşgul olmuştur. Daha çok hadis ilmine dair eserler okumuştur. Etrafında çok sayıda öğrencisi olan Sadreddin Konevî; Müeyyedü’ddin Mahmud el Cendî, Fahrüddin İrakî, Kutbuddin Şirazi, Saidüddin Ferganî, Baba Merendî gibi isimler kendisinden ders alan ilim ve fikir adamlarıdır.¹¹³² Burada belirtmek istediğimiz önemli bir nokta önceleri tasavvufi-dini ve metafizik konular ile meşgulken bu dönemde yaşadıklarından olsa gerek daha çok hadis ve tefsir ilimleri ile meşgul olmuştur. Bu dönemden önce İbnü’l Arabî’nin eserlerine şerhler yazıp vahded-i vücud felsefesine dair eserler kaleme alırken artık son dönemlerde hadis ve tefsire dair eserler kaleme almıştır.

Muineddin Pervane, Abaka Han döneminde Anadolu’ya gönderilen yöneticilerin isteklerini yerine getirmekte güçlük çekmesi gibi nedenlerden Moğolları Anadolu’dan temizlemek için bazı planlar yapmıştır. Sadreddin Konevî ’de Pervane’nin bu siyasi planlarını desteklemekte ona yazdığı bir mektupta dua etmektedir. Mevlâna ise Pervane’nin bu siyasi tedbir ve tutumunu kınayarak onu yermektedir. Hatta Mikail Bayram, İbnü’l Serrac’ın “Tevikü’l Evrah” isimli eserinde Mevlâna, Süleyman Pervane’ye mektup yazarak onu Moğol aleyhtarı siyasetten vazgeçirmeye çağırdığını ifade etmektedir.¹¹³³ Sadreddin Konevî ile Mevlâna arasındaki muhaliflik durum buradan kaynaklıdır. Mevlâna, Moğol yanlısı bir siyaset güttüğünden bu duruma tepki vermesi normal karşılanmalıdır.

Sadreddin Konevî ile Mevlâna çağdaş ve hemen hemen aynı yaşlarda olup Anadolu Selçuklu döneminin iki ünlü bilginidir. Ancak fikri, tasavvufi ve ilmi söylemleri gibi siyasi duruşları farklıdır. Mevlâna İranî mistik anlayışı ve hulul felsefesi yüksek edebi bir söylemle terennüm etmektedir. Mevlâna fikirlerini anlatmada ve düşüncesini yaymada şiir sanatını en başarılı şekilde kullanan şairlerdendir. İran edebiyatının şiir gücünü en yüksek seviyede temsil etmektedir. Sadreddin Konevî de saray terbiyesi görmüş bir anneden ve diplomat bir babadan mutasavvıf bir terbiye alan farklı bir kişiliktir. Üvey babası İbnü’l Arabî’den vahdet-i vücud felsefesinin şerhi yorumu ile ilgilenmiş, tefsir ve hadis ilimlerinin yanında mistik Arap şiirini talim etmiştir. Hayatının sonuna kadar öğrenme ve öğretme, okuma, yazma ile meşgul olmuştur. Bu iki bilginin

---

¹¹³¹ Bayram, *Sadru’-d-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 85.

¹¹³² Bayram, *Sadru’-d-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 86.

¹¹³³ Bayram, *Sadru’-d-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 87.

sanılanın aksine politik görüşleri bakımından da aralarında bir uyumsuzluk ve muhalefet durumu söz konusudur. Mevlâna Moğol yanlısı faaliyetleri içindeyken Sadreddin Konevî Moğol siyaseti ile mücadele eden Türkmen ve Ahilerin yanında yer almıştır. Bu nedenle Mevlâna ve Konevî ilişkileri sürekli bir gerginlik durumu söz konusudur. Eflakî, Mevlâna ve Konevî arasındaki muhalefet ve münferitti itinalı bir şekilde gizlemeye çalışmıştır ki Sadreddin Konevî'nin Mevlâna'nın yüceliğini onay ve itilaf ettiğine dair bilgiler üretmiştir. Öyle anlaşıyor ki Eflakî döneminde halk içerisinde Konevî'nin Mevlâna'dan daha alim daha bilgin görüşü yaygındı. Eflakî bu görüşü ve kanaati ortadan kaldırmak amacıyla büyük gayret sarf etmiştir. Eserinde bu iki tasavvuf önderi arasındaki muhaliflik durumdan anlaşılmaktadır. Moğol yanlısı iktidarın Mevlâna'ya tabi olma zorunluluğu getirdiği ve Mevlâna'ya mürid olmayanların tekke, zaviye, medreselerine el konulduğunu ayrıca sürgüne tabi tutulduğu Eflakî kaleme aldığı eserinde görmezden gelmiştir.¹¹³⁴ Moğol yönetimin bu uygulaması hakkında bilgi verende yine Ahmed Eflakî'dir. Bu durum Sadreddin Konevî'yi zor duruma düşürdüğü aşıkardır. Dönemin önemli ismi olan Muineddin Pervane'nin hocası olması kendisinin ve öğrencilerinin Anadolu'da yaşama imkânı vermiştir. Pervane, Sadreddin Konevî'ye Konya'da barınma imkânı verdiği gibi Müeyedü'ddin-i Cendî, Fahu'ddin Irakî, Kutbu'd-din-i Şirazî gibi öğrencilerine de Kayseri, Tokat, Sivas şehirlerinde medrese ve hangah tahsis ederek korumaya çalışmıştır.¹¹³⁵

Mevlâna, Sadreddin Konevî 'den yaklaşık sekiz-on ay önce vefat etmiştir. Mevlâna'nın cenaze namazını Sadreddin Konevî tarafından kılınmasını daha uygun olacağını düşünenler cenaze namazı için öne sürmüşlerdir. Ancak namaz sırasında baygınlık geçirmesi Mikail Bayram tarafından Sadreddin Konevî'nin cenaze namazını kılmak istemediği şeklinde yorumlamıştır.¹¹³⁶ Bu da Mevlâna'nın Sadreddin Konevî'ye karşı muhalif davranışları ve Moğol yanlısı siyaseti şeyhi her daim rahatsız etmesi ile ilişkili olması muhtemeldir.

Sadreddin Konevî 1274 yılında öldüğü Aksarayî tarafından şöyle yorumlanmıştır: *"Muhteşem şeyh, Şeyhü'l İslam, İnsanların Efendisi, şeyhlerin öncüsü be süzülmüş*

¹¹³⁴ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, (Konya: Kendi Yayını, 1991), 114-127, Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 89-92.

¹¹³⁵ Eflakî, *Menâkibü'l-Ârifin*, 306,745

¹¹³⁶ Eflakî, *Menâkibü'l-Ârifin* 302; Câmî, *Nefahatü'l Üns*, 733-734; Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 92.

zamanın bilginlerinin önderi dönemin Ebu Hanifesi, hadis ilimlerinin derinliklerini ve sırlarını bilmede zamanın dâhisi olan Şeyh Sadreddin Muhammed Sultanların resmi yazılarında Arap ve Acem'in halifesi hitabı ile anılır. Doğumu 1208 ölümü 1274 yılıdır. İrşad dünyasında onun yorumlarının güneşi tutulunca onun varlığı ile görebilen dünyadaki şeyhlerin ve bilginlerinin gözleri karardı. Zamanın çehresi şaşkınlık içinde kaldı. Ondan ders almaya yönelen pek çok bilgiler, şeyhler, filozof ve büyük insanlar onun ölümü ile dağıldılar” Çünkü etrafında sayız öğrencisi bulunmaktadır ki bunların artık Konya’da kalmalarının anlamı yoktur. Bu yüzden Konya’yı terk etmişlerdir.¹¹³⁷ 1274 yılında vefat eden Sadreddin Konevî, Sadreddin Konevî'nin öğrencileri ve müritleri, onun öğretilerini benimseyerek Ekberîlik Mektebi'nin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu insanlar, Konevî'nin rehberliğiyle okuma, dinleme, yorumlama, çoğaltma ve telif çalışmaları yaparak Ekberîlik felsefesinin yayılmasını sağlamışlardır. Bu çalışmalar, Anadolu Selçuklu başkenti olan Konya'da gerçekleştirilmiş ve bu şehir Ekberîlik Mektebi'nin merkezi konumuna gelmiştir.

Sadreddin Konevî'nin öğrencileri ve müritleri, farklı bölgelerden gelen nitelikli insanlardan oluşmaktadır. Bu insanlar, Konevî'nin ders ve irşad halkasına katılarak onun öğretilerini öğrenmiş ve bu öğretileri kendi bölgelerine yaymışlardır. Bu sayede Ekberîlik Mektebi'nin oluşum ve gelişim süreci başlamıştır. Bu insanlar, Ekberîlik felsefesini derinlemesine inceleyerek kendi fikirlerini geliştirmiş ve bu felsefenin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Onların çalışmaları, Ekberîlik Mektebi'nin etkisini geniş bir coğrafyaya yaymasını sağlamıştır. Ekberîliği ilk temsilcilerinden olan Müeyyidüddin-i Cendî, Şemseddin-i Eykî, Fahreddin-i İrakî, Şerefeddin-i Mevsîlî, Saîdüddin-i Fergânî, Nasıreddin-i Konevî onun ileri gelen mürid ve öğrencileri arasında yer almaktadır.¹¹³⁸

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Sadreddin Konevî ömrünün son on yılında hocası İbnü'l Arabî'nin felsefi çizgisinden selefi bir çizgiye kaymıştır. Bu açıdan Anadolu insanı Sadreddin Konevî'yi daha mutedil görmüş ve değerlendirmiştir. Bunda Konevî'nin ikinci derecede üstadı olan Türkmen Şeyh Evhadüddin Kirmanî'ye bağlılığı ile ilişkilidir.

---

¹¹³⁷ Aksarayî, *Müsameretü'l Ahbâr*, 92-93, Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, 92-93

¹¹³⁸ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 306 , Câmî, *Nefahâtü'l Üns*, 732, İbrahim Kunt, “Sadruddîn-i Konevî'nin Üç Halifesi: Fahrüddin-i Irakî, Müeyyidüddin-i Cendî ve Saîdüddin-i Fergânî” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Say. 9, (2013),190-202.

Ayrıca yine Türkmen bir filozof olan Ahi Evren ve onun arkadaşı can dostu Hacı Bektaş Veli'ye, Türkmen çevreye yakın durması Konevî' ye duyulan ilgilin kaynağını oluşturmaktadır. 13. Yüzyılın ortalarından itibaren Ahi ve Türkmen çevrelerin Moğol iktidarlığına ayrıca Moğol yanlısı siyasete karşı sürdürdükleri mücadelede Sadreddin Konevî'nin daima Ahi ve Türkmenlerden yana bir politika tutumu içerisine girmesine vesile olmuştur. Güçlü ilmi kişiliği sayesinde Moğolların gazabından kurtulabilmiştir. Sadreddin Konevî Türk kültür tarihinde önemli bir açılım sağlamış Anadolu Selçuklu tarihinin karanlık izlerine ışık tutmuştur.

4.12. Sühreverdîlik

Anadolu'ya Maverâünnehir, Harezm, Horasan gibi bölgelerden gelen şeyh ve dervişler içinde Yeseviyye mensupları yanında çoğunluğu vahted-i vücûd esasını benimseyen Sühreverdîyye ve Kübreviyye mensup sufiler de bulunmaktadır.¹¹³⁹ Ancak Sühreverdîyye mensupları Anadolu'da o dönemde tarikatlarını müesseseleştirip yaygınlaştıramamıştır. Fakat 15. Yüzyılın ilk yarısında kurulan Zeyniyye kolu aracılığıyla yaygınlık kazanmıştır.¹¹⁴⁰

Sühreverdî tarikatı *Adâbü'l Mürîdin* müellifi Ebû'n Necib Sühreverdî tarafından 1167 yılında kurulmuştur. Zamanın “şeyhler şeyhi” sayılan ve *Avârifü'l-Mararîf* müellifi Ebu Hafs Ömer es Sühreverdî üzerinden geliştirilip sistemli bir hal alan bir tarikattır. Tasavvufî çevrelerce çok tutulan bu eser dergahların ders kitapları haline gelmiştir.¹¹⁴¹ Ebû Hafs Ömer Sühreverdî, Irak'ın Irak-ı Acem bölgesinde Zeycan'a bağlı Sühreverdî kasabasındandır. Fakat onun gençlik yıllarından itibaren hayatını geçirdiği yer Bağdat'tır. Bağdat'ta başta amcası Ebû Necib olmak üzere dönemin bilginlerinden tefsir, hadis ve Şâfiî fıkhı okumuştur. Amcasından seyr-u sülûk görmüştür. Abdülkadir Geylânî ile görüşen Sühreverdî, dönemin Abbasi halifesi en-Nâsır Lidînillah'ın da saygınlığını kazanmıştır. Nâsır hilafeti döneminde Ahi birliklerini kendine bağlamak için diğer

¹¹³⁹ Âdem Çatak-Ahmet Vural, “Halife Nâsır Li-Dînillâh ve Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî İkîlisinin Fütüvvet Teşkilatının Gelişimindeki Rolü, XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslâm Dünyasında Ahiliğin Temelleri” *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumunda*, 5-7 Ekim 2017/ Kırşehir, I, 1-13.

¹¹⁴⁰ Âdem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Anlayışı*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012), 17-18 Hasan Kâmil Yılmaz, “Sühreverdî, Şehâbeddin” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 10/ 40-42.

¹¹⁴¹ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 32; Özkan Dayı, “13. Yüzyıl İran'ında Tasavvufi Ekoller ve Hângâhlar” *İçinde Ekoller ve Kurumlar Din Bilimleri*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2022) 173-174.

diplomatik görevlerle Sühreverdî'yi Anadolu'ya göndermiştir.¹¹⁴² Sühreverdî'nin elçilik sıfatıyla gerçekleştirdiği diplomatik girişimlerin amacı Halife Nâsır döneminde Halifenin siyasi otoritesini yeniden sağlamak ve Selçuklu devletinin dağılmasını önleyerek komşu İslam ülkeleriyle dostluk ilişkilerini güçlendirme amacına yöneliktir. Birkaç kez Şam'da Melik Eşref olarak bilinen Eyyûbî Sultanına ve halife ile arasının pek de iyi olmayan Harezmşah sultanına elçilik göreviyle gitmiştir. Melik'in Sühreverdî'yi çok iyi karşıladığı ve hüsn-i muameleyi gösterdiği ifade edilir. 1217 yılında dört yüz bin orduyla Bağdat'ı almak için yola çıkan Harezm sultanını bu fikirden caydırmak için halife Sühreverdî'yi gönderse de sultan bu fikrinden vazgeçmemiştir. Ancak mevsimin kış olması sebebiyle ordunun telef olmasına neden olduğundan sultan Bağdat'ı işgal edememiştir.¹¹⁴³

Sühreverdî'nin elçilik görevlerinden biri de 1221 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a halife Nâsır'ın mesajını ulaştırmak üzere yapmıştır. Sühreverdî halifeden almış olduğu mesaj ve itimadnamet'yi götürürken yolu üzerinde Malatya'da Necmeddin Dâye ile karşılaşmıştır. O dönemde kırk beş yaşlarında genç bir ilim olan ve Horasan'dan Moğol istilasını nedeniyle kaçıp gelen Necmeddin Dâye, Sühreverdî'ye hürmet gösterir ve eserinin ilk redaksiyonunu ona taktim eder.¹¹⁴⁴

Sühreverdîlik, Anadolu Selçuklu döneminde Bahaeddin Zekeriyyâ'nın halifesi ve damadı olan Fahreddin Irakî'nin aracılığıyla Anadolu'da yayılmıştır. Bahaeddin Zekeriyyâ'nın vefatıyla meşrep farklılığından yaşanan çatışma nedeniyle Mültan bölgesinden ayrılarak Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'nun Konya şehrine gelen Irakî, Mevlâna ve Mevlevî muhitiyle yakın dostluklar kurmuştur. Müridlerinden biri olan Muineddin Pervane, Tokat şehrinde kendisi adına hangâh yaptırmıştır. Faaliyetlerini bu

---

¹¹⁴² Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 246. Adem Çatak, "Şihabeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü); İbrahim Şener, "Bir Esnaf Teşkilatı Olarak Ahilik'in Tarihçesi ve Tasavvufî Yönü. Yâran kültürü ve Çankırı:" II. *Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, (2004): 7-17. E. Altınsapan, "Tarihsel Gelişim Sürecinde Eskişehir Bölgesindeki Ortaçağ Türk Yerleşimleri ve Yapısal Boyutu". *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), (1999): 1-16. Huriye Emen, "Eskişehir'de Manevî Kültür Müesseseleri: Şeyh Şehâbeddin (Sühreverdî) Zaviyesi", *Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi*, 2021/3, 22. Salih Yalın, "Sühreverdî'nin El-Elvâhu'l-İmâdiyye Adlı Eseri Temelinde Fizik Ve Metafizîğe İlişkin Görüşleri" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XLIII*, 2017/2: 264.

¹¹⁴³ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 32.

¹¹⁴⁴ Özköse, *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, 32-33.

hankâhta sürdüren Fahreddin Irâkî, Konya, Kayseri, Tokat çevresinde geniş bir çevre oluşturmuştur.¹¹⁴⁵

Anadolu Selçuklu döneminde Muineddin Pervâne'nin pek çok mutasavvıf, alim ile münasebetlerinin olduğunu biliyoruz. Pek çok ilim erbabıyla ilişkisi olan Pervâne, bazı alimlere daha özenli davranmıştır. Bunlardan biri de Fahreddin-i Irâkî'dir. Tokat'ta yapmış olduğu tekkede zaman zaman ziyaret ederek hizmetinde bulunuyordu.¹¹⁴⁶ Bu ziyaretleri esnasında bir gün Irâkî'nin çocuklarla çevgan¹¹⁴⁷ oynadığına tanıklık eder ve oyuna dahil olmak ister.¹¹⁴⁸ Bu da Muineddin Pervâne ile Fahreddin Irâkî'nin aralarındaki bağın güçlü olduğunu gösterir. Muineddin Pervâne, Moğollar tarafından öldürüleceğini anlamasıyla Fahreddin Irâkî'yi Mısır sultanı Baybars'ın elinde tutuklu olan oğlu Mühezzebüddin Ali'yi esirlikten kurtarması için görevlendirmiştir. Aynı zamanda bu işte kullanması için kıymetli mücevherler vermiş. Bu sırada vezir Pervâne öldürülür (1277). Bu süre zarfında İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî Anadolu'ya gelir ve durumdan haberdar olmasıyla Fahreddin Irâkî'nin Anadolu'dan derhal ayrılmasını ister. Fahreddin Irâkî önce Tokat'tan Sinop'a oradan da Mısıra gider. Kendisine verilen bu görevi başarıyla yerine getiren Fahreddin Irâkî, Mühezzebüddin Ali'yi kurtarmıştır.¹¹⁴⁹ Fahreddin Irâkî vezir Muineddin Pervâne'nin ölümüyle muhtemelen kendini güvende hissetmeyip Mısıra giderek kurtulmuştur.

Bir süre Anadolu'da kalan ve buradaki siyasi olaylardan dolayı göç etmek durumunda kalan Fahreddin Irâkî yazmış olduğu bazı eserleri Selçuklu devlet adamlarına sunmuştur. Bu önemli eserlerden biri *Uşşakname*'dir. Bu eserini vezir Şemseddin Cüveynî'ye armağan eder. Kaleme aldığı bu eser Irâkî'nin aşk ile alakalı düşüncelerini içerir.¹¹⁵⁰ Genel olarak devlet ricaline taktim edilen eserler siyasetname niteliğindedir. Ancak Irâkî'nin kaleme aldığı eseri bu anlamda farklılık gösterir. Eseri ne zaman kaleme

---

¹¹⁴⁵ Reşat Öngören, "Sühreverdiyye", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 42-45.

¹¹⁴⁶ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 332.

¹¹⁴⁷ Özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugün polo oyununa benzeyen atlı top oyunu. Fevzi Halıcı, "Çevgân", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8: 294.

¹¹⁴⁸ Câmî, *Nefahatü'l Üns*, 778-779.

¹¹⁴⁹ Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irâkî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12: 85.

¹¹⁵⁰ Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irâkî", 85.

aldığı bilgisine sahip değiliz. Muhtemelen Irâkî'nin Anadolu'dan ayrılmasına izin veren Cüveynî'ye şükranlığını belli etmek için yazmış olabilir.

4.13. Tarikatların Toplumsal ve Kültürel Etkileri

4.13.1. Tarikatların Eğitim Faaliyetleri

Anadolu, 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çeşitli göç dalgalarıyla birlikte birçok tasavvufi zümrenin etkisi altına girmiştir. Bu göçlerle birlikte Maverâünnehir, Horasan, Harezm, Irak, Suriye gibi ülkelerden gelen sufiler, Anadolu'ya gelmiş ve burada irşat faaliyetlerine başlamışlardır. Bu sufiler, zamanla tarikatlar kurmuş ve tarikatlar aracılığıyla tasavvufi öğretilerini yaymışlardır. Bu tarikatların şeyh ve ailelerine mensup insanlar, ilerleyen dönemlerde Sufilik tarihinde önemli bir rol oynamışlardır. Birçok tarikatın kurucusu veya halifesi, bu dönemde Anadolu'ya gelmiş veya gönderilmiştir. Bunların önemli bir kısmı Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Malatya gibi dönemin muhtelif kültür merkezlerine yerleşmiş bir kısmı ise susuz, ıssız Sulucakarahöyük gibi kırsal bölgeleri özellikle tercih edip bu bölgeleri hareketlendirmişlerdir. İşte Anadolu'nun birçok bölgesinde gerçekleşen bu yerleşmeyle meydana gelen tekke ve zaviyeler toplumun farklı kesimleri ve katmanları arasında tasavvufi hayatın gelişmesine ortam hazırlamıştır. Ayrıca ilk dönemlerden itibaren bu müesseselerde yürütülen tebliğ faaliyetleri sonucu ihtidalar artmış bu ise Anadolu'nun İslamlaşmasına katkı sağlamıştır.

Tekkeler, tasavvufi eğitim ve ibadetlerin gerçekleştirildiği mekanlardır. Şeyhlerin idaresinde ve manevi önderliğinde dervişlerin bir araya geldiği tekke ortamında, sohbetler, sema, zikir, halvet gibi tasavvufi uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Tekkeler, zaman içinde farklı mimari özellikler kazanmış ve daha büyük yapılar haline gelmiştir. Tekkelerde ayrıca dervişlerin barındığı hücreler, mutfak, yemekhane, misafirhane gibi birimler de bulunur. Tekkeler, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda farklı isimlerle de anılmıştır. Örneğin, zaviye, hankah, dergâh, ribât, âsitâne, buk'a, imaret, düveyre, savma, mihrap, tevhidname, harâbat gibi isimlerle de ifade edilmiştir. Ayrıca, bazı dönemlerde mescit veya medrese gibi yapılar da tekkelerin içinde yer almıştır.¹¹⁵¹ Örneğin Mevlevi

---

¹¹⁵¹ Mustafa Kara, "Tekke" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011) 11/368. Semih Ceylan, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 32-33.

kaynaklar alim kişiliğe sahip Mevlâna'nın tekkesinden genellikle medrese¹¹⁵² olarak bahsetmektedir. Ancak Mevlâna'nın tasavvufi faaliyetleriyle hem işlev hem de içerisinde yaşanan gelişmeler bakımından tekkeyi andırmaktadır.

11. ve 14. yüzyıllar arasında İslam ülkelerinde tasavvufi kurumlara farklı isimler verilmiştir. Bu isimler arasında en yaygın kullanılanı zaviye kavramıdır. Ancak döneme ve coğrafyaya göre farklı isimler de kullanılmıştır. Örneğin, Mısır, Mağrip, Irak, İran, Suriye gibi bölgelerde zaviye dışında ribât, hankah, dergâh, âsitâne gibi kavramlar da kullanılmıştır. Bu kavramlar arasında bazı ince ayrımlar olsa da temelde aynı müesseseleri ifade etmektedir. Anadolu coğrafyasında ise Selçuklulardan itibaren ribât kavramı da kullanılmış olsa da daha çok zaviye, hankah, dergâh, âsitâne gibi kavramlar tercih edilmiştir. Bu kavramlar arasındaki farklar genellikle yapıların biçimi, boyutu ve teşkilatıyla ilişkilidir.¹¹⁵³ 13. yüzyıla ait menâkıpnamelerde ise tasavvufi kurumlar genellikle tekke, zaviye, hankah, dergâh, âsitâne, dârü'z-zakirîn gibi kavramlarla adlandırılmıştır. Aynı zamanda da bu dönemde Mevlevihâne, Kalenderihâne, Bektaşihâne ve Haydarihâne gibi hangi tasavvufi zümreye ait ise o zümrenin ismini alan tekkelere de rastlamak mümkündür. Âsitâne ve dergâh gibi kavramlar, genellikle daha büyük yapıları ifade etmektedir. Bu yapılar, bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi konumunda olan büyük tarikatlara işaret eder. Âsitâneler, genellikle merkezi oldukları tarikatın veya tarikat kolunun kurucusu olan sufilerin türbelerini barındırdığından, *pir evi*, *makam-ı pir*, *huzur-ı pir*, *âsitâne-i pir* gibi isimlerle de anılmıştır. Bu büyük yapılar, dervişlerin eğitim aldığı, ibadetlerini gerçekleştirdiği ve tarikatın faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezlerdir.¹¹⁵⁴ Mevlâna Celaleddin Rumi ve Hacı Bektaş Veli gibi önemli sufilerin türbeleri, zaman içinde âsitâne veya dergah olarak adlandırılan büyük yapılar haline dönüştürülmüş ve bu yapılar için zengin vakıflar tahsis edilmiştir. Bu durum, bu sufilerin etkilerinin ve öğretilerinin yayılması için önemli bir adımdır. Âsitâne veya dergahlar, dervişlerin eğitim aldığı, ibadetlerini gerçekleştirdiği ve tarikatın faaliyetlerinin yürütüldüğü merkezlerdir. Ayrıca, bu yapılar, sufilerin türbelerini de

¹¹⁵² Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, 100, Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 123, 157, 171, 177, 279, 310.

¹¹⁵³ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler (Dini, Sosyal, ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi*, S.13, (1978), 249.

¹¹⁵⁴ M. Baha Tanman, "Âsitâne" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991) 3/485-486.

barındırır ve bu türbeler, sufilerin manevi mirasının korunmasına ve ziyaretçilerin ziyaretlerine açık olmasına olanak sağlar. Mevleviler büyük olan Mevlevihanelerine âsitâne, küçük olana da zaviye ismini vermiştir. Dervişlerin eğitimi ise âsitâne de gerçekleştirilmiştir.¹¹⁵⁵ Günümüzdeki Hacı Bektaş Veli külliyesi ise türbe etrafına teşekkül etmiş ve Bektaşiliğin pir evi olarak görülmektedir.¹¹⁵⁶ Bahsedilen tasavvufi zümreler içerisinde Kübreviler hariç diğer tasavvufi zümreler Anadolu’da tekke ve zaviye şeklinde bir yapılanmaya gitmişlerdir. Bu yapılanmanın kurucu pirleri, halifeleri veya devlet adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Tasavvufi zümrelerin önemli şehir ve kasabalarda tekke ve zaviye açmaları etkinliklerini artırmıştır. Ancak Rıfailer gibi özellikle Anadolu’ya dışardan gelen tarikatlara ait tekke ve zaviyeler onların İslam dünyasında ulaşmış oldukları geniş etki gücünün bir sonucudur. Ayrıca, Konya’da bulunan Mevlâna Dergahı ve Sadreddin Konevî Zaviyesi gibi önemli kültür merkezlerindeki tasavvufi kurumların diğerlerine nazaran daha fazla ilgi çekmiş ve finanse edilmiştir. Bu durumun, bu kurumların daha zengin içerikli teşkilatlara sahip olmalarını sağlamıştır. Bu nedenle Hacı Mubarek-i Haydari’nin Konya’da bulunan Dârü’z- Zakirîn’e ve Hüsameddin Çelebi’nin Konya’daki Hankâh-ı Ziyâ’ya şeyh tahin edilmesi merkezdeki tasavvufi kurumlara devlet eliyle tahinlerin gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durumda sultanlar, üst düzey devlet adamları, alimler, Ahiler gibi kişi ve kesimlerin katılımıyla gösterişli posta oturma merasimleri düzenlenmekteydi. Ayrıca bu sufilerin ya da mensubu olduğu tasavvufi zümrelerin nüfusunu artırdığının bir göstergesidir.¹¹⁵⁷

Menkıbeler tasavvufi zümrelerin tekke ve zaviyelerin kurumlaşmasına işaret etmesi, tasavvufi zümrelerin tekke ve zaviye merkezli kurumlaşmasının yanı sıra, bu kurumların çevresinde şekillenen dünyayı anlamamızı sağlar. Tasavvufi şeyhlerin ve dervişlerin yaşadığı olayları, mucizeleri ve manevi deneyimleri anlatır. Bu hikayeler, tasavvufi öğretileri ve değerleri aktarırken, aynı zamanda o dönemdeki toplumsal, kültürel ve siyasi yapının bir yansımasıdır. Tasavvufi kurumların etrafında oluşan dini, sosyal ve ekonomik ilişkileri, dervişlerin hayat tarzını, toplumun inanç ve değerlerini

---

¹¹⁵⁵ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufi Zümreler*, 327.

¹¹⁵⁶ M.Baha Tanman, “Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996) 14/459.

¹¹⁵⁷ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufi Zümreler*, 328

anlamamızı sağlar. Ayrıca, tasavvufi zümrelerin toplum üzerindeki etkisini, tarikatların yayılma ve güçlenme süreçlerini, dervişlerin manevi yolculuklarını ve toplumun bu kurumlara olan ilgisini gösterir. Dolayısıyla, menkıbeler, tasavvufi müesseselerin kuruluşu, gelişimi ve işleyişi hakkında bilgi vermenin yanı sıra, bu kurumların çevresinde şekillenen dünyayı anlamamızı sağlar.

Evhadilere ait zaviyelere baktığımızda; Bu zaviyeler, tasavvufi eğitim ve öğretim merkezleri olarak hizmet vermiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Evhadüddin Kirmanî'nin Anadolu'daki faaliyetleri, dönemin sosyal ve kültürel yapısına büyük etki yapmış ve tasavvufun yayılmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Evhadüddin Kirmanî'nin seyahatleri sırasında kurduğu ilişkiler sayesinde farklı bölgelerdeki tasavvufi şahsiyetlerle de etkileşimde bulunmuş ve bu sayede farklı tasavvufi akımların birleşmesine katkıda bulunmuştur. Evhadüddin Kirmanî'nin Anadolu'daki faaliyetleri, dönemin kültür ve sanat hayatına da katkıda bulunmuş ve bu bölgelerdeki kültürel gelişmelere öncülük etmiştir. İktidar çevresi ve zengin insanların desteğiyle gerçekleştirdiği kurumlaşma çalışmaları Evhadi öğretilerini geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Malatya şehrinde kurduğu zaviyesi şehrin bir hayli dışındadır. Kirmanî'nin zaviyesini şehrin dışında kurmasının amacı sohbet sırasında kendini sevmeyen şehrin insanlarının zaviye ve ziyaretçileri rahatsız etmesini istememesinden kaynaklıdır. Zira ona gönül verenlerin şehirden uzak olsa da gelebileceklerini bilmektedir.¹¹⁵⁸ Bu durum bize gösteriyor ki bazı Anadolu vilayetlerinde olduğu gibi Malatya'da sufiliğe ya da Evhadilere mesafeli duran onları eleştirenlerin varlığını ortaya koymaktadır. Yine bu dönemde Kayseri şehrinde teşkilatlanma kapsamında ortaya çıkan iki Evhadi zaviyesinin varlığına ve işleyişine dair bazı bilgilere de ulaştık. Bunlardan biri büyük ihtimalle yapılan işten dolayı şehrin dışında kurulan Debbâğan Mahallesi'ndeki zaviyedir. Yine şehrin iç taraflarından yer alan Külâhdûzlar Mahallesi'ndeki mescitte de irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Bu mescidin yanında kapılarından birinin mescitte açılan evde ailesiyle yaşamaktadır.¹¹⁵⁹ Evhadüddin Kirmanî'nin Anadolu'daki faaliyetleri, esnaf ve zanaatkarlarla yakın ilişkiler kurduğunu ve onlar arasında tasavvufi öğretilerini yaydığını göstermektedir. Ahiler, Anadolu'da esnaf ve zanaatkarlar arasında örgütlenmiş bir teşkilattır ve Evhadüddin Kirmanî'nin bu teşkilatla yakın ilişkiler kurduğu görülür.

¹¹⁵⁸ Şeyh Evhadü'd Din Hâmid El Kirmânî, *Menakıb-Namesi*, 259.

¹¹⁵⁹ Şeyh Evhadü'd Din Hâmid El Kirmânî, *Menakıb-Namesi*, 230.-231

Onların arasında tasavvufi öğretilerini yaymak için zaviyeler kurmuş ve bu zaviyelerde dini eğitimler vermiştir. Ayrıca, Evhadüddin Kirmanî'nin bazı zamanlarda cami veya mescitte halvete girdikten sonra yanında zaviye veya tekke inşa ettiği bilinmektedir.¹¹⁶⁰ Bu yapılar, tarikat şeyhlerinin tasavvufi faaliyetlerini yürüttükleri ve öğretilerini yaydıkları yerlerdir. Bu da Evhadüddin Kirmanî'nin Anadolu'da tasavvufi faaliyetlerini sadece cami veya mescitlerle sınırlı tutmadığını, aynı zamanda zaviyeler ve tekkeler aracılığıyla da yaymaya çalıştığını göstermektedir. Ayrıca mescitlerin bilinen fonksiyonlarının dışında tarikat mensuplarının buluşma mekanı olduğu gerçeğini de göstermektedir. Hatta Şemseddin-i Tiflisi, Kirmanî'nin müridi olmak için Kayseri'ye geldiği vakit Kirmanî halifeleriyle Külâhdûzlar Mahallesindeki mescitte buluşmuş ve mürid olma istediğini de bu mescitte dile getirmiştir.¹¹⁶¹ Evhadüddin Kirmanî'nin baş halifelerinden Zeynüddin Sadaka Konya'ya yerleşmesiyle Sadr-ı Hakîm Zaviye'sinde irşad faaliyetlerini yürüterek geniş halk kitlesinin de katıldığı sema meclisleri düzenlemiştir.¹¹⁶² Tarikatlar bu şekilde tasavvufi ve sosyal bir taban oluşturmuştur. Kirmanî'nin tekke geleneğine göre eğer bir mürid şeyhinden bir şey isteyecek olursa bunu sözlü ifade etmez sofa ortasındaki alana geçip el bağlayarak belirtir.¹¹⁶³ Menkıbede geçen sofa oda kapılarının açılan geniş bir yer, hol anlamına gelmektedir.

1274 yılında kurulan Sadreddin-i Konevî Zaviyesi ise faaliyetleri bakımından önemli bir ilim irfan yuvasıdır. Geniş katılımlı dersler, sohbetler, münazaralara ev sahipliği yapan zaviye bir de kütüphanenin olduğu bilgisine sahibiz.¹¹⁶⁴

Bu dönemde geniş ilim faaliyetleriyle dönemin önemli tasavvufi kurumları arasında Bektaşilere ait kurumlarda dikkat çekmektedir. Bektaşilere ait tasavvufi eğitim kurumları arasında Hacı Bektaş Veli Dergâhı, Hacım Sultan Zaviyesi, Pirebi Zaviyesi ve Kaya Tekkesi bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli Dergâhı, Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyüğe geldikten sonra kendi adında bir zaviye kurmuştur. Bu yapı 13. Yüzyılın ortasından 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar ki süreçte teşekkülünü tamamlayan

¹¹⁶⁰ Ceylan, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, 35.

¹¹⁶¹ Şeyh Evhadü'd Din Hâmid El Kirmânî, *Menakıb-Namesi*, 164-165,172,216,295, Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*,233.

¹¹⁶² Şeyh Evhadü'd Din Hâmid El Kirmânî, *Menakıb-Namesi*, 230.

¹¹⁶³ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*,333-336.

¹¹⁶⁴ Ahmet Saim Arıtan, "Sadreddin Konevî Zâviyesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.7, (1997), 299-301, Mustafa Can, "Sadreddin Konevî'nin Eserleri ve Kütüphanesi", *SÜSAD*, Sayı. 4, (1989):113-127.

Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin temelini oluşturmaktadır. O dönemde Kırşehir'e bağlı olan Sulucakarahöyük geldiği vakit Kadıncık Ana'nın evinde kalmıştır. Hacı Bektaş bazı durumlarda Kadıncık Ana'nın evinde yada yakınlarındaki çilehanede bazı durumda da Kızılca Halvet'e katılmıştır.¹¹⁶⁵ Hacı Bektaş Veli'nin türbesine bitişik olan bu "halvethâne" türbe ile birlikte Hacı Bektaş Veli Külliyesinin çekirdeğini oluşturur.¹¹⁶⁶ Hacı Bektaş Veli , Kadıncık Ana'nın evinde yada zaviyesinde uzun yıllar irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu süreç içerisinde çok sayıda halife görevlendirmiştir. Bunların bir kısmı sürekli Bektaş'ın huzurunda ve hizmetinde bulunmuştur.¹¹⁶⁷ Ayrıca yaylaya çıkan ve yayladan inerken Hacı Bektaş Veli'nin zaviyesine uğrayan konar göçerler, bazı Tatar toplulukları ziyaretleri sırasında kurban kesip sofraya kurarak sohbet meclisleri oluşturmaktadır.¹¹⁶⁸ Bu ayrıntı bize Hacı Bektaş'ın hangi sosyal gruba hitap ettiğini göstermekle birlikte Anadolu'nun İslamlaşmasında tekke ve zaviyelerin önemli fonksiyonunu da göstermektedir. Bu dönemde Bektaşî tekkelerinden Hacım Sultan Zaviyesi Uşak'ta bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin önemli halifelerinden olan Hacım Sultan Susuz'da irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.¹¹⁶⁹ Hacım Sultan, Susuz isminden de anlaşıldığı gibi şehirden uzak ıssız bir yer tercih etmesi kolonizasyon ve bölgeyi hareketlendirme faaliyetlerinin varlığını göstermektedir. Bu bölge bu süreçte Akkoyunlu Yörüklerine ait önemli bir yayladır. Yörükler o süreçte Hacım Sultan'ın yaylalarında âsitâne inşa etmesine izin vermemiştir. Ancak Hacım Sultan'ın kerametleri karşısında daha fazla karşı gelemeyerek bu durumu kabul etmişlerdir.¹¹⁷⁰ Ayrıca Hacım Sultan'ın müridi ve hizmetkârı Derviş Burhan, Seyyid Battal Gazi Zaviyesine giderken yanında kitap götürmesi¹¹⁷¹ bu zaviyede bir de kütüphanenin varlığından haberdar olmamızı sağlamıştır. Konya'da bulunan Pirebi Zaviyesi de Bektaşî yapılarındadır. Rivayetlere göre Hacı Bektaş Veli, Sadreddin Konevî'nin ricası üzerine önemli halifelerinden biri olan Pirebi Sultan'ı Konya gönderir. Pirebi Sultan, Sadreddin Konevî'nin desteği ve himayesiyle zaviyesine yakın bir yerde âsitânesini inşa ederek Bektaşî öğretilerini

¹¹⁶⁵ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 35

¹¹⁶⁶ Tanman, "Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi", 459.

¹¹⁶⁷ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 36.

¹¹⁶⁸ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 43-44.

¹¹⁶⁹ Salih Gülerer, *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, (İstanbul: Gülmat Matbacılık, 2014), 63-64; Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 81-82

¹¹⁷⁰ Gülerer, *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, 64-65.

¹¹⁷¹ Gülerer, *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, 63.

yaymaya başlar. Bu şekilde müridlerini, muhiplerinin sayısını artırmıştır.¹¹⁷² Bu durum ise ayrıca Bektaşilerin yerleşik şehir kesime de hitap ettiği ve Anadolu Selçuklu devletinin başkentinde tasavvufi bir taban oluşturduğunu göstermektedir. Bektaşî yapılarından bir diğeri Kırşehir de Kaya Tekkesi isminde Bektaşîhâne olarak da adlandırılan önemli bir tasavvufi kurumda bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli'nin zaman zaman bazı sufileri burada ağırlamıştır. Bu tekkede sohbet ve sema meclisleri düzenlendiği bilgisine sahibiz.¹¹⁷³

Mevlâna Dergahı ise bu dönemdeki rivayetler ağırlıklı olarak mezarlar yada türbeler özellikle Mevlâna Türbesi eksininde şekillenmiştir. Bahaeddin Veled'in Horasan'dan Konya şehrine geldiği süre zarfında ya kendisine bir medrese yaptırılmış yada var olanı onun hizmetine sunarak eğitimini ve irşad faaliyetini bu kurumlar üzerinden yapmıştır. Günümüze ulaşmayan Medrese-i Mevlâna, Celaliye, Molla Atik gibi isimlerde zikredilen medrese 1232-1233 yılları arasında Alâeddin Tepesi'nin kuzeydoğusunda inşa edilmiştir. Bir süre bu medresede Mevlâna ders vermiştir. Bu yapı Mevlevî çevrelerce bir eğitim merkezi olarak da işlev görmüştür.¹¹⁷⁴ Mevlâna'nın ölümünden sonra türbesinin bulunduğu yer teşkilatın merkezi olmasıyla medreseye verilen önemde azalmıştır.¹¹⁷⁵ Mevlâna döneminde Kırşehir'den Mecdeddin Çağa el Kırşehir ile Konya'ya gelen Türk öğrencinin Mevlâna'nın medresesine kalmışlardır. Bu dönemde medresenin toplantı odası bazen misafirhane olarak da kullanıldığına işaret etmektedir.¹¹⁷⁶ Ayrıca yine bu dönemde dini eğitim için Kırşehir vilayetinden Konya'ya gelen bir öğrencinin Mevlevî çevrede kendine bir yer edinmesi ve de bu medresede ikamet etmesi talebelerin ilim yolculukları sırasında barınma ve himayesinde sufi tarikatların rolünü göstermektedir. Mevleviliğin ilk süreçlerde tekke düzeni kurulmuş, adap ve erkan belirlenmiş klasik bir tarikat görünümünde olmadığını söyleyebiliriz. Ancak Mevlâna'nın oturduğu ve ders verdiği medresesi başlangıçta küçük bir tekke özelliği taşımaktadır. Fakat zamanla devlet adamlarının bağışları ile büyütülmüştür. Mevlâna'nın

---

¹¹⁷² Hacı Bektâş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 86-87

¹¹⁷³ Hacı Bektâş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 122.

¹¹⁷⁴ Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Dönemi Konyasında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Alimler", *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları II*, 1(2007), 184.

¹¹⁷⁵ Mehmet Ali Hacıgökmen "I. Alâeddin Keykubad Dönemi Emirlerinden Atabey Bedreddin Gühertaş", *AÜDTCVF, Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX/50, (2011): 126.

¹¹⁷⁶ Ş. Barihüda Tanrıkörür, "Mevleviye", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004) 29/468.

ölümünden sonra 1274 yılında Süleyman Pervane ve eşi Gürcü Hatun mimar Bedreddin-i Tebrîzî'ye bir türbe inşa ettirir. Böylece Mevlâna Külliyesinin temelleri atılmış olur.¹¹⁷⁷ Sultan Veled Mevlâna Türbesinin tarikatın merkezi âsitâsi haline gelmesi için faaliyetlerde bulunmuştur. II. Gıyâseddin Mesud'da burası için vakıflar tahsis etmiştir.¹¹⁷⁸ Mevlâna Dergahının çekirdeğini oluşturan Mevlâna Türbesinin çok sayıda vakfı bulunmaktadır. Bu dergâhta *imam, hafız, müezzin, mesnevihân, şeyyad, gûyende, türbedar, huzur hizmetçileri* gibi pek çok görevli bulunmaktadır.¹¹⁷⁹ Bu dergah önemli ilim merkezlerinden biri olan Konya şehrinde üstelik bir başkente musiki, sema ve şiir eksenli tasavvufun başlıca mekteplerinden biri olmuştur. Farklı bölge ve beldelerde gelen ziyaretçilerle dolup taşmış, geniş katılımlı toplumun farklı bireylerini birleştiren büyük sema meclisine sahne olmuştur. Bu nedenle Mevlevilerin zengin içerikli bir teşkilatlanmaya gitmesi normaldir.

13. yüzyılın Ahilere ait önemli hankahlarından biri olan Hankah-ı Ziya, şeyhinin vefat etmesiyle Hüsameddin Çelebi, dönemin ileri gelen Selçuklu devlet adamlarından Taceddin Mu'tez'in girişimleri ve de sultan IV. Rükneddin'in onayıyla bu hankahın şeyhi olur. Büyük bir posta oturma töreniyle posta oturan Hüsameddin Çelebi Ahi Ahmed'in liderliğindeki Konya Ahileri bu duruma büyük tepki gösterir. Bu nedenle tören sırasında Ahilerle Mevleviler arasında bıçakların ve kılıçların çekildiği büyük bir gerginlik yaşanır.¹¹⁸⁰ Bu rivayet Hankah-ı Ziya'nın Mevlevilere intikal etmeden önce Ahilerin olduğu ve Ahilerle Mevleviler arasında bir gerginliğin bulunduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu durum ayrıca Ahilere ait olan hankahların Mevlevilere bırakılması dönemin iktidar çevrelerince Ahilere karşı Mevlevileri desteklediğini ya da tercih ettiğini de gösterir. Bu süreçte kimi Ahiler Mevlevilere meyletmış ya da buna mecbur bırakılmıştır. Ahi Ahmed'in vefatından sonra da ona mensup olan Ahilerin büyük bir kısmı Mevlâna'ya mürid olmuştur. Ayrıca Ahi Ahmed'in oğlu Ahi Ali, Sultan Veled'in makbul müridlerinden olmuştur.¹¹⁸¹ Sonuç olarak Hüsameddin Çelebi, Hankah-ı Ziya ve Hankah-ı Lâlâ'nın şeyhi olmuştur. Tüm bunlar Mevlevi çevrenin dönemin iktidar

¹¹⁷⁷ Haşim Karpuz, "Mevlâna Külliyesi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004) 29:449.

¹¹⁷⁸ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 356.

¹¹⁷⁹ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 360.

¹¹⁸⁰ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 565,567.

¹¹⁸¹ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 567.

çevrelerince ne kadar sıkı ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu menkıbeleri değerlendirecek olursak zaviyenin işleyişi ile ilgili olarak birinci; aynı anda bir şahsın iki hankaha şeyh olabilmesi ikincisi; şeyh tahini için hükümdardan ferman alınması ki bu durum tasavvufi kurumların iktidar çevrelerince kendi inisiyatifi doğrultusunda bir tarikattan alınıp diğerine verilmesi durumu söz konusudur. Üçüncüsü ise porta oturma törenine giden şeyhin yanında sembollük değeri olan seccadesini de almasıdır. Ayrıca posta oturma törenleri geniş katılımlı olmakla birlikte adeta posta oturma kişinin bağlı olduğu tasavvufi zümrenin gövde gösterisine dönüşmüş. Hankah-ı Lâlâ, I. Alâeddin'in önemli lalası Esedüddin Rüzbe b. Abdullah¹¹⁸² aracılığıyla yaptırılmıştır. Konya'nın iç kalesi içinde yer alan bu yapı Osmanlılar tarafından Konya'nın alınmasından sonra bu kurumun gelirleri Mevlâna evkafına katılmıştır.¹¹⁸³ Hankah-ı Lâlâ saray muallimlerinin aracılığıyla saray mensubu çocukların eğitim ve öğretimi için tahsis edilmesi için yapıldığı ileri sürülmektedir.¹¹⁸⁴

13. yüzyılda Niğde'de bulunan Hankah-ı Sadat(Seyyiler Hankah-ı)Niğde'deki tasavvufi eğitim kurumlarından. Arif Çelebi'nin Niğde'de bulunan halifesi Nasiheddin-i Sebbâğ burada şeyhlerin ileri gelenleri, alim, seyyidlerle semahın haram olup olmadığını tartışmışlardır.¹¹⁸⁵

Dârü'z Zakirînler dönemin menkıbelerinde ve vakfiyelerinde bu isimde üç tasavvufi eğitim kurumu bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi Sivas'ta Vefailere ait diğeri ise Konya'da Haydarilerle ilişkilendirilmektedir. 1274 yılında düzenlenen Şeyh Mürzübân Zaviyesi vakfiyesine göre Sivas Zara'da bulunan Dârü'z Zakirîn olarak isimlendirilen Şeyh Mahmud b. Seyyid Ali el-Hüseyinî el Bağdadî'ye ait olan zaviyenin ihtiyaçları için III. Gıyâseddin köy ve mezraları vakfetmiştir.¹¹⁸⁶ Sivas şehrinde bulunan bir diğer Dârü'z Zakirîn olarak isimlendirilen Behlûl Dâna b. Hüseyin el-Horasanî ye ait zaviye 1274 yılında düzenlenen Behlûl Baba Zaviyesi vakfiyesine göre III. Gıyaseddin'in Sivas Suşehri Baro köyünde yer alan bu zaviyeye ihtiyaçları için bazı köy ve mezraları

¹¹⁸² Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 364.

¹¹⁸³ Emre Madran, "Ariflerin Menkıbelerinde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, Sayı.10/(1973), 188, M. Akif Erdoğan, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Karaman Vilayetinde Vakıflar-1", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 18/1, (2003), 159

¹¹⁸⁴ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 364.

¹¹⁸⁵ Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn*, 668.

¹¹⁸⁶ Hasan Yüksel, "Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefai Zaviyesi Şeyh Marzuban Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, S.25(1995), 240-241, 244.

vakfedilmiştir.¹¹⁸⁷ Vakıf kayıtları her iki zaviyenin de göç yolları üzerinde kurulduğu için yolcuların ihtiyaçlarını karşıladığını ve onlara belirlenen vakıf sınırları içinde yerleşim yerlerini Türkçe isimler kullandığını göstermektedir. Ayrıca bu durum zaviyelerin iskân ve yol güvenliği bakımından üstlendiği büyük rolü de örneklemektedir. Konya’da bulunan Dârü’z Zakirîn ismindeki medrese ise Anadolu Selçuklu devlet adamlarından Taceddin vezirin Hacı Mübarek-i Haydarî’yi şeyh tahin ettiği bir tasavvufî eğitim kurumudur.¹¹⁸⁸ Ayrıca düzenlenen posta oturma törenine katılan alimler, sufiler, emirler, Ahiler ile Hacı Mübarek-i Haydarî ve onun şahsındaki Haydarilerin başkent Konya ve çevresinde önemli bir güce, belli bir tabana ulaştığını göstermektedir.

13. yüzyılın başlarında Seyyid Battal Gazi külliyesinin¹¹⁸⁹ temelini oluşturan Seyyid Battal Gazi Türbesi Anadolu Selçuklular tarafından inşa edilmiştir. I. Gıyaseddin’in ikinci saltanat döneminde Selçuklu yapıları iki türbe, cami, medreseden oluşmaktadır. *Külliyede Ümmühan Hatun Medresesi, Kadıncık Ana, Mihaloğulları, Seyyid Battal Gazi, Kesikbaşlar, Çoban Baba Türbesi* ve türbedar odası; cami, iki çilahane, Bektaşî Dergahına ait mekanlar, aşevi, fırın ve medrese odaları bulunmaktadır.¹¹⁹⁰ Seyyid Battal Gazi Zaviyesi Selçuklular ve Osmanlılar dönemi boyunca var olan Kalenderî zaviyeleri arasında önemli bir yere sahiptir. Bektaşî menakıpnamelerinde Seyyid Battal Gazi Türbesi’nin yapımı ve 13. yüzyıldaki işleyişi ile alakalı bazı bilgiler yer almaktadır. Menkıbevi kayıtlara göre I. Alaeddin’in annesi¹¹⁹¹ Seyyid Battal Gazi’nin kabrini rüyasında görür ve bu nedenle buraya büyük bir bina yaptırır. Hacı Bektaş Veli, Seyyid Battal Gazi türbesine gelmesiyle onun ruhiyetine selam verir.¹¹⁹² Hacı Bektaş Veli Hacılar (Kurban) Bayramının burada kutlanmasını istemesiyle her Kurban Bayramı burada kutlanma geleneğini başlatır. Her Kurban Bayramı’nda her

---

¹¹⁸⁷ Hasan Yüksel, “Bir Babâî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba), *Osmanlı Araştırmaları* S.21 (2001), 103-104.

¹¹⁸⁸ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufî Zümreler*, 368.

¹¹⁸⁹ Ahmet Güzel, *Battal Gazi Tarihi-Edebî-Menkıbevi Kişiliği*, (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012), 41-109, Petev N. Boratav, “Battal”, *İçinde İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul:1979), 2/344-351, Ahmet Yaşar Ocak, “Battal Gazi” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992) 5/204-205.

¹¹⁹⁰ Ayşe Denknalbant, “Seyyid Battal Gazi Külliyesi” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009) 37/51-53.

¹¹⁹¹ Yılmaz Önge, “Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Sultan Ümmühan Hatun Türbesi”, *Önasya Mecmuası*, 5/57, (1970), 9-11. Denknalbant, “Seyyid Battal Gazi Külliyesi” 51.

¹¹⁹² Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, 70-71, 125.

yerden kurbanlar gelerek burada kesilir.¹¹⁹³ Ayrıca Hacı Bektaş Veli Hacım Sultanı Susuza gönderirken ilk olarak Seyyid Battal Gazi zaviyesinde kurban kesmesini istemiştir.¹¹⁹⁴ Hacım Sultan, müritleriyle birlikte Kurban Bayramı'nda Seyyid Battal Gazi Zaviyesine gider. Ancak zaviyenin şeyhi olan Kara İbrahim ile bir anlaşmazlık yaşarlar. Bu anlaşmazlık sonucunda Hacım Sultan, zaviyenin şeyhliğini alır ve zaviyenin başına geçer. Kurban Bayramı sürecinde, kurbanlar kesilir ve ardından Kur'an okunarak Battal Gazi'nin ruhuna bağışlanır. Bu ritüeller tamamlandıktan sonra Hacım Sultan, zaviyeden ayrılmadan önce bir dervişini posta oturarak zaviyenin yönetimini ele geçirir. Bu olaylar sonucunda Hacım Sultan, Seyyid Battal Gazi Zaviyesinin yeni şeyhi olur ve zaviyenin yönetimini ele geçirir. Ancak bu durum, Kara İbrahim ve diğer müritler arasında tartışmalara ve huzursuzluklara neden olmuştur.¹¹⁹⁵ Ayrıca bu menkıbede nökerler ve mezarı bekleyen zahir erenleri¹¹⁹⁶ şeklinde tanıtılan zaviye ehli ve türbedarların olduğunu öğrenmekteyiz. Aynı zamanda Hacım Sultanın halifelerinden Derviş Buhra, şeyhin velayetini kanıtlamak amacıyla ateşi harlanan bir fırına girmesi¹¹⁹⁷ burada bir fırının varlığından haberdar olmamızı sağlamıştır. Külliye'nin fırını, aşevi, ile medrese odalarının varlığından bu şekilde haberdar olmaktadır.

13. yüzyılın önemli tasavvufi eğitim yapıları arasında Konya'da Kalenderler Tekkesi adında bir yapıda bulunmaktadır. Bu durum 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu başkentinde tasavvufi toplumlar arasında geniş, renkli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Menkıbevi kayıtlara göre daha önce de bahsettiğimiz Mevlâna'nın cenazesinin önünde çekilen yedi öküzden birinin Kalenderler Tekkesinde kesilmek üzere Ebû Bekir-i Niksarî'ye gönderilir. Kalenderler Tekkesinin şeyhi olan Ebû Bekir-i Niksarî kurbanı keserek yoksullara dağıtır.¹¹⁹⁸ Buradan da anlaşıldığı gibi Konya'da bir tekke kuracak kadar büyük bir tabana sahip olduğu ayrıca Mevlevilerle olumlu ilişkiler geliştirdiği önemli bir Kalenderi zümrenin varlığı söz konusudur.

Bir taraftan çeşitli tasavvufi ekollere mensup dervişlerin batı bölgelerinde kurdukları tekke ve zaviyeler diğer yandan büyük tasavvufi şahsiyetlerin Anadolu'nun

¹¹⁹³ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 370.

¹¹⁹⁴ Gülerer, *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, 430-448.

¹¹⁹⁵ Gülerer, *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, 451-452, 455-457.

¹¹⁹⁶ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*, 371.

¹¹⁹⁷ Gülerer, *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, 456.

¹¹⁹⁸ Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 453-454.

muhtelif bölgelerinde inşa ettikleri devlet destekli tekke ve zaviyeler Anadolu'nun baştan başa bu tasavvufi kurumlarla dolmasına ortam oluşturmuştur. Selçuklular bu kurumları kuruluş ve gelişme aşamasında sürekli desteklemiştir. Tekke ve zaviyeler ıssız topraklara yerleşen kimselerce ve özellikle yol üzerinde kavşak bölgelerde kurulmaları Anadolu Selçuklu dönemi yollarının ehemmiyet içinde kalmalarını sağladıkları gibi gelip geçen yolculara da yardımcı olmuş, nakliye işlemlerinin güvenli bir şekilde yapılmasını sağlamıştır. Böylece bu müesseseler devlete ait işleri de üstlenmiştir. Anadolu'ya gelip geçen misafirler kervansarayların yanı sıra bu kurumlarda konaklamıştır. Zaviye mensupları her zaman bu misafirleri güzel ağırlamıştır. Tekke ve zaviyelerin en önemli görevi tabi ki eğitim fonksiyonunu yerine getirmek olmuştur. Zaviye ve tekkeler, medreselerin pek de etkili olmadığı köy, göçebe halk arasında kültür ve eğitim hayatı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Birer dini teşkilat olan tarikatlar içinde yer almış olan insanların oluşturdukları bu müesseseler bilgi akışında ve aktarımında önemli roller üstlenmişlerdir. Tekke ve zaviyelerde yer alan kütüphaneleri göz önünde bulundurursak onların eğitim faaliyetlerine vermiş oldukları önemi gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda söz konusu bu kurumlar Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rol oynadıklarını da rahatlıkla söyleyebiliriz.

4.13.2.Tarikatların Ekonomik Faaliyetleri

Selçuklu dönemi, Ortaçağ İslam dünyasında önemli bir dönemdir ve bu dönemde tarikatlar İslam toplumunun sosyal ve dini yapısında etkili olmuşlardır. Anadolu Selçuklu devletinin egemen olduğu bu dönemde, tarikatlar ekonomik etkileriyle de dikkat çekmişlerdir. Selçuklu dönemi tarikatlarının ekonomik etkileri bakımından vakıflar önemli bir yer tutmuştur. Vakıf, bir mülkü halkın menfaatine ebedi olarak tahsis etmek demektir.¹¹⁹⁹ İslam toprakları üzerinde birçok Müslüman devletler kurulmuş buna bağlı olarak çok sayıda cami, medrese ve diğer hayır kurumları inşa edilmiş, bu kurumların yaşaması için de onlara vakıflar bağlanmıştır. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devleti çok sayıda çeşitli kurumlara zengin vakıflar bağlanmıştır. Anadolu Selçuklu devleti Anadolu'daki sosyal ve iktisadi refah artırıcı yatırımlarını büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Anadolu'daki zengin insanların çeşitli dini ve sosyal

---

¹¹⁹⁹ Vakıfların kaynağı ve tekamülü, İslam vakfının kendinden önceki vakıflardan etkilenip etkilenmediği konusunda Köprülü geniş bir makale kaleme almıştır. Bkz. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıflar Dergisi II*, (Ankara:1942), 1-35.

müesseselere vakıf bağlama ile ilişkili çok istekli ve cömert davrandıkları görülür. Anadolu Selçuklu özellikle devletin önemli kademelerinde görev yapmış olan devlet adamları büyük vakıflarda bulunmuşlardır. Celâleddin Karatay, Mübarizeddin Ertokuş, Altun-Aba gibi devlet adamları bunlardan en göze çarpanlarındandır. Moğolların Selçuklu hakimiyeti döneminde de devlet adamları vakıflarda bulunma geleneğini devam ettiği görülür. Bu dönemde Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in vakfiyesi elimizde bulunan önemli bir belgedir.¹²⁰⁰ Kırşehir Emiri olan Cacaoğlu Nureddin kendi vakfiyesinde vakıf gelirlerini yoksullar, dervişler, mutasavvıflar ve yoksul sufiler için kurulan zaviye ile Kur'an'ı okutmayı öğreten çocuk mektebinin ihtiyaçlarını için harcanmasını istemiştir.¹²⁰¹

Anadolu Selçuklularında vakıflar cami, medrese, tekke, hastane, kervansaray gibi ya dinsel kurumun yararına ya da toplumsal amaç için kurulmuştur. Ayrıca sadece dini hayır kurumlarına tahsis edilen vakıflardan başka çok sayıda aile vakıflarına da rastlanmaktadır. Bunlardan birçoğuna tam veya kısmi olarak vergi muafiyeti getirilmiştir.¹²⁰² Dini kaynaklı olan vakıfların vakfedenlerin tamamen bunu kendi istekleri ile yapmakta ve Allah'a itaat maksadını güderek sevap elde etmeyi amaçlamaktadır. Vakfiyelerden de anlaşıldığı gibi daha çok büyük araziler, köyler, çarşılar, dükkanlar gibi taşınmazlar vakfedilmektedir.¹²⁰³

Tekke ve zaviyelere yerleşen sufiler, bunlara tahsis edilen vakıflar sayesinde propagandalarını daha verimli bir şekilde yapma olanağı bulmuştur.¹²⁰⁴ Bu durum kuşkusuz Anadolu'nun İslamlaşmasına katkıda bulunmuştur. Esasen vakıfların İslamlaşma harekâtına doğrudan katkı sağladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Tam olarak Anadolu'ya gelmiş olan tarikatların da genel anlamda bu vakıflar üzerinden gelirlerini sağlamakta ve şeyh ve müritlerini yetiştirmektelerdir. Anadolu Selçuklu döneminde sultanların ve devlet adamlarının ilk amaçlarının Anadolu'nun İslamlaşması ve

---

¹²⁰⁰ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin' in 1272 Tarihli Arapça- Moğolca Vakfiyesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), eserin tamamı. Haykiran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, 200-203.

¹²⁰¹ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 442.

¹²⁰² Köprülü, "Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", 22.

¹²⁰³ Kara, *Anadolu Selçukluları'nda Din ve Medeniyet*, 441.

¹²⁰⁴ Mustafa Aktağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1253) I*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 41.

Türkleşmesini olduğu için tarikatların şeyhlerini ve müritlerini bu şekilde finansman sağlamıştır.

Anadolu Selçuklu devleti tarikatlara daha çok vakıflar üzerinden destek vererek irşat faaliyetlerini yürütmesini sağlamıştır. Tarikatlar, genellikle vakıflar kurarak toprak, ev veya diğer mülkiyetler üzerinden gelir elde etmişlerdir. Bu vakıfların geliri, tarikatların faaliyetlerini finanse etmek ve müritlerine yardım etmek için kullanılmıştır.

Tarikatlar dönemine baktığımızda özellikle Mevlâna ve Mevleviliğin devlet destekli finansman sağladığını görmekteyiz. Mevleviliğe sağlanan vakıfların yanında Ulu Arif Çelebi Mevleviliği tanıtmak ve yaymak için Anadolu'nun birçok yerine vakıflar, Mevlevi tekkeleri ve zaviyeleri kurması Mevlevi müridlerinin buralarda istihdam ederek hem işsizliği gidermesi hem de Mevleviliği yaymada etkili olmuştur.¹²⁰⁵ Bu şekilde tarikat liderleri müridlerini, şeyhlerini, dervişlerini bu müesseselere yerleştirerek maddi yardımda bulunup hayatlarını daha rahat idame etmesini sağlamıştır. Bu aslında bir yandan da Anadolu Selçuklu devletine bir finans kaynağı açmaktadır. Anadolu Selçuklu dönemi Mevlevilik ihtiyaçları karşılama devletten destek gördükleri gibi müridlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için bazı zamanlarda yöneticilere başvurmuştur. Örneğin: Mevlâna, müridlerinin ihtiyaçlarını sağlamak için başvurduğu devlet erkanlarından biri Celâleddin Karatay'dır. Gölpınarlı, Mevlâna'nın muhatabı Karatay'dan "*melek huylu, Tanrıya en yakın meleklerin sıfatıyla sıfatlanmış*" ifadesini kullandığı seksen üçüncü mektubunu ona yazdığından bahsetmektedir.¹²⁰⁶ Bu mektupta müridlerinin mallarını korumak, borçlarının ödenmesi gibi devlet erkanından yardım istemiştir. Yine bu dönemde Mevlâna dostlarından birinin borçlarını ödeyememesi sonucu Pervane'ye başvurduğu ve o da kendi hazinesinden bu borcu ödediği dönemin kaynaklarında görmekteyiz.¹²⁰⁷ Ayrıca 13.yüzyıl da Anadolu'da işi gücü olmayan dervişlerinde ihtiyaçlarını karşılamak için Mevlâna'ya başvurduğu ve Mevlâna da dönemim yöneticisi üzerinden bu ihtiyaçların karşılandığı gibi bazı dervişlerin hayatlarını nasıl idame ettiğini göstermektedir. Bir diğer önemli nokta dervişlerin vergi muafiyeti

¹²⁰⁵ Mehmet Önder, *Mevlâna ve Mevlevilik*, (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998)176. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 273, 275-277,279-282,291-297. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi I*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), 40.

¹²⁰⁶ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 124-125, 226

¹²⁰⁷ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 125-127, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 524-525, Eflâkî, *Menâkibü'l- 'Ârifîn*, 212.

konusudur. Mevlâna Fahreddin Ali'den dervişin vergi konusunda affedilmesine yönelik bir fermanın verilmesini istemiştir.¹²⁰⁸ Bu durum dervişlerin ihtiyaçlarını onlara saygı duyan idareci ve şeyhler tarafından karşılandığını göstermektedir. Anadolu Selçuklu devlet siyasetinde etkili olan Mevlâna ve Mevlevilik yaşamlarını nasıl idame ettiğini göstermektedir. Bu şekilde devlet destekli finansman kaynağı sağlayan Mevlevilik siyasetteki etkinliğiyle ekonomik faydalar sağladığını da göstermektedir.

Sipehsâlâr'da belirtilen menkıbede Anadolu Selçuklu döneminde Mevlevilerin ticaretteki etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir. Şeyh Salâheddîn Zerkûb'un müridi bir tacir Mevlâna'dan İstanbul'a gitmek amacıyla izin almaktadır. Mevlâna da tacire İstanbul'daki papaza selamlarını iletmesini ister. Tacirin İstanbul'a gitmesiyle papazın kaldığı manastıra giderek Mevlâna'nın selamını iletirken Mevlâna'nın aynı kıyafetleriyle köşede oturduğunu görür. Tacir bu gördüğü karşısında baygınlık geçir ve kendine gelmesiyle papaz tekfura mektup göndererek ticaretini daha rahat yapmasını sağlar. Tacir, ticaret işini bitirdikten sonra dönmesiyle ilk iş Salâheddîn Zerkûb'a bu durumu anlatır. Salâheddîn Zerkûb da bu durumdan kimseye bahsetmemesi gerektiğini söyleyerek Mevlâna'nın yanına giderler. Tacir, papazın selamını Mevlâna'ya iletirken bu kez de papazı medresenin köşesinde oturur vaziyette görüp feryat eder ve günden sonra tacir dünya işlerinden ilişkisini keserek hırka giyer. Tüm mallarını ise müridlere bağışladığı rivayet edilir.¹²⁰⁹ Bu menkıbe ile Mevlâna'nın Anadolu Selçuklunun ticari ve iktisadi hayatını kontrol altına aldığını göstermektedir. Menkıbeden de anlaşıldığı gibi Anadolu'da ticaret yapacak tacirlerin ilk olarak Mevlâna Dergahına gelmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu icazetle Selçuklu topraklarında rahat bir şekilde ticaret yapabilmektedir. Ayrıca sınır dışında da icazete gerek duyulmaktadır. Selçuklu döneminin tacirleri en çok Bizans sınırları içerisinde ticaret yapmaktaydı ki bu da Mevlâna Dergahının izni dahilinde mümkün olmaktadır. Çünkü bu menkıbede de bahsedildiği gibi Bizans merkezine ulaşmak Mevlevi ile işbirliği içinde olan Hristiyan din adamların kontrolündedir. Bu din adamlarda alınan icazetle sınır içinde ticaret yapılmaktaydı. Anlaşıldığı gibi bu menkıbe bize Mevlâna ve Mevlevi Dergahın Anadolu

¹²⁰⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, 67-68, 129-130.

¹²⁰⁹ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, 125-126; Kemal Taşçı-Seda Şat, "Sipehsâlâr Ferîdûn B. Ahmed'in Risâle-i Sipehsâlâr Be-Menâkıb-I Hüdâvendigâr Adlı Eserinin Türkiye Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (2018):26-28.

Selçuklu dönemindeki ticari hayat üzerindeki etkinliğini izni olmadan sınır içi ve sınır dışında ticaret yapamayacağını göstermektedir.

Anadolu Selçuklu döneminde Hacı Bektaş ve müridleri çağdaşı olduğu Ahi Evren ile birlikte ahilik ilkesini belirleyip daha çok Ahi teşkilatları üzerinden finansman olduğu dönemin kaynaklarından anlaşılmaktadır.¹²¹⁰ Ahilik kurumu konar -göçer Türkmen halkın yerleşik hayata geçmesini sağlamıştır. Anadolu topraklarına yerleşip yurt sahibi olmalarında, üretken bir yapıya sahip olmalarında ayrıca yoksul insanların tarım ticaret ve sanat dallarıyla meslek edinmelerinde önemli bir etken olmuştur.¹²¹¹ Hacı Bektaş Veli insanların yoksulluğa ve açlığa düştüğü bu dönemde çalışıp üretmeyi teşvik ettiği gibi helalinden kazanmaya da önem vermiştir. Bu dönemde yoksulluktan bunalan halk Hacı Bektaş Veli'nin tekkesine giderek yardım istemiştir.¹²¹² Ayrıca Anadolu'nun çeşitli bölgelerine kurulan dergahlarda, tekkelerde müridlerinin geçini sağlamaya destek verdiği de düşünülmelidir. Balım Sultan döneminde Bektaşî tekke ve dergahları ekonomik anlamda Kırşehir'de bulunan merkeze bağlıdır. Bu tekke ve zaviyelerin vakıflarında her kurumun mütevellisi arazi ve diğer mallardan elde edilen tüm gelirleri toplayıp öncelikle mevcut ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Daha sonra kalan gelirleri Hacı Bektaş Veli Zaviyesine göndermekteydi.¹²¹³ Fakat bu sistemin nasıl çalıştığı ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Yapılan araştırmalarda Hacı Bektaş Tekkesinin gelirleri yaklaşık doksan dokuz akçeye ulaştığı yönündedir. Bu da Anadolu'da en güçlü ekonomik kurumlardan biri olduğunu düşündürmektedir. Bu dönemde Kırşehir'de diğer vakıfları değerlendirildiğinde on bin akçenin üstüne çıkanların sayılarının az olduğu bunların dahi Hacı Bektaş Tekkesinin gelirlerine yaklaşmadığı görülür. Örneğin: Cacaoğlu Bey medresesinin geliri yirmi üç civarında olması, , Ahi Evran zaviyesinin gelirleri yaklaşık otuz iki akçe Aşıkpaşa zaviyesinin ise otuz bir civarında bir akçeye sahip olduğunu düşündüğümüzde Bektaşî Tekkelerinin zenginliğini gösterir. Bu duruma ilişkin tarikatlar

¹²¹⁰ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Name*, 49-52.

¹²¹¹ Baki Öz, *Bir Alevilik Yolu Ahilik*, (İstanbul: Can Yayınları, 2001),275.

¹²¹² Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Name*, 47-48., İhsan Ünlü, "Hacı Bektaş'ı Veli'nin Tarihteki Konumu ve Günümüze Yansıması", *DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı* (2021),609-627.

¹²¹³ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları,1992), 5/373-79.

içerisinde bir sıralama yapacak olursak Mevlevî vakıflarından hemen sonra geldiğini söyleyebiliriz.¹²¹⁴

Ahilik bünyesi altında Türkmen halkın içerisinde yayılan Hacı Bektaş geleneği onların üreten bir toplulukla iç içe olduğunu Anadolu'daki finansmanı bu şekilde sağladığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Evhadüddin-i Kirmanî'nin Ahlat şehrinde bulunduğu süre zarfında sema meclislerini düzenlemek için gittiği bağın sahibi bağını vakfederek ona zaviye yapmak istemiştir.¹²¹⁵ Şehrin hâkimi el-Melikül Eşref'in onayı ve mali destekleri ile bir zaviye kurulmuştur.¹²¹⁶ Buradan da anlaşıldığı gibi tarikatların zengin müridlerinin tarikatların devamını sağlamak ve sevap amacı güdülmüştür. Bu şekilde tarikatların finansman olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Evhadüddin Kirmanî'nin çıkmış olduğu kalabalık uzun seyahatlerinde maddi anlamda sıkıntılar çekmiştir. Bu nedenle dilenmeyi yasaklasa da haftanın belli günlerinde maddi destek sağlamak amacıyla onayladığını kaynaklardan edindiğimiz bilgiler arasındadır.¹²¹⁷

Yine bu dönemde yer alan Vefailik, Kalenderîlik, Haydarilik, Evhadilik,, Ekberilik gibi tarikatların Ahilik ile bağlantılı olması ve daha çok Ahilik gelenekleri ile ilişkili olmaları onların üretken bir toplum olduğunu göstermektedir. Türkmen çevrelerle yakın temasları olan bu tarikatların tarımla, el sanatları ile ilgilendiğini hayatlarını daha çok bu şekilde idame ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca tekkeler ve zaviyeleri aracılığıyla da ekonomik hayatta yer edinin dervişlerine, onlara gelen yoksul Anadolu halkına iş imkânı sağlayarak devletin üstündeki yükü bir nebze hafifletmiştir. Bu dönemde dikkatimizi çeken bir diğer nokta devletin alimlere yaptığı bağışlarla şöhret sahibi olduğu gerçeğidir. Örneğin: Necmeddin Daye'nin kaleme aldığı eserini I. Alâeddin Keykubad'a sunması sonrasında sultanın iltifatlarına nail olduğu gibi büyük servete de sahip olduğudur.¹²¹⁸ Bu şekilde alimlerin sultanlar tarafından yapılan bağışlarla kendilerine ekonomik destek sağladığını da söyleyebiliriz.

---

¹²¹⁴ Gülay Yılmaz, "Bektaşilik ve İstanbul'daki Bektaşî Tekkeleri Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLV (2015), 103-104.

¹²¹⁵ Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, 217,219-242-245

¹²¹⁶ Evhadü'd-din Hâmid Kirmanî, *Menâkıb Nâmesi*, 256.

¹²¹⁷ Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler*, 65.

¹²¹⁸ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-'Umûri'l-'Alâ'iyye*, 257-258.

Anadolu Selçuklu döneminde tarikatlar, müritlerinden topladıkları bağışlar ve vakıflardan gelen gelirlerle yoksullara yardım etmişlerdir. Özellikle fakirlere yiyecek, barınma ve giyim gibi temel ihtiyaçları sağlama konusunda etkili olmuşlardır. Tarikatlar, müritlerinin ticaret yapmasına ve zanaatlarla uğraşmasına yardımcı olmuşlardır. Bu sayede tarikatlara bağlı kişiler, gelir elde edebilmişlerdir. Özellikle tasavvufi tarikatlar, el sanatları ve zanaatlar konusunda uzmanlaşmışlardır. Tarikatlar, genellikle vakıflar kurarak toprak, ev veya diğer mülkiyetler üzerinden gelir elde edebilmişlerdir. Bu vakıfların geliri, tarikatların faaliyetlerini finanse etmek ve müritlerine yardım etmek için kullanılmıştır. Tarikatlara ait topraklar üzerinde tarım ve üretim faaliyetleri yürütülmüş, bu da tarikatlara gelir sağlamıştır. Özellikle büyük tarikatlar, geniş arazilere sahiptiler ve bu arazilerden elde ettikleri gelirle hem kendi ihtiyaçlarını karşılamış hem de yardıma muhtaç insanlara destek olmuşlardır. Ayrıca fakir ve işsiz olanlara iş imkânı sağlamışlardır. Tarikatlara bağlı dergahlar ve vakıflar, çalışanlara maaş ödemesi yapmış ve böylece toplumda işsizlik sorununu hafifletmiştir. Ancak, Selçuklu dönemi tarikatlarının ekonomik etkileri, zaman içinde farklılık gösterebilir. Aynı zamanda tarikatların büyüklüğü, zenginliği ve etki alanı bu durumlara ilişkin de değişiklik gösterir. Önemli bir hususta tarikatların ekonomik etkileri sadece pozitif değil, bazen de negatif olabilir. Bazı tarikatlar, toplumun belli bir kesimini dışlayabilir veya rekabeti kısıtlayabilirler. Bu nedenle tarikatların ekonomik etkileri dönemin koşullarına göre farklılık gösterdiği gibi bölgeselde çeşitlilik gösterebilir.

4.13.3. Tarikatların Sanat ve Kültürel Etkisi

“Allah (c.c.), güzeldir, güzeli sever” hadisini kendilerine rehber edinen mutasavvıflar tekkelerde güzel sanat eğitime önem vermişlerdir. Bu tekkeler kişilerin dini uygunluklarını vecd için yerine getirmek, duygu ve düşüncede birliği sağlamak, güzeli öğretmek ayrıca insanlar için elzem olan dini değerleri yayarak canlı tutma amacını taşımaktadır.¹²¹⁹ Bu gayeler amacıyla tesis edilen tarikat ve tekkeler Türk kültürünü ve sanatının oluşumuna ve yayılmasına ortam hazırlamıştır. Bu amaçlar doğrultusunda tesis edilen tarikat ve tekkeler Türk kültürün ve sanatının gelişmesi için adeta bir lokomotif görevi görmüştür. Ayrıca birçok tekke ilk süreçlerde önemli sanat merkezleri konumunda olmuştur. Osmanlı döneminde tekkeler medreselerin etki alanı dışında tezhip, hat,

¹²¹⁹ Muhittin Serin, *Hat Sanatımız*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1986), 15.

edebiyat, ve musiki gibi güzel sanatların alanlarında öğretilmesi sürecinde birer halkın eğitim merkezleri konumundadır.¹²²⁰ Tasavvufi düşünce sisteminin uygulamaya girdiği yer olan tekkeler İslam Dünyası'nın yüzyıllarca fikir ve sanat erbabının sığındığı ve beslendiği mekanlar olmuşlardır. Medreselerin temsil ettiği zühd ve takva anlayışına karşılık tekke; bedî ve fikrî serbest bir hava alınabilecek yer hükmündedir. Türk İslam medreseleri bozulmadan önce dini ve insani ilimlerden yüzyıllarının tüm imkanlarını sunarken, tekkeler de halk eğitimiyle dini sınırlar içinde güzel sanatların önemli mekanı ve koruyucu konumunda olmuştur. Zaman içerisinde ilim ve sanat içerisinde sınırı tespit edenlerin azalması ile tekke ve medrese arasında “*güzel sanatların helallığı- haramlığı*” ile ilişki konunun tartışılması durumu görülmüştür.¹²²¹ Sanatın helallığı noktasında şüphesi olmayan tarikatlar “*Allah güzeldir, güzeli sever*” düsturunu rehber olarak düşüncelerini daha estetiksel bir şekilde söylemek ve inançlarını geniş bir kitleye yaymak için musikiden, edebiyattan, hat sanatından önemli ölçüde faydalanmıştır. Bu ilim alanlarına verilen değerlerle tekkeler birer Güzel Sanat Akademisi haline dönüşmüştür. Tekkeler, müzik, şiir, tezhip, hat gibi pek çok sanat alanında verdiği eğitimlerle İslam Kültür Medeniyetine çok büyük katkıları olmuştur. Hayatları his, heyecan ayrıca gönül alemi olan mutasavvıflar güzel sanatlara karşı kayıtsız kalması düşünülemez. Mutasavvıfların bir çoğu bu sanat dallarıyla meşgul olduğu gibi birçok insanında sanatkar olarak yetişmesine öncü olmuştur.¹²²² Tarikat mensuplarının en göze çarpan ve başarılı oldukları sanat dalı düşüncelerini ve duygularını daha rahat ifade ettiği şiir sanatı olmuştur. Mevlâna, Yunus Emre bu anlamda önemli bir isim olması ayrıca hem şair hem mutasavvıf olması bu duruma örnektir. Duygu ve düşüncelerini daha sade, anlaşılır bir şekilde aktarması halk tarafından da daha sevilip sayılmasına olanak sağlamıştır.¹²²³ Tarikat mensuplarının en etkin ve başarılı oldukları sanat dallarından biride musikidir. Buradaki başarıları “*ruhun yüceltilmesinde ve insanlara yücelerde bulunan hakikatlerin gösterilmesinde musikinin bir vasıta olarak görülmesi*” anlayışı yatmaktadır. Tekkelerde yapılan zikir meclislerinde daha coşkulu ve hedeflenen amaca daha hızlı ulaşılması için mutasavvıfların kaleme almış oldukları ilahileri beste olarak kullandığı musiki eserlerini

¹²²⁰ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Diyanet Yay., 1991), 342.

¹²²¹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 342

¹²²² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 69.

¹²²³ Abdulhamit Budak, *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik Ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014) 33.

icra etmeleri Tekke Musiki'nin doğmasına, gelişmesine ve yayılmasına vesile olmuştur. Tekke musikisi sade ve samimi olmasıyla her kültür seviyeye hitap ederek faklı insanlara aynı anda ve heyecanda hitap etmiştir. Tekke musikisi Mevleviler aracılığıyla Klasik Türk Musikisine, Bektaşiler aracılığıyla da Halk Musikisine büyük etkileri olmuştur. Ayrıca tarikatlar zikirleri sırasında “*devran, semâ, semâh*” gibi dini raks türlerini musiki eşliğinde gerçekleştirmiştir. Bu şekilde verilmek istenen mesaj ve anlatılmak istenen meram daha kalıcı olması amaçlanmıştır.¹²²⁴ Anadolu Selçuklu dönemi tarikatların tekke ve zaviyelerinde bu etki artarak devam edip sonraki dönemlere tesir etmiştir.

Anadolu Selçuklu dönemi mimariye baktığımızda ise her tarikatın mimari farklılıkları Selçuklu mimarisine önemli etkileri olmuştur. Çoğunlukla sanatkarların yaptığı süsleme eserlerden en dikkat çeken tarikat sanatı mezar taşlarıdır. Kırşehir, Sivas, Tokat şehirlerinde yer alan mezar taşları üzerinde aslan-güneş veya yalnızca aslan kompozisyonları ile Hz. Ali: *kartal, kaz, leylek, turna, güvercin* figürleri tarikatlar tarafından hürmet duyulan ve sevilen şahısları temsil etmektedir.¹²²⁵ Horoz figürü de Batini tarikatlarda ve Bektaşilikte kutsal bir hayvandır. Tokat Müzesinde buluna mezar taşın üzerindeki çift başlı horoz figürü buna örnek gösterebiliriz.¹²²⁶ Ayrıca mezar taşları üzerindeki rozetler alevi toplumu için önemli bir anlamı vardır. Üç rozeti; Allah-Muhammed-Ali teslisini, beş sayısı; Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatma Ana'yı, on iki rozeti; on iki imamı, on dört rozet; masûm-ı pak'ı yani kerbela şehitlerini, on yedi rozeti de Kemerbest'i ifade etmektedir.¹²²⁷ Konya Taş ve Ahşap Eserler Müzesinde yer alan mezar taşları iki insan sembolü 13. Yüzyılı son çeyreğinde ahilerin başı olan Ahi Ahmed Şah ile ona hayatını vermeye hazır olan fetasını ifade etmektedir.¹²²⁸ Bu dönemde taş eşya arasında figürlü çeşme lüleleri de dikkat çekmektedir. Hacı Bektaş Veli dergahında Aslan figürlü çeşmenin ve lülesi üzerinde “*Ya Ali*” ifadesi iki dilimli kılıç motifi “*Zülfıkar*” aslanın Hz Ali'yi sembolleştirdiğini göstermektedir. Yine bu dönemde

¹²²⁴ Budak, *Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik Ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)*,33, Yavuz Demirtaş-Ramazan Kamiloğlu, “Tasavvufi Kurumların Fonksiyonları ve Türk Musikisine Katkıları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2017/8(2) 199-214

¹²²⁵ Beyhan Karamagaralı, “Sivas Tokattaki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında”, *Selçuk Araştırmaları Dergisi*, 2/1970, (Ankara), 89-103.

¹²²⁶ Karamagaralı, “Sivas Tokattaki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında”,92-93.

¹²²⁷ Karamagaralı, “Sivas Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında”,96,Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: Cavit Sunar, *Melamilik ve Bektaşilik*, (Ankara:1975).

¹²²⁸ Karamagaralı, “Sivas Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında”, 191-102

Konya Mevlevi dergahına gönderilen Nisan Tası üzerinde horoz, insan, çift başlı aslan motifi tekke sanatı açısından değerlendirmek gerekir. Tekke ve zaviye sanatkarları tarafından yapılan ahşap kapı kanatları üzerinde aslan ve madalyon karışımı motiflerin tıpkı mezar taşlarında olduğu gibi Hz. Ali'yi tasvir etmektedir.¹²²⁹

Her tarikata, şeyhe göre farklı şekiller alan tekke sanatı hangi tarikata bağlıysa o tarikatın dünya görüşünü yansıtmaktadır. Ankara Etnografya Müzesinde bulunana bir tekke bayrağı "*Fatma Ana'nın eli*" olarak görülen *pençe-i Al-i Aba* şeklinde olup Bektaşiliği temsil etmektedir. Tekke ve zaviyelerin kapılarında, duvarlarında görülen semboller tarikatların inançları ile ilişkilidir. Örneğim; Tokat'ta bulunan Şeyh Mecnun Türbesinin iç duvarları lincar olarak çizilmiş bu da muhtemelen Şeyh Şehabeddin Sühreverdi'nin türbesini tasvir etmektedir. Ayrıca iki geyik figürünün bulunması Bursa'nın fetih döneminde yardım eden dervişlerden Geyikli Baba'yı ifade etmektedir. Hacı Bektaş Veli'nin bir kolunun altında bir geyik ile resmedilmesi ise Bektaşilerce geyik figürünün önemini göstermektedir. Tarikatlar halka inançlarını, adetlerini, merasimlerini yaymak için şeyh ve dervişler köy köy, şehir şehir gezmişlerdir. Bir alim ve mürşid sıfatıyla gezen bu kişiler ayinlerini öğretebilmek için beraberinde taşıması daha rahat olan rulo ve levhaları göstermişlerdir. Bu şekilde görsel olarak da kendilerini ifade edip irşadlarının etkinliği arttırmışlardır. Topkapı Saray'ın da bulunan bu rulo ve panoların hangi tarikata ait olduğu bilinmemektedir.¹²³⁰

Sonuç olarak Selçuklu dönemi tarikatlarının sanat ve kültür alanındaki etkisi oldukça önemlidir. Bu dönemde tarikatlar, İslam dünyasının sanat ve kültürünü zenginleştirmiş ve birçok alanda etkili olmuşlardır. Selçuklu dönemi tarikatlarının en önemli etkilerinden biri mimarlıktır. Bazı tarikatlar, özellikle Mevlevilik ve Bektaşilik gibi tarikatlar, büyük dergahlar inşa etmişlerdir. Bu dergahlar, özel olarak tasarlanmış mimari yapılar içermekte ve Selçuklu dönemi mimarisine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Sivas, Konya, Kayseri, Malatya gibi şehirlerdeki dergahlar, Selçuklu dönemi mimarisinin en güzel örneklerinden biridir. Tarikatlar, el sanatları ve zanaatları da teşvik etmiştir. Özellikle çini, seramik, minyatür, tezhip gibi geleneksel

---

¹²²⁹ Beyhan Karamagaralı, "Anadolu'da XII ve XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. XXI, 249.

¹²³⁰ Karamagaralı, "Anadolu'da XII ve XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", 251-252.

İslam el sanatları tarikatların himayesinde gelişmiştir. Bu sanat formları, dini eserler ve süslemeler için kullanılmış ve Selçuklu dönemi sanatının önemli bir parçası olmuştur. Tasavvufi tarikatlar, müziğin ve şiirin önemli bir rol oynadığı dini törenler düzenlemiş. Özellikle Mevlevilik, sema törenleri adı verilen dini dans ritüelleriyle ünlüdür. Bu törenlerde kullanılan müzik ve şiir, Selçuklu dönemi kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Tarikatlar, İslam edebiyatına katkıda bulunarak özellikle tasavvufi şiirler yazmışlardır. Mevlâna Celâleddin Rumi'nin Mevlâna Divanı ve Mesnevi adlı eserleri, İslam dünyasının en önemli tasavvufi metinleri arasında yer almaktadır. Tarikat liderleri, edebiyatın ve şiirin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Tarikatlar, dergahlarında eğitim ve kültürel etkinlikler düzenlemiş. Bu etkinlikler, dini eğitimden sanatsal faaliyetlere kadar çeşitli alanları kapsamıştır. Dergahlar, bilim, felsefe ve sanatın geliştiği merkezler haline dönüşmüştür. Tarikatlar, Selçuklu dönemi İslam kültürünün zenginleşmesine katkıda bulunduğu gibi dönemin sanat ve kültürünün önemli bir parçası olmuştur. Tasavvufi öğretiler ve ritüeller, İslam dünyasının sanat ve kültürünü derinlemesine etkilemiş ve bu etki sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

SONUÇ

11. yüzyılda İslam dünyasına baktığımızda bir dağınıklık ve parçalanmışlık olduğunu görmekteyiz. İslam coğrafyası Şîi ve Sünni halifeler olmak üzere iki manevi kutba ayrılmıştır. Hemen hemen tamamı mahalli özelliklere sahip olan bu idarelerin sebep oldukları nüfuz mücadelesi, İslam dünyasının parçalanmışlığın en belirgin göstergesidir. Dini ve siyasi bölünmüşlük İslam dünyası içinde siyasi ve sosyal sorunların oluşmasına ortam hazırlamıştır. İslam dünyasının bu bölünmüşlüğünde istifade ederek nüfus alanlarını genişletmeye çalışan Şîiler, bir taraftan Sünni İslam aleyhine siyasi ve askeri faaliyetlerini artırırken diğer yandan açmış oldukları eğitim merkezlerinde yetiştirmiş oldukları propagandacılar aracılığıyla sayılarını artırmaktadır. Sünni İslam alemini tehdit eden bu hareketlerin yanında Müslümanlara ezeli düşman olan Hristiyan dünyası da kaybettikleri toprakları geri almak ve İslam'ı yok etmek için harekete geçmiştir. Sünni İslam dünyası kendisini bu tehlikelerden kurtaracak ve eski ihtişamına kavuşturacak bir kurtarıcı beklerken Selçuklular doğudan büyük bir kuvvet ve inançla harekete geçmiştir. Devletini yeni kurmuş ve hakimiyet alanlarını genişletme mücadelesinde olan Selçuklular, hilafet merkezi ile yazışarak hem kendilerinin Halife tarafından tanınmasını istemiş hem de Halifeliğin bu kargaşa durumundan kurtarmaya hazır olduklarını bildirmiştir. Abbasi halifeliğine sunulan bu beklenmedik teklifin sağlayacağı imkanlar her türlü tasavvurun üstündedir. Bu nedenle bu olay Türk ve İslam dünyası için dönüm noktasıdır. Büyük Selçuklu Devletinin İslam dünyasının liderliğine muvaffak olmasıyla, Sünniliğin hamisi ve ona karşı olan fikirlerinde düşmanı olmuştur. Selçuklular bir yandan Sünni düşüncenin hâkim olduğu coğrafyalarda yerleşip gelişmesi için imkanlar sağlarken bir yandan da Şîi, Bâtını, Mutezilli gibi düşüncelere de karşı ciddi bir mücadele içerindeydi. Orta Doğu da etkinliğini artırmasıyla Sünni İslam alemi Şîi etkinliğinden kurtardığı gibi onu yeniden canlandırıp geliştirmiştir. Böylece Türkler Sünni dünyanın liderliğini ele alarak yüzyıllar boyunca devam edecek hakimiyetlerini sağlamıştır. Sünnilikte yeniden eski ihtişamına kavuşmasıyla büyük bir medeniyetin tekrar gelişmesine ve önemli eserlerin kaleme alınmasında temel öge olma özelliğini devam etmiştir.

Genel olarak Türkler ve Selçuklu Sultanları Hanefi mezhebinden olduğu için bu mezhebe daha fazla önem verilmiştir. Hanefi mezhebine verilen bu destekle medreseler açmış ulema da bu yönde desteklenmiştir. Ancak bu durum diğer mezhepleri gölgelemek

ve onları sindirecek hüviyette olmadığı gibi özellikle Nizâmülmülk'ün desteklediği Şafîi Mezhebi, dönemin ikinci büyük mezhebi olma özelliğine sahip olmuştur. Ayrıca ilk üniversite olan Nizamiye Medresesi özellikle Sultan Alparslan'ın emriyle ve vezir Nizâmülmülk'ün büyük gayretleriyle açılmıştır. Bu medreseler genelde Ehli-Sünnet fikrini özelde ise Şâfiî Mezhebini öğretmektedir. Ayrıca Ehli-Sünnet dışı düşüncelere de karşı koymak üzere programlanmıştır. Selçuklular diğer Sünni mezheplere de karşı aynı hassasiyeti göstermiştir. Bazı durumlarda mezheplerin yöntem farklılıkları ve mezhep içinde bulunan mutaassıp kişilerin sebep olduğu itilaflar nedeniyle kan dökmeye kadar uzanan ciddi olaylara da müdahil olmuştur. Sünni inancı ve sosyal düzeni yıpratmak her gelişmeye karşıda tavrı almasını bilmiştir. Özellikle mezhepler arasında meydana gelen sürtüşmelerde ulemanın yetersiz oldukları noktalarda devletin gücüyle bu sorunlar bertaraf edilerek cemiyetin ve toplumun düzenin bozulmasına müsaade edilmemiştir. Selçuklular döneminde meydana gelen gelişmelerden en önemlilerden biri de devletin Sünni anlayışa paralellik gösteren Kur'an ve Sünneti gözetten bir tasavvuf düşüncesinin gelişmesidir. Tasavvuf, kişinin iç dünyasına hitap eden bir yaşayış şekli olduğu için İslam'ın zahiri emirlerinin yanında daha çok batini manaları anlamaya ve yaşamaya yöneliktir. Meselenin bu yönüyle zamanla bazı yanlış düşünceler oluşmuş ve İslam anlayışının dışına kadar uzanan anlayışlar gelişip cemiyette yer bulmuştur. Ancak alimlerin ilmi gayretleri neticesinde Selçukluların bu yöndeki gayretlere vermiş oldukları siyasi destekle kısa sürede önemi gelişmeler yaşanarak Kur'an ve Sünnet ışığında kendini izah imkânı bulmuştur. Böylece tasavvuf İslami ilimler arasında yer aldı. Hatta 10. Yüzyılda Buharalı bir Türk olan Kelabazi ile başlayan ve Sülemî ile gelişip süreklilik kazanan Sünni tasavvuf hareketinin önemli temsilcileri Selçuklu döneminde ortaya çıkmıştır. Sünniliğin hamisi olan Selçuklular, Sünni İslam dünyası içinde görünen en önemli iç tehlike olan Şîî- Fatımilerle mücadeleyi ihmal etmemiş, yalnız askeri değil aynı zamanda fikri yolla da bu mücadelesini sürdürmüştür. Kurulan medreseler, buralarda dersler veren Cüveynî ve Gazâlî gibi dönemin önemli ilim insanlarıyla Sünnilik güç kazanmış. Sünni teori üzerine kaleme almış oldukları eserlerle de Sünniliğe karşı fikirlerin yanlışlığı ortaya konularak halkın bu yanlış fikirlerden etkilenmesinin önüne geçilmiştir.

Selçukluların dini siyasetlerinin önemli bir unsuru hiç şüphesiz Abbasi Halifeleriyle olan ilişkilidir. Tuğrul Bey'in Bağdat'a gitmesiyle halifeyi Şîî

boyundurluğundan kurtarması meselesi halifeliğin eski saygınlığına tekrar kavuşmasıyla Sünni İslam aleminin manevi gücü olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca bu durum yeni bir yapılanmanın oluşmasına ortam hazırlamıştır. Halifenin manevi otoritesinin yanında Selçukluların siyasi iradesi ortaya çıkmıştır. Halife bu duruma karşı çok da istekli olmasa da Selçuklu Sultanları siyasi gücün kendinde olduğunu farklı yollarla kabul ettirmesini bilmiştir. Ayrıca bu durum karşısında dönemin alimleri de ilgisiz kalmayarak klasik halife gücünü savunan ve halifenin hukukunu belirleyen görüşleri savunan eserlerinin yanında realitenin değişmeyeceğini görerek her iki tarafında haklarını ortaya koyan eserler de kaleme alınmıştır. Yani klasik hilafet ve saltanat görüşlerin yanında yeni uzlaşmacı görüşlerinde ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Saltanat ve hilafet kurumları arasında zaman zaman sürtüşmeler yaşansa da tarafların karşılıklı çözüm istekleri ile daha uyumlu bir ortam sağlanmaya çalışılmıştır. Hatta bu uyumun devamlılığı için bazı dönemlerde evlilik yoluyla akrabalık bağı kurulmuştur. Aslında her iki taraf kendi otoritesini bir diğeri ile paylaşmak istememektedir. Ancak siyasi gelişmeler ve zaruretlar bu birlikteliği mecburi kılmıştır. Bu mecburiyet birbirlerinin meşruiyetlerini tanıma ve haklarına da saygı gösterme sonucu doğurmuştur.

Asırlardan beri yabancıları olmadıkları Anadolu topraklarına büyük yoğunlukta göç eden Türkler, Malazgirt Zaferi akabinde devam eden göçlerle Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamıştır. Bu göçler artarak sonraki yüzyıllara kadar etkilerini sürdürmüştür. Bizans hakimiyetindeki Anadolu'da gerçekleştirilen yoğun fetih hareketleri sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelleri 11. yüzyılın sonlarına doğru Kutalmış oğlu Süleyman tarafından atılarak Anadolu'da ilk Türk devleti tesis edilmiştir. Anadolu fetih hareketinde rol oynayan Türkmen beyleri Orta ve Doğu Anadolu'da Türk devletleri kurmuştur. Bu devletler bulundukları bölgelerde siyasi ve iktisadi güçlerini tesis etmiş. Bizans ve diğer komşu devletlerle mücadele devam ederek Anadolu topraklarını Türkleştirip İslamlaştırarak bu toprakları vatan haline getirmişlerdir. 11. Yüzyılın sonlarına doğru başlayan I,II,III Haçlı Seferleri nedeniyle Anadolu Selçuklu devleti önemli kayıplar vererek birlik bozulmuştur. Ancak I. Alâeddin Keykubad dönemi sonlarına kadar tahta geçen Selçuklu Sultanları her anlamda büyük caba göstererek mevcut Türk devletlerini kendi bünyesinde toplamayı bilmiştir. Böylece Anadolu'da Türk birliği sağlanarak İslamlaşma devletin hâkim olduğu sahalarda cereyan etmiştir. Bu süreçte bölgeye yapılan büyük göçler farklı kültür seviyesinde olan şahıslar

yanlarında şeyh ve dervişlerle Anadolu topraklarına akmaya başlamıştır. Böylece özellikle Türkistan'ın zengin insan kaynağı ile beslenen Anadolu, kısa sürede bir Türk vatanı haline gelerek İslamlaşmıştır. Bu durum ise farklı siyasi, sosyal ve kültürel çevrelerde gelen insanlar ve şeyhleri bulunduğu fikri seviyeyi de beraberinde getirmiştir. Büyük Selçuklu devleti ile zirveye ulaşan Türk-İslam medeniyeti bir çok unsuru bu şahıslar vesilesiyle bölgeye taşınmasıyla Anadolu, yeni bir yurt olduğu gibi farklı düşünce ve kültürlerin buluştuğu, bazı dönemlerde de çarpıştığı bir coğrafya olmuştur. Anadolu Selçuklu Devletinin güçlenip gelişmesiyle yeni göçlere sahne olmuştur. Gelen bu insanlar önceki yaşantılarına uygun sahalara yerleşmeyi tercih ettikleri gibi devlet eliyle uc bölgelere de yerleştirilmiştir. Buradaki temel amaç devletin güçlenmesini sağlamak olduğu gibi siyasi, iktisadi ve sosyal problemin de önüne geçmek olmuştur. Göçlerin kaynağını oluşturan Maverünnehir ve Horasan bölgesi eski Hind, Türk, Fars kültürlerin yanı sıra Arap kültürlerin de buluşma noktası olmuştur. Türklerin İslamiyet'i milli bir din olarak kabul etmeleri Maverünnehir ve Horasan bölgesinin en ünlü İslam alimlerinin ve tasavvuf erbabının yetişmesine ortam hazırlayarak kıymetli eserlerinde kaleme alınmasına vesile olmuştur.

13.yüzyılın başlarında Harzemşahlar, Karahitay ve Büyük Selçuklu Devletini ortadan kaldırmasıyla Moğollarla yapılan kanlı mücadelelere rağmen yıkılmıştır. Özellikle Moğol istilasının İslam dünyası üzerindeki yıkıcı etkisi Türkistan, Horasan, Erran, Azerbaycan, İran gibi birçok bölgede perişan olan halk o dönemde tek sığınacak yer olan Anadolu'ya gelmiştir. Bu şekilde Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rol oynayacak birçok alim, mutasavvıf, tarikat ehli, ve onlarla birlikte çeşitli dini ve fikri çevrelerin taşıyıcıları, Anadolu Selçukluları içerisinde muazzam bir fikir canlılığı uygar ve siyasi uyanış hareketi başlatmıştır. Anadolu topraklarına gelen bu şahsiyetler sahip oldukları fikirlerle mevcut siyasi ve sosyal yaşama tesir ettikleri gibi daha sonraki oluşacak kültürel ve içtimai yapıları etkileyerek yeni oluşumlara ortam oluşturmuştur. Özellikle de Türkistan bölgesinden gelmiş olan mutasavvıflar mensubu oldukları akımları Anadolu'ya taşıdıkları gibi yeni tarikatların ve cereyanların doğuşuna ortam hazırlamışlardır. Örneğin; aşk ve cezbeğe önem veren, tüm tarikatlar üzerinde çeşitli tesirleri olan ve Horasan Melametiyesinden de etkilenen Mevlâna gibi bir mutasavvıf, Anadolu'nun fikir tarihinde çok önemli tesir icra etmiştir. Ayrıca ilmi, irfanı, görüşleri, irşad ve usulleriyle döneminde yaşayan her seviyede insanı, birçok alim ve mutasavvıfı

etkilemiştir. Anadolu Selçuklu Sultanları ve devlet erkânıyla yakın ve yapıcı ilişkiler kurarak bunlar üzerinde geniş bir nüfuza da muvaffak olmuştur. Dönemin var olan tarikat çevrelerle yakın temasa geçerek onları destekleyip kontrolünde tutmayı da ihmal etmemiştir. Mevlâna ve Mevlevilik yalnız yaşadığı dönemde değil sonraki yüzyıllarda da ilmi, fikri görüşleriyle önemli bir etki yaratmıştır.

İslamiyet'i samimi fakat daha sade bir şekilde anlayan büyük oranda İslam kültür ve merkezlerinden daha uzak bölgelerde yarı göçebe bir şekilde yaşayan Türkmenler, uzun bir süre geleneklerini devam ettirmiştir. Bu anlayışa sahip olan Türkmenler büyük hürmet duydukları ve kendi gelenekleri ile bağdaştıkları şeyh ve dervişlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu şeyh ve dervişler Anadolu'da siyasi otoriteyi ele geçirmek amacıyla "Baba" ünvanlı şahıslar ve dervişleri tarafından dini, siyasi ve sosyal hayatı yıpratacak Babai İsyanı gibi isyanlar çıkartacak kadar etkili olmuşlardır. Aslına bakılırsa birçoğu Anadolu'ya gelmeden önce Türkmen babaların temsil ettikleri Yesevilik, Vefailik, Kalenderilik, Haydarilik gibi tarikatlara bağlıydılar. Örneğin Türkistan bölgesinde Ahmed Yesevi tarafından kurulan ve Türk tarikatı olmasıyla birçok mutasavvıf ve tarikatı etkileyen Yesevilik bu bölgede Nakşibendilik tarikatının oluşmasını sağlarken Anadolu'da en büyük Türk tarikatı olan Bektaşiliğin doğuşuna katkı sağlamıştır.

9. yüzyıldan itibaren Horasan'da ortaya çıkan Melamilik, farklı bölgelerdeki Türkler, mutasavvıflar ayrıca sonraki süreçlerde kurulacak olan tarikatlar üzerinde etkili olmuştur. Ancak 12. Yüzyıllarda Melamilik ile bazı benzerlikleri nedeniyle karıştırılan ve Orta Doğu'da görülen Kalenderilik daha çok Anadolu'da göçebe halk arasında çok tutulmuş çizgi dışı tarikatlardan olmuştur. Bu tarikat mensupları diğerlerinden farklı olarak gezgin dervişlerden meydana gelmekte özellikle de İslami kaideleri pek önemsemeyen şahıslardan oluşmaktadır. Ancak Mevlâna ile olan yakınlıkları onların bu çizgi dışı anlayışlarından ziyade tarikatı kontrol altında tutmakla ilişkilidir. Yine bu dönemde Yesevi geleneğinde önemli olan ve Kalenderilikle benzerlikleri olan Haydarilik tarikatı, Türkmenler tarafından önemli taraftar bulmuştur. Haydarilik tarikat mensupları da Mevlâna ile akın dostluklar içerisinde olmuş ve Konya'da bulunan zaviyelerinde taraftarlarına hitap edebilmiştir. Bu durum onları merkezden uzak bölgelerde özellikle de Türkmenler arasında etkilerini azaltma noktasına getirirken Babai İsyanı içerisinde önemli roller üstlenmişlerdir.

10. ve 11. Yüzyıllardan itibaren tasavvuf anlayışının tarikat haline gelmesine paralel olarak tarikat yolunun daha derli toplu, daha farklı ve disiplinli bir şekilde şeyh ve dervişler aracılığıyla Müslüman askerlerin ulaşamadığı bölgelerde önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Dervişlerin şeyhlerin, sufilerin çok olduğu bölgeler tasavvufi kurumlarla teşkilatlanmıştır. Bu dönemde yaşanan toplumdaki anarşi, kargaşa, istiladan yorulan halk iç huzuru bulabilmek için buralar adeta bir sığınma ruhî sükûnet yuvalarına dönüşmüştür. Tekkeler bir yandan tarikatların zikir ve ibadet yerleri olurken bir yandan da okul, hastane, misafirhane gibi sosyal yardım merkezleri olmuştur. Bu nedenle Anadolu'daki ilk yerleşimler tekke ve zaviyelere yakın yerlerde oluşmuştur. Anadolu Selçuklu Devletinin kuruluş ve gelişim sürecinde Anadolu'ya ruh ve şekil veren en önemli amillerden biri de bu Türk dervişleri olmuştur. Anadolu halkının şeyh ve dervişlere olan bağlılığı her geçen gün arttığı gibi kültür hayatı üzerinde yaptıkları etki hissedilir derecede olmuştur. Sultanların, devlet adamlarının onların nüfuzlarını kabullenmeleri hatta bu durumdan istifade etmeleri hem devlete hem de tarikat çevrelere büyük fayda sağlamıştır. Anadolu Selçuklu Sultanları ve devlet adamları bu kurumları ve şeyhleri kontrol altında tutabilmek içinde tekke ve zaviye inşa ettirerek zengin vakıflar bağlamıştır. Aynı zamanda bir bölge ya da şehir fetildiğinde öncelikle cami, medrese, tekke ve zaviye inşa ederek bunların temsilcilerini de bu kurumlara yerleştirmesini iyi bilmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanları ve devlet adamları da bir tarikata mensup olup şeyhlere devletin ve saltanatın bekasına yardımcı oldukları süre zarfında tüm imkanları sağlamayı da ihmal etmemiştir. Anadolu'nun uc bölgelerine toplanan bu dervişler hem Türkleştirme hem de İslamlaştırma siyaseti güderek gaza ruhunu hep canlı tutmuşlardır. Anadolu, nüfusu ve kültürüyle İslamlaşması sağlanıp toplumun önde ilerleyen lider konumunda olmuşlardır. Anadolu'da dönemin dini, siyasi, içtimai bünyesinde önemli roller üstlenen tasavvuf liderleri aynı zamanda bir medeniyetin kurulmasında ön ayak olduğu gibi tasavvufla hayatı bir çok yönden bütünleştirmede de mühim rolleri olmuştur. Anadolu Selçuklu dönemindeki tasavvufi hareketler; Anadolu'nun fethini kısa sürede imar ve iskan ettiği gibi Türk-İslam beldesi haline gelme geleneğini sağlayarak Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıllarca süren Moğol İstilasının yıkıcı etkilerine rağmen yıkılmamasında büyük etkileri söz konusu olmuştur.

KAYNAK BİLGİSİ

Selçuklular dönemiyle ilgili araştırmada mevcut ana kaynakların yanında, birinci ve ikinci elden kaynaklarda büyük ölçüde kullanılmıştır. Selçuklular döneminin siyasî olaylarından bahseden kaynaklar kadar, şehir ve bölge tarihleri, menkıbeler, destanlar ve velayetnameler bu çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Dönemin dinî, coğrafi, mezhebî, tasavvufî kaynakları da çalışmanın özelliğinden dolayı temel kaynaklar arasındadır. Ayrıca Selçukluların gayrimüslimler ve devletlerle olan ilişkilerinden ötürü Ermeni, Süryani ve Bizans kaynaklardan da faydalanılmıştır.

İslam Kaynakları:

İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh: Eser Türk tarihi, özellikle Selçuklular, Haçlı seferleri, Abbasîler ve Moğol istilâsı, Musul ve el-Cezire tarihi için akla ilk gelen eserlerden ve en önemlisidir. Müellifin yaşadığı bölgenin yarım asırlık tarihi için birinci elden kaynak teşkil etmesi dönemin önemli kaynakları arasında yer almasını sağlamıştır. Müellif eserini yazarken olaylar arasında kopukluk meydana gelmemesi için birbiriyle ilgili olanları aynı yerde anlatır. Önemli olayları ayrıntılı bir şekilde kaydeder; küçük olayları her yılın sonunda “zîkrü iddeti havâdis” başlığı altında kısaca verir ve yine o yıl ölen ünlü kişiler hakkında açıklamalar yapar. Müellifin bu kaynak eserini çalışmada titizlikle kullanarak özellikle Halife Nâsır Lidînillah'ın, Harzemşahlar'dan kaynaklanabilecek herhangi bir tehdide karşı Cengiz Han ile ittifak kurması meselesi müellif tarafından eleştirildiğine özellikle vurgu yapılmıştır.¹²³¹

Azimî, Azimî Tarihi: Selçuklular döneminde yasayan ve dönemin olaylarına vakıf olan tarihçilerin başında el-Azimî gelir. Azimî eserine Hz. Adem'den başlayarak Abbasî Halifesi Muktefi Liemrillâh devrinin sonuna kadar (1160) cereyan eden olayları anlatır. İbnü'l-Esîr, Ibn Hallikân ve el-Aynî gibi tarihçilerin de kaynak olarak kullandığı el-Azimî'nin eseri hayli özet niteliğinde olmakla beraber, Türk-Haçlı ve Bizans, Bizans-Peçenek ve Bulgar münasebetlerine dair diğer kaynaklarda olmayan özgün bilgiler

---

¹²³¹ İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi: Siyasi-Ekonomik-Sosyal*, çev. M. Beşir Ersoy, Mertol Tulum, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi: Siyasi-Ekonomik-Sosyal I-X*, çev. Ahmet Ağırakça, Beşir Ersoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.

vermektedir. Zaman zaman kronolojik bakımından hatalı bilgilerin verildiği eserin Türkçe neşrinden istifade edilmiştir.¹²³²

İbn Bîbî, *Evâmirü'l-Alâ'îye fî'l-Umûri'l-Alâ'îye* (Selçuk-Nâme: İbn Bîbî tarafından kaleme alınan bu eser Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihi hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardandır. Eser ilk döneme dair pek bilgi vermese de XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu tarihi hakkında geniş bilgiler içermektedir. Çalışmamız esnasında bu eserden özellikle I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci kez Anadolu Selçuklu tahtına çıkmasından sonra hocası Mecdüddin İshak ile yazışmaları hakkında istifade ettik. Ayrıca Mecdüddin İshak'ın I. İzzeddin Keykavus'a hoca olması ve I. İzzeddin Keykavus döneminde elçi olarak Bağdat'a gönderilişi hakkında tafsilatlı bilgi vermektedir. Eserde ünlü mutasavvıf ve din bilgini olan Şehâbeddin Sühreverdî'nin Anadolu'ya gelişi karşılanması ve buradaki faaliyetleri önemli yer tutmuştur. Aynı zamanda bir Türkmen dervişi olan Babailer isyanının reisi Baba İlyas ve faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler mevcuttur. Baba İshak'tan bahsederken aslında Baba İlyas'ı anlatmaktadır. Bu hususta sonra gelen pek çok araştırmacı da aynı hataya düşmüştür.¹²³³

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Miratü'z-Zamân fî Tarihi'l-Âyân: İbnü'l-Cevzî'nin torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin bu eseri, dedesinin eksik bıraktığı noktaları ikmal etme bakımından önemlidir. Dedesinin yanında yetişen ve büyük oranda ondan etkilenen Sıbt, onun eserinde olmayan bazı bilgileri nakleder. Özellikle Artuk Bey'in Karmatîler seferi ve Sultan-Halife ilişkileri gibi konularda diğer eserlerde olmayan bilgiler Miratü'z-Zamân'ı benzerlerinden ayırır. Selçuklularla ilgili 1056-1087 yılları arasındaki olayları nakleden kısmı Ali Sevim tarafından yayınlanmıştır.¹²³⁴

Alâeddin Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihângüşâ: İlhanlar döneminin önemli devlet adamlarından olan Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin 1253'te başladığı ve 1259'da tamamladığı Farsça eseridir. Yazarın Harezmsâhlar nezdinde önemli bir aileden gelmiş

¹²³² Azimî, Ebû Abdullah Muhammed, *Azimî Tarihi-Selçuklular İlgili Bölümler (H.430-538=1038-/39-11143/44)*, çev. Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988).

¹²³³ İbn Bîbî, El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *el-Evâmirü'l-Alâ'îye fî'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk-Nâme)I-II*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993. İbn Bîbî, El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *el-Evâmirü'l-Alâ'îye fî'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk-Nâme) I-II* Hazırlayan Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1996. İbn Bîbî, El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *el-Evâmirü'l-Alâ'îye fî'l-Umûri'l-Alâ'îye (Selçuk-Nâme)I-II*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

¹²³⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'Zaman Fî Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, (Ankara: TTK, 2011).

olması, kendisinin de önemli görevlerde bulunması ve olayları geniş ama gerçeğe uygun bir tarzda verme gayreti Tarihi Cihanguşa'nın önemini artırmaktadır. Müellif, Hülegü'nün mahiyetinde bulunarak bütün seferlerine iştirak etmiş, İsmailîlerin merkezi olan Alamut Kalesi'nin ele geçirilişinde de bulunarak buranın meşhur kütüphanesini görüp, Hasan Sabbâh'ın hayatına ait bir eseri muhafaza ederek kendi tarihinde nakletmiştir. Bu yönüyle Selçuklular döneminde Bâtınîlerin faaliyetlerini anlatma bakımından ana kaynak özelliğindedir.

İbn Kesîr, El-Bidâye ve'n-Nihâye: İslâm tarihinin önemli kaynaklarından biri olan İbn Kesîr'in tarihi de diğer genel tarihler gibi hilkatten başlayarak olayları yıllara göre anlatır. İbn Kesîr'in tarihinde diğer eserlere göre daha ince bir eleştiri düşüncesi hâkimdir. Siyasî olayların yanında o sene vefat eden ünlülerinde eserinde nakletmesi açısından önemlidir. Memlûk kaynaklarından İbn Kesîr, Barak Baba hakkında şöyle der: Şeyh Barak, kırk yaşlarında olup Tokatlıdır. Gâzân Han'ın yanında itibar kazanmıştır. Gâzân Han onun üzerine bir kaplan musallat etmiş, o kaplana bağırınca kaplan geri çekilmiş, ona dokunmamıştır. Gâzân Han bundan oldukça etkilenmiş, ona otuz bin dinar vermiştir. Şeyh Barak, paranın tamamını fakirlere dağıtmıştır. Gâzân Han bu durumu görünce onu daha da sevmiştir. Haklı bir şöhrete sahip olan bu eser Osmanlılar döneminde Türkçe'ye çevrildiği gibi günümüz de on beş ciltlik çevirisi yapılmıştır.¹²³⁵

Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı, Müneccimbaşı Tarihi: IV. Mehmet zamanında bir süre müneccim başı görevinde bulunan Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı'nın İslâm tarihinin mühim kaynaklarını kullanarak sağlam bir derleme meydana getirdiği "Câmiu'd-Düvel" adlı Arapça eserinin Ahmed Nedim tarafından Türkçeye çevrilen ve "Müneccimbaşı Tarihi" adıyla yayınlanan şekli kullanıldı. Müneccimbaşı, bu eseriyle farklı bir şey söylemediği gibi, kullandığı temel kaynakları da elimizde olduğu için Selçuklular açısından fazla bir önem arz etmez. Böyle olmakla beraber konuların ilgisi oranında esere başvurulmuştur.¹²³⁶

---

¹²³⁵ İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XII*, Çeviren Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017).

¹²³⁶ Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd Düvel*, Cilt:II, Hazırlayan Ali Öngül, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017. Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu'd-Düve*. Çeviten A. Öngül, (İstanbul: Akademi Kitabevi,2000).

Abdurrahman İbnü'l Cevzî, el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular:

Selçuklu - Abbasi ilişkilerinin ağırlıklı olarak ele alındığı eserde Sultan Alp Arslan ve Nizâmülmülk'ün döneminde yaşanan olaylar üzerinde durulmuştur. Bu dönemleri anlatırken faydalandığımız eser belirtilen tarihler arasında meydana gelen olayları Ali Sevim tarafından yıl yıl, kronojik olarak yansıtılmış ve Türkçeye kazandırılmıştır.¹²³⁷

Reşîdü'd-dîn Fazullâh, Câmi'ü't Tevârîh (İlhanlılar Kısmı):Türk-Moğol halklarının ortaya çıkışını, Türk-Moğol halklarına ait adetleri, İlhanlılar Devleti'nin ise Gazan Han'ın vefatına kadar geçen süreyi anlatmaktadır. Müellifin verdiği bilgilerle İlhanlıların Kalenderiler tarafından Müslümanlığı öğrendikleri, İlhanlı sultanlarından Ahmed Tecûdâr'ın Müslüman olmasında Kalenderi şeyhi Abdurrahman'ın etkisi olduğu bilgisi yer almasından dolayı faydalandığımız kaynaklar arasındadır.¹²³⁸

Reşîdü'd-dîn Fazullâh, Câmi'ü't Tevârîh (Selçuklular): Türk tarihinin İslami dönemde yazılan ana kaynaklardandır. Müellifin bu eserinde Tuğrul Bey dönemi, Büyük Selçuklu Devletinin son dönemleri, Atabeylikler dönemi ve İlhanlı dönemine ilişkin bilgilerden istifade edilmiştir.¹²³⁹

Mir'atü'l-Kainat: Nişancızâde (öl.1578) olarak tanınan ve tarihçi Mehmed Ramazanzâde'nin torunu olan Mehmed b. Ahmed'in "Miratu'l-Kâinat" adlı eseri de Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemleriyle ilgili hususlar için faydalanan kaynaklardandır.¹²⁴⁰

Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî; Tabakât-ı Nâsirî: XIII. yüzyıl tarihçisi Minhâcü'd-dîn Sirâc el-Cûzcânî'nin Tabakât-ı Nâsirî adlı eseri, Moğol istilasına ilişkin verdiği bilgiler sebebiyle Ortaçağ tarihi araştırmaları için müstesna ve önemli bir yere sahiptir. Minhâc-ı Sirâc, Moğol istilasına maruz kalan bazı kentlerde bulunduğu istilanın bizzat görgü tanığıdır. Eserini, gördüğü ve güvenilir kişilerden duyduğunu bildirdiği

¹²³⁷ Abdurrahman İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Çeviren Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014).

¹²³⁸ Reşîdü'd-dîn Fazullâh, *Câmi'ü't Tevârîh (İlhanlılar Kısmı)*, Çeviren İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejanî, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013).

¹²³⁹ Reşîdü'd-dîn Fazullâh, *Câmi'ü't Tevârîh (Selçuklular)*, Çeviren Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020).

¹²⁴⁰ Hüsameddîn Bursevî, *Mir'atü'l-Kainat*, haz. Mustafa Erdoğan, Mustafa Yasin Başçetin, Kübra Erkoç, (İstanbul: Son Çağ Yayınları Akademi, 2022).

olayları kaydederek meydana getirmiştir. Anadolu Selçuklu dönemi Sultanlarının Moğollarla münasebetleri ile ilişkin bilgilerinden faydalanılmıştır.¹²⁴¹

Anonîm, Tarih-i Al-î Selçuk: İslam Tarihi'nin özeti mahiyetinde bulunan eser, 1143 senesine kadarki olayları kapsar. Anadolu'nun fethi ve Haçlılar ile mücadeleler hakkında bilgiler sunan eserin Türkçe'ye kısmi tercümesi Ali Sevim tarafından gerçekleştirilmiştir. Mevlevi bürokrasisi için önemli olan ama Mevlevi kaynaklarında yer almayan bir olayın Selçukname'de anlatılması dikkatimizi çekmiştir. Anonim Selçukname'de Kazvini'nin tenkit ve baskıya dayalı yönetimi halkın huzurunu ve düzenini bozduğu ile ilişkili bilgiler yer almaktadır.¹²⁴²

Niğdeli Kadı Ahmed, el- Veledü's Şefik ve'l Hâfidü'l -Halik: Niğdeli Kadı Ahmed tarafından 733/1333'te kaleme alınan muhtasar bir İslâm tarihi hüviyetindeki el- Veledü's- Şef ik ve'l-Hâfidü'l-Halîk isimli eserde dinî ve içtimaî tarihe dair verdiği bilgiler ile dönemin diğer kaynaklarından ayrılır. Müellif eserinde Evhadüddin-i Kirmanî'nin “*melikzade*” olduğunu ifade etmektedir. Ancak Selçuklu hanedan mensubu olduğu tarihi gerçeklerle uyum sağlamamaktadır.¹²⁴³

Selçuknâmeler:

el-Yezdî, Muhammed b. Abdullah, el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye: Selçuklular dönemine ait önemli kaynaklardan biri olan bu eser, son İlhanlı hükümdarı olan Ebû Saîd'in (1317-1336) veziri Muhammed b. Abdullah el-Yezdî (öl.1342-1343) tarafından kaleme alınmıştır. Râvendî'nin eserinin hûlasası şeklinde ve Farsça olan eser, C.Cahen tarafından Moğol devrinde önemsiz bir Selçuklu Tarihi olarak addedilmekle beraber, Melikşah dönemine ait ve Sultan tarafından ihdas edilen bazı kanunları eserde "el- Mesâilu'l-Melikşâhiyye fi'l-Kavâidi's-Şeriyye" başlığı altında zikredilmesi önemlidir.¹²⁴⁴

¹²⁴¹ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî; *Tabakât-ı Nâsirî (Selçuklular)*, Ter: Erkan Göksu, (Tokat: Taşhan Kitap Yayınları,2011),

¹²⁴² Anonîm, *Tarih-i Al-î Selçuk*, terc. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkun, (Ankara: Atıf Yayınları, 2014).

¹²⁴³ Niğdeli Kadı Ahmed, *el- Veledü's Şefik ve'l Hâfidü'l -Halik I*, çev.Ali Ertuğrul, (Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2015).

¹²⁴⁴ el-Yezdî, Muhammed b. Abdullah. *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Selçûkiyye*, çev. Mehmet Çalışkan, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020).

Bundârî, Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Selçuknâme müelliflerinin başında el- Bundârî gelir. Bize kadar ulaşan Selçuklu Tarihlerinden zaman itibariyle birincisi ve ilk kez kaleme alınan İmâdüddin el-İsfehânî'nin (öl.1201) “Nusratü'l- Fetre ve ‘usratü'l-fitra ” adlı eseridir. el-Bundârî, hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız el-İsfehânî'nin bu eserini, buradaki secîler, teşbihler ve bazı şahsiyetler hakkındaki bilgileri çıkararak telhis edip, biraz da üslup bakımından sadeleştirerek Selçuklulara ait muhtasar bir tarih meydana getirmiştir. Eser Türkçe olarak neşredilmiştir.¹²⁴⁵

el-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye: Selçuknâmelerin önemlilerinden biri de Sadreddin el-Hüseynî'nin (öl. 1194) ismi geçen eseridir. Eserin bu şahsa ait olduğu kesin tespit edilememiş olmakla beraber, iki yerde Sadreddin Ebu'l-Hasan'ın isminin geçmesi, eserin ona ait olduğu fikrini uyandırmıştır. Müellif eserini 1225 yılından sonra telif etmiştir. Bu kaynak, bize kadar gelemeyen “Zübdetü't-Tevârih” ve “Nusratü'l-Fetre” den istifade edilerek yazıldığı için önemi büyüktür.¹²⁴⁶

Râvendî, Râhatü's Sudûr ve Âyetü's-Sürûr: Selçuknâme sahasındaki önemli müelliflerden birisi de Râvendî'dir (öl.1206). Müellif Kâşân civarındaki Râvend kasabasıdır. Dayısı tarafından yetiştirildikten sonra, son Selçuklu Sultanı Tuğrul'un (1175-1194) hat hocası oldu. Eserine 1202-1203'te başlamış ve birkaç senede tamamlamıştır. Selçuklular 1194'de İran'daki iktidarını kaybedince eserini Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'e ithaf ederek ona takdim etmiştir. Eser doğuşundan 1194'te yıkılışına kadar Büyük Selçuklular tarihini ihtiva eder. Daha sonra eklenen bölümle 1199 yılına kadar ki olaylar da esere dahil edilmiştir.¹²⁴⁷

Kerimüddîn Aksarayî, Müsâmeratü'l-Ahbâr: Kerimüddîn Aksarayî tarafından kaleme alınan eser dönemin önemli kaynaklarından. İyi bir tahsile, İslâm'i ilimlere, Arap ve Fars edebiyatına vakıf olan müellif ömrünün kırk yedi yılını (1276-1323) devlet hizmetinde geçirmiştir. Müellif eserinde Selçukluların Maveraünnehir' deki hayatını

---

¹²⁴⁵ Bundârî, El Feth b. Ali b. Muhammed el. *Zubdetü'n Nusra ve Nuhbetu'l-Usra, Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, (Ankara: TTK,1999)

¹²⁴⁶ El Hüseynî, Şadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali , *Ahbârü'd Devleti's-Selçukkiye*, çev. Necati Lugal, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999).

¹²⁴⁷ Er-Râvendî, Muhammed b. Ali. B. Süleyman, *Râhatü's Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, çev.Ahmet Ateş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960).

anlatarak kısaca Selçuklu sultanları hakkında bilgi verir. Müellif, daha çok Anadolu Selçukluları dönemini kapsayan eserinde, özellikle II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonraki hadiseleri bizzat müşahedelerine dayanarak anlatmıştır. O. Turan tarafından hakkında bilgi ve geniş tanıtımı yapılarak neşredilen eserin aslı Farsça olduğu ve daha çok Anadolu Selçukluları dönemi için ana kaynak özelliğinde olduğu için, biz çalışmamızda Türkçe çevirisinden faydalandık. Aksarayî'nin ifadeleriyle “*zamanın kutbu dünyanın yeganesi ve ariflerin sultanı*” olarak nitelediği Mevlâna'nın vefatı ile ilişkili geniş bilgiler vermiştir. Sadreddin Konevî ve Türkmen Beyleri ile olan yakınlıkları ilişkin verilen bilginin yanında Moğol baskılarına da eserinde değinmiştir.¹²⁴⁸

Şeref Han b. Şemseddin Bitlisi, Şerefname: Bitlisli Şeref Han b. Şemseddin 1596 yılında Farsça olarak kaleme almıştır. Eser Doğu Anadolu'nun İslamlaşma süreci, Selçukluların bölgeye gelişleri, Doğu Anadolu Türk Beylikleri, Eyyûbîler, Hârezmşâhlılar, İlhanlı Moğolları, Timurlular, Kara-Koyunlular, Ak-Koyunlular, Safevîler ve Osmanlılar dönemi gibi konularda önemli bilgiler vermektedir¹²⁴⁹

Ahmed b. Mahmud, Selçuk-Nâme: XVI. yüzyılda yazılan ve sonrada Türkçe'ye çevrilen Ahmed b. Mahmud'un (öl.1570) bu eseri özgün bilgiler vermekten öte, genel bir Selçuklu tarihidir. Selçukluların yıkılışından üç yüz sene sonra ve Büyük Selçuklu tarihini konu edinen bir Osmanlı müellifi tarafından Arapça olarak kaleme alınması, Selçuklulara duyulan ilgiyi ve eserin değerini ortaya çıkarmaktadır. Eser, Yazıcı- Zâde'nin tarihinin tamamlayıcısı niteliğindedir.¹²⁵⁰

Seyahatnameler:

Selçuklular döneminin aydınlatılması konusunda temel kaynakların başında coğrafyacıların ve seyyahların eserleri gelir. Selçuklulardan önceki veya sonraki fakat döneme yakın zamanda yaşamış ve eserlerini kaleme almış, bu şahsiyetlerin bölge coğrafyası, bu coğrafyadaki şehirler, buralardaki nüfus yapısı ve yetişen alimler ve tarikat

¹²⁴⁸ Aksarayî, Kerimüddin Mahmud-i. *Müsâmeratü'l Ahbâr*, çev.Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000).

¹²⁴⁹ Şeref Han b. Şemseddin Bitlisi, *Şerefname I*, (Kürt Tarihi), çev. Abdullah Yegin, (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2018).

¹²⁵⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme, I*, hazr.Erdoğan Merçil, (İstanbul: Millî Eğitim Basım Evi,1977).

yapılanmaları hakkında bizzat gözlemlerine dayanarak verdikleri bilgiler çalışmamız açısından da büyük öneme sahiptir.

İbn Battûta, Seyahatnâme: 14. Yüzyıl gezginlerinden İbn Battuta (1304-1368) Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya gelmiştir. Bu şehirden çıktığı ve 28 yıl süren gezileri boyunca Mısır, Arap Yarımadası, Irak, İran, Anadolu (başta Osmanlı Beyliği olmak üzere o dönemin belli başlı beylikleri), Deşt-i Kıpçak, Bizans, Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezen İbn Battûta devlet ve toplum yapıları, inanç ve adetleri, doğal özellik ve ürünleriyle tanıttığı bu ülke ve şehirlerin durumlarını başarıyla yansıtır. İbn Battûta eserinde Irak'ın Vâsıt şehrinde, Anadolu'dan dedesinin mezarını ziyarete gelen Ahmed Rufai'nin torunu Şeyh Ahmed Küçük ile ilişkin gözlemlerini, Kuzey Anadolu, İzmir, Bergama, Amasya çevresindeki Sûnusâ da Rifai derviş ve zaviyelerine rastladığını ayrıca bu zaviyelerde misafir olduğundan bahsetmektedir. Müellif eserinde Kalenderi, Haydari ve Kazerûni dervişleri hakkında da bilgiler vermiştir. Kalenderi şeyhlerinden Cemâleddîn-i Sâvî'nin, bir kadının mürid oluşuna ve Mısır-Dimyat'taki zaviyesinin kutsal bir yer olduğu için Mısır halkının senenin belirli günlerinde burayı ziyaret ettiğine dair bilgiler eserinin önemini bir kez daha göstermiştir.¹²⁵¹

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Evliya Çelebi tarafından 17. yüzyılda yazılmış önemli bir eserdir. 10 ciltten oluşan eserini gözlemlerine dayandırarak yalın bir şekilde aktarmıştır. Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli ile ilişkili geniş bilgi vermekte, kendini de Ahmed Yesevi soyuna dayandırmaktadır. Ayrıca Anadolu ve Balkanların nasıl Türkleşip İslamlaştığını, Ahmed Yesevi ve Hacı Bektaş Veli halifelerinin bundaki rolleri üzerinde durulmuştur. Eser bu yönüyle özellikle Türk kültür tarihi bakımından önemli bir yere sahiptir.¹²⁵²

İbn Fazlan, İbn Fazlan Seyahatnâmesi: Müellif Özellikle Oğuzlar hakkında verdiği bilgilerle önemli meselelere ışık tutan ve ana kaynak hüviyetinde olması ayrı bir öneme sahiptir. İbn Fazlân, Abbasî Halifesi Muktedir tarafından 921'de İtil Bulgar hükümdarına elçi olarak gönderilmiş, bu sefer esnasında gördüklerini “Rihle” adlı

---

¹²⁵¹ Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *Seyahatnâme I-II*, çev. A. Sait Aksu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004); Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, , *Seyahatnâme I-II*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010)

¹²⁵² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi'yle Evliya Çelebi Seyahatnâme*, Haz. Seyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).

eserinde nakletmişti. Eser Oğuzlar, Hazarlar ve Bulgarlar hakkında çok kıymetli bilgiler vermektedir.¹²⁵³

Makdisi, Ahsenü't-Tekasım fî Marifeti'l Ekalim: Müellif bu eserinde İslâm ülkelerini anlatmıştır. Arap yarımadasını tasvir ile başladığı eserinde özellikle Mekke ve Medine'den tafsîlâtı olarak bahsetmiştir. Makdisî, Ortaçağ İslâm dünyasında seyahat türünde eser yazan müelliflerin belli konulara bağlı kaldıklarını, yeterli ve gerekli bilgileri vermediklerini, eserlerinin pratik fayda sağlamadığını ileri sürerek onları tenkit etmiştir. Bu yüzden kendisi eserini çok geniş tutmuş, tâcirler, seyyahlar ve kültür sahibi insanlara hitap eden faydalı bir kitap yazmayı planlamıştır Eserinde, gördüğü yerler hakkında fizikî ve beşerî coğrafya ile ilgili geniş bilgiler vermekte, bu arada dinî, iktisadî ve ticarî meselelere de temas etmektedir. Bölgedeki halkın nüfusu, örf ve âdetleri, din ve mezheplerine dair geniş bilgiler yanında yine aynı bölgelerde üretilen gıda maddeleri, ithal ve ihraç maddeleri, kullanılan ağırlık ölçüleri ve paralar hakkında, iktisat tarihine malzeme teşkil edecek izahlara da yer verilmektedir. Çalışmamızda Selçuklu devletinin kuruluş dönemi mezhep bilgisi ile ilişkili kullanıldı.¹²⁵⁴

İbnü'l- Adîm, Bugyetü't-taleb fî Târîhi Haleb ve Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb: Kemâleddîn Ebu'l Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah İbnü'l-Adîm el-Ukaylî el- Halebî (660-/1262) tarafından kaleme alınan eser Selçuklu tarihi bakımından değerli bilgiler içermektedir İbnü'l-Adîm (öl. 1262) tarafından telif edilen eser, Selçuklular tarihi açısından önemli bir şehir tarihidir. Bu eserin Selçuklularla ilgili kısımlarını yayınlayan Ali Sevim neşrinden istifade edilmiştir. Eser, özellikle Alp Arslan ve Selçukluların soyu hakkında değerli bilgileri içermektedir.¹²⁵⁵

el-Kazvînî, Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd: el-Kazvînî'nin (öl. 1283) bu eseri, özellikle Türkistan ve Türkler hakkında verdiği zengin bilgiler bakımından önemli bir

---

¹²⁵³ İbn Fazlân, Ahmed b. Fazlân b. el-Abbâs. *Seyahatnâme*, Çeviren R. Şeşen, (İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2000).

¹²⁵⁴ Makdisi, *Ahsenü't-Tekasım fî Marifeti'l Ekalim*, Çeviren Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015).

¹²⁵⁵ İbnü'l-Adîm, Kemâleddîn İbn Ebû'l- Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el- Halebî (660/1262), *Bugyetü't-taleb fî Târîhi Haleb ve Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989); İbnü'l-Adîm, Kemâleddîn İbn Ebû'l- Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el- Halebî (660/1262), *Bugyetü't-taleb fî Târîhi Haleb ve Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011).

yere sahiptir. Müellifin eseri sadece coğrafya değil, siyaset, edebiyat ve tabîî ilimler bakımından da değerlidir. Değişik memleketlerin dağları, ırmakları gibi tabiat şekillerinin yanı sıra, o beldenin ünlü isimleri hakkında da bilgi verir. Müellifin bu eserinden Selçuk Sultanların alimlere karşı olan tavırları ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.¹²⁵⁶

Siyâset-Nâme:

Selçuklular dönemi siyasî ve fıkri gelişmelerin yanında, hilâfet-saltanat mefhumları üzerinde de farklı anlayışların olduğu bir dönemdir. Bu sebepten dönemin önemli siyaset bilimcileri bahsedilen konular üzerinde eserler kaleme alarak, konuyu teorik seviyede enine boyuna tartışıp, hilafet ve saltanat kuramlarının hukukî ve sosyal temellerini göstermenin yanında, dönemin şartlarına göre yeni yorumlara da yönelmişlerdir.

Nizâmülmülk, Siyâset-Nâme: Selçukluların ünlü veziri Nizâmülmülk halifelik ve saltanat ile ilişkili tartışmalarda belirtilen alimlerin açıkladıkları görüşlerin aksine, tamamen saltanatın meşruluğunu savunan ve saltanat görüşünü yansıtan eserini yazmıştır. Eser, dönemin anlayışını gösterme bakımından büyük öneme sahiptir.¹²⁵⁷

İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, El-Giyasi: İslam tarihi boyunca, İslamî yönetimle ilgili pek çok değerli eser kaleme alınmıştır. Bu eserler arasında İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî (419-478/1025-1085)'nin imamet ve yönetim konusunu ele aldığı bu eserinin ayrı bir yeri ve önemi olduğu şüphesizdir. Zira İmâmü'l-Haremeyn farklı bakış açıları ve farklı düşüncelerle bu eseri kaleme almış ve her dönemdeki Müslümanlara ufuk açmıştır. Eser, esasen bugünkü anlamda başkanlık sistemini ele almakta, işlemekte ve İslam tarihi boyunca uygulanan bu sistemin her dönem için yegane yol olduğunu belirtmekte ve zaruret olmadıkça, İslam dünyasında iki başkanın caiz olmadığını altını çizmektedir.¹²⁵⁸

İmam-ı Gazzâlî, Nasihatü'l-Mülûk (Mülkûn Sultanlarına): İmam-ı Gazzâlî'nin “Nasihat'ül-Mülûk” olarak adlandırılan eserinde vermiş olduğu

¹²⁵⁶ Kazvinî, Ebu Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Mahmûd *Asaru'l Bilâd ve Ahbarül-İbâd*. Darû Sadr, 1969; Kazvinî, Ebu Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Mahmûd, *Asaru'l Bilâd ve Ahbarül-İbâd*, çev. Murat Ağarı, (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2019).

¹²⁵⁷ Nizâmülmülk, Ebû Alî el- Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî, *Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk)*, çev. Mehmet Altan Köymen, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982).

¹²⁵⁸ İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, *El-Giyasi (İslam'da Başkanlık Sistemi)*, çev. Abdullah Ünal, (İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016)

tavsiyelerinde devlet yöneticisinin hangi niteliklere sahip olması, hükmederken nasıl hareket etmesi gerektiği gibi konulara değinmiş, ayrıca devlet memurları ile devlet yönetiminde önemli makamlarda bulunan ilim adamlarına da uyarılarda bulunmuştur. Gazzâlî, eserin birinci bölümünden yöneticiliğin Allah'ın bir nimeti olduğu, devlet yöneticisinin bu nimetten olayı hesaba çekileceği ve devlet yöneticisinde bulunması gereken nitelikler üzerinde durmuştur. Eserin ikinci ve üçüncü bölümünde bürokratlarda bulunması gereken niteliklere; dördüncü bölümünde devlet yöneticisinin yüceliği ve bağışlayıcılığına; beşinci bölümünde bilginlerin ve eski devlet yöneticilerinin sözlerine, altıncı bölümünde akıllılığa; son bölüm olan yedinci bölümde ise kadınlara ilişkin bilgilere yer vermiş, tavsiyelerde bulunmuştur. *Nasihat'ül-Mülûk*” sadece devlet yöneticilerini ilgilendirecek bir eser değil. O'nun tavsiyeleri, her türden yöneticiyi muhatap aldığı gibi, bu tür vasıfları olmayan insanlara da hitap etmektedir. Çünkü bu eser hem yöneticiye hem yönetilene bilinç verecek, onlara güzel ahlâkın hassas ve ince yolunu duyuracak, adalet, hak, hukuk ve yaradılışa uygun davranmaya yöneltecek kılavuzluğa sahiptir.¹²⁵⁹

Ermeni, Süryani ve Bizans Kaynakları :

Selçuklular sadece İslâm topluluklarıyla temasta olmamış, coğrafyanın ve fetih felsefesinin gereği olarak İslâm'ın dışındaki dinlere mensup insanlar ve devletlerle de temasta olmuşlardır. Özellikle Anadolu'da cereyan eden hadiselerin içinde yer alan Ermeni, Süryani ve Bizanslı müelliflerin eserleri de Selçuklular açısından öneme sahip kaynak özelliğindedir.

Urfalı Mateos, Vekayinâme: XI. asrın sonu ve XII. asrın ilk yarısında Urfa'da yaşayan Mateos'un bu eseri Ermeni kaynaklarının en önemlisi olup, müellif eserinde 952-1136 yılları arası olayları anlatmıştır. Hadiselerin birçoğunun şahidi veya onları bizzat görenlerden dinleyen müellifin eseri dönemin ana kaynaklarındandır. Yazar eserinde Selçuklulardan yer yer övgüyle bahsederken, bazen de Ermenilik taassubuyla Rumlara olan nefretini açığa vurmaktadır.¹²⁶⁰

---

¹²⁵⁹ İmam-ı Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk (Mülkün Sultanlarına)*, çev. Osman Şekerci, (İstanbul: Büyüyen Ay, 2020)

¹²⁶⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andersan, not. Çev. Mükrimin Halil Yinanç, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000).

Mikhail Psellos Khronographia: Selçuklular dönemiyle alakalı Bizans kaynaklarından olan bu eser, dönemle ilgili bilgiler nakleden temel eserlerdendir. Psellos eserinde, Basilleios II. (976-1025)'den başlayarak Mikhail VII. (1071-1078) dönemine kadar olan olayları, Bizans'ta meydana gelen saltanat değişikliklerini iç ve dış gelişmeleri kaydetmektedir. Bu meydana Selçuklularla olan ilişkiler ve Bizans İmparatorunun Tuğrul Bey'e elçi göndermesi gibi olaylar kronolojide yer almaktadır.¹²⁶¹

Ebû'l-Ferec, İbnü'l-İbrî, Tarihi: Selçuklular döneminin Süryani kaynaklarından olan, bir başka yabancı kaynak da, Bar Hebraeus (Abû'l-Farac)'ın (öl. 1286) tarihidir. Dönemin ana kaynaklarından olan ve XILasrın sonuna kadar hemşerisi ve mezhepdaşı Süryani Mihael'e, ondan sonraki zamanları da sık sık İslâm kaynaklarına dayanarak esrini meydana getirmiştir. Özellikle Türklerin Anadolu'ya akınları ve buradaki faaliyetlerini nakleden önemli bir kaynaktır. Anadolu Selçuklu Sultanları hakkında geniş bilgiler içermektedir. Selçuklu akınları döneminde Hristiyanlara karşı tanınan haklar ve gösterilen hoşgörü hakkında geniş bilgi vermektedir.¹²⁶²

Menakıbnâmeler:

Menkıbeler sözlü gelenekte teşekkül etmiştir. Bu anlatılar halk muhayyilesinin bir ürünüdür. Bazı veliler için sözlü kültürde oluşan anlatılar birtakım yazıcılar tarafından yazıya aktarılmıştır. XIII. yüzyıldan başlayarak menakıbnâme adı verilen bu eserler böylece ortaya çıkmıştır. Menâkıbnâmeler kurgusal olmakla birlikte içeriklerinde bazı tarihî unsurları da barındırdıkları söylenebilir. Bir velinin kerametlerinden oluşan bu eserler birtakım amaçlar doğrultusunda kaleme alınmıştır. Menâkıbnâme yazıcılarının genellikle bir tarikat çevresinden olduğu görülmektedir. XIII. yüzyılın önemli kaynakları arasında yer alan bu eserler çalışmamızın ana kaynak hüviyetindedir.

Şevki Çelebi, Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî: Ebû İshak-ı Kâzerûnî'nin menakıbını bizlere anlatan Şevkî Çelebi de sadece bir şahsın menakıbını değil, bir dönemin sosyo-kültürel dokusunu da ortaya koymaktadır. Eserin müellifi Ebû İshâk İbrahim b. Şehriyâr el-Kâzerûnî'dir. Ebû İshak'a nispet edilen Kazerûnî temsilcileri Anadolu'dan Çin'e kadar geniş bir coğrafyada Ebû İshak adına tekkeler ve zaviyeler inşa

¹²⁶¹ Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

¹²⁶² Ebû'l-Ferec, İbnü'l-İbrî, *Tarih I-II*, çev. Ömer Rıza Doğru, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999).

etmişlerdir. XIV. ve XV. yüzyıl Anadolu'sunda parlak bir dönem geçiren *Kâzerûnîliğin* zamanla *Nakşibendilik* başta olmak üzere diğer tarikatlar içinde eridiği ifade edilmektedir. Ebû İshak'ın menkıbeleri ilkin müritlerinden Ebûbekir el-Hatîb (ö. 502/1109) tarafından *es-Sîret* adlı Arapça eserde ele alınmıştır. Kitap ilk menakıpname örneklerinden biridir. Ancak bu eserin orijinali günümüze kadar ulaşmamıştır. İki Farsça tercümesi bilinmektedir. Bunlar; *Firdevsü'l-Mürşidiyye* ve *Marsadü'l-Ahrâr*'dir. Burada tıpkı-basımıyla birlikte neşredilen eser, Firdevs'in Şevkî Çelebi tarafından XVI. yüzyılın ilk yarısında yapılmış, Osmanlıca tercümesidir. Şevki Çelebi menakıpnamede tarikatın kurucusu Ebu İshak'ın Fars bölgesindeki kâfirlere karşı gerçekleştirdiği savaşlardaki başarılarından bahsettiği gibi dervişlerini Anadolu'ya gönderdiğine de değinmiştir.¹²⁶³

Şeyh Musa es-Sadri, Regayibü'l Menakıb-Sadreddin Konevî'nin Menkıbeleri: Muhiddin'i Arabî'nin evlatlığı, eserlerinin sarihi ve aynı zamanda Mevlâna'nın yakın dostu Sadruddin Konevî'nin menkıbelerini ihtiva etmektedir. Menakıbnâmeler, eski dönemlerde insanlara güzel örnekler sunmak ancak bu örnekleri olaylar içinde ve gerçek şahıslarla anlatan eserlerdir. Regayibü'l Menakıbnâme bu türden eserdir. Tasavvuf ehline Şeyh-i Kebir lakabıyla tanınan Sadreddin Konevî'nin menkıbelerinin bir bölümünün derlediği bu Musa es-Sadri'nin tasnifidir. İnceleme transkripsiyon metin günümüz Türkçesine çeviri, sözlü ve indeks bölümlerinden oluşan ilk bölümünde önce genel olarak menâkıbnâme, menkıbe, veli gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Çalışmada Sadreddin Konevî hayatına ilişkin bilgiler üzerinde durulmuştur.¹²⁶⁴

Sipehsâlâr, Mecdüddin Feridun b. Ahmed, Risâle-i Sipehsâlâr Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr: Kısa adı ile Sipehsâlâr menakıbı olarak tanınır. Bu menakıpname Mevlevi muhitleri tarafından meydana getirilmiştir. Mecdüddin Feridun b. Ahmed Sipehsâlâr tarafından XIII. yüzyılda Farsça olarak yazılmıştır. Müellif önce askerlik mesleğinde iken sonradan tasavvufa geçmiş, ve Hz. Mevlâna'nın babası Ulema Bahâuddin Veled'in müridi olmuştur. Kırk yıl bu hizmette bulunmuştur. Eserini dostlarının isteği üzerine, Mevlânâ'nın vefatından sonra kaleme almıştır. Eser üç

¹²⁶³ Şevki Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, Haz. Fatih Bayram, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016).

¹²⁶⁴ Şeyh Musa es-Sadri, *Regayibü'l Menakıb-Sadreddin Konevî'nin Menkıbeleri*, (İstanbul: Anka Yayınevi, 2002).

kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısımda Mevlâna'nın babası; ikinci kısımda Mevlâna, üçüncü kısımda ise başta Burhaneddin Muhakkıki Tirmizi olmak üzere bazı halefleri ve yakınlarının Menkıbeleri yer almaktadır. Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'e kadar olan kısmı yazarın bizzat kendi, geri kalanı yakınlarından biri tarafından yazılmıştır. Menkıbede XIII-XIV yüzyıllar Anadolu'sunun iç durumunu, şehir hayat ve teşkilatı, eğitim durumu, değişik içtimai tabakalar, bu tabakalar arasındaki münasebetler, bir takım dini cereyanlar, adet ve gelenekler hakkında bilgiler edinebiliyoruz.¹²⁶⁵

Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî el-‘Ârifî (761/1360), *Menâkibü'l-‘Ârifîn*:

XIV. yüzyılın ilk yarısında Ahmed Eflaki tarafından kaleme alınmıştır. Ahmed Eflaki aslen İranlı olup 1291 de Konya'ya yerleşmiş ve Ulu Arif Çelebiye intisap etmiştir. Farsça olarak yazılan eser 30 yıllık bir bilgi birikiminin ürünüdür. Ahmed Eflaki eserini Ulu Arif Çelebi'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Eser Sipehsâlâr eserinden etkilenilerek kaleme alınmıştır. Hatta birçok olay ve menkıbe aynen aktarılmıştır *Menâkibü'l-‘Ârifîn* de, Mevlâna ile münasebeti olan pek çok resmi şahsiyete, Selçuklu devlet teşkilatına ve hatta Moğol hâkimiyeti döneminin meydana getirdiği ruhi atmosfere dair mühim kayıtlar bulunmaktadır. Çalışmamız esnasında en çok istifade ettiğimiz eserlerden birisi de önemli kaynak olan ve Ahmed Eflâkî (ö. 761/1360) tarafından kaleme alınan, Mevlânâ başta olmak üzere babası Bahâeddin Veled, oğlu Sultan Veled ile Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Şems-i Tebrîzî, Şeyh Selâhaddîn-i Zerkûb, Hüsâmeddin Çelebi ve Mevlânâ'nın torunları Emir Ârif ve Emir Âbid gibi Mevlevî şeyhleri hakkında bilgiler ihtiva eden *Menâkibü'l-‘Ârifîn* dir. Eser, özellikle Selçuklu devlet adamlarının ulemaya bakışı ve aralarındaki ilişkilerin seviyeleri gibi diğer kaynaklarda yer almayan konulara dair önemli bilgiler içerir. Dinî ve ilmî zümre ve çevrelerin sadece dinî hadiselerle dair fikirlerini değil, toplumsal, siyasal, iktisâdî birçok olaya farklı penceren bakıp değişik yorum zenginlikleri meydana getirdikleri de kapsamlı bir şekilde görülebilmektedir.¹²⁶⁶

Evhadü'd-Din-i Kirmanî, *Menâkıb-i Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmânî*: XIII.

yüzyılın en tanınmış mutasavvıflarındandır. İran'ın güneyindeki Kirman havalisindendir. Evhâdüddîn-i Kirmânî'nin hayatı ve menkıbelerinin anlatıldığı bu eserde zaman zaman

¹²⁶⁵ Sipehsâlâr, Mecduddin Feridun b. Ahmed, *Risâle-i Sipehsâlâr (Hazreti Mevlâna'nın Menkıbeleri)*, çev. Ahmed Avni Konuk, Hazırlayan Tahir Galip Seratlı, (İstanbul: Rûmî Yayınları, 2005).

¹²⁶⁶ Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî el-‘Ârifî (761/1360), *Menâkibü'l-‘Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006); Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî el-‘Ârifî (761/1360), *Menâkibü'l-‘Ârifîn*, I. II., çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973).

sultan ve devlet adamlarıyla dinî ve ilmî zümre ve çevrelerin ilişkilerine dair bir kısmı destansı tarza bürünmüş bilgiler yer almaktadır. Mikail Bayram, Evhâdüddîn-i Kirmanî hakkında yaptığı araştırmayı da ekleyerek bu eseri yayınlamıştır. Evhâdüddîn-i Kirmanî melamet felsefesine gönül verdiği için zaman zaman bazı saldırılara ve eleştirilere karşı karşıya kalmıştır. Menâkıb-nâmesinde ona yöneltilen saldırılar ve onun bu saldırılara karşı tavrı hakkında pek çok anekdot bulunmaktadır. Menâkıb-i Evhâdüddîn-i Kirmanî, Anadolu Bacıları hakkında detaylı bilgi vermektedir. Fatma Bacı'nın Evhâdüddîn'nin kızı olması münasebeti ile eserin birçok yerinde Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rum diyebileceğimiz kuruluştan bahsetmektedir. Bunun yanı sıra, Hacı Bektaş, Veli gibi devrin önemli ilim ve fikir adamları hakkında, Ahilerin Moğollara karşı Anadolu'nun savunulmasında ve Moğol emperyalizminin Anadolu'ya yayılmasını önlemek için yapmış oldukları mücadeleler hakkında da bilgi vermektedir.¹²⁶⁷

Gülşehri, Menâkıb-i Ahî Evren - Kerâmât-ı Ahî Evren: XIII. yüzyılın sonlarında yetişmiş, tanınmış sufi şairlerden Gülşehri tarafından kaleme alınmıştır. Buna göre Gülşehri 167 beyitten oluşan Mesnevi tarzında yazdığı eserinde Ahi Evren'e olan saygı ve hayranlığını ifade etmiştir.¹²⁶⁸

Elvan Çelebi, Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye: XIV. yüzyılın mutasavvıf şairi Aşık Paşa (ö.1332)'nın oğlu Elvan Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Eser XIII. yüzyıl Anadolu Türk tarihinin en önemli olaylarından ve 1240'ta Amasya dolaylarında Babailer isyanı adıyla isyan çıkaran Baba İlyas-ı Horasanî'nin hayatını ve menkıbelerini anlatır. Eserde ayrıca adı geçen şeyhi Dede Garkın'ın, kendi oğullarının ve aynı sülaleden gelen Aşık Paşa, Muhlis Paşa ve çevresinde yasayanların menkıbeleri vardır. Menkıbeler kronolojik sıra ile ve nakil ve rivayetlere dayalı olarak kaydedilmiştir. Elvan Çelebi, eserini yazarken yazılı kaynaklardan yararlandığı konusunda mevcut olan nüshasında bir eser ismi zikretmemiştir. Ama eserinde kullandığı bazı ifadeler onun daha önce Baba İlyas ve halifeleri hakkında birinci elden bir kaynak okuduğu ve bundan yararlandığı kanısını vermektedir. Eğer böyle bir eser okudu ise Menâkıbü'l-Kudsiyye'nin değeri bir kat daha artmaktadır. Menâkıbü'l-Kudsiyye, menkıbevi mahiyette bir şeyh

¹²⁶⁷ Kirmanî, Evhadü'd-din Hâmid, *Menâkıb-Nâmesi*, çev. Mikail Bayram, (Konya: Kardelen Yayınları, 2005).

¹²⁶⁸ Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehri ve Babaile-Ahiler-Bektaşiler*, (İstanbul: Yeniçağ Matbaası, 1948).

ailesi tarihidir. Bu türün tek örneğidir. Ayrıca Elvan Çelebi'den kalan tek eser olması münasebeti ile önem arz eder. Aynı zamanda eser XIII-XIV. yüzyıllar Anadolu Türk halkının belli bir kesiminin siyasî, içtimaî eğitim ve dinî hayatında önemli yer tutmuş olan Baba İlyas sülalesi ve etrafındakilerin gerçek hayat hikâyelerini anlatmaktadır. Bunun yanı sıra Elvan Çelebi, eserinin bütünlüğü içerisinde Baba İlyas ve soyunun müdafaa-nâmesini yapmaktadır. Bazı tarihçiler tarafından öne sürdüğü gibi Baba İlyas'ın peygamberlik iddiasında bulunmadığını, Anadolu'daki yanlış yönetime, Moğollara ve ülkeyi çıkmaza sürükleyenlere karşı ayaklanma başlattığını açık bir dille ortaya koymaktadır Elvan Çelebi, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda özellikle Türkmen zümreleri arasında güçlü bir biçimde yaygın olduğu anlaşılan Vefâîlik tarikatına mensuptu. Bu tarikatın XIV. yüzyıldaki en üst düzey temsilcisi yani şeyhi idi. Elvan Çelebi, kendi adı ile anılan köydeki zaviyeyi Vefâîliğin merkezi haline getirmiş ve *Menâkıbu'l-Kudsîyye Fî Menâsıbu'l-Ünsîyye* 'yi de burada kaleme almıştır.¹²⁶⁹

Hatîb-i Fârisî, Menâkıb-ı Cemâlû'd-Dîn-i Sâvî: Bu menkıbe daha çok Beylikler dönemini yansıtsa da Anadolu Selçuklularını da içine almaktadır. Eser 1350'lere doğru *Hatîb-i Fârisî* tarafından kaleme alınmıştır. Aslen Şirazlı olan yazar birçok İslâm ülkesini ve Anadolu'yu dolaşmıştır. Bu seyahati sırasında Kalenderi tarikatına mensup kişilerle temas etmiş ve sonunda Şam'a gelmiştir. Şam'da *Muhammed Buhari* adında bir Kalenderi şeyhinin müridi olmuş ve onun emriyle 1348 de eserini yazmaya başlamıştır. Eser Farsça olarak mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. Eserde XIII. yüzyılın büyük şeyhi *Cemâleddîn-i Sâvî'nin*(1232-1233) hayatı ve menkıbeleri anlatılmakla beraber, Anadolu ve Orta Doğu'daki Kalenderi şeyhlerine de yer verilmiştir. Manzum olarak kaleme alınmış olan bu eser, giriş mahiyetinde bir mukaddimeden sonra, Cemâleddîn Sâvî'nin hal tercümesini önce Bâyezîd Bistâmî'nin, sonra da onun müritlerinden biri olan Osman-i Rumi'nin ağzından ve Osman-i Rumi'nin hal tercümesi ile anlatmaya başlar. Cemâleddîn Sâvî'nin hayatına dair çok önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanında Kalenderliğin bir el kitabı niteliğini taşımaktadır. Yazar eserini yazarken Kalenderliğin ana esas ve erkanlarını ortaya koymuştur.¹²⁷⁰

¹²⁶⁹ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsıbu'l-Ünsîyye*. haz: İ. E. Erünsal, A.Y.Ocak. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995).

¹²⁷⁰ Hatîb-i Fârisî *Menâkıb-ı Cemâl al-Dîn-i Sâvî*, çev. T. Yazıcı, (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1972).

Hâzinî, Menakıb-ı H. Ahmed-i Yesevi (Cevâhirü'l-Ebrar min Emvâc-ı Bihar): Ahmed Yesevi ile Yesevilik adabı, menakıbı ve büyüklerini anlatan “İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler”, Yesevilik alanında kaleme alınmış en önemli kaynaktır. Tezde Ahmed Yesevi hayatı, şeceresi ile ilgili kısımlardan faydalanıldı.¹²⁷¹

Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menâkıbnâmesi: Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menakıpnamesi, Alaiye (Alanya) Sancak Bey “inin oğlu, asıl adı Gaybî Bey olan bey oğlunun, bir av sırasında kerametini gördüğü Abdal Musa’nın hizmetine girmesini, menzil ve meratib sahibi olup Abdal Musa tarafından kendisine “Kaygusuz” lakabının verilmesini ve Abdal Musa’dan icazet almasını, ardından Mısır, Bağdat, Mekke ve Medine gibi İslam beldelerini dolaşıp haccını tamamlayıp tekrar mürşidi Abdal Musa’ya dönüşünü ve bütün bu olaylar sırasındaki kerametlerini, olağanüstü eylem ve davranışlarını konu alır.¹²⁷²

Tacü'l-Arifin Es-Seyyid Ebü'l Vefa, Ebü'l Vefâ Menâkıbnâmesi: Eser erken dönem Vefaîliğin nasıl olduğunu, hangi değer yargılarını esas aldıklarını, diğer inançlarla aynı ve farklı olan taraflarını, yayıldığı coğrafyaları, Alevilik, Bektaşilik üzerindeki etkilerini anlamamız açısından bizlere pek çok ipucu vermektedir. Özellikle Vefaîlik tarikatının kuruluş aşaması, Ebu'l Vefa’nın yaşamı hakkında eserden faydalanılmıştır.¹²⁷³

Ahmed Er Rıfâî, Ahmed er-Rifai Menkıbeleri: Eserin büyük bir bölümü Ahmed er-Rıfâî’nin hayatı, sözleri, halifelerinin durumu ve menkıbelerini ihtiva etmektedir. Son kısımda Ahmed er-Rıfâî’den sonra ilk bir asır içinde tarikatı yayan bazı Rıfâî şeyhleri hakkında bilgi vermektedir. Rifailik tarikatını anlamlandırmak için önemli menkıbelerdendir.¹²⁷⁴

Abdülvehhâb b. Celâleddin Muhammed, Sevâkıb-ı Menâkıb: Eser Hemedanlı Abdülvahap tarafından Farsça olarak kaleme alınmıştır. Derviş Mahmud tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Bu kaynak eser bizzat müellif tarafından 27 minyatür

¹²⁷¹ Hazînî, *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*, Hazırlayan Civan Okuyucu-Mücahit Kaçar, (İstanbul: Büyüyen Ay, 2014).

¹²⁷² Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menakıb-Nâmesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999).

¹²⁷³ Tacü'l-Arifin Es-Seyyid Ebü'l Vefa, *Ebü'l Vefâ Menakıb-Nâmesi*, çev. H. Dursun Gümüsoğlu, (İstanbul: Can Yayınları, 2006).

¹²⁷⁴ Er Rıfâî, Ahmed, *Ahmed er-Rifai Menkıbeleri*, Tercüme Nurettin Bayburtlugil-Necdet Tosun, (İstanbul: Semerkat Yayınları, 2014).

bulunmaktadır. Fakat günümüze kadar 22 tanesi gelebilmiştir. Kaynak eser niteliğindeki bu eser Mevlâna, babası Sultan Bahaeddin Vele, Seyyid Burhaneddin Muhakkik, Tebrizli Şems ile ilişki bilgileri bulundurmaktadır. Ayrıca Anadolu Selçuklu ve Cengiz Han'ın bazı kumandanları hakkında da bilgiler yer almaktadır.¹²⁷⁵

Velâyetnameler:

Türk kültür tarihinin önde gelen kaynaklarından olan velâyetnameler velilerin menkıbevî hayat hikayelerini anlatan eserlerdir. Bu eserler, sözlü kültürde oluşup daha sonraları yazıya geçirilirler. Velâyetnâmeler ağızdan ağıza nakledilirken velinin kerametlerine, olağanüstü hallerine ilaveler yapıldığı, bir diğer ifadeyle hikâyenin yeniden üretimi devam ettiği için söz konusu velilerin tarihi gerçekliklerinden farklı bir boyut arz ederler. Ancak, bazı velâyetnâme türü eserlerin, çeşitli tarihî mekân, kişi ya da olay gerçekliğini bünyelerinde barındırdığı görülür.

Hacı Bektaş Veli, Velâyet-Nâme: Vilâyetnâme'nin başında yer alan ve Horasan'da geçen olaylar, Hacı Bektaş'ı kâfirlerle cihad eden bir gazi-velî hüviyetiyle takdim ederken Anadolu'daki menkıbeler onu daha çok kerametleriyle gücünü gösteren bir velî olarak tasvir eder. Hacı Bektâş-ı Velî başta olmak üzere önde gelen diğer birtakım Türkmen dervişleri hakkında bilgiler veren *Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi* çalışmamızda kullandığımız bir diğer kaynaktır. Esere genellikle dini tebliğ eden dervişlerin, halifelerin bilgileri yer almaktadır. Vilâyetnâme'de yer alan Hacı Bektâş-ı Velî'nin başta Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ve Cacaoğlu Nûreddin olmak üzere bazı devlet adamlarıyla münasebetleri ilişkin bilgilerin varlığı çalışmamız için önem arz etmektedir.¹²⁷⁶

Hacım Sultan, Vilâyet-Nâme-i Hacım Sultan: Hacı Bektaş'ın halifeleri içerisinde menâkıpnameşi günümüze kadar gelebilen tek kişi Hacım Sultan'dır. Hakkında bilgi veren hemen hemen tek kaynak budur. Eserde kaydedildiğine göre Hacım Sultan on iki imamdan Ali Naki'nin oğlu Hüseyin soyundan gelmedir. Asıl adı Recep Sultan olup Hacı Bektaş-i Veli ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Hacı Bektaş'ın, yanındaki hayatı, Uşak ve Kütahya havalisine gönderilişi ve ölümüne kadar olan bilgiler bu eserden

¹²⁷⁵ Abdülvehhâb b. Celâleddin Muhammed, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, Ter: Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan, Haz: Hüseyin Ayan vd. (Konya: Rumi Yayınları, 2007).

¹²⁷⁶ Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2019).

özetlenerek Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'ye de alınmıştır. Hacım Sultan, Susuz bölgesine yerleşmesi buradaki Akkoyun'lu Yörüklerin varlığı menkıbenin önemini artırmaktadır.¹²⁷⁷

Abdal Mûsa Velâyet-Nâmesi: Abdal Musa'nın ailesi, çocukluğu, Anadolu'ya gelişi, Elmalı Tekke Köyü'nde şeyhliği, Kaygusuz Abdal ile karşılaşması, Teke Beyi ve Alaiye Sancak Beyi ile görüşmelerinin yanında gösterdiği bazı kerametlerin yer aldığı, Abdal Musa'nın doğumundan ölümüne kadar olmasa da hayatının büyük bölümü anlatılmıştır. Velayetname, günümüze birkaç değişik varyantla ulaşmış, elde bulunan eserin orijinali Abdurrahman Güzel kütüphanesinde bulunmakta olup, müellifi belli olmamakta beraber *Veli Baba* tarafından 1040/1630 tarihin de istinsah edildiği kabul edilmektedir. Eserin, Teke İli'nde pek çok talebe yetiştiren ve yörenin dini ve sosyal hayatına büyük ölçüde yön veren Abdal Musa'nın fonksiyonunu ortaya koymak için yazılmıştır.¹²⁷⁸

Otman Baba Velâyetnamesi: Otman Baba XV. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş, Anadolu ve Balkanların fethine katılmış, bir gazi-derviş bir alperendir. Onun hayatı hakkındaki bilgiler daha çok menkıbelere dayanır. Menâkıbnâmede bildirilen rivayetlere göre Otma¹²⁷⁹n Baba, H. 780/1378-79'da doğmuş H.833 M.1402 yılında Timur'la beraber Anadolu'ya gelmiş, Germiyan, Saruhan ve çevresinde uzun süre dolaşmış, şehzade II. Mehmed'in Manisa valiliği sırasında burada bulunmuş, daha sonra Rumeli'ye geçmiştir. Velâyetnâme-i Otman Baba adlı eser, şeyhin yakın halifelerinden olduğu anlaşılan ve daima kendisiyle birlikte dolasan Güççük Abdal tarafından, onun ölümünden beş yıl sonra 1483'te yazılmıştır. Eser, Velâyetnâme-i Şâhî olarak da bilinir. Bektaşî Menâkıbnâmeleri içinde Hacı Bektaş Veli'nin ki ile en hacimli olanıdır. Eserdeki menkıbeler Otman Baba'nın hayatı etrafında teşekkül etmiştir. Menkıbeler tamamen birbirinden bağımsız bir derlemeden ibaretmiş gibi görünse de eserde yer alan anlatıların baştan sona neden-sonuç ilişkisi içinde birbirini takip ettiği görülür. Müellif, velâyetnâme'ye başlamadan önce insanın yaratılışı, nebiliğin Hz. Muhammed'e gelinceye kadar kimlere verildiği, velilik makamının Otman Baba'ya

¹²⁷⁷ Salih Gülerer, *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, (İstanbul: Gülmat Matbacılık, 2014).

¹²⁷⁸ Abdurrahman Güzel *Abdal Mûsa Velayetnamesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019).

¹²⁷⁹ Göçek Abdal, *Otman Baba Velayetnamesi Velayetname-i Şahi Göçek Abdal*, Çeviren Şevki Koca, (İstanbul: Bektaşî Kültür Derneği, 2002).

gelineye kadarki seyri gibi konuları felsefi bir metin niteliği gösteren bir dibâceyle ifade etmeye çalışmıştır. Bu bölümü içerisinde naat, münacat, sahabeye ve Ehl-i Beyte övgüler bulunmaktadır. Müellif, asıl anlatmak istediklerini bâb adı verdiği altmış sekiz bölüm içinde hikâye etmiştir. Eserde anlatılan olaylar kısmen Anadolu’da, büyük bir kısmı da Balkan şehirlerinde geçer. Otman Baba Velayetnamesinin birinci derecedeki kahramanı Otman Baba’dır. Anlatı Otman Baba’nın başından geçen, gerçekleştirdiğini maceralar üzerine kuruludur. Dolayısıyla olay örgüsü ve anlatıcısı tamamen ona bağlı kalmaktadır.

Velâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan: Seyyid Ali Sultan, Rumeli fütuhâtında önemli işler yapmış, hatırı sayılır bir şeyhtir. Balkanlarda popüler İslam’ın en büyük önderlerinden, Rumeli’nin Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde etkili oldukları bilinen gazi-kolonizatör dervişler için tam bir örnek ve önder şahsiyetlerindendir. Seyyid Ali Sultan hakkında en geniş bilgiyi kendi adına kaleme alınmış olan 15. yüzyıla ait bu velâyetname vermektedir. Kızıl Deli adıyla da bilinir. Hayatına dair bilgilerin temel kaynağı olan Velâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan’da, Horasan bölgesinde yaşadığı süreçte rüyasında Hz. Peygamber’i gördüğü ve onun emriyle Anadolu’ya geldiği belirtilmektedir. Eserde kendiyile birlikte kırk arkadaşının Balkan fetihlerinde Yıldırım Bayezid’e yardım ettiği bilgisi de yer almaktadır. Velâyetnâme’de Seyyid Ali Sultan’ın bir gazi-derviş olarak fetih ve iskâna çok önem verdiği bilgisi açıktır. Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde Anadolu’nun ve Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaştırmasında önemli bir isim olması bakımından çalışmamız için önem arz etmektedir.¹²⁸⁰

Tasavvufi Kaynaklar:

Tasavvufi şahsiyetlerin hal tercümelerinin verildiği eserler de çalışmamızın önemli kaynaklarıdır. Bu eserler özellikle mutasavvıfların hayatları, yetişme tarzları, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi vererek dönemim tasavvufi anlayışının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

İmâm Gazzâlî, El-İktisâd ve’l-İ’tikâd: Selçuklular döneminin bir başka ünlü alimi İmâm Gazzâlî (öl.III) de bu sahada müstakil eser yazmamakla beraber, konuyu diğer eserlerindeki bölümlerde ele alarak halife ve sultanın yetkilerini belirlemeye

---

¹²⁸⁰ Seyid Ali Sultan, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) Velayetnamesi*, Hazırlayan Rıza Yıldırım, (Ankara: TTK Yayınları, 2007).

çalışmıştır Gazzâlî, klasik görüşlerin yanında zamanın şartlarını da gözeterek orta yolu bulan bir düşünce geliştirmiştir. Bu kaynak, imamet ve hilafet konusunda başvuru eseridir.¹²⁸¹

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye : Büyük İslâm mütefekkirleri Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından kaleme alınan bu hacimli eserin son cildinde yer alan İbnü'l-Arabî'nin Sultan I. İzzeddin Keykavus'a (1211-1220) yazmış, olduğu mektup konumuza dair önemli ve özgün bilgiler ihtiva etmektedir. Bu mektupta İbnü'l-Arabî sultanın sosyal ve siyâsî hayata dair neler yapması gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁸²

Aşık Paşa, Garip-nâme: Garipnâme, Âşık Paşa'nın ünlü 12.000 beyitlik ahlaki, felsefî, psikolojik, tasavvufî mesnevîsidir. Tasavvufun yanında Türklerin eski kahramanlık ve Alpik devirlerini içeren sosyal varlıkların tablosunu çizen, Türk dilinin arı, katıksız örneklerini yaşatan bir eserdir. Âşık Paşa 13. Yüzyıldan 14. Yüzyıla intikal eden bir Vefai şeyhi olarak Kırşehir'deki zaviyesinde yoğun irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Tasavvufî terbiyesi, tecrübesi, eserleri ve tesirleri daha çok şehirli yüksek kültür çevresinde saygı gören Sünnî bir mutasavvıf olarak çalışmamızda yararlandığımız kaynak eserlerdendir.¹²⁸³

Necmeddin-i Dâye, İrşâdü'l- mürid ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l -'ibad: Kübrevîye tarikatına mensup mutasavvıflardan olan Necmeddin-i Dâye, Mirsâdü'l -'ibad isimli eserinin farklı toplum kesimlerinin durumunu ele aldığı beşinci kısımda, İslam siyaset düşüncesi açısından değerlendirmeye elverişli olduğuna dikkat çekmek isterim. Eserin bu kısmında insanı merkeze taşıyan bir yaklaşımla padişahı, vezire, alimlerden tüccar, çiftçi ve zanaatkarlara kadar bir arada yaşayan farklı kesimlere vücut organlarından bir karşılık verilmekte, bu kesimlerin birbirleri ile uyum içinde yaşamlarını sağlayacak birtakım ilkeler belirlenmeye çalışılmıştır. Anadolu Selçuklu döneminde kaleme alınan bu eser, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde en çok okunan eserler arasında yer almıştır. Müellifin bu eserinde özellikle Necmeddin-i Dâye'nin Sultan Alaeddin'e

¹²⁸¹ Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. *İktidarda Orta Yol* (El-İktisâd ve'l-İ'tikâd:), Çeviren Kemal Işık, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971).

¹²⁸² Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera. Yayıncılık, 2012).

¹²⁸³ Âşık Paşa, *Garip-name 1/1*, haz. Kemal Yavuz, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000).

sunmuş olduğu eseri ve 1224 yılında Mengüçüklü beyi Alâeddin Dâvud Şah'ın hüküm sürdüğü Erzincan şehrine gidişi ile ilişki bilgilerden faydalanıldı.¹²⁸⁴

Fahreddîn-i Irâkî, Uşşaknâme: Medeniyet dünyamızın ilk örnek eserlerinden olan Uşşaknâme-Âşıklar Kitabı aşk, âşık, maşuk hakkında yazılmış eserler arasında en güzel örneklerden biri olarak kabul edilmiştir. Eseri kaleme alan Fahrüddîn-i Irâkî, İbnü'l-Arabî ve Sadreddîn-i Konevî ile başlayan tasavvuf düşüncesinin anahtar kavramlarından vahdet-i vücûd düşüncesini benimsemiş, onda vücûd yani varlık "aşk" ile karşılık bulmuştur. Tutkun bir âşığın dilinden söylenmiş, birbirinden güzel ve etkileyici gazelleri, gönül ehli ârif ve sûfiler tarafından rağbet görmüş, eserlerindeki incelikler onu bir medeniyet şairi ve düşünürü haline getirmiştir. "Aşk kimin gönlünde yeşerdiyse, akıl ve ilimden daha yüce bir çadır kurdu." diyen Irâkî, "Aşk ile gören gözün menziline aşağılardan kurtulup yukarılara çıkacağını" varlığı ve oluşu bütün hakikati ile kavrayacağını söyler.¹²⁸⁵

Fahreddîn-i Irâkî, Parıltılar- Lemaât: Lemaât, Arapça 'parıltı' anlamına gelen 'lem'a' kelimesinin çoğuludur. Lem'a İlahî nurların sûfinin gönlünde tecelli edip parlaması nedeniyle duyumsadığı haller için kullanılan tasavvufî bir terimdir. Eser yirmi sekiz bölümden (lem'a) meydana gelmektedir. Her bir lem'anın kendine has incelikler taşımasıyla birlikte şu başlıklarda toplanması mümkündür: Aşkın Zuhuru/Tecellisi, Âşkın Mâşukta Fâni Olması, Âşık ve Mâşukun Varlığı, Zahir-Batın ve İttihâd-Hulûl İlişkisi, Âşkın Sıfatları, Aşkın Dereceleri... Irâkî'ye göre varlığın özü asktır. Varoluş, aşkın güzelliğini izhar etmek isteği neticesinde gerçekleşmiştir. "Ben gizli bir hazineydim bilinmek istedim" sözü de buna işaret etmektedir. Eserin her lem'asında aşkın mutlaklığı ve sınırsızlığına işaret edilmektedir. Bu gerçeğe ancak mâşukta fâni olanların ulaşacağını altı çizilmektedir. Tasavvufi kimliğini anlamlandırmada istifade ettiğim kaynak eserlerdendir.¹²⁸⁶

Sadreddin Konevî, Mir'atül Arifin (Ariflerin Aynası): Bu risalede müellif: Besmele, Fatiha Süresi, Kur'an Kerim, mevcudat, insan-i kamil ve Allahü Teâlâ arasındaki ilişkiyi, tecelli ve zuhur nazariyesi, daha genel bir ifadeyle vahdet-i vücud

¹²⁸⁴ Necmeddin-i Dâye, *İrşâdü'l- mürid ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l -'ibad (Sufi Diliyle Siyaset)* çev. Kasım B. Mahmûd Karahisârî, (İstanbul: İslam Medeniyeti Araştırmaları, 2010).

¹²⁸⁵ Fahreddîn-i Irâkî, *Uşşaknâme*, çev. Gökhan Çetinkaya, (İstanbul: Büyüyenay, 2016).

¹²⁸⁶ Fahreddîn-i Irâkî, *Parıltılar- Lemaât*, çev. Saffet Yetkin, (İstanbul: Büyüyenay, 2021).

anlayışı içinde tamamen irfani bir üslup ve dil kullanarak açıklamıştır. Tercümesinden istifade ettiğimiz bu eser Sadreddin Konevî'nin hayatı, babası Mecdeddin İshak ve dönemin olayları ile ilişkin bilgilerden faydalanıldı.¹²⁸⁷

Mâverdî, el-Ahkâmü's-Sultâniyye: Selçuklular dönemi halîfe-sultan ilişkilerinin çok yönlü yaşandığı bir dönem olması hasebi ile, bahsedilen kuramların karşılıklı olarak yetkileri ve meşruiyet alanları konusunda, dönemin siyaset bilimcileri alimler tarafından eserler kaleme alınmıştır. Bunların en önemlisi İmâm Mâverdî'nin (öl.1058) ismi geçen eseridir. Dönemin önde gelen alimi ve Halife'nin yakın dostu olan Mâverdî, gerek dinî ilimlere vukûfiyeti, gerekse devlet işlerinde elçilik gibi vazifelerde bulunmuştur. Yazdığı eserinde hilafetin Kureyşliliğini savunarak, bu kurumun meşruiyetini ve yetkilerini belirlemeye çalışmıştır.¹²⁸⁸

Abdurrahmân Câmî, Nefahatu'l-Üns: Timurlular döneminde yetişmiş olan büyük sair ve âlim Abdurrahmân Câmî (öl. 1492)'nin telif ettiği bu eser de çalışma sırasında başvuru kaynaklarıdır. Müellif, önceden müderris iken, daha sonra tasavvuf yoluna yönelerek mutasavvıflardan olmuştur. Devrinin devlet adamları tarafından iltifat görmüş ve Osmanlı sultanları ile yazışmış bir şahsiyettir. Eseri, mutasavvıfların hal tercümelerini veren önemli kaynaklarıdır. Bu nedenle de en geniş şekilde istifade edilmiştir.¹²⁸⁹

es-Sülemî, Tabakâtü's-Süfiyye: Nisabur'da yetişen ünlü âlim es-Sülemî'nin (öl.1021) bu eseri sahanın önemli kaynaklarıdır. Çalışmalarını Kur'an, hadis ve tasavvuf sahasına hasreden Sülemî; tasavvufi sahada da eser yazarak, hem mutasavvıfların hal tercümelerini vermiş, hem de bunların fakihler, müfessirler, kelimciler gibi muteber şahsiyetler olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰² Müellifin bu eseri tahkikli olarak basılmıştır.¹²⁹⁰

¹²⁸⁷ Sadreddin Konevî, *Mir'atül Arifin (Ariflerin Aynası)*, Terc. Dilaver Güler, Betül Güçlü, Ali Çoban, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010).

¹²⁸⁸ Mâverdî, Ebu'l Hasan Habîb, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye / İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev.Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 2021).

¹²⁸⁹ Câmî, Abdurrahmân. *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, Hazırlayan Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2008); Câmî, Abdurrahmân. *Nefahâtü'l-Üns Çeviren Lami Çelebi*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011). Câmî, Abdurrahmân. *Nefahâtü'l Üns (Evliya Menkıbeleri)*. (İstanbul: Salih Kitaplar, 2019).

¹²⁹⁰ Es-Sülemî, Abdurrahman, *İlk Zahid ve Sufiler Tabakatü's Suffiye*, Çeviren Abdurrezzak Tek, (İstanbul, Bursa Akademisi 2018).

el-Kuşeyrî, Risâletü'l-Kuşeyrî: es-Sülemî kadar sahada söz sahibi olan müelliflerden birisi de el-Kuşeyrî' dir. el-Kuşeyrî, Saîd Ebu'l-Hayr'la birlikte es-Sülemî'nin müridi idi. Sülemî'nin açtığı yoldan yürüyen Kuşeyrî, bu hususta hocasının yolunu izleyerek meseleleri Kur'an ve Sünnet çerçevesinde yorumlamaya gayret etmiştir. Yaşadığı dönemdeki mutasavvıfların yaptığı bazı yanlışları ortaya koymak ve gerçek tasavvufun şeriatla çelişmediğini belirtmek için meşhur eserini kaleme almıştır. Bu eserinde Kur'an çizgisinde olan mutasavvıfların biyografilerinden bahsetmiştir. Eser Türkçe olarak da neşredilmiştir.¹²⁹¹

Feridüddîn Attâr, Tezkiretü'l-Evliyâ: Mutasavvıflarla ilgili kaynaklar arasında Feridüddîn Attâr'ın (öl. 1220) bu eseri de önemli bir yere sahiptir. Nisabur'da dünyaya gelmiştir. Tezkiretü'l-Evliyâ'sı tasavvuf tarihi bakımından önemli bir kaynaktır. Beyazıd-ı Bistâmî ve Hallaç gibi sekir ve cezbe yolunu benimseyen sûfilere büyük hayranlık duyan ve kendisi de "vahdet-i vücûd" telakkisine yaklaşan Attâr, zahir uleması tarafından kabul edilmeyen tartışmalı hususları yumuşatarak eserinde nakletmiştir. Selçuklular döneminde yetişen mutasavvıflar konusunda eserden istifade edilmiştir.¹²⁹²

Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Maârif: Eserin tercümesinde sohbetler sırasında şahit olarak getirilen ayeti kerimelerin sûre ve âyet numaraları, meallerin hemen devamında gösterilmiştir. Eserde geçen bütün Hadis'i Şeriflerin tahriri yapılarak, hangi hadis kitabında geçtiği, cilt ve sayfa numaraları gösterilerek işaret edilmiştir. Ayrıca eserde geçen Arapça ve Farsça bütün şiirlerin tespiti yapılarak hangi şaire ait olduğu ve hangi eserinde geçtiği cilt ve sayfa numarasıyla gösterilmiştir. Seyyid Burhaneddin şair değildir. Maarifteki bütün şiirler, konuya uygunluk arzeden ve Seyyid' in hayran olduğu Ahlak ve Tasavvuf şairlerinin şiirlerinden iktibastır. Maârifte; Meşhur Mutasavvıfların eserlerinden veya sözlerinden iktibas edilen kısımların da tespiti yapılarak bu söz daha önce hangi eserlerde geçtiğine işaret edilmiştir. Yine tercüme

---

¹²⁹¹ Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. Hazırlayan Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014); Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021).

¹²⁹² Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012); Feridüddîn Attâr. *Tezkiretü'l Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2013). Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2017). Feridüddîn Attâr, *Tezkiretü'l Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, (Bursa: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984).

sırasında Seyyid Burhaneddi alıntı yaptığı Mutasavvıfların ve eserde adı geçen diğer şahısların kısa hal tercümeleri de dipnotta açıklanmıştır.¹²⁹³

Devletşah, Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ): 1431 yılında Semerkand'da doğan Devletşah bin Alaüddevle Bahtşah Gazi-i Semerkandî, soylu bir Türk ailesinden gelmektedir. Babası Alaüddevle İsferayî, Timurlu hükümdarlarından Şahruh'un nedimlerinden biriydi. Yaşamının büyük bölümünü saraylarda geçirdikten sonra resmi görevlerini bırakarak Horasan'a babasından kalan çiftliğe yerleşmiş hayatının sonuna kadarda burada yaşamıştır.

Döneminin ünlü hükümdarlarından Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevaî'nin meclislerine sık sık katılmasının ve onların yardımlarıyla kültürel ortamlarda zaman geçirmesinin ardından en bilinen eseri olan Şair Tezkireleri'ni (Tezkiretü's-Şuara) 1487 yılında tamamlamıştır. 9. yüzyıldan kendi dönemine kadar yaşamış olan İranlı şairlerin hal tercümelerini, yani hayat öykülerini aktaran bu yapıtı zaman içinde büyük öneme sahip olmuştur. Devletşah eserinde meşhur mutasavvıf Feridüddîn Attâr (1147-1230)'ın babasının, Kutbeddin Haydar'm müritlerinden olduğunu ve çocukluğunda Feridüddin Attâr'ın da şeyhin nazarına mazhar olduğu için; Kutbeddin Haydar'a gençliğinde “Haydamâme” yi nazmederek onu methettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Burada; Haydarîler'in bunu nazmedip şeyhe nisbet ettiklerini söyleyenlerin de bulunduğunu, ancak bunun yanlış bir iddia olduğunu da Devletşah ilave etmektedir.¹²⁹⁴

Mevlânâ Celâleddin Rumî Divân-ı Kebir: Divân-ı Kebir (Büyük Divan) Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin söylediği ilahî aşk şiirlerinden oluşan, 44 bin 8 yüz 34 beyitlik (rubai beyitleri ile birlikte yaklaşık 50 bin beyit) nazım bir eserdir.¹²⁹⁵

Mevlânâ Celâleddin Rumî, Mektuplar: Önemli ana kaynaklardan birisi de Mevlânâ tarafından başta sultan olmak üzere devlet adamlarına gönderilen mektuplardır. Mevlânâ'nın mektuplarını, onun çevresinde kaleme alınan eserlerden ayrıcalıklı kılan doğrudan birinci ağızdan yazılması ve abartının olmamasıdır. Günümüze ulaşan yüz elli

---

¹²⁹³ Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî; *Maarif*, Ter: Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973).

¹²⁹⁴ Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's-Şuarâ)*, çev. Necati Lugal, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011).

¹²⁹⁵ Mevlânâ Celâleddin Rumî *Divân-ı Kebir*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007).

mektubun yarısından fazlası devlet adamlarına gönderilmiştir. Bu mektuplardan onun devlet adamlarına hitap şekillerini, onlardan taleplerini, münasebetlerinin derecelerini ve onun devlet adamları nezdindeki itibarını tespit ederek ortaya koymaya çalıştık.¹²⁹⁶

Mevlânâ Celâleddin Rumî; Fîhi Mâ Fîh: Mevla'nın bu eseri çeşitli ortamlardaki konuşma ve sohbetlerinden ayrıca kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Fîhi Mâ Fîh'teki kayda göre; Bahâeddin Veled ve ailesi, 1210 ile 1213 yılları arasında Hârizmşahların Semerkand'ı kuşattığı sırada orada bulunduğu dikkat çekmek ve bu kuşatma sırasında Bahâeddin Veled'in Horasan'ı terk edilişi ile alakalı bilgiden yararlanıldı.¹²⁹⁷

Mevlânâ Celâleddin Rumî, Mesnevî: Bu eserde Mevlâna'nın dini düşüncesinin, tasavvuf anlayışının ve ibadet hayatını örneklerle anlatılmıştır. Onun nazarında tasavvuf terbiyesinin nasıl bir süreç içinde gerçekleştiği gösterilmektedir. Mevlâna'nın tasavvuf anlayışının temelinde Vahdet-i Vücut telakisi yattığı bilgisine vurgu yapılarak, İslam dünyasının en önemli tasavvufî metinleri arasında yer aldığı belirttiğimiz hususlardır. Mesnevi'nin ilk beyitti bunun delilini gösteren sadece bir örneğidir. Mevlâna, Mesnevi'nin ilk on sekiz beyitti kendi el yazması ile yazmış, kalan beyitleri irticalen söylemiş ve bunları Hüsameddin Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Ancak Mevlâna'ya okuyup onun gerekli düzeltmeleri yapmasından sonra Hüsameddin Çelebi tarafından tekrar temize çekilmiştir.¹²⁹⁸

Sultan Veled, Divan-ı Sultan Veled: Sultan Veled esrinde II. Mesud ile zaman zaman isteklerde bulunarak hükümdarların Mevleviler için ayrılan tahsilatı artırmasını ve müridlerinin vergilerden muaf tutulması yönünde talepleri, Sultan Veled de Mevlâna gibi müridlerin ekonomik sıkıntılarını çözmek için gayret sarf ettiği yorumuna getirmektedir. Bu yönüyle Sultan Veled'in sultan ve vezirler üzerindeki etikliğini göstermesi bakımında konumuz için dönemin önemli kaynakları içerisinde yer almasını sağlamaktadır.¹²⁹⁹

---

¹²⁹⁶ Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999).

¹²⁹⁷ Mevlânâ Celâleddin Rumî; *Fîhi Mâ Fîh* (8. Baskı), Ter: Ahmed Avni Konuk, Haz: Selçuk Eraydın, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009).

¹²⁹⁸ Mevlânâ Celâleddin Rumî *Mesnevî*, çev. Ahmed Metin Şahin, (İstanbul: Karbon Kitaplar, 2006).

¹²⁹⁹ Sultan Veled, *Divan-ı Sultan Veled*, Çeviren Feridun Nafiz Uzlu, (Ankara: Uzlu Basımevi, 1941).

Sultan Veled, Maârif (Maârif-i Hazreti Sultan Veled): Sultan Veled'in bu esinde Anadolu Selçuklu dönemi devlet adamlarından taleplerini, münasebetlerinin ve onun devlet adamları nezdindeki itibarını tespit etmemizi sağlamıştır.¹³⁰⁰

Sultan Veled. İbtidâ-nâme: Sultan Veled İbtidâ-name'sinde Bahaeddin Veled'in Konya şehrine gelmesiyle birçok kişinin kendisine mürid olduğunu bu müridler arasında Alâeddin Keykubad'ında bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Bahaeddin Veled'in ölümü Sultan Alaeddin'i derin üzüntüye sokması gibi bilgiler çalışmamızın istifade edilen hususlar içerisinde yer almıştır.¹³⁰¹

Ebû Hafs Sühreverdî, Tasavvufun Esasları Avârifü'l Maârif: Tasavvufun tanımı konusunda çeşitli yorumlar ve tanımlar yapılmıştır. Bu dönemde dönemsel değişimler söz konusudur. Bu nedenle, sabit bir tanım yapmak imkânsız hale gelmiştir. Sühreverdî Sünnî tasavvuf anlayışını yaymak ve sistemleştirmek için telif ettiği en önemli eseri *Avârifü'l Mearif* 'dir. Sühreverdî seyrüsülû konusunda Kur'an ayetleri ve hadis rivayetleriyle tehid etmiştir. Tasavvuf, tekke ve muhitleri ile dergahlarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Çalışmamızda tasavvufun tanımı konusu ile ilişkili faydalanılmıştır.¹³⁰²

İbn-i Haldun, Tasavvufun Mahiyeti:Şifa'us sail: İbni Haldun tasavvuf ile ilişkili sufilerin yaptıkları tanımları yetersiz bulduğunu ve bunların amaçlarını anlatmada eksik olduğunu düşünmüştür Eserini de bu nedenle kaleme almıştır. Çalışmamızda tasavvuf konusunu açıklamada istifade edilmiştir.¹³⁰³

İbn Haldun, Mukaddime: İbn Haldun eserini telif ederken başta tarih kitapları ve siyaset teorisiyle ilgili eserler olmak üzere çok sayıda kaynaktan istifade etmiş, bunların bir kısmından iktibaslarla bulunmuştur. Ancak onun yöntem olarak faydalandığı kaynağın Mâverâünnehir ilim geleneği ve özellikle Fahreddin er-Râzî metafiziği olduğu söyleyebiliriz. Tasavvuf kelime anlamı zamana ve alimlere göre farklılık göstermektedir.

---

¹³⁰⁰ Sultan Veled, *Maârif (Maârif-i Hazreti Sultan Veled)*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, (Konya: Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2002).

¹³⁰¹ Sultan Veled. *İbtidâ-nâme*, çev. Abdülbâkî Gölpınarlı , (Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2001).

¹³⁰² Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l Maârif*, çev. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2021).

¹³⁰³ İbn-i Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti:Şifa'us sail*, Tercüme Süleyman Uludağ, (İstanbul, 1984).

Bu çalışmada İbn Haldun'un tasavvufu: “dünyadan ayrılma, Allah'a yönelme ve toplumun değer verdiği şeylerden uzaklaşma” olarak tarifinden faydalanıldı.¹³⁰⁴

Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlat: Makâlat, 13. yüzyılda Hacı Bektaş Veli'nin İslam dininin genel hükümlerini Türklerin kendine has bir yorumla işlediği kitabıdır. Alevi-Bektaşî inancındaki dört kapı ve kırk makam Makâlat'ın ana konusudur.¹³⁰⁵

Hoca Ahmed Yesevi, Divan-i Hikmet: Eserde Ahmed Yesevi'nin kurucusu olduğu Yesevilik tarikatına ait bilgiler, dervişlik üzerine övgüler, Cennet-Cehennem tasvirleri, İslam peygamberinin hayatı ve mucizeleri anlatılır. Kitapta Allah aşkı Peygamber sevgisi işlenmiştir. Tasavvuf edebiyatının en eski örneklerini içeren bu eserde Ahmed Yesevi'nin hayatı, tasavvufî anlayışı ile ilişkili bilgiler edinildi.¹³⁰⁶

Mezhep Kaynakları:

Selçuklular dönemindeki mezheplerin ortaya çıkışları, temel esasları ve sonradan aldıkları şekillenmeler hakkında mezheplerle ilgili kaynaklara müracaat mecburiyeti doğmuştur. Böylece mezhepler hakkında temel bilgilere ulaşılarak, Selçuklular döneminde görünen bir farklılık varsa bunu mukayese yoluyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ebu Hamid Muhammed, İhyau Ulumi'd-Din I: Hilafet ve saltanat teorileri üzerine yazdığı eserlerle hilafet ve saltanat tartışmalarında önemli bir rol oynayan bir diğer isim Gazâlî'dir. Gazâlî bu eseriyle orta yolu bulmaya çalışarak görüşlerin ortak bir temelde buluşması gerektiğini bu eserinde aktarmıştır. Ona göre, halifelik siyasi otoriteyle, yani sultanla bir bütün olarak düşünülmelidir. Gazâlî, diğer isimlerden farklı olarak bu ılımlı yaklaşımı benimsemiş ve hem hilafeti savunan Cüveynî'nin öğrencisi olmuş hem de saltanatı destekleyen Nizamülmülk ile iş birliği yaparak Nizamiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.¹³⁰⁷

Ebu Zehra, Muhammed, Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye: Eser siyasi, itikadî ve fıkıh konularına ayrılan mezhepler anlatılmıştır. Özellikle İmam Maliki, İmam Azam,

¹³⁰⁴ İbn-i Haldun, *Mukaddime I-II*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Basımevi 1989).

¹³⁰⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat*, Haz. Esad Çoşan-Hüseyin Özbay, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

¹³⁰⁶ Ahmed Yesevî, *Divân-î Hikmet*, çev. Hayati Bice, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993).

¹³⁰⁷ Ebu Hamid Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din I*, Çeviren Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Tuğba Neşriyat, 1975).

İmam Şafi, İmam Hanbeli ve mezheplerine ilişkin bilgiler geniş yer almıştır. Bunların yanında fıkıh ölçüleri de geniş bir şekilde anlatılmıştır. Çalışmamızda Emevi ve Abbasi döneminde bahsettiğimiz mezheplerle ilişkili konuyu anlatırken istifade edildi. ¹³⁰⁸

Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin El Mesudî, Muruc Ez Zeheb: el-Mesudi, Hicri IV. Yüzyılın çok çeşitli konularda kitaplar yazan Arap tarih ve coğrafyacısıdır. Hayatı hakkındaki bilgileri, kendi eserleri arasına serpiştirilmiştir. Mesudî'nin yirmi civarındaki eserinde ancak iki tanesi günümüze kadar gelmiştir. Elde bulunan iki eseri arasında ise en önemli Muruc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar) adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Abbasi dönemi Anadolu fetihleri ile ilişki bilgileri içermektedir.

İbn-i Hişam, es-Siretü'n Nebeviyye: İbni Hişam'ın es-Siretü'n-Nebeviyye isimli eseri, siyer teliflerinin en önemlilerinden sayılmaktadır. Hem tam metin olarak bugüne kadar ulaşması hem de titiz bir çalışma olması nedeniyle kaynak kitap olarak görülmüştür. Çalışmamızda Cahiliye dönemi feta kavramını anlatmada faydalanılmıştır. ¹³⁰⁹

es-Şehristânî, Muhammed, Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal: Milel ve Nihal yazarlarının önemlilerinden birisi de, Selçuklular döneminin ünlü alimi eş-Şehristânî'dir (öl.1153). Devrinin önemli alimlerinden yetiştikten sonra Sultan Sancar'ın veziri Abdulkâsım Muhammed b. el- Müzaffer'in (öl. 1135) hizmetinde on iki sene kalarak meşhur eserini bu dönemde telif etmiş ve vezire ithaf etmiştir. ¹⁴⁸ Eserde, İslâm fırka ve çeşitli cereyanlarının dışında, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan da kısaca bahsedilmiştir. Bu eser, özellikle Bâtınîlik konusunda istifade edilen temel kaynaklardandır. ¹³¹⁰

Destanlar:

Bir milletin tarihi tetkik edildiğinde başvurulacak önemli kaynaklardan biri de destanlardır. Çünkü destanlar bir topluluğun hafızasında yer etmiş ve asırlarca o toplumda yaşam şansı bulmuş, gelenek görenek, düşünce ve inanç, unsurlarını bünyelerinde

¹³⁰⁸ Muhammed Ebu Zehra, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye* (Mezhepler Tarihi), çev. Sıbğatullah Kaya, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016).

¹³⁰⁹ İbn-i Hişam, *es-Siretü'n Nebeviyye I*, çev. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014).

¹³¹⁰ es-Şehristani, Muhammed. *Kitâbu'l-Milel ve'n-Nihal*, Çeviren: Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017).

barındırırılar. Bu nedenle Türk kültür tarihinin en önemli kaynakları arasında yer almaktadır.

Seyyid Battal Gazi Destanı: Anadolu’da teşekkül etmiş ilk Türk destanı Battâl-nâme’dir. Anadolu’da oluşan destan zincirinin ilk halkasıdır. Battal Gazi 8.yy’da Emevilerin Anadolu’da Bizans’a karşı açtıkları savaşlarda Battal (kahraman) lakabıyla ün kazanmıştır, asıl adı Abdullah’tır. Türkler arasında Battal Gazi, Seyyid Battal Gazi, Seyyid Battal adlarıyla anılmaktadır Battal-nâme Battal Gazi’nin Anadolu’da Hristiyanlarla yaptığı savaşları ihtiva etmektedir. Bu savaşlarda merkez saha genellikle Malatya yöresidir. Savaşlar İslamiyet, Hristiyanlık mücadelesi şeklinde dini bir hüviyet taşır. Cihat ve gaza ruhu kendini kuvvetli bir biçimde hissettirir. Battal Gazi bu savaşlarda evliya karakteri sergiler. Devlerle savaşır, okuduğu dualarla büyülerini bozar, ateşte yanmaz, göz açıp kapanıncaya kadar uzun mesafeler aşar, sıkışık zamanlarda hızırdan yardım görür. Kâfirleri İslam’a davet eder, İslamiyet’i kabul etmeyenleri öldürür. Her savaşın sonunda ganimeti din uğruna savaşan yiğitlere dağıtır.¹³¹¹

Dânişmend Gazi Destanı: Anadolu’daki Müslümanlaşma ve Türkleşme serüvenini anlatan Battal Gazi Destanı’ndan sonra, Dânişmend Gazi Destanı’nda da aynı mücadelenin 11-15 yüzyıllar arasındaki kısmını anlatmaktadır. Bu dönem Anadolu’sunda yaşanan olaylar Dânişmend Gazi’nin efsanevî kişiliğiyle birleştirilir. Dânişmend Gazi Destanı tip, motif, konu ve şahıslar bakımından Battal Gazi Destanı’ndan etkilenmiştir: Hatta bu destanın devamı mahiyetindedir. Battal Gazi’nin Malatya’da başlattığı mücadeleyi Dânişmend Gazi âdeta Niksar’da sürdürür. Daha sonra Türkleşme ve İslamlaşma süreci ilerledikçe Saltuk Gazi de Sinop’ta bu mücadelenin yeni bir halkasını ortaya koyacaktır. Dânişmend Gazi Destanı’nda Selçuklu Türkleri ile diğer Türk boylarının -Niksar merkezli- Anadolu’ya yerleşme serüvenlerinden bahsedilir. Destanda Türk boylarının Anadolu’yu yurt tutma çabalarını anlatmaktadır. Ayrıca bu destanda Orta Anadolu ve Kuzey Anadolu’nun coğrafi durumuyla ilgili fazlaca bilgi bulunmaktadır. Kazerüni dervişlerinin Anadolu’ya cihat ve gaza için geldiği bilgisi *Danişmendname*’de de geçmektedir. Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Kılıç Arslan ile

---

¹³¹¹ Muhiddin Aslanbay, *Seyyid Battal Gazi*, (Eskişehir: Kardeşler Matbaası, 1953).

mücadele eden melik Danişmend'in ordusu içerisinde Ebu İshak sancağı bulunduğunu belirtmektedir.¹³¹²

Saltuknâme (Saltık Gazi Destanı): Destanda, Sarı Saltuk defalarca Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve İslam dininin bölgede yaygınlaşmasında büyük hizmetleri olan Osman Gazi ile bir araya gelmektedir. Sarı Saltuk, gelecekte Osman Gazi'nin kuvvetli bir devlet adamı olacağını müjdelemektedir. 13. yüzyılda yaşamış ve tarihi bir kişilik olan Gıyâseddin Keyhüsrev, İzzeddin Keykubat, Karamanoğlu Ali Bey, Çandarlıoğlu Ali Bey ve Aydınoğlu Umur Bey'in isimleri eserde sık sık geçiyor. Destanın ikinci cildinde baş kahraman Bektaş-i Veli, Ahmet Fakih, Karaca Ahmet, Mevlâna Celalettin Rumi, Nasrettin Hoca, Tapduk Emre ve Mahmut Heyran ile buluşuyor. “*Saltukname*” de esas itibariyle Anadolu'da ve Rumeli'de İslam dininin yayılması uğruna mücadele veren savaşçı Oğuz Türkeri'nin kahramanlıklarını yansıtan eserdir. Toplum içinde ağızlarda dolasan bu eser 15. yüzyılda Osmanlı şehzadesi Sultan Cem'in emriyle derlenerek yazıya aktarılmıştır. Bu eserde Anadolu ve Balkanların Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında oynadığı önemli rolü üzerinde durulmuştur.¹³¹³

---

¹³¹² Dânişmend Gazi, *Dânişmend Gazi Destanı*, haz. Necati Demir, (Ankara: Hece Yayınları, 2006).

¹³¹³ Ebû'l Hayr-ı Rumi, *Saltuknâme (Saltık Gazi Destanı) I,II,III*, (İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 2003)

KAYNAKÇA

- Acar, Abdurrahman. “Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür Medeniyetine Kazandırdıkları”. İçinde *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet’e Katkıları Sempozyumu* (s.352). Isparta: SDÜİF Yayınları, 2007
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Münasebetleri”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “İlk Selçuklu Abbasi İlişkileri”. İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 4:659-666. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Âdem Çatak, “Şihabeddin Sühreverdi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı”. (Yayınlanmamış, Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Afifi, A. E. *Muhyiddin İbn'ul-Arabi'nin Tasavvuf Felsefesi*, Çeviren Mehmet Dağ, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Afifi, Ebü'l-Alâ. *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat*. Çeviren Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme, I-II*, hazr. Erdoğan Merçil, (İstanbul: Millî Eğitim Basım Evi, 1977.
- Ahmed Yesevî, *Divân-î Hikmet*, Çeviren Hayati Bice, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Ak, Ahmed. *Selçuklular Döneminde Maturidilik*. Ankara: Yayınevi, 2009.
- Ak, Ahmet. “Mâtürîdîliğin Hanefilik ile İlişkisi”, *Milel ve Nihal*, 7/2 (2010): 223-240.
- Ak, Ahmet. “Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdilik, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, 2006.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Alimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, İstanbul 2008.
- Akbaş, Murat. “Selçukluların Abbâsî Halifeleriyle İlişkileri Ve Halifelik Mefkûresi Bağlamında Bağdat’a Yönelik Faaliyetleri” *USAD*, 14 (2021): 137-178
- Akbıyık, Nihat. “Fütüvvetin Türk Esnaf Zanaatkarlar Sistemine Etkileri”, *Birey ve Toplum Dergisi* 9/18 (2013).

- Akdemirel, Sevgi Kübra. “II. Gıyâseddin Keyhüsrev Dönemi’nde Teşkilat, İdare, Sosyo-Kültürel, Ekonomik Ve İlmî Hayat ”içinde *Türkiye Selçuklu Sultanları Külliyyatı*,(Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları,2023)8:373-387.
- Akkaya, Şükrü. “Kitab-ı Melik Danişmend Gazi-Danişmendname”, *A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi*,VIII, 1950):131-144.
- Akkuş - Zeki, Mustafa – İzzetullah. “Muhammed Tapar’ın Veziri Sa’dü’l-Mülk ve Bâtınîlerle Mücadelesi”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 50/(2023): 231-242.
- Akkuş, Mustafa, “İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyaseti”, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Akkuş, Mustafa. “Nizamü’l-Mülk Suikastının Dönemin Kaynaklarına Yansıması”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8(2018):165-186.
- Akkuş, Mustafa. “Ahi Evren’in Moğol Tahakkümüne Bakışı ve Ahilerin Moğol Karşıtlığının Sebepleri”, *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu I*, 325-347. Kırşehir, 2012.
- Akkuş, Mustafa. “Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderi Grupların Rolü” *International Periodical of The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/7 (2014): 122-123,
- Akkuş, Mustafa. “Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini”. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31 (2012): 205-22.
- Akkuş, Mustafa. “İstilah Döneminde Anadolu Şehirlerinin Korunmasında Ahiler: Konya ve Ahi Ahmed Şah,” İçinde *Konya Kitabı XIV İpekyolu Özel Sayı*, Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları, 2013.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud-i. *Müsâmeratü’l Ahbâr*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara:Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Aksoy, Hasan. “Dursun Fakih”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10: 7-8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aksoy, Numan Durak. “Tarihsel Bakımdan Halifelik- Ortaya Çıkışı, Geçirdiği Aşamalar”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, 2/3 (2009): 213 – 226.
- Aktağ, Mustafa. *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1253) I*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

- Aktağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, Ankara: Tekin Yayınevi, 1979.
- Aktan, Ali. "Müstazî-Biemrillâh" İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:128-129. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Akyol, Edip. "Büveyhiler'in Bağdat Hâkimiyeti (334/945 – 447/1055)". *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(2018): 119-130.
- Akyol, Edip. "Selçukluların Hilafet'le İlk Teması ve Büveyhiler'le İlişkiler" *İSTEM*, 19 (2012): 237- 252.
- Akyürek, Yunus. "Cahiliye Dönemi Mekke Toplumunun Peygamber'in Nübüvvetine İlişkin İntibaları," *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2015): 55-72.
- Albakan, Bilal. "Ebû İshâk Şirâzî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:184-186. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Algar, Hamid. "Abdu'l-Hâlık Gucdüvanî" İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14:169-171. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Algar, Hamid. "Kazeruniyye", İçinde *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 25:146-148. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Algar, Hamid. "Necmeddîn-i Kübrâ" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32: 498-500. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyûb el-Ensârî" İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:123-125. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Alican, Mustafa. "Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî'nin Yükselişi ve Düşüşü" *International Journal of Social Science*, 29(2014): 237-259.
- Alican, Mustafa. "Selçuklu-Mervânî İlişkileri" *Turkish Studies* 8/11(2013)1-15.
- Alkan, Haluk. "Karşılaştırmalı Olarak İslâm Siyasi Düşüncesinde Otorite Kavramı". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.
- Alptekin, Coşkun. "Aksungur el-Porsukî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1989)2: 297.

- Alptekin, Coşkun. “Büyük Selçuklular”.İçinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 7:95-229.İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Alşan, Mehmet Hakan. *Melametiler- Horasan Erenleri*. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2006.
- Altın- Aydoğdu, Kader-Nazan “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesine Göre Yesevi Geleneğinin Hacı Bektaş-i Veli Tarafından Anadolu’ya Taşınması” *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 26(2022):67-86.
- Altın- Kömürcü, Kader - Elif “Türk Tarihinde Görülen Siyasi Evliliklere Bir Örnek: Levirat” *Turkish History*, 16/6(2021): 2157-2170
- Altınbaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Altınsapan, E. “Tarihsel Gelişim Sürecinde Eskişehir Bölgesindeki Ortaçağ Türk Yerleşimleri ve Yapısal Boyutu”. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1),(1999): 1-16.
- Anadol, C. *Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevilik*, İstanbul:1994
- Anili Kadı Burhaneddin Mesud, “Enisü’l Kulüb”, neşr:Fuat Köprülü, *Bellesten* 7/27 (1943): 483-485.
- Anonim, *Tarih-i Al-i Selçuk*, Tercüme Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkuner, Ankara: Atıf Yayınları, 2014.
- Apâk, Âdem. “Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/18, (2009).
- Apâk, Âdem. “Hz. Osman Dönemi Fetihler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9, (2010).
- Apâk, Adem. “İslâm Öncesi dönemde Mekke İdari Sistemi ve Siyasetin Oluşumu,” *U.Ü.İ.F Dergisi*, 1/1(2001): 177-194.
- Apaydın, Mehmet. “İmâmetin Kureş’e Ait Olduğuna Dair Hz. Peygamber’e İsnâd Edilen Rivâyetlerin Bütünsel Yaklaşım Yöntemiyle Tespiti” . *İlahiyat Akademi Dergisi*, 7/8 (2018):219-268.
- Arberry, A. J. “Kelabazi”. İçinde *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, 6:537-538. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1977.

- Arberry, A.J. “Tasavvuf”. Çeviren A.N. Öztürk. *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti Dergisi*, 4(1989): 145-176.
- Arıkan, Adem. “Büyük Selçuklular Döneminde Şîa”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Aritan, Ahmet Saim. “Sadreddin Konevî Zâviyesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı.7, (1997): 299-301
- Arpakuş, Sâfî. “Pîr”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34:272-273. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2007.
- Arslan, Esmâ. “Gazalının Devlet ve Yönetim Anlayışının Günümüz yönetim Süreçlerine Yansıması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2019.
- Arslan, Mahmut. “İslamda Devlet Düşüncesi ve Kutadgu Bilig”, *T.E.D* 13(1987): 67-108.
- Arslanoğlu, İbrahim. *Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayîleri*, İstanbul: Der Yayınları, 1992
- Artam, Goncagül. *Osmanlı Devleti’nde Mevlevî Tarikatı’nın Klasik Öncesi Dönem (13-17. Yüzyılları)*, İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2007.
- Aruçi, Muhammed. “İsmâil b. Abdurrahman es-Sâbûnî”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35:359-360. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Aslanbay, Muhiddin. *Seyyid Battal Gazi*, Eskişehir: Kardeşler Matbaası, 1953.
- Aşık Paşa, *Garip-name 1/1*, Hazırlayan Kemal Yavuz, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000.
- Aşıkpaşazâde, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, Çeviren Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç, İstanbul: Mas Matbacılık, 2003.
- Aşıkpaşazâde, *Osmanoğulları’nın Tarihi: Tevârîh-i Âl-i Osmân* Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010.
- Atalay, Besim. *Bektaşilik ve Edebiyatı*, Çeviren Vedat Atilla, İstanbul: Ant Yayınları, 1991.
- Atay, Hüseyin. *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Ateş, Ahmed. “Gazali’nin Batınilerin Belini Kıran Delilleri, Kıtabu’l Kavasım el-Batiniyye”. *AÜİF Dergisi*, III/I-II, (1954): 23-54.

- Ateş, Ahmet.(1979). “Muhyi-d-din Arabî”, İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 8:533-541, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1979.
- Ateş, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayatı Eserleri ve Mektupları*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1970.
- Ateş, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2004.
- Atık, Kayhan. “Ahilik ve Siyaset”, *Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2011): 57-73.
- Attâr, Feridüddîn-i. *İlâhinâme*, Neşreden A. Gölpınarlı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Attâr, Feridüddîn. *Tezkiretü'l Evliyâ*, Çeviren Süleyman Uludağ, İstanbul: Semerkan Yayınları,2013.
- Attâr, Feridüddîn. *Tezkiretü'l Evliyâ*, Gelenek Yayıncılık, 2017.
- Attâr, Feridüddîn. *Tezkiretü'l Evliyâ*, Hazırlayan Süleyman Uludağ, Bursa: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Avcı, Casim. “Sugür” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,37:473-474. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Avcı, Kasım. “Hilafet”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17: 546-553.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1993.
- Ay, Resul “Tasavvufî Hayat ve Tarikatlar”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Donemi Uygarlığı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,2006.
- Ay, Resul. “Ahmet Yaşar Ocak’ın Çalışmalarında Anadolu’da İslâmî Farklılaşmanın Meslekten Temsilcileri: ‘Marjinal Sufiler’, ‘Zındıklar’, ‘Mülhidler” *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 103 (2022):69-86.
- AY, Resul. “Anadolu’da İslâm veya İslamlaşma Konulu Çalışmaların Dünü Bugünü: Genel Yaklaşım, Kavramlar ve Tartışmalar”, *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri*. ed. Mehmet Ali Hacıgökmen vd. (Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2020) 241-253.
- Ay, Resul. *Anadolu’da Derviş ve Tophum (13-15. Yüzyıllar)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

- Ayaz, Fatih Yahya. “Üstâdüddâr” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42:393-395. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2012.
- Aybakan, Bilal “Selçuklular Döneminde Fıkhnın Gelişimi: Şafî Mezhebi Çerçevesinde”, *Selçuklularda Bilim ve Düşünce Sempozyumu*, (Konya 2013): 227-238.
- Aybakan, Bilal. “Selçuklular Döneminde Fıkhnın Gelişimi: Şafî Mezhebi Çerçevesinde”, İçinde *Selçuklularda Bilim ve Düşünce Sempozyonu*, I, Konya: 2013.
- Aydın, Rabia. “Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci” *Marifetname* 10/2 (2023), 761-773.
- Aydın, Yeliz. “Horasan ve Irak Selçuklu devletleri-Abbasî hilafeti ilişkileri (429-590/1038-1194)” . Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2018.
- Aygül-Azamat, Hüseyin-Nihat. “Emir Sultan” İçinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 11:146-148. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Aytepe, Oğuz. “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29/30, (2002):15-29.
- Azamat, Nihat. “Evhadüddîn-İ Kirmânî” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 518-520. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1995.
- Azamat, Nihat. “Kalenderîyye”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:253-256. İstanbul: Diyanet İslam Yayınevi, 2001.
- Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklular ile ilgili bölümler (H. 430-538= 1038/1039-1143-1144)*, (Nşr. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.
- Azimli, Mehmet. “Abbasiler Dönemi Türklerden Oluşturulan Özel Ordu ve Aile İlişkileri”. *Maarife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2/1(2010): 157-163.
- Azimli, Mehmet. *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, Ankara: 2004.
- Babinger- Köprülü, F.-Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, İstanbul: İnsan Yayınları,1996.
- Babinger-Huart, F.-Cl., "Kalenderiye". İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 6:128. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi.
- Babür, Mehtap. “Selçuklu-Mervanî İlişkileri (429-486/1038-1093)”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi , Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

- Bağcı, Büşra, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Kalenderî Gruplar”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/II, Aralık 2020: 240-252.
- Bahadır, Gürhan. “Dokuzuncu Ve Onuncu Yüzyılda Bizans-Abbasi Sınırı”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28/46 (2009): 163-178.
- Bahadır, Gürhan. “Ortaçağ Anadolu’sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması (636-1100)”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/16 (2011):113-126
- Baharlı, Nihad Sami *Resimli Türk Edebiyatı Takvimi I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi,1983.
- Bakıcıoğlu, Tahir Harimi. *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, İstanbul:1940.
- Bakkal, Ali. “Ebû Bekir’in Halîfe Seçilmesinde “İmamlar Kureyş'tendir” Hadîsinin Rolü Üzerine”. *İstem*, 3/6(2005): 87 – 104.
- Balaban, Semih. “Emevîler Ve Abbasîler Devrinde Tarsus (Kadı Tarsusî’nin Siyeru’s-Sugur’una Göre)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,2019.
- Balcı, İsrail. “İmamlar/Halifeler Kureyş’tendir İddiasının Kritiği”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(2016):5-31.
- Baltacı, Halil. *Necmeddin Dâye Razî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Barkan, Ömer Lütfi “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler” *İnsan ve İnsan Dergisi*, 5/ (2015): 13.
- Barkan, Ömer Lütfi. “İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri” *Tasavvuf Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2003.
- Barkan, Ömer Lütfü. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Olarak Vakıflar ve Temlikler: I, İstila Devrinde Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, II, (1942):287.
- Barthold - Köprülü, W- M.Fuad, *İslam Medeniyetleri Tarihi*,Ankara: 1984.
- Barthold, W. *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çeviren Mehmet Fuat Köprülü, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004.

- Barthold, W. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Çeviren Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- Barthold, W. *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Çeviren Hüseyin Dağ, Ankara: Çağlar Yayınları, 2004.
- Bayat, F. “İmaduddin Zengi ve Musul Atabeyliği”. *İçinde Türkler Ansiklopedisi*, 4:814-824. Ankara: YTY, 2002.
- Bayat, Fuzulî. “Bektaşîyye Tarikatının Şekillenmesinde Yeseviyye ve Safaviyye’nin Yeri”. *Alevilik*, Hazırlayan İ.Engin-H.Engin, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Bayladı, Derman. *Dinler Kavşağı Anadolu*, İstanbul: Say Yayınları, 1998.
- Bayram Mikail. “Baba İshak Harekatının Gerçek Sebebi ve Ahî Evren ile İlgisi”, *D.D.* 17/2(1979):69-78.
- Bayram, Mikail. “Ahi Evre’nin Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tespiti”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12 (1982):521-540.
- Bayram, Mikail. “Anadolu Ahiliğini Teşekkülündeki Rolü Açısından Fütüvvet Hareketi ve Tarihi”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi*, 1 (2016):55-63.
- Bayram, Mikail. “Anadolu Selçuklu Döneminde Evhadî Dervişleri”, *İçinde Türkler Ansiklopedisi*, 21:320-327. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Bayram, Mikail. “Danişment Oğulları’nın Dini ve Milli Siyaseti”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18 (2015).
- Bayram, Mikail. “İshak Hareketinin Geçek Sebebi ve Ahi Evren ile İlgisi”, *D.D. XV III/2*, (1979):69-78.
- Bayram, Mikail. “Sadru’d-din Konevi ile Ahi Evran Şeyh Nasiru’din Mahmud’un Mektuplaşması”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1983):51-75.
- Bayram, Mikail. “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları”, *Tarih Araştırmalar Dergisi*, I(1994):72 92
- Bayram, Mikail. “Selçuklular Zamanında Kalenderler ve Ahiler Arasındaki İlişkiler,” *İçinde III. Uluslararası Ahi Kültürü Sempozyumu*, 1-8. Kayseri, 2004.
- Bayram, Mikail. “Uç Beyi Mehmet Bey Kimdir” *İçinde Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, I, 155-162. Konya: 2001.

- Bayram, Mikail. *Ahi Evran-Mevlâna Mücadelesi*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2012.
- Bayram, Mikail. *Ahi Evren ve Ahilik Teşkilatının Kuruluşu*, İstanbul: Damla Matbacılık, 1991.
- Bayram, Mikail. *Anadolu Selçuklu Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütün Kurucusu Fatma bacı Kimdir?*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981.
- Bayram, Mikail. *Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar*, Konya: Kömen Yayınları, 2003.
- Bayram, Mikail. *Bacıyan-ı Rum (Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, Konya: Gümüş Matbaası, 1987.
- Bayram, Mikail. *Destursuz Bağdan Üzümler Yiyenler*, Konya: Kömen Yayınları, 2004.
- Bayram, Mikail. *Sadru'd-Din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012.
- Bayram, Mikail. *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Konya: Nüve Kültür Merkezi, 2005.
- Bayram, Mikail. *Şeyh Evhadü'd-Din Hamid El-Kirmânî ve Evhadiyye Hareketi*, İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2019.
- Bayram, Mikail. *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Konya: Kardelen Yayınları, 2008.
- Bayram, Mikail. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya: Kömen Yayınları, 2005.
- Bayram, Mikail. "Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) ve Fatma Bacı". *İçinde Türkler Ansiklopedisi*, 6: 365-377. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Bayram, Sadi. "Amasya-Taşova-Alparslan Beldesi Seyyid Nureddin Alparslan er-Rufâî'nin 655 H./1257 M. Tarihli Arapça Vakfıyesi Tercümesi ile 996 H./1588 M. Tarihli Seyyid Fettah Velî Silsilenâmesi", *VD*, XXIII (1994): 31-74.
- Benras, Mahmoud. "İbadiyye Mezhebi ve Gizlilik Düşüncesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2022):511-529.

- Bezer, Gülay Öğün. “Ukayliler” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42:59-61. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Bilgin, Orhan. “Fahreddin-i Irakî” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:84-86.İstanbul: Diyanet İslam Yayınevi,1995.
- Bilgin, Orhan. “Fahreddîn-i Irâkî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:84-86.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995.
- Bilinir, Sedat. “ Mirdâsî Devleti’nin Büyük Selçuklu Devleti’ne Tâbi Hale Getirilmesi Sürecinde Bölgedeki Türkmen Faaliyetleri”. *Asia Minor Studies*, 5/10(2017): 40-59.
- Bilinir, Sedat. “Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Sugûr Eş-Şam Sınır Hattının Halep’e Gerileme Süreci ve Türklerin Bölgedeki Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3/6(2016):17-34.
- Binder, Leonard. “Gazali” İçinde *İslâm Düşüncesi Tarihi*, 2:412. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- Birdoğan, Nejat. *Şah İsmail Hatai, Yaşamı Yapıtları*, İstanbul :Kaynak Yayınları, 2001.
- Birişik, Abdülhamit. “Hasan-ı Basrî”.İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16:301 -303. İstanbul: TDV Yayınları,1997.
- Bitlisi, Şeref Han b. Şemseddin. *Şerefname I, (Kürt Tarihi)*, Çeviren Abdullah Yegin, İstanbul: Nubihar Yayınları, 2018.
- Bolat, Ali. “Tasavvufun Doğuşu” (Ed. Kadir Özköse), *Tasavvuf El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yay, 2015.
- Bolat, Ali. *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melametilik*, 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Boratav, Petev N. “Battal”, İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 2:344-351. İstanbul: 1979.
- Bowen, Harold. “Bazı Erken Dönem Selçuklu Vezirleri Hakkında Notlar” *Tarih Okulu*, 8(Eylül-Aralık 2010):141-149.
- Bozkurt, Seval Günbal. “Firdevsü’l-Mürşidiyye’nin Tasavvuf Literatürü Açısından Önem” *İran Çalışmaları Dergisi*, 6/2, (2022):385-387.
- Brockelmann, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Çeviren Neşet Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.

- Budak, Abdulhamit. “Halvetî Tarikatının Osmanlı Toplum Yapısıyla Sosyo-Politik Ve Kültürel Etkileşimi (XV. Yüzyıl Amasya Şehri Örneği)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Bundârî, El Feth b. Ali b. Muhammed el. *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Ankara: TTK,1999.
- Burgazî, Yahya b. Halil b. Çoban, “Fütüvvetname”, Çeviren Abdalbaki Gölpınarlı, *İFM*, 15/1-4, (1953-1954):121.
- Büyükkörükçü, Tahir. *Hakiki Vecesiyle Mevlâna ve Mesnevi*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1997.
- Cahen, C. "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", (nşr.İ. Kayaoğlu) *A.Ü.İ.F.D.*, 18.(1972):195.
- Cahen, C. "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri", Neşreden İ. Kayaoğlu) *A.Ü.İ.F.D.*, 18(1972): 194-195
- Cahen, Claude. “İlk Ahiler Hakkında”, Çeviren Mürsel Öztür, *Belleten*, 50/197(1986).
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çeviren Yıldır Moran, İstanbul: E Yayınları Tarih Dizisi, 1979.
- Cahen, Claude. *Türklerin Nasıl Müslüman Oldular*, Çeviren T. Andaç, N.Uğurlu, İstanbul: 2008.
- Câmî, Abdurrahmân. *Nefahatü'l Üns (Evliya Menkıbeleri)*. Salih Kitaplar, 2019.
- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-Üns* Çeviren Lami Çelebi, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Câmî, Abdurrahmân. *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi, Hazırlayan Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul: Marifet Yayınları, 2008.
- Can, Mustafa. “Hakîm Es-Semerkindî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:193-194. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997
- Can, Mustafa. “Hâkim rmerkindî”. İçindl *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 15: 193-194. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

- Can, Mustafa. “Sadreddin Konevî’nin Eserleri ve Kütüphanesi”, *SÜSAD*, 4(1989):113-127.
- Can, Şefik. *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri* (7. Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009.
- Canbolat, Mehmet. “vecd”, içinde *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. “İslam’da Tasavvuf”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, 2/ 7, (1987): 389.
- Cebecioğlu, Ethem. “Prof Nicholson’un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/, (1987): 387-406.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri & Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cevzî, Abdurrahman İbnü’l. *el-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Çeviren Ali Sevim, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Ceyhan, Semih “Şems-i Tebrîzî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:511-516. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010.
- Ceyhan, Semih. “Vecd”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 583-584. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ceylan, Semih. “Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Ceylan, Semih. *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Ceylan. Ömür, *Böyle Buyurdu Sûfî-Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.
- Chittick, William C. “Merkezi Nokta: İbnü’l Arabi Ekolünde Sadreddin Konevi’nin Rolü”, terc. Güçlü, Betül. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü’l Arabi Özel Sayısı-2), 10/23(2009): 669-684.
- Cook, Michael. “İslam’da Aktivizm Ve Quietizm: İlk Mürcie’nin Durumu” .Çeviren Sönmez Kutlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37:305-315
- Coşkun, Fahrettin. “Şeyh Evhadüddin Hamit el-Kirmanî’nin Menkıbeleri (İnceleme-Çeviri).” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

- Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî (Selçuklular)*, Çeviren Erkan Göksu, Tokat: Taşhan Kitap Yayınları, 2011.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî el. *El-Giyasi (İslam'da Başkanlık Sistemi)*. Çeviren Abdullah Ünal, İstanbul: Mevsimler Kitap, 2016.
- Çağatay, Neşet. "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", *Belleten*, 46/182(1982).
- Çağatay, Neşet. "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1952):61-68.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974-1997.
- Çağatay, Neşet. *Makaleler ve İncelemeler*, (Konya: Selçuklu Üniversitesi Yayınları, 1983).
- Çağrı, Mustafa. "Gazzalî" İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13:489-495. İstanbul: İSAM Yayınları, 1994.
- Çakmak, Muhammed. "Ahiliğin Dini-Tasavvufi Temelleri", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaların Sempozyumu I*, Kırşehir :Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürü Araştırma Merkezi Yayınları, 2005)
- Çakmak, Mustafa. "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velâyet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 21(2008).
- Çatak-Vural, Âdem-Ahmet. (2017). "Halife Nâsır Li-Dînillâh ve Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî İkilişinin Fütüvvet Teşkilatının Gelişimindeki Rolü, XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslâm Dünyasında Ahiliğin Temelleri". III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu 1-13.
- Çatak, Âdem. *Şihabeddin Sühreverdî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Anlayışı*. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Çavuş, Levent. "Kavramsal ve Tarihsel Açından 'Cahiliye'," *Milel ve Nihal*, 13/1(2016):44-69.
- Çelebi, Ahmet. "Abbasiler Devri" *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 3: 188. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.

- Çelebi, Elvan. *Menakıbu'l-Kutsiyye fî Menasıbu'l-Ünsiyye*. Hazırlayan İ. E. Erünsal, Ahmet Y.Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Çelebi, Evliya. *Günümüz Türkçesi'yle Evliya Çelebi Seyahatnamesi I-XII*. Hazırlayan Seyid Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Çelebi, Şevki, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, Haz. Fatih Bayram, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Çelebi, Ulu Ârif. *Ulu Ârif Çelebi Divanı*. Çeviren İbrahim Kunt-Mehmet Vanlıoğlu, Konya: Kültür Yayınları, 2013.
- Çelik, Rıfat İlhan. “Ahiliğin Temellerinden İki Önemli Şahsiyet: Şeyh Sühreverdî ve Alâüddin Keykubad’ın Füyûvvet Teşkilatına Giriş”. İçinde *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu*, (19-20Eylül):165-179 Ahi Evran Üniversitesi, 2012
- Çelik, Rıfat İlhan. “Halife Nasır Li-dinillah’ın Fütüvvet Faaliyetleri ve Sultan I. İzzeddîn Keykâvus”. *Tarihçi*, 2 /1, (2022): 83-99.
- Çelik, Rıfat İlhan. “Halife Nasır Li-dinillah’ın Fütüvvet Faaliyetleri ve Sultan I. İzzeddîn Keykâvus”, *Tarihçi* 2/ 1 (2022):93-94.
- Çelik, Rıfat İlhan. “XII. ve XIII. Yüzyıllarda Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Uyguladıkları Ekonomik Politikalar ve Bunların Ahiliğin Gelişimine Etkileri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8, Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa’ya Armağan: 2374-2402.
- Çetin, Osman. “Horasan”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18:240.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Çetin, Osman. *Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, İstanbul: Marifet Yayınları,1990.
- Çiftçioğlu, İsmail. “Türkiye Selçuklu Devleti İktisat Tarihine Genel Bir Bakış”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1998): 137-146.
- Çolak, Rıdvan. “Selçuklular Döneminde Mevlâna Ailesinin Devlet Bürokratları ile İlişkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Çubukçu, Asri. “Habîb b. Mesleme” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14:372-373. İstanbul: TDV Yayınları,1996.

- Çubukçu, İbrahim Agah. “Gazali ve Siyaset”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1961):121-180.
- Daftary, Farhan, *İsmaililer*, Çeviren Erdal Toprak, Ankara: Doruk Yayınları, 2002.
- Danişmen Gazi, *Danişmen Gazi Destanı*, Hazırlayan Necati Demir, Ankara: Hece Yayınları, 2006.
- Dayandı, Ahmet. “Alparslan Zamanında Büyük Selçuklu Devletinin Dini Siyaseti”.Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.
- Dâye, Necmeddin-i. *İrşâdü'l- mürid ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l -'ibad (Sufi Diliyle Siyaset)* Çeviren Kasım B. Mahmûd Karahisârî, İstanbul: İslam Medeniyeti Araştırmaları, 2010.
- Dâye, Necmeddîn-i. *Sufi Diliyle Siyaset*, Çeviren Kasım B. Mahmûd Karahisârî, İstanbul: Şenyıldız Matbaacılık, 2019.
- Decei, Aurel. “Le Probleme de la Colonisation des Turcs Sel- djoulüdes dans la Dobroudja au XIIIe siecle”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (1968);85.
- Değirmençay, Veyis. *Kâni 'î-yi Tûsî ve Kelîle ve Dimne'sinde II.İzzeddin Keykavus'a Methiyeleri*. Erzurum: Atatürk Kültür Merkezleri Yayınları, 2020.
- Demil, Emine. “Peygamber'in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivayetler”.Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017.
- Demir, Ahmed. “Anadolu Selçuklu Döneminde Fütüvvet ve Ahilik, ”Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Demirci, Muhsin. “Ebû Abdurrahman es-Sülemî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994)10:87.
- Demirci, Mehmet. “Ahilikteki Fütüvvet Ahlakı”, I. *Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Demirci, Mehmet.“Müslüman Türklerde Tasavvuf” İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 5:489. Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Demirci, Mustafa. “Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî ve Selçuklu Dinî Siyasetindeki Yeri”. *SUTAD* 46(2019):221-239

- Demirli, Ekrem. “Sadreddin Konevî’nin Tanrı Anlayışı”, *Sadreddin Konevî Sempozyumu 27 Kasım 2004: Bildiriler* (haz. Mehmet Birkul), (Konya: **Konya** Büyükşehir Belediyesi Yay. 2005): 48-73.
- Demirli, Ekrem. “Sadreddin Konevî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35:420-425.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2008.
- Demirli, Ekrem. “Vahdet-i Vücûd”.İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42:431-435. İstanbul: TDV Yayınları,2012.
- Demirli, Ekrem. “Vahted-i Vücut”. İçinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*,42: 431-435. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Demirli, Ekrem. *Sadreddin Konevî*, İstanbul: İsam Yayınları, 2010.
- Demirli, Ekrem. *Şair Sûfîler-Mevlâna, Yunus ve Niyazi-i Mısrîn Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Sufi Kitap, 2018.
- Demirpolat-Akça, Anzavur-Gürsoy. “Ahilik ve Türk Sosyal-Kültürel Hayatına Katkıları”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15/ (2004):356.
- Demirtaş- Kamiloğlu, Yavuz -Ramazan. “Tasavvufi Kurumların Fonksiyonları ve Türk Musikisine Katkıları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2) (2017): 199-214
- Denkhalbant, Ayşe. “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37:51-53. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü’ş-Şuarâ)*, Çeviren Necati Lugal, İstanbul: Pinhan Yayıncılık,2011.
- Doğan, Hüseyin. *Horasan ve Maverâünnehir’de Ilımlı Bir İslam Politikası Kerrâmî Söylem ve Yansımaları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bayın Yayınları, 1989.
- Doğrul, O. R. *İslamiyet’in Geliştirdiği Tasavvuf*, İstanbul.
- Doğrul, Ömer Rıza, *İslâm Tarihinde ilk Melâmet; Melamete Ait En Eski Vesikanın Tercümesi*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1950.
- Duman, Ali “İslam Hukukuna Göre Siyasi Fikir Hürriyeti”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

- Duman, Ali. “İslam Amme Hukuku Tarihinde Bir Dönüm Noktası: Sakifetu Beni Saide”, *Ekev Akademi Dergisi*, 8/21 (2004), 141-152.
- Duran, Hamiye *Velâyetnâme*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- E- Sadrî, Şeyh Musa. *Regayibü'l Menakıb-Sadreddin Konevi'nin Menkıbeleri*, İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- Ebû Abdullah Muhammed el-Azimî, *Azimî Tarihi-Selçuklular İlgili Bölümler (H..430-538=1038-/39-11143/44)*, çev.Ali Sevim, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988),
- Ebû Hafs Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları Avarifu'l Mearif Tercümesi*, Çeviren H.Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz, İstanbul: İslam Mecmuası- Vefa Yayıncılık, 1990.
- Ebû Hafs Şehabeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l Maârif*, çev. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2021.
- Ebu Hamid Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din I*, Çeviren Ahmet Serdaroğlu, İstanbul: 1975.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye (Mezhepler Tarihi)*, Çeviren Sıbğatullah Kaya, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- Ebû'l Hayr-ı Rumi, *Saltuknâme (Saltık Gazi Destanı) I,II,III*, İstanbul: Alioğlu Yayınevi, 2003
- Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Tarihi I-II*, Çeviren Ömer Rıza Doğru, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Ed-Dîb, Abdülazim Mahmûd. “Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,8:141-144.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Ed-Dib, Abdülazîm Mahmûd. “İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,8:141-144. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Edis, Mustafa Salih. “Kerrâmiyye'nin Kelâmî Ve Fıkhî Meselelere Yaklaşımı”, *Journal of Analytic Divinity* 3/2(2019):1-23.
- Efendioğlu, M. Besim İsmail. “Şah İsmail Hatai Şiirlerinde Tarikat ve Ahlakî Değerler Eğitimi” *Dini Araştırmalar*, 12/33 (2009):296-297.

- Efendioğlu, Mehmet. “sahâbe”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, , 35:491-500. İstanbul: TDV Yayınları,2008.
- Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî el-‘Ârifî (761/1360), *Menâkibü’l-‘Ârifîn*, ÇevirenTahsin Yazıcı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Eflâkî, Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî el-‘Ârifî (761/1360), *Menâkibü’l-‘Ârifîn*, I. II., Çeviren Tahsin Yazıcı, İstanbul: Hürriyet Yayınları,1973.
- El Hüseyinî, Şadrüddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali , *Ahbarüd Devleti’s- Selçukkiye*, Çeviren Necati Lugal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- El Mesudî, Ebu’l Hasan Ali b. Hüseyin. *Muruc Ez Zeheb*, Çeviren Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- el-Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî (Selçuklular)*, Ter: Erkan Göksu, (Tokat: Taşhan Kitap Yayınları,2011)
- el-Yezdî, Muhammed b. Abdullah. *el-Ureda fi’l-Hikâyeti’s-Selçûkiyye*, Çevirmen Mehmet Çalışkan, İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Emen, Huriye. “Eskişehir’de Manevi Kültür Müesseseleri: Şeyh Şehâbeddin (Sühreverdî) Zaviyesi”. *Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi*, 2021/3, 22.
- Engin, Rıdvan. “Nizamülmülk’ün Devlet Yönetimine İlişkin Görüşleri: Siyasetname Özelinde Bir Değerlendirme”. *Ombudsman Akademik*, 19(2024): 137-160.
- Er Rifâî, Ahmed, *Ahmed er-Rifai Menkıbeleri*, Tercüme Nurettin Bayburtlugil-Necdet Tosun, İstanbul: Semerkat Yayınları, 2014.
- er-Râvendî. Muhammed b. Ali b. Süleyman ,*Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr* , çev. Ahmet Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960.
- er-Râvendî. Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr* , çev. Ahmet Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.
- Eraslan, Fatma. “Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu Abbasi İlişkileri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Eraslan, Kemal. “Ahmed Yesevi”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 159-161. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

- Eraslan, Kemal. “Ahmet Yesevî” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 159-161. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Eraslan, Kemal. *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004.
- Erdem, Erol. “Kerrâmiyye Mezhebi ve İtikadi Görüşleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Erdem, İlhan. “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33 (2003) 49-67.
- Erdem, İlhan. “Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Erdoğan, M. Akif. “Murad Çelebi Defteri: 1483 Karaman Vilayetinde Vakıflar-1”. *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 18/1 (2003):119-160.
- Ergin, O. “Sadrü’-d-din al Konevî ve Eserleri” *Şarkiyat Mecmuası*, II(1958): 82-83.
- Ergin, Osman Nuri. *Türk Maarif Tarihi I*, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Erkoç, Murat. “Selçuklu Devleti İle Büveyhi Devleti Arasında Yaşanan İktidar Mücadelesinin Bağdat’ta Yasayan Sünnilerin Ve Şiilerin Üzerine Etkisi” *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/2(2020):595-611.
- Erkoçoğlu, F. “Emevîler Döneminde Beşerî Bilimler”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/3(2019): 49-60.
- Erol, Ali. “Azerbeycan Şiir Dilinin Gelişmesinde Hatai’nin Oynadığı Rol”, içinde *I. Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri*, (9-11 Ekim 2003, Ankara 2004.
- Eröz, Mehmet. *Eski Türk Dini ve Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.

- Eröz, Mehmet. *Türkiye’de Alevilik Bektaşılık*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Ersöz, Muhammed, “Kur’ân’ın Dil Yapısı ve Kur’ân Kavramlarının Terimleşmesi”.
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Ertuğrul, Ali. “Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed’in el-Veledü’ş-Şefik ve’l-Hâfidü’l-Halîk’i”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2009.
- Ertuğrul, Ali. “Bir Kaynak Olarak Nizâmü’l-Mülk’ün Siyasetnamesi” İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 5:271-278. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Ertuğrul, Ali. “Kadı Ahmed en-Nigidî el-Veledü’ş-Şefik ve Hafidü’l-Hâlik”.
Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2009.
- Es Sülemî, Abdurrahman, *İlk Zahid ve Sufiler Tabakatü’s Suffiye*, Çeviren Abdurrezzak Tek, İstanbul, Bursa Akademisi 2018.
- Es Sülemî, Ebu Abdîr Rahman Muhammed İbn el-Hüseyin. *Tasavvufta Fütüvvet*, Çeviren Süleyman Ateş, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Es- Semerkândî, Ebu’l Kasım. *es-Sevadül Azam Tercümesi*, Çeviren Talha Alp, İstanbul: Yasin Yayınevi, 2012.
- Es-Serrâc, Muhammed b. Ali b. *Tuffâhu’l- Ervâh ve Miftâhu’l-İrbâh (Ruhların Meyvesi ve Kazancın Anahtarı)*, Çeviren Nejdît Gürkan, Mehmet Necmettin Bardakçı, Mehmet Saffet Sarıkaya, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Es-Sülemî, Ebû Abdurrahman. *Kitabü’l-Fütüvve / Fütüvvet Erdemleri: Fütüvvet Ehlinin Ahlakı ve Yolu*, Çeviren Selim Güzel, İstanbul: İber Yayınları, 2024.
- es-Şehristani, Muhammed. *Kitâbu’l-Milel ve’n-Nihal*, Çeviren: Mehmet Dalkılıç, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017
- Esen, Muammer. *Kelam Tarihi-Kelam Ekolleri ve Görüşleri*, Ankara, İlahiyat Yayınevi, 2013.
- Eser, Mithat. “Hz. Peygamber’in Zulmü Engelleme Amaçlı Hılfu’l Fudûl’a Katılması”
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/2(2009): 311-329.
- Eskikurt, Adnan. *Musul Atabegliği*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.

- et-Tûsî, Ebu Nasr Serrâc. *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, Haz: H. Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016)
- Et-Tûsî, Ebu Nasr Serrâc. *el-Lüma, İslam Tasavvufu*, Hazırlayan H. Kâmil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yay, 1996.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli*, İstanbul: Özgür Yayınevi, 1992.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Hacı Bektaş Veli*, İstanbul: Özgür Yayıncılık, 2012.
- Fârisî, Hatîb-i Menâkıb-ı Cemâl al-Dîn-i Sâvî, Çeviren T. Yazıcı, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1972.
- Faroghî, Suraiya. *Anadolu'da Bektaşilik*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2016).
- Feridun bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Sipehsâlâr -Mevlânâ ve Etrafindakiler*, Çeviren Tahsin Yazıcı, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021.
- Fığlalı, R. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, İstanbul: Selçuk Yayınları, 1994.
- Fırat, M.Ş. *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara: 1961.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman. *Mevlânâ Celâleddin* (2. Baskı), Çeviren Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Galstyan, A. G. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çeviren İlyas Kamalov, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed-i. *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn IV*, Çeviren Mehmed A. Müftüoğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 2007.
- Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed. *İktidarda Orta Yol* (Cal-İktışad fi'l İtikad), Çeviren Kemal Işık, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Gazzâlî, İmam-ı. *Nasihatü'l-Mülûk (Mülkün Sultanlarına)*. Çeviren Osman Şekerci, İstanbul: Büyüyen Ay, 2020.
- Genç, Süleyman. "Selçuklu Tarihinde İbrahim Yınal İsyanı Ve Onun Fatımi Arkaplanı", *DEÜİFD*, 31(2010):9-48.

- Genç, Süleyman, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri”, İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 4:643- 658. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Genç, Süleyman. “Fatımi Abbasi-Selçuklu Münasabetleri ve Besasiri İsyanı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı,1995.
- Genç, Süleyman. “H.V/M. XI. Asırda Ehl-i Sünnet’ in Yeniden Yükselişi: Süreç, Kurum ve Şahsiyetler Üzerine Bir İnceleme”, *DEÜİFD*, 25(2007):271-330.
- Gibb, Hamilton A. R. *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, Çeviren Atilla Özkök, Kadir Durak, İstanbul:Kitabevi Yayınları, 1991.
- Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çeviren Azer Yanan, Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, İstanbul: Onur Yayınları, 2018.
- Göçek Abdal, *Otman Baba Velayetnamesi Velayetname-i Şahi Gö’çek Abdal*, Çeviren Şevki Koca, İstanbul: Bektaşî Kültür Derneği, 2002.
- Gökbuluk, Süleyman. “Necmeddîn Kübrâ ve Kübrevîlik” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2009.
- Gökbulut, Süleyman. “Tasavvuf Tarihinde Cüneydî Çizgi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/36(2012): 169-200.
- Gökbulut, Süleyman. *Necmeddin-i Kübra, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2023.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Haydârîlik" İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 19:104. Ankara: 1971.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. “Kalenderiye”. İçinde *Türkler Ansiklopedisi*. 21:157-161. Ankara: Milli Eğitim Yayınevi,1974.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11(1-4): 82.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. “Mevlevîlik”, İçinde *Türkiye İslam Ansiklopedisi*, 8: 168.İstanbul: Milli EğitimYayınevi,

- Gölpınarlı, Abdülbaki. *100 Soruda Tasavvuf*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Akademik Yayınları, 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Melamilik ve Melamiler*. İstanbul: Devlet Matbaası.1931.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna Celaleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1999.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1953.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi,2006.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Tasavvuf*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2012.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi 1997.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: Remzi Kitabevi,1961.
- Görgün, Tahsin. "Hasan-ı Basrî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16:293-301. İstanbul: TDV Yayınları,1997.
- Göyünç, Nejat. "Mevlevilik ve Sosyal Hayat", *II. Uluslararası Mevlânâ Kongresi*, Konya, 1990
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu* (5. Baskı), Çeviren Reşat Uzmen, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.
- Gül, Kemal Vehbi. *Anadolu'nun Türkleştirmesi ve İslamlaştırması*, İstanbul: Toker Yayınları, 1996.
- Gülerer, Salih. *Hacım Sultan ve Menâkıbnâmesi*, İstanbul: Gülmat Matbacılık, 2014.
- Gülten, Sadullah. "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/52(2012),:36-51.
- Gümüştekin, İbrahim Halil. "Hz. Peygamber (Sav) Döneminde Ekonomik Hayat". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Günaltay, M. Şemseddin."Abbas Oğulları İmparatorluğun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü". *Belleken*, 3/23-24 (1942): 202-203;

- Günaltay, M.Ş. “Selçuklular Horasan’a İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durumu”, *Belleten*, VII/25(1943):59-99.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, Ankara: İnsan Yayınları, 1999.
- Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Ankara: Seha Neşriyat.
- Gündüz, Şinasi, “Başkaldırı Geleneği Ve Heterodoksi” *BİLİMNAME* ,6/3 (2004): 75-85.
- Gündüz, Tufan. “Şah İsmail” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010) 38: 253-255.
- Gündüz, Tufan. *Bozkırın Efendileri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009.
- Güner, Ahmet. “Ebû Kâlicâr” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:171-172. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Güner, Ahmet. “Tarikat”. *Tarikat Ansiklopedisi*, Ankara: Milliyet Yayınları, 1991.
- Güner, Ahmet. *Büveyhilerin Şii-Sünni Siyaseti*, İzmir: Tibyan Yayıncılık, 1999.
- Güngör, Erol. *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ankara: Yer-Su Yayıncılık, 2018.
- Günler, Mevlüt. “Müslim b. Kureyş Dönemi Selçuklu-Ukaylî İlişkileri”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44(2020):237-251.
- Gürbüz, Osman. “Boğa El-Kebîr’in Ermeniyeye Seferi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, 22(2003): 233-250.
- Güzel, Abdurrahman. *Abdal Mûsa Velayetnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybi) Menakıbnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Güzel, Abdurrahman. “Hacı Bektaş Veli, Bektaşiliğin Gelişmesi ve Türk Kültürü”. *B.T.T.D.*, 29/ (1987):58.
- Güzel, Abdurrahman. *Ahmed Yesevi’nin Fakırnamesi Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Öncü Kitapevi, 2007.
- Güzel, Ahmet. *Battal Gazi Tarihi-Edebî-Menkıbevi Kişiliği*, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2012.
- Güzel, Fatih. “Selçuklulara Başkaldıran İlk Halife: Müsterşid Billah (512-529/1118-1135)”. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/4(2019): 3134-3151.
- Güzel, Ahmet. *Aşkın Simurgu Mevlâna Celâleddin*, Konya: Rumî Yayınları, 2007.

- Hacı Bektâş-ı Veli, *Makalat*, Hazırlayan Ali Yılmaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalat*, Hazırlayan Esad Çoşan-Hüseyin Özbay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Hacı Bektaş-i Veli, *Vilâyet-Nâme*, Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2019.
- Hacıgökmen, M.A. Anadolu Selçukları Zamanında, Sadreddin Konevî'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10: 39-49
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “I. Alâeddin Keykubad Dönemi Emirlerinden Atabey Bedreddin Gühertaş”, *AÜDTCVF, Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX/50, (2011): 126.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. “Menakıb-ı Şeyh Evhadü’ d-Din-i Kirmanî’de Geçen Selçuklu Tarihi ile ilgili Bilgiler ve Değerlendirmesi”, *Tarih Araştırmalar Dergisi*, 58 (2025):549-551
- Halaçoğlu, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmânlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Halıcı, Fevzi. “Çevgân”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8: 294. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Halikarnas Balıkcısı, *Anadolu Tanrıları*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2010.
- Hamdullah Muhammed, *İslam Peygamberi II*, Çeviren M.S. Mutlu, İstanbul: İrfan Yayınları, 1990-1972.
- Hamîdullah, Muhammed. “Hilfû’l-Fudûl” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18: 31-32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Hammer, V. *Osmanlı Tarihi I.*, Çevrilen M. Çevik, E. Kılıç, İstanbul: 1989.
- Han, Muhammed Kameruddin. “Maverdi”. İçinde, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Çeviren Yusuf Ziya Cömert, I: 895-911. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Harman, Ömer Faruk. “Şehristânî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38: 467-468. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

- Hartmann, Angelika. “Muktedî-Biemrillâh” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31:142-143. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Hartmann, Angelika. “Nâsır-Lidînillâh” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:399-402. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Hasan, İbrahim Hasan. *Siyasi-Dini-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi I*, Çeviren İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.
- Hasırcı- Tekin, Nazım -Alaattin. “İmâmü’l-Haremeyn El-Cüveynî’nin Mantıkî Kıyasa Yönelik Eleştirileri” .*Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2019):22-29.
- Hasluck, F. W. *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık ve İslam I*. Çeviren Timuçin Binder, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Hassan. M. Rükneddin. “Nizâmülmülk”. İçinde *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Cilt: 2, Çeviren Yusuf Ziya Cömert, İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- Hatiboğlu, Mehmed Said. “İslâm’da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1978): 121-213.
- Haykıran, Kemal Ramazan. *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- Haykıran, Kemal Ramazan. *Moğollar ve Mevlânâ*, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015.
- Haykıran, Kemal Ramazan. *Suyu Aşan Kılıçlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.
- Hazînî, *Cevâhirü’l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr*, Hazırlayan Civan Okuyucu-Mücahit Kaçar, İstanbul: Büyüyen Ay, 2014.
- Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi II*, Çeviren Salih Tuğ, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çeviren Salih Tuğ, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Hodgson, M.G.S. *İslam’ın Serüveni*, Cilt: 2, Çeviren Alp Eker, Mutlu Bozkurt, Birol Çetinkaya, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

- Holt-Lambton-Lewis, P.M- A.K.S.- B. *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti IV*, Çeviren Hamdi Akkaş, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- Hotl, P.M. *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, Çeviren Özden Ankan, İstanbul: 1999.
- Huart, Clement. *Arab ve İslam Edebiyatı*, İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 1971.
- Hulvî, Cemâleddin Mahmud. *Lemezât-ı Hulvî ez-Lemâ'at-ı Ulvî (Ağız Tadı)II*, Hazırlayan Mehmed Serhan Tayşi, İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, 1980.
- Hüsameddin, Abdî-Zade Hüseyin. *Amasya Tarihi I. II. III. IV. Amasya. Amasya Belediyesi Kültür Yayınları*, 2008.
- İrâkî, Fahreddîn-i. *Lemaât (Aşk Metafizigi)*, Çeviren Ercan Alkan, İstanbul: Hayykitap, 2012.
- İrâkî, Fahreddîn-i. *Parıltılar- Lemaât*, Çeviren Saffet Yetkin, İstanbul: Büyüyenay, 2021.
- İrâkî, Fahreddîn-i. *Uşşaknâme*, Çeviren Gökhan Çetinkaya, İstanbul: Büyüyenay, 2016.
- İşık, Kemal. *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara: 1980.
- Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, , *Seyahatnâmesi I-II*, Çeviren A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *Seyahatnâmesi I-II*, Çeviren A. Sait Aksu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Bîbî, El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye I-II*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- İbn Bîbî, El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye (Selçuknâme)I-II*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- İbn Bîbî, El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Ca'feri Er-Rugadi, *el-Evâmirü'l- 'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- 'Alâ'iyye (Selçuknâme I-II)* Hazırlayan Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1996.

- İbn Fazlân, Ahmed b. Fazlân b. el-Abbâs. *Seyahatnâme*, Çeviren R. Şeşen, İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2000.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XII*, Çeviren Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Basımevi 1989.
- İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Çeviren Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları.
- İbn-i Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti:Şifa'us sail*, Tercüme Süleyman Uludağ, İstanbul, 1984.
- İbn-i Hişam, *es-Siretü'n Nebeviyye I*, çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014
- İbnü'l-Adîm, Kemâleddîn İbn Ebû'l- Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Buğyat at-Talab fî Târih Halab: Selçuklular ile ilgili Haltecümeleri*, çev.Ali Sevim,Ankara: Türk Tarih Kurumu,1989.
- İbnü'l-Adîm, Kemâleddîn İbn Ebû'l- Kasım Ömer b. Ahmed b. Hibetullah el-Ukaylî el-Halebî (660/1262), *Buğyat at-Talab fî Târih Halab: Selçuklular ile ilgili Haltecümeleri*, çev.Ali Sevim,Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233),*el-Kâmil fî't-Târih: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi: Siyasi-Ekonomik-Sosyal I-X*, Çeviren M.Beşir Ersoy, Mertol Tulum, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi: Siyasi-Ekonomik-Sosyal I-X*, Çeviren Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdükerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2016.
- İbrahim Agah Çubukçu, “İslam da Tasavvuf”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1961): 99-108.
- İlham, Avni “Ebu Yakub es Sicistani”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10:252-253. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İmam Zehebi, *Tarihu'l İslam*, Cilt: 29 İstanbul: Cantaş Yayınları, 1991.
- İmam-ı Cafer-i Sadık Buyruğu, haz.F.Bozkurt, (İstanbul : Salan Yayınları,2023).

- İnalcık, Halil . *The Ottoman Empire the Classical Age 1300-1600*, Hachette, İngiltere-2013.
- Kaçın, Bülent. “Büyük Selçuklular’ da Evlilik Merasimleri”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2 (2017):97-121.
- Kaçmaz, Ömer. “ Tacu’l-Ârifin Seyyid Ebû’l-Vefâ’nın Tarihsel Yaşamı, Vefâîlik Hareketinin (Tarikatının) Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışında Ve Osmanlı Beyliği’nin Kuruluşundaki Önemi Ve Ebû’l-Vefâ Menâkıb-nâmesi’nin Edisyon-Kritik Metni”, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* 2006.
- Kafadar, Cemal. “Gazâ”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13: 427-429.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1996.
- Kafalı, M. “Ahmed Yesevi, Yaşadığı Dönem ve Onu Yetiştiren Çevre”, *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları,1993.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Selçuklular”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 10: 355. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”. İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 4:580-584. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2014.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, İstanbul: 1955.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat,2014.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Ötüken Neşriyet, 2008.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.

- Kafesoğlu, İbrahim. “Alparslan”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3:526-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kafesoğlu,-Yıldız- Merçil, İbrahim-H.D. -E. "Selçuklular". İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 10:353-416. İstanbul: MEB, 1967.
- Kahya Esin. “Türkiye Selçuklularında Ve Anadolu Beyliklerinde Bilimsel Çalışmalar’ içinde *Genel Türk Tarihi* , (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2002)4: 521-555.
- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kallek, Cengiz. “Damergani”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8: 453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kallek, Cengiz. “Maverdi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28: 180-186. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kallek, Cengiz.“Ebû Abdullah ed-Dâmegâni” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8:453-454. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kamit, Maşide. “Büveyhîlerden Selçuklu hâkimiyetine geçiş süreci: Kâim-Biemrillâh Dönemi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Kamit, Maşide. “Kâim-Biemrillâh’ın Hilâfetinde Sünnî Ve Şîî İktidar Mücadelesi”. *İstem*, 12/24 (2014):179 – 207.
- Kapaşahin, Muhittin. “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri”, *History Studies = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/4, (2012): 191-218.
- Kapaşahin, Muhittin. “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri” *History Studies*, 4/4(2012):191-217
- Kapar, Ali. “Mevlevi Kayıtlara Göre XIII Yüzyıl Anadolu’sunda Evhadî Dervişlerinin Yayıldığı Şehirler”. *Buhara ’dan Konya ’ya İrfan Mirası ve XIII. Yüzyıl Medeniyet Merkezi Konya*, Konya: Erman Ofset Matbaa, 2020.
- Kara, Mustafa. “Ebü’l-Hüseyin En-Nûrî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10:328-330. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994.
- Kara, Mustafa. “Tasavvuf İstilahlarına Dair Kitaplar”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz: Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.

- Kara, Mustafa. “Tekke”.İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11:368
İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Kara, Mustafa. *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sûfîler/ Tekkeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Kara, Mustafa. *Dervîşin Hayatı Sûfînin Kelâmı Hal Tercümeleri Tarikatlar İstılahlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Kara, Mustafa. *Dini Hayat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.
- Kara, Mustafa. *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2002.
- Kara, Mustafa. *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları, Tarikatlar-Tekkeler- Şeyhler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Kara, Seyfullah. Anadolu Selçuklularında Din ve Dini Kurumları”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2002.
- Kara, Seyfullah. *Büyük Selçuklular ve Mezhepler Kavgaları*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Kara, Seyfullah. *Selçukluların Dini Serüveni -Türkiye’nin Dini Yapısının Arka Planı*, İstanbul: Şema Yayınevi, 2006.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Hamdaniler”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:446-447. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Karadağ, Elif. “XIII. VE XIV. Yüzyıllarda Moğolların Anadolu’ya Etkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Karadaş, Cafer. “Selçukluların Dini Politikası” *İstem Dergisi*, 1/2, (2003): 95-96.
- Karadaş, Cağfer, “Semerkand Hanefî Kelâm Okulu Mâtürîdîlik”, *Usûl İslâm Araştırmaları*, 2/6(2006): 57-100.
- Karadaş, Cağfer. “Kerrâmiyye ve İtikâdî”, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 5/2(2007):41-62.
- Karadaş, Cağfer. “Selçukluların Din Politikası”, *İSTEM*, 2/1(2003): 95-108.

- Karamagaralı, Beyhan. “Anadolu’da XII ve XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21/1-4 (1976): 247-276.
- Karamagaralı, Beyhan. “Sivas Tokattaki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti Hakkında”, *Selçuk Araştırmaları Dergisi*, 2(1970): 89-103.
- Karaman, Hayreddin. “Fakih”.İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12: 126-127.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1995.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tanrının Kuraltanımsız Kulları*, Çeviren Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tasavvufun Oluşumu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2020.
- Karataş, Cafer: “Muhyiddin İbn'ul-Arabî” İçinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20:516-520. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1999.
- Karpuz, Haşim. “Mevlâna Külliyesi”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29:449. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004).
- Kartal, Abdullah. “Sekk”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 334-335. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2009.
- Kartopu- Özbola, Saffet -Abdullah. “Şathiyelerde Tanrı Algısı: Tipolojik Bir Yaklaşım” *Turkish Studies* 9/5(2014): 1299-1318.
- Kartopu, Saffet, “Heterodoks İslam Anlayışında Tanrı Tasavvurunun Oluşumu: Şathiyeye Örneği”, 12. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, 30 Ağustos-6 Eylül 2014, Kazan-Tataristan, 2014, cilt: I, s. 113-124
- Kavak, Abdulcebbar. “Muhyiddin İbnü’l Arabî’nin Şam Tasavvuf Düşüncesine Tesir Kanalları ve Meşhur Takipçileri”, *Universal Journal of Theology*, I/1 (2016): 53-71.
- Kavakçı, Yusuf Ziya. *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavera’al Nahr İslam Hukukçuları*, Erzurum: Atatürk üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayınları,1976.

- Kaya, Eyyüb Said. “Maliki Mezhebi”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27: 519-535, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Kaya, Mahmud. “Abdüllatîf el- Bağdadî” *İçinde Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1:254-255. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Kaya, Mahmud. “Muhyiddin İbn'ul-Arabi” *İçinde Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20:520-522. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1999.
- Kaya, Önder. ”el-Melikü'l -Eşref, Musa”. *İçinde Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29:64.-75. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kaya, Selim. *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Kayhan, Hüseyin. “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri” *İçinde Türkler Ansiklopedisi*, 4:669-677. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Kayhan, H. “Müstencid Billah”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32: 143-144. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2006.
- Kayhan, Hüseyin, “İrak Selçukluları”,*İçinde Türkler Ansiklopedisi*,(Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002)4: 786-794;
- Kayhan, Hüseyin. “İrak Selçukluları (1120-1194)”, *Yeni Türkiye*, XX/84 – Ortadoğu Özel Sayısı – III, (2016): 73-84
- Kayhan, Hüseyin. “Müstencid Billâh” ” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:143-145. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2006.
- Kayıcı, Ziya. “Ahilik”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:540-542. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1988.
- Kaymak, Suat. “Abbâsî Halifesi el-Kâdir Billâh’ın Mezhep Siyaseti” *.Milel ve Nihal* , 20/2 (2023): 225-251.
- Kaymaz, Nejat, “ Anadolu Selçuklu Devleti’nin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/ 2-3(1964):91-155.

- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II.Giyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.
- Kazancı, Ahmet L. “Cahiliyye Devrinde Müsbet Davranışlar”, *U.Ü.İ.F Dergisi*, 1/1 (1986):103-110.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi, *Târih-i Güzide*, Çeviren Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Kazvinî, *Asaru'l Bilad ve Ahbaru'l İbad'ı* , Çeviren Murat Ağar, İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2019.
- Kazvinî, Ebu Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Mahmûd *Asaru'l Bilâd ve Ahbarül-İbâd*. Darû Sadr,1969.
- Kekik, Nihat. *Muhyiddin İbn'ül- Arabi'nin Hayatı ve Çevresi*, İstanbul: Çığır Yayınları, 1966.
- Kekik, Nihat. *Muhyiddin İbni Arabi Hayatı ve Çevresi*, İstanbul: Sufi Kitapevi Yayınları, 2008.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Hazırlayan Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları,1992.
- Keleş, Mahmut Recep. “Ortaçağ Kültür Tarihi Kaynağı Olarak İbn Hallikan'ın *Vefayâtü'l-A'yan Adlı Eseri*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmalar Enstitüsü, 2015.
- Keskin, Halife. “Ehli Sünnet Kavramı Hakkında Bir Değerlendirme”. *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1(2003):35-38.
- Kılıç, Mahmud Erol. “Ekberîyye”, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Kılıç, Mahmud Erol. “İbnü'l Arabî'nin I. İzzeddin Keykavus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış”, *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, (11-13 Ekim 2000) Bildiriler II*,16-17. Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001. 16-17.

- Kılıç, Mahmud Erol. *Hermesler Hermesî-İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce*, İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2019.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Sufi Kitap, 2020.
- Kılıç, Mahmut Erol. “Fergānî, Saîdüddin”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:378-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995.
- Kılıç, Mahmut Erol. “Muhyiddin İbn'ul-Arabi”, İçinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20:493-516. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kılıç, Rüya. “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2005): 236.
- Kızıлтаş, Elif. “ Amîdülmülk El-Kündürî Ve Büyük Selçuklu Devleti’ne Hizmeti”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Kirmanî, Evhadü’-din Hâmid, *Menâkıb Nâmesi*, Çeviren Mikail Bayram, Konya: Kardelen Yayınları, 2005.
- Kitapçı, Zekeriya. *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları Ve Türk Sultanları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994.
- Kitapçı, Zekeriya. “Asrın Olayı Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in Halife El-Kâim’in Kızı Seyyide İle Evlenmesi Ve Bazı Tarihî Gerçekleri”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1994)13-41.
- Kitapçı, Zekeriya. *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Konya: Selçuklu Üniversitesi Basımevi, 1994.
- Kitapçı, Zekeriya. *Orta Asya’da İslamiyetin Yayılışı ve Türkler*, Konya: Damla Ofset Yayınları, 1994.
- Kitapçı, Zekeriya. *Saadet Asrında Türkler: İlk Türk Sahabe Tabîi ve Tebea Tabîiler*, İstanbul: Yedi Kubbe Yayınları, 2014.
- Knysh, Alexandar. *Tasavvuf Tarihi*, Çeviren İhsan Durdu, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.
- Koca, Ferhat. “Kâdı Abdülvehhâb” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:113-114. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

- Koca, Murat. “Batı Karahanlılar’ da (1042-1212) Tamgaç Bura İbrahim Han (1052-1068) Dönemi Ve Faaliyetleri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Koca, Salim. “Ahilerin Türkiye Selçuklu Devrindeki Rolü”, *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırma Sempozyumu*, Ankara, (2006): 297-311.
- Koca, Salim. “Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22(2007):1-37.
- Koca, Salim. “Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler Ve Melikşâh’ın Büyük Selçuklu Tahtına Çıkış”. *Gazi Türkiyat*, 1/1(2007):9-33.
- Koca, Salim. “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren Ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köse Dağ Bozgunu” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35(2015)34-85.
- Koca, Salim. *Sultan I. İzzettin Keykavus (1211-1220)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979.
- Kocatürk, S. “İran’da İslamiyet’ten Sonraki Yüzyıllarda Fikir Akımlarına Toplu Bir Bakış ve Kalenderiye Tarikatı İle İlgili Bir Risâle”, *AÜDTCFD*, XXV/3-4 (1971): 218.
- Kocatürk, Saadettin. Bir Fütüvvet Seceresi Üzerine” *Erdem Dergisi*, 8/24,(1996), 867-894.
- Kocatürk, Sadettin. “Fütüvvet ve Ahilik” İçinde 20. *Ahilik Bayramı Kongresi Tebliğleri*, Kırşehir: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu Yayınları,1984.
- Kocuk, İsmail. “İznik Bizans Devleti Tarihi Kuruluş Devri (1204-1214)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2017.
- Komisyon, “Karkın” İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 21:341. Ankara: Milli Eğitim Yayınları, 1974.
- Komisyon, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı Maide Süresi 48. Ayet*, Ankara: Diyanet İş Bankası Yayını, 1990.
- Konevî, Sadreddin. *Fatiha Suresi Tefsiri*, Çeviren Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık,2009.
- Konevi, Sadreddin. *Mir’atül Arifin (Ariflerin Aynası)*, Çeviren Dilaver Güler, Betül Güçlü, Ali Çoban, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2010.

- Konevî, Sadreddin. *Tasavvuf Metafiziği: Miftâhu Gaybi'l-Cem Ve'l-Vücûd* Çeviren Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Konur, Himmet. “Tasavvuf Terminolojisinin Teşekkül Süreci”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 19/12(2006) 313-317.
- Koprman, K. Y. “Abbasiler Döneminde Bizans Sugurunda Türklük Faaliyetleri” içinde *Kâzım Yaşar Koprman’a Armağan, Armağan Kitabı, Makaleler*, (Ankara: Berikan Yayınları, 2005)331-346.
- Korkmaz, Fahrettin, *Gazali’de Devlet*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Korkmaz, Seyfullah. “Arslanü’l-Besasiri ve Zamanı”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,1997.
- Köprülü- Babinger, Fuat -Franz. *Anadolu’da İslamiyet*, Çeviren Ragıp Hulusi, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Köprülü, Fuad “Abû İshâk Kâzrûnî ve Anadolu’da İshâkî Dervişleri”, Neşreden Cemal Köprülü *Belleten*, 33/130 (1969): 230.
- Köprülü, Fuad. “Abdal Musa”. İçinde *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul,1935.
- Köprülü, Fuad. “Abdal Musa”. *Türk Kültürü Dergisi*, 11(1973):198-207.
- Köprülü, Fuad. “Aşık Paşa”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1: 703-705. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları,1978.
- Köprülü, Fuad. “Hacı Bektaş Veli”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 2:461-463. İstanbul: MEB Yayını, 1993.
- Köprülü, Fuad. “Hârizmşahlar”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 5-1:265-296. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.
- Köprülü, Fuad. “İslâm Sûfî Tarikatlarına Türk - Moğol Şamanlığının Tesiri”, Neşreden Y. Altan, *A.Ü.İ.F.D.*, XVIII (1970) (Ankara 1972):146 -147.
- Köprülü, Fuad. “Orta Asya Türk Dervişliği Hakkında Bazı Notlar” *T.M.* XIV (1965): 259-260
- Köprülü, Fuad. “Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar Dergisi* II (1942): 1-35.
- Köprülü, Fuad. *Anadolu’da İslamiyet*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet Yayınları, 1991.
- Köprülü, Fuad. “Vakfa Ait Tarihî İstilahlar: Ribât”, *Vakıflar Dergisi*, II, (1942): 273
- Köprülü, M. Fuad, “Ahmed Yesevi”, İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 1:210-216. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1978.
- Köprülü, M. Fuad. “Bahşı”, İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 2:233-238. Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 1997.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Köprülü, M. Fuad. “Bahşı”. İçinde *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Alfa Yayınları, 2020.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *Türkiye Tarihi - Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 2006.
- Köprülü, Orhan F. “Alp”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2: 524. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Köprülü, Orhan Fuad. “Abdal”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 1: 61-62. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1988.
- Köprülü, Orhan Fuad. “Bahşı”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4:520-521. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1991.
- Köseoğlu, Nevzat. *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, İstanbul: 1990.
- Köymen, Mehmet Altan “Türk Tarihinde Kültür Mücadelesi”, *T.K.*, 4/ 48 (1966) 37-48
- Köymen, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Köymen, Mehmet Altay. "Sencer". İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 10:488. İstanbul, MEB, 1967.
- Köymen, Mehmet Altay. “II. Tuğrul” .İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 12/2:19-25. Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi, 2001.

- Köymen, Mehmet Altay. “Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı”, *Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 1/13, (1985): 215-234.
- Köymen, Mehmet Altay. “Tuğrul Bey”, içinde *İslam Ansiklopedisi*, (Eskisehir: MEB, 1997)12/2: 25-41.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I,II, III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Kucur, Sadi Süleyman. “Nizâmülmülk’ün Siyasetnâme’sine Selçuklu Devlet Teşkilâtı Açısından Bir Bakış;Emîr-iHaresile Emîr-i Dâd Örneği”. *Türklük Araştırmaları Dergisi*,12(2002): 41-72.
- Kufralı, K. “Gucduvânî”. İçinde *Türkiye İslam Ansiklopedisi*, 4: 320. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Kunt, İbrahim. “Sadruddîn-i Konevî’nin Üç Halifesi: Fahrüddin-i Irakî, Mueyyidüddin-i Cendî ve Saîdüddin-i Fergânî” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,. 9, (2013):190-202.
- Kurpalidis, G.M. *Büyük Selçuklu Devletinin İdari Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Çeviren İlyas Kamalov, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Kurt, Hasan, “Devlet Kurma Sürecinde Sâmânoğulları”, *AÜİFD*, XLIV/2 (2003):109-129.
- Kurt, Abdurrahman. “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, 10/2(2001):97-122.
- Kuşçu, Ayşe Dudu Kuşçu. “Büyük Selçuklu Devletinin Suriye, Filistin ve Mısır Politikasına Dair Bazı Tespitler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27 (2010): 642.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*. Hazırlayan Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi: er-Risâle*, Çeviren Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Kuşeyrî, İmam. *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.

- Kutlu, Sönmez. “Mürchie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı Ve İslâm Düşüncesine Katkıları” *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I/(2002):168-210.
- Kutlu, Sönmez. “Ebu Mansur el-Maturidi’nin Mezhebi Arka Planı”, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Hazırlayan Sönmez Kutlu, Ankara: 2011.
- Kutlu, Sönmez. “İslam’ın Mezhepler Öncesi Tarihsel ve Toplumsal Gerçekliği Sorunu” . *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018):141-168.
- Kutlu, Sönmez. “Kerramiyye”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25: 294-296 Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kutluer, İlhan. “Sühreverdî, Maktûl” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:36-40.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2010.
- Küçük, Osman Nuri. *Mevlânâ ve İktidar Yöneticilerle İlişkisi ve Moğol Casusluğu İddiaları*, Konya: Rumî Yayınları,2007.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Kâdir-Billâh” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:127-128. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Kürkçüoğlu, Erol “Başlangıçtan Malazgirt Şavaşı’na Kadar Selçuklu -Bizans Münasebetleri”, *İçinde Türkler Ansiklopedisi*, 4:694-703. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2014.
- Kütük, Ahmet. “Selçuklu Çağında Zehirle Suikast Üzerine Notlar”, *Tarih Okulu Dergisi* , 11/36(2018):174-195.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çeviren Metin Kırıatlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Lewis, Franklin D. *Mevlâna: Geçmiş ve Simdi, Doğu ve Batı (Mevlâna Celâleddin Rûmî’nin Hayatı, Öğretisi ve Şiiri)*, Çeviren Gül Çağalı Güven ve Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.
- Loust, Henry. *İslam’da Ayrılıkçı Görüşler*, Çeviren Ethem Ruhi Figlalı-Sabri Hizmetli, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Macdonald, D. B. “Derviş”, *İçinde İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1997.

- Madelung, Wilferd F. “Mâtürîdîliğin Yayılışı Ve Türkler”, Çeviren Muzaffer Tan, İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, Ankara 2003.
- Madelung, Wilferd. “Maturidîliğin Yayılışı ve Türkler”, Çeviren Muzaffer Tan, *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Haz: Sönmez Kutlu, Ankara: Otto Yayınları, 2011.
- Madran, Emre “Ariflerin Menkıbelerinde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı.10(1973):188.
- Mahmud, Ahmed b. *Selçuknâme*, I, Çeviren Erdoğan Mercil, İstanbul: Millî Eğitim Basım Evi,1977.
- Mahmud, Ahmed Bin. *Selçukname*. Çeviren Erdoğan Mercil, İstanbul: Kervan Kitabçılık, 1977.
- Makdisi, Ahsenü't-Tekasım fî Marifeti'l Ekalim, Çeviren Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları,2015.
- Marçais, Georges. “Ribat”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 9:734-737. İstanbul: MEB Basımevi,1960.
- Margohouth, D. S. "Ahmed Rifâî". İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 1: 203. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.,
- Massignon, Louis. *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, Çeviren Mehmet Ali Aynî, İstanbul: Ataç Yayınları, 2020.
- Matran, Robert. *İslam'ın Yayılış Tarihi*, Çeviren İsmet Kayaoğlu, Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları,1981.
- Maverdî, Ebu'l Hasan Habib el , Devlet Yönetiminde Ahlak Ve Siyaset, Çeviren Muhammed Çelik, İstanbul: Timaş Akademi, 2023.
- Maverdî, Ebu'l Hasan Habib el *Yönetimin Esasları*, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2008.
- Maverdî, Ebu'l Hasan Habib, *El-Ahkamü's-Sultaniye / İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev.Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 2021.
- Mavil, Kılıç Aslan. “Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebü'l-Berekât En-Nesef”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1(2013): 57-83.
- Mazıoğlu, Hasibe. “Selçuklular Devrinde Anadolu'da Şairler”, *Malazgirt Armağanı*, Ankara: 1972.

- Mcevedy, Colin. *Ortaçağ Tarih Atlası*, Çeviren Ayşen Anadol, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, 2004.
- Mehmed b. Ahmed. *Mir'atü'l-Kainat (Kainatın Aynası)*, Kolektif, Ankara: Son Çağ Yayınları, 2022.
- Melikoff, Irene. “Les Origines Centre-Asiatiques du sufisme Anatolien” *TURCICA*, 20/(1988): 11-12.
- Melikoff, Irene. “Yunus Emre ile Hacı Bektaş” *İ.Ü.E.F. T.D*, 20(1972- 1973):28
- Melikoff, Irene. *Uyur İdik Uyardılar: Alevi Bektaşî Araştırmaları*, Neşreden T.Alptekin, İstanbul,1994
- Melikoff, Irene.“Ahmed Yesevi ve Türklerde İslamiyet”, *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, 61-67. Ankara: Feryal Matbaası, 1992.
- Memiş, Murat. “Bir Kelamcı Olarak İmamü'l- Haremeyn el Cüveynî”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2 (2016): 66-85.
- Menching, Gustav. *Din Sosyolojisi*, Çeviren Mehmet Aydın, Konya: Teknik Kitapevi, 1994.
- Merçil, Erdoğan. “Büveyhîler” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,6:496-500. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Merçil, Erdoğan. “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi” İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 4:597-629. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2014.
- Merçil, Erdoğan. “Mirdâsîler” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,30:149-151. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2020.
- Merçil, Erdoğan. “Selçuklular’da Av” *USAD*, 8(2018): 136-146.
- Merçil, Erdoğan. *Büyük Selçuklu Devleti*, Ankara: Nobel Yayınları, 2008.
- Merçil, Erdoğan. *Kirman Selçukluları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Mevdudi, *Selçuklular Tarihi*, Çeviren Ali Genceli, Ankara: Hilal Yayınları, 1971.

- Mevlânâ Celâleddin Rumî *Divân-ı Kebir*, Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2007.
- Mevlânâ Celâleddin Rumî, *Mektuplar*, Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: İnkılap Kitabevi,1999.
- Mevlânâ Celâleddin Rumî; *Fîhi Mâ Fih* (8. Baskı), Tercümen Ahmed Avni Konuk, Hazırlayan Selçuk Eraydın, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Mevlâna, *Mektuplar*, Çeviren A. B. Gölpınarlı, İstanbul:1963.
- Minorsky, V. “Rey”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 9:721-724. İstanbul: 1964.
- Mirhand, Muhammed b. Havendşah bin Mahmud. *Ravzatu’s Safa fî Siretil Enbiya ve’l Mülük ve’l Hulefa (Tabakat-i Selçukiyye)*, Cilt: IV, Çeviren Erkan Göksu, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Montgomerywatt, W. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çeviren Ethem Ruhi Fırlı, İstanbul: Sarkaç Yayınları, 2010.
- Mostafavi, Moharam. *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvufi Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Muhammed, Abdülvehhâb b. Celâleddin. *Sevâkıb-ı Menâkıb*, Çeviren Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan, Hazırlayan Hüseyin Ayan vd., İstanbul: Rumi Yayınları, 2007.
- Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, C. 18, İstanbul 2012
- Muratoğlu, Seda, “Selçuklular Döneminde Cibâl Bölgesi” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/35(2024):218-234.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Camîu’d Düvel*, Cilt:II, Hazırlayan Ali Öngül, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu’d-Düve*. Çeviten A. Öngül, İstanbul: Akademi Kitabevi,2000.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu’d-Düvel Selçuklular Tarihi I*, Çeviren Ali Öngül, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.
- Nejad, Bedi’ullah Debiri. “Selçuklular Döneminde Kültürel Durum”, *Erdem Dergisi*, 3/8, (1987): 489.
- Nicholson, R.A. *İslam Sufileri-The Mystics of Islam*, Çeviren Kemal Işık, Ruhi Fırlı. İstanbul: Büyüyenay, Yayınları, 2014.
- Nicholson, R.A. *Tasavvufun Menşei Problemi*(İstanbul: İz Yayıncılık, 2018)

- Niğdeli Kadı Ahmed, *el- Veledü's Şefik ve'l Hâfidü'l -Halik I*, Çeviren Ali Ertuğrul, Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2015)
- Nizâmülmülk, Ebû Alî el- Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî, *Siyâset-Nâme (Siyerü'l-Mülûk)*, çev. Mehmet Altan Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982.
- Ocak-Sümer, Ahmet Yaşar -Faruk. “Zaviyeler”. İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 13: 468, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidallarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü” *Osmanlı Araştırmaları*, 02/02(1981)31-42.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefai Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)”. *Belleten*, 70/257(2006): 119-149
- Ocak, A.Y. “Kalenderîler ve Bektaşılık”. İçinde *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, Ankara: İÜEF Yayınları, 1981.
- Ocak, Ahmed Yaşar. “Anadolu Sufiliğinde Yesevi Geleneği”. İçinde *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, 1991, 84.
- Ocak, Ahmed Yaşar. “Danışmendname” İçinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 8:478-480. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Ocak, Ahmed Yaşar. “Nizamiye Medreseleri Geleneği ve Yesevilik”. İçinde *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu*, 296. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Ocak, Ahmed Yaşar. *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Ocak, Ahmed Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yasar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar . “Zaviyeler” , *Vakıflar Dergisi*, 12, (1978): 248-260.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinalik Sûfilik: Kalenderîler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.

- Ocak, Ahmet Yaşar. "Anadolu Türk Halk Sûfiliğinde Ahmed-i Yesevî Geleneğinin Teşekkülü". İçinde *Milletlerarası Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Aşık Paşa". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4: 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Barak Baba". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5: 61-62. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Battal Gazi". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5: 204-205. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektaşilik". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5: 73-79. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvet", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı*, 13: 261-263. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Tasavvufî Düşünce". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Zaviyeler (Dini, Sosyal, ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)", *Vakıflar Dergisi*, 13 (1978): 249.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkiye'de Tarihin Saptırılması Süresince Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Ocak, Ahmet, *Selçuklu Devri Üniversiteleri Nizamiye Medreseleri*, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2017.
- Ocak, Ahmet. "Büyük Selçuklu Devletinde Vezirlerin Mezhebi Yönü Ve Bunun Devlet Politikalarındaki Yansımaları" İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu/Selçuklu Tarihi Bilim Ve Düşünce* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Ocak, Ahmet. "Nizâmülmülk'ün Dinî Ve Fikrî Hayatı" *USAD*, 8(2018):32-52.
- Ocak, Ahmet. "Selçukluların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi (1040-1092)". Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

- Ocak, Ahmet. *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.
- Odabaşı, Zehra. “Sahib Ata Oğulları Beyliği”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, ed.: Haşım Şahin, Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Ohlander, Erik S. *Sufism in an Age of Transition: Umar al Suhrawardi and Rise of the Islamic Mystical Brotherhoods*, Brill: Leiden-Boston, 2008.
- Ohlander, Erik S. *Sufism in an Age of Transition: Umar al Suhrawardi and Rise of the Islamic Mystical Brotherhoods*, *The Journal of Shi‘a Islamic Studies*, 5/12(2012):214-215.
- Okuyan, Mehmet. *Necmuddin Dâye ve Tasavvuf ve Tefsiri*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Okuyucu, Nail. “Ebü'l Kâsım Enmâtî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ek-1:405 Ansiklopedisi* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Orkin, Şeyhmus. “Fahruddîn-i ‘Îrâkî’nin Hayatı Ve Eserleri” *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2(2020) 136-144.
- Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Hazırlayan Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Ögüt, Salim. “Evzai”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 547. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Ögüt, Salim. “Evzâî”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11:546-548. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Önal, Recep. “Mâtürîdî’nin Hayatı, Eserleri Ve Kelam İlmi’ndeki Yeri” *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8/3(2013):325-360.
- Önder, Mehmet. *Mevlâna ve Mevlevilik*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998.
- Önge, Yılmaz, “Seyyid Battal Gazi Külliyesinde Sultan Ümmühan Hatun Türbesi”, *Önasya Mecmuası*, 5/57(1970), 9-11.
- Öngören, Reşat, “tasavvuf” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 40: 119-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Öngören, Reşat. “Mecdüddin El-Bağdâdî” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28: 230-231. .Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2003.
- Öngören, Reşat. “Osmanlı Türkiye’sinde Tarikatler”, *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Öngören, Reşat. “Sühreverdiyye” İçinde Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 38: 42-45. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları 2010.
- Önkal, Hakkı. “Anadolu Selçukluları Devri Velî Türbeleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Türk Kültürü Dergisi*, 289 (1987) 316–321.
- Öz, Baki, *Bir Alevilik Yolu Ahilik*, İstanbul: Can Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. “Rafiziler”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34:396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Özalp, Ahmet. “Tasavvuf”, *İslam Ansiklopedisi* , Ed. A. Ağırakça, İstanbul: Akit Gazetesi Yayınları 1994.,
- Özaydın, Abdülkerim . “Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 18/2 (2003):147-149.
- Özaydın, Abdülkerim. “Sultan Muhammed Tapar devri Selçuklu tarihi (498-511/1105-1118)” . Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*,İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Özaydın, Abdülkerim. “Alamut”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2:336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özaydın, Abdülkerim. “Berkıyaruk”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5:515. İstanbul: TDV Yayınları,1999.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hasan Sabah”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 16:347-348. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Özaydın, Abdülkerim. “Kâim-Biemrillâh” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:210-211. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2001.
- Özaydın, Abdülkerim. “Karahanlılar”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24:405. Ankara: TDV Yayınları.
- Özaydın, Abdülkerim. “Kündüri ”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26: 554-555. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. “Melikşah”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm, 29:54-57. Ansiklopedisi* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Özaydın, Abdülkerim. “Muhammed Tapar” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:576-578. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2020.
- Özaydın, Abdülkerim. “Muktefi Liemrillah”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31:145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim. “Müstazhir-Billâh” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:127-128. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2006.
- Özaydın, Abdülkerim. “Râşid-Billâh” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 34: 465-466. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2007.
- Özaydın, Abdülkerim. “Raşid-Billah”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34: 465. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özaydın, Abdülkerim. “Sâlih B. Mirdâs” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,36:41.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2009.
- Özaydın, Abdülkerim. “Selçuk Bey”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 364-365. Ankara: TDV Yayınları.
- Özaydın, Abdülkerim. “Selçuk Bey”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:364-365. İstanbul: TDV Yayınları,2009.
- Özaydın, Abdülkerim. “Sencer” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:507-511.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2009.
- Özaydın, Abdülkerim. “Sencer”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36:370-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Özaydın, Abdülkerim. “Tutuş”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41:446-449. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2012.
- Özaydın, Abdülkerim. “Vezir”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43:82-87. İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*. Ankara: TTK, 1990.
- Özaydın, Murat. “Fütüvvet ve Fütüvvet Ahlakı” *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, 690-691. Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürü Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.
- Özbek, Gökhan. “Cüneyd-İ Bağdâdî’nin Tevhid Anlayışı”.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Özcan, Abdulkadir. “Ayyar”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4:296. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özcan, Abdulkadir. “Gazi”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13:443-445. Ankara: TDV Yayınları,1996.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “Abbasi Halifeleri ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24(2008), 315-367.
- Özdemir, Hacı Ahmet. “Ahilerin Büyük Şeyhi Şihabeddîn-i Sühreverdî (1145-1234), Anadolu ve Konya Ziyareti, Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarıyla ve Kanaat Önderleriyle İlişkileri”, İçinde *Konya Kitabı XIV*, Editör Hacı Ahmet Özdemir, Konya: Ofset Matbaa,2013.
- Özdemir, Mehmet N. “İnsan Hakları Bağlamında Peygamber’in Köleliğe Yaklaşımı,” *Bilimname*, 19/2(2010):75-98.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “Abbasi Halifesi ile Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler”. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24(2008): 26-31.
- Özen, Şükrü. “Ebü'l Abbas İbn Süreyc”.İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20:363-366.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

- Özer, Mevlüt, “Tuğrul Bey Dönemi Düşünce Hayatında Entelektüel Bir Kriz:Ehl-i Bid’at’e Lanet Kampanyası”, İçinde *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Bildiriler, Cilt:2, Konya:2001.
- Özgel, İshak. “Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlmi ve Müfessirler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/ 2, (2005): 36.
- Özgüç – Akok,Tahsin -Mahmut. “Develi Âbideleri”, *TTK Belleten*, XIX/75 (1955).
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Müstershid-Billâh” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32: 145-147. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2006.
- Özköse, Kadir. “Selçuklu Toplumunda Tasavvufi Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/1(2014)11-42.
- Özköse, Kadir. *Anadolu Tasavvuf Önderleri*, İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2008.
- Özsoy, Naci. “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Horasan Melâmîliği Ve Anadolu’da Bir Melâmî Karakter: Zembilfroş”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2(2014)85-91.
- Öztürk, Y. Nuri. *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları,1992.
- Öztürk, Ergün. “Ahmed Er-Rifai ve Rifaiyye Tarikatı”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, 2021.
- Öztürk, Eyüp. *Velilik ile Delilik Arasından İbnu’l Serrac’ın Gözünden Muvelleh Dervişler*, İstanbul: Kitapyayınevi, 2016.
- Öztürk, Eyüp. “İbnüs-Serrâc ve Müvelleh Dervişler” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011.
- Öztürk, Murat. “Irak Selçuklu Atabegleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Öztürk, Murat. *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019.
- Öztürk, Mürsel. “Hacı Bektaş-ı Veli”, *TTK Belleten*, L/198 (1986):885-894
- Öztürk, Mürsel. *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Öztürk, Özkan. *Siyaset ve Tasavvuf*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017)

- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: Esmâ Yayınları, 1985.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an Verileri Işığında Tasavvuf Ve Tarikatlar*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 2014.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tasavvufun Ruhu Ve Tarikatlar*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınevi, 1999.
- Paçacı, İbrahim. “Sekk”, İçinde *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Palabıyık, M. Hanefî. *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- Paul, Jürgen. ‘Karahanlılar’, İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 4: 460-468. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Paydaş, Kazım. “Emeviler ve Abbasiler Döneminde Önemli Bir Sugûr Şehri Tarsus”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/51(2012): 165-200.
- Paydaş, Kazım. “Mevlânâ Celâleddîn’in Anadolu Selçukluları ile Olan Münasebetleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* -Mevlâna Özel Sayısı-, 18 (2007) 23-35.
- Peacock, A. C. S., *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*. çev. Z. Rona, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2016).
- Peacock, A.C.S. *Early Seljuq History -A New Interpretation*, London: Routledge studies in the history of Iran and Turkey, 2010.
- Pırlanta, İsmail. *Ortaçağ İslam Dünyasında Şehir Eşkıyaları Ayyarlar*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Piyadeoğlu, Cihan. “Büyük Selçuklular Coğrafyasında Yaşayan Hristiyan Yahudi Tebaa Ve Devlet Ricaliyle Olan Münasebetleri” *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, 2010, 248.
- Piyadeoğlu, Cihan, “Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mesûd ile Münasebetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 43(2007): 17.

- Rasonyi, Laszlo. *Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Râvendî, Muhammed b. Ali. Ebû Süleyman er- *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Südûr*, Çeviren Ahmet Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1960.
- Reşîdü'd-dîn Fazullâh, *Câmi'ü't Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, Çeviren İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Reşîdü'd-dîn Fazullâh, *Câmi'ü't Tevârih (Selçuklular)*, Çeviren Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Revnakoğlu, Server Cemalleddin. *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, ed. M.D Bayın- İ. Dervişoğlu, İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2003.
- Rosenthal, Erwn I. J. *Ortaçağda İslam Siyaset Düşüncesi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Roux, Jean-Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çeviren Aykut Kazanagil, İstanbul: 1994
- Rumî, Firdevsi *Velâyet-Nâme*, Hazırlayan Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Safî, Mustafa. *Zübdetü't - Tevarih-i*, Çeviren İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Safî, Omid, “Oğuz Boyu ve 1040 Yılına Kadar Yükselişi”. İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 4:585-592. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2014.
- Sancar, Muhammed Mustafa. “İmamı'l- Haremeyn Cüveyni'nin Değişim Geçirdiği Kelâmî Görüşleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Sancar, Mustafa. “İmamı'l- Haremeyn Cüveyni'nin Değişim Geçirdiği Kelâmî Görüşleri” *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2015):87-117.
- Sarıkaya, M. Saffet. “Alevi Bektaşiliğin Ahilik İlk İlişkisi Fütüvvetnamelere Göre”, *İslamiyet Alevilik Özel Sayısı*, 6/3(2003): 93-110.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. “Şah Hatayî'nin Şiirlerinde Bazı Dini- Tasavvufi İnanç Motifleri ve Anadolu Alevi Kültüründe Şah Hatayî'nin İzleri” *Alevilik Araştırmaları Dergisi* (2013):33-44;

- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, İstanbul: Post Yayınevi, 2016.
- Sarıkaya, Yaşar. “Osmanlı Dönemi Konya’ında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Alimler”, *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları II*, 1(2007): 162-194.
- Sarre, F., *Konya Köşkü*, Çeviren.Ş. Uzluk, Ankara:1967.
- Satoğlu, Abdullah. Mevlâna’nın İlk Hocası Seyyid Burhaneddin (Muhakkık-Tirmizi), İstanbul: Akçağ Yayınları, 2014.
- Saylık, Mutlu. “IV. / X. Yüzyıl İslâm Dünyasında Tek Halifelikten Üç Ayrı Halifeliğe Bölünme Süreci ”*Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi*, 13 /3 (2021):1012-1033.
- Serin, Muhittin. *Hat Sanatımız*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1986.
- Sevim-Merçil, Ali-Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Sevim, Ali, “Çağrı Bey” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8:183-186. İstanbul: TDV Yayınları 1993.
- Sevim, Ali. “İbnü’l-Müslime, Reîsürrüesâ” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21:161-162. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Sevim, Ali. “Sıbt İbnü’l Cevzî’nin Mır’atüz- Zaman fî Tarihi’l Ayan Adlı Eserindeki Selçuklular ile İlgili Bilgiler-I”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XII/22 (1998):5
- Sevim, Ali. “Tutuş’un Büyük Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü (Kasım 1092 - Şubat 1095)”, *TTK BELLETEN*, 27/ 107(1963):411–435.
- Sevim, Ali. *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Sevim, Ali. *Genel Çizgileri ile Selçuklu-Ermeni İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Seyid Ali Sultan, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) Velayetnamesi*, Hazırlayan Rıza Yıldırım, Ankara: TTK Yayınları, 2007.
- Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, *Maarif*, Çeviren Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1973.

- Seyyid Fâzıl Mehmed Paşa, *Mevlevîyye Silsilesi*, Hazırlayan Tahir Hafızalioğlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Sezgin, Abdulkadir. *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1991.
- Sıbt İbnu'lCevzî, *Mir'atü'Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, Çeviren Ali Sevim, Ankara: TTK, 2011.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şehristânî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38:468-470. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Sipehsâlâr, Mecdüddin Feridun b. Ahmed, *Risâle-i Sipehsâlar (Hazreti Mevlâna'nın Menkıbeleri)*, çev. Ahmed Avni Konuk, Hazırlayan Tahir Galip Seratlı, İstanbul: Rûmi Yayınları, 2005.
- Sipehsâlâr, Mecdüddin Feridun. *Risâle-i Sipehsâlar (Hazreti Mevlâna'nın Menkıbeleri)*, Çeviren Ahmed Avni Konuk, Hazırlayan Tahir Galip Seratlı, İstanbul: Rûmi Yayınları, 2005.
- Siviri, Sara. “İlk Dönem Tasavvuf Kültüründe Melamiyetîyye Hareketi ve Hâkim Tirmizi”. Çeviren Salih Çift, *İlmi Akademi Araştırma Dergisi* 4/11(2003):445-468.
- Subhi, Furat Ahmed. “el-Cüneyd el-Bağdâdî”, *İslâm Düşüncesi*, 1(1967): 150-156.
- Sultan Veled, *Divan-ı Sultan Veled*, Çeviren Feridun Nafiz Uzluk, Ankara: Uzluk Basımevi, 1941.
- Sultan Veled, *Maârif (Maârif-i Hazreti Sultan Veled)*, Çeviren Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Konya: Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2002.
- Sultan Veled. *İbtidâ-nâme*, Çeviren Abdülbâkî Gölpınarlı , Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2001.
- Sultan Veled. *İntihâ-nâme (İntihâ-nâme-i Sultan Veled)*, Ter: Hakkı Eroğlu, Haz: Hülya Küçük, Ataç Yayınları, İstanbul 2010.
- Sunar, Cavit. *Melamilik ve Bektaşilik*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Suphi es Salih. *Kur'an İlimleri*, Çeviren M. Sat Şimşek, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şehabeddin Ömer. *Avârifü'l Maârif*, Çeviren Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2021.

- Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13:259-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Sümer, Faruk. "Mesud", İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 8:136. İstanbul, MEB 1979.
- Sümer, Faruk. “Mengüçlüler” İçinde *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29: 140. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Sümer, Faruk. “Mesu’d b. Muhammed Tapar”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29:349-351. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sümer, Faruk. “Selçuklular”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36: 366. Ankara: TDV Yayınları.
- Sümer, Faruk. “Selçuklular”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:365-371. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar Tarihleri Boy Teşkilatı Destanlar*, İstanbul: 1999.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yay., 1972.
- Sümer, Faruk. *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri* (2. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Sünbül, İbrahim. “Abbasi Devleti Sugûr (Sınır) Ve Avâsım (Sınır Öncesi) Şehirleri (VIII. Ve X. Yüzyıllar Arası)” . Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Şahin, Haşim, “Vefâiyye”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42:601. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Şahin, Haşim. , *Dervişler ve Sufi Çevreler*, İstanbul: Kitap yayınevi, 2018.
- Şahin, Haşim. “Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar, 2007.
- Şahin, Haşim. “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefaiyye Tarikatı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 70, (2014): 45-46.
- Şahin, Haşim. *Dervişler, Fakihler, Gaziler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Şahin, Haşim. *Orta Zamanın Türkleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Şahin, Haşim. Vefaiyye” *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceylan, İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

- Şahin, Mustafa. “Ortaçağ İslâm Dünyasında Ayyârlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13/2(2013):303-311.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2013.
- Şat, Seda. “Ahmed Eflâkî’nin Menâkıbü’l-Ârifin Adlı Eserine Göre Selçuklu Türkiyesgi’nde Türkler/Türkmenler, Moğollar, Ahîler Ve Mevlevîler” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Şeker- Çakır, Cengiz -Baki. “Füvvet Teşkilatı Melametiyye Hareketi, Ahilik ve İktisadi Hayat”, *İslam Medeniyeti Hece Dergisi*, 16/(2013):202.
- Şeker, Mehmet. “Fütüvvet Namelerinin Kültürel Özellikleri”, *Türk İslam Medeniyetinin Akademik Araştırmaları Dergisi*, 1(2006): 39-50.
- Şems-i Tebrizî, *Konuşmalar*: “Makalât”, Çeviren M. Nuri Gençosman, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1974.
- Şen, Abdurrahim. “Halifede Aranılan Şartlardan Biri Olarak Kureyşliliğin Kavmiyetçilik İle İlişkilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 35(2020): 191-213.
- Şener, İ. “Bir Esnaf Teşkilatı Olarak Ahilik’in Tarihçesi ve Tasavvufî Yönü”. Yâran Kültürü ve Çankırı: II. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, (2004):7-17.
- Şerefeddin, Mehmet. “Selçukiler Devrinde Mezahib Marife”. *Marife Dergisi*, 2/2, (2002): 265-276.
- Şerefeddin, Mehmet. “Selçûkîler Devrinde Mezâhib”. *Marife*, 2, (2002):265-276.
- Şeşen, Ramazan. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Şeşen, Ramazan. *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin’den Baybars’a Eyyubiler-Memlukler (1193-1260)*, İstanbul: İşar Vakfı Yayınları, 2007.
- Şeyh Musa es-Sadri, *Regayibü’l Menakıb-Sadreddin Konevi’nin Menkıbeleri*, (İstanbul: Anka Yayınevi, 2002,

- Şeyh Necmeddin Kübra, *Tasavvufi Hayat*, Çeviren Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Şirvani, Harun Han. *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1965.
- Tacü'l-Arifin Es-Seyyid Ebü'l Vefa, *Ebü'l Vefâ Menakıb-Nâmesi*, Çeviren H. Dursun Gümüsoğlu, İstanbul: Can Yayınları, 2006.
- Taeschner, Franz T. "İslam Ortaçağında Fütüvvet Teşkilatı", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, (1953-1954):1-13.
- Taftazani, Ebul Vefa . "Gazalının Tasavvuf Ekollerine Etkisi ve Gazali'den Sonra Ortaya Çıkan Tarikatlar", Çeviren M. Asker, *AÜ.İ.F.D*, 36/1, (1997): 47.
- Tahrallı, Mustafa. "Ahmed er-Rifâî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2:127-130. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Tahrallı, Mustafa. "Ahmed Er-Rifâî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 127-130. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Taner, Aydın. "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/8-9, (1967):97.
- Taneri, Aydın. "Celâlüddeve" İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7:259-260. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Tanili, Server. *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş I*, İstanbul: 1990.
- Tanman, M. Baha "Asitâne" İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3: 485-486. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Tanman, M. Baha. "Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi" İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 14: 459-471. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda, "Mevleviye". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29/468-475. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Tarım, Cevat Hakkı. *Tarihte Kırşehir-Gölşehir ve Babaile-Ahiler-Bektaşiler*, İstanbul: Yeniçağ Matbaası, 1948.
- Taşcı-Aydın, Kemal-Yeliz. "Abbasi Halifesi el-Muktefi Liemrillah'ın Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetini Sonlandırma Teşebbüsleri Bağlamında Irak Selçuklu - Abbasi

İlişkileri, Bikemza Savaşı (549/1154) ve Bağdad Kuşatması (552/1157)”, *Tarih ve Tarihçi*, 2 /2 (2023):114-144.

Taşcı, Kemal. “Birinci Oğuz Muhacereti Esnasında Anadolu Türkmenlerinin Merkezi Olan Ahlat ve Malazgirt Savaşı’na Neden Olan Türkmen Akınları”, *Düşünce Dünyasında Türkiz, Siyaset ve Kültür Dergisi, Bağımsızlıkların 30. Yılında Türk Devletleri ve Zaferler Ayı Ağustos*, 12/59(2021):55-111.

Taşcı, Kemal. “Selçuklu Devlet Anlayışının Farslaşmasına (İranîleşmesine) Vezir Nizâmü’l-Mülk’ün Siyâset-Nâme (Siyerü’l-Mülûk) Adlı Eserinin Etkisi”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 6/55(2015):85-104.

Taşcı, Kemal. “Selçuklular Zamanında Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına Karşı Bizans Devletinin Aldığı Askerî ve Siyasî Tedbirler (1018-1071)”, *2016 Hoca Ahmet Yesevi Yılı Anısına Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, (Antalya, 1-4 Aralık 2016), IV - Tarih, (nşr. Sinan Demirtürk), (Ankara:Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, 2016) 537-550.

Taşcı, Kemal. “Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)”.Yayımlanmamış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Taşcı, Kemal. “Serman/Seryan Savaşı (514/1120) Beylikler Dönemi Türkiye’sinde Mengücekli - Artuklu - Selçuklu - Danişmendli - Bizans İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 6/1(2023):247-299.

Taşcı- Şat, Kemal-Seda. “Sipehsâlâr Ferîdûn B. Ahmed’in Risâle-i Sipehsâlâr Be-Menâkıb-I Hüdâvendigâr Adlı Eserinin Türkiye Selçuklu Tarihi Bakımından Ehemmiyeti”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (2018):26-28.

Taşgın, Ahmet. *Klasik Kaynaklarda Heterodoks Dervişler ve Heterodoksi*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012),

Taşköprülüzade, *Osmanlı Bilgileri*, Çeviren Muharrem Tan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.

Tathioğlu, Dursun. “Tasavvuf ve Tarikata Sosyolojik Bakış”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/1 (2005): 109-112.

Tek. Abdurrezzak. *Tasavvufun Ana Kolları*, İstanbul: DİB Yayınları, 2020.

- Temir, Ahmet. *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin' in 1272 Tarihli Arapça- Moğolca Vakfiyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Tezin, Sadık. “Selçuklu Türkiye’inde Devlet Adamları İle Dinî-İlmî Zümreler Arasındaki İlişkiler”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1981.
- Jandarbek- Nurmatour, Zikiriya-Zhakhangir. Yesevi Tarikatının Devlet Yönetiminde Uzaklaştırılmasıyla Türk Devlet Yönetim Sisteminin Çöküşü, *Bilimname XXXIV*, 2(2017).
- Tokuş, Ömer. “Hamdaniler(Siyasî, İctimaî, İlmî ve Kültürel Hayatı)”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Top, H. Hüseyin. *Mevlevî Usûl ve Adabı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Topal, Mesud. *Ezoterik Tasavvuf*, İstanbul: Destek Yayınları, 2022.
- Toplamacıoğlu, Mehmet. “Bazı İslam Bilginlerinin Toplum Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1 (1964):83-97.
- Tosun, Necdet. “Üveysilik”, *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42: 400. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. “Yeseviyye” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43:487-490. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Tosun, Necdet. “Yûsuf El-Hemedânî” ” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44: 12-13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Tökin, F.H. “Yesevilik” , *T. D.* 10/17-18, 50, 51, (Nisan-Mayıs 1958):39.
- Tufantoz, Abdurrahim. “Mervaniler” *İçinde Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 29:230-232. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Tufantoz, Abdurrahim. *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085*, Ankara: Aça Yayınları, 2005.
- Turan, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Turan, Osman. “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I” *Belleten XI/2*, (1945): 197-235.

- Turan, Osman. “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübarizeddin Ertokuş ve Zaviyesi”. *Belleten* XI/43(1947):420-422.
- Turan, Osman. “Selçuklu Devri Vakviyesi III, Celaleddin Karatay ve Vakviyesi”, *Belleten*, XII/45 (1948): 44-49.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (3. Baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları,1993-1998.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Turan Neşriyat 1969.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*.İstanbul: Boğaziçi Yayınları 1999.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu,2014.
- Türkmen Fikret, “Şah İsmail Hatayî’nin Anadolu Alevî-Bektaşîliği ve Alevî-Bektaşî Edebiyatı Üzerindeki Etkileri”,içinde I. *Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri*, 9-11 Ekim 2003, Ankara 2004.
- Tüysüz, Cem. “Türkmenler” İçinde *Türkler Ansiklopedisi*, 4:552-573. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,2014.
- Uçar, Şahin. “Müslümanların İstanbul’u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”.*Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 2(1986): 65-83.

- Uluçay, Çağatay. *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul: Ötüken Nesriyat, 2012.
- Uluçay, Ömer. *Hoca Ahmed Yesevi*, Adana: Ofset Matbaa, 1995.
- Uludağ, Süleyman “Abdal”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1: 59-61
İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1988.
- Uludağ, Süleyman. “Abdülkâdir-i Geylânî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,1: 234-239. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1988.
- Uludağ, Süleyman. “Abdülkerîm B. Hevâzin Kuşeyrî” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,26:473-475. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2002.
- Uludağ, Süleyman. “Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26:473-475. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2002.
- Uludağ, Süleyman. “Hallâc-ı Mansûr”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:377. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Hasan-ı Basrî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16:291-293. İstanbul: TDV Yayınları,1997.
- Uludağ, Süleyman. “Kuşeyri, Abdulkerim b. Hevazih”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26: 473. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman. *İbn Arabi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Uludağ. Süleyman. *Tasavvuf ve Tenkit*, İstanbul: Derğah Yayınları, 2014.
- Ulvan, Abdullah Nasih. *Kudüs Fatihî Selahaddin-i Eyyubi*. Çeviren Mustafa Salih Çakmaklı, İstanbul: 1992.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andersan), (not. Çev. Mükrimin Halil Yinanç), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- Usta Aydın, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmâniler Devleti 874-1005)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007.
- Usta, Aydın “Sâmânîler” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:64-68. Ankara: TDV Yayınları,2009.
- Usta, Aydın. “Sâmânîler”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36:64-68. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Usta: Aydın. *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmânîler Devleti 874-1005)*, İstanbul: 2017.
- Uyar, M. İlhanlı Hükümdarlarının İslam’a Girmesinde Rol Alan Türk Sufileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri. *Belleten*, 76/275(2012):7-30.
- Uyar, Mazlum. “Gaybet Sonrası Şîî Kelâmın Teşekkülü ve Mu’tezile”. *İslâmiyat Dergisi*, 2/3, (1999):153-170.
- Uyar, Mazlum. “Gaybet Sonrası Şii Kelâmın Teşekkülü ve Mu’tezile”, *İslamiyet Dergisi*, 2/3 (1999):153-170.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı “XIV ve XV Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi” II. T.T.K.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu, Karakoyunlu Devleti*, Ankara:1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi I-II*, Ankara: 1988
- Uzunpostalıcı, Mustafa. “Ebu Hanife”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10:131-145. İstanbul: İSAM Yayınları 1994.
- Ülken, Hilmi Ziya. “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”. *A. Ü.İ.F.D. XVII*(1969-1971):1-28.
- Ülken, Hilmi Ziya. “Anadolu Tarihinde Dîn-i Ruhîyat Müşâhadeleri”. *Mihrâb Mecmuası*, 13/14(1340): 434-448.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Anadolu’nun Dînî Sosyal Tarihi*, Çeviren Ahmet Taşğın, Ankara: Kalan Yayınları, 2003.
- Ünal, Nuran. “Abbasi Halifesi El-Müsterşid-Billâh Ve Dönemi (512/1118-529/1135)” . Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Ünal, Abdülkerim. “Kiyâ El-Herrâsî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,26:126-175. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

- Ünalın, Sıddık, “Mervanoğulları’nın Kuruluşu ve Selçuklu Devleti’nin Hakimiyetine Giriş”. *YT, TTTA*, II, 8/44, (2002): 44-58.
- Ünlü, İhsan. “Hacı Bektaş’ı Veli’nin Tarihteki Konumu ve Günümüze Yansıması”, *DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, (2021): 609-627.
- Ünlüsoy, Kamile. “Tarihi Şahsiyeti ve Anadolu İnanç Kültüründeki Tasavvurlarıyla Hz. Ali”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Üremiş, Ali. “Türkiye Selçuklularında Tasavvufi Hareket” .Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Ürkmez, Rauf Kahraman. “Menakıpnamelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu’sunda Tasavvufi Zümreler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 2018.
- Ürkmez, Rauf Kahraman. *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufi Zümreler*, İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2020.
- Üzüm, İlyas. “mücessime” İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31:448-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Vassaf, Hüseyin. *Tasavvufi Şiir Şerhleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Vural, Hanifî. “İrak’tan Anadolu’ya Uzanan Bir Yolculuğun Baki Hatırası: Lemaât”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12/2(2017):119-128.
- Witteck, P. "Kâzerûnî", İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 6:523.
- Witteck, Paul. *The of the Otoman Empire*, London: I. Baskı, 2012.
- Yalın, Salih. “Sühreverdî’nin El-Elvâhu’l-İmâdiyye Adlı Eseri Temelinde Fizik Ve Metafiziğe İlişkin Görüşleri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* XLIII, (2017).
- Yaman, Ali. *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi*, İstanbul: Yedinci Kapı Yayınları, 2015.
- Yaman, Hakan. “Seyfî Fergânî’nin Gazellerinin İncelenmesi”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018

- Yavuz, Abdullah Ömer. “Büyük Selçuklu Devleti’nin Kuruluş, Devrinde Mezhep Politikaları” *BİLİMLER XXXIV/2*(2017): 511-532
- Yavuz, Abdullah Ömer. “Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu’tezile” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İbn Küllâb”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 20:156-157. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ehl-i Sünnet” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:525-530. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Fahreddin Er-Râzî” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 12:89-95. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mâtürîdiyye” .İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28:165-175. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Yayimov, Guvanch. “Necmeddîn Kübrâ ve Anadolu’da Kübrevîlik” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2012.
- Yazar, Nurullah. “Melikşah’ın Ölümünden Sonra Terken Hatun’un Oğlu Mahmud’u Sultan Yapma Çabaları” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20(2011): 211-219.
- Yazıcı, Tahsin, “Cemâleddin-i Sâvî”. İçinde *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 7:313-314 İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yazıcı, Tahsin. "Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara :1968.
- Yazıcı, Tahsin. “Cemâleddîn-i Sâvî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7:313-314. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1993.
- Yazıcı, Tahsin. “Derviş”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9:188-190. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Yazıcı, Tahsin. “Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser”. *Necati Lugal Armağanı*, (1968): 760-797.
- Yazıcı, Tahsin. “Kutbüddin Haydar”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 17: 14. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

- Yazıcı, Tahsin. “Kutbüddin Haydar”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17:24-25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1998.
- Yazıcı, Tahsin. “Nakşibend”, *İslam Ansiklopedisi*, 9:43, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Al-i Selçuk*, Çeviren Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2009.
- Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Ali Selçuk*, Çeviren Abdullah Bakır, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017.
- Yıldırım, Ali. “Anadolu Alevi Cemlerinde Ozan Şah Hatayî’nin Yeri”, içinde I. *Uluslararası Şah İsmail Hatai Sempozyum Bildirileri*, 9-11 Ekim 2003, Ankara 2004.
- Yıldız, Hakkı Dursun “Avasım”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6: 112. İstanbul: TDV Yayınevi, 1991.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ebü Müslim-i Horasanı”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10: 197-199. Ankara: TDV Yayınları.
- Yılmaz, Eyyüb. “Tasavvuf’un Anadolu’da Yayılmasında Moğol İstilası’nın Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015.
- Yılmaz, Gülay. “Bektaşilik ve İstanbul’daki Bektaşî Tekkeleri Üzerine Bir İnceleme”. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLV (2015): 103-104.
- Yılmaz, H. Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Sühreverdî, Şehâbeddin” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10: 40-42. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Şehâbeddin Sühreverdî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38: 40-42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Yınaç, Refet. “Mevlâna’nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev Vakfiyesi” *Mevlâna, Yirmi altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmalar*, Neşreden F. Halıcı, Konya:1983.

- Yinanç, M. Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul: 1944.
- Yiğit, İsmail. "Emeviler". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11:87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944.
- Yurdagür, Metin "Ahbariye", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 1: 490-491. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Yusuf, Muhammed Hacı. *İbnü'l Arabî Zaman ve Kozmoloji*, Çeviren Kadir Filiz, İstanbul: Nefes Yayıncılık, 2019.
- Yuvalı, Abdulkadir. "Türk Devlet Geleneğinde Din Devlet İlişkiler". İçinde *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu* (ss.71). SDÜİF Yayınları, 2017..
- Yüksel, Hasan "Selçuklular Devrinden Kalma Bir Vefâî Zaviyesi (Şeyh Marzuban Zaviyesi)". *Vakıflar Dergisi*. 25(1995), 235-250.
- Yüksel, Hasan. "Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)". *Osmanlı Araştırmaları*. 21(2001): 97-105,
- Zengin, Fethullah, "Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İ.Ü.İ.F Dergisi* 7(2016)53-69.
- Zerrînkûb, Abdülhüseyin, *Sûfî Mirasının Değeri*, çev. Ahmet Çelik, (İstanbul: Visal Yayınları, 2017).
- Zerrînkûb, Abdülhüseyin. *Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu*, çev. Nurcan Altun, (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014.
- Zettersteen, K.V. "Muktefi". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8: 576. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1971.
- Zettersteen, Karl Vilhelm "Mervaniler". İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 7: 780-781. İstanbul: MEB, 1988.
- Zettersteen, Karl Vilhelm "Ukayliler" . İçinde *İslâm Ansiklopedisi*.13:18-19 .Eskişehir: MEB, 2001.
- Zetteten, .K. V. "Raşid". İçinde *İslâm Ansiklopedisi*,9:634-635.İstanbul, MEB, 1964.

Zetteten, K. V. “Büveyhîler”. İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, i2:843-845. İstanbul, MEB, 1979.

Zetteten, K. V. “Müsterşid”. İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 8: 835. İstanbul, MEB, 1979.

Zeydân, Corcî, *İslam Uygarlıkları Tarihi I*, Çevirmen Necdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Zeydan, Corci. *Medeniyet-i İslamiyye Tarihi Tercümesi I-IV*, Çeviren Zeki Megamiz, İstanbul: İkdam Matbaası.

Zorlu, Cem. *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyanlar*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Zübeyr, Hamid. “Hacı Bektaş Türbesi”, *T.M. II*, (1926-1928):365-384.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Nazan AYDAOĞDU	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih
Yüksek Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Yüksek Lisans
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	1..International Women's Congress,November 14-16 2016,Ankara: "İslam Öncesi ve İslam Sonrası Türk Kadınının Karşılaştırmalı Analizi" (Basılmış Tam Metin)
2.	Uluslararası Erzincan Sempozyumu, 28 Eylül-1 Ekim 2016 Erzincan: " Erzincan'da Ahilik" (Sözlü Bildiri- Tam Metin)
3.	II.Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 18-20 Mayıs 2017 Alanya "Karahanlı ve Gazneliler Döneminde Horasan'ın Siyasi Birliğinin Yapısı", (Sözlü Bildiri-Tam Metin-Kitap Bölümü)
4.	II. Uluslararası Kadın Kongresi,4-5 Ekim 2018 İzmir "Türk Tarihinde Kadın İzleri" (Sözlü Bildiri)
5.	Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu 26-28 2019 " Moğol İstilasası Döneminde Erzincan" (Sözlü Bildiri-Tam Metin- Kitap Bölümü)
6.	Ahmed el Eflaki'nin Menâkıbü'l-Arifin Adlı Eserine Göre Mevlevilik-Ahilik-Bektaşilik İlişkisi = Connection Among the Mevlevi, Ahi and Bektashi UnderstandingsAccording to Ahmet Eflaki's Menakübu'l-Arifin = Über die Beziehung Zwischen dem Mevlevi-Orden, der Achiyya und dem Bektaschitum nach dem Werk "Fromme Taten der Weisen" von Ahmet Eflaki, <i>Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi</i> , 2018, sayı: 18, s. 319-340
7.	Evliya Çelebinin Seyahatnamesine Göre Yesevi Reengining Hacı Bektaş-ı Veli Tarafından Anadolu'ya Taşınması = Transmitting of the Yesvei Tradition by Hacı Bektas-i Veli to Anatolia According to the Evliya Çelebi's Seyahatname = Der Transfer der Yesevi-Tradition Nach Anatolien durch Hacı Bektaş-ı Veli nach der Seyahatname von Evliya Çelebi, <i>Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi</i> , 2022, Sayı: 26, s. 67-86
8.	8.Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu 9-12 Ekim 2022 "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Ahmed Yesevi Geleneği" (Sözlü Bildiri-Tam Metin-Kitap Bölümü)
9.	II. Uluslararası Türkistan'dan Anadolu'ya İrfan Geleneği: Abdal Ata Sempozyumu- 26-27 Nisan 2024-"Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Rol Oynayan Bektaşî Geleneğinin Moğollarla Münasebeti"(Sözlü Bildiri)
Projeler:	
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi SYL-2017-452 Nolu Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırması İsimli Projede Araştırmacı.	
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi SBA-2016-331 Nolu Seyahatnameler de Erzincan isimli Projede Araştırmacı.	